

ACC - No: 314

సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర

ద్వితీయ సంపుటము

లోక వాఙ్మయము

బ్రిష్ట శ్రీ

మహాపాఠ్యాయ, అభినవ వాగనుశాసన

మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు

విశ్రాంత సంస్కృతాంధ్రాధ్యాపకులు

ఆంధ్ర విశ్వకలాపరిషత్కలాశాల, వాల్తేరు.

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

తిలకోగూడ — హైదరాబాద్

Acc. No: 3129

ద్వితీయ ముద్రణము

మూల్యము : రూ. 8-00

ముద్రణము :
శివాజిప్రెస్ - సికింద్రాబాద్.

P R E F A C E

Of the galaxy of teachers of orthodox Indian schools, Sri Malladi Suryanarayana Sastri Garu is a lingering luminary. Before the end of the last century, the traditional mode of schooling had almost vanished and the introduction of varied curricula in the Universities for Degrees of Oriental Learning gave an official sanction to its suppression. The star that destined our Sastri Garu to take up his profession in colleges and the University has not however marred his regard for the beliefs of his forefathers and that interest forms the background of his literary works. In two volumes of lucid Telugu he gives an impressive exposition of Sanskrit Literature, Vedic and Post Vedic, and presents a historical panorama of an extensive tree of Indian lore, with its branches and blossoms as they appeared over the course of myriads of years. His ideas of chronology have been coloured to an appreciable degree by the environment of modern 'orientalists', but his veneration for the Vedic Rishis and their glossators has manifested itself in a pleasant narrative of the evolution of philosophic thought. He is rightly conscious that an attempt to tread on detail and to cover the whole catalogue of writings will be too indiscreet for the purpose of his work, and his wisdom in the choice of works and authors for notice has saved him from the folly of 'falling between two stools'. He has reviewed modern theories and researches in a critical and dignified way and to a reader that is neither crazy nor indolent, these two volumes give an idea of what Sanskrit Literature is, be it metaphysical, theological, scientific or literary. His summary of the tenets of Darsanas and Prasthanas, as atheistic and theistic, dualistic and non-dualistic, will be much appreciated as a new orientation of their fundamentals. His presentation of the progress of Alankara Literature, with its unconscious alliance with the sciences (darsanas) is an illuminating literary criticism. Everywhere his views have been well documented and he makes the reader pause at several steps to ponder over the grace and serenity of Sanskrit Literature.

భూ మి క

భరతఖండమందలి ప్రాచీన వాఙ్మయమునఁ జరిత్ర గ్రంథములు లేవనియు, హిందువులకుఁ జరిత్ర లేక పోవుటయే తదభావమునకుఁ గారణమనియుఁ బాశ్చాత్యులను చున్నారు. “దేశమున మహాసంక్షోభములు జరిగినఁగాని వృజలు తమ భూత వర్తమాన స్థితిగతులను బరిశీలించరు. అట్లు పరిశీలించఁగాఁ దేలిన ఫలితము చరిత్ర యగును. కాని, ప్రాచీన హిందూదేశమున నట్టి సంక్షోభములు జరుగలేదు” అని వారి యాశయము. కాని, వారి వాదము సరిగాదు. ఋగ్వేదమం దార్యానార్యుల ఘోర కలహములు వర్ణింపఁబడినవి. పురాణములందు వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులకును, క్షత్రియ పరశురాములకును, మహాభారతమునఁ గౌరవ పాండవులకును, రామాయణమున రామరావణులకును జరిగిన మహాసంగ్రామములు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ విషయమునే చరిత్రకారులగు బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిల వారిట్లు తెలిపి యున్నారు. “చరిత్ర కథనము గీర్వాణ వాఙ్మయమునఁ గ్రోత్తకాదు. సంహితాబ్రాహ్మణములం దట్టి ఔన్నో కలవు. చరిత్రదృష్టితోఁ జూచిన రామాయణ మహాభారతములు చరిత్రలే యగును.... రామాయణమందలి సూర్యవంశ రాజక్రమ వర్ణనమును భారతమందలి చంద్రవంశ రాజక్రమ వర్ణనమును వాయు పురాణాదుల లోని వివిధవంశ రాజక్రమ వర్ణనములును చరిత్రలగును. కాని, వానిని మనము చరిత్రదృష్టితోఁ జూచుట లేదు.”

మనపూర్వులు చరిత్రలే కాదు, అన్ని శాస్త్రములను గూడ, ఐహికా ముష్మిక ఫలదాయకమగు కావ్యరూపముననే వ్రాసిరి. ఇదియే హైందవ పాశ్చాత్య చరిత్రల భేదము. ఈ భేద మాలోచింపక వారు హిందువులకుఁ జరిత్ర గ్రంథములు లేవనియు, ఇటీవల తమ సంస్కరముచేఁ జరిత్రలు వ్రాయుట యారంభించి రనియు వారందురు గాక. రఘువంశ కిరాతార్జునీయ శిశుపాలవధ హర్షనైషధాది కావ్యములు చరిత్రలు కావా! హర్షచరిత్రవంటి చరిత్రకావ్యము లెన్ని లేవు ? ఈ గ్రంథమందలి నష్ట మాఘాయము చదివినచో, చరిత్రకావ్య స్వరూపము తేటపడును. అట్టివానికిఁ గావ్యలక్షణ మెక్కువందరా ? అట్లయినఁ బాశ్చాత్యులు చరిత్ర గ్రంథ మని యంగీకరించిన రాజతరంగిణివంటి కాశ్మీరరాజ చరిత్ర మాత్రము కావ్యము కాదా ? — దేశచరిత్రమే మృగ్య మనువారు మన యార్య వాఙ్మయమున శాస్త్ర చరిత్రలు కలవని యంగీకరింతురా ? సత్యమాలోచించినయెడ పాణినీయము భాషా

చరిత్ర యగును గాని కేవల వ్యాకరణ మనిపించు కొనదు. సర్వవర్సన సంగ్రహాలు శాస్త్రచరిత్రలనుట కభ్యంతరముండునా? అందుచే మనవారు పాశ్చాత్యుల వలనఁ జరిత్రరచనము నేర్చుకొని రనుటకంటఁ గొన్ని నూతన శాస్త్రములు నేర్చుకొని రనిన యుక్తి యుక్తముగా నుండును. కాని, చరిత్రరచనలోఁ బాశ్చాత్య భారతీయుల మార్గములందు కొంతభేదము లేకపోలేదు. అందుచేఁ గేవల వాఙ్మయ చరిత్రమును, కొంతవఱకు భాషా చరిత్రమును, పాశ్చాత్యోపన్యాయములని యొక విధముగా నంగీకరింపవలసి యున్నది. ఇనను సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర రచనాస్వరూప మెట్లు పరిణమించుచు వచ్చినదో కొంత చూతము,

పాశ్చాత్యులు మన సారస్వత మంతయుఁ జక్కఁగా నెఱుఁగని వారగుటచేఁ దమకుఁ దెలిసిన గ్రంథవిషయక జ్ఞానమును గ్రంథస్థము చేసి తొలుత నొక విధమైన వాఙ్మయచరిత్ర నుచ్చరింపఁజేసిరి. అట్టివారు వీరురు మేఘముల్లరు మొదలగు పండితులు. వారి చరిత్రలో నుండు వైషమ్యములే వారి సారస్వత విజ్ఞానమందలి రారతమ్యమును దెలుపఁగలవు.

ఏ విషయమందేని విజ్ఞానము సార్వజనీనము కానపుడే తద్విషయక గ్రంథముదయించును. శబ్దజ్ఞానము తగ్గినపుడు వ్యాకరణము, శబ్దార్థజ్ఞానము కొలువడినపుడు నిఘంటువు, కర్మాచరణజ్ఞానము కలఁతపడినపుడు కల్పము, అట్లే వర్ణాశ్రమాచార మత గ్రంథములును బుట్టినట్లు మనకుఁ దెలియకపోదు. కాని, ఆ విధముగాఁ గేవలవాఙ్మయచరిత్ర మాత్రము తొల్లి పుట్టి యుండలేదు.

ఏ విషయమందైనను మానవుని విజ్ఞానము ప్రాథమికావస్థలో సూక్ష్మముగా నుండి క్రమక్రమముగా వికసించుననుట యనుభవసిద్ధము. వాఙ్మయచరిత్ర జ్ఞాన మట్లే మొదట స్వల్పమై ప్రమాదభూయిష్టమై యుండెడిది. తరువాతి రచయితలు తమ పూర్వులకు లభింపని గ్రంథములు బయటఁ బడుటచేఁ బూర్వులు రచించిన వానికన్న విషయాధిక్యముగల చరిత్రలను వ్రాయుచు వచ్చిరి. ఇట్లు ప్రమాదములను దొలఁగించుచు నూతనవిషయము లాకర్షించుచు నొకవిధముగా సంతృప్తి కలిగించు వాఙ్మయచరిత్ర మిప్పటికి సిద్ధించినది. కాని, యిప్పటికిని సమగ్రమైన సారస్వత చరిత్ర సిద్ధమైనదని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇందుకు సంస్కృత వాఙ్మయము బహువిధశాఘోషశాఖావృతము నపార మదేయము నగుటయే ముఖ్యకారణము. రచయితలకుఁ దగినప్రోత్సాహము లేకుండుట మఱియొక కారణము.

ఇంతవఱకును సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర గ్రంథములు ఖండంతరభాషలలోనే యుదయించినవి. అవియన్నియు ససమగ్రములుగానే యున్నవి. ఆ యన్నిటి

లోని విషయము క్రోడీకరించుట, ఆ భాషలన్నియు వచ్చినవారికిఁ గాని సాధ్య పడదు. అది యటులుండ, సంస్కృతమున నుద్భవించిన గ్రంథములన్నియు మనకు లభించుటలేదు. నామావళిష్టములైన వానిమాట యటుండఁ బ్రాజ్ఞావళిష్టములై యుండందు పుస్తకభాండాగారములఁ బడియున్న వానినెల్ల సంపాదించుకొను శక్తి రచయితలకు లేదు. మఱియు నింతవఱకు లభించిన సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర సాధనసామగ్రి యంతయు నొకచోట సంగ్రహింపఁబడి యుండలేదు. ఈ దృశ్యమైన హేతువులనుబట్టి శ్రీశాస్త్రిలవారు చెప్పిన “సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర మాయీ లాగ్రముగా సక్రమముగా సమగ్రముగాఁ బరిశీలించుట యన నక్షత్రములు లెక్క పెట్టుటయు, సముద్రమున కేతామెత్తుటయు నగు” నన్న మాట విజమగు చున్నది. ఇది యిట్టి కష్టమైన పని యగుటచేతనే హైందవదేశభాషలలో నిదివఱకు సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర రచింపఁ బూనిన వారేదో యొక భాషలోనున్న యిట్టి గ్రంథమును స్వీకరించి భాషాంతరీకరించిరి గాని స్వతంత్రగ్రంథము వ్రాయలేరి. ఇప్పటికి స్వతంత్రమార్గము త్రొక్కి యామూలాగ్రముగా సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర రచియించిన వారు శ్రీ శాస్త్రిలవా రొక్కరే కనఁబడుచున్నారు.

శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కార్యమునకు మిక్కిలి సమర్థులు. వీరనేక సంవత్సరములనుండి యీ విషయమునఁ బరిశ్రమ చేయుచున్నారు. ఉభయభాషాకోవిదులు. ఆంగ్లమందలి చరిత్ర గ్రంథములలోని విషయము గ్రహింపఁదగిన యాంగ్లభాషాజ్ఞానము సంపాదించినవారు. చిరకాలముగా నుపాధ్యాయవృత్తి నవలంబించి యుభయ వాఙ్మయసేవ చేసినవారు—ఏవిషయమందైన నవిమర్శముగాఁ బూర్వల యభిప్రాయములను గ్రహించుట యుక్తముకాదు. అది విజ్ఞానాభివృద్ధికి భంజకమై విమర్శకుల కపకారము గావించును. తగిన సాధనసంపత్తి గలిగిన యధికారి యేవిషయము నట్లు గ్రహింపఁడు. శ్రీ శాస్త్రిలవారు తమ యీ గ్రంథమున ననేక సందర్భములఁ దమ పూర్వచరిత్రకారుల మతములను విశ్వసించక స్వయముగా విమర్శించి సిద్ధాంతమునకు వచ్చియున్నారు. అందుకుఁ దగిన కారణములను జూపియున్నారు. నిష్పక్షపాతబుద్ధితో వీరి విమర్శనములు చదివినవారికి వీరి యభిప్రాయములు సముచితములని తోచకపోదు. ఇట్టి విమర్శనమే మన దేశమున నిపు డావశ్యకము. పూర్వశాస్త్రకర్తలు సకల శాస్త్రములలోను గొప్ప విమర్శనచేసి తమపూర్వల యభిప్రాయములు సరిగా లేనపుడు వానిని ఖండించి యున్నారు గాని, వానినే యవిమర్శముగా నంగీకరించి యుండలేదు. మహాకవి కాళిదాసు మనపూర్వల యిట్టి యాదర్శమును జక్కఁగా నిట్లు వక్కాణించి యున్నాఁడు.

“పురాణ మిత్యేవ న సాధు సర్వం,
నచాపి కావ్యం నవ మిత్యవద్యం,
సంతః పరీ క్ష్యన్యతర ద్భజన్తే
మూఢః పరప్రత్యయనేయబుద్ధిః”

ఈ కారణము చేతనే పూర్వకాలమున నొక్కొక్క విషయమున భిన్నభిన్న మతములు తత్పన్నము లైనవి. ఇందుకు, శారీరకవిషయమున ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతములు, ధర్మవిషయమున భాట్టప్రాభాకరాది మతములు, న్యాయమునఁ బ్రాచీన నవీన తార్కిక మతములు, వ్యాకరణమున మునిత్రయ దీక్షిత నాగేశాది మతములు మొదలయిన వుదాహరణములు. ఇటీవల నవనాగరికత హెచ్చుచున్న కాలఁది నెవరో పేరు సంపాదించిన యొకరు చెప్పినమాటయే వేద వాక్యముగా నమ్మి బహువిషయముల స్వాతంత్ర్యము విసుర్చనము వదలుట కారణముగా విజ్ఞానాభివృద్ధియు సదాచారసంపదయు నడుగంటుచున్నవి గాని పూర్వులలో నిష్టి యాంధ్యము కనరాదు.

ఇప్పుడు మనశాస్త్రుల వారు వాఙ్మయచరిత్ర విషయమున నెల్లయంశములు స్వయముగాఁ బరిశీలించి విమర్శించి యిదమిత్థ మని నిరూపించుటకుఁ బ్రయత్నించుచు గాని పూర్వులతోవనే నడవలేదు. అందుచే నీ గ్రంథము జ్ఞానాభివృద్ధికిఁ దోడ్పడుచుఁ బాఠకుల విమర్శనశీలమును బ్రోత్సహించున దైనది. ఇట్టి గ్రంథములే మనదేశమునఁ బ్రస్తుత మవసరము. శ్రీ శాస్త్రులవారి స్వతంత్రరీతి వారి యాచరిత్ర యొక్క ప్రథమభాగమగు పైదిక వాఙ్మయ చరిత్రయందే విశదమైనది. ఈ ద్వితీయ భాగమున సంతకన్న స్పష్టమైనది. వీ రీ తొక్కి వాఙ్మయమును చూర్వలవలెఁ గావ్యములతోఁ గాక శాస్త్రములతో నారంభించిరి.

ద్వితీయాధ్యాయమున శ్రీశాస్త్రులవారు భారతరచనముకంటె రామాయణ రచనమే పూర్వమని సయుక్తికముగా నిర్ణయించి యున్నారు.

శ్రీ శాస్త్రులుగారు భర్తృభక్తిపదము లేక పురుషద్యోతకము అనియు భక్తి కావ్యకర్త భర్తృహరియే యనియు సయుక్తికముగా నిరూపించి యున్నారు. సంస్కృతమందలి యనేక శబ్దములును సంజ్ఞలును, ప్రాకృతములొనికి వ్యవహారమున మాటి స్థిరపడినట్లు (కహ్లాణ) కల్లాణ చిల్లాణ బాహుట (వాగ్భట) బల్లాలాది (వల్లభ) సంజ్ఞలు బాహురణములు.

భాషని రూపకములు పదుమూడను విషయమున మతభేదము లున్నవి. భోజదేవ శారదా తనయాదులు స్వప్నవాసవదత్తను మాత్రమే పేర్కొన్నారు.

కాళిదాసాదులు భాసునిఁ బేర్కొన్నారు. కవిని గావ్యములను గలిపి స్మరించిన వారు రామచంద్ర గుణచంద్రులు మాత్రమే. కాని, వారుదాహరించిన శ్లోకములు ముద్రిత స్వప్నవాసవదత్తలోఁ గనఁబడవు. సుభాషితములలో భాసునివన్న శ్లోకము లేవియు ముద్రిత భాసనాటకములలోఁ గనరావు. భాసునిఁ గాని యతని కావ్యములను గాని పేర్కొనక దండి భామహ వామనాదు లుదాహరించిన శ్లోకములను బట్టి మనమేమియును నిర్ణయింపలేము. ఈ త్రయోదశరూపకములలో నేది భాసకృతమని నిశ్చితమైనను, అన్నియును భాసకృతము లనవచ్చును. ఈ విషయమున శ్రీగణపతిశాస్త్రి శ్రీ పరంజిపేపండితులవలె శ్రీ శాస్త్రిలవారును నిశ్చయమునకు వచ్చిరి.

శ్రీహర్షుఁడు నాగానందాది రూపకత్రయకర్త యను విషయము సముచితమే. బాణుఁడామాట చెప్పకున్నను, శ్రీహర్షుఁడు గొప్ప కవియని చెప్పియున్నాఁడు. కాదంటిలోని మాటలు నాగానందమునఁ గనఁబడుటను బట్టి బాణుని గ్రంథము కంటె నతని రూపకత్రయము పరమనవచ్చును—ముద్రితమైన కుందమాల ప్రాచీనముగాఁ గనరాదు. ఛవభూతి యుత్తరరామ చరిత్రకంటె నిదిపరమనియు దీనికర్త ధీరనాగుఁడనియు శ్రీ శాస్త్రిలుగారు భావించుట సరియని తోచుచున్నది. అపరిచితమగు ధీరనాగపదము పరిచితమైన దిక్షాగపదముగా లేఖకదోషమున మాటియుండును. దీనికర్త దిక్షాగుఁడే యన్నచో, అతఁడు ప్రాచీనదిక్షాగుఁడు కానేరఁడు. దిక్షాగుఁడు బౌద్ధుఁడని ప్రతీతి. అతఁడు రామచరితము నాటకముగా వ్రాయునా ?

ఈ సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర గ్రంథరచనమును శ్రీ సూర్యనారాయణ శాస్త్రిలుగారు సుమారెనిమిది సంవత్సరములు శ్రమించి పూర్తిచేసి, వైదిక లౌకిక వాఙ్మయ చరిత్రలను పేర రెండు సంపుటములుగాఁ బ్రకటించి, ఆంధ్రవాణికి నూతనాలంకారము సమకూర్చిరి. చక్కని విమర్శనములతోను మనోహరములైన చర్చలతోను నిండిన యిట్టి యపూర్వ గ్రంథము నిర్మించిన శ్రీ శాస్త్రిలవారికిని, వీరి యీ చరిత్రసంపుటములను సమాదరణమునఁ బ్రకటించిన యాంధ్రసారస్వత పరిషత్తువారికిని ఆంధ్ర లోకము కృతజ్ఞత చూపవలసియున్నది.

కృతి కర్తృ విజ్ఞప్తి

అ ద్భృతా నా!

సంస్కృత వాఙ్మయ మపారము. అందు వైదిక భాగముకన్న లౌకిక భాగము మిక్కిలి పెద్దది. ఈ చరిత్ర తొమ్మిదవ్యాయములందు పరామర్శింపఁబడిన యువ వేదాది బహువిధ విషయములలో, ఒక్కొక్క విషయమునకు సంబంధించి కనవిన వచ్చు ముద్రితా ముద్రిత గ్రంథములు బండ్ల కెత్తవచ్చు నన్నంత బహుళముగా నున్నవి. అట్టి యొకవిషయమును గ్రహించి యైనను ససాకల్యముగా వ్రాయుట సముద్రమున కేతా మెత్తుట యన నిత సన్నిటింగూర్చి చెప్పనేల? సర్వవిషయములకు సంబంధించిన వుత్తకముల నామములు మాత్రము పేర్కొన్నను, ఈ సంపుటము వంటి సంపుటములు నాలు గగును. అట్టియెడ లౌకిక వాఙ్మయచరిత్ర సర్వంకషముగా రచియించుట నాతరమా? ఐనను, వైదిక వాఙ్మయచరిత్ర రచియించిన నాటికృషి కొంత సహాయముగాఁ గడచిన నాలుగేండ్లు శక్తి వంచన చేయక నిరంతరకృషి నలిపి, నేటివఱకు లభించుచు వచ్చిన నూతన చరిత్రాంశములు సంగ్రహించి ప్రతివిషయమందును సుప్రసిద్ధ గ్రంథము లనేకములు స్వతంత్ర మార్గమునఁ బరిశోధించి రచియించి, యీ చరిత్ర ద్వితీయభాగ మిప్పటికిఁ బ్రాజ్ఞ లోకమునకు సమర్పింపఁ గలిగితిని కాని, ఇందు పరిశ్రమకొంత రూపమైన లోపములు లేక పోలేదు. అట్టిలోపము లేవ రెంత వ్రాసిన నుండితిరునవే. పరమాత్మకుఁ దప్పఁ బరిపూర్ణత మణిదేనికిని లేదు.

లౌకికసారస్వతము, వాఙ్మికమహర్షి మొదలుగా జగన్నాథ పండితరాజు వంటి మహాకవులవఱకుఁ గల రమారమి మూఁడువేల సంవత్సరములలో శాఖాప శాఖలు స్వేచ్ఛగాఁ బెరిగి జగ మెల్ల నావరించినది. కాని, భాషమార్పుతోడి విషయైక్యము గల గ్రంథము లందయింపు చుండుటయు, కాలక్రమమున దేశవిస్త వాదులు సంభవించు చుండుటయు, సంస్కృతభాషావ్యాప్తి తగ్గుచుండుటయు, కారణములుగా నిం చెడ నెడఁ గొంత యడుగంటినది; కొంత యంతరించినది; కొంత సజీవ మైనది. వాసంతేసియు, కర్తలు తెలియని గ్రంథములు, గ్రంథములు పోయినకవులు, కాల మెఱుకపడసి ముసింద్ర కవీంద్రులు, పౌర్వాపర్యము తేలని శాస్త్రాదులు, వివాదగ్రస్తము లైన రాజకాల రాజ్యకాల శాసనకాల శకకాలములు, సామ్యదోషమున నిశ్శతములు గాని కవుల నామములు, గ్రంథసౌతములు, ప్రక్షిప్త

భాగములు, వ్యాఖ్యాతల వేటుత్రోవలు, పరిశోధకుల భిన్నవాదములు, మొదలగు కారణములం బట్టియు; నేతచ్ఛరిత్రము నిర్దుష్టముగా యథోచితముగా రచించుటయు నశక్య మనక తప్పదు. అందుచే నిందు కొన్ని దోషములు నుండక పోవు అందు కొకపే ప్రార్థన—

“దృష్టం కిమపి లోకేఽస్మిన్న నిర్దోషం స నిర్గుణమ్,

అవ్యుద్యత మతో దోషాన్ వివృణుధ్వం గుణాన్ బుధాః”

నే సీచరిత్ర రచించు నుద్దేశమును బ్రోత్సహించినది నానంస్కృత కవి జీవితము. దానిని నాచే రచియింపజేసి నన్నాదరించినవారు శ్రీవెంకటగిరి సంస్థానా ధీశ్వరులును, కీర్తిశేఖరు నగు శ్రీమహారాజా వెలుగోటి రాజగోపాలకృష్ణయ్య చేంద్రబహదరు జి. సి. బి. ఇ. వారు. పదిసంవత్సరములు నన్ను (దమ యాస్థాన విద్యవత్సవిగ) మన్నించి నాచే బెక్కుకృతులు రచియింపజేసి పోషించిన యా మహారాజాను ముందుగా స్మరించి, ఈ కృతికి చయతో, బీతిక సంతరించిన వారును సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర మాంగ్లమున రచియించిన విద్యవత్సరిశోధకులు నగు డాక్టరు యమ్. కృష్ణమాచార్యులవారికిని, భూమిక రచియించిన వాఙ్మయ కోవిదులు మిత్రులు శ్రీమాన్ పరవస్తు రామానుజస్వామి గారికిని, నాకు (గావలసిన ముద్రితముద్రిత గ్రంథము లాదరముతో, ఎమయ్యా పుస్తకాల సమముండి యొసఁగుచు వచ్చిన ప్రయమిత్రులు శ్రీమాన్ పరవస్తు లక్ష్మీనరసింహ అయ్య వాల్లంగారికిని, ఈ ద్వితీయ ముద్రణము నద్వితీంచి ప్రకటించిన హైదరాబాదు నగరమందలి ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తువారికిని కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనము లాచరించుచు, సహృదయు లగు వారీగ్రంథము చదివి యిందలి గుణము గ్రహించుటయే నాశ్రమకుఁ దగినఫల మని విన్నవించు చున్నాను.

అగ్రహారము

దవశేషరము

1-2-61

మల్లాది సూర్య నారాయణ శాస్త్రి

విశ్రాంత సంస్కృతాంధ్రభాషాభ్యాసకుఁడు

ఆంధ్రవిశ్వకలాపరిషత్కలాశాల

ఏతచ్ఛరిత్రరచనోపయుక్త గ్రంథపట్టిక

సంస్కృత గ్రంథములు, సహస్యములు సవ్యాఖ్యానములు

వైదికములు

1. ఆఖర్ననంహిత
2. యుగేదనంహిత
3. ఐతరేయబ్రాహ్మణము
4. ఐతరేయారణ్యకము
5. చిసిణ్యహమ్మ, శాననుడు
6. చాండోగ్యోపనిషత్తు
7. తైత్తిరీయసంహిత
8. తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము
9. తైత్తిరీయారణ్యకము
10. విరుక్తిము, యాసుడు
11. బృహవారణ్యకము
12. శతపథబ్రాహ్మణము

రాకెకములు—దర్శనములు

1. తంత్రవాత్మికము, కుమారలిఖట్టు
2. న్యాయసూత్రములు, గౌతముడు
3. షార్మమీమాంస, తైమిని
4. ప్రహ్లాదసూత్రములు, బాదరాయణుడు.
5. యోగసూత్రములు, పతంజలి
6. వైశేషికసూత్రములు, తణుడు
7. సంకరణకాండము
8. పర్వదర్శనసంగ్రహము, మాధివా
9. సాంఖ్యసూత్రములు, కపిలుడు
10. సాంఖ్యసూత్రవృత్తి పీఠిక

కావ్యములు

1. ఆర్యభాష్యము, కౌటిల్యుడు
2. అభిహాష్యము, పూజేన
3. ఆభిహాష్యము, బాగుడు
4. ఆర్యభాష్యము

5. చాంద్రవ్యాకరణము
6. బృహజ్ఞాతకము, వరాహమిహిరుడు
7. బృహత్సంహిత
8. మనుస్మృతి
9. మహాభాష్యము, పతంజలి
10. లీలావతి, భాస్కరుడు
11. సూర్యసిద్ధాంతము
12. కాకటాయనసూత్రములు
13. సిద్ధాంతకౌముది, భట్టోజీదీక్షితుడు
14. సిద్ధాంతశిరోమణి
15. సూర్యసిద్ధాంతము

అలంకారికములు

1. అభిధానచింతామణివ్యాఖ్య హేమ
2. అభిధావృత్తిమాతృక, ముకుళపండితుడు
3. అలంకారసర్వస్వము, రుద్రయ్యకుడు
4. బాలిత్యవిచారచర్చ, శేషేంద్రుడు
5. కావ్యదర్శనము, దండి
6. కావ్యప్రకాశము, మమ్మటుడు
7. కావ్యప్రకాశసంకేతాదివ్యాఖ్యలు
8. కావ్యమీమాంస, రాజశేఖరుడు
9. కావ్యాలంకారము, భానుహుడు
10. కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి, వామనుడు
11. దశరూపకము, ధనంజయుడు
12. రసకవ్యాఖ్య
13. ధ్వన్యలోకము, ఆనందవర్ధనుడు
14. ధ్వన్యలోకలోచనము, అభినవగుప్తుడు
15. నాట్యమాదామణి, సోమనాథుడు
16. నాట్యకావ్యము, భరతముని
17. ప్రతాపరుద్రీయము, విద్యానాథుడు
18. భట్టికావ్యము
19. భావప్రకాశనము, శారదాతనయుడు
20. రసగంగాధరము, పండితరాజు

21. దుద్రటాలంకారము
22. వాగ్మటాలంకారము
23. వృత్తివివేకము, మహిమభట్టు
24. సరస్వతీకంఠాభరణము, భోజరాజు
24. సాహిత్యరత్నాకరము, ధర్మసూరి
26. సాహిత్యదర్పణము, విశ్వనాథకవిరాజు

పు రాణా దు లు.

1. అగ్నిపురాణము
2. అమరకోశము, డీరిస్వామ్యచివ్వాఖ్య [అర్థో—
3. అర్యమంజు శ్రీరత్నము
4. ఉదయసుందరీ సీతక
5. కావ్యమాలాసంపుటములు
6. కావ్యములు, నాటకములు
7. జయభక్తసంహిత
8. పంచతంత్రము, విష్ణుశర్మ
9. పద్మపురాణము
10. పరశురామకల్పము
11. భవిష్యత్పురాణము
12. భారతము, వ్యాసప్రోత్తము.
13. మత్స్యపురాణము
14. రాగసాగరము
15. రాజతరంగిణీ కల్పాణులు
16. రామాయణము, వాల్మీకి
17. దాచన్యత్యము, నిఘంటువు
18. వాయుపురాణము
19. విష్ణుపురాణము
20. వృక్షరత్నాకరము, కేచారభట్టు,
21. శంకరవిజయము, మాధవాచార్యులు
22. శబ్దకల్పద్రుకోశము, (నిఘంటువు)
23. శబ్దరత్న సమర్పణకొశసీతక
24. స్వప్నవాసవదత్త, భానుడు.
25. హర్ష చరిత్ర, భట్టబాణుడు

ఆంధ్ర గ్రంథములు

1. ఆంధ్రదశరూపకసీతక, మదీయము
2. ప్రేమతత్త్వము.
3. బౌద్ధమహాయుగము, వేలూరి సత్యనారా [యణగారు

4. శానసపద్యమంజరి, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు
5. సంస్కృతకవిజీవితము, మదీయము
6. సంస్కృతవ్యాఖ్యచరిత్ర వైదికభాగము
7. హిందూదేశ కళాసంగ్రహము, కొ. లక్ష్మి [ణారావుగారు

ఆంధ్ర గ్రంథములు

1. ఏ. వి. కీతుపండితుని Classical Sanskrit Literature.
2. „ „ Sanskrit Drama.
3. ఎస్. గ్రాఫియాఇండికా, Cambridge History of India
4. చూగ్దోనలు పండితుని The History of Sanskrit literature.
5. వాల్మీకీపురాణాద్వైత పండితుని The great Epic of India.
6. వీరు పండితుని History of Indian Literature.
7. సి. వి. వైద్యపండితునిభరతఖండపటము.
8. „ „ The Mahabharata A Criticism.
9. సెంచరుపండితుని History of world civilization.
10. ఇండియన్ ఏంటికల్చర్.
11. చక్రవర్తి పండితుని A short History of Sanskrit Literature.
12. మహామహోపాధ్యాయ గంగానాథయ్య గారి ఆంగ్లీకృత తంత్రవాత్మిక సీతక.
13. „ „ ఆంగ్లప్రభావరమీమాంస
14. The Proceedings of the Second Oriental conference held at Calcutta,
15. గజ్జమ్ ఆపర్త పండితుని శాకటాయన వ్యాకరణ సీతక
16. పండిత వాష్ట్యచార్యుని The Age of Patanjali.
17. Catalogues catalogorum by Theodor Aufrecht.
18. గణపతిశాస్త్రిగారి వాసనాటక సీతకలు
19. సి. వి. కాజేపండితుని సాహిత్యదర్పణ సీతక

20. కమలాశంకర ప్రాజ్ఞాశంకర త్రివేదిగారి భట్టికావ్య పీఠిక
21. „ ప్రహవరుద్రీయ పీఠిక
22. యన్. కే. దే పండితుని Sanskrit Poetics 2 Vols.
23. శార్దూల భాంజరుకారు మాలతీమాధవ పీఠిక
24. మహామహోద్యాయ కుష్మంధామి శాస్త్రి గారి ఆశ్చర్యచూడామణి పీఠిక
25. మానవిల్లి రామకృష్ణకవిగారి చతుర్థాణి భరతనాట్య శాస్త్రపీఠికలు
26. L. H. గోపండితుని వానవదత్తా పీఠిక
27. చింతాహరణచక్రవర్తి పండితుని భారతి యతిహాస త్రైమాసిక పత్రికలు
28. శివరామమహాదేవ పరంజయేగారి ప్రతిమా నాటక పీఠిక
29. రమేశమోహన్ బోసుగారి శాకుంతల నాటక పీఠిక.

30. విల్సను పండితుని Hindu Theatre.
31. „ ఆంగ్లరత్నావళి పీఠిక.
32. M. R. కాలేపండితుని, ఉత్తరరామ చరిత్ర పీఠిక
33. కాశీనాథత్ర్యంబక తిలాంగు పండితుని ముద్రారాక్షస పీఠిక
34. పేటర్సను రిపోర్టులు
35. కల్పద్రుకోశ పీఠిక, బరోడా

లిఖితగ్రంథ పట్టికలు.

1. లండన్ ఇండియా ఆఫీసు లైబ్రరీ
 2. రంజాపూరు లైబ్రరీ
 3. మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీ
- [ఈపట్టికలోఁజేరని గ్రంథము లింకనుగలవు. అవి పుస్తక పఠనసందర్భమునఁదెలియఁగలవు.]

అంకితము

సీ. కడియెద్ద జన్మించి కాశికాపురి కేగి
శబ్దాదిశాస్త్రముల్ సంతరించి,
ధవశేశ్వరము చేరి ధర్మసత్రము నిల్పి
విద్యాన్న దానముల్ విస్తరించి,
దాత విద్వన్మణి ధర్మనిష్ఠుడు బోధ
కాగ్రణి యనుకీర్తి యలవరించి,
దేశమాతకుఁ బేరు దేఁజాలినట్టి వి
ద్యావంశసంతతి నప్పగించి,

గీ. దీనబంధుండు బ్రహ్మవిజ్ఞాని యగుట
నైహికాముష్మిక సుఖంబు లందినట్టి
చర్ల బ్రహ్మయశాస్త్రి కన్నద్గురునకు
సంకితం బగు నీకృతి యాత్మభక్తి.

బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు

గౌరవకర్త జీవితచరిత్ర సంగ్రహము

— 100 —

బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు రాజమండ్రి తాలూకా చిన కడియపు లంకలో క్రీ. శ. 1880-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 20-వ తేదీని జన్మించిరి. ప్రాథమిక విద్యాభ్యాసమైనపిమ్మట ధవళేశ్వరములోని శ్రీచర్ల బ్రహ్మయ శాస్త్రిలుగారి పాఠశాలలో పది సంవత్సరములు సంస్కృతమును, వ్యాకరణ శాస్త్రమును అభ్యసించిరి. తరువాత అమలాపురమునందలి దోర్నాహెస్కూలులోను అప్పడు మద్రాసుననుండిన ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తులోను, రాజమండ్రి దోర్నా భ్యసన కళాశాలలోను, ప్రభుత్వకళాశాలలోను (1919—31 వఱకు) పిమ్మట వారైరునందలి ఆంధ్ర నిశ్శ్వకళాపరిషత్ కళాశాలలోను పండితులుగా పనిచేసి 1941-వ సంవత్సరము జూలై నెలలో విశ్రాంతిగైకొని అప్పటినుండియు ధవళేశ్వరములో స్వగృహమున నివసించుచున్నారు. క్రీ. శ. 1941-వ సంవత్సరముననే వారికి పద్మివూర్తి మహోత్సవము జరిగినది.

క్రీ. శ. 1909 — 18 సంవత్సరములమధ్య శ్రీ శాస్త్రిలుగారికి వెంకటగిరి, జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరులు వార్షికసత్కారము జరిపెడివారు. అట్లే 1911 నుండి 1918 వఱకును నూజివీడు సంస్థానమువారును 1940-వ సంవత్సరమునుండి శ్రీ జయపురాధీశ్వరులును వీరికి వార్షిక సత్కారములొసంగియుండిరి. పితాపుర సంస్థానముకూడ వీరిని బలుసార్లు సత్కరించియుండెను.

క్రీ. శ. 1927-వ సంవత్సరమున శ్రీ శాస్త్రిలవారు పాఠశాల కళాశాల లోని వివిధభాషాపండితుల అభివృద్ధికి గౌరవమైన ఉపాధ్యాయ పండితపరిషత్తును స్థాపించి 1948-వ సంవత్సరము వఱకును దానికి దామే అధ్యక్షులుగానుండి పండితుల అభ్యుదయమునకు బాటపడియుండిరి.

శ్రీ శాస్త్రిలుగారు సుమారిరువది ఆంధ్ర గ్రంథములు మూడు సంస్కృత గ్రంథములు రచించియుండిరి. వీరి ఆంధ్రకృతులలో 1. ఆంధ్ర భాషానుశాసనము (చరిత్రాత్మక వ్యాకరణము) 2. సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్ర (రెండు భాగములు)

3. భవభూతి నాటకానువాదములు 4. భీష్మప్రతిజ్ఞ, సత్యకీర్తి, విశ్రుతోర్వశీయము మున్నగు స్వరంగంబునాటకములు 5. దశరూపకాంధ్రానువాదము 6. సంస్కృత కవి డీపికములు ముఖ్యములైనవి. సంస్కృతమున వీరు రచించిన సంస్కృత కవిడీపికములను ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయమందలి సంస్కృత అకాడమీవారు ముద్రించుచున్నారు. ఇవిగాక వీరు రచించిన సౌరతత్త్వవివేకాదులగు సంస్కృత కృతులు వీరి బహుముఖపాండిత్యమునకును, వైదిక విజ్ఞానమునకును, బరిశోధన పాటవమునకును చార్కాణములుగా నున్నవి. వారి యుపన్యాసధోరణి దివిజగంగా సచ్చశమై మిక్కిలి రసవంతముగానుండును.

శ్రీ శాస్త్రులుగారు పవిత్రశీలురు; స్వతంత్రులు పట్టుదలకలవారు; వారి షష్టపాల్సల్య ప్రపాదమైనది. సారస్వతవిషయములందే కాక లౌకిక వ్యవహారము లందును వారికిగల నేర్పరిపారమైనది. వారు పాండిత్య ప్రవర్తనలచేఁ బండిత లోకమున కనేకవిధముల బ్రతిష్ఠకలిగించినవారు.

విషయ సూచిక

	పుట		పుట
Preface	3	తాత్త్వికవిద్య	80
భూమిక	5	బౌద్ధతంత్రములు	83
కృత్రిక ర్ప విజ్ఞప్తి	10	ఆస్తికతంత్రములు	86
ఏకచ్ఛరీత్రరచనోపయుక్త గ్రంథపట్టిక	12		
అంకితము	15	చ తు ధ్ధ య ము	
గ్రంథకర్త జీవితచరిత్ర సంగ్రహము	17	దర్శనములు	100
ప్రథమాధ్యాయము		న్యాయదర్శనము	103
గ్రస్తావతారిక	1	వైశేషికము	104
ఉపవేదములు	2	సాంఖ్యము	105
ఆయుర్వేదము	2	యోగము	105
దనుర్వేదము	7	చార్వాకము	109
గాంధర్వవేదము	8	ఆర్హతము	111
శిల్పవేదము	20	బౌద్ధము	113
ద్వితీయాధ్యాయము.		పూర్వమీమాంస	116
రామాయణమహాభారతములు	24	న్యాయము	127
రామాయణభారతములకాలము	30	వైశేషికము	129
రామాయణము	37	సాంఖ్యము	129
ప్రక్షిప్తభాగవిచారణ	39	యోగము	181
కథాసంవిధానము	43	ఉత్తరమీమాంస	132
పాత్రాచితి	46	వాచస్పతిమిశ్రుడు	136
రామాయణవిశేషములు	51	రామానుజీయము	137
మహాభారతము	56	మాధ్వము	139
గ్రన్థస్థితి	58	వైవము	140
గ్రన్థపరిమితి	61	పాణినీయదర్శనము	144
మహాభారతవిషయపరిశీలన	61	ఈశ్వరవాదభేదములు	145
కథాపాత్రాచిత్తాదులు	65	పంచమాధ్యాయము.	
తృతీయాధ్యాయము.		శాస్త్రములు	148
పురాణములు	69	శాకటాయనము	148
ఉపపురాణములు	79	పాణినీయము	152
		జైనేంద్రవ్యాకరణము	160
		కాతంత్రవ్యాకరణము	160

	పుట		పుట
సారస్వతవ్యాకరణము 161	విజయపురకథ 289
చాంద్రవ్యాకరణము 162	కళాకావ్యములు 294
జ్యోతిశాస్త్రము 163	బృహత్కథ 294
ఆర్యభటనిర్దాంతము 166	పంచతంత్రము 299
బ్రహ్మసిద్ధాంతము 167	వేతాలపంచవింశతి 301
సిద్ధాంతశిరోమణి 167	కల్పితకావ్యములు 302
జాతకసంహితానైపుంధములు 171	విక్రమార్కచరితము 302
అర్చకాస్త్రము 178	హారాజికకావ్యములు 304
నీతిప్రకాశిక 187	సందేశకావ్యములు 320
నీతికావ్యామృతము 187	కల్పితకావ్యములు 329
కుక్రనీతిసారము 187	నిరీకావ్యములు 339
నీతిసారము 188	గద్యకావ్యములు 346
కామశాస్త్రము 190	చంపూకావ్యములు 354

షష్ఠాధ్యాయము.

అండాక్షరశాస్త్రము 199
-------------------	----------

సప్తమాధ్యాయము

కావ్యములు 268
కావ్యప్రశంస 269
పాల్కములు 269
వస్తుకావ్యములు 270
చరిత్రకావ్యములు 277
వైషధము 277

అష్టమాధ్యాయము

రూపకములు 366
----------	----------

నవమాధ్యాయము

(కోకాదులు) నిమంటువులు 428
ఫలవ్యాస్త్రము 449
[అంతర్విషయము. అకారాదిపట్టిక వంసఁ దెలియనగును.]	
అకారాదిపట్టిక 454

श्रीरस्तु
ॐ नमः परब्रह्मणे

సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర

ద్వితీయ భాగము

తా కి క వా ఙ్మ య ము

ప్రథమాధ్యాయము

గ్రంథావతారిక

శ్లో॥ ఓన్నమ స్పచ్చిదానస్థరూపితే సర్వసాక్షిణే,
మునీంద్రేభ్యః కవీంద్రేభ్యో వాగ్దేవ్యై గురవే నమః. ౧
సంస్కృతవాఙ్మయచరితే, సర్వార్థజ్ఞానసాధనీభూతే,
వైదికభాగః పూర్వః, పరస్త్వయం తాకికో భాగః. ౨
ఏకైక సాధుశాస్త్ర ని, పేవణ మేకైక సద్గుణాధానమ్,
బహుసద్గుణ సంధానం, సారస్వత సచ్చరిత్ర విజ్ఞానమ్. ౩
దేశం కాలం పాత్రం, ప్రాక్తన మానీయ పాఠకస్య పురః,
ప్రత్యక్షం దర్శయితుం, దక్షస్యో ద్వాఙ్మయోదంతః. ౪
శిక్షతి ధర్మం, రక్షతి శీలం, పరిహరతి మానసం తాపమ్,
విభజతి సత్యాసత్యే సత్యం సారస్వతీనేవా. ౫

ఇంతవఱకు వైదిక వాఙ్మయమును యథాశక్తి పరిశీలించిన మన దృష్టి నింక
తాకిక వాఙ్మయమువంకఁ ద్రిప్పుదము. బహువిధ శాఖోపశాఖాశోభితమై యైహికా
ముష్మిక జ్ఞానములను గూలంకషముగాఁ బ్రతిపాదించు నిది యమృతవారాశికరణి
నపార మరిగంభీరము. ఇం దుపాదేయములగు బహువిధ విషయములలోఁ గొన్ని
విజ్ఞానమునఁ బ్రాచీనము లయ్యు గ్రంథరూపమునం దర్వాచీనము లగుటంజేసియు,

పురాణాదులలోని ప్రక్షిప్తవాక్యములు భ్రాంతి కలిగించుటం జేసియు, సమాన నామధేయలగు మునులు కొందఱు కనవచ్చుటంజేసియు, ఇంతదనుకఁ జరిత్రకారు లెవరికిఁ దోచినట్లు వారు చర్చించిన వీని పౌర్వాపర్యము స్థిరముగాక యడుసులోఁ బాఠిన కంబ మట్లుఁగులాడుటం జేసియు, దీని చరిత్ర మామూలాగ్రము సక్రమ ముగా సమగ్రముగాఁ బరిశీలించుట యన నక్షత్రములు లెక్కపెట్టుటయు సముద్ర మున కేతా మెత్తుటయు నగును. ఐనను శక్తికొలది దీని బహిష్కరణపై నెవఁ దర్కింప యత్నింతము. ఇందుకు ముందుగా వేదశబ్ద ముండుటం బట్టి గ్రహింపఁ దగినవి—

ఉ ప వే ద ము లు

ఆయుర్వేదము ధనుర్వేదము గాంధర్వవేదము శిల్పవేదము నను నాల్గును గ్రమముగా ఋగ్యజుస్సామాధర్వవేదముల కనుబంధములైన యుపవేదము లని చరణవ్యాహము చెప్పుచున్నది¹. ఆయుర్వేద మధర్వవేదమున కుపాంగ మని సుశ్రుత మతము. అష్టాదశ విద్యాపరిగణనమునఁ గడవవదానికి బదులుగా నర్థ శాస్త్రమును గొందఱును, తది రెంటికి బదులుగా నీత్యర్థశాస్త్రములను గొందఱును బఠించిరి. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు పదునెనిమిది విద్యలు పఠించుచు నిపుడు చెప్పిన మతభేదముల కైక్యము గలుగునట్లుగాఁ గొన్ని సంజ్ఞ లేర్పఱచినది². అందుచేఁ బ్రాచీన సంప్రదాయము ననుసరించి గాంధర్వశిల్పము లుపవేదములను మతమంగీకరింతము. సంహితాద్రాహ్మణారణ్యకాదులందు వైద్యధనుర్పాణగాన శిల్పముల ప్రసక్తి యందందు కనవచ్చుటయు రామాయణ భారత సంహితాదులం దాయుర్వేదాది సంజ్ఞలు కనవచ్చుటయు విదితము. కావున మానవ సంఘముతోఁ బుట్టి పెరిగిన పై విద్యలు నవీనము లని యెవ్వరును జెప్ప సాహసింపఁ జాలరు గాని, వీని యందలి విజ్ఞాన మెపుడు గ్రంథరూపము దాల్చిన దనునదియే యిపుడు విచారణీయము. అందు—

ఆ యు ర్వే ద ము

పూర్వకాలమందు పంచాల దేశమునఁ బంచనదక్షేత్రమున నొకనాఁడు మహర్షులందఱు సమావిష్టులై సంఘపాలనకృషి గోరక్షణాచార్య్యాది విషయము లాలోచించి యొక్కొక్క విషయము నిర్వహింప నొక్కొక్క రధ్యక్షులుగా నేర్పడి రనియు,

1. చూ. శానక చరణ వ్యాహము.

2. చూ. సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర. ప్రథమ భాగము. పుట 271-272.

వారిలో భరద్వాజుఁ డారోగ్యవిషయ నిర్వహణమునకుఁ బూనుకొని సంఘహితార్థము స్వల్లోకమునుండి యాయుర్వేదము తెచ్చె ననియు నైతరేయ బ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. ఆయుర్వేదమును బ్రహ్మ ప్రజాపతికిని, అతఁ డాశ్వినులకును, వారు శక్రునికిని, అతఁడు భరద్వాజునికిని, అతఁ డాత్రేయ పునర్వసునకును, అతఁ డగ్ని వేశభేలజతూకర్ణపరాశరహారీతక్షరపాణు లను నార్గురు శిష్యులకును గ్రమముగా నుపదేశించుచు వచ్చినట్లును; అగ్నివేకుఁడే తొలుత నాయుర్వేద సంబంధి యగు తంత్రము నిర్మించినట్లును; అదియే చరకుని వలనఁ బ్రతిసంస్కరణము గాంచి వెలసినట్లును; చరకసంహిత తెల్పుచున్నది. ఆత్రేయ భాషితమునే హరీతుఁడు సంహితగా రచించినట్లు హరీతసంహిత వక్కాణించుచున్నది. కాశీరాజుదివోదాసుఁ డనఁబడు పూజ్యుఁడైన ధన్వంతరి మహర్షి¹ నొపదేశవ వైతరణారభ్ర పౌష్కలావత కరవీర్య గోపుర రక్షిత సుశ్రుతాదు లాశ్రయించి ప్రజాహితహేతు వయిన యాయుర్వేద ముపదేశింపఁ గోరినట్లును, అతఁడు చెప్పిన తంత్రము ననుసరించి సుశ్రుతుఁడు తనపేర సంహిత రచించిందనట్లును సుశ్రుతసంహిత చెప్పుచున్నది. పై యార్ష గ్రంథములు చూచి తా నష్టాంగహృదయము నిర్మించినట్లుగా వాగ్బటుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇట్లే యాయుర్వేదోత్పత్తిని విష్ణుబ్రహ్మవైవర్త పురాణాదులుగూడఁ బ్రశంసించినవి కాని, యెట్లయిన దీనికి మూలపురుషు లాత్రేయ్యాగ్నివేకు లనుమతమే యధికముగా నున్నది. ధన్వంతరి కృతమయిన లక్ష శ్లోకముల యాయుర్వేదములోని యాఱవదియగు గదాతంత్రమును దొలుత నాత్రేయుఁ డభ్యసించి యగ్నివేకుని కుపదేశించినట్లు భావప్రకాశము చెప్పిన దానిని బట్టి ధన్వంతరి యాయుర్వేదమునకు మూలకర్త యను సుశ్రుతమతము బలపడుచున్నది గాని, యా మతభేదములను బరిశీలింపఁగా నొషధ సంప్రదాయమున కధికముగా నాత్రేయ పునర్వసువును, శస్త్రసంప్రదాయమున కధికముగా ధన్వంతరియుఁ బ్రధానోపదేశ్యులని తోచుచున్నది. ఇంతకును “ధన్వంతరి” యనునది బిరుదనామము గాని యొక ఋషి నామచేయము కాదనుట నిజమగుటచే నేముని ధన్వంతరి యని యపుడు వ్యవహరింపఁబడెనో తెలియ నవకాశము లేకున్నది. ఇది యేమైనఁ గానిండు. ఇప్పటికిఁ దెలిసిన దానినిబట్టి యాయుర్వేద విషయక విజ్ఞానము మిక్కిలి పురాతనమని విదితమైనది.

ఆర్యులు యాగీయపశువులను, కొంతకాల మాచరణములో నున్న నరపశువులను వధించి ఛేదించునపుడు ప్రాణుల దేహములలోని వివిధావయవ సన్నివేశ

1. ధన్వంతరి పాత్రుఁడు దివోదాసుఁ డని విష్ణుపురాణము.

మును, తత్పరస్పర సహకార సంబంధములను, మానవుల హృదయకోశ శ్వాసకోశ గర్భకోశములను, యకృద్వైహదులను, వివిధనాడుల సంచలనములను, దదుపయోగములను, తత్ప్రవృత్తినివృత్తులం గలుగు ఫలములను సవిమర్శముగాఁ బరీక్షించి శారీరక విజ్ఞానమును బూర్తిగా నలవఱిచికొని రనుట నిర్వివాదము. ఈ విషయ మంతయుఁ దంత్రశాస్త్రమునఁ గరతలామలకముగాఁ బ్రత్యక్షమగును. మఱియు శీతవాతాతపములయు నాహారవిహారాదులయు వైషమ్యముల నుత్పన్నము లగు వాతపితృశ్లేష్మముల వికృతులను దన్మూలకములైన వివిధ జ్వరాదులను వృణయ జ్వేదులను స్వానుభవ లోకానుభవ పూర్వకముగా నెఱుంగఁజొచ్చి రనుటయు నిర్వివాదము. అట్టియెడ వారు తత్తద్రోగనివారణమున కర్హములైన యుపాయములు కనుఁగొని రనిన నాక్షేప మేమి? వారి వస్తుగుణదోష విజ్ఞానమును, ఓషధీరసవిష లోహాది వివేకమును బుగాదినంహితలందును బ్రాహ్మణములందును సర్వత్రగోచరించుచునే యున్నవి¹. ఋషిసంప్రదాయ సిద్ధమును రోగనివానతన్నివారణరూపకము నైనయావిజ్ఞానమే తంత్రమై క్రమముగా గ్రంథరూపము తాల్చినదని తెలియనయ్యెడి, కాని, ఆరూపము చరకాదులు వర్ణించినంతటి ప్రాచీనము మాత్రము కాఁజాలదు.

అత్రి భరద్వాజాత్రేయ గౌతమాదు లాయుర్వేద విజ్ఞాన ప్రవర్తకులుగానే వర్ణింపఁబడిరి గాని వైద్యగ్రంథకర్తలుగా నెందును జెప్పఁబడియుండలేదు. అగ్ని వేశాదుల కుపదేశ్యయైన యాత్రేయపునర్వసువు భరద్వాజ శిష్యుడైనట్లు లాయుర్వేద పురాతనత్వ ప్రశంసాపరముగాఁ గొన్ని యవతారికలు చెప్పుచున్నవే కాని, అత్రిగోత్రము వారిలో నొకఁడైన యతఁడు ఋగ్వేదీయాత్రి భరద్వాజాలనాటి వాఁడనుట కాధారములు లభింపకున్నవి. అయినను, అష్టాఞ్ఘాయిరోఁ డేర్కొనఁ బడిన యగ్నివేశాదులకు గురువైన యతఁడు పాణినికంటె మిక్కిలి పూర్వుఁ డనుటకు సందేహము లేదు². అందుచేఁ దంత్రకర్త యగు నగ్నివేశుఁడును, అతని తంత్రమును సంస్కరించినవరకుఁడును, పాణినికిఁ బూర్వులని తెలియవచ్చుచున్నది. అట్లే వరరుచికాత్యాయనుఁడు పేర్కొన్న సుశ్రుతుఁ డతనికిఁ బూర్వుఁ డనుటయు సంగత మగుచున్నది. హరీతసుశ్రుతసంజ్ఞలు పాణినీయములోఁ గూడ సూచింపఁ

1. ముచ్చె. 1. 34, 81—2. 38—3. 36—6. 53—10. 163, 184, మొద—

అశ్వర్య. 1. 29, 55—2. 2—4. 6—6. 26—8. 5—9. 31—19. 94, మొద—

ఐ. బ్రా. 3. 6, 7—2. 1, 17—8. 15, 22—7. 1, 15, మొద—

తై. బ్రా. 2. 5, 6—8. 6—3. 9, 19—ఇత్యాదులు.

2. అష్టా. 2. 4—68—4. 1—105—4. 4—102—5. 1—11—6. 2—37, గణపారములు.

బడియే యున్నవి. దీనినిబట్టి చూడఁగాఁ బాణిన్యష్టాధ్యాయకిఁ బూర్వము చరకమును, దాని తరువాత హారీతసుశ్రుతసంహితలును, పుట్టియున్నవని తెలియుచున్నది. ఇందుకుఁ జరకసుశ్రుత ప్రముఖులను ఋషులనుగాఁ బ్రణవించినవాఁడును సింహగుప్త పుత్రుఁడును, అష్టాంగహృదయ కర్తయు నైన వాగ్భటాచార్యుఁడు క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దిలోనివాఁడగుట కూడ నొక యాధారము కాఁగలదు¹. వీరేకాక, నకులసహదేవ యమరాజ జాజలి జాబాలి జాకకోపివ మనోరమాది మును లాయుర్వేద గ్రంథము లనేకములు రచియించినట్లు బ్రహ్మవైవర్త పురాణము చెప్పు చున్నదిగాని, ఆ గ్రంథములు లభింపమింజేసి వారిని గూర్చి వ్రాయుట కవకాశము గలుగకున్నది. ఇఁకనో, అష్టాంగ హృదయము తరువాత, భావమిశ్రిమాధవనాగ నాధవృంద విజయరక్షితహేరంబసేనాది విద్వాంసులు సుమా రేఁబది మంది భావ ప్రకాశమాధవనిదానాది గ్రంథములు కాలక్రమమునఁ గ్రీ. శ. పదునాఱవ శతాబ్ది వఱకుఁ గూడ రచియించుచు వచ్చినట్లుగాఁ దత్తద్గ్రంథ పరిశోధనవల్లఁ దెలియు చున్నది². అం దనేకములు దేశమున వ్యాపించి యున్నవి.

మానవులకు రోగ శాంతిసాధనము లుపదేశించుచుఁ దన్మార్గమున నాయు ర్దాయమును వృద్ధి నొందింప నాధారమగు చున్నది గావున నిది యాయుర్వేదమనఁ బడుచున్నది. ఇందు వెలువడిన వానిలో మొదటిదియు నగ్నివేళతంత్ర సంస్కరణ రూపము నగు చరకసంహిత వ్రణాది శస్త్రచికిత్సకంటె నొషధ చికిత్స నెక్కువగాఁ బోధించుచున్నది. సుశ్రుతసంహిత యాషధ విద్యకంటె శస్త్రవిద్య నెక్కువగాఁ దెలుపుచున్నది. సూత్ర నిదాన విమాన శారీరేంద్రియ చికిత్సిత కల్పసిద్ధి సంజ్ఞలుకల యెనిమిది స్థానము లను ప్రకరణముల వెలయుచరకము, కాయచికిత్స శాలాక్యము శల్యాపహర్తకము విషగరవై రోధిక ప్రశమనము భూతవిద్య కౌమారధృత్యకము రసాయనము వాజీకరణము, అను నెనిమిదియు నాయుర్వేదమున కంగము లనియు, దీనిని వ్రాటిలోకానుగ్రహార్థము వ్రాహ్మణులును, అత్మరక్షణార్థము క్షత్రియులును, వృత్త్యర్థము వైశ్యులును, సామాన్యముగా ధర్మార్థకామ ప్రతిగ్రహార్థ మందఱును బరింపఁదగు ననియు బోధించుచున్నది. సుశ్రుతము నిట్లే సూత్రాదిస్తానములతోను, అష్టాంగ వివరణముతోను విరాజిల్లుచు, వ్యాధిగ్రస్తునికి వ్యాధిమోక్షణమును, స్వస్థునికి వ్యాధి సోఁకకుండ సంరక్షణమును గావించుటయే యాయుర్వేద ప్రయో జన మనియు, ఎనిమిది యంగములలోను శల్యాంగ ముత్తమ మనియు వర్ణించుచు

1. చూ. అష్టామోరేశ్వరకుంటేగారి యష్టాంగ హృదయ పీఠిక.

2. చూ. ఇండియా ఆఫీసు లండన్ లైబ్రరీ సంస్కృత గ్రంథ పట్టిక. Part V.

ముందుగా వివిధరూపమైన శస్త్రవైద్యము నారంభించినది. హాతీతసంహిత యు పీనిని బోలి యెల్ల విషయములను స్మరించినదిగాని పరిమాణమున వీనికంటెఁ జిన్నది యగుటచే విషయవివరణమున వీనికిఁ దీసిపోవుచున్నది. అష్టాంగహృదయ మట్లుగాక చరకసుక్రతములలోని సకల విషయములను దననాటి లోకానుభవము నకు సరిపుచ్చుచు సర్వాంగసుందరమై దేశము నలుగడల నలంకరించియున్నది. తరువాత వెలసిన యెల్ల వైద్యగ్రంథములకు నిది తల్లి యనుట యతిశయోక్తికాదు. దీనితరువాత గణింపఁదగిన శార్ఙ్గధర సంహిత భావప్రకాశము మొదలగుననేకము లలో దేశమంతట ఖ్యాతి కెక్కినది మాధవనిదానము. దీని కెందఱో వ్యాఖ్యలు రచియించిరి. వారిలో విజయరక్షితుఁ డను నతఁడు, బ్రహ్మపైవర్త పురాణము పేర్కొన్న వారికి జేఱగు ముప్పదియైదుగురు వైద్యగ్రంథకర్తలను చేర్కొని యున్నాఁడు. వారి గ్రంథము లన్నియుఁ గూడ సజీవములై యున్నవి. వానికిని బూర్వోక్త గ్రంథములకును గూడ నొకటి రెండు మూఁడు చొప్పున వ్యాఖ్యానములు గూడఁ గలవు. కాని వానిలో మూఁడువంతు లిపుడు భారతీయుల చెవి సోఁకకుండఁ గనే మఱుఁగుపడియున్న వనుట నిజము. ఇట్లు లెక్కకు వచ్చు సుమా రేఁబదిమంది గ్రంథములే కాక మఱి నూఱు గ్రంథములైనను శాస్త్రజ్ఞులు రచియించినవి కలవు. అందు, లోలంబరాజీయము వైద్యచింతామణి మొదలైనవి ప్రసిద్ధములు. భోజ మహారాజు పేర, చారుచర్య యను వైద్యగ్రంథము కూడఁ గనఁబడుచున్నది. మఱియు నేత్రవైద్యము పశువైద్యము హయచికిత్స మొదలగు వానికిఁ గూడఁ బ్రత్యేక గ్రంథములు కలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నీసారస్వతమును గూర్చి యింత కంటె విపులముగాఁ దెలుప వీలుగాకున్నది. పూర్వోక్త వివరణమునుబట్టి చూచి నచో నాయుర్వేద వైద్యము సకలజనానురంజకమై చిరకాల మానేతూహించలము వ్యవహారమున నుండెడిదని మాత్రము చెప్పక తప్పదు. ఈ విధముగా రోగనిదాన మునకును, చికిత్సకును బెట్టినదిపేరై కొన్నివేల సంవత్సరములు భరతఖండమును సంరక్షించిన యీ పేద మిపుడు కాలకర్మ వశమున భారతీయుల దృఢభక్తికి దూర మైనను, నేటికైన నితరవైద్యములకు లొంగని పెక్కు దీర్ఘరోగములను గుదుర్చు నది యాయుర్వేదోషధిమే యని లోక మెఱుఁగక పోలేదు. కాని, సుశ్రుతాదులు బోధించిన శస్త్రచికిత్స యిపుడు రాజావలంబనము లేక నామమాత్రావశిష్టమైన దనుట వాస్తవము. అయినను, ఆయుర్వేద మిపు డందందు పతనపాత వ్యవహార మునఁ జొచ్చుచుండుట దాని మంచి కాలమునకు సూచకమని విశ్వసితము.

ధనుర్వేదము

తొల్లి యార్యజాతి కంగరక్షయై మహాసంగ్రామముల విజయము గూర్చిన యీ క్షత్రవిద్య పూర్వమెంతపేరు మోసినదో యిప్పుడంత పేరు లేకుండఁ బోయినది. విల్లములు మాత్రమే ధనుర్వేదోక్తములు కావు. వివిధములైన యుద్ధపరికరము లన్నియు దీనిలోనివే. రామాయణాదులందు వర్ణింపఁబడిన శస్త్రాస్త్ర సంఘాతమే కాదు, సంహితాబ్రాహ్మణాదులందు వర్ణింపఁబడిన అష్టి వజ్ర శతఘ్ని ప్రముఖ సంగ్రామసాధనము లవలోకించినచో నార్యుల కీ విద్యయందుఁ గల శ్రద్ధాభక్తులు విశదమగును. బ్రహ్మ యీ పేదమును చొలుతఁ గనిపెట్టినవాఁడని శ్రుతి స్మృతీహాసములు చెప్పుచున్నవి. బ్రహ్మాదులు ఘోరతప మాచరించి స్వీయతేజోమయములైన దివ్యాత్మశక్త్యము లవలోకించి రని పూర్వకవులు ప్రశంసించి యున్నారు. ఋగ్వేదమున జాణములు చేయుట వానికి జెక్కలు కట్టుట జాణాగ్రములు నూలుకొను తాళ్ళు చెక్కుట విండ్లు చేయుట, వర్ణింపఁబడినవి¹. ఇంద్రాగ్ని రుద్ర వరుణాది దేవవీరులు మహాధానుష్టులుగా సంహితాదులందు వర్ణింపఁబడియున్నారు. కాని ధనుర్వేదోత్పత్తిక్రమము మాత్ర మెందును విశదముగా లేదు. ఛాందోగ్యాదులందు క్షత్రవిద్యగాఁ దెల్పినఁబడిన యిది బ్రాహ్మణుల వలననే వ్యాప్తికి వచ్చినదని మాత్రము రామాయణ భారతాదులవల్లఁ దెలియనయ్యెడి. రామాయణములో, శస్త్రాస్త్ర సంపన్నుఁడు సర్వశాస్త్రవేత్తయు నగు సుధన్వుఁడను సుపాధ్యాయుని ప్రశంస కలదు². మహాభారతమునం దగ్నివేళుఁడు ద్రోణాచార్యుని కాగ్నేయాస్త్ర ముపదేశించినట్లును, జామదగ్న్యరాముఁడు ద్రోణునికి సప్రయోగ సంహారములు సరహస్యములు నగు సకలాస్త్రము లిచ్చినట్లును గలదు³. ఇది యిట్లుండ, రామాయణాదులందు శస్త్రాస్త్ర రహస్య వేత్తలలో నగ్రగణ్యుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డని యున్నది. బ్రహ్మాదులు వేలకొలది సంవత్సరములు మహాస్త్ర సంపాదనమున కధికపరిశోధనము గావించి జృంభకాస్త్రములు కనుఁగొనినట్లును, వారి వలనఁ గృతాశ్వుఁడు వాని నార్జించినట్లును, అతనియొద్ద విశ్వామిత్రుఁ డా యత్రవిద్య నేర్చినట్లును, అతఁడు శ్రీరాముని కావిద్య యుపదేశించినట్లును మఱియొక సంప్రదాయము కలదు. ఎట్లయిన నిది తొలుత బ్రహ్మర్షివల్లను, పిదప భృగువంశ్యుల వల్లను వెలసి యనంతరము

1. ఋగ్వే. 9-112.

2. శిష్యవ్రతసంపన్న మర్తశాస్త్ర విశారదం,

సుధన్వాన ముపాధ్యాయం కచ్చి త్వం రాత మన్యసే, అయో. 100 సర్గ, 14.

3. ఆదిప—130 సర్గ.

పాలకులగు రాజన్యుల నాశ్రయించి తృప్తివిద్య యనుపేరు గాంచిన దనుట నిజము. ఇట్లు శస్త్రాస్త్ర సంపత్ప్రశంస వైదిక లౌకిక వాఙ్మయములు రెంటిను సర్వత్ర కన వచ్చుచున్నను, ఆర్యులకుఁ బట్టుఁగొమ్మయైన యీ వేదము బహుపురాతనమైనను, ఇందలి విషయ మితిహాసపురాణాది ప్రసిద్ధమైనను, ప్రత్యేకముగా దీనిని దెల్పు సంస్కృతగ్రంథ మింతవఱకు లభింపలేదు. తెలుఁగునఁ గనవచ్చు ధనుర్విద్యావిలాస మనకు మాతృక యగు గీర్వాణభాషా గ్రంథ మొకటి యుండియుండు నని యూహించుట కవకాశము కలదు గాని, దానికర్త యగు కృష్ణమాచార్యుఁ డామాట లేవియుఁ జెప్పియుండలేదు. క్రీ. ౧౫౪౭ ప్రాంతమున రాచూరుమండల మేలిన తిరుపతిరాయల యానతిచే గుంటూరు మండలవాసి యగుకవి యా గ్రంథము రచించి, ఈమని గ్రామమందలి కోదండరామస్వామి కంకిత మొనర్చెను¹.

అంజనేయో పాసకుఁడును మాధ్వఁడు నగు కృష్ణమాచార్యుఁ డవతారికలో “కోదండదీక్ష గురుండగు రఘువతి కటాక్షంబునం జేసి సద్గురులాభంబున నిద్దను శ్వాత్మము మాకు నధీతం బయ్యె. తత్తల్లక్షణంబులు శాస్త్రసమ్మతంబులుగా నుపన్యసించెదను” అని వ్రాసిన మాటలను బట్టి సంస్కృతమున నున్న ధనుశ్వాత్మ గ్రంథము లితఁడు చూచినట్లు గోచరించు చున్నది. నాచిన్నతనమున మాయింట నుండు తాటాకు పుస్తకముల పెట్టెలో “ధనుశ్వాత్మం, సస్యానందం” అను రెండు శీర్షికలుగల నుమా రిరువది పత్రముల తాటాకు పుస్తక మొకటి నాకంటఁబడినది. కాని, అది యేమైనదో, యిప్పుడు కనఁబడలేదు. అందలిభాష సంస్కృతమో తెలుఁగో, యిప్పుడు జ్ఞప్తిలేదు. ఎట్లయిన నేమి? ఇప్పుడు సంస్కృత ధనుశ్వాత్మ కృతి మృగ్యము. కృష్ణమాచార్యుని కృతిలో మూఁడాశ్వాసములందు, ధనుర్నిర్మాణము తత్పరిమాణము మార్గణపరిగణనము, శరవిధానమాన పరశంస, పుంఖోప సంఖ్యానము - ధనుర్పాణ గోపనార్హనిచోళనిషంగ రచనము, మూర్ధ్వవిధానము, అంగుళితాణ విధానము, జ్యోరోపణము, లక్ష్మ్యకుద్ధి మొదలగు పెక్కువిషయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇదియు ముద్రిత మైనట్లు కనఁబడదు. ఇ(క—

గ్రాంథ రత్న వేదము

దీనికి సంబంధించిన విజ్ఞానము సామవేదముతోనే యుదయించి వికసించిన దనుటకు దాని యనుక్రమణికలఁ గనవచ్చు సామగాన ప్రవర్తకుల పట్టికలే నిదర్శ

1. చూ. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక తృతీయ సంపుటములో నేను వ్రాసిన వ్యాసము.

నము¹, రాజాయని మొదలుగా జైమిని వఱకును గల పదుముగ్గు రాచార్యులవల్ల సామగానవిద్య తొలుత దేశమునందు తలచూపినది. తరువాత జైమిని మహర్షి సంతతివారును, తచ్చిష్య ప్రశిష్యులును దీని నభివృద్ధికిఁ దెచ్చిరి. ఇట్లతి ప్రాచీనముగాఁ గనవచ్చు సామగానమే భరతవర్షీయ గాన విద్యకు నిదాన మైనట్లు నారద శిక్ష యీ క్రింది విధముగాఁ దెలుపుచున్నది.

“య సామగానాం ప్రథమ స్స వేణో ర్మధ్యమ స్సృత్రతః
యోఽసౌద్వితీయో గాంధార స్త్వతీయ స్త్వప్రషభ స్సృత్రతః
చతుర్థ షడ్జ ఇత్యాహుః పంచమో ధైవత స్సృత్రతః
షష్ఠో నిషాదో విజ్ఞేయ స్సప్తమః పంచమ స్సృత్రతః.”

ఈ శ్లోకములనుబట్టి సామగాన భారతగాన స్వరములును, సంగీతశాస్త్ర విహితము లైన సప్తస్వరముల గుర్తులు నిట్లుండును.

సామస్వరములు	భారతగానస్వరములు	వీనిగుర్తులు
ప్రథమము	మధ్యమస్వరము	మ
ద్వితీయము	గాంధారస్వరము	గ
తృతీయము	ఋషభస్వరము	రి
చతుర్థము	షడ్జస్వరము	స
పంచమము	ధైవతస్వరము	ధ
షష్ఠము	నిషాదస్వరము	ని
సప్తమము	పంచమస్వరము	ప

దీనినిబట్టి సామగానములోని ప్రథమాది సప్తస్వరముల వల్లనే భారతగానము లోని మధ్యమ గాంధారాది సప్తస్వరము లేర్పడినట్లును, ఆ స్వరముల యాద్యక్షరములే ‘స రి గ మ ప ధ ని’ యను స్వరసంజ్ఞ లైనట్లును విదిత మగును². మఱియుఁ దన నాఁటికి వ్యాప్తిలో నున్న ప్రాచీన సంప్రదాయమును బట్టి దత్తీల నారద సంవాద రూపమున నున్న రాగసాగర మను సంగీత శాస్త్రగ్రంథము రాగోత్పత్తిని నిర్ణయించుచు, “ధైరవ భూపాలరాగములు విప్రజాతివి, అవి సామవేద జన్యములు. మంజరీ శ్రీరాగములు క్షత్రియజాతివి, అవి యజుర్వేదజన్యములు. వసంతమాలవ

1. చూ. సం. వా. చ. సంపుట. 1. 170, 174

2. సం. వా. చ. ప్ర. 175, 275, 276.

రాగములు వైశ్యజాతివి, అవి ఋగ్వేద సంజాతములు. నాటబంగాల రాగములు శూద్రజాతివి, అవి యథర్వవేద సంజాతములు” అని ప్రశంసించుటను బట్టియు¹, ఛాందోగ్యోపనిషత్తు దేవజనవిద్య యనుపేర గాంధర్వవిద్య నుచాహరించుటను బట్టియు, గర్భోపనిషత్తు గావించిన గాన విద్యాప్రసంగమును బట్టియు, తొలుత గంధర్వలవలన వ్యాప్తికి వచ్చి గాంధర్వ మను పేరుగాంచిన యీ విద్యకు వేద సంబంధము కలదని స్పష్టమగును, అట్టి ఊని ప్రాచీన స్వరూపమును దెలుపు పురాతన గ్రంథము లేవియు లభింపకున్నవి కాని, గాంధర్వవేద మనియు నాట్యవేద మనియు రెండుశబ్దములు మాత్రము వైదిక రౌకిక వాఙ్మయముల నందందుఁ గనవచ్చు చున్నవి. అందు—

“గాంధర్వవేదము ముప్పదియాఱువేల గ్రంథము. అందు సప్తస్వరోత్పత్తి వీణాకలారాగ మేలతాల మిశ్రగీతకాలాసికోల్లాసికాది బహురంత్రములును, జాతిగ్రహలయస్థానములు మార్గాంగప్రక్రియ కాలజ్ఞానము వాద్యజ్ఞానము మొదలగు నసంఖ్యాక విషయములును వర్ణింపఁబడినవి” అనుచు యామలాష్టక తంత్రము చెప్పిన మాటనుబట్టి², గాంధర్వవేద మనుపేర నొక ప్రాచీనగ్రంథ ముండెడి దని తెలియవచ్చును గాని, యది యిప్పుడు మృగ్యము. ఇంక, శారదాతనయ విరచితమైన భావప్రకాశన మను గ్రంథము—

“నాట్యవేదా చ్చ భరతాః సార ముద్భృత్య సర్వతః
సంగ్రహం సంప్రయోగార్హం మనునా ప్రార్థితా వ్యభః
ఏకం ద్వాదశసాహస్రైః శ్లోకై రేకం తదర్ధతః
షడ్విః శ్లోకసహస్రై ర్యో నాట్యవేదస్య సంభవః”³.

అని చెప్పిన మాటలనుబట్టి భరతులు రచించిన ద్వాదశ సహస్రీరూప షట్సహస్రీరూపములైన నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములు రెంటికిని మూలాధార మైన నాట్యవేద మొకటి యుండెడి దనవలసి వచ్చుచున్నది గాని, గాంధర్వవేద స్వరూపమువలె దానిస్వరూప మెందును వర్ణింపఁబడి యుండలేదు. అందుచేఁ బూర్వగురువరంపరా ప్రాప్తమైన ప్రాచీననాట్య సంప్రదాయమే యర్వాచీనులకు నాట్యవేద మైనదనియు, అది యాధారముగా వృద్ధభరతుఁడు తొలుతఁ బండిండ్రిండువేల

1. విప్రేక్షానభాషాతొ క్తిరిరా సామవేదజ్ఞా. ఇత్యాది.

2. గాంధర్వవేదః షట్త్రింశ త్సహస్ర గ్రంథసమ్మితః ఇత్యాది.

3. దశమార్ధికారము. 34, 35, శ్లోకములు.

గ్రంథముతో నొక నాట్యశాస్త్రము రచించె ననియు, బిదప భరతముని దానిని సంగ్రహించి యాఱుపేల గ్రంథముతో మఱియొక నాట్యశాస్త్రము నిర్మించె ననియు, 'భరతాః' అను బహువచన ప్రయోగము¹ పూజ్యార్థకమై వృద్ధభరత భరతమును లిద్దఱినిమాత్రమే తెల్పునది యనియు, దై శ్లోకముల భావము గ్రహింప వలసి యున్నది. కాని, ఆ ప్రకరణము మాత్ర మీభావమున కవకాశమిచ్చుటలేదు. ఇంతకును, నాట్యవేదము ధనుర్వేదమువలె నాదిని సంప్రదాయరూపమే కాని, గ్రంథరూపము కా దనియే తోచుచున్నది. పోనీ; గాంధర్వ వేదమునే కొండఱు నాట్యవేద మని వ్యవహరించి రంద మున్నను, ఇందొకదాని కొకటి నామాంతర మనుటకుఁ బ్రమాణము లభింపదు. ఉపవేదగణనమున సర్వత్ర గాంధర్వవేద శబ్దమే కాని నాట్యవేదశబ్దము కనఁబడదు. దానంజేసి రెండు నొకచే యనుటకు సాహసము చాల కున్నది, అయినను, అందలి విషయము కొంత గాంధర్వ విద్యకు సంబంధించినది కావున నీసందర్భమందే నాట్యశాస్త్ర సంగీతశాస్త్ర గ్రంథము లను గూర్చి ప్రసంగింతము.

వేదములందు వేదాంతములందు రామాయణ మహాభారతాదు లందును నటనాట్య నృత్యనర్తనాది శబ్దములు కనఁబడుచున్నను నటధర్మములను దెలుపు శాస్త్ర మెప్పు డుదయించిన దని విచారింపఁగాఁ బాణినికీ, దూర్వమే యది యుదయించి నట్లు గోచరించినది. శిలాలిప్రోక్త మైననటసూత్రము లధ్యయనము చేయునటులు శైలాలు లనియు, కృశాశ్వప్రోక్త నటసూత్రములు చదువునటులు కృశాశ్వలనియు, ద్వివిధనటులను నిరూపించుచుఁ బాణినిచార్యులు తనకు మున్ను శిలాలియుఁ గృశాశ్వఁడు ననువారు నటసూత్రములు రచించి యున్నట్లు తెలిపియున్నాఁడు. మఱియు నటలధర్మము గాని, ఆమ్నాయము గాని నాట్య మగు ననియు రూప నిష్పత్తి గావించియున్నాఁడు². ఆ సూత్రము లిప్పుడు లభింపకున్నను, అవియే తరు వాత వెలువడిన నాట్యశాస్త్ర గ్రంథముల కాధారము లని నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ విషయ మింత విస్పష్టముగా నుండఁగా, పాణిని ఛాతుపాతమున నటఛాతువు నాలుగుచోట్ల³ దృగ్గోచర మగుచుండఁగా, పాణినినాఁడు నాట్యశబ్దము నృత్య

1. ఇది యొకను విచారణీయము

2. పారాశర్య శిలాలిప్యాం ఛిక్షనటసూత్రయోః. అష్టా. 4. 3-110.

కర్మస్త కృశాశ్వాదినిః. 4. 3-111.

చన్దోగోక్తిక యాజ్ఞిక బహ్వృచనటాజ్ఞా ఇత్యః. 4.3-129.

3. నటనృత్త. నట అవస్థ-నృతే. ఇత్యాది.

జరచేకాని నాటకాభినయపరము కాదని స్వాభిప్రాయము తెలిపినఁ దెలుపునుగాక, అంతేకాని, క్రింద సూచించిన పాణిని సూత్రములు మూఁడును మహాభాష్యమున వ్యాఖ్యాతము లైనట్లు తనకుఁ గనఁబడ లేదని యీ సూత్రములు పతంజలి తరు వాచికాలమున వష్టావ్యాయిలోఁ జేరియుండు నన్నపీఠరు పండితుని సాహసము మాత్ర మీదట్లున విస్మయము గలిగింపకపోదు¹. పాశ్చాత్య విమర్శకుల సాహసోక్తుల కిట్టి వెన్నేని యువాహరణములు కలవు. ఇప్పుడు వానిమాట యటుండ నిందు.

పాణిని పేర్కొన్న వై నటసూత్రములకుఁ దిదపఁ జెప్పఁచగిన గ్రంథము ద్వాదశ సహస్రియగు నాట్యశాస్త్రమే. ఇది వృద్ధభరతుఁడు రచియించిన దని ప్రతీతి. ఇందలి కొంత గ్రంథము మాత్రమే యిప్పుడు సజీవమై యున్నదని తెలియవచ్చు చున్నది గాని, పూర్వ మీగ్రంథము ప్రచారములో నున్నట్లుగా, దశరూపవ్యాఖ్యాత యగు బహురూప మిత్రుఁడు మొదలగువారు ద్వాదశసహ స్రీకారమత మెత్తి యిందలి వాక్యములు వాహరించుటయే చెప్పుచున్నది². వృద్ధభరతుఁడు క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దిలోనివాఁడు. అందుచేఁ దాణిని చూచిన శిలాలికృతాశ్వాసట సూత్ర ములు తరువాత సుమారు మఱి మూఁడువందల యేండ్లు ప్రచారములో నుండెననుట యాశ్చర్యకరము కాదు కావునను, ఆ మధ్యకాలముననే యాధారము లేక నాట్యకళ ప్రవృత్తమయ్యె ననుట యనుమాన్యము కావునను, తననాటికి నాట్య పేదముగాఁ బ్రళంబింపఁబడుచు వచ్చిన యీ సూత్రముల సారమునే శ్లోకరూపముగా నాట్యశాస్త్ర మనుపేర వృద్ధభరతుఁడు ద్వాదశ సహస్రగ్రంథము నిర్మించెనని విశ్వ సింహవలసి యున్నది.

ద్వాదశ సహస్రికిఁ దిదప మఱి నూజేంద్రకు షట్పహస్రి యుదయించినది. దానికర్త భరతముని యని ప్రతీతి. అతఁడు క్రీ. పూ. మూఁడువందల యేళ్లనాటి వాఁడు³. వృద్ధభరతుఁడు నాట్యపేదోత్పత్తి నెట్లు వర్ణించెనో, తన గ్రంథమున కాధారముగా దేనిని బ్రళంబించెనో తెలియరాదు గాని, భరతముని మాత్రము తన నాట్యశాస్త్రము ద్వాదశసహస్రికి సంగ్రహ మని చెప్పలేదు సరిగదా! పైగా

1. పీఠు H, I, L 197 P.

2. సమాప్యతే హి నాట్యశ్చై రజ్ఞాన్-వరార ఇష్టతే-ఇతిద్వాదశ సహస్రికారః-

3. వృద్ధభరతభరతమునులను గూర్చియు వాచికాలములను గూర్చియుఁ గొందఱు సంశయించుట కలదు. భరతాచార్యుడు క్రీ. మూఁడవశతాబ్దికిఁ బూర్వదని పి. వి. కాణేపండితుఁడు మొదలగు వారనిరిగాని, అది యువాహయేకాని నిశ్చయముకాదు.

నాట్యవేదము బ్రహ్మ నిర్మించి తన కిచ్చినట్లుగా గ్రంథమహత్వ ప్రశంసాపరమైన ప్రాచీన శైలినిబట్టి “నాట్యశాస్త్రం ప్రవక్ష్యేమి బ్రహ్మణా య దుదాహృత” స్మృని యారంభించి, ఆత్మేయాదిమునులు త న్నుపాసించి “నీవు సమకూర్చిన వేదసమ్మితమైన నాట్యవేద మెట్లుత్పన్న మయ్యె” నని యడుగఁగా, వారికిఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చి నట్లుగా నాట్యవేద కథను బృథమాధ్యాయమున విపులముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. దానిసార మిందు సంగ్రహించి చూపుచున్నాను.

“వైవస్వత మన్వంతరమందు శ్రేతాయుగమున రోకము గ్రామ్యధర్మప్రవృత్తమై కాదులోధపరపరమై సుఖదుఃఖ సమాకులమై యున్నపు పిండ్రాదిదేవతలు బ్రహ్మను సమీపించి—మేము దృశ్యము శ్రవ్యము నైన క్రీడనీయకము కోరుచున్నాము. ఈద్రజాతులయందు వేదవ్యవహారము శ్రవ్యము కాదు కావున సార్వవర్తికమైన పంచమవేదము సృజింపుము—అని వేడుకొనిరి. అంతఁ దితామహాఁడు సర్వత్రావ్యమైన వేదము నిర్మింతునని ప్రతిజ్ఞచేసి, ఋగ్వేదమునుండి పాఠ్యమును సామవేదమునుండి గీతమును యజుర్వేదమునుండి యభినయములను, అథర్వవేదమునుండి రసములను గ్రహించి చతుర్వేదాఙ్గ సంభవముగా నాట్యవేదము నిర్మించి...ప్రక్కనున్న నన్ను (భరతమునిని) ఉద్దేశించి—నీవు పుత్ర శతయుక్తుడవై యీ వేదమునకుఁ బ్రయోక్తవు కమ్మని పలికెను. నేనును బ్రహ్మవలన నాట్యవేదము తెలిసికొని, శాండిల్యవాత్స్య కోహలతండుదత్తిలాదు లగు నానూర్వురు పుత్రులకు దానిని సప్రయోగముగా నేర్పి, స్త్రీలు తప్పఁ బురుషులు కైశికీవృత్తి ప్రయోగింపఁ జాలరని నేను మనవి చేయఁగా స్వయంధువు దయాళువై యప్పుడ మనస్సున సంకల్పించి నాట్యాలంకారచతుర లైన మంజుకేశీసుకేశీసులోచనా మనోరమాది సంజ్ఞలు గల యిరువది నలుగు రప్పరసలను సృజించి నా కిచ్చియు. గీతాతోద్యములందు సశిష్యుడైన స్వాతీనామకఋషిని, గానయోగమునందు నారదాది గంధర్వులను నాకు సహాయులను గా నియోగించెను. అంత నేను నాట్యసంపూర్ణత గాంచి కృతాంజలివై నే నేమిచేయవలెనో సెల విమ్మని లోకేశునిఁ బ్రార్థింపఁగా నతఁడు ‘ఇది ప్రయోగమునకు మంచినమయము. మహేంద్ర పర్వతముపై జరుగు విజయోత్సవమునం దీనాట్యవేదము ప్రయోగింపు’ మని శాసించెను. నేను నట్లే యచ్చట నాఁది గావించితిని. అట్టి సర్వాతిశాయి యైన దీనాట్య వేదము.”

ఈ శాస్త్రమునందు భరతశబ్దము నటనాట్య నాట్యప్రవర్తకపరముగాఁగూడ నున్నను, భరతసంజ్ఞ కలయొకముని ద్వాదశ సహస్రీయు, ఇంకొకముని షట్పహ

గ్రీకులు రచించినందు లోకప్రసిద్ధి విశ్వసనీయము కాకపోదు. కాని, విషయ విచారణచేయుటకు యిందు కేవలము తల్పిత మనక తప్పదు. అయినను, ఇట్టికల్పనము లాకాశమందలి కొన్ని స్మృతులలోఁ గూడఁ గనవచ్చుటంజేసి గ్రంథమహత్త్వా వానికై యిట్టి యభిప్రాయ కల్పనములు గావించుట యానాటి కొందఱు తెలియనియు, అందుచేతనే యాముని తనకు మున్నున్న నాట్యసూత్రములను గాని వాదన సహజినిగాని పేర్కొనక బ్రహ్మనోటఁ బుట్టిన నాట్యవేదమే యీ నాట్యశాస్త్ర మనుచున్నది ప్రకటించె ననియు, అభినవ గుప్తాచార్యుఁడు చెప్పినట్లు మొదటి యధ్యాయమందలి కొంతభాగము గూడఁ దచ్చిష్యప్రక్షిప్తముగాక యంతయు మునిప్రదేతమే యనియు నొకవిధముగా మనస్సమాధానము గావించుకొనవలసి యున్నది.

ఈ నాట్యశాస్త్రము ముప్పదియే డధ్యాయముల గ్రంథమని కూడ నొక ప్రసిద్ధి కలదుగాని, అభినవ గుప్తాచార్యుఁడు వ్యాఖ్యానావతారికలో 'షష్ఠ్యంశకం చరిత్రసూత్ర మిదం వివృణ్వన్' అని చెప్పిన దానినిబట్టి యిది ముప్పదియే డధ్యాయముల గ్రంథమే యని నమ్మవలెను¹, బంగారమునకుఁ బరిమళ ముట్టినట్లుగా నిరని యభినవ భారతీవ్యాఖ్య దీనికి మచింత ఖ్యాతి తెచ్చినది. ఇది రూపక ప్రదర్శనము ప్రధాన ప్రయోజనముగా నుదయించిన దైనను, సాహిత్యము పాటిలి కల్పనము మనఃపరియున్నది. రసభావనాయకాది లక్షణముల దీనిమాట వేదవాక్కు. ఇందు నిరూపించఁబడిన విషయములు విధులు నసంఖ్యాకము లమోఘము లపూర్వములు. లేకవాత ఇందుచేరిన వివిధరూపకా లంకార నాట్యాది లక్షణముల తెల్లరిచి పెట్టినది ఖచ్చ. దేశకాల పాత్రముల మార్పులనుబట్టి రుచి మాటుచే నిందలి రూపక ప్రదర్శననిష్ఠ శిశులమున రుచింపకున్నను, చిరకాలము దీనిమాటయే వాసన దైనది. ఈ శాస్త్రమందు ముఖ్యముగా నిరుపది యెనిమిదవ యధ్యాయము మొదలుగా ముప్పది నాల్గవ యధ్యాయము తుదవఱకును సప్తస్వరములు గాత్రగాన లింగ్రావాదము వినికరింపఁ బడినది. ఇంక—

పూర్వోక్త మైననాట్య దేవోత్పత్తికథ పేర్కొన్న మార్వరును భరతముని పుట్టిన దినమున, కొందఱు భావించి నట్లతని శిష్యులన్నను, అతనికి సమకాలికులనులెదనఁచుఁ బాఠాలో, కోహలఁడు సంగీత మేరువును నఖకుట్టుకుఁ దొక నాట్య శాస్త్రమును పితృలఁడు గాంధర్వ వేదసారమును రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

1. దీనికి యధ్యాయమును లేకను తెవరో రెండుగా విభజించుటచే 37 అధ్యాయముల ప్రసిద్ధి వచ్చినట్లు విచారించుచున్నది.

తండు వను నతనికి నంది యను నామాంతర మున్నట్లుగా 'తండుమునిశబ్ద' నన్నిభర తయో రసరనామనీ' అను నభినవగుప్త వచనమునఁ దెలియుచున్నది. ఈ నన్నియే నందికేశ్వరుఁ డైనచో నందికేశ్వరభరత మనఁబడెడి యభినయ చర్పణమును, భర తార్ణవము నితని వనవలసివచ్చును. ఇట్టింక నెన్నేని గ్రంథములు వారు వారు రచించి యుందురు గాని, నాట్యపేదోత్పత్తికథ చూపిన భరతపుత్ర నామావళి సత్య మని నమ్మి యీ గ్రంథము లన్నియు భరతనాట్య శాస్త్రమునకు సమకాలికము లనుటకు మాత్రము చున సొప్పకున్నది. అయినను, క్రీ. ౧౦౦-౨౦౦ నడుమనున్న మతంగముని బృహద్దేశి యను తన సంగీత గ్రంథమున దత్తిలుని స్మరించుటచేతను, అర్వాచీన గ్రంథము లనేకములు కోహలదత్తిల (దంతిల) నంది నారదాదులను బూర్వకవులను గా స్తుతించుటచేతను, వారు క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్ది కించుక యావలివారై యుందురని తోచుచున్నది.

పీరిలో దత్తిలుఁడు రచించినదిగా దత్తిల మను నొకగ్రంథ మనంత శయనమున ముద్రిత మైనది. బృహద్దేశికర్త యగు మతంగముని పలెనే, సంగీత సమయసారకర్త యగు పార్శ్వదేవుఁడును, సంగీత సుధాకారుఁ డగు రఘునాథ భూపుఁడును, అభినవ భారతీవ్యాఖ్యా కర్తయైన యభినవ గుప్తాచార్యుఁడును, దత్తిల మతము నుద్ఘాటించుటంబట్టి యిది దత్తిలమునికృతమే యని తత్ప్రకాశకులు సమ ర్థించియున్నారు. ఇది ౨౪౩ శ్లోకముల చిన్నగ్రంథము. సప్తస్వరూప మైనగీత జాతము సామపేదమునుండి పుట్టిన దని యిది యిట్లు చెప్పుచున్నది.

“ఇత్యేవ మృషిభి ర్గీతం సామపేద సముద్భవమ్,

సప్తరూప మతో జాతం గీతజాతం పురా కిం”

అమరకోశ వ్యాఖ్యాత యగు క్షీరస్వామి నాట్యవర్గులో నువాహరించిన స్వరస్థానవిషయక మైన యీ క్రిందిశ్లోక మిందలిదే.

“సృణౌ మురసి మంద్ర స్తు ద్వావింశతివిధో ధ్వనిః

స ఏవ కంఠే మధ్యః స్వా త్తరః శిరసి గీయతే”

దీనిని బట్టికూడ నీ గ్రంథము దత్తిలమునికృతమే యని విశ్వసించఁదగి యున్నది. ఇందు, స్వరగ్రామ మూర్చనాస్థాన వృత్తిజాతి వర్ణాదులగు బహువిధ సంగీతశాస్త్ర విషయములు విశదీకరింపఁ బడినవి.

'గీతం వాచ్యం తథా నృత్యం శ్రయం సంగీతముచ్యతే' అనునది సంగీత లక్షణము¹. ఇందు నృత్యము వాఙ్మయము, వాచ్యము గీతానువృత్తి. అందుచే గీతము ప్రధాన మగుచున్న దని సంగీత రత్నాకర కారాదుల నిర్ణయము. పితామ హుడు సామవేదమునుండి రౌలుత గీతమును గ్రహించెనని వారి విశ్వాసము. గీత మనాదిగా నెల్లలోకముల వారిచే గూడఁ జేరిమింపఁబడుచు వచ్చినదని పౌరాణిక మతము. బ్రహ్మయు నాది విష్ణువును సామగానలోరు. పార్వతీవతి గీతనృత్య ప్రియుడు. రాధాకృష్ణుడు వేణుగానరతుడు. సరస్వతి వీణాసక్త. ఇంతయేల? అజ్ఞాతవిషయాస్వాదు లయ్యు పజీమృగబాలురుగూడ గీతము ప్రతిగోచర మైనంతనే తన్మయచిత్తులై పరవశత్వమున నానందించుచుగదా! ఇక నట్టి సంగీతము మహిమ వేఱ పొగడవలెనా? 'ధర్మార్థ కామమోక్షతా మివ మే వైకసాధన' మృనుశ్చార్గ దేవునివచన మెంతయు నియ్యెడ నముచితము. లోకములో నాచము నుండి వర్ణమును దానినుండి పదమును దానినుండి వాక్యమును దానివలన వ్యవ హారమును స్థిరము లగుచున్న వనుట యనుభవసిద్ధమే కావున, జగ మంతయు నాదాదీన మనుట స్పష్టము. అట్లే గీతము నాదాత్మకము, నాదవ్యక్తియే వాచ్య మునకు మూలము. ఈ గీత వాచ్యములు రెండిని నృత్య మనుగమించును. అందుచే నీ మూడును నాదాదీనము లనుటయు విదితము. అట్టి యీనాదము, ఆహతము ఆనాహతము నని ద్వివిధము. దీనివలన ప్రతియు దానివలన స్వరమును దాని వలన రాగమును దానివలన గీతము నుత్పన్నము లగును గావున గీతమునకు నా దమే యాత్మ యనియు, మూలాధార మనియుఁ దలంపఁబడు చున్నది. తదాత్మక మైన గీతము నధికరించియే సంగీతశాస్త్ర మావిర్భవించినది. ఆ గీతమునకు వాచ్య సృత్తములు సహకారులు, అందుచే నీ మూడును సంగీతశాస్త్రమున కవలంబ నము లైనవి.

సంగీతము, మార్గము దేశ యని ద్వివిధము. విరించిప్రోక్తమై సదాశివుని మొదలు భరతాది వర్షయుక్త మైనది మార్గమనియు, ఆయా దేశముల జనులకు హృదయరంజకమై వ్యాపించినది దేశ యనియు సంగీతలక్షణ కర్తలమతము. గీత వాచ్య సృత్తాత్మకమైన యీ సంగీతమున గీతము ప్రధానముగా, రాగవర్ణనిరూపణము రాగసాగరము సంగీత చర్చణము సంగీతవిషయము మొదలుగా బహు గ్రంథము లుత్పన్నము లైనవిగాని, వానిలో సంగీత రత్నాకరమునకు భరత ఖండ మంతటను

1. గాంధర్వం త్రివిధం గీతవాచ్యనృత్యసభేదతః. నాట్యమూదామః. సోమనార్యమతము.

బ్రాహ్మర్యము హెచ్చినది. దీనికర్త శార్ఙ్గదేవుడు. ఇతఁడు కాశ్మీరదేశమునుండి దక్షిణాపథమునకు వలసవచ్చిన ఛాన్కర పండితుని పాత్రుడు. సోధలదేవుని పుత్రుడు. సింఘణ భూపాలుని యాస్థానములోని వాడు. యాదవ వంశీయుడైన యీ రాజు దౌలతాబాదను దేవగిరి నగరము రాజధానిగా శాలివాహనశకము ౧౧౩౨-౧౧౬౯ నడుమ రాజ్యము చేసినవాఁడగుటచే శార్ఙ్గదేవుఁడతని సమకాలికుడై క్రీ. శ. ౧౨౦౦ ప్రాంతమున నీగ్రంథము రచించె నని విశద మగుచున్నది. ఇది, స్వరరాగ వివేక ప్రక్రిష్టక ప్రబంధ తాల వాఙ్మయస్తననామకములైన యేడ ధ్యాయముల మహాగ్రంథము. చతురకల్పినాథ విరచిత కలానిధి వ్యాఖ్యతో, పూనా నగరమున ముద్రితమైన దీనికి, సింహభూపాలుఁడు కుంభకర్ణ నరేంద్రుఁడు గంగా రాముఁడు హంసభూపాలుఁడు నను నలుగురును సంస్కృతవాఙ్మయ రచించిన నట్లు తెలియుచున్నది. మఱియు హిందీభాషలో నొకవాఙ్మయము, తెలుఁగున రెండు వాఙ్మయములు నున్నవని యందురు. ఒక తెలుఁగు వ్యాఖ్యతోడి యీ పుస్తకము మదరాసు ప్రాచ్య పుస్తకాలయ పబ్లికలోఁ గనవచ్చుచున్నది. దీనినిబట్టి యీ గ్రంథము సార్వత్రికమై సకలరసిక హృదయాహ్లాదకారి యైనదని స్పష్టమగును.

శార్ఙ్గదేవుఁడు, సంగీతవిశారదులగు పూర్వుల మతపయోనిధిని మఢించి యందలి సారమునే యీ గ్రంథముగా రచించుచు చున్నానని ప్రతిజ్ఞచేయుచు, శివాసవాశీవ బ్రహ్మ రంభార్జున నారద తుంబురు విశ్వావసు ప్రముఖులను బేర్కొనుట యెఱుంగును. భరత కళ్యణ మతంగ యాష్టిక శార్దూల కోహల విశాఖిల దన్తిల కంబల మాతృగుప్త స్వాతి గుణ బిందురాజ తేత్రరాజ రాహుల రుద్రభి భోజరాజ పరమర్థి సోమేశ జగదేక మహీశ్వరాదుల ననేకులఁ బేర్కొనుట చూడ సంగీత విషయమున వీరి మతములు కల వని తెల్ల మగుచున్నది. మఱియు, రుద్రభట్టు (క్రీ. ౬౦౦) రచించిన యెరిమిదివేల గ్రంథముతోడి స్వరనిర్ణయమును, చాళుక్య వంశ్యుడైన ప్రతాప చక్రవర్తి (క్రీ. ౧౦౦౦) నిర్మించిన సంగీత చూడామణియు, నాన్యదేవుఁడు మిథిలాపురరాజు (క్రీ. ౧౧౦౦) రచించిన సరస్వతీ హృదయాలంకారమును, బెల్లామునివాసియు జైనపండితుఁడు నగుపార్శ్వదేవుఁడు (క్రీ. ౧౨౫౦) వ్రాసిన సంగీత సమయ సారమును, నారదుఁడను నొక కవి (క్రీ. ౧౩౦౦) కల్పించిన సంగీత మకరందమును, మీవాడు దేశ మేలిన కుంభకర్ణుని (క్రీ. ౧౪౨౦) యొక సంగీత కృతియు, అశియరామరాజు సేనా నాయకుడైన బయకారరామామాత్యుఁడు (క్రీ. ౧౫౫౦) రచించిన స్వరమేలకలానిధియు, రఘునాథరాయని గురువైన గోవింద దీక్షితుని (క్రీ. ౧౫౮౦) కృతియు, ఇట్లే యింక ననేకములును

సజీవములై యున్నవి, పై వారిలో సంగీతాకర సూరి బిరుదాఙ్కీతుఁడగు పార్శ్వ దేవుఁడు “మి మాంసాది సకల శాస్త్రములచేఁ గూడ గమ్యుఁడు కాని శంకరుఁడు గీతముచే గమ్యుఁ డగును. పారాశర్యాది సకలస్మృతి కర్తలు గూడ గీతమే మోక్షద మనిరి” అనుచు సంగీతము సర్వోత్తమ మని ప్రశంసించి యున్నాఁడు. పది యధికారములతోడి యితని గ్రంథమున స్వరరాగస్వర్రవాద్యతాలాది విషయములు సవిమర్శముగా నిరూపింపఁబడినవి.

రెండవది యగువాద్యము ప్రధానముగా మృదంగలక్షణ తాల లక్షణ తాలాఘాయ తాలవిషయ తాలప్రకరణ తాలదశప్రాణ ప్రకరణాది గ్రంథములు పెక్కు పుట్టినవి. ఇందు తాలలక్షణము కోహలుఁడు రచించినట్లుగా దాని వ్యాఖ్యత యీ క్రింది విధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ఇహ ఖలు సకలభరత పండిత మండలా ఖండల సకలభరత స్రవర్తక శిఖా మణిః కోహలాచార్యనామకః...తౌర్యత్రికోపకారాయ...తాలస్వరూపం ప్రతిపాద యతుకామః చిక్కితం ప్రతిజానీతే” ఇత్యాది. ఇది గాక మఱియొక తాలలక్షణము గూడ నర్వాచీన మైనది కలదు.

తాలము వాద్యముకంటె భిన్నమై తౌర్యత్రికమున సహాయకారి యని తాల శాస్త్ర వేత్తల మతము. స్మృతగీత వాద్యములు తాలము లేక శోభింపవు. కావునఁ బాలస్వరూపము ముంఁజుఁగవలె నని వారందురు. ఇది నిజమైనను దీనిని బ్రకరణ వశమున వాద్యమునఁ జేర్చితిని.

మూడవది యగుస్వర్రము సంగీత గ్రంథములం దంతటను బ్రశంసించఁ బడినను దానింగూర్చి కూడ, ఆధీనయ దర్పణము అభినయ శాస్త్రము నాట్యచూడా మణి నాట్యకలానిది స్మృతతాల లక్షణము భరతార్ణవము భరతార్థచంద్రిక మొదలగు సనేక గ్రంథము లుదయించినవి. ఇవి యన్నియు భరతనాట్య శాస్త్రము ననుసరించినవే కాని స్వతంత్రములు కావు. శార్లదేవుఁడు స్మృతతాలకపూర్తన మను గ్రంథమును గూడ రచించినట్లు కనఁబడుచున్నది. సర్వనము, నాట్యసృత్య స్మృతభేదమునఁ ద్రివిధ మని లల్లక్షణవేత్తల మతము. దశరూపక కర్తకూడ ‘అప స్థానుకృతి ర్వాక్య’ మిక్కిలిగా నీమూఁపింటికి వేఱుగా లక్షణములు నిర్వచించి యున్నాఁడు. మఱియు,

ఆంగి కాహర్కక వాచిక సాత్త్విక భేదమున సభినయము చతుర్విధమును విషయమున నాట్య గ్రంథకర్తల మతము లేకీభవించు చున్నవి గాని, సంయుతా

సంయుత సంకర హస్తములను జూపుటలో నభినయశాస్త్ర భరతార్జునాదులకు మత భేదములు కలవు. ఆభేదము లన్నియుఁ గాలక్రమమున నభినయకల వృద్ధి గాంచుటలో దేశభేదమునుబట్టి వచ్చిన వని తెలియఁగలదు. ఇట్లు గాంధర్వవిద్య భరత ఖండ మంతట ననాదిగా వ్యాపించి పరమాత్మ జ్ఞానమునకు సంగీతము సాధన మనెడిభ్యాతి వహించుటయే కాక దేశభేదమును బట్టి రాగస్వరకల్పన తాలలయాదు లందు శాఖోప శాఖలుగా విజృంభించినది. సంగీతవిషయ మను గ్రంథము రాగములు ౨౦ అని మాత్రమే నిరూపించి కనకాంగీ రత్నాంగీ ప్రముఖములైన వని నామము లెల్లఁ దేర్కొన్నది కాని, సంగీత రత్నాకరము ధ్వితీయాధ్యాయమున రాగభేదము లపారముగాఁ జూపి వాని లక్షణములు విశదీకరించియున్నది. అందు నిందును గూడఁ దేర్కొనఁబడిన యనేక రాగములు దక్షిణ కర్ణాటాంధ్రదేశములలో వినఁ బడవు. దీనినిబట్టి రాగము లాయా దేశీయులు ప్రేమించు గీతముల నాశ్రయించి వాడుకలోఁ బెరిగిన వని తెలియవచ్చును. ఇంక భావప్రకాశనమును గూర్చి రెండు మాటలు,

“అర్యావర్త దక్షిణభాగమున మేరుత్తరమును జనపదమున మాతరపూజ్య గ్రామమున నివసించునట్టి యష్టాదశ విద్యాపారంగతుఁడగు భట్టగోపాలుఁడు సంతా నార్థియై శారదాదేవి నారాధింపఁగా నొకపుత్రుఁ డుదయించెను, అతనిపేరు శారదా తనయుఁడు, అతఁడు వేదవేదాంగవిద్యలు నేర్చి యొకచైత్ర మాసోత్సవమున శారదా లయమున కేగి యామెచెంతఁ గూర్చుండి భావాభినయకోవిదు లగునటు లభినయించు ముప్పది విధముల రూపకములను జూచి ‘అమ్మా! నాకు నాట్యవేదము దయచేయు’ మని యాచించెను. అప్పుడా దేవి నియోగమున నాట్యశాలావతి యగు దివాకరుఁ డనుచిప్తఁడు, గౌరీశంకర వాణీ బ్రహ్మ వ్యాసాగస్త్య నారద భరతాదుల నాట్యమతము లన్నియు నుపదేశించెను. అంత శారదారసయుఁడు నాట్యవేదుల హిరార్థమై భావభావ భేదనాయకనాయక భేదశబ్దార్థసంబంధ భేదనాట్య భేదనాట్య ప్రియోగభేదాదిరూపమున దశాధికారములుగా భావప్రకాశన మనుమహాగ్రంథము రచియించెను” అని భావప్రకాశావతారిక చెప్పుచున్నది. చాలవఱ కభినవ గుప్తా చార్యుని హర్గ మవలంబించి నాట్యవేదమునకు సంబంధించిన యెల్లవిషయములు విశదీకరించిన యీ శారదాతనయుఁడు క్రీ. శ. పన్నెండవ శతాబ్ది మొదటిభాగములోని వాఁడని రలపఁబడుచున్నది. నాట్యవేదవేత్త యుత్తరదేశమున భ్యాతి వహించిన యుత్తరమాలంకారికుఁడైన యీ శారదారసయున కీడ్చె తరువాత దక్షిణదేశమున శారదామూర్తిగా నవతరించి దక్షిణాపథమును సంగీత రసామృతమున ముంచిన

మహానియుడు క్యాగరాజే. ఇరవికృతు లాండ్రము లయ్యు ద్రవిడ కర్ణాట త్రిలింగాది దేశములలో సంగీత సారస్వతమున నగ్రస్థాన మధిష్ఠించి యున్నవి.

శిల్ప వేదము

గాంధర్వ వేదమువలె నిది యిప్పుడు చతుష్షష్టికలలోఁ బరిగణింపఁబడుచున్నను, లోర్లి యుపవేదముగా నే గణన కెక్కినది, దీనికి స్థాపత్యవేద మను నామాంతరము కలదు, ప్రాచీనుల శిల్పకల మిక్కిలి శాస్త్రసమ్మతమై హృదయంగ మముగా నుండెడి చనువకుఁ బురాతనముల గనఁబడు పురగ్రామరూపా రామదేవాలయాది నిర్మాణ వర్ణనలే కాక, మహింజోదరో మొదలగు పురాతన ప్రస్తుతపురాదులలోని వివిధవస్తు సంతనియు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఇంత యేల? లొమ్మిది యడ్డుచులలో నొకటిగాఁ బ్రశంసించఁబడుచు నేటికిని సకల ప్రపంచమున రచ్చెరువు గొలుపుచున్న కాతమహాలు శిల్పము, ప్రాచీనుల నిరుపమాన నిర్మిద్ర నిర్మల శిల్పకలా కౌశలమున కంతోదాహరణమై ప్రత్యక్షమగుచుండ నిఁకఁ బురాతనాచ్యులశిల్ప విజ్ఞానము సర్వాంశాయ యనుట కెవ్వరు శంకింతురు? అట్టియిది ఛాందోగ్యోప నిషత్తనం చష్టాదశవిద్యలలో, దేవజనవిద్య యనుపేర నృత్యగీత వాద్యములతోఁ దుల్యముగాఁ బ్రశంస కెక్కినను, ఈ విజ్ఞానముతోడి ప్రాచీన గ్రంథములు మాత్రము కనరావు. వృగ్గోచరము లగుచున్న కొన్ని గ్రంథములు ప్రాచీనముని నిర్మిరములుగా వ్రాంతి కొలుపుచున్నను, అవి పూర్వలపేర నర్వాచీనులు రచించినవి గాని పురాతనములు గావని వాని స్థితిగతులే తెలుపుచున్నవి. అందుచే శిల్పసారస్వతము సం దేగ్రంథ మాద్యమో నిర్ణయింప వీలుపడ కున్నది, అయినను, దొరికిన ప్రమాణ వచనములను బట్టి దీని యుర్బత్తి మార్గము లవలోకింతము.

“పూర్వము నైతాయుగమున మహోన్నతము మహావిశాలము నగు శరీరముతో నొక మహాభూత మవిర్భవించి రిరుగఁజొచ్చెను. దానిని జూచి దేవతలు భయపడి బ్రహ్మదేవుని శరణుబొచ్చి ప్రార్థించిరి. అతఁడు వారి కభయమిచ్చి, ఈ పురుషుని బట్టుకొని రలక్రిందుగాఁ బడవేయుఁ డనెను. వారట్లు గావించిరి. వాడే వాస్తుపురుషుడు. బ్రహ్మస్మష్టుడు. అతఁడు భావప్రపకృష్ట తృతీయాశనివాస రమునందు కర్మకా నక్షత్రమున జన్మించినవాడు. వాడట్లు దేవతలచేఁ బీడింపఁ బడి బ్రహ్మను స్మరించుచు, నిరవరాఘడను రక్షింపు మని కోరెను. అప్పుడు బ్రహ్మ ప్రసన్నుడై నిన్నుఁబూజింపక యెవరు గ్రామపురగృహారామదుర్గాద్యారంభము గావించురో వారికి నీతి యుద్భవదు. వారియుద్యమము కొనసాగదు. నిన్నుఁ బూజించినవారియత్నము ఫలించును. అని వర మిచ్చెను. అట్టి వాస్తుపురుషుని

గూర్చి తెల్పునది వాస్తుశాస్త్రము. ఈ శాస్త్రము బ్రహ్మవల్లనే తొలుత వెలసినది. పురాతనమైన దీనిని శంభువు పరాశరునికి, అతఁడు బృహద్రథునికి, అతఁడు విశ్వకర్మకుఁ గ్రమముగా నుపదేశించిరి. బహుధేవయుత మైన యీ శాస్త్రమును లోకహితార్థమై విశ్వకర్మ ప్రకాశింపఁ జేసెను. అదే విశ్వకర్మ ప్రకాశము, లేక వాస్తుశాస్త్రము” అని విశ్వకర్మ ప్రకాశవతారిక చెప్పుచున్నది. ఆ గ్రంథము నందే త్రయోదశాధ్యాయము తుద “గర్గుఁడు పరాశరునికి, అతఁడు బృహద్రథునికి, అతఁడు విశ్వకర్మకును గ్రమముగా నీ శాస్త్రముపదేశించినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇది యిట్లుండ—

వివిధశిల్ప విద్యారహస్యములను శివుఁడు కాశ్యపని కుపదేశించినట్లుగా, కాశ్యపీయ మనఁబడెడి యంశముచ్చేద మను గ్రంథము తెలుపుచున్నది. ఇది గాక, మయమత మనుపేర వాస్తుశాస్త్రమును మయుఁడు రచించినట్లుగా ముప్పది యాఱ్ఱాధ్యాయముల గ్రంథమును, మను నిర్మితముగా నొక వాస్తులక్షణమును, మానసార రచితముగా నొకవాస్తుశాస్త్రమును, అగస్త్య విరచితముగా నొక శిల్పశాస్త్రమును, గనవచ్చుచున్నవి. సనత్కుమారుఁడు తనపేర గృహ వాస్తువు నిర్మించినట్లుగా సనత్కుమారసంహిత యను చిన్నపుస్తక మొకటి కనఁబడుచున్నది. ఇది గాక, పరాశరమునికృత కృషివర్ణతి, నీలకంఠభట్టవిరచిత కుంఠోద్ద్యోతము, విశ్వనాథదేవ నిర్మితకుండమండపకౌముది, నరహరిభట్టవిరచిత మండపకుండమండనము, వికలదీక్షిత ప్రణీతకుండసిద్ధి, విశ్వనాథ ద్వివేదిరచిత కుండరత్నాకరము మొదలగు శిల్పశాస్త్ర గ్రంథము లింకను గలవు. వీనిలో నర్వాచిన కృతులనుగూర్చి యాలోచింపఁ బనిలేదు కాని, విశ్వకర్మాది నిర్మితములుగాఁగనవచ్చునవి తత్తన్నిర్మితములాయనునది మాత్రము సందిగ్ధముగా నున్నది. కానిండు. ఈ గ్రంథముల ప్రాచీనత యెట్టి దైనను, వీనియందలి వాస్తుశిల్ప విజ్ఞానము మాత్ర మతిప్రాచీన మని, ఆరుణకేతుకచిత్తమందలి పురీరథాదివర్ణనములును, వాల్మీకి రామాయణమందలి మను నిర్మితాయోధ్యావర్ణనాదులును, మహాభారతమందలి మయసభాది వర్ణనలును, విష్ణుపురాణాదులలోని వివిధశిల్పవర్ణనలు నేకగ్రీవముగా సాక్ష్య మిచ్చుచున్నవి. అందుచే శిల్పవేద మథర్వసంహిత కుపవేదమనెడి చరణవ్యాహులయభిప్రాయము సముచితమే యనవచ్చును. ఇట్లు పురాతనమైన యీ వాస్తుశిల్పవిజ్ఞానమునుగూర్చి పైగ్రంథములవల్లఁ గొన్ని విశేషవిషయము లీ క్రిందివిధముగా దెలియవచ్చుచున్నవి.

వాస్తుశిల్ప విజ్ఞాన విషయమునఁ బురాతనసంప్రదాయసిద్ధమై తొలుత గర్గమత ముగఁబయించినది. దానినిబట్టి విశ్వకర్మ మతమును మానసార మతమును

బుద్ధిసవి. ఇందు మానసారమత మతివికలము. ఇవియును వీనించోలియు నభినవ లక్షణములు కొన్నికలదియు నగు మానవ మతమును దొల్లి యుత్తరహిందూదేశ మున నెక్కువగా వ్యాపించినవి. పైవాని కించుక భిన్నమార్గములు త్రొక్కిన మయమతాగస్త్య మతములు సంపూర్ణ లక్షణ లక్షితములై దక్షిణ హిందూ దేశ మున హెచ్చుగా వ్యాపించినవి.

మానసారము ౬౦ అధ్యాయముల గొప్ప గ్రంథము. మానసారుడను ముని రచియించిన దగుట నీ వాస్తు గ్రంథమున కీ పే రుద్దినది. భూ పరీక్షా శంకు స్థాపన గృహారాజగృహగ్రామపురదేవాలయాది నిర్మాణ విధాన మితరగ్రంథములందు వలెనే యిందు నున్నది గాని, యిందలి విషయవివరణ మసామాన్యము. బౌద్ధజైన లక్షణ వర్ణములనుబట్టి యిది యర్వాచీన మనదగియున్నను, ఋషి దేవ రాజ మానవాది లక్షణ విశేషములను వివరించుచును బ్రపంచ విజ్ఞానమున కాకరముగా నున్న చనుమే చీని మహత్వమునకు గుర్తు. ఇది గాక, సమరాంగణ సూత్రధార మను మదియొక మహాగ్రంథము క్రీ. ౧౯౦౪ లో బరౌడా సంస్థానమువారు ప్రకటించినది కనవచ్చు చున్నది. అధ్యాయాంతముల నున్న “మహారాజాధిరాజశ్రీ భోజదేవ విరచితే సమరాణిసూత్రధారాపరనామ్ని వాస్తుశాస్త్రే —” ఇత్యాది గద్యము లనుబట్టి రాజ అధ్యాయముల యీ గ్రంథమును¹ ధారానగరాధీశుడును సరస్వతీ కంఠాభరణాది బహు గ్రంథకర్తయు నగు భోజమహారాజు రచించినట్లు తెలియు చున్నది. ఇది. మొన్నటివఱకును లోకముకంటఁ బడకుండుటచేతను, భోజుని యితరగ్రంథములందు పేర్చిన(బడకపోవుటచేతను, ఇతరకవు లేనందర్భమందును చీనిని స్మరింపకపోవుటచేతను, ఇది భోజునిది కాదేమో యనియు, పై గద్యమును గ్రంథ ప్రకసితై లేఖకు లెవరో కల్పించియుండు రనియు, గొందఱికిఁ దోచ వచ్చును గాని, పై కారణాధానములు తప్పఁ బ్రబల మైన కారణము లేవియు నిది యిదినిది కా చనుటకుఁ గనరావు. కావున నిప్పటి కిది యితనిదే యని విశ్వసించ వలసియున్నది. అది గాక విద్యవృద్ధియు విద్యవృద్ధి కేఖరాశ్రయుడు నగునితఁ డీకృతి రచియించె ననుటయు నబ్బురము కాదు. విద్యవృద్ధి ప్రకాశము ననుసరించిన యీ కృతి యన్నివిధముల మానసారమునుగూడ మించిన దనవచ్చును. ఇందు రమారమి రెండువేల విషయము లున్నవి. భాష మిక్కిలి మృదువు నిర్భయము. తైలి సుళువు. మొదటి మేడవ్యాయము లందును ఖగోళ భూగోళ విజ్ఞాన మువదే రింపఁబడినది. అచ్చువినుండి భూపరీక్షాది వాస్తు విషయములు సంపూర్ణముగా

1. అచ్చుపడినది. ఇంకను గాన్ని యధ్యాయములు మిగిలియున్నట్లు తెలియుచున్నది.

వివరింపఁబడినవి, ఇంత యేల? ఇందు తెలుపఁబడనివాస్తవ శిల్పవిషయము లేదను కంటే దీని సర్వంకపత్వమును బేఱుగాఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వోక్తము లయిన మహాగ్రంథములలోని యాయాభాగములను దీని శిల్పరత్న మనుపేర ౮౧ అధ్యాయముల గ్రంథమును, కేరళ దేశీయుఁడగు కుమారకవి సమకూర్చెను. ఇవి గాక, క్రీ. ౧౪౧౯-౧౪౬౯ నడుమ మేదపాటపురము పాలించిన కుంభకర్ణ (కుంభో) రాజు నాస్థానములోని వాఁడగు మండనుఁ డనుకవి ప్రాసాదాది నిర్మాణము నధికరించి నిర్మించిన రాజవల్లభ మండన మనువాస్తుశాస్త్ర గ్రంథ మొకటి కలదు. అది విశ్వకర్మ మతము ననుసరించినదే. ఆంధ్రులలో, కనుపర్తి బసవాచార్యుఁడు రచించిన విశ్వవిద్యా భరణము శిల్పకారువిధులను, విశ్వకర్మకులజాల రథకారాది శాఖలను విశదీకరించుచు శిల్పశాస్త్ర గ్రంథములలో గణన గాంచినది. ఇది గాక గన్నమాచార్యుఁడు పెద్దనాచార్యుఁడుఁ గార్లపాట లక్ష్మణాచార్యుఁడు మొదలగువారు మఱు మతము ననుసరించిన వాస్తవగ్రంథములు కొన్నిటికిఁ దెలుఁగుటీకలు నిర్మించిరి. దీనిని బట్టి, మయమత మాండ్రదేశమున నెక్కువగా వ్యాపించిన దని తెలియఁగలదు.

ఇట్లు గ్రామపుర దుర్గారామాది నిర్మాణమున భరతఖండమునకు సౌందర్యము తెచ్చిన యీ శిల్పవాస్తువిద్య యీ కాలమున వాడుకలో లేనిమాట వాస్తవమే కాని, దానివాసన నేటికిఁగూడఁ గొంచె మేని హైందవుల హృదయముల నంటి యుండక పోలేదు. అయిన నేమి? రాజావలంబనమును, ప్రజాదరణమును లేక దీనికిఁ జెందిన గ్రంథములు గూడ నెన్నో స్వదేశమునకు దూరములై విదేశపుస్తకాలయముల నిద్రించుచున్న వనుట విచారకరము. ఇఁక వీనిని విడిచి సంస్కృత కవితాకల్పలతా మూలము లనఁదగి ఒగదేశపూజ్యము లైన రామాయణ మహాభారతము లవలొకింతము.

ఇది శ్రీహరితనగోత్ర పవిత్ర మల్లాది వెంకమాంబా స్త్రీరామావ
ధానిపుత్ర సూర్యనారాయణశాస్త్రి ప్రణీతమైన
సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్ర ద్వితీయభాగమగు
తౌకిక వాఙ్మయ చరిత్ర యందు
ప్రథమాధ్యాయము,

ద్వి తీ యా ధ్యా య ము

రా మా య ణ మ హా ధా ర త ము లు

ఇవి యెప్పటివి ? పీనిలో నేది ముందు ? ఏది వెనుక ? అను విషయముల ననేకు లనేకవిధములఁ జర్పించి వారివారికిఁ దోచినట్లు సింధాంతీకరించి యున్నారు. అందుకుఁ గారణ మిదమిత్థ మనఁదగిన ప్రబలప్రమాణములు లేకపోవుటయే. ఇప్పుడు వారిచర్చ లన్నియు గ్రహించి పరామర్శించుట యనావశ్యకము. మనకు లభించిన యాచారములనుబట్టి వీని పౌర్వాపర్యాది విషయములు తెలిసికొందము.

ఇతిహాసము సంహిత ఆఖ్యానము, అను నామము లీరెంటికిని పీనియందే లభించుచున్నవి. జయ మనుపేరు రామాయణమున లేదుకాని, భారతమువలెనే యిదియును, అష్టాదశ పురాణములుఁగూడ జయసంజ్ఞకల వని భవిష్యత్పురాణము చెప్పుచున్నది¹. విశేషించి రామాయణ మాదికావ్య మార్షము పేదనమ్మితము. భారత మార్షము పంచమపేదము. ఏకనాయక మగు రామాయణము పరిక్రియ యనెడి యితిహాసము. బహునాయక మైన భారతము పురాకల్ప మనెడి యితిహాసము². ఆ కథ శ్రీతాయుగములోనిది. అందలి నాయకుఁ డవతారపురుషుఁ డైన శ్రీరాముఁడు. ఈ కథ ద్వాపరాంతమునాఁటిది. కలియుగమున ౬౫౩ సంవత్సరములు గడచినంతఁ గురుపాండవు లుదయించిరని రాజతరంగిణిమతము. ఇందలి కథా ప్రవర్తకుఁడు శ్రీరాముని తరువాతి యవతారపురుషుఁ డగు రామకృష్ణుఁడు. ఇది, యిట్లుండ, సప్తమహర్షులలోని ఆత్రి ధరద్వాజ వసిష్ఠ విశ్వమిత్రులకు రామ కథతో సంబంధము కలదు గాని, ఆ ప్రాచీన మహర్షులలో నొకరిని భారత ప్రధాన కథతో సంబంధములేదు. మణియు, ఉత్పత్తికృమమునుబట్టి యేకనాయక కావ్యము ముందు పుట్టుటయు, బహునాయక కావ్యము దానిమీదిపెంపుగాఁ దరువాతఁ బుట్టుటయు సహజము. అట్లే మొట్టమొదటికథ సరళముగా నుండుటయు, తరు

1. అష్టాదశ పురాణాని రామస్య చరితం తథా,

కాల్పో వేదఃపంచమ శ్చ యం మహాభారతం విదుః,

ఆయేతీనామ్నా త్వేరాం స్తు ప్రవచంతి మనీషిణః.

2. పరిక్రియా పురాకల్ప ఇతిహాసగతి ర్విధా.

స్యాదేక నాయకా పూర్వా, ద్విరీయాబహునాయకా ; కా. మీ

వాఙ్మయమును తామకలుగా నుంచుటయుఁగూడ సాజమే. దీనికిఁ దగినట్లుగా శ్రీరాముఁడు ధర్మనిష్ఠయే కాని, తనవర్మయందు రాజనీతిజ్ఞత చూపినవాఁడు కాఁడు. ధర్మరాజు ధర్మవర్తనుఁ డయ్యు రాజనీతి పాఠంగతుడై కార్యము నడపినవాఁడు. సీత అయోనిజ, పతియేతక్క నన్యమెఱుంగని యమాయకురాలు. ద్రౌపదియు నయోనిజ. కాని, పతులకు సమరోత్సాహము కలిగించిన లోకజ్ఞురాలు ధీరురాలు. భరతలక్ష్మణులు మిన్ను విడిగి మీఁదఁ బడినను, అన్నగారిమాట కడుగుదాటని వినయమూర్తులు. భీమార్జునులుగూడ నట్టివారే యైనను, అపు డపుడు కార్యవేగమున మైమఱచి యన్నను చూచిన మత్స్యగ్రస్తులు. అందు ప్రతినాయకుఁ డైన రావణునిమూర్ఖత్వము సీతను గొనిపోయి బెదరించుటతో సరిపోయినది. ఇందు దుర్యోధనుని మొఱకుఁదనమో దౌపదిని గొప్పవట్టి సభ కీడ్పించి ధర్మలయెదుట నామెచిర తొలిపించువటకును బోయినది. సంగ్రామనియమములు సమయములు పూహములు రామరావణరంగమున నంతగా లేవు. అవి యన్నియుఁ గురుక్షేత్రమునఁ దలచూపినవి. దానినాడు కొంచె మెచ్చుతక్కువగా గాఢారణ్యమైన చక్షిణహింసాదేశమున దీనినాడు కొంచెము నాగరికతగాంచిన జనపదము లేర్పడినవి. ఇంత యేల? రామాయణమున నద్భుతవర్ణన లెక్కువ. భారతమున నవి తక్కువ. రామునిది వానరసేన. కురుపాండవులది మానవసేన. అక్కడలేని చతురంగబల మిక్కడ నున్నది. దీనినంతనుబట్టి రామాయణకథ ముం దనియు భారతకథ వెనుక యనియుఁ దెలియకపోవునా? అయినా, రామకథ పూర్వమే కావచ్చును గాని, రామాయణరచనముకంటె భారతరచనము పూర్వమనెడిమతము మాత్ర మొకటి యున్నది. ఈయఘోషాయ మావిష్కరించినవారు మఱికొందఱు కూడఁ గలరుగాని, యిం దెక్కువపట్టుదల చూపినవాఁడు వాషింగ్టన్ హాప్కిన్ పండితుఁడు. (E. Wash Burn Hopkin)¹. కావున నీవిషయము పరామర్శించి యామత మెంతవఱకు నిలచునో చూడము.

భారతమున రామోపాఖ్యానము కనఁబడుచున్నది కాని, రామాయణమున నేనంచర్పమందును భారతప్రధానకథలోని యొకపాత్రము పే రైనఁ గనరాదు. రామచరితమును వాఙ్మీకిని చేర్కొని యందలి కొన్నిశ్లోకములను భారత ముదాహరించినది గాని, భారతమును గాని తత్కర్తను గాని రామాయణ మెందును స్మరింపలేదు. ఇందుకుఁ గొన్ని యుదాహరణములు :—

“ధీష్ణుద్రోణులు ధర్మమునందు దాశరథిరామునికిఁ దీసిపోరు” అని విదురుఁ డనును. ¹.

“సర్వే క్షయాన్తా నిచయాః పతనాన్తా స్సముచ్చయాః,
సంయోగా విప్రయోగాన్తా మరణాన్తం చ జీవితమ్.”

అను రామాయణశ్లోకము భారతమున సరిగా నిల్లే యున్నది ².
మరియు—

“యథా కృష్ణం చ కృష్ణం చ సమేయాతాం మహర్ణవే,
సమేత్య చ వ్య పేయాతాం కాల మాసాద్య కంచన.” ³.

“అసన్ వర్షసహస్రాణి తథా పుత్రసహస్రిణః,
నిరామయా విశోకా శ్చ రామే రాజ్యం ప్రశాసతి,” ⁴.

“దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ,
భ్రాతృభి స్సహిత శ్రీమాన్ రామో రాజ్య మకారయత్” ⁵.

అను రామాయణశ్లోకము లొకటిరెండు మాటలమార్పుతో భారతమునఁ గనఁబడుచున్నవి. “సరే కాని, భారతములోని రామోపాఖ్యానమునే వాల్మీకి తీసి కొని విస్తరింపఁజేసి రామాయణము రచించెననియు, పైశ్లోకములను భారతము నుండియే రామాయణము గ్రహించె ననియు నేల తలంపరాదు” అనెడి యాక్షేప మిక్కడ గలుగవచ్చును. అందుకు సమాధానము :—

స్త్రీవధ యుచితము కా దని రామాయణము చెప్పిన యాక్రింది మాటలను వాల్మీకిపేరెత్తి భారతము గ్రహించియున్నది.

“నహస్తవ్యాః స్త్రీయ ఇతి యద్రుచీషి ప్లవంగమ !”

రా.య. 81. 29.

“అపి చా యం పురాగీతః శ్లోకో వాల్మీకినా భవి,
న హస్తవ్యాః స్త్రీయ ఇతి యద్రుచీషి ప్లవంగమ !”

భా. ద్రో. 143. 68.

1. భర, ఆది. 205 అధ్యాయము.

2. రా. ఆయో. 105. 16—భా. రాం. 27. 31.

3. రా. ఆయో. 105. 26—భా. రాం. 23. 37.

4. రా. యు. 131. 103—భా. రాం. 29. 58.

5. రా. యు. 131. 108—భా. రాం. 29. 64.

మఱియు నయోభ్యాకాండములోని యటువదియేడవ సర్గయందలి 'నారాజకే జనపదే' అనుపాద మారంభముగాఁగల శ్లోకములవిషయము శాంతి పర్వమున ౬౭, ౬౮, సర్గలయందు 'యది రాజా న హలయేతే' అనుపాదము ముటటుముగాఁగల శ్లోకములఁ గనవచ్చుచున్నది. మరియు "అరాజకే ధనం నాస్తి నాస్తి ఛార్వా ప్యరాజకే" ఇత్యాదిరామాయణశ్లోకముల¹ యర్థమును ఛారరము గ్రహించి వివరించుచు—

“శ్లోక శ్చాయం పురాగితో ఛార్గవేణ మహాత్మనా,

అభ్యాసే రామచరితే నృపతిం ప్రతి ఛారత...

రాజ్య న్యసతి లోకస్య కుతో ఛార్వా కుతో ధనమ్”².

అని రామాభ్యాసమును ఛార్గపుఁ దైన వార్మికిని చేర్చొనెను. ఇంకొకచో రామాయణమును³ పెక్కుచోట్ల వార్మికిని⁴ చేర్చొనెను. ఇట్లు ఛారకావ్యాచీ సత్యము తెలియవచ్చుచున్నను, ఈ శ్లోకము లన్నియుఁ ప్రక్షిప్తము అని యేవ రైన ననవచ్చును. కాని, అరణ్యపర్వమునఁ గొంత యర్వాచీ న మలియు శాంధ్రాచీ పర్వములు కొన్ని తరువాతఁ జేరిన వనియుఁ గొంద యాహించినమాట సత్యమే కాని, ద్రోణపర్వము ప్రక్షిప్త మన్నవారు లేరు. అందుచే వార్మికిని చేర్చొన్న యందలిశ్లోకము ప్రక్షిప్తమగుట పొసఁగదు. ఇక దీని నిట్లుంచి భరణసాక్ష్యము గైకొందము.

పురాణములు పూర్వపూర్వ మహాయుగ వృత్తాంత జ్ఞాపకములు స్థలాల మహాపురుషాది మహత్వబోధకములు నై యతిశయోక్తి ఛాయాస్రములై నట్లు కనఁ బడుచున్న వని కొందఱు తలంచుట కలదు కాని, ఆ యతిశయోక్తుల నిండుక తొలఁగించుకొని, యందు చొచ్చి నిదానించి పరీక్షించినచో నందు మఱుఁపవలయున్న సత్యము కొంత బయటఁ బడకపోదు.

వాఙ్మయ సంబంధముగల వార్మికు లిద్దఱుముగ్గురున్నట్లు ప్రచలన ప్రమాద మెందును గనరాదు. అట్లే వార్మికికి వేదవిభజనముతో సంబంధ మున్నదను విషయము

1. రా. అయో. 67. 11.

2. భా. శాం. 57. 40.

3. రామాయణేఽతివిభ్యాతః శ్రీమాన్ వానరపుంగవః. వా. అం. 147-11

4. ...వార్మికిశ్చ మహాతపాః, శమీక సృత్యవాక్—భా. సభా. 7-18.

ముది మధ్యా సృదా యత్ర వార్మికి స్త్యుభ కశ్యపః. రా. అం. ౧౭-12

అసిరో దేవల స్తాత్ర వార్మికి శ్చ మహాతపాః. భా. శాం. 207-4

బురాణవచనములు తప్ప రామాయణమం దేమియు నాధారము కన్గరాదు. కాని, వార్షికియే రామాయణకర్త యనుటమాత్రము నిర్వివాదము.

పరాశరులుముగ్గురు నలుగురును వ్యాసులు పెక్కిండును గల రనుటకు తైదిక రౌకిక వాఙ్మయముల ననేకాధారములు కలవు. వేదవ్యాసునికి వేదవిభజనముతో సంబంధ మున్న దని పురాణములు చెప్పుచున్నవి. అతఁడే పంచమవేదము రచించె నని భారతావతారిక చెప్పుచున్నది. కాని, వేదవ్యాసుఁడు లేక వ్యాసుఁ డనునది దిడువము కాని, యొక ఋషి నామధేయము కా దనియుఁ బురాణములు చెప్పుచున్నవి. ఇపు డేపరాశరుని పుత్రుఁడైన యే వేదవ్యాసుఁడు భారతము రచించెననుప్రశ్న ముఁబడి, కృష్ణద్వైపాయనుఁ డనఁబరగు పారాశర్యవ్యాసుఁడు భారతము రచించె నన్న యితరపురాణవచనములను భారతవచనమును గ్రహించి రామాయణ భారతముల పౌర్వాపర్య మవతోకింతము.

పురాణములలో వాయు విష్ణు పురాణములు ప్రాచీనములని కొందఱి మతము. అందు, వేదములను విభజించిన మునులను జేర్చునుచు, ఇరువదిన్నాల్గవ వేదవ్యాసుఁడు ఋషిఁ డనియు, ఇరువది యెనిమిదవ వేదవ్యాసుఁడు ద్వైపాయనుఁ డనియు వాయుపురాణము చెప్పినది 1. ప్రతిద్వాపర మేకరాశిగా నున్న వేదములను విభజించు మహర్షి వేదవ్యాసమిరువము వహించు ననియు. ఈవై వస్వతమన్వంతరమునఁ గవచిన యిరువై యెనిమిది ద్వాపరములందు నిరవైయెనమందుగురు ఋషులు వేదవ్యాసమిరువము గాంచి రనియుఁ జెప్పుచు, ఇరవై నాల్గవ వేదవ్యాసుఁడు భార్గవుఁడైన వార్షికియనుఁబుడఁడనియు, ఇరవై యెనిమిదవ వ్యాసుఁడుకృష్ణద్వైపాయనుఁడనియు, విష్ణుపురాణము చెప్పినది 2. కూర్మపురాణాదులు కొన్ని ఋషభార్గవనామములగు బదులుగా వార్షికి పేరే చెప్పినవి 3. ఈ పురాణసంప్రదాయమునుబట్టియు, 'భృగుర్వై వారుచిః' అనుకైత్రై ర్మోషనిషద్వాక్యమునుబట్టియు, వరుణవంశమువాఁడు భృగు వంశమువాఁడు నైనవార్షికి యొకఁడే యనియు, అతఁడు వేదవ్యాసుఁడు కూడనై

1. పరిశిష్టే చతుర్విధే యథోక్తాసో ధవిష్కరః....

అస్మాదంతే పునఃప్రాప్తే పరిశిష్టే ప్రమాగతే....

యదా ధవన్యతి వ్యాసుః, నాహ్వాన్యైపాయనుః ప్రభుః. పూర్వా, 23. అధ్యాయము.

2. యదోక్తా వ్యాస వ్రతస్మా ద్వాత్మికి ర్మోషనిషయతే,

తస్మా దవత్సరే శత్రుర్వాసః, తస్మా దహం మనే (పరాశరః)

వామదత్తే అధవన్యత్యః, కృష్ణద్వైపాయన స్తతః. 3. 3. 11-19.

3. కృష్ణమనిషి త్మోషనిషః. వార్షికి స్తు తతః పరః....

యుండె ననియుఁ దెలియుచున్నది. రృష్టవైషామ్యముఁ దను నొక యుషియు వేద వ్యాసుఁ దైనట్లు తెలియుచున్నది. “ఇతఁ ధీరే రామాయణ మహాభారతకర్త లనెడిప్రతీతినిబట్టి రామాయణము భారతముకంటెఁ బూర్వమనుట కాక్షేపమేమి?” అని మన మొకవిధముగా వీని పౌర్వావస్థము నిర్ణయించుకొనుటకు ముందుగా గ్రాంథికమైన ప్రబల ప్రమాణ మొకటి యరయుచుము.

శ్రీరాముఁడు రావణుని సంహరించి లంకారాజ్యమున విభీషణునికిఁ బట్టము గట్టినట్లు రామాయణము వర్ణించినదిగదా! సహదేవుఁడు దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు వెళ్ళినపుడు లంకేశ్వరుఁడు పౌలస్త్యుఁడు నగు విభీషణునివద్దకు చూరను బంపి యతనివల్ల రత్నాదులు కానుకగాఁ బుచ్చుకొనెనని భారతము వర్ణించినది 1. విభీషణుఁడు పాండవులనాఁటికి లంకాపాలకుఁడుగా నుండెనోలేదో, అది యన్యవిషయము. వర్ణితాంశక్రమమునుబట్టి చూచినను భారతకథ కంటెను దాని రచనము కంటెను రామాయణకథయు దానిరచనమును పూర్వము అని విదిత మగుచున్నది. ఇతఁ భారత పూర్వత్వవాదుల ముఖ్యాక్షేపములు కొన్నిటికి మనము సమాధానము చెప్పవలసి యున్నది.

రామాయణము, జనమేజయుని — కురుపాంచాలయులను — హస్తినాపురమును పేర్కొన్నమాటసత్యము 2. కాని, కురుపాంచాలములు వ్రాహ్మణారణ్యకము లందు కనవచ్చుచుండ, నివి భారతమునాఁడే వెలసినవని కాని, ఈపేళ్ళను భారతమునుండియే రామాయణము గ్రహించిన దని కాని యూహించుట యసంగతము కదా! పోనీ! హస్తినాపురస్మరణ మందుమా, కౌరవపాండవులకుఁ బదుమూఁడుతరములు పూర్వఁడైన హస్తీ యమరాజు నిర్మించిన హస్తీ పురమును వాల్మీకి యెఱుఁగుటకు భారతమే గతి యయ్యెనని తలంచుటకంటె వింత వేఱుండునా? ఇతఁ జనమేజయశబ్దప్రయోగ మున్నది. ఈజనమేజయుఁడు కురువంశమువాఁ డని కాని, హస్తినాపుర రాజుని కాని, రామాయణము చెప్పలేదు. దశరథబాణవిద్ధుఁడై మృతుఁడైన తనపుత్రునిగూర్చి యంధముని విలపించుచు “నాయనా! నగర శైబ్య దీర్ఘ జనమేజయ నహుష దుంధుమారులు పొందినసద్గతిని జెందుము” అని పలికిన

4. ప్రేషయామాస రాజేంద్ర : పాంస్త్యాయ మహాత్మనే,
విభీషణాయ ధర్మాత్మా ప్రీతిపూర్వ మరిందమః. సదా. 31-75.

1. తే హస్తినాపురే గంగాం రీర్త్యా ప్రత్యజ్ఞుభా యయూ,
పాంచాలదేశ మాసాద్య మక్లేన కురుజాగ్లంఘ్. అయో. 68-13.
యాంగతిం నగరత్యైభ్యో దిలిపో జనమేజయః—అయో. 64-43.

సందర్భమున నున్న జనమేజయుఁడు, తక్కిన సగరాదులకుఁ గొంచెము దగ్గఱగా నున్నపురూరపునితరువాత నైదవపురుషుఁ డగు జనమేజయుఁ డని చెప్పుట యుచితము గాని, ఎపుడో తరువాతఁ గొన్ని వంశలయేండ్లకుఁ బుట్టిన పాండవప్రపౌత్ర జనమేయుఁ డని యూహించుట యేంతమాత్ర ముచితము కాదు. కావున నాడే పకులయాడేపములు పరిహరించుటతో భారతరచనముకంటె రామాయణ రచనమే పూర్వ మని విశ్వసించుచు దీనిని విద్యల్లోకమునకు విడుచుచున్నాను. ఇక—

రా మాయణ భారతముల కాలము

వీనికాలమునుగూర్చి పెక్కుండు వ్రాసియున్నారు. నేటికిని వ్రాయుచున్నారు. వారిలోఁ గొందఱు నీని నెంతోమేదికి లాగిరి. కొందఱు మిక్కిలి దిగలాగిరి. వేదములే మొన్న మొన్నటి వన్న పాశ్చాత్యులివి నిన్నటి వనుట వింత కాదు కాని, జాకోబీ వీబరు మొదలగువారి యభిప్రాయముల నీవిషయమునఁ జర్చించిన మార్గోనలు పండితుఁడు, రామాయణము క్రీ. పూ. ఐదవశతాబ్ది కించుక ముందు రచియింపఁబడిన దనియు, భారతము క్రీ. పూ. మూడవశతాబ్దికిని మొదటిశతాబ్దికిని నడుమ రచియింపఁబడి యుండుననియు¹ సిద్ధాంతీకరించుటకుఁ గలహేతువుల నించుక విమర్శింతము.

“క్రీ. పూ. ౩౨౨ లో నుత్తరహిందూదేశముపై దాడి సలిపిన యలెగ్జాండ రనుగ్రీకువీరునితో గ్రీకునైనెకలు వచ్చిరి. వారే భారతమున వర్ణింపఁబడిన యవనులు. శకులు పహ్లావులు కూడఁ ద్రాప్తాంతముననే హిందూదేశమునకు వచ్చిరి. శకయవనవర్జనము రామాయణములోఁ గూడఁ గనఁబడును గాని, అది ప్రక్షిప్త మని జాకోబీపండితుఁ డనెను. భారతప్రధానకథలో దుర్యోధనునికి సహాయులైనట్లున్న యవనుల వర్ణనము ప్రక్షిప్తము కాఁజాలదు. కావున రామాయణ మలెగ్జాండరు దండయాత్ర కావలిది. భారతము దాని కీవలిది.” అనునది యితని సిద్ధాంతమందలి సారాంశము. దీనినిబట్టి, అలెగ్జాండరుతో వచ్చి యుత్తరమున నిలిచిన నైనికులకు సంబంధించిన గ్రీకులే భారతములో వర్ణింపఁబడినయవనులని వాదమున కంగీకరించినను, అలెగ్జాండరుతో నే కాక గ్రీకు లంతకు ముందే హిందూదేశమునకు వచ్చినట్లు కనఁబడుచున్నది. క్రీ. పూ. ౫౦౦ ప్రాంతమున డెరయస్ (Darius) అనుపారసీకరాజు దాడివచ్చి పంజాబులోఁ గొంతభాగ

మాక్రమించె ననియు, అతనిసేనలో, అయోనియా (Ionia) ద్వీపవాసులు (గ్రీకులు) కొందఱు కల రనియు నొకచరిత్రకారుడు వ్రాసియున్నాడు¹. దీనిని బట్టి మేగ్డోనలు తలంపునకు విరుద్ధముగా గ్రీకులరాక, అరెగ్జాండరు దాడిని దాటి డెరయస్సుదాడివఱకును రెండు శతాబ్దాలువెనుకకుఁ బోయినను, భారతములో వర్ణింపఁబడినయవనుఁ లాగ్రీకులైనఁ గావచ్చు ననుట కవకాశము లేకపోలేదు. అందుచే, క్రీ. పూ. పంచమశతాబ్దికి మున్నే యవనశబ్దము వాఙ్మయములోనున్నట్లు చూపించినఁ గాని మేగ్డోనలువాదము పూర్తిగాఁ బ్రతిహతము కాఁజాలదు.

పాణినీయవార్తకారుఁ డగు వరుచికాత్యాయనుఁడు యవనశబ్దముదా హరించి యవనులలిపి యవనాని యని చెప్పియున్నాడుగాని² అతఁడు పంచమ శతాబ్దిలోనివాఁడే యని యందురు. కాని, క్రీ. పూ. సప్తమశతాబ్ది కావలివాఁ డని బహుపరిశోధకులు నిర్ణయించిన పాణిన్యాచార్యులు యవనశబ్దముదాహరించి యున్నాడు³. అతనికిఁ బూర్వుఁ డయినశాకటాయనుఁడును యవనశబ్దము వక్కాణించియున్నాడు⁴. దీనినిబట్టి డెరయస్సునకు మిక్కిలి పూర్వమే, ఉత్తరహిందూ దేశమున యవనజాతి యొకటి యున్నట్లును, దానిలిపి యవనాని యనఁబడినట్లును విదిత మగును. కావున భారతములోనియవనులు, పాశ్చాత్యులు తలంచినట్లు, డెరయస్సుతోఁ గాని, అరెగ్జాండరుతోఁ గాని వచ్చిన అయోనియనులును గ్రీకులును గా రనుట నిజము. కాని, యిక్కడ నొక్కమాట. పూర్వమందు హిందూదేశమున నున్నయవనులను బోలి యుండుటచేతనో మఱెందుచేరనో కాని, అరెగ్జాండరుతో వచ్చి యిందు నిలిచిన గ్రీకులను మనపూర్వులు యవను లనుపేర వ్యవహరించి రనిమాత్ర మంగీకరింపవచ్చును. ఇందు కాంగ్లేయులను మొన్న మొన్నటి వరకును మనవారు హూణులని వ్యవహరించుటయే యొక నిదర్శనము. కావున, కాశీవాసాదులు గ్రీకులను యవను లని వాడినను, ఆ గ్రీకులే శాకటాయనాదులు సూచించిన యవనులని భ్రాంతి పడరాదు. అయితే. శాకటాయనాదులు పేర్కొన్న యవను లెవరు? ఎక్కడివారు?

1. Cambridge History of India - Vol. I P. 540.

2. యవనా ల్లిప్యామ్.

3. ఇంద్రవరుణ....యవనమాతురాచార్యాచూనుక్. ఆష్టా. 4, 1. 49—1. 175.

4. యవనయవాల్లిపిదుష్టే. కా. వ్యా. 1. 3. 56—గణపారములో-యవన-శక-చోళ—

భారతకాలమున నుత్తరమందును దక్షిణమందును గూడ యవనుల జాతి నివసించియున్నట్లు కనఁబడుచున్నది¹. క్రొవ్యమునుబట్టి యవి యట్లు పరిగణింపఁ బడెనేమో చెప్పఁజాలముగాని, శకజాతి తప్పు దక్కినహూణ పారసీక పహ్లావ యవన చీన కాంభోజ చీనకళింగాదిజాతులు కొన్ని స్లేచ్చజాతులుగాఁ జెప్పఁబడినవి. కాని, స్లేచ్చపదమున కవశబ్ద మర్థ మైనట్లు “స్లేచ్చోహ వా ఏష యదవశబ్దః” అని భగవత్పతంజలి వాక్యమునఁ చెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి తొల్లి, అవశబ్దము లుచ్చ రించువారు స్లేచ్చజాతులుగా గణింపఁబడిరనియు భాషచేతను లిపిచేతను గూడ యవను లట్టి స్లేచ్చజాతులతోఁ జేరినవారనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఇందుకు, జాగుప్పార్థకమైన యుభయపునుండి యవనశబ్దము నిష్పన్నమైనట్లుచెప్పిన పాణిన్యాయుల నిర్వచనముగూడఁ దోడ్పడుచున్నది². ఇది యిట్లుండ, రామాయణము హూణ పారసీక పహ్లావజాతులపే రెత్తలేదు గాని, కాంభోజ యవనశకాదిదేశము లుత్తర దిశలోని వని చెప్పినది³. మఱియు, సీత నన్వేషింపఁదగిన పూర్వదిశలోనినదిగిరి పురజనపదాదులు కొన్ని పేర్లైన రువవార యవద్వీపశోణనముద్రాదులను వర్ణించి నది⁴. దీనిసంతాన బట్టి యవను లను నొకజాతివారు, యవద్వీపమునుండి కాని, మఱియొక ద్వీపమునుండికాని. అది దేశచరిత్రవేత్తలు నిర్ణయింపవలసినమాట⁵. కీర్తి. పూ. వెద్యోండ్లకు మున్నే యుత్తరహిందూదేశమునకు వచ్చి నిలిచినవారనవరెనుగాని, గ్రీకు పారసీక పీఠులతో వచ్చి యిందు స్థిరపడిన వారనిమాత్రము

1. యవనా శ్చీనకాంభోజా దాచణా స్లేచ్చజాతయః ।
సక్త్యోహాః కలదాశ్చ హూణాః పారస్వితే స్సహ । ఖీ. వర్ష. 9 అధ్యాయం.
అటపీం చ పురీం రమ్యాం యవనానాం పురం శభా. సభా. 31 అధ్యాయం.
2. యు జాగుప్పాయమ్. చురాది-నల్లిగ్రహిపవాదిభ్యోల్పాణిస్తవః. ఆష్టా. 3.1.134.
గణపాతే. యవనః—
3. కాంభోజా న్యవనాంతైవ శకా నారట్టకా నపి. కిష్కిం. 43 సర్గ.
4. రత్నమలం యవద్వీపం సప్తరాశ్యేష రోభిశమ్
సువర్ణరూప్యకం చైవ సువర్ణకరమండితమ్.
యవద్వీప మర్థమృశిశారోనామ వర్షతః
తతో రత్నజలం రోణ మగాధం శ్రీఘృగామినమ్. కిష్కిం. 43 స.
5. సి. వి. వైద్యాపండితులు చూపిన దరళభింపపదమును బట్టియు, వారి యభిప్రాయమును బట్టియు, గాంధారదేశమునకును, కుదానదికి నుత్తరముగా నున్న యవనదేశమునుండి యవనులు వచ్చినట్లు తెలియవచ్చును. అది సర్వమైనను, వారు, పాణినిశాకటాయను లకుఁ బూర్వ మిక్కనికి వచ్చినవారే కాని క్రీ. పూ. 328 ప్రాంతమున వచ్చినవారని మాత్రము కలెంచుటకు వీలులేదు.

తలంచుట సరి గా దని తేలుచున్నది. కావునఁ బాశ్చాత్యులు నిర్ణయించిన రామాయణ భారతకాల మీ హేతువునుబట్టి యుక్తము కాదనుట నిశ్చయము. ఇంక-అష్టాధ్యాయితో భారతకథకు సంబంధించిన ప్రవాసపాత్రముల నామములు కానరావు. కనవచ్చినవాని యర్థ మచ్చట జేయగా నున్నది. కావున నిది దానితరు వారిదే-అన్న యాక్షేప మొకటి యున్నది. కాని, యిది యనలోచితము. కొన్ని శబ్దములయర్థము వారి కట్లు కనఁబడినదేమో కాని, అనేక సూత్రములందును గణ పాఠములందును గూడ భారతరామాయణములలోని స్త్రీపురుషదేశసంజ్ఞ లనేకములు కనవచ్చుచునే యున్నవి¹. అదిగాక, రామాయణ భారతములు పాణినీయము తరువాతివే యైనచో దానికి విరుద్ధము లయిన బహు ప్రయోగములు వాని యం దుండియుండవు. వానికాలమున వాడుకలోనున్న కొన్ని శబ్దముల రూపములు పాణినీనాఁటికి మాలి యనుశాసనము గాంచినవి. వానిలో నున్న వచ్చే యుండి యార్జము లనుపేరు గాంచినవి. అందుచే నీవాదము నిలుచునది కాదు. ఇంక నివి మనుస్మృతికిఁ బూర్వములా పఠములా? యనుట విచారణీయము.

రామాయణములో మనువు పే రుండుటయు² మనుగీర్తములుగా రెండు శ్లోకములు కనఁబడుటయు³ ఆ శ్లోకములు మనుస్మృతిలో నుండుటయు, నిజమే కాని, శరవిద్ధుఁడై తన్ను గర్హించుచున్న వారికి రాముఁడు రాజధర్మములు తెలుపు సంవర్ణమున నున్న యాశ్లోకముల స్థితిగతులు పరిశీలింపఁగా నవి వాస్తవిక మను స్మృతినుండి గ్రహించినవి కా పనుటకుఁ గొన్ని హేతువు లగవడుచున్నవి.

౧. మనుస్మృతిక ర్త యితర గ్రంథములనుండి కొన్నిశ్లోకములు గ్రహించె ననుటకు నివర్తనములు కనఁబడుచున్నవి. పెక్కండ్రు పరిశోధకులు నట్లు భావించిరి

1. అష్టా. 3. 1, 134, 162,—4. 1. 96, 105, 114, 163—175, 178 —
4. 2, 80, 127, 138, 198,—4. 3. 93, 104,—6. 2. 38. మొద—

2. అయోధ్యాం మనునా రాజ్ఞా నిర్మితాం స దదర్శ హ. అయో. 71—18.

3. శ్రూయతే మనునా గీతౌ శ్లోకౌ చారిత్రవత్సరౌ.

గృహీతౌ ధర్మకుశలై స్త త్రతా చరితం హరే. కిష్కిం, 18—31.

రాజభి ర్భ్రతదండా స్తు కృత్వా పాపాని మానవాః

నిర్మలాః స్వర్గ మాయాన్తి సస్త స్సుకృతినో యథా.

శాసనా ద్వా విమోక్షే ద్వా ప్రేనః ప్రేయా ద్విముచ్యతే.

రాజా త్పశాన రాపస్య త దవాహ్నేతి కిష్కిషమ్.

రా. కిష్కిం, 18—32, 33.—మనుస్మృతి. అధ్య 318, 316.

కాని, వాల్మీకి తన రామాయణమున నితరలౌకిక గ్రంథములలోని శ్లోకములను గూర్చి నట్లు కనబడదు. పరిశోధకు లెవ్వరు నట్లు భావించి యుండలేదు.

౨. రామాయణములో రాజధర్మవర్ణనమునం దున్న 'రాజభి ర్భ్రత దండా స్తు' ఇత్యాదిశ్లోకములు రెంటిని మనుస్మృతి గ్రహించి యుండగా, ౬: విషయము పరామర్శింపని మనుస్మృత్యభిమాని యొకఁడు పైశ్లోకములను మనుస్మృతినుండియే రామాయణము గ్రహించిన దని ప్రమవడి "సూయతే మనునా గీతా" అనుశ్లోకము కల్పించి రామాయణమునఁ బైశ్లోకముల మొదట సరియై యుండవలెను. లేదా ?

౩. అయోధ్యానిర్మాత యగు మనువు పఠించినవిగాఁ జాటువులై తననాటికి వినవచ్చిన పైశ్లోకములను మాత్రము పూజ్యస్మృతికై వాల్మీకి రామాయణమునఁ గూర్చియుండ దానినుండి వాటిని మనుస్మృతి సేకరించియుండవలెను.

౪. అయోధ్యానిర్మాత యగు మనువుగాని, సప్తమనువులలో నొకఁడుగాని, ఋగ్వేదద్రష్టలలోనిమనువుగాని, మనుస్మృతి రచియించె ననుట సప్రమాదము కాఁజాలదు¹. కావున వాల్మీకి రామాయణమునఁ దేర్కొన్న మనువే మనుస్మృతి కర్త యనుట పొసఁగదు.

పై కారణములనుబట్టి రామాయణము మనుస్మృతికంటెఁ బరము కా దనుట విశ్వసనీయము. ఇక భారతము —

ఇందును రెండుమూఁడువోట్ల మనువు పేరును, మనుప్రోక్షములుగా రెండు శ్లోకములును గనవచ్చుట సత్యమేకాని² అవి ముద్రిత మనుస్మృతిలోఁ గనరావు. అందలివిషయ మైనను సరిగా మనుస్మృతిలోని రాజధర్మవర్ణనములలోఁ గనబడదు. మఱియు "ష డేతాన్ పురుషో జహ్యో" దిత్వాదితత్పద్యములు సరిగా సట్లే

1. చూ. సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్ర, ప్రథమభాగము. అధ్యాయము. 9. 'స్మృతులు'

2. అపి చైత త్పురా రాజః మనునా ప్రోక్ష మాదితః. శాంతి. 121. 10.

యచోక్ష మేత ద్భవనం ప్రా గేవ మనునా పురా. శాంతి. 121. 12.

ష డేతాన్ పురుషో జహ్యో ద్భిన్నాం నావ మి వార్థవే,

అప్రవక్తార మాచార్య మనఢీయాన మృత్విజమ్,

అరక్షిరారం రాజానం భార్యాం చాప్రియవాదినీం

గ్రామకామంచ గోపాలం వనకామం చ నాశితమ్.

ఉచ్ఛో. 32. 84, 85 — శాంతి. 57. 44, 45.

యద్యోగపర్వమునఁ గూడఁ గలవు గాని, అక్కడ మనువుస్వరణమే లేదు. అందుచే వీనిస్థితియు నవిశ్వాస్య మగుచున్నది సరిగదా, 'ఉద్యోగపర్వములోని వీనిసందర్భము పరిశీలించఁగా నివి తప్పక భారతకర్తచే యని తోచుచున్నది. ఏ మనఁగా? శాంతిపర్వ మర్వాచీనరచిత మన్నవారు కలరు కాని, ఉద్యోగము ప్రక్షిప్త మన్నవారు కనరారు. ఇంతకు నివి మనుస్మృతిలో లేకపోయినా మను స్మృతిలోనివే యని యంగీకరింత మన్నను, భారతప్రవాస రథారచనము మను స్మృతికంటెఁ బర మనుట కివి చాలవు. అదిగాక, భారతమునుండి కొన్నిఞ్చోకము లను మనుస్మృతి గ్రహించిన దనుట నిజ మగును గాని, మనుస్మృతినుండి భారత సంహిత గ్రహించిన దనుట సప్రమాణము కాఁజాలదు. కావున భారతసంహిత మనుస్మృతికంటెఁ బూర్వ మనుట కాక్షేప మేమి? ఇఁకనో, తెత్తీరీయారణ్యక మునఁ బేర్కొనఁబడిన పారాశర్య వ్యాస వైశంపాయనులు¹ భారతరచనప్రవచన కర్తలై యుందురా యనువిషయ మాలోచింతము². సంహితాబ్రాహ్మణాదుల లోని పురుషులసంజ్ఞలు కొన్ని పురాణములలోఁ గనవచ్చుటచే వారే వీ రనువిషయ ముందును, వారు వీరు కారనువిషయమందును గూడ విమర్శకులు తద్విబుధులు మనే సాహసించి యేదో యొకమార్గము త్రొక్కుచువచ్చిరి. దీని కంతకును, పురా తనగాథ లెత్తుకొని తమనాటివిషయములు కూడ నందు చేర్చుచువచ్చిన గ్రంథ కర్తలరచనలును, నడుమ నడుమ వానియందు చేరిన ప్రక్షిప్తభాగములును గారణము. అందుచేఁ బ్రస్తుత మీ వ్యాస వైశంపాయనవిషయము సందిగ్ధ మైనది.

ఇంతకు మున్ను మనము తెలిసికొన్నవరాశర పారాశర్య వ్యాస వేదవ్యాస ద్వైపాయన కృష్ణద్వైపాయన సంజ్ఞలనుగూర్చి వాయువిష్ణుపురాణాదులు చెప్పిన మాటలు చూచినచో నిరుపదియాజవ ద్వాపరమందు వరాశరుడు, ఇరువది యేడవద్వాపరమందు జాతూకర్ణుడు, ఇరువై యెనిమిదవద్వాపరమందు ద్వైపాయనుడు³ క్రమముగా వేదవ్యాసు లైనట్లు కనఁబడును. ఇపు డీవరాశరుని కొడు కీద్వైపాయనవ్యాసుఁ డందు మేని. యితఁడు కూఁచు ద్వాపరము లొక్కజన్మ

1. స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్యః, విమ్యుచ్చయ మే వాహం మృత్యు మైచ్చ మితి. ప్రశ్న 1. అను. 9.

ఏత ధైవాఽలన్యథాఽలనహప్రసూర్యరాయ ఇతి వైశంపాయనః. ప్రశ్న 1. అను. 7.

2. వీరు, వారే భారతకర్త అని వాచించెను. చూ. H. I. Lit P. 184

3. కొన్నిటిలో, "కృష్ణద్వైపాయనః" అని యున్నది.

ములో నెఱిగినవాఁ డనవలెను. పోనీ ! ఇతఁడు పరాశరునిగోత్రావళ్య మందుమేని భారతాదుల నర్వత్ర కృష్ణద్వైపాయనుఁడు పరాశరాత్కృజఁ డని యున్నది. ఇరువై యెనిమిదవ ద్వాపరములోని మఱియొక పరాశరునికొడు కీకృష్ణద్వైపాయ నుఁడు, ఇతఁడే పై యారణ్యకమునఁ దేర్కొనఁబడినవాఁ డని రలంతు మేని, అందు పారాశర్యవ్యాసుఁ డనియే యున్నది గాని. కృష్ణద్వైపాయనసంజ్ఞ కనరాదు. కనఁబడకున్న నిరఁదే యతఁ డని యంగీకరింత చున్నను, అందు తెలుపఁ బడిన విద్యుద్వధ విషయము పై దికశాఖా సంబంధము గాని భారత సంహితా సంబంధి కాదు. ఇతఁ పైశంపాయన విషయము—ఇతఁడు యజుశ్శాఖతో సంబంధము కల వాఁడుగాఁ బురాణములలోను, చరణప్రహేదులలోను గనవచ్చును¹. పైయారణ్య కమునఁ జెప్పఁబడిన సూర్యవిషయముగూడ పై దికశాఖకుఁ జేరినదే కాని, భారత మునకు సంబంధించినది కాదు. అందుచేఁ దైత్తిరీయారణ్యకములోఁ దేర్కొనఁ బడిన వీరు భారతసంహితా రచన ప్రవచనరత్త లని విశ్వసించి, భారతసంహిత తైత్తిరీయారణ్యకముకంటెఁ ద్రాసిన మనుట సంగతముకాదు. విషయ మిట్లున్నను, సి. వి. వైద్యావండితులు, దిక్ష్విట్టుపండితుని యభిప్రాయమునుబట్టి మూలకథ యగుభారత సంహిత క్రీ. పూ. ౧౪౦౦ పూర్వములోని డని భావించుచుఁ దైత్తిరీయారణ్యకములోఁ దేర్కొనఁబడిన పారాశర్యవ్యాసుడే రత్తరత్త యనియు, అందలిపైశంపాయనుడే జనమేజయునికిఁ గద చెప్పినవాఁ డనియు నభిప్రాయము తెలిపిరి². కాని, భారతకథ యెప్పటిది? కారవవంశము నిలిపి నట్లున్న యితనికి మూలకథతోఁ గనవచ్చు ముఖ్యసంబంధముమాట యేమి? కథా కాలమునకును గ్రంథరచనకాలమునకు సంతర మున్నదా లేదా? తైత్తిరీయా రణ్యక మెప్పటిది? అనువిషయము లాలోచించినట్లు కనఁబడదు. ఈ యారణ్యక మందలి పారాశర్యుఁడు మత్స్యగంధిపరాశరులకు జన్మించి కారవవంశము నిలిపిన కృష్ణద్వైపాయనుఁ డని మనము విశ్వసించిన విశ్వసించవచ్చును గాని, యిరఁదే భారతసంహితా రచయిత యన వీలులేదు. ఇందలి పైశంపాయనుఁడుకూడ నీపారా శర్యుని శిష్యుఁడై యితఁ డుపదేశించిన భారతకథను లోకమునఁ బ్రవర్తింపఁజేసె నేమోయని సమ్మతమున్ను గాన, యితఁడే భారతసంహితా గ్రంథమును జనమే జయునికి వినిపించినవాఁ డన వీలులేదు³. ఇందుకుఁ దైత్తిరీయారణ్యకము క్రీ. పూ. పదునాల్గవ శతాబ్ది కీవలిది కాకపోవుటయే కారణము. ఇతఁడో, బృహదారణ్యబ్రాహ్మం

1. మా. సం. వా. ప్రథ. పుటలు. 177—184.

2. The Mahabharata, A Criticism P. 16, 17.

3. అతఁడు మఱియొక పైశంపాయనుఁడు కావచ్చును.

దోగ్యదులందు కనవచ్చు రామ భారతకథలలోని కొన్ని ముఖ్యపాత్రల పేళ్లనుబట్టి వానికంటెను, రైత్తిరీయారణ్యకముకంటెను గూడ నీ కథలు ప్రాచీనము అని చెప్పవచ్చును. కావున వీనికాల మిట్లు తెలిసికొందము.

పాణిని శ్రీ. పూ. సప్తమశతాబ్ది కావలివాఁడు కాని యీవలివాఁడు కాఁడు. అతని యష్టాధ్యాయకంటె నావస్తంబసూత్రమును దానికంటె మనుస్మృతియుఁ బూర్వములు¹. మనుస్మృతి చివరవతాబ్దిని దాటి యీవలికి రాదు. కావున దానికిఁ బూర్వము భారతసంహితయు దానికిఁ బూర్వము రామాయణమును జనియించి యుండును. ఆకాలము వెనుకకుఁ గ్రమముగాఁ గ్రీ. పూ. ౧౧,౧౦ శతాబ్దులు కావచ్చును. ఇందుకు విశ్వల్లోకమే పరమాత్ము. హాస్టరిన్సు పండితుఁడు. “రామాయణము వన్నెందు లేక పదమూఁడగు శతాబ్దిలోని దని కొందఱు ఘోషించి పండితులును చాఢ్పాత్య పండితులును గూడ హాస్యాస్పదముగా భావించిరి” అనుచు వ్రాసెను². కాని, అరనిమాట యాదరణీయము కాదు. అయిన నిక్కడ నొక్కమాట. ఇప్పుడు మనకంటికి గోచరించుచున్న లక్ష గ్రంథముగు మహా భారతము పదునొకవవ శతాబ్దిలోఁ బుట్టిన దని నాయభిప్రాయము కాదు. ఇరువదినాలుగువేల భారతసంహితాగ్రంథము మాత్రము నాటి దనియుఁ దరువాతఁ గొందఱు విమర్శకు లాహించినట్లు శ్రీ. పూ. మూడవశతాబ్ది కింఛుక యీవలి వలకుఁ గూడ నడుమనడుమఁ గొంతకొంత గ్రంథము చేరుచు వచ్చె ననియు విశ్వసింపవచ్చును. ఇక నొక్కొక్కదానినే పరిశీలింతము.

రా మాయణము

ఇది వాఙ్మయహృద్ది కృత మను విషయమున వివాదము లేదు. సకల పురాణేతిహాసము లాదికావ్య మని ప్రశంసించుటనుబట్టి యిది రాకెకభాషలో మొట్ట మొదట నుదయించినకావ్య మనువిషయమునఁ గూడ సంశయము గలుగరాదు.

“మానిషాదః ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమ శ్శాశ్వతి స్సమాః
య త్రౌఞ్చమిభునా దేక మవధీః కామమోహితమ్”

అను శ్లోకము వేదముల తరువాత నవతరించిన నూతనచ్చందస్సని భవభూతి రాజశేఖరాది కవీంద్రులు పలికియున్నారు. అయితే, బాలకాండ ద్వితీయస్కంలోని

1. చూ. సం. వా. ప్రభ. 291,—309—319.

2. The great Epic of India, Ch. II, P. 61.

యోగ్యోక్తము చూచి వారట్లు ప్రశంసించినంత మాత్రమున నిదియే మొదటి దని విశ్వసించ నగునా? అని సంయము కలుగవచ్చును. సత్యమే. దీనినిబట్టి, ఇట్లు వర్ణించుట ప్రాచీనుల శైలియా? లేక, వాల్మీకి తనకావ్య మాద్యము కాకపోయినను, ఇట్లు వర్ణించి లోకప్రతారణము కావించెనా? లేక, మఱియొకరిని నిట్లు వర్ణించి యోగ్యోక్తముతోడికథను రామాయణమునఁ జొనిపిరా? అని యిచ్చుట మూఁడు ప్రశ్నలు పడయించు చున్నవి.

విషయము ప్రాథమ్యముగా నుండుటకై పూర్వగ్రంథకర్తలు, కొందఱ తిరులు చెప్పినట్లు ప్రథమపురుషక్రియ లుపయోగించి వర్ణించుట కలదు గాని, స్వవిషయమున నిట్లసత్య మైనదానిని వర్ణించుట కనరాదు. అది గాక ప్రాచీనగ్రంథకర్త యెవ్వఁడను, తాను గనిపెట్టనివిషయము తానే నూతనముగాఁ గనిపెట్టి నట్లుగా వర్ణించుకొన్న జ్ఞానము గనఁబడదు. తుదకుఁ గొందఱియతమున నాద్య మైనదారతసంహితలోఁ గాని, మఱి యేయితరతాకిక భాషాగ్రంథములోఁ గాని, తాకిక కవిత్వము నాతోనే పుట్టిన దని చెప్పెడియిట్టిమాటలు కనఁబడవు. కావున నిది ప్రాచీనులశైలి యన పీలులేదు. ఇంక, వానప్రస్థుఁడై నిష్కాముఁడై లోకానుగ్రహకాంక్షియై తనవిజ్ఞానమును బ్రసాదించి లోకమును దరింపఁ జేయ నెంచిన ప్రాచీతనమహర్షి యైహికాముష్మికములు రెండికిని గాని యిట్టిమాటలు చెప్పి లోకవందన మాచరించె ననుట కలలో నైన స్యరింపరానిది. అట్లననేల? కథాభాగములు కల్పించినట్లే కవిత్వోత్పత్తికథను గల్పించియుండు నందులేని, పాఠక ప్రబోధస్థాపయని కథాభాగకల్పనమునకును, ఆత్మమహత్త్వప్రశంసాపర మైన యేరత్నభాకల్పనమునకు నెంచలేనివాని కలదు. కావున సతని కట్టిదోష మంటఁ గట్టుటకంటెఁ గృతఘ్నత వేఱుండఁబోదు. ఇఁకనో, ఈ భాగము ప్రక్షిప్త మనునది యున్నది. బాలకాండములోని కొన్నిభాగము లర్వాచీనులు రచించిన వనెడి యొకపాదమునుబట్టి యెవ రేని రామకథకు సంబంధించిన మొదటిభాగము కల్పించి రచనచెను గాని, గురుపరంపరాగమైన యాకవిత్వోత్పత్తిసంప్రదాయము నెఱుంగకయే స్వప్రతిభచేతనే యీ కథకూడఁ గల్పించియుండు రనుట యుచిత మగునా? కావున బ్రహ్మ ప్రకృత్యమై తన్ను రామచరితము వర్ణింపఁ బ్రోత్సహించె నన్నయచిరయోక్తి యింపక యున్నను, క్రౌంచపక్షి కథతోడిమానిషాదే త్యాదియోక్తము వాల్మీకి నోటనుండి వచ్చినదే కాని యన్యులది కాదనుట నమ్మి, రామాయణ మాదికావ్య మని విశ్వసించుటయే సరియగును. ఇఁక నిందు ప్రక్షిప్త భాగములు కల వనువాద యెంతవఱకు సత్యమో పరిశీలంతము.

ప్రక్షేపతాగవిచారణ

రామాయణము శతకోటిశ్లోకపరిమిత మనియు, ఆయాదేవగంధర్వాది లోకములం దే(బదికోట్లు పదికోట్లు కోటిగా వ్యాపించిన చనియు, జెప్పచు, మానవలోకమందు విస్తరించిన దిరువదినాలుగువేల శ్లోకములగ్రంథమే యని బ్రహ్మాండపారశర్యోపపురాణాదులు నిర్ణయించినవి. ఇది చతుర్వింశత్సాహస్రిక సంహిత యని దీనికాండాంతగద్యములు వక్కాణించినవి. గాయత్రీమంత్రము లోనియిరువదినాలు గక్షరములు క్రమముగా నొక్కొక్కశ్లోకసహస్రము మొదలు నున్న వని గాయత్రీరామాయణము నిరూపించినది. పీఠినబట్టి రామాయణ మాఱుకాండము లిరువదినాలుగువేలశ్లోకము లని లోకప్రసిద్ధి కలిగినది. కాని, బాలకాండచతుర్థసర్గలోని యీ క్రింది శ్లోకము—

“చతుర్వింశత్సహస్రాణి శ్లోకానా ముక్తవా నృషీః,
తథా సర్గతా నృశ్చ షట్కాఙ్క్షాని తథోత్తరమ్,
కృత్వాపి తన్మహాప్రాజ్ఞ సృభవిష్యం సహోత్తరమ్”

వాల్మీకి వర్ణించిన రామచరిత మిరువదినాలుగువేలశ్లోకము లయిదువందల సర్గ లాఱుకాండములు, మఱియు భవిష్యదుత్తరభాగముతోపి యుత్తరకాండము.” అని చెప్పచున్నది. దీనిని సరిచూచుటకు నేను గణింపఁగా వచ్చిన మొత్తము లివి¹.

షడ్కాండ శ్లోకములు	అధికపాఠ	ఉత్తరకాండ శ్లోకములు	అధికపాఠ శ్లోకములు
సర్గలు,	సుమారు,	శ్లోకములు	సుమారు,
సర్గలు,	సుమారు,	సర్గలు,	సుమారు,
౫౩౭	౨౦౭౦౦	౫౦౦	౧౧౧
			౪౫౦౦
			౧౩
			౧౨౨౮

చూచితిరా మొత్తములు? సర్గలందుమా, అఱుకాండములలోనే ౩౭ ఎక్కువ. ఉత్తరకాండసర్గలు కలిపినచో ౬౪౮ అగును. శ్లోకము లందుమా, షట్కాండములలో ౨౪ వేలకు మిక్కిలి తక్కువ. ఉత్తరకాండశ్లోకములు కలిపినచో సుమారు ౨౫ వేలగును. రెంటియందును గూడ సధికపాఠశ్లోకములు నిజముగా సధికములే. అవి కలుపఁదగినవి కావు. అందుచేఁ బైశ్లోకము చూపిన లెక్క లెట్లున్నను, అవి యాఱుకాండముల నుద్దేశించినవే కాని, ఏడుకాండముల నాశ్రయించినవి కా వనుట నిజము. అయితే పూర్వోక్తసాక్ష్యములగతి యేమి? అందలిసర్గశ్లోకసంఖ్యల భేదములకు గతి యేమి?—ఇందు కూహయే గతి. వేద

1. శ్లోకముల మొత్తము లేవ్రవదింబట్టి చూచినను, ఒకటిరెండువందల తేడాల సరిపడును

మంప్రములకెక్కల తనుక్రమణికలు నిర్ణయించినవారివలెనే, దీనికెక్కలు చూపిన వారు గూడ నన్నులే కాని, వాటికియే యీలెక్కలు చూపినాఁ డనుటకు పీలు లేదు. తరువాత నెవరో స్వలు శ్లోకములు గణించునాటి కిది పైలెక్కలకు సరిపడి యుండు ననియు, వివర మజ్ఞియొకకాలమునకు ౩౭ స్వలు పెరుగుటయు నింకొక కాలమునకు సుమారు మూడువేలశ్లోకములు తఱుగుటయు సంభవించియుండు ననియు నూహించవలసియున్నది. ఇందుకు షట్కాండములలోని యధికపాఠములే నిదర్శనము. కావున షట్కాండములలోఁదెలియని లుప్తభాగముల మాట యేమై నను¹ తెలియుచున్నయధికపాఠములు ప్రక్షిప్తము లనుట స్పష్ట మనియు, కుండరీకృతములై ముద్రితపుస్తకములఁ గనవచ్చుశ్లోకములే కాక, బాలకాండము మొదటిస్వలలోఁ గుండరీకృతములు గాని కొన్ని భాగములుకూడనట్టివే యనియు, ఉత్తరకాండ మంతయుఁ గూడ వాటికి రచించినది గా దనియు విశ్వసింప వలసి యున్నది. ఇపు ఁ మూడు విషయములు నిశ్చయింప నింపుక యత్నింతము.

తైత్తిరీయ రామవ్రవాసాది వృత్తాంతము చెప్పిన వివరము—భరతుఁ డా మాటలు విని దుఃఖితుఁడై యిట్లు పలికెను—అనున్నచుగల మాటలతోఁ దరువాతి స్వయా రంభమగును². అట్లుగుటయే యబ్ధిపట నముచితము. కాని, పై మాటలకు ముందు పదిశ్లోకములు చేరినవి. అవి కుండరీకృతములే కాని, కాకున్నను, అందలి విషయము భరతుని కుచితము గాక తప్పక ప్రక్షిప్తమే యనిపించుకొనును. ఇట్లు కుండరీకృతము లైన నన్నియు³ పునరుక్తముల⁴ో యనంగరముల⁵ో యనుచితముల⁶ో యై కనవచ్చుట పాఠకలోక మెఱుంగనిది కాదు. ఇంక—

బాలకాండము మొదటి స్వలలో, సకలనన్నప్రపరీహర్షుడైన మహావీరుఁ డెవఁ డన్న వాటికి ప్రవృత్తి శ్రీరాముఁ డట్టివాఁ డని నారదుడు సమాధాన మిచ్చుట, భరతుఁ డనిని సహవరాచార్యుని⁷ జేయ నెంచుట మొదలుగా రావలసినదా

1. ఇపు పదికపాఠశ్లోకములు లేని సుమారు 20 కేంద్రగంధమే వాటికికృత మని యూహించుటయు నననుచున్నది కాదు.

2. “అట్లు ప్రక్షిప్తమేకైవా శ్రావ్య మభిషేచయిన్తి. అయో. 72 చివర—

ప్రత్యాతుషితరం పృత్రం ధారరా చ వివారరా. భరతో దుఃఖిత స్తప్త ఇదం వచన మబ్ర పిత్, అయో. 73—11 శ్లో.

3. ఈ కుండరీకృతము కూడ నియతముగా లేదు. వావిళ్లవారి యాంధ్రాక్షర పుస్తకములోని నిందితరణములు కలకత్తా నాగరాక్షరప్రతిలోఁ గొన్నిచోట్లఁ గనరావు. అందలివి యింద లిది గూడఁ గొన్ని దాండాలు పత్రోలోఁ గనఁబడవు. లిఖిత పుస్తకములలోఁ గుండరీ కృతములే లభింపవు. అందుచే నిది యవ్యవస్థయై యనియతముగా నున్నను ప్రక్షిప్త ములే లే వని యూహింపరాదు.

నంతర మతఁడు వచ్చి రాజ్యము స్వీకరించి ప్రజాసంహితముగాఁ జరిపాఁడన మొనర్చె నన్నంతవలకుఁ గల రామచరితములోని విషయముల నెల్ల వివరించి నొక విషయ సూచిక వర్ణింపఁబడినది. రెండవస్థలో, త్రొవపక్షికథ 'మూనిషాచ' గ్లోకా విర్భావము బ్రహ్మసాక్షాత్కారము మొదలగు విశేషవిషయములు వర్ణింపఁబడినవి. సర్వవిధముల గ్రంథావతారికగా నున్న యీ రెండు స్థలు రామాయణమునకుఁ బునాదులై యెంతయు నొప్పుచున్నవి. ద్వితీయసర్గాంతమందలి—

“రఘువరచరితం మునిప్రణీతం దశశిరసశ్చ వధం నిశామయభ్యమే”

అను వాక్యముతోఁ బంచమస్థ మొదట నున్న—

సర్వా పూర్వ మియం యేషా మాసీ త్కృత్యాన్ని వసుంధరా”

ఇత్యాదికథారంభ శ్లోకములు సరిగా నతులుచున్నవి. ఇట్లుండఁగా మూడవ స్థయంతయు మరల విషయసూచికయై కథ కడ్డమైనది. రెండవ స్థలోని విషయ సూచికలో లేనియక్కడమాత్రిన చిన్నవిషయము లేవో నాలుగున్నవి, మొత్తము మీఁద నీ రెండవ విషయసూచిక మొదటివిషయసూచికకు భంగ్యంబయియుండఁ గల్గింపఁబడినదే కాని యన్యము కాదు. కాని దీనిచివర—

“వై దేహ్యశ్చవిసర్జనమ్, అనాగతంచ యత్కించి ద్రామస్య వసుంధరతే,
త చ్చకారో త్తరే కావ్యే వాల్మీకి ర్భగవా నృషిః”

సీతను విడిచిపెట్టుట రామునిసంబంధ మగుననాగతము నమనవి యుత్తర కాండమునఁ గవి వర్ణించె నను క్రొత్తమాటలు మాత్రము చేరినవి. దీనివలెనే నాల్గవ స్థయుఁ కథ కడ్డము వచ్చినది. అందు షట్కాండలస్థశ్లోక సంఖ్యలు చూపఁ బడినవి. ఉత్తరకాండము గూడ వాల్మీకి రచియించె నని చెప్పఁబడినది, మరియు, కుశలపులు రామాయణకావ్య మందందు గానముచేయుచు నయోధ్యాపురమున వీధులలోఁ దిరుగుచుండ రాముఁడు వారిని జూచి పిలిపించి వారిచే రామచరితము పాడించె నని వర్ణింపఁబడినది. ఇట్లున్న దీనిలో మరల నాలుగ్లోకము లధిక పాఠముగాఁ గుండలీకృతము లైనవి. ఇట్టి యీసర్గలసంగతి సంవర్తములు పరికిరించినచో నవి రెండును బ్రక్షిప్తము లని తోచకపోదు. ఇందు కుత్తరకాండము వెలసినపిదప నీసర్గలు రెండు నిందు చేరినట్లు కనవచ్చుటయే తార్కాణము. కావున నుత్తర కాండముమాట యొకింత చూతము.

'ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య'¹ ఇత్యాది శ్లోకముతో నుత్తరకాండ మారంభమైనది. శ్రీరాము నభినందించుట కన్ని దిక్కులనుండివచ్చిన యుషివర్యు లింద్రజిద్రావణాదిరాక్షస వీరుల యుదంతములను హనుమదాదిహరుల వృత్తాంతములను వర్ణించుటతో ౪౦ సర్గలు గడచినవి. అట్టివీరుల నీ వణగించితి వని రాముని స్తుతించుటకుఁ దప్ప ఆరాక్షసుల వర్తనల కుత్తరకథతో నెట్టినంబంధమును లేదు. అయినా. సగముగ్రంథము దానికే వినియు క్తమైనది. తరువాత సీతావిసర్జన కథావీజ మంకురించినది. దానికి ౧౨ సర్గలు వట్టినవి. అంత నృగనిమ్యాదుల కథలతోఁ గొన్ని గతించినవి. ఇట్లుబుదదయైన సర్గలు వెళ్ళిన తరువాత, కుశలవజ్రస్యవృత్తాంత ముదయించినది. తరువాత నేవో కథలు. పిదప ౯౯వ, సర్గనుండి భవిష్య దుత్తరకథ. వీనిననుమ నదుమ నధికపాఠ సర్గలు. ఈ విధముగాఁ దూర్వ రామాయణ కథారచనముతో నెట్టిపోలికయు లేని దొంకతిరుగుడు రచనయు, అందలికవిత్వప్రాధత్యై కేరీరి సీతుగాని సామాన్యత్యైయియు, అందలి మాధుర్యములో నావగింజం తెనలేని వర్తనలును గలిగిన యుత్తరకాండము వాల్మీకిమహర్షి కృత మని రెండును జక్కఁగాఁ బఠించిన విమర్శకు లెవ్వరును జెప్పసాహసింపఁజాలరు. అట్లెవరైనఁ జెప్పిరా, వారు చిరకాలముగా వచ్చు పురాణప్రసిద్ధికి విరుద్ధముగాఁ జెప్ప జడియుటయే యందుకుఁ గారణ మగును గాని పేలు కాఁబోదు. కావున రామాయణమహాభారతములు దేశమున బాగా వ్యాపించినపిదప వానిం జదివినయొక విద్వాంసుఁడు, భారతకథతోఁ గృష్ణద్వైపాయనునికిఁగల సంబంధము చూచి రామకథతో వాల్మీకికి సంబంధము కలిగించుటకై యుత్తరకాండ కథ కల్పించివర్ణించి యుండుననియు, పూర్వరామాయణము నుత్తరకాండమును జదివిన తరువాతిపండితుఁ దొకఁడు, ఉత్తరకాండకథాప్రసక్తి కలుగునట్లు బాలకాండమునఁ దృతీయచతుర్థసర్గలుకల్పించి చేర్చి యుండు ననియు నమ్మవచ్చును. ఈ విశ్వాసము నక్కఱలేని విషయసూచికతోఁగి తృతీయసర్గ తుదిశ్లోకములును, అనంగతముగా నున్న చతుర్థసర్గోపక్రమోపసంహారములును బలవఱచును గావున దీనిని గూర్చి యంతకంటె వ్రాయఁబనిలేదు. ఈవిషయమున జర్మనీభాషలో రామాయణ విమర్శనమువ్రాసిన జాకోబీపండితుఁడు వ్రాసిన హేతువు లేమో తెలియరావు గాని, అతఁడు ఉత్తరకాండము సుతరాము వాల్మీకి వ్రాసినది గా దనియు, బాలకాండము గాక తక్కినయైనకాండము లొక్కసారి యుదయించిన వనియు, బాలకాండములోని పెక్కుభాగములు తక్కిన కాండములవిషయమునకు సరిగాఁ

1. సరిగా పీఠాగములనే బాలకాండ చతుర్థసర్గావిమర్శక మారంభమైనది.

దొనఁగతున్న వనియు వ్రాసినట్లు మాగ్ధోనలువండితుఁడు చెప్పియున్నాఁడు¹. కాని చాలకాండ మంతయుఁ బ్రక్షిప్త మనుట శర్యము గాదు. ఇంకఁ గథను గూర్చి యాలోచింతము.

క థా స ం వి థా న ము

ఇక్ష్వకురాజవంశమునకు సంబంధించిన యీ రామాధ్యానము బహుపురాతన మైనది. సరయానదీతీరమందలి యయోధ్యాపురము రాజధానిగాఁ గోసల దేశము పరిపాలించిన దశరథమహారాజునింట్లఁ బుట్టినది—దశరథునిపెద్దకొడు కగు శ్రీరాముఁడు మిథిలాపురరా జగుజనకునికూతు రగుసీతాదేవిని బెండ్లాడి, నవవత్సరాలవఱకు బట్టి పదునాలుగేండ్లు రాజ్యము విడువ నిష్టపడి పితృవాక్యపరిపాలన మాచరింప ధర్మపత్నీనమేళుఁడై తమ్ముఁడైనసౌమిత్రి వెంట రా సిడవుల కేగి యందు వసియుంచుచు, రావణుఁడనురక్కనుఁడు తనభార్య నపహరింప సుగ్రీవుఁడనుకపిరాజుతో మైత్రిచేసి వానరసేన సహాయముగా రావణుని సంహరించి తన సాధ్వీని దోచొకొని యయోధ్య కేతెంచి మూర్ధాభిషిక్తుఁడై ప్రజారంజకముగాఁ జిరకాలము పరిపాలన మొనరించెను—అనునది యీయాధ్యానమునకు మూలము. ఈ మూలకథ వాల్మీకినాటికిఁ బెద్దలవల్లఁ గర్ణాకర్ణికగా వచ్చినదే కాని, అతని నాటిది కా దని యతఁడు రచించిన చాలకాండపంచమసర్గావతారికవల్లను, అతఁడే యం దం దుపయోగించినయితీహాసాధ్యానశబ్దములవల్లను గూడఁ జక్కఁగా సూచింపఁబడుచున్నది. రామాయణ మితిహాస మని వివిధపురాణాదులును పర్యాయించియున్నవి. ఇతిహాస మనఁగాఁ బురావృత్తము కదా ! అయిన నిది సత్యమా లేక కల్పితమా ? అని కొందఱు శంకింపవచ్చును. కాని, సుకీలుఁడు శూరుఁడు నగునొకయుత్తమక్షత్రియునికృత్యములను దెల్పుచున్న యీమూలకథ మానవాతీతముగామిం జేసి సత్య మని భరతఖండమున కస్తిగత విశ్వాసమునకు విరుద్ధముగా నిది కల్పిత మని యూహింపవలసినంతప్రబలహేతు మేమియు గనఁబడదు. వాల్మీకియు—

“ఇక్ష్వకుణా మిదం తేషాం రాజ్ఞాం వంశే మహాత్మనాం
మహా దుత్పన్న మాధ్యానం రామాయణ మితిశ్రుతమ్”

ఈ రామాయణమధ్యాన మిక్ష్వకురాజవంశమం దుత్పన్న మైనదిగా వినవచ్చుచున్న దనుచు నిది సత్యమైన పురావృత్త మనెడివిశ్వాసమునే వెల్లడించి

యున్నాడు. ఇది గాక, ఐశ్వర్యపరితములు ఋగ్వేదాదులందును, ఆ వంశము వారిరాజధాని మైన యయోధ్య యుత్తరదేశమందును బ్రత్యక్ష మగుచుండ నవి కల్పితము లనఁజాలముగదా : ఇంక నావంశమందు శ్రీరాముఁ డనుమహావీరుఁ డవతరించి లోకోత్తరవర్తనుడై కీర్తనీయుఁడయ్యె ననునది మాత్రము కల్పిత మనఁదగునా ? ఇంత యేల ? అపూర్వకాలమహర్షులు కేవలకల్పితవృత్తములను వర్ణించినచారు కా రనుట విశ్వసనీయ మగుచుండ, నీరామాయణమూలకథ సత్య మనువిషయమున మనకు సంశయ మెందుకు ? ఇంకనో, గ్రంథమందలికొన్ని యద్భుతవర్ణన లట్టిసందేహమున కెడ మిచ్చుచున్న వందురేని వానిని సమర్థించు కొందముగాక.

శుద్ధసత్యప్రసన్న మయ్యుఁ బ్రచండకౌర్యభాసురమైన శ్రీరామునిచరిత మపూర్వ మసాధారణ మాశ్చర్యానందదాయక మచింత్య మతిపావనమునై యాదినుండియుఁ బ్రాజ్ఞులహృదయ మాకర్షించుచు వచ్చి క్రమముగా వాత్మీకి నాఁటికి మహామహిమాభిరామ మైనపరమేశ్వరచరితమై ప్రత్యక్ష మైనది. కావు ననే యట్టిమహానాయకుఁ డవతారపురుషుఁడు కానోపు నని భావించి, శిష్టరక్షణ దుష్టశిక్షార్థమై శ్రీమహావిష్ణువే దశరఘనియింట శ్రీరాముడై యవతరించె నని వాల్మీకి కథారంభము గావించెను. అది సముచితమే. ఏదోయొక్కొక్కఁడున కార్యము గావించిన మహాపురుషు లెల్ల సీశ్వరాంశసంఘాతు లని కొనియాడఁ బడియుండ నకలసమృద్ధిపుంజము సచ్చివాసందమూర్తియు నైన శ్రీరాముఁ డీశ్వరావతార మని భావించఁబడుట కబ్బుర మేమి ? అందుకే పరమేశ్వరాను గ్రహపాత్రు లైనఋషులజ్ఞాననేత్రములనుండి ధర్మాధర్మబోధకము లైనవేదము లావిర్భవించినట్లే వేదవేద్యుఁ డైనపరమపురుషుఁ డవతరించినంత వేదతుల్య మైనరామాయణము ప్రాచీతమనినోట నావిర్భవించె నని తత్త్వజ్ఞులు తలంచిరి. ఇదియును సముచితమే. ఒకవిశేషప్రచారాబిరుద్ధి కైన సూహింప నలవిగాని యామహావరాహపురుషుల యాచూనుషాతీతకృత్యములే కదా, భగవంతుఁ డొకఁ డున్నాఁడని యనుమానప్రమాణముచే సాధించినవిషయమును బ్రత్యక్షప్రమాణముచే స్థిరపఱిచెడియాస్తికుల కాధారములై యిహున పురాణాదిరూపమున నీజగ మెల్ల నాక్రమించినవి : లేదే, అస్తికమత మేమైయుండునో :—ఇట్లు తొలుఁదొల్లఁ గథనాయకుఁ డీశ్వరావతార మని నిరూపింపఁబడినపేదప నిఁకఁ గథలో భగవద్విలాసములుగా నహల్యా శాపవిమోచనాదు లగు నద్భుత విషయ ములు కొన్ని వర్ణింపఁబడిన వన్న ససంగం మేమి ? అది గాక, కావ్యవృష్టితోఁ జూచినను, అద్భుతవర్ణన లాకాలమునఁ బాతకరంజరము లగుట కవిరాసృష్టిలోని

విశేషయమేకదా! కావున నిష్కాముడును లోకానుగ్రహకాంక్షియు నైన వార్మికమహర్షి, ధర్మాధర్మ విజ్ఞానమున లోకము శరించుగాక యని సంకల్పించి నిర్మించిన రామాయణేహాసము కథానాయక మహామహిమ చిహ్నము లయిన కొన్ని యద్భుత వర్ణనలతో విలసిల్లినను, అంగలిమూలకథ కల్పితము గాక సర్వ మనియే విశ్వసింపనగును. ఇక నాంతరవిషయము లించుక పరిశీలితము.

పర్యవసానమునుబట్టి దుష్టనిగ్రహముతోపి ిష్టపరిపాలనమే యీ కథకు ఫల మని తెలియవచ్చునుగాని, కథా సంవిధాన వృత్తితోఁ బరిశీలించినచోఁ గైకే యీవర మీకథకు దీక్ష మని చెప్పకలవచ్చును. దాని కింగములుగా నెన్నేది కారణము బండుగాక; ఆవరమే లేనిచో రామకథ సీతాకల్యాణముతో సమీక్షము కావలసినదే. కైకేయీ పాత్రవృత్తము చూచుట కిసుమంతయైనను, సీశ్యమీది నూనెచుక్కవలెఁ గథయంతటఁ ద్రాకినది. మూర్ధాభిషేకవార్త విన్నపుడును బదునాలుగేండ్లదపుల నివసింపు మనుమాట విన్నపుడును గూడ హర్షవిషాదము లించుకేని లేక యొక్కతీరున నున్న శ్రీరామునంతటి మహానుభావుఁడుగూడ మానవస్వభావమునకు లోనై వనవాసము చేసినన్నాళ్ళు నెడనెడ నవతరిల్లి మూలముగా సంభవించిన మనసులోనినావ్వు వెలిపుచ్చక మానలే దనుటయే యిందుకు నిదర్శనము.

సుఖ మున్నదోలేదో, దానిమాట యటుండనీ! లోకములోఁ గలహమునకుఁ గాని కష్టమునకుఁగాని శ్రీయే మూలమనెడి సిద్ధాంతము నెలకొల్పుటకో యన రామమూర్ధాభిషేక సమయమున మెల్లగాఁ గైకేయీ పాత్రము రంగముఁ జొచ్చి దేవాసుర యుద్ధమున దేవతలకు సహాయుడై కీర్తి గాంచిన చరచరభువంతి రాజాధిరాజునుగూడ నోరు మూయించినది. రాము నవవికీఁ బంపినది. కౌసల్య కడుపునఁ జిచ్చు పెట్టినది. వసిష్ఠ వామదేవులవంటి మహర్షులనుగూడ నిశ్చేష్టులను గావించినది. ఇంత యేల? ఆదిని రాజును మ్రింగినది, అంతమున రావణుని నిర్మూలము గావించినది. దీనిమహిమ యింతేనా? బంగారమువంటి భరతుని దైరాగిని జేసినది. సీతారామలక్ష్మణులను మెల్లమెల్లగా జనస్థానమువఱకు గెంటుకొనిపోయి యక్కడఁ జేయూతయచ్చి పంచవటీ భుక్తుముచు లేవనెత్తి తాను మఱుఁగున నుండి చూచినది.—అది కిష్కింధమీఁదుగా, దైతెగఁద్రాకినది. అట్టి యఘటన ఘటనాచతుర మైన యీవరముగాక కథాదీక్షము మఱేదగునో చూచుచు. కైకేయీ వరమే లేనిచో నయోధ్యాకాండమున కాధార మేది? అరణ్యకాండమున కవలంబన మెక్కడిది? కిష్కింధా కాండకుఁ గీర్తి యేమి? సుందరకాండకు సౌగ

సెక్కుడు? యుద్ధకాండము పద్దతి యెట్లు? అహో, అవ్యమహాకవి చతురాస్యుని కథా సంవిధానమై చిత్రి! ఇంత—

పాత్రాచితి

నవనామల కాటపట్టయిన యామహేలిహాసమందలి పాత్రము లొక్కొక్కటి యొక్కొక్క గుణవిశేషమునఁ దీర్చి దిద్దినట్లున్నవి. అందు కొన్ని—

దశరథుడు—ప్రేమపాశసత్యపాశములు కంఠమున కురులై చెలియొక ప్రక్క లాగుచుండ నేమిచేయుటకుఁ దోచక యూపి రాడక గిజగిజలాటి తుదకుఁ ప్రేమపాశమునకుఁ బ్రావర్జింప నిశ్చయించుకొని నోరుమూసికొని ముందుగా సత్యపాశమునకు సోల్చుము నమర్పించెను. ఈగుణ మెవరో మెచ్చుకొనుట యాశ్చర్యకరము కాదు పుత్రవియోగ దుఃఖితయై మైమఱచి పతిని నిందించి కొంతవఱకుఁ దెలివి తెచ్చుకొని “దేవా! పుత్రశోకార్తనై నేనెదో ప్రేలితిని. అకటా! లోక మెంతటి యకృత్యమైనఁ జేయించునుగదా! కాని, ధర్మమెఱుఁగుదును. వర్షజ్ఞుఁడ వైనసివు సర్వవాది వనియు నెఱుఁగుదును” అనుచు రామహతయైన కౌసల్య మెచ్చుకొనుటయే విశేషము.

తైకేయ — ఈపాత్రము రామాయణములోని యితరపాత్రములకును లోకమునకును గూడ ఏదాపాత్ర మైనట్లుబనిజము. ఇందుకుఁ గనఁబడు ముఖ్య కారణము రాజ్యలోభమే. కాని, తైక యుత్తమక్షత్రియంగన. తనపుత్రునికంటెఁ గూడ రాము నెక్కువగాఁ ప్రేమించిన యుదాహరణదయ. తాను తేనె కెక్కుచునురాగభాజనమైనను, కౌసల్యయైన గౌరవము చూపిన వివేకి. శ్రీరామునియభిషేక వార్త తెలిపిన మంథర కతిహర్షముతో మణిభూషణ మిచ్చిన సుశీల. రామ భక్తులలో నెవఁడు రాజైనను సమానమే యని సంతోషము చూపిన సమవర్తిని. అయిన నేమి? ఇట్లు చిత్రింపఁబడిన యీపాత్రము మంథరాదుర్బోధలపాత్రై యొక్కమాటు తలక్రిందైనది. వెనుక భర్తయిచ్చిన రెండువరము లప్పు డడిగి పుచ్చుకొనుటకు నిశ్చయించినది. మనసు మాటుటతో వెనుకటి వివేక మంతయు మటుమాయ మైనది. ముందువెనుక లాలోచింపక పట్టినవట్టు సాధించినది. స్త్రీ సాహసమున కడ్డ ముండునా యన్న సామెత స్థాపించి రాజ్యలోభమున నకృత్య మాచరించె నన్న నీండుకు గుణమైనది. ఇందులో మంథర దుర్బోధ కాని, భర్తయిచ్చినవరము లడిగిపుచ్చుకొనుట కామెకుఁగల హక్కుగాని పైకి రావు. కులక్రమాగత మైనమూర్ధాభిషేకమున కౌర్వక విఘ్నము కలిగించి సుకుమారుఁడును

సుశీలుడు నైనరాము నడవిపాలు గావించుటమాత్రమే పైకిఁ గనఁబడును. మహర్షికూడ నీపాత్రము కేవలనింవ్యముగాఁ గనరాకుండుట కేవో హేతువులు చూపియుఁ దువకు నిందకే పట్టము కట్టెను. కథావ్రవర్తనవృద్ధి కది యుక్తమే కదా ! చూడుఁడు.

వరములనుగూర్చి తీవ్రసంవాదము జరిగినదివఱకు వశరథుడు ప్రాణమువిసిగి “ఓసీ ! నేను ధర్మపాశబద్ధుఁడ నైతిని. నాచేతన మడుగందినది. ఇంక ఛార్మికుఁడైననాపెర్వకొడుకును మాత్రము చూడఁగోరుచున్నాను” అనెను. సరే యని కైక రాముని రప్పించినది. అతఁడు వచ్చి నమస్కరించినంత రాజు ‘నాయనా రామా’ అని, కన్నులనీరు గ్రమ్మఁ గంఠము స్తంభింప మచి చూడలేదు. పలుకలేదు. ఆయవస్థలోని తండ్రినిజూచి రాముఁడు భయవిషాదకంపితాంతరంగుఁడై “అమ్మా! మానాయనగారియాయపూర్వవికారమునకుఁ గారణ మే”మని గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి యడిగెను. అట్లు దీనావస్థలో నున్నతండ్రికొడుకులను జూచి యిందుకైన జారి పడక కైక నిర్లజ్జయై “కుమారా ! నీ వనుకొన్న కారణ మేమీ కాదు. మీ తండ్రి తన మనసులోని యొకమాట నీతోఁ జెప్ప జంకుచుండెను. మున్ను నాకిచ్చిన వాగ్దానమున కిప్పుడు పశ్చాత్తాపపడుచున్నవేఁడు నీతో నని చెప్పఁజాలక యిట్లుండెను. అమాట నేనే చెప్పెదను వినుము” అని తనవరములు రెండును వెవలఁ గ్రక్కిెను. భర్తప్రాణ మైన సరకుగొనక లోకనింద కొడి యొగ్గి ప్రిజాతికి నహజ మైన కుసుమసుకుమారహృదయము నల్లరాయి గాఁగ వినయమూర్తియు సుగుణ రాశియు నైన కుమారరామునితో నీ వడవికి లేచిపో మృని నిర్దాక్షిణ్యముగాఁ బలికిన యీపాత్ర మింక నింవ్య మెట్లు కాకపోవును ? ఈ ఘట్ట మిట్లుండ కున్నఁ గథ యెట్లు నడచును ? కావునఁ గైకేయీపాత్రము లోభగుణమున కాచ్చ నివర్తనమై సముచితముగాఁ బోషింపఁబడిన దనియే తలంపవచ్చును.

శ్రీరాముఁడు ¹—తాతపాదుల కనత్యదోషము తగులకుండుటకై రాజ్యము విడిచినస్వార్థత్నాగ్నియు సాధుదాధకులును లోకకంటకులు నగుదుష్టులను సంహరించినవీరాతివీరుఁడును సచ్చరిత్రమున లోకము నాకర్షించినసుగుణరాశియు నైన యీపాత్రము లోకోత్తరమై, యాద్యంత మొక్కరీతి నెట్లు పోషించవలెనో యట్లు పోషించిన మహర్షి వాక్కునం బడి, యాసేతుహిమాచల మాచలగోపాలము నిరంతరకీర్తనీయ మగుటయే దీనియౌచిత్యపారంగతత్వమునకుఁ దార్కాణము. మహిమపక్షమున విష్ణునియవతారముగా నందండు చూపించినను, కథావక్షసున

1. ఇతఁడు, ఈతిష్ఠదేశ చక్రవర్తి యనుమత మొకటి క్రొత్తగాఁ బుట్టినది.

సర్వత్ర ధీరోదాతుః డగును త్తమక్షత్రియునిఁ గావించి దానవయాయుధ్విరహము నితని కితఁడే సాటి యనునట్లు వర్ణించినవాల్మీకిమాటలనుబట్టియే యిది నిర్ణయింపఁబడినది. మాత్ర మొకరింక రరచి చూపము.

శ్రీరామచరణలభక్తివాచ్యల్యము లించున యని నిర్ణయించినవానిగా నంతగా చాలామోఢ్యాకాండముల చెల్లిపిరిసినవి గాని, “సూర్యుడగు శేషంక రోక మైన నిలచును గాని రాముఁడు లేకుండ నాప్రాణము నిలపఁ జాలఁగదా” అని యెచున విలపించిన దశరథుని పుత్రవాచ్యల్యములందు, “మాంబ్రసిమస్తుతం నే నేమి చేయవలసినఁ జేయుదును. అరఁడు చెప్పరున్నను నీమాటనుబట్టియే నే నుం వికిఁ టోపుదును. మాజనకునిప్రతిజ్ఞ నెరవేర్చుటకంటె నాకు భర్తాచరణము జేతేమి యుండును ?” అని కైకతో నెట్టినంతోచమును లేరవలికి. మూర్ధాగ్ని షేకమండపమునఁ బెట్టినన్న కాలు గాఢారణ్యమునఁ బెట్టినరామునినిర్భయ ప్రేయిరె ధైక్కు డని క్రియనుబట్టి చెప్పవచ్చును. ఇది యిట్టి వైదము, రాముఁడు గంగానది దాటి వెళ్ళిననాటిరాత్రి సౌమిత్రితో సన్నమాట లిట్లున్నవి.

“ద్రువ మద్య మహారాజో దుఃఖం న్వపితి లక్ష్మణ !

కృతకామా హి కైకేయీ తుష్టా భవతు మర్హతి

సా హి దేవీ మహారాజం కైకేయీ రాజ్యకారణాత్

అపి న వ్యావయే ద్రాణాన్ దృష్ట్వా భరత మాగరః

అనాథ శైవ వృద్ధశ్చ మయా చైవ వినాకృతః

కింకరిష్యతి కామాత్మా కైకేయావశ మాగరః

ఇదం వ్యసన మాలోక్య రాజ్ఞశ్చ మతివిధ్రమమ్

కామ ఏవార్థధర్మాధ్యాం గరీయా నితి మే మతిః

కో హ్య విద్వా నపి పుమాన్ ప్రమదాయః కృతే త్యజేత్

చందానువర్తినం పుత్రం తాతో మా మివ లక్ష్మణ !”

ఈమాటలు తనరంత్రి వార్తరదశలోఁ దన్ను విడిచి పుణ్యంపవలసి వచ్చినదిగదా యని జాలిపడి యన్నవే యైనను “కామాత్మఁడై కైకేయావశుఁడైనవాఁ డేమిచేయును ? అతనివ్యసనము చూడఁగా సర్థకామములకంటెఁ గామము గొప్ప దని తోచినది. ఎంతతెలివిమాలినవాఁ డైనను అడుదానికొఱకు నున్న తండ్రివలె వశవర్తి యైనపుత్రుని విడుచునా ?” అనుమాటలలో నించుక నించ

స్ఫులింపకపోదు. ఇది యుద్దేశపూర్వక మైననిందయై రాముని పితృభక్తి కేమేని కలంక మాపాదించునా యనుటయే విచారణీయము.

దశరథుడు సత్యబద్ధుడై తన్ను విడిచెనో కైకేయీవళుడై తన్ను విడిచెనో రాముఁ డెఱుంగకపోలేదు. కాని, దేవాసురరజరంగమునకుఁ బోవునపుడు గూడఁ గైకేయిని విడువకుండుటయు, ప్రభు వయినవాఁ డందు దూరదృష్టి లేకుండ రెండువరము లిచ్చిఁ ననుటయు, అనిర్దిష్టములైన యావరములయుద్దేశ మిది గాక పోయినను వాని నీవిధమునఁ దీర్పు మని కైక కోపాగారమున భూశయ్యనుండి కోరినపు డెంతయు విచారింపియుఁ దుదకు సమ్మతించి యూరకుండుటయు, కామార్తుఁడయిన యతని కైకేయీ వశ్యతను దెలుపుచున్న వని యాయవ స్థలో మానవస్వభావమునుబట్టి రాముఁ డూహించుట యసంగతము కాఁజాలదు. ఇంతకును గవీంద్రుఁ దీపట్టునఁ గైకేయీ వరములకుఁ గాను దెచ్చి యతికినయతి మానుషమైన దేవాసురసంగ్రామ సాహాయ్యకథ యిండుక యడ్డపడినది గాని లేకున్న దశరథపాత్ర మెట్టినిందపాలై యుండునో! కావున దశరథుని కైకేయీ వశ్యత్వ మిరుతెఱుఁగుల నూచించిన కవివశమున రాముఁ డన్న పైమాటలు తండ్రి పుత్రవిరహదురవస్థకుఁ బరితాపము తెలుపునవే కాని నిందను నూచించునవి కావని సంతసింపవచ్చును. అందుచే రాముని పితృభక్తి యెంతమాత్రము కలంకితము కాఁజాలదు. ఇఁకనో—‘రాజ్యముకోస మింకఁ గైకేయి మహారాజు ప్రాణము తీయకుండుఁగాక’యని యిక్కడను, ‘కైకేయికోరిక ఫలించిన’దని సీతావియోగ సందర్భమందును, రాముఁడు కైక నుద్దేశించి రెండుమాట లన్నను, ఇవి యెంతటి యుదారహృదయునినోట నైనను గష్టదశలో నప్రయత్నముగా నహజముగా నాత్మదుఃఖము వెల్లడింప వచ్చునవేకాని యుపాలంభపరములు కా వనుట లోకానుభవసిద్ధము. కావున వీనినిబట్టి రాముని మాతృభక్తినిగూడ, శంకింపఁ బనిలేదు. సకల సమీక్షపుంజమైన రామునిశీల మెవరికిఁ గ్రోత్తు?

సీత—మహావిష్ణువు నాశ్రయింప భూదేవి కవతరించిన లక్ష్మి యైన యీమె కావ్యవశమునఁ ద్రావిము పోసిన పాతివ్రత్యరాశియై యయోనిజ యయ్యెను. చచ్చినా బ్రతికినా సతికిఁ బతిమే గతి యట. భర్త కెట్టికష్టము కలిగింపక యతని నీడయై యడవుల నుండునట. మగనితో నున్నవనమే మగువకుఁ బుట్టిల్లఁట. భర్తలేని స్వర్గమైనను బాడుకొంపయట. అర్ధాంగియైన భార్య భర్త సుఖదుఃఖ భాగిని యట. వీరుడైన పురుషుడు తన పెండ్లామును బోషింప నన్యుల కప్ప గించఁగూడ దట. ఆహా! అసూర్యంపశ్యయైన రాజకుమారి యరణ్యావాసదీక్ష!

ఏమి సౌశీల్యము; తనపెరిమిటి యభిషేకమున కంతరాయము కలిగించిన నవతి యత్తచర్య నైన న్మరింపలేదు. మామమాట యెత్తలేదు. కలిమి విడువఁ గలఁత పడలేదు. బంధువులకు దూర మగుదు నని పరితపింపలేదు. పతి ననుగమించుట తప్ప రెండవది యీమె డెందమునలేదు. పరనింద యీమె పాఠముననే లేదు. తన్నాదరించి మాటాడిన యనసూయతోఁ దనజన్మవృత్తమును వివాహోదంతమును జెప్పినది గాని లోకములోని యాఁడుదానివలెఁ దమవనసంచారమునకు మూల మైన యవృత్తిమాట లేమైన నెత్తెనా? భరతునిరాక చూచి లక్ష్మణుఁ డైన మతి చెడినమాట లనెను గాని యీమె ముఖమున నసూయాచిహ్నమైన నగపడెనా? అట్టి యీ సతీమతల్లి మారీచమాయానమయమునఁ గాఁగల కర్మమును బట్టి సౌమిత్రి నుద్దేశించి యింనుక పరుషభాషణము గావించినది. ఆమాట లన రానివే కాని, తనభర్త నిజముగా నాపవపా లయ్యె నని నమ్మి దుఃఖమగ్నమానన యైన యీమె కెన్ని చెప్పినను విననిలక్ష్మణుఁ డిట్లు కదలి వెళ్లుట కంతకంటె వేఱుగతి కనఁబడలేదు. లోకములో నట్టియవస్థలో నున్నయెట్టి సుశీల హృదయమం దైనను సహజముగాఁ బుట్టఁదగిన యట్టిభావమునే వుట్టింది కవిచంద్రుఁ డీమెచే నట్లు పలికించెను. సీత లక్ష్మణునిభావ మెఱుంగనిది కాదు. అతని సత్ప్రవర్తనము తెలియనిది కాదు. అయిననేమి? అతనిఁ బంపకున్న సీమె మనసురోని సంతాపము చల్లారదు. ఆమాట యన్నఁగాని యరఁదు కదలఁడు, అందుచే నీసందర్భ మందలి సీత నిష్ఠురోక్తు లనుచితములు కా వనియే భావింప నగును. ఇంతకంటె సీమె సౌశీల్యమున శంకింపఁదగిన విషయమే కనఁబడదు.

భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులు—సౌభ్రాత్రము సాకారమైన పాత్రము లివి. అన్నతోడిదే లోక మని భార్య నింట విడిచి బ్రహ్మచారియై సీతారాముల పాద సేవయే జీవితఫల ఘని వానప్రస్థుఁ డైన భక్తిమూర్తి లక్ష్మణుఁడు. లోకాపవాద ముపాలై తల్లి సంపాదించిన రాజ్య మొల్లక వానప్రస్థునివలె జటావల్కలచారియై ఫలమూలాశనుఁడై శత్రుఘ్నునింగూడి శ్రీరామపాదుకలు సేవించిన భక్తియోగి భరతుఁడు. ఇద్దఱు నిర్మలభక్తులే కాని, సౌమిత్రికంటె భరతుఁ డింనుక యెక్కువ భక్తుఁ డని కథాస్థితిని బట్టియు “భరతుండు నీకంటె భక్తుండు నాకు” అని రామునిచేసనిపించిన రంగనాథుని పరిశీలనమునుబట్టియు నమ్మవచ్చును. ఇరువురును సహృదయులే కాని, కైకను జంపెదను, భరతునిఁ బరిమార్చెద ననుచుఁ దాత్కాలికావేశమున నావేగము చూపిన సౌమిత్రికంటె, అపకీర్తిలజ్జితఁడై యమ్మను నిందించినను; జరిగినదానికిఁ బ్రీతిక్రియ చేయఁజాలక రామపాదుకలచే రాజ్యము చేయించిన భరతుఁ డెక్కువ దీర్ఘదర్శి. ఇట్లు రిషద్భేద మున్నను, వీర లన్నకుఁ

దగిన తమ్ములనందరినీ సుఖములనుట స్పష్టము. ఇంకఁ గవితాగురుఁ డప్రతిమాన ప్రతిభచే నడపించిన పాత్రములయోచితినీ బరామర్శింపఁ గాలహరజము గావింపక గ్రంథవిశేషము లొకింత కనుఁగొందము.

రా మా య ఇ వి శే ష ము లు

రాజవంశములు:—నేటికిని వివాహములందుఁ గనవచ్చు కన్యావరగోత్ర ప్రవరకథనరూపమైన సనాతన వైదికాచారమునుబట్టి జనకుని కన్యలను రామలక్ష్మణులకుఁ గోరిన విశ్వామిత్రుఁడు సూర్యవంశ పురుషక్రమమునుదెలిపెను. జనకుఁడు నిమిషంక పురుషక్రమము తెలిపెను. ఈసందర్భమునందును, వసిష్ఠుఁడు శ్రీరామునికి సనాతన కులధర్మమువదేశించిన సందర్భమందునుగూడ సూర్యవంశ మందలి జ్యేష్ఠపురుషులక్రమము చూపఁబడినది¹. కాని మొదటి క్రమముననున్న యయాతి రెండవక్రమమున లేఁడు. అంబరీషునికి నహఘుఁడు నతనికి యయాతి యతనికి నాభాగుఁడు పుట్టినట్లు మొదటిపాఠమును, నహఘుని కొడుకు నాభాగుఁ డని రెండవపాఠమును జెప్పచున్నవి. వాల్మీకియే యిట్లు రెండువిధములఁ జెప్పి యుండఁడు గావున నిందేదో యొకపాఠము ప్రక్షిప్త మనవలసి వచ్చుచున్నది¹. ఆ దేదో నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యమే కాని రెండవపాఠమే ప్రామాదిక మని తోచుచున్నది. ఇది యిట్లుండ, దిలీపునికొడుకు భగీరథుఁడు—అతని కుమారుడు కకుత్స్థుఁడు అతనికొడుకు రఘుమహారాజు—అని రామాయణములో నాలుగైదు చోట్లఁ గనవచ్చుచుండఁగా భానమహాకవిప్రతిమానాటకమందును, మహాకవికాళిదాసు రఘువంశమునందును, దిలీపుని కొడుకు రఘువు. అతని కొడుకు అజుడు—అతని కొడుకు దశరథుఁడు—అనుక్రమము కనఁబడుచున్నది². ఇట్టి విరోధములు హిరాణిక రాజవంశక్రమములందు సర్వత్రకనవచ్చునవే కావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిందేది సముచితమో నిర్ణయింపక యీ విషయము పాఠకలోకమునకు విడుచుచున్నాను.

సీతారామవయోవిచారము :—రాముఁడు విశ్వామిత్రునితో యాగసంరక్షణార్థము వెడలునాటి కునఁబడినప్పుడు³. స్వయంవరకాలమునకు సీత పతి

1. బాలకాం. 70-71 అయో. 110.

2. చంద్రవంశమందలి నహష యయాతి రాయపుపుత్ర పాత్రలు.

3. దిలీపరఘువుల నడుమ నిద్దఱును, రఘువునకు నజునికి నడుమఁ బడునొకండుగురును, పురుషులుగలరు. మొత్తము అష్టా మొదలుగా శ్రీరామునివలన 40 తరములు, మనువు మొదలుగా 36 తరములు, రామాయణమునఁ గనఁబడును.

4. బాల. 20.

సంయోగసులభవయస్క¹. అక్కడక్కడ మున్యాశ్రమములో, గొంతకొంత కాలము నివసించుచు సీతారామలక్ష్మణులు సుతీక్ష్ణశ్రమము చేరునాటికి వనవాస సంవత్సరములు పది గతించినవి². జనస్థానమున సీత రావణునితోఁ జెప్పిన వృత్తాంతమునుబట్టి చూచినచో, ఆమె యత్తవారింట సకలభోగము లనుభవించిన కాలము పన్నెండు సంవత్సరములు. రాముఁ డడవికి బయలుదేఱునాటి కతని వయస్సు, ఇరువదియైదు వత్సరములు. అప్పటికిసీతవయస్సు పదునెనిమిదియేండ్లు³.

ఎట్లు చూచినను దైమాబలు పీరివయస్సువిషయమునఁ బరస్పరవిరుద్ధములే. ఇవి ఋషివాక్యము లనుటకు మన సొప్పదు. ప్రక్షిప్తము లనుటకు వీలుకనఁ బడదు. కావున వీనిం గూర్చి చర్చింపక విడుచుటయే యుచితము.

రామాయణరచననాటిభాష :— అగస్త్య భ్రాత యాశ్రమమున బ్రాహ్మణ వేషధారులై యిల్వల వాతాపులనెడి యసురు లుండెడివారు. వారిలో నిల్వలుండు సంస్కృతమున మాటలాడుచు బ్రాహ్మణులను శ్రాద్ధభోజనమునకుఁ బిలుచుచు మేషరూపుఁ దైనవాతాపిని జంపి వానిమాంసము వండి వారికిఁ బెట్టి పిదప వాతాపీఁ ర మ్మని పిలువ వాఁడు బ్రాహ్మణుల పొట్టలు చీల్చుకొని యీవలికి వచ్చెడి వాఁడు⁴. సుగ్రీవసచివుఁ డగుహనుమంతుని సంభాషణమునకు సంతోషించి రాముండు సౌమిత్రితో “వేదత్రయము చదువని వాఁ డిట్లు మాటలాడఁజాలఁడు. ఇతనికి వ్యాకరణజ్ఞానము పూర్తిగాఁ గలదు. ఇంతసేపు మాట లాడెనుగాని యొకయశశబ్ది మైన రాలేదు.” అని పలికెను⁵. అశోకవృక్షముమీఁద నున్న యాంజనేయుండు క్రింద దుఃఖించుచున్నసీత నాశ్వాసింప నుద్వేషించి “నేను వానరుఁడను. ద్వీజాతిపారివలె సంస్కృతవాక్కున మాటలాడిన యెడల నన్ను రావణునిగా భావించి సీతాదేవి భయపడునేమో! అయినను సంస్కృతముననే నేను దప్పక మాటలాడవలసియున్నది” అని తలంచెను⁶. ఇట్లున్న వాక్యములను బట్టి చూడఁగా నాకాలమున ద్వీజాతివారు సంస్కృతభాషలో మాటలాడుచుండెడివారనియుఁ దక్కినవారు ప్రాకృతమున మాట లాడెడివారనియుఁ చెలియక

1. అయో. 118.

2. అర. 11.

3. అర. 47.

4. అర. 11.

5. కిష్కిం. 3.

6. సుంద. 30.

పోదు. ఈ విషయము ప్రథమసంపుటమున విశదీకరింపఁచి యున్నది గావున నిందీ సూచనము చాలును¹.

నాటిభరతఖండస్థితి :— ఈవిషయము మొదట నించుక సూచింపఁబడినది. వేదములందు గనరాని కొన్ని జనపదములును ఋరములును ద్వీపములును నదులును బర్వతములును రామాయణమునఁ గనవచ్చుచున్నవి. కిష్కింధాకాండములోని పీనివర్ణనములనుబట్టి చూచిన². రామాయణకాలమునాటి కార్యలు భరతఖండ మంతట నాక్రమించిన సూచనలు కనవచ్చును. ఇందు వర్ణింపఁబడిన జనపదములు చాలవఱకు, భరతఖండమునందును దీనిచుట్టుపట్టులను గన విన వచ్చుచున్నవి గాని, యందలికొన్నిటి పేళ్ళు మాఱిపోయినవి. కొన్ని రూపుమాసినవి. ఇందు కొక యుదాహరణము. పశ్చిమ సముద్రవేలాతటమునందు “మురచి-జటి-అవంతి-అంగలోప-” అనునగరములున్నట్లు వర్ణన కలదు³. ఈపురము లిప్పు డున్నట్లు తెలియరాదు. అవంతి యుజ్జయిని యనఁ బరగిన దనవచ్చుఁగాని యిది పశ్చిమ సముద్రతీరమున లేదు. కిష్కింధాకాండము చదివినవారి కిట్టి యుదాహరణము లెన్నేని కనఁబడును. హిందూదేశము నలుదెసల నున్న జనపదములనే కాక, శాంత మహాసముద్రము లోహితసాగరము, ఆమఘీనాశన మస్త్రలచరమునై నరవ్యాఘ్ర మనఁబడు కిరాతజాతి, లోహముఖమై యతిజవనమైన యేకపాదజాతి, మొదలుగాఁ గల దేశాంతర ద్వీపాంతర ఖండాంతర విషయములను వర్ణించిన వాల్మీకి భూగోళ విజ్ఞాన మత్యాశ్చర్యకరమై కిష్కింధాకాండమునఁ బ్రతిఫలించుచున్న దనుట సత్యము. అరణ్యకాండమునం దానాటి యుత్తరదక్షిణహిందూదేశములు కన్నులకుఁ గట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినవి. అంతకుమున్ను నిర్మనుష్యము నిర్మృగము తరుగుల్మ లతాహీనము తాపసహితము నై నవింధ్యపాదదక్షిణభాగ మగుచండకావనిలోఁ దరువాత దారుణకాంతార మేర్పడినది. అగస్త్యుఁ డచ్చటికి వచ్చునాటి కందు వానలు లేవు. సుఖప్రద మైనగాలి లేదు. హిమవచ్చిభరమునుండి యతఁడు వచ్చిన పిదప సకృత్తుగా వాన కురియుట మొదలుపెట్టినది⁴.

ఇత్యాదిబహువర్ణనలతో నిండియున్న రామాయణము కేవలము కావ్య ముగానే కాక దేశభూగోళచరిత్రముగాఁ గూడ సుపయోగించుచున్న దనవచ్చును.

1. సం. వా. చ. ప్ర. పుట. 61-64.

2. కిష్కిం. 40-43 సర్గలు.

3. కిష్కిం. 42-13, 14.

4. అరణ్య. 13.

రాజభర్తృములు :—వీనిని జక్కగా వివరించినది కచ్చితస్థ 1. బహువిధ మైనలోకజ్ఞానమును సరల మైనశాస్త్రజ్ఞానమును సంపూర్ణ మైనరాజనీతిని స్వచ్ఛ మైనఘోషమును బోధించుచున్న యిందలివిషయ మానాటిసాగరికత కాదర్యమై యతిమనోహరముగా నున్నది. ఇందు గనవచ్చులోకాయతికనిందనుబట్టి వాల్మీకి నాటికే స్వభావవాదమత మంకురించినట్లు కనవచ్చును.

సాంఘికాచారములు :—సీత సహగమనమును బ్రశంసించుటనుబట్టి యా కాలమున నది యున్న దని యూహింప నగునుగాని, కౌసల్యదులు దాని నాచ రింపకపోవుటనుబట్టి యది యైచ్ఛికముగా నుండెనేమో యని తోచుచున్నది. కాని, మృతకేబుఁచుతో స్త్రీలు శృకానవాటికకుఁ బోవుటమాత్రము నాటి యాచార మని కౌసల్యదులయనుగమనమునఁ దెలియుచున్నది. ఋశ్యశృంగుఁడు శాంతను బరిణయమగుటనుబట్టియు, దశరథవిధుఁ డైనమునిజాలుఁడు వైశ్యునకు చూడ్రస్త్రీయందు జన్మించినవాఁ డగుటనుబట్టియు వేదములనాటి యనులోమ వివాహము లానాఁ దావరణములో నున్న వనుట విదితము. ఆనాటికిఁ జతుర్వర్ణ ములును స్వస్వవిహితవృత్తుల స్థిరపడినవి. ఆవృత్తులే తరువాత స్మృతులలో విధింపఁబడినవి.

విద్యాజ్ఞానము :—మంత్రబ్రాహ్మణారణ్యకోపనిషత్తులనుండి యుద్భవ మైన వివిధవిద్యాజ్ఞాన మాకాలమున ద్విజాతులయందు విస్తరించినట్లుగా, ఆయుర్వేద ధనుర్వేద గాంధర్వ ధర్మశాస్త్ర వ్యాకరణ తాన్వీక్షికీ వార్తా దండనీ త్యాదినం జ్ఞలవల్లఁ దెలియనయ్యెడి. అపు డీవిజ్ఞాన మేరూపమున నుండెడిదో చెప్పఁజాలము కాని తరువాత సీపేళ్ళ వెలసినగ్రంథములలోనివిషయముల కప్పటికి వెనుకటినుం డియు నాటినుండియుఁ బారంపర్యోపదేశమున వచ్చుచుదియే యాధారమని చెప్ప వచ్చును. అట్లే వాచాల్పాదిమహర్షులమాటలలోనితత్వజ్ఞానమే తరువాత వెలసిన వివిధమతసూత్రములకు మూల మని విశ్వసింపవచ్చును. ఇంత యేల ? భాసకాళి దాసాదిమహాకవులకావ్యములలోనివివిధవర్ణనలకును శబ్దార్థాలంకారములకును రస పాత్రపోషకాదివర్ణనలకును రామాయణమే గురు వనియు దీని ననుసరించి బహు విధ కావ్యము లావిర్భవించినవనియుఁ బాతకలోక మెఱుంగక పోలేదు. ఇక దేవకారాధనము.

భారతీయుల కిది క్రొత్త కాదు. ఈశ్వరునికి రూపము కల్పించి స్తుతించుట వేదములనాటియాచార మని మున్ను చదివెయింటిమి 1. అట్లే, బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రులు సృష్టి స్థితి లయ కర్తలుగా వర్ణింపబడుట రామాయణమందును గనఁ బడును. ఈ యారాధనము కేవలస్తుతిరూపము గాక విగ్రహారాధనవరముగా మాత్రే ననుటకు రామాయణములోని—

“కచ్చి చైత్యశతై ర్బ్రహ్మ సుస్సనివిష్ట జనాకులః

దేవస్థానైః ప్రపాభిశ్చ తటాకై శోఽపశోభితః” 2.

అనుశ్లోక మొకటి కనఁబడుచున్నది. ఇందలిచైత్యశబ్దమునకు, యజ్ఞశాల రచ్చమ్రాను గుడి యనునర్థము లగును గాని, అప్పటికి దౌర్ధమతప్రసక్తి లేదు కావున బౌద్ధాలయ మర్థము కానేరదు. దేవస్థానశబ్దము వేరుగా నుంచుటచే గ్రామములోనిపదిమంది యొకచోటఁ జేరి ముచ్చట లాడుచుఁ గూర్చుండురచ్చమ్రా ననెడియర్థమే దీనికి సముచిత మగును. ఇంక దేవస్థానము ప్రకృష్టించినవిగ్రహముల యాలయమా ? లేక యీశ్వరుని ధ్యానించుపవిత్రస్థలమా ? అనువిషయ మజ్ఞే యముగా నున్నది. ఈశ్వరునికి రూపకల్పన మానాఁటి కెంతో పూర్వమే యున్నది గావున నిది విగ్రహస్థానవర మని చెప్పినను దోషము కాదు. ఇట్లే చాలకొండ మున—

“వధూనాటకసంఘైశ్చ సంయుక్తాం సర్వతః పురీమ్” 3.

అనుమాట యున్నది. ఇవి, రంగస్థలములరూపకములఁ బ్రదర్శించుసంఘ ములు గాక, నాట్యము లేక నృత్యము నలుపునట్టి స్త్రీసంఘము లని భావింప వలసియున్నది. ఛాందోగ్యోపనిషదాదులందు దేవజనవిద్య యనుపేర గాంధర్వ విద్య విదితమై యుండ రామాయణమునాఁడు నృత్యకల విస్తరించి యుండు ననుట క్షాక్షేపము లేదు. కాని, యీ వధూనాటకసంఘస్వరూపముమాత్ర మిట్టిదని నిరూపింప శక్యము గాకున్నది. ఆవధువులు సంసారిణులో గణికలో : ఆసంఘ ములు పాడెడివో లేక యాడెడివో ! 4.

ఇట్లు సర్వలక్షణసంపూర్ణ మైనయిది పుష్పిననాటనుండి నేఁటివనుక నొక్క రీతి నార్యజాతికి భజనీయమై వెలయుచున్నది. కావుననే బ్రహ్మాండపారశర్యపురా

1. చూ. సం. వా. ప్ర. భా. 120—124. 208. పుటలు.

2. రామా. అయో. 100—43.

3. చాల. 5—12

4. ఈవిషయమింకను విచారణీయము.

జ్ఞానము దీనిమహిమను వేనోళ్ళు బొగచినవి. అష్టమహిమ కలది కావుననే తత్త్వ సంగ్రహరామాంజలియు, పరశుశ్రవణంబుల నొక్కొక్కకాండమునకు నొక్కొక్క ఖండు కల దని నిరూపించినది. అష్టఫలము కలిగించునది కావుననే షట్కాండము కాని సుందరికాండము గాని నియమ పూర్వకముగాఁ బారాయణము గావించి యష్టారసిద్ధిని బడయుచున్న ఛక్రము నేడు గూడఁ గనఁబడుచున్నారు. అష్ట పరమపావనము వేచుతున్నది నైన దీని మహిమ నెంతని బొగడఁగలము? కావున నేరాద్యక మైన మహాతిహాసము రచియించిన వాల్మీకి మహర్షిని —

“కూఱ స్తం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్,

అరుహ్య కవితాకాధాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్”

అని స్మరించి, దీనివ్యాఖ్యానముల నిండుక యవలోకింపము.

రామాయణవ్యాఖ్యలలోఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది తత్వదీపిక. నారాయణ తీర్థుల శిష్యుఁడగు మహేశ్వరతీర్థులు రచించిన యిది తీర్థీయ మనఁబడును. ఈ యతీంద్రునికిఁ బూర్వము కొందఱు టీకలు రచించినట్లుగా నవతారికలోని “నానాచిత్తాస్తవక్యాని లిఖ్యస్తేఽత్రయథామతి” అను దానివల్లఁ దెలియును. దీని రచనాత గోవిందరాజకృతములైన, మణిమంజీర—పీతాంబర—మణిమేఖల—అను వ్యాఖ్యలు విఘ్నారములు. ఇతఁడు శతకోపదేశముని శిష్యుఁడు. ఇవి గాక, కందాళ రామానుజకృత రామానుజీయవ్యాఖ్య, వనము భవానీ నృసింహలపుత్రుఁడగు బ్రహ్మచిద్భాగ్యవరచించిన విరోధభంజని, అహోబిలసూరికృత వాల్మీకిహృదయము, విద్యానాథదీక్షితకృతదీపిక, వాదిహంసవలాహ కాన్వయ గోపాలగురు శిష్యురంగా చార్యకృత రామాయణాన్వయి, వెంకటసూరికృతాప్రకాశిక, అను వ్యాఖ్యలును, చతురర్థీ విద్యనైనారంజి శ్యామలకతిక టీకలును గన విన వచ్చుచున్నవి. ఇంక నజ్ఞాతము లైన వెన్నికలవో! ఇట్లు విద్యజ్ఞనహృదయాకర్షకము సకలజనరంజకము నైన వాల్మీకి రామాయణము మహాత్మ్యము చెప్పెడి దేమి? ఇంక —

మ హా భా ర త ము

దీని కర్తృత్వము మిక్కిలిసందిగ్ధముగానున్నది. వైయాసీనంహిత యనెడి ప్రసిద్ధినిబట్టి దీనికర్త వ్యాసుఁ డందుమేని, వ్యాసుఁ డనునది బిరుదనామమై పెక్కుండ్రుఁడ గనవచ్చుచున్నది. అట్టివిరుదు గలపరాశరపుత్రుఁ డందుమేని, పరాశరులు ముగ్గురు నుగ్గురున్నారు. సర్యవతీయందు పరాశరుఁ డనునొక

మహర్షికి కృష్ణద్వైపాయనుఁడను వ్యాసుఁ డని నిశ్చయించు మన్న భారత కథావతారికనుబట్టి యతఁడు కురువంశము నిలిపిన వంశకర్త కావచ్చును గాని, యతఁడే భారత గ్రంథకర్త యనుటకు వీలు గాకున్నది. అట్లు చెప్పినచో గీతా కాలమునకును గ్రంథకాలమునకు మహాంతరము కనఁపచ్చును. కాంచీవిమలమునుబట్టి యాయంతర మెంత తగ్గినను, అతఁడు సమరమి వెయ్యేండ్లు జీవించి యుండె నని చెప్పవలసివచ్చును. అయితే, తనపుత్రుఁ డైన హిమరాజు మొదలుగా జనమేజయునివఱకు నైదురచములు గడపినట్లువర్ణింపఁబడిన పుత్రాభిషేచము మహాయోగియు నైన యా సాత్యవతేయుఁడు తరువాతఁగూడఁ గొంతకాలము జీవించి హిమాలయగుహలలో యోగనిష్ఠునుండి భారతము రచించె ననుట యబ్బురమా యని కొందఱికిఁ దోఁచవచ్చును గాని, అంతకంటె వర్ణితగ్రంథవర్ణ తినిబట్టి, యాపారాశర్యవ్యాసుఁ డొకానొక శిష్యునికిఁ గొంతపాండవసంగ్రహాదంతము చెప్పియుండఁ దచ్చిష్యపరంపరనుండి వ్యాసప్రో క్తముగా వచ్చినయాయుదంతమునే యొకశిష్యుఁడు వ్యాసప్రణీత మైనట్లే భారతసంహితఁగా రచించి యుండు నని యాహించుట యెక్కువ సమంజస మగు నని పూర్వాక్ష భారత కాలచర్చనుబట్టి నే నభిప్రాయ పడుచున్నాను. ఇందుకు, భారతయుద్ధకాలము ననేకులనేకవిధములుగాఁ జర్చించి యిచ్చిన యభిప్రాయములనుబట్టి మెంఁకొండికిఁ జూచినను, ఆకాలము క్రీ. పూ. పదునాఱవ శతాబ్దిని చాటి యావఱకి రాకుండుట యొక కారణము. వైశంపాయనుఁడును ¹ సౌత్తియు రచించిన భాగము లనేకములు మహాభారతమునఁ గల వని పరిశోధకులు నిర్ణయించి యుండుట మఱియొక కారణము. ఇదేకాక, మిక్కిలి యర్హులైనను లయిన యుపపురాణములలోఁ గూడఁ గొన్ని పరాశరునిపేరను గొన్నిపారాశర్యునిపేర నుండుట యింకొక కారణము.

జయ మనుపేరఁ జతుర్వింశతిసాహస్రిక వ్యాసరచిత మని కొందఱువిమర్శకులని యున్నారుకాని, మనమొదటి పరిశీలనమునుబట్టి యదియు సుపసన్నముగాఁ గనఁబడదు. కాని, భారతకథాప్రవచన కర్తమాత్రము కృష్ణద్వైపాయనుఁ డని విశ్వసింపవచ్చును. అందుచే నతని శిష్యపరంపరలోనివా రెవరు రచించినను, భారత సంహిత వ్యాసప్రణీతముగా వెలయుట సముచితమే యగును. ఇదే కాదు, పురాణము లన్నియు వ్యాసనిర్మితము లనెడి పౌరాణిక సంప్రదాయము సమృద్ధినియ మగుటకుఁ బ్రధాన పురాణకథ లన్నియు వ్యాసోపజ్ఞము లన్నను సముచితమే.

1. పారాశర్యవ్యాసుని శిష్యపరంపరలోని యొక వైశంపాయనుఁడు భారత రచనము వొంత గావించి యుండును గాని, అతఁడు త్రైత్తిరీయారణ్యకములోని వైశంపాయనుఁడు మాత్రముకాదు.

భారతసంహితా కాలము క్రీ. పూ. దశమశతాబ్దిని దాటి యీవలికి రా దన్న చక్రవర్తి పండితులుగూడ భారతకర్తృత్వము వ్యాసుని కారోపింపఁబడిన దను భావమే సూచించిరి¹. కావున వ్యాసునికర్తృత్వము మూలకథోపదేశరూప మనెడి నాయభిప్రాయమును పాఠకలోకమునకు విచుచుచున్నాను. ఇంక—

గ్రంథస్థితి

ఇది మిక్కిలి యవ్యవస్థముగా నున్నది. గ్రంథవిషయమున భరతఖండ మందలియొకదేశములోనిప్రతితో మఱియొకదేశములోనిప్రతి పోలకపోవుటయే కాదు, ఒకదేశమందలియొకమండలములోనిప్రతితో మఱియొకమండలములోని ప్రతి పోల దని కూడఁ జెప్పవచ్చును. భారత మాండ్రీకరించిన నన్నయ తిక్కనల నాఁటికిని దరువాతను గూడ దీనిస్థితి యవ్యవస్థముగానే యున్న దనుట కనేక నిదర్శనములు కనవచ్చును. భారతము వ్యాసవైశంపాయనసౌతికృతము లైనత్రవిధ భాగములతోఁ గలసియున్న దని యనుక్రమణికాధ్యాయములోనికొన్నిశ్లోకము లనుబట్టి విచుర్యకులు కొందఁ యూహించిరి. ఇందుకు—

“మన్వాదిభారతం కేచి దాస్తికాది త భావరే

త థోపరిచరా ద్యన్యే విప్రా స్సమ్య గధీయతే 2.”

అనుశ్లోకమును వా రుదాహరించి యున్నారు. వ్యాఖ్యాత వ్రాసినయర్థ మునుబట్టి ‘మన్వాది’ యనుదాని కిప్పుడు గ్రంథాదిని సర్వత్ర. కనవచ్చు “నారాయణంసమస్కృ” త్యేత్యాదిశ్లోకము భారతారంభ మనియు, ఆస్తీకమునికథ కలిగిన ‘కిషుర్థం రాజశార్దూ’ లేత్యాదిత్రయోదశాధ్యాయప్రథమశ్లోకము భారతారంభ మనియు, ఉపరిచరకథగల ‘రాజోపరిచరోనా’ మేత్యాదిత్రిషష్టితమాధ్యాయ ప్రథమశ్లోకము భారతారంభ మనియు, పైశ్లోకముసర్థము తెలియవచ్చును³. ఇట్లుబువదిమూఁడధ్యాయములలో మూఁడువిధములయిన యారంభము లున్నట్లు తెలియఁజేసెనదిపైశ్లోకమునుబట్టి భారతారంభ మవ్యవస్థ మని తలంపనగును గాని, ఇందు మొదటియారంభము సౌతి దనియు, రెండవయారంభము వైశంపాయనుని దనియు, మూఁడవయారంభము వ్యాసుని దనియుఁ బైశ్లోకము సూచించు

1. చక్రవర్తిగారి S. H. S. Lit. P. 112.

2. ఆదిప. 1-59.

3. ఇవి మూఁడును, ఆదిపర్వములోనివే.

మన్నవని వారు తలంచుటమాత్ర ముచితము కాదు. ఏ మయిన నేడు ? అనేక ప్రతులలోఁ గనవచ్చు పైశ్లోకమునుబట్టి¹. భారతారంభము చిరకాలము క్రిందటనే యవ్యవస్థస్థితి గాంచిన దని చెప్పవచ్చును. ఇది యిట్లుండ—

“నారేఖిని యాచన సక్కుఁడ లేకుండఁగా జెప్పినచో నేను లేఖకుఁడుగా నుందు”నని గణేకుఁ డంటే, ‘అర్థము తెలియకుండ వ్రాయవ’దని వ్యాసుఁడు పలికి, అందుకై కుతూహలముతో గూఢార్థ మైనగ్రంథగ్రంథిగా నెనిమిదిపేలయెనిమిది పదలశ్లోకములను జెప్పె ననియు ; పూజ్యుఁ డైనవ్యాసమహర్షి యుపాఖ్యానము లతోఁగూడ నూఱుపేలశ్లోకముల యుత్తమభారతము (మహాభారతము) రచియించె ననియు ; ఉపాఖ్యానములు గాక యిరువది నాలుగుపేలశ్లోకములతో భారతసంహిత రచియించె ననియు, ఏఁబదిశ్లోకములతో సర్వపర్వములయనుక్రమణికను సంగ్రహముగా రచియించె ననియు ; మొదటియాధ్యాయము చెప్పుచు న్నది. ఆదిపర్వాది స్వర్గారోహణికాంతము లయినపదునెనిమిదిపర్వముల తరువాత హరివంశ-విష్ణు-భవిష్యము లనెడిమూఁడు పర్వములు రచియించెననియు ; ఈ మూఁడును ఖిలసంక్షిప్తము లనియు,² అవాంతరపర్వములతోడిపదునెనిమిదిపర్వములు ననియుఁ గలసి మొత్తము నూఱుపర్వములు వ్యాసప్రోక్తము లనియు ; సూర పుత్రుఁ డైనరామహర్షణి నైమిశారణ్యమునఁ జెప్పినవి పదునెనిమిదిపర్వములే యనియు ; ద్వితీయాధ్యాయము చెప్పుచున్నది³. ఇందు ౮౮౦౦ వ్యాసుని

1. ఈశ్లోక మొకప్రతిలో ఆదిప. 1-59, ఇంకొకదానిలో 1-63.

మఱియొకదానిలో 11-52. ఇంక వేఱొకప్రతులలో నెక్కడ నున్నదో :

2. పురాణం ప్రాక్రవృత్తం. శాఖాంతరస్తంశాఖాంతరేయత్

అపేక్షావశాత్పర్వతే తత్థిలమితి-వైదికీప్రసీద్ధిరితి నీలకంఠబుధః

విద్యారణ్య స్వేషముక్తవాక్ యథా-కర్మోపాసనవ్రహ్మకాండేషు త్రిష్యపి
యద్యద్వత్తవ్యమవశ్యంతస్య సర్వస్యాభిధానేన ప్రకీర్తితత్వరూపం ఖిలత్వం.

3.గ్రంథగ్రంథిం తదా చక్రే ముని ర్భూధం కుతూహలాత్....

అష్టా శ్లోకసహస్రాణి హ్యష్టా శ్లోకశతాని చ....

ఇదం శత సహస్రాఖ్యం శ్లోకానాం పుణ్యకర్మణామ్

ఉపాఖ్యానై స్సహ ణ్డేయం బ్రావ్యం భారత ముత్తమమ్....

చతుర్వింశతినాహస్రీం చక్రే భారతసంహితామ్,

ఉపాఖ్యానై ర్వి నైతావ ద్భారతం ప్రోవ్యతే బుధైః....

తరోధ్యర్థరతం భూయ స్సంక్షేపం కృతవా నృషిః

అనుక్రమణికాఖ్యాయం వృత్తానాం సర్వపర్వణామ్....

హరివంశ స్తతఃపర్వ పురాణం ఖిలసంక్షిప్తమ్.

విష్ణుపర్వ శిశో శర్మార్య విష్ణోః కంసవధ స్తథా

భవిష్యం పర్వ చాప్యర్థం ఖిలే ష్వే వాద్భుతం మహత్.

ఏతత్సర్వశతం పూర్వం వ్యాసే నోక్తంమహర్షి ణా

యథావ త్సూతపుత్రేణ రామహర్ష జినా తతః

ఉక్తాని నైమిశారణ్యే పర్వా ణ్యష్టాదశైవతు.....

వనియు, ౨౪ వేలు వైశంపాయనుని వనియు, తక్కినవి సౌతి వనియుఁ గొందఱి యూహ. ఈయూహ నిజ మంద మన్నను, ఆ భాగములు విడఁదీసి చూపువారు లేరు. ఇది యిట్లుండ—

వేదములను విడఁదీసి (వివ్యాసవేదాన్) వేదవ్యాసుఁ డనువిరుదు గాంచిన పారాశర్యుఁడు పైల జైమిని వైశంపాయన సుమంతు అనుశిష్యులకుఁ గ్రహముగా యి క్షామ యజు రభర్వ సంహితలను బంచ యిచ్చెనని భాగవతాదిపురాణములు చెప్పుచున్నవి¹. సుమంతు జైమిని పైల శుక వైశంపాయను అనువారికి మహా భారతపంచమము లైనవేదముల నుపదేశించె ననియు, వారు భారతసంహితలను వేఱువేఱుగాఁ బ్రకాశింపఁ జేసి రనియు నీభారతము చెప్పుచున్నది². ఇట్లు పర స్పరవిరుద్ధములుగా నున్న వీనిమాటలనుబట్టి విషయము సందిగ్ధముగా నున్నను, కొందఱు భారత సంహితలే యైదుండె ననియు వానికి వీ రైదుగురు ప్రకాశకు లుగా నుండి రనియు భావించుచున్నారు. ఇందుకుఁ గారణము జైమినిభారత మనుపేర నశ్వమేధపర్వ మొకటి మహాభారతాశ్వమేధ పర్వముకంటె వేఱుగాఁ గనవచ్చుటయే. సుమంతుఁడు మొదలగువారి భారతసంహితలు నశించిన వఁట. జైమినిభారత సంహిత యంతయు, బోఁగా నశ్వమేధపర్వము మాత్రము మిగిలె నఁట, మన కిప్పుడు లభించిన మహాభారతసంహిత వైశంపాయనుఁడు ప్రకాశింపఁ జేసినదఁట. ఈ యభిప్రాయ మంగీకరింత మన్న మొదటఁ బారా శర్యుఁ డైదు భారతసంహితలను వేఱువేఱుగా రచియించె నని సప్రమాణముగా నిర్ణయింపవలెను. కాని, యది శక్యము కాదు. తరువాత సామసంహితా ప్రవ ర్తకుఁడైన జైమినియే భారతసంహితా ప్రకాశకుఁ డని నిశ్చయింపవలెను. అదియు

1. చూ. సం. వా. ప్రథ. 177 పుట

2. వేదా నచ్చాపయామాన మహాభారత పంచమాస్తా,

సుమంతుం జైమినిం పైలం శుకం వైవ స్వమాత్యజిమ్,

ప్రభు ర్హరిష్ఠో వరదో వైశంపాయన మేవద

సంహితా స్తైః పృథ క్తేన భారతస్య ప్రకాశిరాః—ఆది. 63—89, 90.

శక్యము కాదు. పిదప నిపు డున్న మహాభారత మంతయు వైశంపాయనుని నోటనే రోకమునఁ బ్రచారమునకు వచ్చె నని నిరూపించవలెను. రామహర్షణి యగు సుగ్రీవుని వసుఁడు కూడఁ గర్త యైనట్లును బ్రవక్త యైనట్లును గనవచ్చుటం జేసి యదియు శక్యము కాదు. ఎట్లయిన నేమి? మహాభారత గ్రంథ మంతయు నొకనోట వచ్చినది కాదు. ఒకకాలమునఁ బుట్టినదికాదు. అందుచేతనే గ్రంథ కర్తృత్వమును గ్రంథస్థితియుఁ గూడ నవ్యవస్థములుగా నున్న వని తలంప వలసి వచ్చినది. ఇక—

గ్రంథ పరిమితి

అనుక్రమణికాధ్యాయములోని శ్లోకము రొక ప్రతిలో నున్న ట్లింకాక ప్రతిలోఁ గనఁబడవు. దీనినిబట్టి యాయాకాలములందు తమలెక్కకు వచ్చినపర్వ శ్లోకసంఖ్యనుబట్టి యనుక్రమణిలోని శ్లోకములను సవరించుచు వచ్చి రని స్పష్ట మగును. అట్టిగుఱచేతనే వావిళ్లవారి ప్రాచీనముద్రితప్రతినిబట్టి యష్టాదశపర్వశ్లోక సంఖ్య ౮౭౭౭౭, వచ్చినది. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తులోని తాళపత్రప్రతినిబట్టి ౯౯౦౫౭ వచ్చినది. నన్నయభట్టారకుఁడాదిపర్వమునఁ జూపిన లెక్కనుబట్టి ౧౦౦౦౦౦ వచ్చినది. ఒకతెలుఁగుదేశములోని ప్రతుల నిట్లుండ నితరదేశములలోని ప్రతులలో శ్లోకసంఖ్య యెట్లుండునో కదా! ఇం దేది సత్య మన్నను లక్షశ్లోక సంఖ్య నరివడదు. హరివంశాది పర్వత్రయికోటి శతపర్వములశ్లోకసంఖ్య లక్ష యేమో యంద మన్న, ఆమూఁడుపర్వములలోని శ్లోకములు ౧౨ వే లని యొక పాఠము. సుమారు ౧౨ వే లని యొకపాఠము, కనవచ్చుటచే¹ అపుడును లెక్క నరివడదు. నిజముగా ననుక్రమణియభిప్రాయము పదునెనిమిది పర్వముల లోని శ్లోకములు లక్ష యనియే. అయితే నేమి? లెక్క లిట్లు సిద్ధ మైనవి. దీనిని బట్టి గ్రంథపరిమితి గూడ నవ్యవస్థ మనియుఁ బర్వశ్లోకానుక్రమణి యనంగత మనియు విదిత మగుచున్నది. ఇక—

మహాభారతవిషయపరిశీలనము

పదార్థానుక్రమణి యర్వాచీన మైనను దానం దెలియవచ్చు బహువిషయ ములలో సంప్రదాయ సిద్ధములై ముఖ్యము లైనవి సత్యవతి నియోగమునఁ గృష్ట

1. దశశ్లోక సహస్రాణి వింశచ్ఛ్లోకకథాని చ
భిలేషు హరివంశే చ సంఖ్యారాని మహర్షిణా
అష్టాదశ సహస్రాణి శ్లోకానాం చ శతం తథా
భిలేషు హరివంశే చ సంఖ్యారాని మహర్షిణా.

ద్వైపాయనుఁడు గావించిన కురువంశప్రతిష్ఠ పాండవుల సత్యజీవము ఛార్తరాష్ట్రుల దుర్వృత్తము వాసుదేవుని మహాత్మ్యము, అనునవి. దానినిబట్టియు గ్రంథస్థితిని బట్టియుఁ బరిశీలించినచో భారతకథ కొరవపాండవ మహాసంగ్రామముతో ముగిసినట్లు తెలియకపోదు. ఇందుకు స్త్రీవర్షాంతమున నున్న భారతఫలశ్రుతియే నిదర్శనము, స్వర్గారోహణపర్వము కడపటియధ్యాయములు విశేషఫలశ్రుతిపరము లైనను, అవి యర్వాచీనము లని తెలియకపోదు. స్త్రీపర్వముతువ నున్న—

ఇమం మహాయుద్ధమఖం మహాత్మనాం
శృణోతి నూనం పఠతే చ యః పుమాన్
స సమ్యగిష్టస్య మఘస్య యత్ఫలం
త దాపు యా ద్వంశవివృద్ధి మాత్మనః
మభో హి విష్ణు ర్భగవాన్ సనాతనో
వహంతి తం చా గ్న్యనిరేందుభానవః
త ద్వివ్వచారిత్ర మిదం హి యః పఠేత్
సంప్రాప్తసంప త్న సుఖీ భవే దిహ.

అను శ్లోకములు భారతము మహాసంగ్రామరూపయాగ మని తెలుపుచుండ, నష్టియజ్ఞము సమాప్త మైన వెనుక నింకఁ గదాశేషమున కవకాశ మెక్కడిది? శాంత్యాదిపర్వములలోని విషయమునకు భారతప్రధానకథతోఁ గలయిక యెక్కడిది? కావున శాంతి మొదలుగా నేడుపర్వములును మహాభారతమున నధికముగాఁ దరువాతఁ జేరిన వనుట నిజము. ఈ పక్షమున మొదటిపదునొకండుపర్వములలోని యుపాఖ్యానములును భగవద్గీత మొదలుగాఁ గల ప్రధానకథాసంబంధము లేని విషయములును గాక తక్కినగ్రంథ మిరువదినాలుగువేలకు సరిపడి భారతసంహిత యగును. అనుక్రమణిలోని వాక్యములయభిప్రాయమును దీనికి సరిపడును. కాని, ఒకటిమాత్రము సత్యము కేవలకురుపాండవకథయే యైనచో దీని కింతయశస్సు రాదు. ఏవి ప్రక్షిప్తభాగము లని యూహింపఁబడుచున్నవో వానికి సంబంధించిన దెబ్బదియాఱువేలగ్రంథము చేరుటచేతనే యిది ధర్మశాస్త్రమై వేదాంతమై పురాణసముచ్చయమై నీతిశాస్త్రమై మహాకావ్యమై యతిహాసమై వేదపఠనాది కారము లేనివారికి శ్రవణపఠనంబులఁ దరణోపాయమై పంచమవేదమై జగద్వంద్యమై మహాభారత మనుప్రసిద్ధి వహించినది. తరువాత వెలువడినబహువిధకావ్యములకుఁ దల్లియైనది. వర్ణాశ్రమాచారధర్మము లుపదేశింపఁ బరమ గురువైనది.

రించే గారెలే తినవలెను, వింటే భారతమే వినవలె నన్నపామెతకు గుటి యైనది, సకలప్రపంచ మావరించినది. కావున నిది యెట్లు వుట్టిన నేమి ? ఎట్లు పెరిగిన నేమి ? ఈపంచమామ్నాయ చుండలిపావనవిషయమే యాస్తికలోకమునకుఁ బెట్టినది ఖిక్ష. ఇందలిప్రధాన విషయము లోకమున కాచాలగోపాల ముగ్గుపాలతోఁ బెట్టినదే కావున దానిని గూర్చి వివరింపఁ బరిచేడు. అయినను గొంత—

కథాప్రరోచనార్థమై యిందలి కొన్ని ప్రధానపాత్రములజన్మవృత్తాంతము మహాత్మ్యబోధకముగా నున్నను, వాని తరువాతిచర్య యంతయు మానవాతీతము గాదు. భారతయుద్ధము నిజముగా జరిగినదే యని యెల్లవిమర్శకులు సంగీకరించుటయే యిందలిమూలకథ మానవోచితమై సత్యమైన దనుటకుఁ దార్కాణము. కురుపాంచాలదేశములకు రాజకీయ మైనసహజవైర మంతరంగముల సంకురించి యున్నది. అది ద్రుపదునిచేఁ దిరస్కృతుఁ డైనద్రోణుఁడు, ద్రుపదుని బిడ్డ కష్టితెండని శిష్యులను బంపుటతో రేఁగినది. అది తరువాతఁ గౌరవపాండవుల యంతఃకలహమునఁ బుట్టి మహాసంగ్రామములో లీనమైనది. తుద కిటు కౌరవులు నటు పాంచాలురును నశించిరి. పంచపాండవులు మిగిలిరి. పరీక్షిత్తుతో నర్జున వంశము భూమిపై నిలచినది. ఇదికథాసారము. ఇంక గౌరవపాండవదాయ భాగము.

“ధృతరాష్ట్రుఁడు పుట్టుగ్రుడ్డి. విదురుఁడు పారశవుఁడు. అందుచే వారికి రాజ్యము లభించలేదు. కావునఁ బాండురాజు రాజయ్యెను—ధృతరాష్ట్రునకు మొదటనే రాజ్యము రాలేదు, అతఁ డిపు డెట్లు రాజగును ? పూర్వము రాజ్యము వదలుకొన్న భీష్ముడు మరల దానిని గైకొనఁడు కదా ! కావునఁ బాండవజ్యేష్ఠుని మూర్ధాభిషిక్తుని జేయువము — నీవుజాత్యంధుఁడ వగుటచే మీతండ్రి రాజ్యము నీకు రాలేదు. పాండురాజునకు వచ్చినది. ఇప్పుడు దానిని ధర్మరాజు పొందె నేని క్రమముగా రాజ్య మతని వంశములోనివారికే లభించుచుండును. మేమును మావంశమువారును బరపిండోపజీవులమై యుండవలసివచ్చును— పాండురాజు ధర్మవరాయణుఁడు నన్ను మన్నించుచుండెడివాఁడు. ధర్మరాజు నట్టివాఁడే. పితృవైతామహా మైనరాజ్యమునుండి యతనిఁ దొలగించుట యెట్లు శక్యమగును—”¹.

అనెడివై శంపాయన పౌరజన దుర్యోధన ధృతరాష్ట్రలమాటలనుబట్టి పైతృక రాజ్యము పాండురాజునకు సంక్రమించినట్లు తెలియుచున్నది గాని, యతఁ డెంతో

కాలము రాజ్యము చేయలేదు. రాజ్యమునపెంటనే చైత్రయాత్ర వెదలి ధనరాసులు గొనివచ్చి యొకనెలమాత్రము రాజధానిలో నుండి పివప వార్యలతో వేట నెవమున నడపులకుఁ దోయెను. అతఁడు చురల రాఁచు. అతని కొడుకులు వచ్చు నాటికి ధృతరాష్ట్రుఁడు రాజుగా స్థిరపడియుండెను. ప్రకృతిరంజను లైనపాండవులను జూచి యతఁడు సంతకంతు నెక్కువగా దుర్యోధనుఁడు నసూయాగ్రస్తులైరి. అందుచేతనే వారిని జంపించునుపాయములు గావించిరి. ఇందుకుఁ గారణము పైతృకరాజ్యమునఁ బాండవులకు హక్కు కల దనెడిచింతయే కదా! పాండవులు చౌపదిని బెండ్లాడి పాంచాలరాజు నింట నులులై యున్నా రని విన్నంతనే దుర్యోధనునిదుఃఖము దురంత మైనది. వారిని యుద్ధమునఁ జంపి రాజ్యము స్థిరముగా స్వాయత్తము గావించుకొనఁ గర్తునియాలోచనంబున నిశ్చయించెను. అది తెలిసి భీష్ముఁడు “దుర్యోధనా! ఇది సీరంధ్రరాజ్య మని నీవు తలఁచునట్లే తమతండ్రి రాజ్య మని పాండవులును దలంతురు. సీతంధ్ర యిపుడు రాజుగా నుండుటచే నీకు రాజ్యము వచ్చిన దని నీయభిప్రాయము గాని, కులక్రమాగత మైనయీరాజ్యమును పాండవులు పూర్వమే పొంది రని నాయభిప్రాయము. వారి కీరాజ్యము రా దేని నీకుమాత్ర మెట్లు వచ్చును? కావున నవకీర్తికర మైనదురాలోచనము చేయక వారి కర్ధరాజ్య మిచ్చుట శ్రేయస్కరము” అని ధృతరాష్ట్రునిసమక్షమున హిత ముపదేశించెను. వ్రోణవిమరులు గూడ నిది మేలని బేనికిని గొడుకునకును జెప్పిరి. అంబికేయఁడును వారిమాట కెదురాడ లేక పాండవులను రావించి యర్ధరాజ్య మిచ్చి వారిని పాండవప్రస్థమున నుండఁ బనిచెను¹. పైమాటలనుబట్టి, పెద్దవాఁడైనను అనర్హుఁడగుటచే నాంబికేయనకు రాజ్యము సంక్రమింపనట్లును, రాజైన రాజ్యము దృఢపఱచిన పాంచురాజునకు రాజ్యమున హక్కు వచ్చినట్లును, అతఁడడవికి వెళ్ళిన తరువాత భీష్మవిదురులసాహాయ్యమునఁ బుడమికి నేలికయైన ధృతరాష్ట్రునకుఁ దాత్కాలిక మైనహక్కేర్పడినట్లును, దానిని స్థిరపఱచుకొన దుర్యోధనుఁడు కర్ణులతోఁ గలసి చేయుదురాలోచనములకు వగది కురుపితామహుఁడు వంశహాని కలుగకుండుటకై రాజ్యము చేచినగ మనుభవింప నిర్ణయము గావించినట్లును, అనిర్ణయమే పాండవుల యర్ధరాజ్యప్రాప్తికిఁ బ్రమాణ మైనట్లును విషిత మగు. కావున సీవిషయము తరువాతి ధర్మరాష్ట్రాదులనుబట్టి నిర్ణయింపఁ దగదు, ఇక్కడ భీష్మవచనమే ధర్మశాస్త్రము. ఇదియే వారపాండవులదాయ భాగమునకు మూలము. ఇంక—

క థా పా త్రో చి త్వా దు లు

భారతయుద్ధమునకుఁ బ్రధానకారణము దుర్యోధనుని రాజ్యకాంతయే యైనను, దానికంగములై యనేక కారణములు కథాపోషణమున నొచిత్యపారము గాంచినవి. ఈవిషయమున గ్రంథకర్త యేపాత్రము నెట్లు లేవనెత్తెనో, యట్లే యెందును దడఁబాటు లేకుండఁ దుదముట్ట నొక్కరీతిని నడపె ననుటయే యీ మహాతిహాసరచనలోని మహాద్భుత మైన విశేషము. రాజ్యమునుగూర్చి దుర్యోధనునికిఁ బాండవులయెడ నసహనము. విలువివ్యను గూర్చి కర్ణున కర్ణుననెడ నసూయ. అట్టి యిద్దటికిఁ గుమారాశ్రవిద్యాసంవర్సన సమయమున గాఢమైత్రి. దురభిమాను లగుటచే ద్రుపదానయనమున కేగి యోడివచ్చిన వీరహృదయము మాత్రలేదు. అర్జునుఁడు ద్విపదుని బంధించుటయే పాంచాలపాండవుల బాంధవము నకు మూలమైనది, మత్స్యయంత్ర మేయలేక తిరిగివచ్చియుఁ బార్థుఁ దాపని చేసె నని విన్నంతనే వీరిరువురి యీసును మితిమీరినది. రాజసూయమునఁ బాండవేయుల విభవము చూచిన గాంధారేయుని హృదయము భగ్గు మన్నది. దానిపై ద్రౌపది నవ్వు నెయ్యి పోసినది. ఇఁకఁ జెప్పెడి దేమి? అది జూదము కల్పించినది. అది కౌంతేయుల రాజ్యలక్ష్మి నపహరించుటతోఁ బాంచాలిని నభ కీడ్పించి ఫలించినది. అపుడు భీమార్జునుల హృదయమున శౌర్యాగ్ని రగులుకొన్నది. కాని, ధర్మజుని సత్యమున నది నివులుగప్పినట్లయినది. అంతటితో వారిచల ముడిగినదా? పునర్ద్యుతమునఁ బాండవుల నడవులకుఁదఱిమినది. ఘోషయాత్ర నెవమున వారిని బరిహసింపఁ గడంగినది. అందు గర్వభంగ మైనను వారియసహనము చల్లారినదా? అపుడు గాకున్న మానె. ఉత్తరగోగ్రహణమందు గాని తుదకు శ్రీకృష్ణుని రాయ బారమందుగాని యుపశమించెనా? అసహనము తొట్టలోనివిప్పు. అది తా నాశ్రయించినవారిని నశింపఁజేయకుండఁ దాను నశించునా? కడ కంతే యైనది. ఈ విషయమున నిట్లు పోషింపఁబడిన యీపాత్రములు త్యాగభోగ పరాక్రమంబులందు నెంతయు సముచితముగాఁ బోషింపఁబడిన వనుట విదితము. ఇంతయేల? పితృభక్తి పరాక్రమప్రతిజ్ఞాపరిపాలనంబుల భీష్ముఁడును సత్యధర్మపరిపాలనంబున ధర్మరాజును బలశౌర్యసౌల్యముల భీమార్జునాదులును రాజనీతిని శ్రీకృష్ణుఁడును నిరుపమాన విక్రమంబున నభిమన్యుఁడును, ఇంకను, వివిధగుణంబుల ద్రోణాదులును ప్రవర్తించినవిధ మెఱిగిన పాఠకలోకమునకు భారతకవి పాత్రపోషణవిధానము పట్టిచూపవలెనా? ఇతనిపాత్రపోషణకల కాద్యుదాహరణ మనఁదగినది ద్రౌపదీపాత్రము. పంచపాండవులలో నెవ్వరిమనను నొవ్వకుండ మెలఁగునపుడును ద్యూతసభకుఁ బోయి

ధర్మసందేహము తీర్చుకొని రమ్మని ప్రాతికామిని బంపునపుడును సభ కీర్త్యబిడి మానరక్షణార్థము గోవిందుని స్మరించుతఱిని వనములో నైంధవు నుద్రేకమణగించు తఱిని సుధేష్టయింట నైరంద్రియై యున్నపట్టున సింహబలునిచేత భంగపాటు తప్పించుకొనుపట్టున భర్తలకు వీరావేశము గలిగించుచు మనసులోని దుఃఖము వెడలఁగఁకుచుఁ గృష్ణునితో మాటలాడునెడఁ బాతివ్రత్యము ధర్మజ్ఞత ధైర్యము చిత్తస్వేచ్ఛము పరేంగితజ్ఞానము సమయస్ఫూర్తి లోకజ్ఞత రాజనీతిజ్ఞత యను సుగుణములు మూర్తీభవించినట్లుగాఁ బాంచాలీపాత్రమును బోషించిన భారత కవిది గాక పాత్రపోషణము మఱెవరిసొమ్ము? ఇది యిట్టి దని విద్యల్లోకప్రసిద్ధమై యుండ, సెండర్ (Sehneider) అను సాఛాత్య విమర్శకుఁ దొకఁడు “మహాభారతము ముఖ్యోద్దేశ మేదో యొకవిధమున శత్రువులను సంహరించుటయే యనియు, ఇందలి పాత్రములు కొంతవఱకు బాగుగాఁబోషింపఁబడినను, మొత్తముమీఁద మానవశీలమున కుచితములుగా లేవనియు”¹ విమర్శించుట యెట్టిదో యూహింపుఁడు.

ఇందలి యష్టాదశ సంఖ్యానియమ మెందుకు వచ్చినదో సరిగాఁ దెలియ రాదు గాని, అష్టాదశద్వీపములకును, అష్టాదశ విద్యలకు నిది స్మారక మేమో యని తోచుచున్నది. ఈమహాకథలో యుద్ధము పదునెనిమిది దినములు జరిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది. అందుకుఁ దగినట్లు రెండుపక్షములలోని సేనలమొత్తము పదునెనిమిదియక్షాహులు. ఈసంఖ్యలకు సాటిగాఁ బర్వములు పదునెనిమిది. ఈమూఁడింటిని సమర్థించుటకో యన సకలవేదాంతసారమైన భగవద్గీతోపనిషత్తు పదునెనిమిదియధ్యాయము లైనది. ఇది యెపుడు పుట్టిననేమి? నిజముగా నీశ్వరుని నోటనే వచ్చినదేమో యనునట్లుగా ముముక్షువులకు జీవేశ్వరతత్వమును గరతలామలకము గావించు దీనివంటి యుత్తమమత గ్రంథము వేతొండు లే దనుట సాహసముకాదు. దీనితరువాత నెన్నఁదగినది సనత్కుజాతీయము, బహిక జ్ఞానమున కాకరమైనది విదురనీతి. బహికా ముష్టికములు రెంటిని సోదాహరణముగా బోధించునది శాంతిపర్వము. సుమారు పదునాలుగువేలగ్రంథ మయినశాంతివలెఁ జిత్తశాంతిని గలిగించుసాధనము చుఱొకటి కానరాదు. ఏతాదృశమహత్త్వంబునఁ బరిభవిల్లుపంచమవేదము వెలయుట భరతఖండముపాలిటి భాగ్యముగాక మఱేమి? ఇట్టిమహాభారతమున కనుబంధము వెలసినది హరివంశము. మూఁడుపర్వములతో విలసిల్లుచు శ్రీకృష్ణునిమహామహిమను దెలుపుచున్నది. దీనితోఁ గలసి మహాభారతము శతపర్వసంజ్ఞను గాంచిన దగుటచే నిది, యది వెలసినవెంటనే

యుదయించిన దనితోఁచుచున్నది. ఇందు భగవదవతారకథలు వర్ణింపఁబడినవి. భారతమందలి యుత్తమోపాఖ్యానములంటోలిన యుపాఖ్యానములు నిందు గలవు. ఇఁక—

“ధర్మార్థకామమోక్షైరై స్సమాసవ్యాసకీర్తనైః,

తథా భారతసూర్యేణ నృణాంవినిహతం తమః

ఇతిహాసప్రదీపేన మోహోవరణఘాతినా

లోకగర్భగృహం కృత్స్నం యథా వత్సంప్రకాశితమ్”

అనుచును, ‘య దిహోస్తి త దన్యత్ర య న్నేహోస్తి న తత్త్వచిత్’ అను చును భారతమహిమను మనసార స్మరించి దీనివ్యాఖ్యానములను గూర్చి యిండుక తెలిసికొందము.

దీనివ్యాఖ్యలలో సర్వజగద్వ్యాప్త మైనది భావదీపము. దీనికి నీలకంఠీయ మనియుఁ బేరు కలదు. గోవిందసూరితనయుఁ డగునీలకంఠపండితుఁడు దీనికీర్త. గోదావరికిఁ బశ్చిమమున మహారాష్ట్రదేశమం దున్నకూర్పరమను గ్రామమున నితఁడు నివసించినవాఁ డనితెలియవచ్చినది. అర్జునమిత్రుఁ డితనికిఁ బూర్వము భారతమునకు వ్యాఖ్య రచించిన ట్లితనిరచనలో నందందు గనవచ్చును. అభ యానందపూజ్యపాదుని శిష్యుఁడును, విద్యాసాగరనామాంతరుఁడు నగునానంద పూర్ణముసీంద్రుఁడు రచించిన వ్యాఖ్యానరత్న మను మఱియొకవ్యాఖ్యయు. లక్షభరణ మను నింకొకటికయుఁ గలవు. మఱియు, సర్వజ్ఞనారాయణకృత మైన మహాభారతవ్యాఖ్య యొకటి కలకత్తాపుస్తకభాండాగారమున నున్నట్లును, అది నీలకంఠీయమువలెనే యుత్తమవ్యాఖ్య యైనట్లును దెలియవచ్చును. ఇంక నెన్ని యెందెందు కలవో :

మహాభారతము శతపర్వ మనెడి దృఢవిశ్వాసముతోనే. అర్జునమిత్రుఁడు హరివంశముమూఁడుపర్వములకుఁ గూడ వ్యాఖ్యానము రచించెను గాని, కేవలము శ్రీకృష్ణచరితము బోధించుదానికి భారతముతో నెట్టిసంబంధమును లేదు. అయినను మహాభారతకథలో ధర్మపక్ష మవలంబించి దానికి జయముకలిగించిన శ్రీకృష్ణునిమహత్త్వము హరివంశరూపమున మహాభారతమున కనుబంధముగా దానివెంటనే యుదయించి యుండు నని భావింపవచ్చును గాని జైమినిభారత మట్టిది కాదు. ఇది రామాయణము నుత్తరకాండ ముదయించినతరువాతఁ బుట్టిన

దక్షిణాది దేశములకు శలవవృత్తాంతమే తెలుపుచున్నది. అందుచే నర్వాచి నరాలమున
 సుత్యున్న యైన యిది జైమినిపేరఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినను భారతసంహితానమరాలిది
 మని తలంపరాదు. అట్టి యారెంటికర్తృత్వముగూడ నందిగ్గియుగానే యున్నది.
 వీనిదే కాదు, తక్కినపురాణముల కర్తృత్వము నిట్టిదే. ఇఁక బురాణములు.

ఇది, ఆంధ్రమహావీరచరి తోత్తరరామచరిత మాలతీమాధవ భీష్మచరిత్ర.

సత్యకీర్త్యాది రూపకకర్తయగు మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి

సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్ర ద్వితీయ

భాగమగు లౌకికవాఙ్మయచరిత్రయందు

ద్వితీయాధ్యాయము.

తృ తీ యా ధ్యాయము

పు రాణ ము లు

చతుర్దశ విద్యలలో గణనకెక్కిన యివి జన్మచే నర్వాచీనము అయ్యెను మిక్కిలి పురాతనము అయిన బహు విషయములను వర్ణించిన వగుటచే బురాణము లైనవి. రామాయణ మహాభారతములవలె శ్రవణవలన వ్యవహారమున సార్వజనీనములై భరతఖండమంతట వ్యాప్తి గాంచిన యివి మిత్రసమ్మితము అని విఖ్యాతికెక్కినవి. సర్గ ప్రతీసర్గ వంశ మన్వంతర వంశానుచరితము లెందు వర్ణింపఁబడునో యది పురాణమను లక్షణమునకుఁ దగినట్లుగాఁ బురాణములందు పూర్వసృష్టి స్థితిలయములు పునసృష్టి దేవతా వంశకృమము బ్రహ్మర్షిరాజు గోత్రక్రమములు మన్వంతరములు సూర్యచంద్రవంశ రాజుల చరితములు మొదలగు బహువిషయములే కాక సంహితా బ్రాహ్మణారణ్య కోపనిషత్తులందును రామ భారతాభ్యాసములందును దీక్ష రూపముననున్నవి విధేహిహాసములును సవి స్తరముగా వర్ణింపఁబడియున్నవి. అట్లన్ని యన్నిటియందును బై విషయము లన్నియు సక్రమముగా సంపూర్ణముగా వర్ణింపఁబడిన వని భావించరాదు. ఒకదానియందు సంగ్రహముగా నున్నది మఱియొక దానియందు వివరముగా నుండును. ఒకచో లేనిది మఱొక్కచో నుండును. ఒకట నొకమార్గమున నున్నది మఱొకట వేతొకత్రోవ నుండును. అయినను బౌరాణిక సంప్రదాయమున నట్టివెల్ల సమన్వయైక్యము గాంచు ననుటయే యిందలి విశేషము. ఇది వాయుప్రోక్తము, ఇది పరాశరప్రోక్త మిత్యాద్యవాంతరమతములతో నివియన్నియు వ్యాసప్రోక్తములనెడి మతము సుప్రసిద్ధమై యున్నదిగాని, ఇవియొకకాలమందు పుట్టినవియు నొకనోటఁ బుట్టినవియుఁ గావనుట సృష్టము గావున వీనికర్తృత్వ మజ్ఞేయ మనవచ్చును. ఇక, స్మృతులవలె దేని కదై యాచ్య మని భ్రాంతి గొలుపుచున్న వీనికాలమందుమా, అది మఱియు దురవగాహముగా నున్నది. బ్రాహ్మణారణ్యకములందు పురాణశబ్ద మున్నది గాని, అం దదిప్రాచీన గాథావర మని కొందఱు తలంచిరి. భారతమున నీ పదమున్నది. అదికూడఁ బురాణశబ్దవాచ్య మయినట్లు నందేయున్నది. ఆపస్తంబ ధర్మసూత్రము భవిష్యత్పురాణమును జేర్చొన్నది¹, అష్టాదశ పురాణములసారము సంగ్రహించి కృష్ణద్వైపాయనుఁడు భారత

1. ఇపుడు కనవచ్చునది యంత ప్రాచీనము గాదు. దీనికంటె నది వేరై యుండును.

సంహిత రచించె నని పారాశర్యోపపురాణము చెప్పినది. పదునెనిమిది పురాణములను వ్యాసుడే నిర్మించెనని సకల పురాణములు చెప్పినవి. పాద్యవారాహశ్వేతాదికల్పములందు బ్రాహ్మ పాద్య వాయవ్యాది పురాణములు తప్పన్నములైన వని మాత్స్యాది పురాణములు చెప్పినవి. ఎట్లు చూచినను బురాణముల కాలము క్రీ. శ. ఆఱవ శతాబ్దినిదాటి యావలికిఁ దోఁజాల దని కొందఱు పాశ్చాత్య పరిశోధకులు వక్కాణించిరి. ఇట్లొకటి యేటికిఁ దీసిన నొకటి కోటికిఁ దీయుచున్నది. ఈ రీతి నిద మిత్యమనుటకు వీలు గాకున్న వీనికాలమునుగూర్చి చర్చించిన లాభము లేదు గావున నాకుఁ దోచిన యభిప్రాయ మిచ్చెదను.

రామ భారతాఖ్యానముల లోనివే కాక హరివంశములో వర్ణితము లైన విషయములు కూడఁ గొన్ని వాయు విష్ణు భాగవతాదులందు కనవచ్చుచున్నవి. కావునఁ బురాణముల మాటలను బట్టి యివి భారతాదులకుఁ బూర్వము లనుటకు వీలు లేదు. వైదిక గ్రంథములందు పురాణేతిహాస సంజ్ఞలుండుటను, ఆపస్తంబాదులందు కొన్ని పురాణముల పేర్లుండుటను జూచినచో, వ్యాసోపజ్ఞములైన వివిధ పురాణగాథ లిప్పటి పేర్లతోనే తొల్లివ్యవహారమున నుండెడివని తోచక పోదు. వీని యుదంతము వేదాంగముల వృత్తాంతమువంటిది ¹. మఱియు, అమరసింహుని నాటికిఁ బురాణము పంచలక్షణ మని నిర్ణీత మగుటను భాసకాళిదాసాశ్వఘోషాదులు పురాణముల నెఱిగియుండుటను దెలిసికొన్నచో నివి క్రీస్తు శకారంభమున కీవలి వని చెప్పట కవకాశము కనఁబడదు. కావునఁ గర్మ భక్తి జ్ఞానమార్గములను సులభముగ నుపదేశించుచు నడుమ నడుమ నాస్తిక మతముల నణఁగఁద్రొక్కుచు కైవలవైష్ణవ మతములను విగ్రహారాధనమును విస్తరింపఁజేయుచు వచ్చిన యివి హరివంశమునకును గ్రీస్తుశకారంభమునకును మధ్యకాలమున నుదయించియుండు నని తోచుచున్నది. తరువాత కైవలవైష్ణవాది మతములు పరస్పరము ప్రతిఘటించు కాలమం దనగాఁ గ్రీస్తు శక మాత్రము శతాబ్దుల లోపల నుపపురాణములును, అగ్నేయము స్కాందము మొదలగు పెక్కుపురాణములలోని యనేక భాగములును వెలసియుండును. ఈ విషయ మింకను బాఠకలోకము పరిశీలించుఁగాక.

పురాణములు, మహా పురాణము లని యుపపురాణము లని రెండు విధముల నున్నవి. ఇవి పదునెనిమిదేసి యని సర్వత్ర కనవచ్చునుగాని, లెక్కింప నంత కెక్కువగా నే కనఁబడుచున్నవి. ఒక పట్టికలోని బ్రహ్మాండ పురాణమునకు

బదులుగా మఱియొక పట్టికలో వాయుపురాణమున్నది. మహాపురాణములలో దేవీ భాగవతమును గొందఱు, భాగవతమును మఱికొందఱు పఠిగవించిరి. ఒక చోటఁ జేరిన నారదీయ మింకొక చోటఁ జేరలేదు. ఇంక సువర్ణరాణము రెండుమూ, వానికి రెక్కయే లేదు. ఇట్లవ్యవర్థముగా నున్న వీని రెక్కలను గూర్చి చర్చించక విష్ణు పురాణమును బట్టి ముందుగా మహాపురాణములను జూపుచున్నాను.

౧	౨	౩
వైష్ణవము	బ్రహ్మాండము	మాత్స్యము
నారదీయము *	బ్రహ్మకైవర్తము *	కౌర్మము
భాగవతము	మార్కండేయము	తైంగము
గారుడము	భవిష్యము	తైవము
పాద్యము	వామనము *	స్కాండము
వారాహము	బ్రాహ్మము	అగ్నేయము

ఇందు ౧ గుర్తుకలవి శ్రీమన్నారాయణుని బ్రహంసించునవి కావున సార్వత్రికములు మోక్షప్రదములు. ౨ గుర్తుకలవి సరస్వతీచతుర్ముఖ కృతానులను స్తుతించునవి కావున రాజనములు, స్వర్గప్రదములు. ౩ గుర్తుకలవి దుర్గా దేవలింగ విష్ణుని ఖమాదులను జెప్పనవి కావునఁ దామనములు దుర్గతిదాయకములు, వీనిని గణలో నైనఁ జూడఁగూడదు. వీనిని విన్నవారికి మతిపోవును. అని పారాశక్రీయ పురాణము నిర్ణయించినది. వీనిలో * పుష్పగుర్తుగల వానికి బదులుగా వాయవ్య బ్రహ్మ వైవర్త ¹. మహా (దేవీ) భాగవతములను బ్రహ్మార్థర్మ పురాణము చేర్చినది. నారసింహ పురాణమును మఱికొన్ని చేర్చినవి. ఇట్లు మహా పురాణము లిరువది రెండైనవి ². వీని వృత్తాంతము తెలుప నివియే గతి కావున మత్స్యవిష్ణు పురాణములనుబట్టి దాని నిందు సంగ్రహముగాఁ జూపెదను.

“కృతయుగమునందు బ్రహ్మ శతకోటి ప్రవిస్తరము బ్రాహ్మసంజ్ఞము నైన పురాణసంహితా స్కంధము నిర్మించెను. దాని సారమును వేదవ్యాసుఁడు నాలుగు

1. దీనినిగూర్చి ముందుతెలిపెదను.

2. కాని, వాయు పురాణము శైవపురాణముకంటె వేఱుకాదు.

లక్షల శ్లోకముల పరిమితిగల యష్టాదశ పురాణసంహితనుగా రచించి సూతుఁడైన రోమహర్షణునికిఁజెప్పెను. అతఁడు తనకొడుకై నయుగ్రస్రవనునికిబోధించెను. ఆ రోమహర్షణి నైమిశారణ్యమందలి శౌనకాది మహర్షులకుఁ దెలియఁ జెప్పెను. అన్ని పురాణములలోను బ్రాహ్మము మొదటిది. మరీచికి బ్రహ్మ యుపదేశించిన యా గ్రంథము పదిపేలు. పద్మపురాణగ్రంథ మేఁబదియైదుపేలు. సకల ధర్మముల నుపదేశించు విష్ణుపురాణములోని శ్లోకసంఖ్య, అఱు—ఎనిమిది—తొమ్మిది—పది—ఇరు పది నాలుగు—పే లని పాఠాంతరములు కలవు. కాని, లోకములో శ్రీధరీయ విష్ణు చిత్రియ వ్యాఖ్యలతో ముద్రితమైన యిందలి గ్రంథ మాఱుపేలు మాత్రమే. రుద్ర మాహాత్మ్యబోధకమై వాయుప్రోక్షముగా ఖ్యాతి గాంచిన శైవపురాణ మిరువది నాలుగుపేల శ్లోకములు కలది. ఇందు గాయత్రి నధికరించి ధర్మవిస్తరము వర్ణింపఁబడినది. వృత్రాసురవధ వర్ణింపఁబడినభాగవతము పదునెనిమిదిపేలగ్రంథము. నారదుఁడు బృహత్కల్పాశ్రయములైన ధర్మము లుపదేశించిన నారదీయగ్రంథ మిరువదియైదుపేలు. జైమిని మార్కండేయ సంవాదరూపమైన మార్కండేయములోని శ్లోక సంఖ్య ముప్పదిరెండుపేలు. భృగుమహర్షి, చయనములయుత్పత్తియు నిష్ఠకాగణనము మొదలగు క్రతువిషయములు తెలిపిన యాగ్నేయ మష్టసాహస్రము. వ్యాస శిష్యుఁడైన సుమంతరుఁడు శతానీకున కుపదేశించిన ధర్మసారముతోడి భవిష్యమున ముప్పదియొక్కపేలు గ్రంథము కలదు. వసిష్ఠుఁ డంబరీషునకు దైష్టవ ధర్మములును బ్రాహ్మసర్గము నుపదేశించినబ్రహ్మకైవర్తము ద్వాదశసాహస్రకము. నంది చెప్పిన యీశానకల్పవృత్తాంతముతోడిలైంగ మేకాదశ సహస్రకము. విష్ణుమూర్తి ఛాదేషికిఁ జెప్పిన పరాహవతార మాహాత్మ్యముగల పరాహ పురాణ మిరువది నాలుగుపేలగ్రంథము. షణ్ముఖుఁడు చెప్పినమాహేశ్వరధర్మములు రుద్రచరితములు గలస్కాంధము లక్షగ్రంథము. చతుర్ముఖుఁడు త్రివిక్రమమహత్త్వమును, త్రివర్గములను త్రిమూర్తులను వర్ణించిన వామనము చతుర్దశ సహస్రశ్లోకము. కూర్మరూపియగు జనార్దనుఁడు దేవేంద్ర నన్నిదిని ఋషులకు ధర్మార్ధకామమోక్షములు బోధించిన కూర్మపురాణము షట్పహస్రశ్లోకము. మత్స్యరూపియగు మాధవుఁడు మనువునకు నరసింహోపవర్ణనముంగూర్చి చెప్పిన మత్స్య పురాణము చతుర్దశ సహస్ర శ్లోకము. గారుడకల్పమున విశ్వాంధ మంతయు గారుడోచ్ఛవ మని విష్ణువు చెప్పిన గారుడపురాణము షోడశసహస్ర గ్రంథపరిమితము. బ్రహ్మ,యజ్ఞాంధమహ

త్వము వర్ణించినబ్రహ్మాండపురాణమందలి శ్లోకములు వన్నెందు చేలరెండువందలు¹. ఇందు రాఁబోవు కల్పముల వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడినది. అన్ని పురాణములందును సర్గ ప్రతినర్గాదికర్త శ్రీవిష్ణు పనియే చెప్పఁబడినది. యలోచా ఇమాని భూతా నీత్యాది శ్రుతివాక్యముల తాత్పర్యము నట్టిదే. విష్ణుదే బ్రహ్మ, విష్ణుదే శివుఁడు, విష్ణుదే యాదిత్యుఁడు. సర్వము విష్ణుమయము. ఇదే హారాజిత బాహ్మ. అష్టాదశ పురాణములందు నట్టియేకాద్వితీయ పురుషునే భావించవలసినది. దీని సతిక్రమించినవారు నారకు లగుదురు.”

ఇత్యాదిగాఁ దెలియవచ్చు పురాణ వృత్తాంత మందలి గ్రంథసంఖ్యలు సరిగా నిట్లే లేవు. అన్నిటిలోను బ్రక్షిప్తగ్రంథము చేరియున్నది. మఱికొన్ని విశేషములు.

వాయుపురాణము, శైవపురాణము:—ఇవి రెండును దేవుని కొన్ని యుప పురాణములలోని పురాణనామ పట్టికలు భ్రాంతి కలిగించినమాట సర్వము. దానిని బట్టి మహా పురాణములలోనిది శైవపురాణ మనెడి ప్రతీతి కలిగినది. ప్రాచీనముగాఁ గనవచ్చు వాయుపురాణము మహాపురాణములలో గణింపఁ బడక పోషకకుఁ గారణ మేమని పెక్కుండ్రకు సంశయమును గలిగినది. ఇందలివాస్తవ మరయఁగా నీరెండు నొకచే కాని వేఱుకా పని—

1. ఇట్లు మత్స్యపురాణ మిచ్చిన పురాణగ్రంథ సంఖ్యలు సరియని కాని, దాని నాఁటికే పదునెనిమిది పురాణములు నీర్ణయైన వని కాని తలంపరాదు. ఇట్టిరెక్కలును, అష్టాదశపురాణ నామములును గొంచె మెచ్చితక్కువగా నన్నిపురాణములందును గనవచ్చుటనుబట్టి యర్థాన్ని లెవరో తమనాఁటికిఁ గనవచ్చిన గ్రంథసంఖ్యలలోఁ బురాణముల పేర్లను బ్రతిపురాణముందును చేర్చుచు వచ్చి రని విశ్వసించవగును. ఇందుకు వాయుపురాణము చూపిన యాశ్రయి రెక్కలు పైవానిని దోలకుండుటయే నిదర్శనము.

పురాణము.	శ్లోకసంఖ్య.	పురాణము.	శ్లోకసంఖ్య.	పురాణము.	శ్లోకసంఖ్య.
మాతస్యము.	౧౪౦౦౦	న్రాహ్మము.	౧౦౦౦౦	హాహ్మము.	౨౫౦౦౦
భవిష్యము.	౧౪౫౦౦	వామనము.	౧౦౦౦౦	కౌర్వము.	౧౭౦౦౦
మార్కండేయము.	౯౦౦౦౦	ఆగ్నేయము.	౧౦౬౦౦౦	హరాహము.	౨౪౦౦౦
బ్రహ్మదైవర్తము.	౧౦౦౦౦౦	వాయువ్యము.	౨౩౦౦౦౦	స్కాందము.	౮౧౦౦౦౦
బ్రహ్మాండము.	౧౨౧౦౦౦	నారదీయము.	౨౩౦౦౦౦		
భాగవతము.	౧౦౦౦౦౦	గారుడము.	౧౯౦౦౦౦		

ఇది, అష్టాదశపురాణగ్రంథ సంఖ్యయిచ్చెప్పఁ ప్రతిష్ఠించినదిగాని, విష్ణులింగ పురాణముల పేర్లే ముద్రిత పుస్తకములో లేవు.

“యత్ర త ద్వాదశావ్యం స్యా ద్రుద్రమాహాత్యై సంయుతమ్
చతుర్వింశ తస్మాప్రాణి పురాణం శైవ ముచ్యతే”

అను మత్స్యపురాణవచనము వల్లఁ దెలియ వచ్చినది. బొంబాయినగరమున ముద్రిత మైన వాయుపురాణములోని గ్రంథ సంఖ్య పండ్రెండువేలుమాత్రమే. అందు శైవసంజ్ఞ కనరాదు గాని వ్రాత ప్రతులందు—

“ఇతి శ్రీవాయుపురాణం శివాపరాహ్వయం సమాప్తమ్”

“ఇతి శ్రీవాయూక్త చతుర్వింశతి సాహస్ర్యాం శివసం
హితాయా ముత్తరఖండే శ్రీనర్మదా మాహాత్యై—”

“ఇతి శ్రీవాయుపురాణే లక్ష్మీసంహితాయా మానందకాననమాహాత్యై”

“ఇతి శ్రీమహాపురాణే వాయుప్రోక్తే ద్వాదశసాహస్ర్యాం
సంహితాయాం బ్రహ్మాండావర్తం సమాప్తమ్”

“పంచదశ సహస్రాణి ఖండేఽ స్మిన్మునినా పురా,
గ్రంథసంఖ్యాని గదితా—ఇతి శ్రీవాయుపురాణం శివా
పరాహ్వయం సమాప్తమ్”

ఇత్యాదిగా భిన్నభిన్న దేశలిఖిత వాయవ్య గ్రంథాంతగద్య లనేకములు కనఁబడుచున్నవి¹. వీనిని బట్టియు, గ్రంథవిషయ వివరణాదులను బట్టియుఁ జూడఁగా, పూర్వోత్తర ఖండములతో ముద్రితమైన వాయు పురాణములోని గ్రంథ సంఖ్య పన్నెండువేలు మాత్రమే యనియు, తక్కిన పండ్రెండువేల గ్రంథము ముద్రితము కాలేదనియు, తొలుత నిది యిరువదినాలుగువేలే యైనను మఱిమూఁడు వేల గ్రంథ ముత్తరఖండమునఁ బ్రక్షిప్తమైన దనియు, వాయుప్రోక్త మనెడి మాటను బట్టి యిది వాయుపురాణముగాఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది గాని విషయమును బట్టి యిది శివపురాణమే యనియు, మత్స్యపురాణము చెప్పిన వాయు శైవ పురాణములు రెండు నొకచే యనియుఁ దేలినది. కాని, కొన్ని యుపపురాణములును మాగ్ధోనలు మొదలగు కొందఱు విమర్శకులును వీనిని వేరుగా గణించుటకు శివపురాణ సంజ్ఞ కల మఱియొక పురాణము కనవచ్చుటయే కారణము. ఎట్లయినను, అనేకములైన నదీవర్ణనములును బహుతీర్థవర్ణనలును ముద్రిత వాయుపురాణమున లేక లిఖిత

పుస్తకములం దుండుటయు, ప్రక్రియాపాదము — అనుషంగపాదము — ఉపోవాత పాదము—ఉపసంహారపాదము—అనుభాగములు క్రమముగా నుండవలసినట్లు సర్వత్ర కనవచ్చుచుండ ముద్రిత పుస్తకమనుషంగపాదమందలి సృష్టివర్ణనముతో సమాప్తి గాంచుటయు వాయవీయ సంహితయను పేర ముప్పది యధ్యాయముల గ్రంథము దీని కధికముగాఁ జైవాపర నామమునఁ జేరుటయుఁ జూచినచో ముద్రిత గ్రంథ మసంపూర్ణ మనియు శివా పరాహ్వయ వాయు పురాణము తొల్లి యిరువది నాలుగు వేల గ్రంథ మనియుఁ దెలియకపోదు. ఇంక—

భాగవత దేవీ (మహా) భాగవతములలో నేది మహాపురాణములలోని దను విషయమును గూర్చి రెండు శతాబ్దాల క్రిందటనే యుత్తరహిందూదేశమున వివాద ముదయించి గ్రంథరూపముదాల్చి యచ్చటనే యణగినది కాని, దాని వాసన దక్షిణహిందూదేశమునకుఁ గూడ రాకపోలేదు. ఈ రెండునుగూడ భ్యాతి కెక్కినవే యైనను. భాగవత మీ రెంటిలో నెక్కువ ప్రసిద్ధి గాంచినదను విషయము నెవరును మఱుఁగుపఱువఁ జాలరు. అయితే నేమి ? మతాభినివేశము కారణముగా భాగవత మన్నా మంటే దేవీభాగవత మన్నా మనెడి కలహము పుట్టినది. అందలి కారణములను జర్పించుచుఁ గాశీనివాసియు దక్షిణాచార ప్రవర్తకుఁడు నైనగదా కాశీనాథభట్టు, ‘దేవీభాగవతమే ప్రమాణము, అదే మహా పురాణముల లోనిది, భాగవత మార్నమే కాదు,’ అని నిర్ణయించుచు, దుర్జనముఖచపేటిక యను గ్రంథము రచియించి భాగవత పక్షవాదులను నిరసించెను. దాని కుపోద్బలకముగా “భాగవతము వ్యాసునిపేర వోపదేవుఁడు రచియించినది గాని వ్యాసుఁడు నిర్మించినది కాదనువాదము పుట్టినది. ఆ వాదమును నిరసించుచు భట్టోజీదీక్షితుల శిష్యుఁడగు రామాశ్రమ పండితుఁడు “భాగవతము వోపదేవ రచితము గాదు, అది యార్నమే, దేవీభాగవత మార్నము కాదు” అనుచు దుర్జనముఖచపేటికయను మఱియొక ఖండన గ్రంథము రచియించి దేవీభాగవత పక్షవాదులను ఛిక్కరించెను. అంతట మఱియొక పండితుఁడు దానిని ఖండించుచు దేవీభాగవతార్థత్వము స్థిరపఱుచుచు దుర్జనముఖపద్మపాదుకయను ఖండన గ్రంథము రచియించెను. దీనిని బట్టి మనదేశములోఁ గూడ సీరెంటిలో నేది యార్నమనియు, భాగవతము వోపదేవ నిర్మితమాయనియుఁ గొండఱు సంశయించుట కలదు. ఈ పెద్దచర్చ కిం దవకాశము తక్కువ గావున నా యభిప్రాయము సంగ్రహముగాఁ దెలిపెదను.

బృహద్దర్శ పురాణాదులు కొన్ని యీ రెంటినిగూడ నష్టాదశపురాణము లలోఁ జేర్చియుండ వీని మహాపురాణత్వము మనము చర్చింపఁ బనిలేదు. తక్కిన

పురాణములవలె నివియు నాగములే యని బహుకాలముగా విష్వల్లోక మెల్లను విశ్వసించినది గావున వీని యాగత్వమును మనకుఁ జర్చనీయము కాదు. ఇఁక భాగవతము వోపదేవనిర్మిత మనది నవీన సిద్ధాంతము మాత్రమే మన కిప్పుడు విమర్శనీయము.

క్రీ. ౧౨౭౧-౧౩౦౯ నడుమ యదువంశ సంజాతుఁడును రామచంద్రాపర నాముఁడు నగు రామరాజు దేవగిరిరాజ్యము పాలించెను. అతని యాస్థానమున మహామంత్రి హేమాద్రియను ద్విజువరుఁడు. అతఁడు కటకపుర నివాసియు, కామ దేవనామాంతరుఁడు నగు కామరాజు పుత్రుఁడు. సృష్టితీహాసపురాణవేత్త, గణకా గ్రణి, వదాన్యుఁడు. అతని పండిత మిత్రుఁడు వోపదేవుఁడు. ఇతఁడు సకలశాస్త్ర వేత్తయగు ధనేశపండితుని శిష్యుఁడు, భిషగ్వరకేశవుని పుత్రుఁడు. వ్యాకరణ వైద్య సాహిత్య జ్యోతి ర్విషయకములైన బహు గ్రంథములు రచియించిన మహాకవి, విద్యద్వర్సిపుఁడు. ఈమహాపండితుఁడు భాగవతమునెల్లస్కంధములలోని విష్ణులక్షణ విష్ణుభక్తి విష్ణుతత్త్వ ప్రతిపాదకము లైన సద్యముల నుద్ధరించి ముక్తాఫల మను పద్యాత్మక గ్రంథమును దానికిఁ గైవల్యదీపిక యను వ్యాఖ్యానమును రచియించి హేమాద్రి పేరు పెట్టెను. ఈ విషయము మూల వ్యాఖ్యలలోని యీ క్రింది మాటల వల్ల స్పష్ట మగుచున్నది.

“విద్యద్ధనేశశిష్యేణ భిషక్కేశవసూనునా

హేమాద్రి ర్వోపదేవేన ముక్తాఫల మచీకరత్”

“చతురేణ చతుర్వర్గ చింతామణి వణిజ్యయా

హేమాద్రి ణార్జితం ముక్తాఫలం పశ్యత కౌతుకాత్”

“తేన ముక్తాఫలం తేనే యల్లోక మనుగృహ్లాతా

తత్ర టికాం యథాబుద్ధి కుర్వే కైవల్యదీపికామ్”

“ఇహాచ స్వకర్తృకేఽపి యదురాజమహామంత్రిణాఽభ్యర్థిత ఆచార్యః
(వోపదేవః) తత్కర్తృకత్వం(హేమాద్రికర్తృకత్వం)ఖ్యాపితవాన్”

“ఇతి శ్రీవోపదేవకృతా ముక్తాఫలటీకా సమాప్తా”

“ఇతి శ్రీహేమాద్రికృతా ముక్తాఫలటీకా కైవల్యదీపికా సమాప్తా”

ఇట్టిదట్టి పేళ్లును రెండు గ్రంథములు కనబడుచున్నను రెంటికర్తృవోపదేవుఁ డనుట స్పష్టము. దీనినిబట్టి భాగవతముతో వోపదేవునికిఁ గల సంబంధ మందలి

పద్యము లుద్ధరించి వానితో ముక్తాఫల ప్రకరణము రచించుట తప్ప వేతే యేమియు లేదని విదిత మగుచున్నను, ఇతఁడే భాగవతముకూడ రచించి వ్యాసునిపేరు పెట్టె ననెడివాడము లేవనెత్తుట యెట్టిదో యూహింప వలసినదే. ఇతరుల పేర గ్రంథములు రచించు స్వభావము వోపదేవునికిఁ గలదు గదా యనియు, నితని కేదో కొంత భాగవతముతో సంబంధము కలదుగదా యనియు నూహించి, భాగవతమును గాదని దేవీ భాగవతమునకు మాత్రమే యార్హత్యము దృఢపఱుప నిది శాక్తేయు లెత్తినయెత్తు గాక, యిందే మయిన నౌచిత్య మున్నదా? భాగవత పురాణ మహత్త్వము బహువిధముల గరుడమత్స్యస్కంద పురాణములు పృశంసించి యున్నమాట యటుండ, క్రీ. శ. ఎనిమిదవశతాబ్ది కడపటనున్న శంకర భగవత్పాదులు భాగవతమునకు వ్యాఖ్య రచించి యున్నారని, దీనికి ద్వైతవ్యాఖ్య రచించిన విజయధ్వజాచార్యులు చెప్పుచుండ నేటి కాలువందల యేళ్ళ క్రిందటి వోపదేవుఁడు భాగవతము రచించె ననుట కంటె నసంగత మయినమాట వేఱుండునా? కావున బహువిధముల హరివంశ విష్ణు పురాణముల ననుసరించిన యిదికొన్ని యితర పురాణములవలెఁ బ్రాచీనమే కాని మొన్న మొన్నటిది కాదని విశ్వసింపవచ్చును. ఇఁక దీనిఘనత యందుమా, నిరుప మానము. రామాయణ మహాభారతముల తరువాతఁ ప్రేలు మడఁచి చెప్పఁదగిన యుత్తమ గ్రంథము భాగవత మని భరతఖండ మంతయు నెఱుఁగును. త్రిమతముల వారికి నవలంబినమై బ్రహ్మసూత్రములవలె జీవేశ్వరతత్త్వ మావిష్కరించు పద్య గ్రంథము దీనిని టోలినది లేదనుట యతిశయోక్తి కాదు. ఇప్పుడు ముద్రితములై లభించుచున్న త్రిమతవ్యాఖ్యలే కాక, సార్వదర్శిని - వైష్ణవతోషణి - సుబోధిని - భాగవత ప్రకాశము - మొదలగు మఱికొన్ని వ్యాఖ్యానములు గూడ దీని సర్వాతి శాయిత్యమును దెలుపుచున్నవి. ఇఁక నిది యాధారముగా జన్మించిన భాగవతా మృత భాగవత సందర్భాది గ్రంథము లందుమా, అసంఖ్యములుగా నున్నవి. ఇట్టి సుగుణసంపద కాకరమైన భాగవతము నెంతని పొగడఁగలము? వృత్తా వధాశ్రయ మైన దీనివలెనే కుంభవధాశ్రయ మైనదేవీభాగవతము గూడఁ జిర కాలమునుండి పృశంస కెక్కినదే కాని వేఱుకాదు. దీనివలె నదియును ద్వాదశ స్కంధము, అష్టాదశ సహస్ర గ్రంథము. దీనికి శ్రీ కారమున్నది. దానికి దేవీ శబ్దము. ఇది భాగవతము, అది మహాభాగవతము, ఇది కృష్ణలీలాశ్రయము, అది పార్వతీ పరమేశ్వర విలాసాశ్రయము. ఈదృశమైన పోలికలను జూడఁగా భాగవతమును జూచి మహా (దేవీ) భాగవత ముదయించిన దని తోచుచున్నది. ఇఁకఁ దక్కిన వానినిగూర్చి యొకింత.

అంధ్రీకృతములు ప్రసిద్ధములు నైన విష్ణు పద్మ వరాహ మార్కండేయాదులను గూర్చి వ్రాయఁదగినది లేదు. వానిలో, సృష్టి భూమ్యాది పంచఖండముల విలసిల్లు పద్మపురాణమున నపూర్వము లైన యుపాఖ్యానములును దీర్ఘమాహాత్యములును గొన్ని కలవు. తక్కిన మాత్యాయదులు కొన్ని భగవదవతారపరములు. శైవ పురాణములలో నుత్తమము స్కాందము. ప్రసిద్ధము లైన కాశీ భీమాది ఖండములు దాని యేఁబది ఖండములలోనివే. అందలి బ్రహ్మాత్తర ఖండాదులును సూతసంహితాదులును బ్రత్యేక పురాణములవలెనే దేశమున ఖ్యాతి కెక్కి యున్నవి. భవిష్య భవిష్యత్పురాణములు రెండు నొకటే కాని వేరుకావు. ఇందు బ్రాహ్మ వైష్ణవ శైవ త్యాష్ట ప్రతినర్గము లనుపేరఁ దత్తద్వర్ణనలతోడి పంచపర్వములు గలవు. సౌరమత ప్రవర్తకుఁడగు భోజకునిమహాత్ము వర్ణించు నిందలి తుది యధ్యాయము ప్రక్షిప్త మేమోయని తోచుచున్నది. బ్రహ్మపురాణ మార్య మనెడి ప్రశంస కొన్నిటఁ గనవచ్చును గాని విషయమును బట్టి యది యర్వాచీనముగానే యున్నది. నదీతీర్థ మాహాత్య వర్ణనముల నిండియున్న యందలి మణిమండప వర్ణనము కాశీ క్షేత్రము కంటె సత్యభామా శ్రీకృష్ణుల కావాసమైన మణిమండప మెక్కువ యని తెలుపుచున్నది.

బ్రహ్మవైవర్త బ్రహ్మతైవర్తములు రెండునొకటే కాని వేరుకావు. కాని, వైవర్త మని యుత్తర దేశీయులును, తైవర్త మని దక్షిణ దేశీయులును వ్యవహరింపఁ జొచ్చిరి. కొన్ని వ్రాతప్రతులను బట్టి చూడఁగాఁ గడపటి ఖండమునఁ గొంత గ్రంథము దక్షిణదేశ పుస్తకముల నధికముగాఁ జేరినట్లు కనఁబడును. బ్రహ్మ-ప్రకృతి-గణేశ-కృష్ణ-సంజ్ఞలుగల నాలుగు ఖండముల విలసిల్లు నీ పురాణము విష్ణుపద్మ పురాణముల సమకాలికమని తోచుచున్నది. ఇంక నీవిషయము ముగించుటకు ముందుగాఁ బురాణములను గూర్చి స్కాంద మిచ్చిన యభిప్రాయము నీక్రిందఁ జూపుచున్నాను.

శైవ-భవిష్య-మార్కండేయ-లైంగ-వరాహ-స్కాంద-మాత్య-కౌర్మ-వామన-బ్రహ్మాండ-సంజ్ఞలుగల పదియును శివునే ప్రశంసించు చున్నవి. శివుఁడే యందు ప్రకాశించు చున్నాఁడు. ఈ పది పురాణముల గ్రంథసంఖ్య మూడులక్షలు. వైష్ణవ-భాగవత-నారదీయ-గారుడములు నాలుగును విష్ణుని బ్రశంసించు చున్నవి. బ్రాహ్మ పాద్మములు రెండును బ్రహ్మను, ఆగ్నేయ మగ్నిని, బ్రహ్మవైవర్తము సవితను జెప్పుచున్నవి. ఈ యెనిమిదింటి గ్రంథ సంఖ్యలక్ష. మొత్తము పురాణ గ్రంథ సంఖ్య నాలుగులక్షలు" ఇట్టివానిం గూర్చి లోకమున వ్యాప్తమై యున్న యారోక్తి యిది—

“అష్టాదశ పురాణేషు వ్యాసేన కథితం ద్వయమ్
పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్”

ఉ ప పు రాణ ము లు

ఇవి పదునెనిమిది యని ప్రతీతియే కాని, కొన్ని పురాణములలోని పక్షికలను బట్టి చూడ లెక్కకు మిక్కిలిగానే కనబడుచున్నవి. వీనిలో గొన్ని నామ మాత్రావశేషములే కాని, అనేకములు ముద్రితములు గాక లిఖితప్రస్తక భావాగారములఁ బడియున్నవి. కొన్ని, మహాపురాణముల పేళ్ళతో నున్నవి. వీనిలో శైవపైష్ఠవ మతప్రతిపాదకములే కాదు, సౌర శాక్త గాణాపత్యాది మతప్రవర్తకము లైనవియుఁ గలవు. మొత్త మివి యన్నియు నర్వాచీనము లనుట స్పష్టము. తెలిసినంతవఱకు వీనినామము లిందు చూపుచున్నాను.

నారదీయ	దేవీ	ధర్మ	ఆది
బృహన్నారదీయ	కాళికా	శివధర్మ	ఆదిత్య (సౌర)
నందీశ్వర	చండికా	బృహద్ధర్మ	నంద
బృహన్నందీశ్వర	వాసిష్ఠ	విష్ణుధర్మ	దౌర్వాస
శివ	మారీచ	విష్ణుధర్మోత్తర	కాపిల
సాంబ	వారుణ	నారసింహ	మానవ
గణేశ	పారాశర్య	భార్గవ	జోశనన
లైంగ	వామన	బ్రహ్మాండ	భవిష్యోత్తర
కల్కి	సనత్కుమారీయ		

సంజ్ఞలు కలవి ముప్పది నాలుగు. ఇంక నెన్ని యెం దెం దఱిగి యున్నవో; ఇట్లు పురాణవాఙ్మయము సమృద్ధిగా విస్తరించినది. భరతఖండమందలి యెల్ల దివ్య క్షేత్రముల మాహాత్యములను దెల్పు స్థలపురాణము లన్నియుఁ జాలావఱకు స్కాందాదులలోనివే కాని, కొన్ని స్వతంత్రములుగా నుదయించినవియుఁ గలవు. ఉపపురాణముల గ్రంథసంఖ్య యంతయు నొక లక్ష యని స్కాందము చెప్పుచున్నది.

శ్రుతులు స్మృతులు పురాణేతిహాసములు, అనునవి క్రమముగా ధర్మనిర్ణయమునఁ బ్రమాణము లని యార్యులు విశ్వసించిరి. సార్వజనీనోప యోగపరములు పురాణేతిహాసములు అట్టివాని ననుసరించి యివి దేవతాభక్తి విజృంభింపఁజేయ

నవలించినవి. ఇం దనేకములు పంచాశత్థండ మండితమైన స్కాందమునందలి ననఘమాత-సూర-శాంకర్షి-వైష్ణవీ-బ్రాహ్మీ - సారసంహితలలోని వివిధోపాఖ్యానస్థల మహత్త్వరత్నదేవతా మాహాత్యము లాధారములుగా నావిర్భవించి భరత ఖండ మంతయు నావరించినవి. కొన్ని రామాయణ మాహాభారత బ్రాహ్మ భాగవతాదులలోని గాథ లాధారముగాఁ బుట్టినవి. వీనిలోఁ గల్గిపురాణ మను భాగవత భవిష్య మనఁబడును. ఇది ముప్పదియైదవ్యాయముల గ్రంథము. కలియుగాంతమున శ్రీవిష్ణువు శంఖలగ్రామమున సుమతీవిష్ణుయశుల పుత్రుడై యువయింటి జగము నుద్ధరించు విషయ మిందు వర్ణింపఁబడినది. ఇసుక పాఠంబంటి యీ పురాణ వాఙ్మయమున కిఁక స్వస్తి చెప్పి యీ సందర్భముననే తంత్రాగమాదు లింతుక పరిశీలింతము.

తాంత్రికవిద్య

భరత ఖండమున వ్యాపించిన మత విద్యలలో నొకటైన నాతన సంప్రదాయ సిద్ధమయ్యుం గొన్ని పురాణముల కింతుక సమకాలికముగా సారస్వతరూపము దాల్చి నారంభించి శ్రీ. పదునేడవశతాబ్ది కడవటివఱకును గూడ శాఖోపశాఖలుగా విస్తరిల్లించు వచ్చిన దీనికి సంబంధించిన గ్రంథములు సంహితాగమయముల తంత్ర సంజ్ఞలతో నున్నను, తంత్రసంజ్ఞ కలవి యెక్కువగా నుండుటంబట్టియు విషయైర్లమును బట్టియు నిది యిందు తాంత్రికవిద్య యనఁబడినది. లోకమున మంత్రశాస్త్ర మని ప్రసిద్ధి కెక్కినది యిం దంతర్భూతమే కాని యన్యము కాదు. తంత్రశబ్దమున కెందును సరియైన వ్యుత్పత్తి కనఁబడలేదు కాని, ఉద్దిష్టార్థము సాధింప నద్భుతము లైన వివిధోపాయము లిందు వర్ణింపఁబడుటచే నిది తంత్ర మనఁబడె ననవచ్చును.

వేదోపదిష్టము లైన కర్మజ్ఞానోపాసనా కాండములలో నిది ర్డవవటిదాని ననుసరించినది. కాని, వేదప్రతిపాదిత మైన దానికంటె నిందలి యుపాసనవిధాన మత్యంతము భిన్నము నవిస్తరము. మంత్రతంత్రవిద్య కథర్వచేత మాధార మును మతము కలదు గాని, అందలి మంత్రము లట్లే యిందు కనరావు సరిగదా! యీరెండింటి మార్గములే వేఱు. అయినను, వేదవిహితమైన గాయత్రీ విష్ణు రుద్రాది దేవతాసాధన విధాన మిందు సవిశేషముగాఁ గనవచ్చుటం బట్టియు, ఉపాసన మాతృతత్వజ్ఞానమునకు హేతువై పరమ పురుషార్థసాధన మగు సని యిది యుపదేశించుటం బట్టియు, ఇది వైదికమతమునకు సన్నిహిత మనవలసివచ్చినది గాని, నిజముగా వేదవేదాంతముల కనుకూలమును బ్రతికూలమును గాని

యిది యొకస్వతంత్రవిద్య యనియే చెప్పవచ్చును. అందుచేతనే యిది ప్రమాణము, శ్రద్ధేయ మని కొందఱును, అప్రమాణ మశ్రద్ధేయ మని కొందఱును భావించిరి. ఈ మతములు రెండును బూర్వములే కాని నేటిని కావు.

వేదమార్గము విడిచి వేఱుతోప వజ్జినవాఁడు చేతిలోని పాయసము విడిచి మోచేతిని నాకినవాఁ డగు నని సూతసంహిత. వైదికమార్గము విడిచి లోభోప హతచిత్తులమై తంత్రదీక్ష నవలంబించుటచే నీగతిపాత్రైతి మని నరకవాసులు విచారించినట్లుగా నగ్నిపురాణము. పాషండులకును, తాంత్రికులకును, నాస్తికులకును, ఈ తీర్థము దుర్భల మని పద్మపురాణము, సాంఖ్యయోగముల మాఝ్కిఁ దంత్రవిద్యయుఁ బ్రమాణము కాదని కుమారిల భట్టాది వైదిక కర్మవాదులు. ఇట్లే తంత్రనింద బహుళముగాఁ గనవచ్చుమాట సత్యము కాని, తంత్రస్తుతియుఁ గొన్ని చోటులఁ గనఁబడుచున్నది.

శక్తిపూజ బాహ్యోత్పంతర భేదమున ద్వివిధము. బాహ్యపూజ వైదిక తాంత్రికీ భేదమున ద్వివిధము. పాంచరాత్రాది తంత్రములలోని యే యంశము వేద విరుద్ధము కాదో, అది ప్రమాణమే యగును. కాని, వైదికుల కవ్యవధానము గాను, తాంత్రికులకు వ్యవధానముగాను, పరమేశ్వరానుగ్రహము లభించునని మఱియొకచోట సూతసంహిత. తంత్రవిద్య గోప్యము ప్రమాణ మని బ్రహ్మాండ పురాణము. తాంత్రిక మార్గము ననుసరించి బ్రాహ్మణ క్షత్రియ పుత్రులకుఁ బ్రదోష పూజ యుపదేశించినది బ్రహ్మోత్తర ఖండము. ‘సర్వాగమమ్నాయ మహార్థ వాయ’ యని సర్వేశ్వరుఁడు తంత్రాగమప్రియుఁ డని చెప్పినది భాగవతము. “అమ్నాయాగమ వేద్యాయ శుద్ధబుద్ధాయతే నమః” యని భగవంతుఁడు వేద వేద్యుఁ డైనట్లే తంత్రాగమవేద్యుఁ డని వక్కాణించినది భారతము. వైదికతాంత్రిక మంత్రములు రెంటికిని—

‘మంత్రాం స్తాంత్రిక వైదికాః పరిపఠతః సానస్థ మత్యాదరాత్
స్నానం తే పఠిత్పుయామి జనని స్నేహోత్స్వ మజ్గీకురు’

అని సమత్వ మిచ్చినది శంకర భగవత్పాదుల మానసపూజ. ఇట్లున్న స్తుతి నిండా వచనములను బరిశీలించఁగాఁ గేవల వైదిక కర్మవాదులు కాని వారిమతము నందు తంత్రవిద్య యుపాదేయ మగునన్న భావము విదిత మగుచున్నది గావున బహువిధములై న ముక్తిసాధన శాస్త్రములలో నిది యొకటి యని పూర్వాచార్యుల మాటలను చట్టియే విశ్వసితము.

తాంత్రిక గ్రంథరచనారంభ మెప్పుడో నిర్ణయింప వీలు గాకున్నది. పాంచ రాత్ర రుద్రయామలాది ప్రధానతంత్ర గ్రంథములు ఛిగవంతుఁడు నారదునికిని, శివుఁడు పార్వతికి నుపదేశించి నట్లుండుటచే వీనికర్తృత్వము దురవగాహముగా నున్నది. కాని, కొన్ని పురాణములలోఁ దంత్రప్రసక్తియుఁ గొన్ని తంత్రములలోఁ బురాణ ప్రసక్తియుఁ గనవచ్చుచుండుటచేఁ గొన్ని యర్వాచీన పురాణములును గొన్ని పూర్వతంత్ర గ్రంథములును సమకాలికము లగునని తోచుచున్నది. మఱియు సాంఖ్యయోగ మతముల ప్రశంస ముఖ్యతాంత్రిక గ్రంథములందుఁ గూడ వచ్చుటంజేసి సాంఖ్యయోగ సూత్రములకు వీనిరచనారంభ మర్వాచీన మని తేట పడుచున్నది. అందుచే నిది క్రీ. పూ. మూఁడవశతాబ్ది పూర్వమున మెల్లమెల్లగా నారంభమై యుండుననియు, తాంత్రిక విజ్ఞానము మాత్రము మిక్కిలి పురాతన మనియు, నొకవిధముగా నిప్పటికి నిర్ణయించుకొందము.

పరమపురుషార్థసాధన మగు మంత్రగ్రీష్మ లేని యుపాసనము నిరర్థక మని యెల్లరంత్రములును, ముక్తి సాధమునకుఁ ప్రథమ సోపానము మంత్రదీక్షణమే యని పరమానంద తంత్రమును ఘోషించుటం బట్టి తంత్రమంత్రవిద్య యాముష్మికానంద పరియోజన మనుట నిశ్చిత మైనను, కాలక్రమమున నిది యైహికలాభ పరము గూడ నగుచు వచ్చె ననుటకుఁ బరిమాణములు లేక పోలేదు. శత్రువులకు హాని కలిగింపఁ బరియోగము గావించుటయు, వారు చేసిన ప్రయోగము త్రిప్ప కొనుటయు పురాణేతిహాసములఁ బెక్కునంపర్వములఁ గనవచ్చును. రాజ్యమున కాపదలు రాకుండఁ జూచుటకై తాంత్రికుల సాహాయ్య మావశ్యక మని యర్థ శాస్త్రమునఁ గొటిల్చుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. అరఁడు విషకన్యను బ్రయోగించి పర్వతరాజును జంపించుట తన్మూలక మనుట స్పష్టము. శుక్రఁడు మృత సంజీవనిఁ బింపి యసురహతుఁడైన కచుని బ్రతికించుట, రైభ్యు డు కృత్తిని రక్కసుని బ్రయోగించి యవక్రీతుని జంపుట, వామదేవుఁడు తనయశ్వముల నవహరించిన శలుని జంపి తలునిచేతులు స్తంభింపఁజేయుట, మొదలగు మంత్రతంత్ర పరియోగ వర్ణన లనేకములు ధారతాదులఁ గలవు. అథర్వవేదమునఁ బ్రయోగములు శపథములు పెక్కు కనవచ్చును¹. రాజపురోహితుఁ డథర్వవేదజ్ఞుఁడు కావలెనని విధి వచన మున్నది². ఇఁక మంత్రబలమున మహర్షులు గావించిన యద్భుత

1. చూ. సం. వా. చ. ప్రథ. 225—229 పుటలు

2. పురోహితం తథాధర్వమంత్ర వ్రాహ్మణ పారగమ్, మత్స్యపు.

కార్యము లందుమా, ఋగ్యజుస్సుల ననేకములు గోచరించును. వీటినిఁబట్టి యీ విజ్ఞానము సనాతన మనుట యసంశయము. ఏతద్విశ విజ్ఞానమున నిఁకములైన పేతంత్రాగమయామలములు. ఇవి స్త్రీ పురుష దేవతోపాసనార్థములైన మంత్రములను, తత్తద్దేవతా రాధన విధానములను దెల్పునవి మాత్రమే కావు. ఇందు విశేష గుణములు కలవు.

సర్గ ప్రతిసర్గ మంత్రనిర్ణయ దేవతానన్నిచేశ తీర్థ వర్ణాశ్రమ యుగధర్మ రాజధర్మ పుణ్య నరక లోకవాస దేవతా చక్ర యంత్రలక్షణ స్త్రీ పురుష లక్షణ బ్రాహ్మణసంసేవన వ్రత జ్యోతిర్విజ్ఞానాది బహువిషయములను బోధించునది తంత్ర మనియు, సృష్టి ప్రలయ దేవతారాధన మంత్ర పురశ్చరణ షట్కర్మసాధన ఛాన యోగాది విషయములను దెల్పున దాగమ మనియు, సృష్టి గ్రహ తారాదివిజ్ఞాన వర్ణజాతిభేద దేవతారాధన యుగధర్మ నిత్యకృత్య నిర్ణయాది విషయములు విశదీకరించునది యామల మనియు ¹ వీని లక్షణములు కలవు. ఛాతు కల్పవల్క్యాదులగు కొన్ని తంత్రములందు పూర్వోక్త విషయములు విశేషించి కనరావు కాని, అందు, రసవాద (పెండి బంగారములు చేయుట) వైద్య ప్రశ్నోత్తరమున ఛావి ఫలకథ నాదులగు నద్భుత విషయములు మఱికొన్ని కనవచ్చును. ఏతద్విశమైన యాస్తిక తాంత్రిక సారస్వతము ననుకరించి బౌద్ధతాంత్రిక గ్రంథములు కొన్ని యుదయించినవి. ముందు వానిని గూర్చి యిందుక—

బౌద్ధమతము నిరీశ్వర మైనను, ఆర్వాచీన బౌద్ధులు కొందఱు తమయధీష్ఠముల నిర్వహింప దేవతారాధన మారంభించిరిని తెలియుచున్నది. బౌద్ధతాంత్రిక మతమందు యోగాచారులు మాధ్యమికులు మొదలగు తెగలు కలవు. వారి యుపాసన భేదముల ననుసరించి వజ్రయాన సహజయాన కాలచక్రయాన రూపమైన సారస్వత ముదయించినది. ఈ యానములందు మహాయాన చంద్రయాన నాద్యవాంతర భేదములు కలవు. 'ధర్మం శరణం గచ్ఛామి సమగ్రం మహాయానమ్' అని మహాయానవాదము, 'అస్తి నాస్తి తదుభయానుభయచతుష్కోటి వినిర్ముక్తం శూన్యరూపమ్' అని మాధ్యమిక వాదము. శూన్యరూపమే నిర్వాణ మని వీరి మతము. ఇట్లే బోధినత్త్వము కొంచెకొంచెము భేదములతో నిర్వాణము నిర్వచించియు, ఇష్టదేవతా మంత్రజప హోమ తర్పణార్చనాదులు గూడ నాచరింపఁగడంగిరిని సాధన మాలాది గ్రంథములవల్లఁ దెలియుచున్నది. ఈ మతమునఁ

1. చూ. శబ్దకల్పద్రుమము—తంత్ర నిర్వచనము.

దొలుత నువ్వయించిన తంత్ర గ్రంథములు కనరావు గాని, వాని టిబిటన్నాషాను వాదములు తంజావూరు తైబ్రీలో నున్నట్లు సాధనమాలా ప్రకాశకులు చెప్పుచున్నారు. ఆ గ్రంథములను బరిశోధించిన భట్టాచార్యులుగారు బౌద్ధతాంత్రిక సారస్వతము క్రీ. శ. ఏదెనిమిది శతాబ్దాలలో నుత్పన్నమై యుండునని యభిప్రాయ పడిరి.

సాధనమాలలో, త్రిసమయరాజ సాధనము మొదలుగా షోడశభుజమహా కాలసాధనము వటకు ౩౧౦ సాధనములు వివరింపఁ బడినవి. తైలినిబట్టి యీ ప్రకరణము లన్నియు నొకకవి రచించిన వని చెప్పవచ్చును గాని ఒక్కొక్క సాధనము కడపట 'కృతి రియం పండిత కుముదాకర మతిపాదానామ్' అను రీతిని, సహజవిలాస-సుమతిభద్ర-కక్కిరిపాద-ధర్మాకరమతి-చింతామణిదత్త-నాగార్జున పాద-ప్రభాకరకీర్తి-స్థవిరానుపమ రక్షితాది నామధేయము లుండుటంబట్టి యిది పెక్కుండ్రు రచించినదిగా భ్రాంతి కలుగుచున్నది. సాధనవిషయ మా యా పండితులకు సంబంధించిన దైనను, భాషమాత్రము వాఁరి తరువాతి వాఁడగు నొక కవిదే యని విశ్వసింపవచ్చును. లేదా, బౌద్ధతాంత్రికులు ప్రాకృతములో వేర్వేరుగా రచించిన యా సాధనముల నర్వాచీనుఁ డొకఁడు సంస్కృతభాషకు మార్చి వారిపేళ్ళపై యుంచెనని యైనను జెప్పవచ్చును.

ఇందలి మంత్ర జపహోమ విధానము విలక్షణము. ఇందు తారా వజ్రతారా మారీచి జ్వాలాముఖీ మంజుశ్రీ జాంగులీ లోకనాథ మహాకాలాది స్త్రీ పురుష దేవతా సాధనములు సమంత్రీకములై యున్నవి. కురుకుల్లా దేవీసాధన విధాన మిం దిరువది విధముల నున్నది. 'ఓమ్ కురుకుల్లేహీః హం స్వాహా' అను మంత్ర మాఱు మానములు నిరంతరము జపించినచో ఖడ్గాంజన పాదలేప రసరసాయనాం తర్ధాన వేచరాది సిద్ధులు లభించును. ఇట్లే కొన్ని వీజాక్షరముల మార్పులతోడి మంత్రములను సాధనోక్త విధానములనుబట్టి జపించినయెడల మంత్రీ రాజ స్త్రీ పురుషులు వశ్యులగుదురు. ఇత్యాదిగా జపఛ్యాన భావనా ముద్రా బలి ఫలాదులు నిరూపింపఁ బడినవి. దీనివిబట్టి బౌద్ధతాంత్రిక సారస్వత స్వరూపము తెలియ నగును. ఇట్లే శ్రీగుహ్యాసమాజ తంత్రము శ్రీచక్రసంభారము మొదలుగా మూఁడు నాలుగు బౌద్ధతంత్రములు సంస్కృతమునఁ గనఁబడుచున్నవి. అం దొకటి మహా చినక్రమాచార తంత్రము. పేరును బట్టియే యిది చీనాదేశములోని బౌద్ధ లావరించిన తాంత్రికాచార విషయక మని తెలియఁగలదు. బుద్ధరూప జనార్దనుని యాచారము ననుసరించి యారాధించినగాని నేను బ్రసన్నురాలను గా నని సంసార తారణి యగు తారాదేవి పలుకఁగా, తదాచారము తెలిసికొనుటకు వసిష్ఠమహర్షి

చీనాదేశమునకు వెళ్ళి హిమవత్పార్శ్వమునందు సాధకేశ్వర సేవితుడును మది రాపానమత్తమత్తకాశినహసృ పరివేష్టితుడునగు ముద్దరూప జన్మాన్మని సేవించి నంత నతఁ డమ్ముని కువదేశించినట్లుగా నిది పార్శ్వతికి శివుఁడు చెప్పినట్లున్నది¹. దీనిని బట్టియే యీ గ్రంథ మత్యంత మర్వాచీన మని బోధపడఁగలదు. ఇతఁడు విష్ణు విషయమందుమా, వినుటకుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ నలవికానిది. పూజలలో మానసికపూజ శ్రేష్ఠ మనియు దానికి సమయ నియమము గాని స్నానాది నియమ ములు గాని యక్కఱలేదనియు ముందు మంచిమాట చెప్పి, తరువాత బహిః పూజావిధాన మిట్లు నిర్వచించినది.

బహిఃపూజకు రాత్రి ముఖ్యము. దేవీపూజ కీరర పీఠములకంటె యెనిమిద ముత్తమము. ఏజాతికన్య నైనను, లేక సిగ్గులేని యేజాతి యువతి నైనను దీసికొని వచ్చి దిగంబరఁ గావించి దాని గుహ్యవయవ పీఠము మీద దేవి నావాహనచేసి పూజింపవలెను. పూజాకాలమందు మాత్రము మదిరాపానము యుక్తము. ఈ సంవర్ష మందలి మాటలు తెలిగించుటకన్న వానినే వ్రాయుట మంచిది.

“పీత్వా పీర్వా పునఃపీర్వా యావ త్పతతి భూతరే
ఉద్ధాయచ పునః పీర్వా పునర్జన్మ న విద్యతే
పీర్వా లింగ్య కులాచారే ప్రమాదాం యావనోన్మదామ్
కోటిజన్మార్జితం పాపం తత్ త్తా దేవ నాశయేత్”

దీనినిబట్టి బొద్ధ కాలాచార మెంత ఘోరరూపమునఁ జీనాదేశమందు వ్యాపిం చెనో తెలియఁగలదు. ఇది యిట్లున్నను, సాధన మాలాదులు విధించిన పూజాది కము సౌమ్యముగానే కన్నట్టును. ఆర్యమంజుశ్రీ మూలకల్ప మను మజ్జిమైక గ్రంథము ముద్రితమై యున్నది. అది ౫౫ అధ్యాయముల పెద్ద గ్రంథము. దానికి బోధిసత్త్వ పటకావతంస మను నామాంతరము కలదు. కుమారీ భూతబోధి

1. తతో గత్వా మహాదేశే చీనే న మునిపుంగవః

దదర్య హిమవత్పార్శ్వే సాధకేశ్వర సేవితమ్...

కామినీనాం సహస్రేణ పరివేష్టిత మీశ్వరి.

సప్తైవే మంజుశ్రీ యనఁబడును. అం దుపాసనావిధులు సౌమ్యముగాఁ గనఁబడుచున్నవి. ఇట్లున్న బౌద్ధతాంత్రిక గ్రంథములలో, మత్స్యమాంసములు పూజానవ్యములుగాఁ గనరావనుట యొక విశేషము. ఇక వీని నిట్లుంచి, అస్తిక తంత్రవిద్యను బరిశీలించుము.

మేవాస్త శాస్త్రములవలె నిదియును ముక్తిమార్గ మన్వేషింప నుద్దేశించినదనుట విచిత్రము. ఇందు శ్రీమన్నారాయణుడు పరమేశ్వరుఁడని వైష్ణవతంత్రములును, పరమశివుఁడు పరబ్రహ్మ మని శైవతంత్రములును, పరాశక్తియే జగదాచార మని శాక్తతంత్రములును భిన్నమార్గములు క్రొక్కినవి. ఆత్మ విద్యా శివులను మూఁడే జగత్తత్త్వము లనియు, పృథివ్యాది మహాభూతము లై దే తత్త్వము లనియు, చతుర్వింశతి తత్త్వము లనియు, పంచవింశతి తత్త్వము లనియు, మతభేదములు కలవు. కాని, తాంత్రికులు కొందఱు ముప్పదియొక తత్త్వములు నిర్వచించిరి. వానిలోఁ బరమశివుఁడు సిన్ధుజైశక్తి జగదహంభావముతోడి నదా శివుఁడు జగద్భేదవృత్తితోడి యీశ్వరుఁడు విద్యారూపమైన జగదాత్మక నదాశివుని పృత్తి జగత్తు పేజినెకి యీశ్వరుని మాయారూప వృత్తి జ్ఞానావరకమైనయవిద్య కలారూపమైన జీవుని కర్తృత్వము రాగరూపమైన జీవుని నిత్యతృప్తి కాలపద వాచ్యమైన జీవుని నిత్యత్వము జీవపర శివభేదరూపమైన యవిద్యకు మూలకారణమగు నియతి కలారాగ కాలనియత్య విద్యాశ్రయుఁడైన జీవుఁడు నను పండ్రెండు తత్త్వములను దధి కము లని శక్తిత్రయ పరికె పరశురామ కల్పాదులు చెప్పుచున్నవి. 'షట్త్రింశద్విధ మేతదైత్య తత్త్వచక్రం సమీరితమ్' అని పరమానంద తంత్రము. దీనిని 'షట్త్రింశత్తత్త్వప్రాసాద భూతాభాయ నమః' అను స్కాంధ పదనము బలపఱచుచున్నది. దీనినిబట్టి సాంఖ్యయోగ సూత్రములను జూచియే తాంత్రికులు తత్త్వనిర్ణయము గావించి రనియు స్కాంధాదులలోని కొన్ని భాగములకంటె ముందే శక్తిత్రయ పరికె తంత్రములు కొన్ని యుపయించిన వనియుఁ దెల్లమగు చున్నది. ఏతాదృశ తత్త్వవివేకమున జీవుఁడవిద్యకుఁ దొలఁగి నైజమైన కేవల పరమ శివత్వమును గాంచు ననియు నదియే ముక్తియనియు వీని యుద్దేశము. 'శరీరకంచుకితుఁడైన శివుఁడు జీవుఁడు, నిష్కంఠకావస్థలో నతఁడే పరమశివుఁడు' అని చెప్పు కల్ప సూత్రము సుదౌఃసుమ గూడ నస్త్యేయమునకు భిన్నముగాదు. వైష్ణవశాక్త తంత్రములు నిష్టే విష్టనకును శక్తికిని గ్రమముఁ బ్రాధాన్య మిచ్చినవి. కావున వీని ప్రళయోద్దేశము జీవేశ్వరతత్త్వ వివేకపరమే యనుట సిద్ధము.

1. ఈ గ్రంథ మనంతకయనమున లభించును.

తాంత్రిక వాఙ్మయములో, అహిర్బుద్ధ్య-ఈశ్వర-విష్ణు-కపింజల జయాఖ్య-
పరాశర-బృహద్రహ్మ-భారద్వాజ-శ్రీపత్ని-సాత్త్వికాది సంహితలును; లక్ష్మీ-
కాశీ-విష్ణుతిలక-కామకలావిలాస-తంత్రాభిధాన-షట్పత్నిరూపణ-కాలార్ణవ-
పరిపంచసార-కాశీవిలాస-తంత్రాభిధాన-తంత్రరాజ-శారదాతిలక-మహానిర్వాణాది
తంత్రములును, ఆనందలహరీ కర్పూరాది స్తోత్రములును, మొదలుగా సుమా-
రేణిది గ్రంథములు ముద్రితము లైనవి. అగస్త్య-అనిరుద్ధ-ఉపేంద్ర-కాశ్యప-
కాశ్యపోత్తర-నారదీయ-పరమాదినంహితలు సుమారు నలువది యముద్రితములై
యున్నట్లు తెలియుచున్నది. సర్జాన్ వుడ్రాఫ్ పండితుఁ డీ శాస్త్రము చక్కఁగాఁ
బఠించి యిందలిసారము సంగ్రహించి, 'శక్తి-శాస్త్రము' అను పేరను వర్ణమాల
యను పేరను రెండు మహాగ్రంథములు ప్రకటించి యున్నాఁడు. అతఁడే, ఆర్థర్
ఎవెలన్, అను పేరు పెట్టుకొని ప్రాచ్య విజ్ఞానమును మెచ్చుకొని, తంత్రరాజ మహా-
తంత్ర నిర్వాణాదికములు సుమారు రిరువది గ్రంథము లాంగ్లభాషలో ననువదించి
దీని గొప్ప తనమును బాశ్చాత్యఖండములఁ జాటియున్నాఁడు. బరోడా సంస్థాన
సంస్కృత గ్రంథాలయ ద్రష్టలగు కృష్ణమాచార్యులు గారును, భట్టాచార్యులుగారును,
మూల మూలల నఁగియున్న తాంత్రిక గ్రంథముల నుద్ధరించి భరతఖండమందీ
విద్యకుఁ బునర్వాష్ట్రపిని గలిగించుచున్నారు. ఇట్లు మూలములును వ్యాఖ్యలును
భాషాంతరీ కరణములును బ్రయోగాది గ్రంథములును వెలయ విలసిల్లు నీ విద్య
తోలుత హిందూదేశమంతట వ్యాపించిన దనుటకు నేటికిఁ గూడ నుత్తర దక్షిణ
దేశముల సజీవములై యున్న దేవతాపీఠములే సాక్షులు. ఇట్లు చిరకాలముగా నిది
హెచ్చువశలో నున్నను, కశ్యప భరద్వాజ మహర్షుల పేళ్ళనుబట్టి వారు సంప్రదాయ
కర్తలై యుండురని యూహింపవలెనే కాని, వారే సంహితాదికర్తలని మాత్రము
త్రాంతి పడరాదు. పెక్కు స్మృతులవలెనే యివియును వారిపేళ్ళ వెలసినవి గాని
తత్కృతములు కావు. ఇందు కొక దృష్టాంతము.

పరశురామ కల్పసూత్ర మను నొక తంత్ర గ్రంథము పరశురాముఁడు నిర్మించి
నట్లుగా 'ఇతి దుష్టక్షత్రియాస్తక రేణుకాగర్భ సంఘాత మహాదేవప్రధాన శిష్యపరశు-
రామ శ్రీభార్గవ మహోపాధ్యాయ శ్రీమర్కాలాచార్య విరచిత కల్పసూత్రే' ఇత్యాది
ఖండాన్త గద్యములు చెప్పుచున్నవి. ఋగ్వేదదర్శివలలోని భార్గవుడైన జమదగ్ని
పుత్రుఁడగు పరశురాముఁడు దేవతోపాసన విధానమున నొక సంప్రదాయకర్తయై
యుండునేమో కాని, పురాణములలో మహేశ్వర శిష్య క్షత్రియాస్తకావతార
పురుషుఁడుగా మాణిన యతఁడే పై కల్ప సూత్రము రచించిన వాఁడనుటకు
వీలులేదు. శైవతాంత్రిక గ్రంథము లెన్నో పుట్టిన పిదప వానికిఁ గల్పముగాఁ గ్రీస్తు

శకారంభ కాలమున నుదయించిన యీ సూత్రమును గ్రీ. పూ. సుమారు నాలుగైదు వేల సంవత్సరముల నాచి జామదగ్న్యుఁడు రచించె ననుట యసంభవము. కావున నర్వాచిన శాంతికుఁ డొకఁడు దీనిని రచించి గ్రంథప్రశస్తికై యతని పేరు పెట్టెనని గ్రంథవిషయమును బట్టియుఁ దై గవ్యమును బట్టియుఁ గూడఁ చెలియవచ్చును. ఇట్లే తక్కిన మహర్షులపేళ్ళ నున్న తంత్రముల కర్తృత్వము గూడ నూహ్యము. అనేక తంత్రముల కర్తృత్వ మిట్టిదేయైననుఁ క్రోధీశభైరవ—విద్యాసతి—కృష్ణానంద భట్టాచార్యాదులు రచించిన భూతభైరవ—దుర్గాభక్తి తరంగిణీ—తంత్ర సారాదిగ్రంథముల కర్తృత్వము వారివారి పేళ్ళనుబట్టి విశద మగుచునే యుండును.

ఈ వాఙ్మయమందు పాంచరాత్ర మను పేరధికముగా వినవచ్చును. నారాయణము పోదీతము చతుర్వేద సమన్వితము సాంఖ్యయోగ కృతము నైన పాంచరాత్ర మహోపనిషత్తును నారదుఁడు ఋషులకు వినిపించె ననిభారత శాంతిపర్వము. వేదముల యుత్తమాంగ మేకాయనవేదము. తదర్చకమైన పాంచరాత్రము మోక్షప్రద మని శ్రీప్రశ్న సంహిత. పాంచరాత్రశ్రుతి పాంచరాత్రోపనిషత్తు పాంచరాత్ర సంహిత యని స్పందనప్రచీనము. శ్రీవిష్ణువు తన పంచాయుధముల యంశముల వల్ల జనించిన యౌషగాయన శాంక్షిల్య మౌంజాయన కౌశిక భారద్వాజులకు వేర్వేరుగా నైదురాత్రుగ్రీ శీశాస్త్ర ముపదేశించుటంజేసి యిది పంచరాత్రమైన దని యీశ్వరసంహిత. ఇతర శాస్త్రము లైదు గొప్పవైనను, దీనివద్ద రాత్రులవలెఁ బ్రకాశహీనము లగుటచే నిది పాంచరాత్రమైనదని పద్యసంహిత. శబ్దాదిపంచ విషయములో లేక పంచమహా భూతములో యనఁబడు నైదురాత్రులు దేని తేజస్సున నణఁగునో యట్టి యజ్ఞాననాశక మైనది పాంచరాత్రమని విష్ణుసంహిత. అయిదు రాత్రులు విష్ణుప్రసాదముచేరించు ధక్తులు పంచరాత్రులు. వారికి విహితమైన శాస్త్రము పాంచరాత్ర మని శక్తి సంగమ తంత్రము. ఇట్లెన్నేని నిర్వచనములు కలవు. ఆ గమ మంత్ర తంత్ర తంత్రాంతరము లన నాలుగు సిద్ధాంతభాగము లిందు గల వనియు, వాసుదేవ ప్రోక్తమై బ్రహ్మాదులవలన దివ్యలోకముల వ్యాపించిన యిది దివ్యమరియు, ఋషీశ్వరులు స్వయముగా నిర్మించిన పాంచరాత్రము మునిభాషిత మనియు, సాత్వత హేష్రుర జయాఖ్య సంహితలు దివ్య పాంచరాత్రభాగము లనియు, దీని మహర్త్యము సీశ్వరసంహిత పొగడుచున్నది. దీనినిబట్టి దివ్యపాంచరాత్ర మెంతో ప్రాచీనమై యుండునని తెలియవచ్చును గాని, జయాఖ్యసంహితను బ్రకటించిన భట్టాచార్యులుగారి మూఁడు సంహితలు క్రీ. పంచమ శతాబ్దిలోనివై

యుండునని యూహించిరి. అది యూహయేకాని సిద్ధాంతము కాదు ¹. పై సంహితలు పాంచరాత్ర భాగములుగాక స్వతంత్రము లైనచో వివిధ వారు చెప్పినకాలములోని వైనఁ గావచ్చును గాని, ఎంతప్రక్షిప్త మన్నను, క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దిని దాటి యీవలికిరాని భారత శాంతిసర్వము స్తుతించిన దివ్యపాంచరాత్ర మంతకుమున్నే యున్న దనక తప్పదుగదా: ఇది యిట్లుండ నిండు—

విష్ణు రుద్రభేదము వేదములనాడే యున్నదని కొన్ని ఋగ్వేద సూక్తము లును, తైత్తిరీయములోని రుద్రాఙ్మయ నారాయణములును దెలుపుచున్నవి. తరువాత విష్ణువు వాసుదేవుఁ డైనాడు. రుద్రుఁడు శివుఁ డైనాడు. వాసుదేవార్చనము పాణిన్యాచార్యుల నాడున్నది. పాంచరాత్రుల మతమునకు వాసుదేవ పూజయే మూలము. క్రీ. పూ. పంచమ శతాబ్దిలోనిదగు భారత భగవద్గీత వాసుదేవ మహత్త్వమునే చాటుచున్నది. పాంచరాత్రులకు సాత్త్వికులు భాగవతులు వాసుదేవులనియు సంజ్ఞలు కలవు. ఇందు సాత్త్వతసంజ్ఞ, ఐతరేయశతపథ బ్రాహ్మణములఁ గనవచ్చును ². దీని నంతను బట్టి చూచినచో, పాంచరాత్ర మతశాఖ క్రీ. పూ. పదు నాల్గవ శతాబ్దివఱకును బోవుచున్నది. కైవశాఖ దానిని దాటుచున్నది. ఈ విషయ మిట్లు సప్రమాణమై గోచరించుచుండ, క్రీ. శ. పంచమ శతాబ్దివఱకును బదు నెనిమిది వందల యేళ్ళు రాంత్రికవిద్య గ్రంథము లేకయే యున్నదనుట సముచితము కా నేరదు. కావున నిది క్రీ. పూ. మూడవశతాబ్ది కీవల గ్రంథరచనా రంభదశ గాంచిన దనరాదు.

పైష్ణవ తంత్రమైన జయ్యాఖ్యసంహిత పాంచరాత్ర మహాతంత్ర భాగమైనట్లు 'ఇతి శ్రీపాంచరాత్రే జయ్యాఖ్యసంహితాయా' మిత్వాది ప్రకరణాంత గద్యలవల్లనే తెలియుచున్నది. ఇందు ముప్పదిమూడు పటలములు కలవు. మొదటి పటలము కడపట నధికపాఠ మను పేర ౧౬౩ శ్లోకము లున్నవి. ఇందు స్వయంవ్యక్తము లైన యష్టోత్తర శతదివ్య క్షేత్రములతో శ్రీరంగాయలతో వేంకటాద్రి (తీరుమల) కూడఁ జేరినది. రామానుజాచార్యులు విష్ణుస్థలముగా మార్చిన వెంకటాద్రిని జేర్చిన యీ భాగము తప్పక ప్రక్షిప్త మర్వాచీనము నగుచున్నది. ఈ గ్రంథమున సృష్టిత్ర క్రియ బ్రహ్మజ్ఞానము మానసికయాగ జాహ్మయాగములు మంత్ర దీక్షితులు వర్ణింపఁ

1. చూ. ఇరోడావ్రతి, జయ్యాఖ్య సంహిత వీరిక.

2. ఐ- బ్రా. 2. 25. 6; 8. 14. 3.

శ. బ్రా. 13. 5, 4, 21.

బడినవి. కడపటి పటలములలో ముద్రలు వాసుదేవానిరుద్ధాది మంత్ర సాధనములును దెలుపఁబడినవి. ఇట్లే, నారద పాంచరాత్రమునకు సంబంధించినవిగాఁ గనవచ్చు ౪౩ పటలముల పౌష్కర సంహితయు, నాలుగుపాదముల పాఠ్యసంహితయు, ౯౫ పటలముల పరమాగమ చూడామణియు మొదలుగా వైష్ణవ తంత్రములు షష్ఠైశ్వర్య సంపన్నుడగు వాసుదేవుని పూజావిధులు వివరించుచున్నవి. పాఠ్య సంహితలో ౧౦౮ వైష్ణవ తంత్రములు పేర్కొనఁబడినవి. వానిలో ననేకములు సజీవములు. దీనినిబట్టి వైష్ణవ తాంత్రికవిద్య యెంతవఱకు విస్తరించెనో తెలియఁగలదు.

తైవతంత్రము లఱువదినాలు గని కాదిమతతంత్రము చెప్పుచు, వానిలో రుద్రయామల మహాతంత్రమును ముందు పేర్కొన్నది. ఇందు పరమశివరాధన మే కాదు, శక్తిగణపత్యాది పూజావిధులును బహువిధములైన వరివస్యారహస్యములును వర్ణింపఁబడినవి. దీని పరిమితి యెంతో తెలియకున్నది. కాని, దేవీరహస్య—కల్పవల్లి—శారికాకవచ—భగవతీపంచాంగ—ధాతుకల్పాది తంత్రములు దీనిభాగములుగాఁ గనఁబడుచున్నవి. ఇవి గాక, భూతదామర—అనందతంత్ర—భూతభైరవ—రహస్యార్చన—శివరహస్య—మహాతంత్రాదు అనేకములు స్వతంత్రములై తైవారాధనవిశేషములను బోధించుచున్నవి. మంత్రజప హోమ తర్పణార్చనాది విధానము లన్నిటియందును సాధారణముగా నుండును గాని, కొన్నిట మఱికొన్ని విశేషవిషయములు కలవు. ధాతుకల్పము రసవాదవిద్యను, కల్పవల్లి యోషధరసాయనములను భూతదామర మణిమూది సిద్ధులను, భూతభైరవ మష్టనాయికా సాధనములను, అకులాగమము షడ్విధయోగములను, మహామేరుతంత్రము వామమార్గ దక్షిణ మార్గలజములను, దీక్షవ్యాకరణము దీక్షాక్షర మహత్త్వమును, కులార్ణవతంత్రము కులధర్మాదులను, ఇట్లే మఱికొన్ని యితర విశేషములను వివరించినవి. ఈతైవచు నందే గాణాపత్యకాపాలికము లవాంతరము లయ్యు మతాంతర వ్యవహారము గాంచినవి. ఇంక—

శాక్తమతమును బోధించు తంత్రములు రుద్రయామల భాగములే కాక, శక్తి సంగమ మహానిర్వాణాదు అసంఖ్యాకములు కలవు. తైవ వైష్ణవములను మించి భరతఖండ మంతట నెక్కవగా వ్యాపించినయిది ఋగ్వేదములోని శ్రీసూక్తము మార్గదర్శకముగా నుదయించి కొంతవఱకు వేదాస్తములను, కొంతవఱకు సాంఖ్య యోగముల ననుసరించి నూతనమార్గము త్రొక్కినది. దుర్గా చందీ భైరవీ భద్రకాళీ త్రిపురసుందరీ బాలా శ్యామలా మహాకాళీ మహాలక్ష్మీ మహాసరస్వత్యాది

సంజ్ఞలతో నారాధింపఁబడు పరాశక్తి యీ మతమునకు మూలము. కొల్లాపురాద్య స్థావర పీఠముల నాచరింపఁబడు మహాలక్ష్మీపూజయు సవిశేషముగా వంగదేశమున నొనర్పఁబడు కాశీపూజయు, ఎల్ల దేశముల దేవీ నవరాత్రములఁ గావింపఁబడు దుర్గా ఛారదా పూజలును శాక్తేయములు. జగద్గురు శంకరాచార్యు లాచరించిన శ్రీచక్ర పూజనము శాక్తము. ఇంతయేల? పృష్ఠానతర్యయము పఠించు మహాపండితులు గూడ ననేకులు శ్రీవిద్యోపాసనము ముక్తికి సులభమార్గ మని దీని నాచరింపఁ జొచ్చి రనుటకంటె దీని మహత్త్వమును, దీని వ్యాప్తిని వేఱుగాఁ బ్రశంసింపఁ బనిలేదు. ఈ శాక్త మార్గాలముగా హిందూదేశ మంతట వివిధనామ రూపములతో గ్రామదేవతలు వెలసిరనుట కంటె నిది సర్వవర్ణ సాధారణమైన దనుటకు వేఱొక్క నిదర్శన మక్కఱలేదు.

“పరబ్రహ్మ ప్రతిబింబమైన మూల ప్రకృతియే పరాశక్తి. సర్వాద్యయు బ్రహ్మ రూప చిదానందయుఁ బరబ్రహ్మరూపయు నైన యా ప్రకృతినుండి మహత్తత్త్వమును, దానినుండి యహంకారమును, దానివల్ల నాకాశమును చరువాతఁ గ్రమ క్రమముగా వాయుగ్ని జలపృథివ్యోషధ్యన్న ప్రాణములును, పాణిమునుండి జీవుఁడును బుట్టిరి. కావునఁ బరబ్రహ్మమే యీ చరాచరజగము. తత్ప్రతిబింబమైన పరాశక్తి యక్షర రూపిణి యవినాశిని. అది లేక శివునికి నామధామములు లేవు. మూలప్రకృతి యగు దానివికృతులు మహాకాశ సుందరీ రక్తవర్ణా చాలధైరవీ విద్యలను వారు. ప్రపంచమూల మా పరాశక్తి రూపప్రకృతి. తన్మాయా రూపధారి ప్రపంచాత్మ యగు శివుఁడు. అతఁడు త్రిగుణాత్ముఁడు, అతని కృపాలేశమువల్ల సదాశివుఁ డువయించెను.” ఇత్యాదిగా శక్తిసంగమతంత్రము సృష్టిక్రమ ముప దేశించు చున్నది. జగదుత్పత్తిస్థితి వినాశములకు మూలము పరాశక్తిరూపప్రకృతి యనియు, పురుషుఁ డవలంబనముగాఁ గ్రీడించుదాని లీలయే జగద్వాస్తవ మనియు నిట్లే శాక్తతంత్రము లన్నియుఁ జెప్పుచున్నవి. జీవుఁడు నిజస్వరూపము తెలిసి కొనుటయే ముక్తియని యెల్ల శాక్తతంత్రము లేకగ్రీవముగాఁ తెలుపుటంబట్టి యద్వైత మతమును, మూలప్రకృతి సంగీతరించుటం బట్టి సాంఖ్యయోగములను, ఇది యనుసరించె ననుట విదితము.

నవద్వీపనివాసి యగు కృష్ణవిద్యా వాగీశభట్టాచార్యుఁడు ప్రాచీన పృథాన తంత్రములలోని ముఖ్యవిషయక శ్లోకములు సంగ్రహించి తంత్రరత్నమును గ్రంథము నమకూర్చెను. అది, వైదిక మార్గావలంబనము లయిన శాక్తశైవ వైష్ణవగాణాపత్య సౌరము లాచరణీయము లని వక్కాణించుచు, చార్వాక జిన జైమిని కపిలాక్ష

పాద ముగట లాబురును హేతువాదులని హయగ్రీవ శ్లోకమున నిరసించినది ¹. శక్తి సంగమ తంత్రములోని కాసిఖండము, బౌద్ధపాషండ మతనాశనార్థమును సంప్రదాయసాంకర్య మణిచుచును, సత్సంప్రదాయము స్థాపించుటకును బ్రాహ్మణ్య రక్షణార్థమును, కాసి తారా సుందరీ చిన్నమస్తకా ఖండము లనెడి యుత్తమ తంత్రభాగములు కరియుగమున ననుసరణీయము లని బౌద్ధాదివైదికే తరమతనిరసనముతో బ్రాహ్మణ మతప్రళంస గావించినది. “కలియుగమున మానవులు వర్ణా ప్రమళరహితై పాపకర్మై దురాచారై యజ్ఞానాంధకారమున నణగి చున్నారు. వారు వేదోత్తకర్మ లాచరింప నమర్థులు గారు. శాస్త్రజ్ఞానమున ముక్తి గాంచజాలరు. వారికి చరణోపాయ మేమి?” అని యడిగిన యాదిశక్తి రూపయగు పార్శ్వతికి “సకలవేద వేదాంగ తంత్రాగమదుల సారమైన యీ తంత్రము పఠించి దీని ననుసరించినవారు వేదోత్తకర్మ లాచరింపక పోయినను, స్మృతీతిహాస పురాణముల ననుసరింపక పోయినను, వారికి నిర్వాణము సులభసాధ్య మగు” నని శివుడు చెప్పినట్లుగా మహానిర్వాణ తంత్రము చెప్పచు, వైదిక కర్మాలనులగు వారి ముక్తికి, దాంత్రికవిది మార్గాంతర మను భావము వెల్లడించినది. పై తంత్రాభిప్రాయములను బట్టి తాంత్రిక విద్యాచరణము వైదికము కాక పోయినను, దానికి సన్నిహితమై వైదికేతర మతములకు విరోధియై యొప్పుచున్న దని తెలియనగును.

శాక్తేయ తంత్రములలో నెల్ల నుత్తమ మైనది మహానిర్వాణ తంత్ర మని కొందఱును, ఇది పదునాలుగుల్లాసముల మహాగ్రంథము. శక్తి శివుల ప్రశోభితర రూపమైన యిందు చర్చింపఁబడని తాంత్రిక విషయము లేదనుట సత్యము. మఱియు, సర్వవర్ణా శ్రమాచార విషయములను జక్కంగ విమర్శించి సరియైన సిద్ధాంతములు చూపిన యిది స్రుతి స్మృతీతిహాస పురాణాదుల సారమనుట యతిశయోక్తి కాదని యిందలి యెల్ల ప్రకరణములఁ దెలియపచ్చును. పంచతత్త్వ సంస్కరణాదుల కిది విధించిన వేద మంత్రములే దీని వైదికమార్గ సన్నిహితత్వమునకు నిదర్శనము. వీరికర్తగాని కాలముగాని తెలియరాకున్నను, ‘వేదానా మాగమానా ఇన్ద్ర తద్రాజా ఇన్ద్రురేషతః, సార మున్యత్య’ ఇత్యాది శ్లోకములను బట్టియు, బూర్వ తంత్రము లందు గవిడికిగానున్న విషయము లిందు సక్రమముగా గోచరించుటను బట్టియు, శక్తిపూజా విధాన సంస్కార నిర్ణయాదులను బట్టియు నిది, శాక్తము దురాచారా క్రాంత మగుచున్న యర్వాచీన కాలమున దానిని సదాచార మార్గమునకుఁ

1. తెమిని స్తుగత తైప్రవ నాపికో నగ్గు ఏవచ

కపిల ఇచ్చాపాదశ్చ షడేతే హేతువాదినః

ద్రుష్టు సుద్దేశమున సుత్పన్నమైనదని కొందఱి యభిప్రాయము. దీని నాంగ్లికరించిన ఎ.ఎల్.ఎస్. వంటితుని యుద్దేశము నిట్టిదే. ఇందు—జీవనిర్మలౌపాయప్రశ్నలు, పర బ్రహ్మోప దేశ పరావ్రత్యతి సాధనరూప సమాధానములు మంత్రోద్ధారము కలశ స్థాపనము పంచతత్త్వ సంస్కారములు పాత్రస్థాపన హోమ చక్రానుష్ఠానములు స్తోత్రరచనకుల తత్త్వలక్షణములు వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములు దశవిధ సంస్కార ములు ఘోరాభిషేకము ప్రాయశ్చిత్తవిధులు ననాతన వ్యవహారము కాశీ ప్రతిష్ఠానుష్ఠానము శివలింగ స్థాపనము చతుర్విధావహూతవిధులు మొదలగు బహువిధ విషయములు వర్ణించఁబడినవి. విప్రాదిచంచాలాంత మానవు లందఱును, కులాచారమం దిదికారులు. కులవిహిత మగుటచే శాస్త్రము కౌల మనఁబడుచున్నది. కౌల మాచరింపని కౌలుఁ డభయిగతి పాలగును. కౌలాచరణము జీవన్ముక్తి హేతువు. ఇత్యాదిగా నిది శాస్త్రమును బ్రశంసించు చున్నది. కాని.

మద్య, మాంస, మత్స్య, ముద్రా, మైథునము లనెడి పంచతత్త్వములు లేని శక్తిపూజ సులదాయకము కా దనియు, అట్టిది యభిచారవిధి యగు ననియుఁ చెప్పుచు, తదాచరణమును సంస్కార విశేషములచే మిక్కిలి నియమితముఁ గావించినను, సురాపాన మాంస భక్షణాదికము మితిమీరినచో రోగహేతు వగు ననెడి యభిప్రాయముతోఁ బరిశోధన సంస్కారనియమవిశేషములను గావించినను, దామాచార విహితమైన శాస్త్రమున కిది స్రాధాన్య మిచ్చిన మాట సత్యము. చెల్లమునుండి కాని, దిండినుండిగాని, ఇప్పపువ్వులనుండిగాని తీసిన మద్యము సుర యనఁబడును. అదే దేవీ నివేదనకు శ్రేష్ఠమని చెప్పుచు, తాళఖర్చురూది వృక్షముల నుండి పుట్టిన సుర గూడఁ జక్కఁగాఁ బరిశోధించి యుపయోగించ వచ్చునని నెల విచ్చినది. ఇది బోధించిన పరిశోధనములు మద్యమాంసాదులందలి రోగ బీజములు నశించుటకే కాని, వాని యుద్రేక మణగించుటకుఁ బనికిరావు.

ఇది దేవీయాగమునకు విధించిన పురుష పశుబలి, జ్యోతిష్టోమదులలోని పశ్వాలంఛము వంటిదే యని శాస్త్రేయులు నమర్చింపవచ్చును గాని, దానివలె నిది చేసినిహితమా ? కావుననే యపైదిర మైన శాస్త్రమప్రమాణ మని వైదిక కర్మ వాదులు దీని నిరసించిరి. అయినను, శక్తి బలిపూజా విధానమునకు వేదమే మార చర్యక మైన దని మూత్ర మంగీకరింపక తప్పదు. ఇట్టి మద్యమాంసాది నివేదనిషే పణములు దూష్యము లనెడి వైదిక వాదము హెచ్చగుటచేతనే కాఁబోలు నిది—

“సర్వం మూలేన సంశోధ్య మహాదేవ్యై నివేదయేత్,

నదాత్ర ప్రత్యవాయోఽస్తి నాజ్వైగుణ్యదూషణమ్.

సత్యం సత్యం పున స్సత్య మితి శంకర శాసనమ్”

అనుచు గొంతెత్తి ముమ్మాటు ఘోషించినది. ఈ యాచారమున కిష్టపడని కొందఱు రాగిపాత్రములోఁబోసిన గుఱోదకముకాని, పాలుగాని మద్యతుల్య మనుచు దానినే దేవికి సమర్పించుట కలదు కాని, మొత్తముమీఁద శాక్త తంత్రము లన్నియు మకార పంచక మంగీకరించిన వనియే చెప్పవచ్చును. ఈ యైదింటి మొదట మకార ముండుఁబట్టి వీనికి మకార పంచక సంజ్ఞ శాక్త సమృత మైనది. ఇందు ముద్రలనఁగా శాలి యవ గోఢూ మాది చూర్ణముతోఁ జేసిన ఘృత పక్వము లైన చక్కిలాలి అప్పాలు మొవలగు భక్ష్యములని యర్థము. ఈ యైదు తత్త్వము లును గ్రహముగా, తేజఃపవనజలపృథివ్యాకాశస్థానీయములని వీని యభిప్రాయము. ఈ మతము గూడఁ బూర్వ సంప్రదాయసిద్ధ మగుటకే నీతత్త్వము లెట్లో సమర్థ నియములైనను, మొదటి మూఁడును జుగుప్సాకరములును, కడపటిది దేవీపూజాం గమై లక్షా కరమును. పశుబలి విధానము భయంకర మగుట చేతనే పూర్వ విద్వాంసులును శాస్త్రీకర్తలును గొందఱు మకార పంచక నిరసనము గావించి రస వచ్చును. అయిన నేమి? ఇదియే శాక్త వ్యాప్తికి హేతు వైనది. శాక్తు లందఱును నిగ్రహానుగ్రహసమర్థులై కేవల పరాశక్తి తత్త్వ విజ్ఞానమునఁ బరమ పురుషార్థసిద్ధి గాంచినవా రనవచ్చునా? కాని వారందఱును మకార పంచకాసక్తులే కదా! కావున నిది త్రాచుతోడి చెలగాటమువంటిది. వశ్య మైన సరే. కాకున్న నెదురు తిరిగి మాంత్రికు నభేగతి పాలుచేయును. ఈ భావమునే—

“అనందం బ్రహ్మణో రూపం తచ్చ దేహే వ్యవస్థిరం తస్మాభి

వ్యంజకాః పంచమకారాః తై రర్చనం గుప్త్యా, ప్రాకట్యాన్నరయః”

ఇక్కడి వాక్యములఁ బరమరామ కల్పాదులు తెల్పుచు, ఒడలు తెలియకుండఁ బ్రాగిసచో నరకప్రాప్తి తప్ప దని శాక్తులను మేలుకొల్పుచు, అయిదు తులముల యెత్తు మద్యమున కధికార మిచ్చినవి. ఈ విషయమై కాశీఖండ మిట్లు చెప్పుచున్నది.

“హృదాద్రవ్య కల్పము కాశ్మీరము గౌడము కైరళము నని త్రివిధము. పాలు పంచకాయ కందగడ్డ పాలమీఁగడ కుమారి (కన్య) అనునవి పంచతత్త్వ

ములు. కాశ్మీరమందు వీనిలోఁ గొన్నిటి కనుకల్పములు కల్పించి, రాగి వర్ణము లోని పాలు నువ్వులపిండి గుంజనము క్షీరాన్నము మైఘనమునను వానిని శాక్తులు పంచతత్త్వములనుగా గ్రహించుచున్నారు. ఉగ్రగౌడులు ప్రత్యక్షము లయిన మవ్యమాంసాదులనే స్వీకరించుచున్నారు. పరిశుద్ధమైన పాలే కేరకదేయు లనుమ తించుచున్నారు. శుద్ధ కేరకులు కేవల జలముతోను, చైతన్య కేరకులు శీతలజలము తోను, ఋక్కేరకులు సుగంధి జలముతోను, గుప్తకేరకులు పాలతోను బూజ గావించుట యాచారము. మవ్యమాంసాదులను చామ్రపాత్ర క్షీరాదులందు భావన చేయుట శుద్ధ కాశ్మీరాచారము. అల్లపురసముతోడి గుడోదక ముపయోగించుట గుప్తకాశ్మీర మార్గము. గోక్షీర నివేదనమే శుద్ధ గౌడమతము. ఋగ్గౌడులు పాలలోఁ దేనె కలుపుదురు. ఇతర వర్ణములవారు మద్యాదులు నివేదించినను, బ్రాహ్మణుఁడు మాత్రము వానిని నివేదించి భక్షింపరాదు. ‘తామ్రేగవ్యం మధు సమం దైవే పిత్రే న దుష్యతి’ అను వచనమును బ్రాహ్మణుఁ డాశ్రయింపఁ దగును” ఇత్యాదిగా మకారపంచకము నెడ నొక్కొక్క దేశమందును వేఱు వేఱాచారములు కనవచ్చు చున్నవి. “సామాన్యముగా గౌడకాశ్మీర దేశము లందు, నేయి పాలు వెన్న మజ్జిగ పెరుగు విలుగురుపాలు తేనె నీళ్లు కలిపినతేనె నూనె అల్లపురసము కలిపిన పానకము, అనువానిని బూజాద్రవ్యములను గా విని యోగింతురు” అని కాశీఖండము చెప్పుచున్నది గాని మవ్యమాంసాది నివేదనమే తరువాత నెక్కువగా నందలి శాక్తుల యభీష్ట మైనట్లు తెలియ వచ్చు చున్నది. ఎట్లయిన నేమి ? మకార పంచకము మొదటి కల్పమనియు, దాని కిష్టపడనివారు ప్రత్యామ్నాయ పద్ధతి కల్పించుకొని రనియు స్పష్టము. ఇంక—

మంత్రములందుమా, “సప్తకోటి మహామంత్రా శ్శివవక్త్రవినిర్గతాః” అను స్కాందవచనమున నేడుకోట్లని తెలియుచున్నది. ఇందొకటియు వేదములోనిది కాదు. వీనిలో, అకారాది క్షకారాంత వర్ణము లన్నియు అం—కం—క్షం—ఇత్యాదిగా దీజములగును. కొన్ని హ్రీం, క్లీ—ఇత్యాదిగా సంయుక్తక్షర దీజము లగును. కొన్ని మంత్రములలో దేవతల పేళ్ళుండును. కొన్నింటి, తత్త్వద్వైవతాకము లైన దీక్షాక్షరములు మాత్రమే యుండును. పరమేశ్వరీ మంత్రదీజములు—హ్రీం, శ్రీం, క్రీం—అను నవి మూఁడు. వీనితో దేవతపేళ్లు కలుపుటచేఁ బండ్రెడుమంత్రము లేర్పడును. అందు కడపటిది పదియేడక్షరముల సప్తదశీమంత్ర మగును. ఇత్యాదిగా మంత్రోద్ధారము బహుముఖముగా నిష్టదేవత పేళ్ళతోను వివిధము లైన దీక్షాక్షరముల కలయికతోను గనవచ్చును. ఆపారమైన మంత్రవిషయ మిట్లుండ, దేవీపూజ కారణమైన శ్రీచక్రము తంత్రములందు మహోత్కృష్టముగా వర్ణింపఁబడినది.

కామకలావలస మను తంత్రము దానింగూర్చి కావించిన యద్భుత వర్ణనము చదివి తెలిసికొనఁ దగినదే కాని, రెండుమాటలతోఁ దేలునది కాదు. అయిన నించుక —

ఆద్యశక్తియగు పరాభట్టారిక శివాదిభూమ్యంత వత్తిరింతత్త్వమైన సర్వ ప్రపంచాత్మిక—స్వానందముయ నిత్యనిరుపమాకార. త్రి—మూడు తేజస్సులకంటె, పురా = పూర్వ మున్నదగుటచే నామె త్రిపుర, లేక త్రిపురసుందరి యనఁబడుచున్నది. ఆ దేవియే సకల చరాచర బీజము. అహంకార వాఙ్మండు జ్ఞానరూపుడు నైన శివుడు ప్రతిఫలించు నిర్మలదర్పణము. చిదానందేచ్ఛా జ్ఞానక్రియారూప.

‘యదా సా పరమారక్తిః స్వేచ్ఛయా విశ్వరూపిణీ’

‘న శివేన వినా దేవీ న దేవ్యా చ వినా శివః’

అని, అగమములు చెప్పుచున్నవి. జ్ఞానరూపశివుడును, క్రియారూప శక్తియుఁ, గలియుటచే, బీజమునుండి యంకురము, అంకురమునుండి బీజము పుట్టునట్లుగా శివాదిక్షిత్వంతము లైన తత్త్వము లుత్తరోత్తర క్రమమున హేతువు లగుచుఁ బుట్టుచున్నవి. దాదృశరత్త్వములకుఁ బ్రాచీనకారణమును, తత్త్వరూపయు, చిదానందరూపయు, ఇచ్ఛారూపము నైనది యాదిశక్తి. శివశక్తి సమాగమమే ప్రపంచోత్పత్తికి మూలము.

‘శివశక్తి రితి హ్యేకం తత్త్వ మాహు ర్మనీషిణః’

అనెడి వచనమునుబట్టి శివశక్తులు వేఱు గారనియు, శివరూప ప్రకాశము విమర్శరూప శక్తియుఁ గలిసి పరస్పరాశ్లిష్టమును మిథునరూపమును దివ్యము నైన యొక్కముద్గ యనియుఁ దెలియఁదగును ¹. కోరుచున్నాను, తెలియుచున్నాను, చేయుచున్నాను, అనెడి యుత్తమ పురుషక్రియలతో స్ఫురించెడి యహమే ప్రకాశము ². అందుచేతనే సర్వజ్ఞత్వ సర్వేశ్వరత్వ సర్వకర్తృత్వ పూర్ణత్వ వ్యాపకత్వ రూపపంచశక్తుల కాశ్రయమైన యది పరబ్రహ్మ మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఆ శివ శక్తియే ‘అహ’ మ్మనుచో, అకాదిహకారాంత పంచాశదక్షరరూపిణి, వర్ణపద మంత్రకలాతత్త్వ భువనాత్మక సర్వప్రపంచ జనయిత్రి, పరాశక్తి, అనఁగా అంతర్గర్భిత సమస్తవర్ణ మయిన ‘అహ’ మ్మనెడి ప్రకాశమును, తత్ప్రతిఫలన దర్పణమైన విమర్శ రూపశక్తియు ననుసంపుటమే, శబ్దార్థరూప సకల ప్రపంచవికాస మగుచున్నదని భావము. ఇందుకు శ్రుతిప్రమాణము—

1. శివశక్తి మిథునపిణ్ణః కలిశీకృత భువనమణ్ణతో జయతి, కామకలా,

2. ప్రకాశ స్వాత్మ విశ్రాంతి రహంభావే హి కీర్తితా.

“ఏకో వర్ణో బహుధాశక్తియోగా ద్వద్వా ననేకాన్ నిహితార్థో దధాతి”
 “క స్త్వ మిత్యహ మితి హోవాచ, అహ మే వేదంసర్వమ్. తస్మాదేవా
 హ మితి సర్వాభిధానమ్. —”

ఆ శివశక్తిరూప మైన శుక్లబిందుయుగళమే పరా పశ్యన్తి మధ్యమా
 వైఖరీరూప సమస్త శబ్దార్థ సృష్టికిని, ముప్పదియాఙుతత్త్వముల సృష్టికిని మూలకా
 రణము. తద్బిందుద్వయమిశ్రరూపమే సర్వతేజోమయ మైన పరమాత్మ స్వరూప
 మని పరమార్థము. వికాసావస్థయందు, ఆ మిశ్రబిందు వహంకారాత్మక మయిన
 సూర్య తేజస్సు, అదే ప్రకాశము. కామశబ్దవాచ్యము. విమర్శశక్తి కల యనఁ
 బడును. అది, అగ్నిచంద్రాకారబిందుద్వయాత్మిక. తాదృశబిందుత్రయ సమష్టిరూప
 యగు మహాత్రిపురసుందరి కామకల యనఁబడుచున్నది. దేవీచక్రాత్మికయగు
 నదియే కామకలావిద్య. ఏతాదృశతేజస్త్రయమునకుఁ బరాఘాత కాపుననే శక్తి
 త్రిపుర యనఁ బడినది.

‘పరం ధామ త్రిపురం చావిశన్తి’

‘బ్రహ్మ విద్రుప్తైవ భవతి. నవా ఏష ఏవం పశ్య న్నేవం మన్వాన
 ఏవం జానన్ ఆత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానన్ద స్స ఏవ భవతి’

ఇత్యాది శ్రుతివచనములు పై యర్థమును స్థిరపఱచుచున్నవి. ఈ విధముగా
 శివశక్తిపరాశక్తిని వర్ణించి, ఆ శక్తియే సకల జగదావిర్భావ తీర్థభావములకుఁ
 గారణ మని వర్ణించి, ఆమె రూపమే శ్రీ చక్రమని యిట్లు నిరూపించినది.

శ్రీచక్రమునకును, పరాశక్తికిని భేదలేశ మైన లేదు. నవయోగ్యార్థక
 మైన శ్రీచక్రము యొక్క మధ్యభాగమైన బిందుతత్త్వము పరాశక్తి స్వరూపము.
 ఈ బిందుతత్త్వమే, ఆనందేచ్ఛాశృంగాటక రూపమునఁ బరిణతమై త్రికోణాకృతిని
 పొందుచున్నది.

‘శృంగాటరూప మాపన్న మిచ్ఛాజ్ఞాన క్రియాత్మకమ్’ అని తంత్రవచనము.
 ఈ త్రికోణచక్రమునుండి, ఇచ్ఛా జ్ఞాన క్రియాశక్తుల పరిణామరూపములైన పశ్యన్తి
 మధ్యమా వైఖరీ శక్తు లుదయించును. ఇవే వాక్చక్తు లనఁబడును. ‘వామా—
 జ్యేష్ఠా— రోద్రీ— అమ్బికా — పరా—’ అనెడిశక్తు లైదుగురు శ్రీచక్రాంతర్గతములు
 నభోముఖములు నైనపంచత్రికోణము లగుదురు. ఇచ్ఛా — జ్ఞాన . క్రియా .

శాంతా - శక్తులు నలుగురును, శ్రీచక్రములోని యూర్ధ్వముఖమునైన నాలుగు త్రికోణము లగుదురు. ఆనఁగా, పరాశక్తి విలసనరూపములే తక్కిన యైమిదిశక్తుల యాకృతులు. ఏతాదృశ సవశక్తిమయమై సవత్రికోణమై సవయోన్యాత్మక మనఁ బడునది శ్రీచక్రము. 'అత్యున్నః స్ఫురః పశ్యే ద్యదా సా పరమాకలా' ఇత్యాది వాక్యముల వాచకేష్వర తంత్రమును, ఇట్లే శ్రీచక్రమును నిరూపించినది. ఈ విధముగా శుక్లరక్తమిశ్రవిందుత్రయాత్మికయు, ప్రణవాత్మికయు, సకలామ్నాయసార భూతయు, సత్త్వరజస్తమోరూపిణియు, జగన్నిర్మాత్రయు నైన యాద్యపరాశక్తి త్రికోణచక్రరూపిణియై భజనీయు రాలగుచున్న దనుచు, శ్రీచక్రమందలి సవత్రికోణముల రూపములను పసుకోవకారాదులను సవిశేషముగాఁ దంత్రములు వర్ణించి యున్నవి. దీనినిబట్టి పరమశివ పరాశక్తుల యభేదరూపమే పరబ్రహ్మ మని తెలియవచ్చును. ఇదే శ్రీచక్రనిరూపణమందలి ముఖ్య తాత్పర్యము.

ఏతాదృశ శ్రీవిద్యోపాసనమునకు దీక్ష యావశ్యకము. దీక్షారహితుఁ డిందు కధికారి కాదు. గురువర్యుని నిర్వాణజకృపామాత్ర సాధ్య మైన యా దీక్ష, ఆణవ శాక్త శాంభవ భేదమునఁ ద్రివిధము. శాస్త్రవిహితమైన సకల పూజా ద్రవ్య సమర్పణముతోడి పరదేవతా తర్పణ ధ్యానముల యందలి యత్యాసక్తి, ఆణవ దీక్ష యనఁ బడును. శక్తికాలఁది సంపాదించిన ద్రవ్యములతోడి పరదేవతాపూజ యందలి యాసక్తి శాక్తేయి. పూజాద్రవ్య సంసాదన సామర్థ్య మెంతమాత్రము లేనిచో, ఆచార్యానుగ్రహము కారణముగాఁ గలిగిన దేవీపూజాసక్తి శాంభవి. దీనిని బట్టి పరదేవతా సంతర్పణ సాధ్యము దీక్షయని తేలినది. ఆ సంతర్పణము ద్రవద్రవ్య సాధ్యము. ఆ ద్రవ్యము పరమామృతరూపమైన మధువు. అగ్నిహోమము సోమరస సాధ్య మైనట్లే పరదేవతా యాగము మధురస సాధ్యము. దీక్షితుఁ డగు వానికి మధుసేవనము నిషిద్ధము కాదని యిగ్వేదీయ శాఖలలో నొకటి యగు సాంఖ్య యన శాఖ. ఆది సుందరీవరివస్యాముఖమున దేవతా సామ్రాజ్యము సాధించుటకు మధురసము నిదాన మని పృత్యానందయోగి విరచిత కామకలావिलाసము గూడ మద్యప్రాధాన్యమును సమర్థించుచున్నది. ఇట్లెన్నేని తంత్రములు దేవతారాధన విధానముల నెన్నేని భంగుల నిరూపించినవి. ఈ విషయ మిసుకపోతటవంటిది. ఎంత తీసినను, తఱుఁగదు. శైవశాక్తవైష్ణవ భేదమున నున్న యాగమములు మకార పంచక విషయము ప్రధానమును భావము ప్రకటింప లేదుగాని, అర్చనమందును విశేష నియమబద్ధమై యున్నది. ఆగమవిధానము గూడ వైదికేతర మైనను వైదిక విధాన సన్నిహితమై వేదోక్తమంత్రముల కలయికతో దేవాలయములందావ

రింపఁబడుచున్నది. యంత్రములు విగ్రహములు ధ్వజస్తంభములు తత్రప్తిష్ఠలు మొదలగున వన్నియు నాగమోక్త విధానముననే జరుగుచున్నవి. వైదికు లాచ రించు పార్థివలొంగపూజ యాగమోక్తమయ్యు వైదికమై వెలయుచున్నది. ఆరాధ్య త్రాహ్మణుల పీఠతైవపూజ సర్వవిధముల నాగమవిహితము. వైష్ణవాలయములందలి పూజాతంత్ర మంతయు నాగమోక్తమే. ఇంతయేల? ఆగమములే దేవతాపూజా విధాన విశేషములను దేశమున వెదవల్లిన వనుట నిర్వివాదము. దేవతా భక్తియు విగ్రహరూప దేవతారాధనము ననునవి రెండే యీయపారమయిన తాంత్రిక విద్యావ్యాప్తికిఁ బరమకారణము, శక్తి యామలమును, పాష్కరాగమమును, రుద్ర యామలమును గూడ భక్తిమార్గముతోడి యిష్టదేవతా పూజనమును ముందు నిరూ పించుచు, తరువాత జ్ఞానోపదేశమునను, యోగమార్గోప దేశమునను భక్తులకుఁ బైమెట్టు చూపఁ గడంగినవి. నిష్కామ భక్తియే మోక్షసాధన మని వీని పరమో ద్దేశము, “ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనః; ఆత్మతత్త్వాను సంధానం భక్తి రి త్యభిచీయతే” అనెడి యాచార్యోక్తులు పై యభిప్రాయమునే స్థిరపఱుచు చున్నవి. అద్వైతాచార్యులగు శంకర భగవత్పాదులు గూడ సౌందర్యల హరీ శివానందలహరీ నక్షీన్మసింహస్తవాదులు నిర్మించి శక్తి శివ విష్ణు భక్తి మార్గమునకు మార్గదర్శకు లైరనుటకంటె నిష్కామ భక్తిమార్గ ముత్తమ మను టకు వేఱొక్కద్రుష్టాంత మక్కఱలేదు. ఇక నీభక్తిని విస్తరింపఁజేసిన మహాత్ముల యష్టకములు శతకములు సహస్రనామావళులు మొదలగు స్తుతికావ్యము లందుమా, అనంతములు. ఇంతయుఁ దాంత్రికవిద్యా పరిణామమే యనుట నిజము. ఇక దర్శనములు.

ఇది, ఆంధ్ర విశ్వకలా పరిషత్కలాశాలా సంస్కృతాంధ్రాధ్యాపకుఁ

డగు మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి రచించిన

సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర ద్వితీయభాగమగు

లౌకిక వాఙ్మయ చరిత్రయందలి

తృతీయాధ్యాయము.

చ తు ర్థా ధ్యా య ము

ద ర్శ న ము లు

సంస్కృత వాఙ్మయమున వివిధ విషయకములైన శాస్త్రము లనేకములు కలవు. వానిలో, సంహితా బ్రాహ్మణములందలి పరమార్థ బోధకములైన వాక్యము లాధారముగా వెలసిన యీశావాస్యాది వేదాంతములు విస్తరిల్లినపిదప బయలు దేరిన వేదప్రామాణ్యా ప్రామాణ్య వాదములు, జీవేశ్వర భేదాభేదవాదములు, ఈశ్వరాస్తిత్వ నాస్తిత్వవాదములు ఊతగాఁ దత్త్వ మన్వేషింపఁ గడంగి పూర్వములు రచించిన విషయకశాస్త్రములు దర్శనము లనఁబడినవి. ఇచ్చట దర్శన మనఁగాఁ దత్త్వనిరీక్షణ రూపజ్ఞాన మని యర్థము. దానిని ప్రతిపాదించుటం జేసి శాస్త్రము దర్శన మైనది. ఈ నిరీక్షణజ్ఞానము చేతనాచేతన వస్తుమూల తత్త్వానుసంధానరూపము. ఈయనుసంధానమునకుఁ బ్రమాణము లనేకము లున్నను, అందు ప్రత్యక్షము అనుమానము శబ్దము, అనుమూఁడును బ్రధానములు. అక్షిగోచరమైన ప్రత్యక్ష మధ్యక్ష మనియు, ఊహరూప మైన యనుమానము తర్క మనియు, వర్ణాత్మకమైన వేదశబ్దము శ్రుతి యనియుఁ జెప్పఁబడును. దీనిని బట్టి, ఆధ్యక్షికము తార్కికము శ్రౌతము నని దర్శనములకును; ఆధ్యక్షికములు తార్కికములు శ్రౌతములునని దర్శనకారులకును వ్యవహారము వచ్చినది.

దర్శనము లాతే యని శిష్టప్రతీతి కలదు కాని, అవి లెక్కకుఁ బదు నా టున్నవి. ఈమతములవా రందఱును, నాస్తికులు-ఆస్తికులు నని రెండు తెఱఁగు లగుదురు. ప్రత్యక్షప్రమాణము వీరి కందఱికి నభిమత మైనను, అది యొకటియే ప్రమాణ మని విశ్వసించువా రాధ్యక్షికులు. వారికి వేదము ప్రమాణము కాదు, పరోక్ష మనునదిలేదు. అందుచే వారు రెండువిధముల నాస్తికు లైరి; వారు చార్వాకులు. అనుమానము ప్రధాన ప్రమాణ మనువారిలో తర్కమునుబట్టి జగ ద్వస్తుస్వరూప మిట్టిది యని నిశ్చయించుకొని పరోక్షార్థ మన్వేషించువారు తార్కికులు. వారిలో సర్వం దుఃఖ మిత్యాది తత్త్వచతుష్టయ ముపదేశించిన బుద్ధముని మతమువా రై కాన్తికులు ¹ బౌద్ధులు క్షణికవాదులు. తర్కసహాయముననే

1. ఏకాన్త మనఁగా నిశ్చయము.

వస్తుస్వరూప మన్వేషింపఁ గడంగియు నెందును నిశ్చితబుద్ధితేక స్వా ద్దుఃఖం స్వా త్సుఖ మిత్థాదిగానేమైనఁ గానిష్ఠును జనమునిమతము వా రనై కాన్తికులు జైనులు స్వాద్వాదులు. ఈరెండు తెగలవారును బర మున్న దనుచున్నను శ్రుతి ప్రామాణ్య మంగీకరింపమిచే నాస్తికు లనఁబడిరి. దీనినిబట్టి అవైదిక మతములు నాస్తికము లనఁబడిన వనుట విదితము.

తక్కినవానికన్న శ్రుతినే పృథాన ప్రమాణముగా నంగీకరించువారు శ్రౌతులు. వారిలో, కర్మకాండము ముఖ్య మనువారు పూర్వ మీమాంసకులు. జ్ఞాన కాండము ప్రథాన మనువారు త్తర మీమాంసకులు. ఈభేదమున్నను, వీ రిరు వురుగూడ వేదము ప్రత్యక్షరము విశ్వసించునట్టి వైదికులు. కొందఱు తార్కికులు తత్వాన్వేషణమున శ్రుతికంటె ననుమానమునే మిక్కిలి యాదరించువారైనను, చార్వాకాదులవలె శ్రుతినింద చేయక, యెందేని తర్కమునకుఁ దోడ్పడు శ్రుతివచన ముద్ధాటించుటంబట్టి యాస్తికు లైరి. కాని, వారు శ్రుతినే నమ్మునట్టి శ్రౌతులవంటి యాస్తికులు కారు. ఇట్లున్న యాస్తిక ప్రభేదముల నీ క్రింది విధ మునఁ చెలియఁ దగును.

ప్రచ్ఛన్నద్వైతులై విశిష్టాద్వైతు లనఁబడు రామానుజీయులును, స్పష్టద్వైతు లగు మాధ్వయును, కర్మాపేక్ష లేని యీశ్వరవాదు లగు నకులీశ పాశుపతులును, కర్మాపేక్షగల యీశ్వరవాదులైన శైవులును, అత్మైక్యవాదులగు పృథ్వీభిక్షాదర్శు లును, జీవన్ముక్తి వాదులగు రసేశ్వరులును, శబ్దము పృమాణాంతరముగా నంగీక రింపని వైశేషికులును, శబ్ద ప్రామాణ్య మంగీకరించెడి నైయాయికులును, సగుణాత్మవాదులు తార్కికులు నైన యాస్తికులు.

వాక్యార్థ విజ్ఞానవాదు లైన పూర్వ మీమాంసకులును, పదార్థవిజ్ఞాన వాదులైన పాణినియులును, సగుణార్థవాదులు శ్రౌతులు నైన యాస్తికులు.

నిరీశ్వరు లైన సాంఖ్యులును, సేశ్వరు లైన పాతంజలులును, నిర్గుణాత్మ వాదులు తార్కికులు నైన యాస్తికులు.

శుద్ధాద్వైతవాదులు, నిర్గుణాత్మవాదులు శౌతులునైన యాస్తికులు. వీరే, ఉత్తర మీమాంసకులు బ్రహ్మవాదులు శారీరక మీమాంసకులు శాంకరులు. ఇట్లాస్తి కులు పదుమూఁడు తెఱఁగుల నున్నారు. వీరివాదముల కాధారము లయిన దర్శనము లలో వేదవేదాంతగత మై సంప్రదాయసిద్ధ మైన తత్త్వద్విషయక విజ్ఞానము మూల ముగా నవతరించిన షడ్దర్శనములు విఖ్యాతములు. అవి, పూర్వమీమాంస ఉత్తర మీమాంస న్యాయము వైశేషికము సాంఖ్యము యోగము, అనునవి.

ధర్మసూత్రములను జైమినియు బ్రహ్మసూత్రములను బాదరాయణుడును నిర్మించిరి. ఈ వాదరాయణుడు, పరాశరపుత్రుడు కృష్ణద్వైపాయనుడు భారత కర్తయు నైన వేదవ్యాసుఁ డనియు, ఇతని కిష్యుఁ డీ జైమిని యనియు భారతభాగవతాదులు చెప్పినవి. వ్యాఖ్యానకారులు విశ్వసించిరి. ఇదుకుఁ దగినట్లుగా జైమిని వాదరాయణమతమును వాదరాయణుడు జైమినిమతము నుల్లేఖించుటయుఁ బ్రమాణ మగుచున్నది¹. దీనినిబట్టి వీ రిరువురును సమకాలమువారై యొకరిరచన మొక రెఱఁగి యొకమాటుగానే ధర్మబ్రహ్మసూత్రములు రచించి రని యంగీకరింపక తప్పదుగాని, వీరిగురుశిష్యసంబంధ మెంతవఱకు నత్యమో, ఈజై మినిబాదరాయణు లెవరో విచారితము,

పరాశరులు ముగ్గురు నలుగురు, వేదవ్యాసులు సుమా దిరువదియెనమందు గురు నున్నారు. వేదవ్యాసుఁ డనునదివిరుదు గాని, యేమునికిని సంజ్ఞ కాదు. నత్యవతీపరాశరపుత్రకృష్ణద్వైపాయన వేదవ్యాసుడు భారతకథోపదేశ్టు గాని, యతఁడు భారతసంహితాకర్త కాఁడు. సుమంతు జైమిని పైల వైశంపాయనులు సంహితాప్రవర్తకులు గావచ్చును గాని, యతనిసాక్షిచ్ఛిష్యులుగారు. ఈవిషయములు వెనుకఁ జదివి యున్నాము. ఇది యిట్లుండ, సామాగాచార్యులలో రాణాయనికిఁ బిదపఁ బదుమూఁడవపురుషుడును సామగానప్రవచనకర్తలలో నొకఁ డగుసుమంతునికిఁ దండ్రీయు, అందలిసుమన్వంతునికిఁ బితామహుడును, సామ వేదీయగృహ్యసూత్రాదికర్తయు సామశాఖీయకర్మకాండప్రవర్తకుడు నై, సామ వేదముతో నత్యంతసంబంధము గలవాఁడు గా జైమిని కనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడే ధర్మసూత్రకర్త యై నట్లుగా జైమినిసూత్రనవమాధ్యాయ ద్వితీయపాదారంభమందు 'సామములు ప్రగీతమంత్రములా లేక గీతులా' అనువిషయ మెత్తుకొని నిర్ణయించుచు నన్యలమతములు గూడ నుద్ఘాటించుచు దుదకు "అధికఞ్చ వివర్ణఞ్చ జైమినిః స్తోభభట్టత్వాత్" అని స్వమతావిష్కరణమున సామవేదీయ సంఘాచ్ఛానము విశదీకరించుటకో యనఁ దనపేరు చెప్పికొనుటయే నిదర్శనము జైమినిభారతకర్త యగుజైమిని యితఁ డనుటకుఁదగినప్రమాణము లేవియుఁ గనరావు. ఒకవేళ నితఁడే యైనను, జనమేజయునికి భారతకథ వినిపించినవైశంపాయనుఁ డెట్లు భారతసంహితాకర్త యని లోకము తలంచెడివేదవ్యాసునిసాక్షిచ్ఛిష్యుడు కాఁడో, అట్లే యితఁడును గాఁ డని మున్నే తెలిసికొంటిమి. మహా భారతాదిపర్వములలో సుమంతుజైమిన్యాదు లతనిశిష్యు లనెడిల్లోకములు ప్రక్షిప్తము లనుట విధితము. ఇంక—

కొన్నిపురాణములలో, కృష్ణద్వైపాయనుఁ డనువేదవ్యాసునికి బాదరాయణ సంజ్ఞ కనవచ్చుటచే వ్యాఖ్యాతలును దండితలోకమును, ఆబాదరాయణుడే బ్రహ్మసూత్రకర్త యని భావించుట తప్పు కాదు గాని, దైవికవాఙ్మయమం దారేవ వ్యాసుని కపరనామముగా బాదరాయణసంజ్ఞ కనరాదు. అథర్వవేదసప్తమకాండములో రెండుసూక్తములు చర్చించినబాదరాయణి యొక్కఁడు కలఁడు గాని, అతఁ డీతనిపుత్రుఁ డైనట్లును గనరాదు. ఇది యిట్లుండ, బ్రహ్మసూత్రకర్త స్వపక్ష ప్రతిజ్ఞ చేయుపట్టుల నాలుగైదుబోట్ల¹ బాదరాయణసంజ్ఞనే వ్యవహరించుకొనెను గాని వేదవ్యాసపారాశర్యకృష్ణద్వైపాయనాదీసంజ్ఞలలో నొకదానినే నొకచోఁట నైన వాడుకొనలేదు. తుదకు, జైమినిగాని శంకరాచార్యాదిభాష్య కర్తలుగాని బ్రహ్మసూత్రప్రసక్తి వచ్చినపుడు బాదరాయణనామమే యుచ్చరించిరి గాని చూచు పేరెత్తలేదు. ఇంతకును నిజముగా జైమిని బాదరాయణశిష్యుడే యైతే పూజ్య వాచకము లైన భగవదాచార్యాదిశబ్దము లుపయోగింపక ప్రాచీనసంప్రదాయ విరుద్ధముగా 'బాదరాయణస్య' అని ప్రయోగించి యుండునా? కావున సీబాదరాయణుఁడు పారాశర్యకృష్ణద్వైపాయనవేదవ్యాసుఁడు కాఁడు, జైమినిగురువును గాఁడు, మఱివరు? —

బాదరాయణసంజ్ఞ గలవారును ముగ్గురు కనవచ్చుచున్నారు. ఇంతకు మున్ను చెప్పినయాథర్వణసూక్తచర్చి యగుబాదరాయణితంప్రి యొక్కఁడు. పరాశరపుత్రకృష్ణద్వైపాయనుఁ డొక్కఁడు. ఉభయమీమాంసాసూత్రకర్తలు సగౌరవముగాఁ దమసూత్రములఁ బేర్కొన్నవాదరిమునిసంతతివాఁ డొక్కఁడు². కర్మబ్రహ్మజ్ఞానములు రెంటియందును బ్రామాణికుఁ డైనయావాదరిముని గోత్రాపత్యమే బ్రహ్మసూత్రకర్త యగుసీబాదరాయణుఁ డైయుండు నని తోచుచున్నది. సర్వసమర్థుఁ డైనయతనికిఁ గూడ వేదవ్యాసవిరుద ముందె నేమో! అది యసంభవము కాదు. కావునఁ జైమినియు సీబాదరాయణుఁడును గూడఁ బలుకుకొని దైవికధర్మముల కసర్థము సంభవించినతఱి వేదప్రామాణ్యము నిలువఁబెట్టుటకై కర్మజ్ఞానకాండములు విశదీకరించుచు నొకరు ధర్మమీమాంసను మఱియొకరు బ్రహ్మమీమాంసను సమానకాలమున రచియించియున్నారని విశ్వసితము.

న్యాయదర్శనము; న్యాయసూత్రకర్త గౌతముఁడు. ఇతని కక్షపాదుఁ డనినామాంతరము. సప్తర్షులలోనివాఁ డగుగౌతముఁడే న్యాయదర్శనకర్త యని గ్రంథ గౌరవ

1. బ్ర. సూ. 1. 3—33; 3. 4—1, 19. 41; 4. 4—7.

2. వర్ణేతు వాదరి ర్యథా ద్రవ్యం ద్రవ్యవృత్తిరేకాత్. జై. సూ. 9. 2-33

అను స్మృతే ర్వాదరిః. బ్ర. సూ. 1. 2.30.

బుద్ధితో నాథునికులు కొందఱుతలించిరికాని, తద్గోత్రజాతుఁడగుగౌతముఁడే దీనికర్తయనుట సముచితము. ఇతనిఁగూర్చి యొకకథ గలదు — వేదవ్యాసుఁ డొకప్పు డితనిని సమీపించి, నీవు తర్కమున జీవేశ్వరులకు భేదము సాధించితివి కావున నీమొగము చూడననె నఁట. అయితే పాదమే చూడు మని యితఁ డతనివై పుకాలు చాపె నఁట. అంత దాని కొకకన్నుపుట్టిన చఁట. ఇతనిమాహాత్మ్యమునకు వ్యాసుఁడు విస్మయపడి యితని కక్షపాదుఁ డనుచిరు దిచ్చెనఁట—ఈకథ సత్యము గాకున్నను, ఇతని కక్ష పాదనామమెట్లు వచ్చెనో మఱియొక కారణము తెలియ రాకున్నను, దర్శన కర్తలలో నితఁడు మహాప్రతిభాశాలియై తన కాలమున విజయము గాంచెనని మాత్ర మూహింపవచ్చును. ఇతని న్యాయమునకుఁ బ్రాచీనతర్కమును వాడుక కలదు. తర్కశాస్త్రగ్రంథము లన్నిటియందు గౌతమాక్ష పాదసంజ్ఞలు కనవచ్చుటం జేసి యితఁ డీదర్శనము రచియించె నను విషయమున భిన్నాభిప్రాయములు కనరావు, కాని —

“ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా

యస్తరేకే తానుసంధత్తే నధర్మం వేద నేతరః” (12. ౧౦౨)

అను మనుస్మృతి శ్లోకములోని తర్కశబ్దము గౌతమన్యాయపరమే యని యొకరు వ్రాసినది మాత్రము విశ్వసనీయము కాదు¹. అం దది యూహార్థకమే. కొన్ని పూర్వ పురాణములలోఁ గూడ దీనికిఁ దర్కనామము కనరాదు. ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో నేది వాకీవాక్య మనఁబడినదో, అదే న్యాయ మనుపేర నిలిహాస పురాణములలోఁ జేర్కొనఁబడినది. చతుర్దశ విద్యలలో న్యాయ మనుపేరే యున్నది. విద్యలు నాలు గనుపక్షమం దీన్యాయము త్రయీవారైదండనీతుల తరువాత, ఆస్వీక్షికీ యనుపేర గణింపఁబడినది. భాష్యకర్త దీని నాస్వీక్షికీ యని వక్కాణించి యున్నాఁడు. తరువాత నెపుడు న్యాయము తర్కశబ్దవాచ్య మయ్యెనో కాని, అమరసింహుఁడు ‘ఆస్వీక్షికీ దండనీతి స్తర్కవి ద్యాధ్దశాస్త్రయోః’ అని చెప్పి యున్నాఁడు.

వైశేషికము.—వైశేషికదర్శనము కణాదుఁడు నిర్మించిన దని వాఙ్మయప్రసిద్ధి. ఈమునికపోతవృత్తి నవలంబించి వీఁకులలోఁ బడి యుండెడి గింజ లేఱుకాని తిని జీవించు వాఁ డగుటచేఁ గణాదుఁ డనఁబరఁగెననియు, కశ్యపగోత్రుడైన యులూక మహర్షి పుత్రుఁడగుటచే నాలుక్కుడైన యితని కీశ్వరుఁ డులూకరూపమున వచ్చి

1. చూ. 1928 కాశీముద్రణము. న్యాయభాష్యపీఠిక.

షట్పదార్థ విజ్ఞాన ముపదేశించె ననియు నైతిహ్యములు కలవు. కణభు క్కణభక్ష నామములతో శాస్త్రములందు సర్వత్ర కనవచ్చు నితః దీవర్చనము రచియించె ననుట కాక్షేపములేదు. ఇది పదార్థము, ఇవి దీనిగుఱము లనుచు విన్నపముగా షట్పదార్థవిజ్ఞానము విశదీకరించుట యను విశేషమునుబట్టి యిరని దర్శనము వైశేషిక మైనది.

సాంఖ్యము :—సాంఖ్యసూత్రములు కపిలమునిప్రణీరములు. సమీపూర్వకఞ్ఞాన తువునుండి వృత్తి న సంఖ్యాశబ్దమునకు సమ్యగ్వివేకమున నాత్మనుదెలియఁజెప్పుట యని యర్థము. అట్టి నమ్యగాత్మకథన మిందు కలదు గావున నీదర్శనము సాంఖ్యమును దీని ననుసరించువారు సాంఖ్యులు నైరి. సాంఖ్యప్రవచన మనెడి యీశాస్త్రమునకు మూలపురుషుఁడు కపిలుఁ డనుట నిర్వివాదము. కాని, భారత భాగవతాదులలోని కపిలవృత్తాంతములనుబట్టి సాంఖ్యయోగ ప్రవర్తకుఁ డయిన కపిలుఁ డగ్ని యవతారమనియు విష్ణువు నవతార మనియు దేవహూతిపుత్రుఁ డనియు బ్రహ్మ పుత్రుఁ డనియు సాంఖ్య సూత్రాది వ్యాఖ్యాత లెవరికిఁ దోచినట్లు వారు వ్రాసి యున్నారు. అందుకు భారతాదులలోని కపిలమహత్త్వ ప్రశంసాపరము లైన వాక్యములే ప్రమాణ మైనను, సాంఖ్యకర్త యైన యొక కపిలుఁ డిందఱి యవతార మగుట సంభవింపదు కావున నవి ప్రక్షిప్తము లనవలసి యున్నది. వీనినిబట్టి మిక్కిలి ప్రాచీనకాలమందే కపిలాచార్యుఁడు ప్రభావతి కెక్కి నని మాత్రము విశ్వసింపవచ్చును. మఱియు బ్రహ్మపుత్ర కపిలుఁ డిరువదినాలుగు తత్త్వముల విషయ మంత యు సూచించుచు నిరువదినాలుగు సాంఖ్య సూత్రములు తొలుత రచియించె ననియు, తరువాత వైశ్వానరావతార కపిలుఁ డాఱ్ఱాధ్యాయముల కపిల సూత్రములు రచియించె ననియు నింకొక వ్యాఖ్యాత తెలిపియున్నాఁడు, తత్త్వసమాసాఖ్యము లైన చతుర్వింశతిసూత్రములు సంక్షేపరూపములు, షడధ్యాయి విస్తరరూపము, రెంటికర్త యొకఁడే యని విజ్ఞానభిక్షువు సమర్థించియున్నాఁడు. కాని, చతుర్వింశతి సూత్రము లాది సాంఖ్య మను తలంపునే సర్వోపకారిణీయక యావిష్కరించినది. అయినను విజ్ఞానభిక్షువుమాట విశ్వసనీయము కాకపోదు.

యోగము :—యోగ శాస్త్రమునకు సేష్వరసాంఖ్య ప్రవచన మనియు, పాతజ్ఞల దర్శన మనియు నామాంతరములు కలవు. దీవికర్త మహాభాష్యకారుఁ డగు పతంజలి యని—

“యోగేన చిత్తస్య పదేన వాచాం మలం శరీరస్య తు వైద్యకేన
యోఽపాకరోత్తం ప్రవరంమునీనాంపతజ్జ్వలింప్రాజ్వలి రానతోఽస్మి”¹

అను శ్లోకమునుబట్టి కొందఱ జనుచున్నారు. మఱికొందఱు, కపిపుత్రుఁడును బరంజలిగోత్ర ప్రవర్తకుఁడు నైనయాద్యపరంజలి యోగసూత్రమునిర్మించెననియు, దానినే పారాశర్యుఁడు “ఏలేన యోగః ప్రత్యుక్తః” అని, తన భిక్షుసూత్రమునఁ బ్రతిపాద్యమము గావించె ననియు, భిక్షుసూత్రకర్తయైన పారాశర్యుఁడు² పాణినికీ బూర్వుఁ డనియు, ఆయాద్యపరంజలి దీనికర్త యనియు భావించు చున్నారు. పారాశర్య ప్రశుక్తమైన యోగము యోగాభ్యాసపరము గాక యోగ శాస్త్రపరమే యని నిశ్చయింపఁ గలిగినచో నాద్యపరంజలి యొకఁ డుండె ననియు దీని నతఁడు రచియించె ననియు నమ్మవచ్చును గాని, అది సాధ్యముకాదు. ఇక మొదటిమఠమునకు విరుద్ధము నైనప్రబలకారణములు కనఁబడినచో దానిని ద్రోసిపేయవచ్చును గాని, అవియుఁ గనఁబడవు. కాన నిది మహాభాష్యకారప్రణీతమే యనుట నముచిర మని తోచుచున్నది. ఇక వీనియర్పణక్రమమును, కాలమును శక్య మైనంతవఱకుఁ దెలిసికొందము.

శ్లోకములో మంచికానీ చెడ్డకానీ అది సంఘముతో పంబంధించినపుడు సంఘమునఁ గొందఱు అయినను దానికిఁ బ్రతిపక్షి లుండక పోరు. అట్లే సంహితా బ్రాహ్మణోక్తము నైనయజ్ఞాదికర్మలు పారంపర్యముగా వచ్చుచున్నను, అవి బహుముఖముల దేశమున విస్తరించుకాలమునఁ గొందఱు వైదికకర్మలు నిరసింప నారంభించిరి. వారిలో నగ్రేసరుఁడు బృహస్పతి యనువాఁడు. “వేదములు పౌరుషేయములు, తదుక్తకర్మము లాచరించిన లాభము లేదు. పుణ్యపాపములు లేవు. పునర్జన్మములేదు, పరలోకము లేదు, ఈశ్వరుఁడు లేడు” అనునాస్తికశరోమణి. వానికిఁబూర్వుఁడు చార్వాకుఁడు. వానిమొదటి పేరేమో తెలియరాదు గాని “బ్రతికి నన్నాళ్ళు సుఖముగాఁ దిని యుకేచ్ఛముగా విహరింపుము. పరలోక మున్న దని భ్రాంతిపడకు. పుణ్యపాపము లున్న వని పొరపడకు. చావు తప్పదు. చచ్చి ధన్యమైన దేహము మరలి రాదు. దేహముకంటె వేతే యాత్మ లేదు” అనుచు వాఁడు లోకులకు బృహస్పతిమతము హృదయరంజకముగా నుపదేశించుమృదుమధుర భాషఁబ్రయోగించుటచే, చార్వాకుఁ డనఁబడెను. చారుః=రమణీయమైన వాకః=మాట

1. ఈశ్లోకము షోణరాజ శబ్దానుశాసనములోనిదేమో యని మహాభాష్య పీఠిక.

2. పారాశర్యులాలిప్యాం భిక్షనట సూత్రమోః. అష్టాధ్యాయ. 4. 3. 110.

గలవాఁడు (ఉకారలోపము) చార్వాకుఁడు. ఈమత మనాయాసముగా నాచరింపఁదగిన దగుటచేతను సుఖప్రదముగా నుండుటచేతను లోకులలో వ్యాపింపఁజొచ్చి లోకాయత మనుపేరు గాంచినది. అందుచే నీనాస్తికమతమువారు లోకాయతికులైరి. వీరిని రామాయణకర్త యగువాల్మీకి యెఱుఁగును. ఆకాలమునం దాస్తికులు వీరి నెక్కువగా గర్హించుచువచ్చిరి. అయోధ్యాకాండమున, శ్రీరాముఁడు భరతునిఁ బ్రశ్నించినట్లుగా నున్నయావాక్యము లివి :—

“కచ్చి న్న లోకాయతికాన్ బ్రాహ్మణాం స్తాత సేవసే,

అనర్థకుశలా హ్యేతే బాలాః పండితమానిసః.

ధర్మశాస్త్రేషు ముఖ్యేషు విద్యమానేషు దుర్బుధాః,

బుద్ధి మాస్వీక్షికిం ప్రాప్య నిరర్థం ప్రవదన్తి తే”

దీనినిబట్టి శ్రీ. పూ. పండ్రెండవశతాబ్దికి మున్నే యీమత ముదయించిన దని విదిత మగును. దీనితరువాత దీనివలెనే వేదప్రామాణ్యము నంగీకరింపక, దీని కంటె నధికముగాఁ బుణ్యపాపములను బూర్వోత్తరజన్మముల నంగీకరించిన యార్హత మనెడిజైనమత మావిర్భవించినది. దీనిని రామాయణము పేర్కొనకపోవుటచే దానికాలమున నిది యుండెనో లేదో నందిగ్ధముగా నున్నది గాని, పాణిని స్మరించినశాకటాయనుఁడు జైనుఁ డగుటచే నతనికి మున్నే యిది యుదయించె ననుట కవకాశ మెక్కువ కలదు. దీనినిగూర్చి యార్హతదర్శనచరిత్రమునఁ జదువుదము.

ఇట్లు కేవలము వేదనిందకములై వైదికకర్మవిరుద్ధములైన వీని నణగించుటకుఁ గేవలము కర్మమే నిశ్రేయససాధనము నిత్య మైనవేదమే శరణ మనెడి ధర్మజిజ్ఞాసామరమును, వేద ముత్తమప్రమాణ మనుచు నాత్మైక్యజ్ఞానమే ముక్తి దాయక మనెడిబ్రహ్మజిజ్ఞాసామతము నుదయింపవలసినవచ్చినది. అవియే జైమిని బౌదరాయణులపూర్వోత్తరమీమాంసలు. ఇవి తా ముదయించిన ప్రయోజనము నిర్వహించుచున్నతీని, వేదశబ్దమే జగన్మూల మనెడి ధర్మమీమాంస యీశ్వరుని మాటయే యెత్త కున్న దనియు, ఈశ్వరు నెత్తినబ్రహ్మమీమాంస జగత్తే యనత్య మనుచున్న దనియుఁ గనిపెట్టి, గౌతముఁడు ప్రమాణప్రమేయాదిత త్త్వజ్ఞానమున నీశ్వరప్రసాదమును దానివల్ల నభిష్టసిద్ధియు నగు ననుచు జీవేశ్వరభేదముతోడి న్యాయదర్శనమును లేవనెత్తెను. తరువాతఁ బరమాణువులు జగన్మూలకారణ మను వాద మంగీకరించువాఁ డైనను, న్యాయమందలిశబ్దప్రామాణ్యము ఖోడశపదార్థ

తత్త్వజ్ఞానము మొదలగుకొన్నివిషయము లంగీకరింపక, ప్రతిని బ్రహ్మజ్ఞానరముగా నంగీకరింపక, దాని సనుమానప్రమాణసాధనమూలముగా గ్రహించుచు, ద్రవ్యగుణాదిషట్పదార్థతత్త్వజ్ఞానముననే పరమేశ్వరసాక్షాత్కార మగు నని కణాదులు వైశేషికమత మవిష్కరించెను. ఈవృథచే మున్నను, ఇదియును న్యాయమువలెనే యారంభవాదముతోదిత్వార్థిక మైనదైవ మనుట స్పష్టము.

ఇట్లీమతములు విజృంభించుచుండ, పరమాణువులు జగత్కారణ మనుట కిష్టపడక, న్యాయవైశేషికము లాఢ్య జనరూపమనుట కంగీకరింపక, సత్త్వరజస్తమోరూప మైన ప్రధానము జగత్కారణ మనియు, ఆత్మ, జ్ఞానస్వరూప మనియు నిర్ణయించుచు, బరితామవాదము లేవనెత్తి, చతుర్వింశతీర తత్త్వజ్ఞానమున సంభవించుతాపరయనివృత్తిచేఁ బురుషునికీ, బరమపురుషార్థము సిద్ధించు నని కపిలాచార్యుఁడు నిరీశ్వర మైనసాంఖ్య ముపదేశించెను. తరువాత, నీశ్వరుఁడు లేడనుట సరి గా దని సాంఖ్యమున కీశ్వరుని జేర్చి, పరంజలి సాంఖ్యప్రపచనయోగదర్శనము నిర్మించెను. కాని; ఇక్కడ నొక్కమాట. ఒకదర్శనములో నింకొకదర్శనములోనిదిషయము స్మరింపఁబడినట్లు కనవచ్చును గావున నిం దేది ముందు ? ఏది వెనుక ? అనువిషయమున, బరిశోధకులు భ్రాంతిపడుచున్నారనుట సత్యము. ముఖ్యముగా నుత్తరమీమాంసలో న్యాయవైశేషికసాంఖ్యయోగ సంప్రదాయము లుద్భాటిరము లగుటండేని వానికంటె నిది పర మని రాలఁచెడివారును గొందఱున్నారు. కాని, బ్రహ్మమీమాంసలో నెత్తఁబడినయావిషయములు పేదదేదాంతార్థములై సంప్రదాయసిద్ధ తత్తన్మత విజ్ఞానమూలకములే యని భావించినచో నట్టి భ్రాంతి కలుగదు. ప్రతిదర్శనమునకు నాధారములైన దీక్షము లుపనిషత్తులలోఁ గనవచ్చుచునే యున్నవి. కావున నింతకంటె సరియైన యాధారములు లభింపమిచే నాబుద్ధికి గోచరించిన ప్లేర్పబడిన పైదర్శన క్రమమం దేదేని పొరపాటున్నచో, బ్రాహ్మణులు సవరింతురుగాక. ఇది యిట్టిదైనను గొన్ని దర్శనములు కొన్నిదర్శనములను గంతోక్తిగాఁ జేర్కొనక పోలేదు. ఇందుకుఁ గొన్ని యుదాహరణములు.

పూర్వోత్తర మీమాంసలు జైమినివాదరాయణులను బరస్పరము పేర్కొన్నవని మున్నే చదివితమి. పరమాణువాద ప్రధానవాదఖండన ముత్తర మీమాంస గావించినది గాని, ఆఖండనము నాటికి సంప్రదాయసిద్ధములైన వాదములకు సంబంధించినది గాని న్యాయవైశేషిక సాంఖ్యదర్శనములనుజూచి కావించినది గా దని తెలియనగును. శంకరాచార్యులు న్యాయవైశేషికాదిశబ్దము లుచ్చరించుట తమనాటి కావాదములు దర్శనరూపము తాల్చుటచేతనే కాని, అవి పృథ్వీ

ముగా బ్రహ్మసూత్రోక్తము లగుటచేత నని తపంపరాదు. ఇంక వైశేషికమును దేర్కొన్న కపిలసాంఖ్యము దానికంటె బరమమట విదితము¹. బ్రహ్మసూత్రము లకు బోధాయనుఁడు వృత్తి రచించినట్లు శ్రీభాష్యావతారికలో రామానుజాచార్యులు చెప్పియున్నారు గావున, క్రీ. పూ. ఆఱవశతాబ్ది కావలివాఁడైన యతనికిఁ బూర్వమే బ్రహ్మసూత్రము లుదయించిన వనియు పాణిన్యాచార్యులు మీమాంస నుదాహరించుటచే నతని కిది రెండునుగూడఁ బూర్వము లనియు విశద మగుచున్నది. కావున నివి యెదును రామాయణము తరువాత బుద్ధునికిఁ బూర్వము పుట్టినవని నమ్మవచ్చును.

ఇందు సూచితమైన నాస్తికమతఖండనము చార్వాక జై నపరము గాని బౌద్ధపరము గాదు. భాష్యమున శంకరాచార్యులు దాని నెత్తుటకుఁ గారణము వారికాలమున బౌద్ధమతము వ్యాప్తిలో నుండుటయే. ఆ స్మరణము ప్రాసంగికము. ఇంక, పతంజలి గౌతమబుద్ధుని స్మరించుటచేఁ బాతంజలదర్శన మతనికిఁ బర మగుట స్పష్టము. గౌతమబుద్ధుఁడు క్రీ. పూ. ౫౦౦ లకుఁద్రెవఁడు. అందుచేఁ బాతంజలము క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దిలోని దగుట తెల్లము. దీనినిబట్టి, దర్మకీర్తి మొదలగు వారివల్ల వెలసిన బౌద్ధదర్శనమున కాచారములైన గౌతమబుద్ధుని యుపదేశములు క్రీ. పూ. ౫౦౦ లకుఁ ద్రెవని విశదమైనది. ఇంక, ముందు నాస్తిక దర్శనములను, పదపడి యాస్తికదర్శనములను గ్రహించి వాని యుదంతము సంగ్రహముగాఁ దెలిసికొందము.

చార్వాకము : — ఈమతమును బ్రతిసాదించు గ్రంథమిపు డున్నట్లు తెలియరాదు. సర్వదర్శన సంగ్రహమున మాధవాచార్యులు చార్వాకుల యభిప్రాయములను దెల్పు కొన్ని శ్లోకము లుదాహరించి యున్నారు కాని, అవి వారి యుపదేశములను విశదీకరించెడి యితరులశ్లోకములు గాఁ గనఁబడుచున్నవి. చిరకాలము దేశమున వ్యాపించిన యీలోకాయతమునకు గ్రంథ ముండక పోవుగాని కాలక్రమమున నది మఱుగుపడి యుండును.

ఈ మతమున భూమి తేజస్సు వాయువు ననేది నాలుగే తత్త్వములు. ఆకాశము దృగ్గోచర మగునది కాదు కావునఁ జార్వాకులు దాని నంగీకరింపలేదు. సూర్యాజములైన ద్రవ్యములు సురగాఁ బరిణమించునపుడు మదశక్తి పుట్లనట్లే,

1. సాం. సూ. 1. 25.

2. క్రూరదిభ్యోవున్. అష్టా. 4. 2. 61. మిమాంసా, మీమాంసకః, గణపారే.

నాలుగు ధాతములును శరీరముగాఁ బరిణమించునపు డందు చైతన్యము పుట్టు ననియు, శరీరము నశించుటతోనే యదియును నశించు ననియు, చైతన్యముతోఁ గూడిన దేహమే యాత్మ యనియుఁ జెప్పుచు, ఇందుకు బృహదారణ్యకములోఁ బూర్వపక్షరూపముననున్న యొక వాక్యమును బ్రమాణముగాఁ జూపుదురు¹. అంగనాలింగనజన్యమైన సుఖమే పురుషార్థము, కంటకాదిభాదాజన్యమైన దుఃఖమే నరకము, పరిపాలించురాజే పరమేశ్వరుఁడు, దేహనాశమే ముక్తి. ఇత్యాదులు వారి సిద్ధాంతములు. ఇందుకుఁ గొన్ని పద్యములు².

గీ. స్వర్గ మనునది లే దవవర్గ మనుట
కల్ల, వేదంబు శాస్త్రంబు కల్పితంబు,
కర్మకాండంబు ఫలదాయకంబు కాదు,
పారలౌకిక మాత్మ నా వ్రాంతి వలదు.

పరుల కష్టంబు తొలఁగింప వలయుఁగాని
జీవహింస యొకప్పుడుఁ జేయరాదు
త్రోసికొనివచ్చు దుఃఖంబు తొలఁచి వైచి
సౌఖ్య మందుట యొక్కటే జన్మఫలము.

ఈ నాస్తికుల వేదాదినింద యపార మైనది. “వేదములు శాస్త్రములు అగ్ని హోత్రములు బుద్ధి పౌరుషహీను లగువారు జీవికార్థము కల్పించు కొన్నవి. యాగమందువంపిన మేఁకకు స్వర్గములభించునేని, యజమానుఁడు తనతండ్రినిజంపి యజ్ఞ మేల చేయరాదు? చచ్చినవారికి శ్రాధము తృప్తికారణ మగునేని, ఆటి పోయినదీపమును, చమురు వెలిఁగింప దేమి? శ్రాద్ధకర్మ బ్రాహ్మణులజీవనోపాయము గాని వే జేమియుఁ గాదు. భండ చూర్త నిశాచరులు వేదకర్తలు.” ఇత్యాది నిందావాక్యములతోడిశ్లోకము లనేకములు గలవు. మాధవు బుదాహరించినశ్లోక ముల భావము గలయితరశ్లోకములు కొన్ని విష్ణుపురాణమందుఁగూడఁ గనవచ్చు చున్నవి. అవి ప్రక్షిప్తములే యనఁదగినను, చిరకాలముక్రిందటనే యాస్తికులు

1. బృ. ఆ. 2. 4-12. స యథా వైంధవవిల్వ ఉదకే ప్రాస్త' ఇత్యాది

2. ఇవి నేను రచించిన ప్రేమతత్త్వములోనివి. ఇఁకముం దుదాహరించునవియు నందలివే

చార్వాకులయుపన్యాసములను గ్రంథముగాఁ గూర్చి రని వానినిబట్టి తెలియ గలదు¹.

అర్హతము:—ఈదర్శనమునకు సంబంధించిన గ్రంథము లనేకములు కలవు. ఈమతమునకుఁ బ్రధానప్రవచనకర్త క్రీ. పూ. ఆఱవశతాబ్దికడవఱివాఁ డగు వర్ధమానమహావీరుఁ డని పాశ్చాత్యవిమర్శకులు దారి తీసిరి కాని, అది సరికాదు. పాణినీసూత్రములు² అర్హన్-జిన-శబ్దములను సాదించినవి. ఈరెండును, అర్హత జైనమతస్థాపకపరము లని తెలియవచ్చును. ఇందు మొదటిదాని కర్ధాంతరము చెప్పవచ్చును గాని, రెండవదికి జినమునిని దప్ప మఱెవరిని గాని దేనిని గాని చెప్పినట్లుగా సంస్కృతవాఙ్మయమున గోచరింపదు. కావునఁ జైనసంజ్ఞలు గలయొక మహాపురుషుఁడు పాణినికిఁ బూర్వమే ప్రసిద్ధుఁ డగుట నిర్వివాదము. అతని మతమే, అర్హతము లేక జైనము. పాణిని క్రీ. పూ. సప్తమశతాబ్ది కావలివాఁడు గాని పరుఁడు గాఁడు. ఇది యిట్లుండ-పాణిన్యుదాహృతుఁడును, వ్యాకరణకర్తయు నైనశాకటాయనుఁడు జైనుఁ డైనట్లు కొన్ని హేతువు లగవడుచున్నవి. ఇతని వ్యాకరణమున నధ్యాయాంతగద్యములందు “ఇతిశ్రుతకేవలిదేశీయాచార్యస్య శాకటాయనస్య కృతో శబ్దానుశాసనే” అనుమాట లున్నవి. ఈవ్యాకరణమునకుఁ జింతామణి యనుపేర వృత్తి రచియించిన యక్షవర్మ—

“స్వస్తి శ్రీనకలజ్ఞానసామ్రాజ్యపద మాప్తవాన్

మహాశ్రమణసంఘాధిపతి ర్య శ్శాకటాయనః”

అని స్తుతించి యున్నాఁడు. దీనియింకొకవ్యాఖ్యలో ‘మహాశ్రమణ సంఘాధిపతే శ్రుతకేవలిదేశీయాచార్యస్య’ అని యున్నట్లు తెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి శాకటాయనుఁడు జైనసంఘమున కాచార్యుఁడు గాఁ బ్రసిద్ధి గాంచినట్లు తెలియుచున్నది. కావునఁ బాణినికిఁ బూర్వమే క్రీ. పూ. ఎనిమిదవశతాబ్ది

1. ఈచార్వాకమతమువా రిప్పటికి నందండుఁ గలరు. నేను విద్యార్థిగా నున్నపు డనఁగా ముప్పదియైదేండ్లక్రిందట నొకఁడు మాపాఠశాలకు వచ్చి చార్వాకుఁ డనని చెప్పి పైవిధముగానే మాతొ వాదించెను.

2. అర్హః ప్రశంసాయామ్. అష్టా. 3. 3-133. “అర్హన్” ఇహే సి ఙ్ ణి దీ చాష్య వి భ్యోనక్. ఉదాదినూత్రము. తృతీయపాదములోనిది. ‘జినః’—

3. జినశబ్దమును బుద్ధపర్యాయములలో నమరసింహుడు చేర్చెను. పాణినీసాఁటికి బుద్ధుఁడు లేఁడు గనుక నిందలిజినశబ్ద మర్హదీశ్వరపరమేయగును.

కావలివాఁ డనఁదగునీతైనాచార్యునిబట్టి యెంతక్రిందికిఁ జూచినను, అర్హత మతోత్పత్తి శ్రీ. పూ. పదిపదకొండుశతాబ్దాలమధ్యకాలము దాటి యీవలికి రా దనుట విశ్వసనీయము. జైనచరిత్రనుబట్టి మతప్రవర్తకు లిరువదియిద్దఱు అయిన తరువాత, పార్శ్వనాథుఁడును, ఆతని పిదప నిరువదిసార్లవప్రవచనకర్తగా వర్ధమాన మహావీరుఁడు నుదయించినట్లును, పార్శ్వనాథుఁడు కాశీపురమునందు శ్రీ. పూ. ౮౧౭ లోఁ బుట్టినట్లును జైనగ్రంథములనుబట్టి యూహింపఁబడినది. మహావీరుఁడు మగధరాజ్యములోనిచైత్యాలివట్టణ పాలకు లయిన యుత్తమ క్షత్రియనాయకులలో నొకనికిఁ ద్రిశాల యనుసాద్వియందు శ్రీ. పూ. ౫౯౯ ప్రాంతమునఁ బుట్టియుండు నని కొందఱ యూహించిరి కాని, ఇతఁడు పార్శ్వనాథు నెఱుఁగు ననెడిమతమును బట్టి శ్రీ. పూ. ౭౫౦ ప్రాంతముననే జనించెనేమో యని తోచుచున్నది.

జైనులకు నిర్గ్రంథు లని తొలుత వాఁడుక. వేదాదులు వీరికిఁ బ్రమాణ గ్రంథములు కా వనియు, పట్టిమాటలే కాక వీరిమతమునకు గ్రంథము లే దనియుఁ గూడ దీని కర్థ మగును. ఈలోపము మహావీరునితరువాతఁ బూర్తిగాఁ దీఱినది. వీరిదర్శనమున కాద్యగ్రంథ మేదో చెప్పఁజాలము గాని, పరమాగమసార మను పేరఁ గూర్పఁబడినయర్హస్థునిప్రవచనములసంగ్రహమే దీనికిఁ బరమప్రమాణము, దీనితరువాత, ఉమాస్వామివాచకాచార్యులు రచియించిన తత్త్వార్థాధిగమసూత్రములు, స్యాద్వాదమంజరియు ; హేమచంద్రసూరికృత మైనయాస్తనిశ్చయాలంకారము వీతరాగస్తుతియు ; మొదలైనవి గణనీయములు. మఱియు, ప్రమాచంద్రుఁడు పద్యనంది జినదత్తసూరి అనంతవీర్యుఁడు మొదలగువారు రచియించిన ప్రమేయకమలమార్తాండము స్వరూపసంబోధనము మొదలగుగ్రంథములు గూడ జైనసారస్వతమునఁ బ్రసిద్ధములు. కాని, ఈగ్రంథము లన్నియు మహావీరుఁడు నిర్వాణము చెందినతరువాత నపు డపుడు పుట్టుచు వచ్చినవి. బౌద్ధమతమును ఖండించినయాస్తనిశ్చయాలంకారములు తదర్వాచీనము లగుట స్పష్టము.

ఈమతము తొలుత నుత్తరహిందూదేశమందును బివవ దక్షిణహిందూ దేశమందును వ్యాపించినది. శ్రీ. శ. తొమ్మిదవశతాబ్దిలో నిది మైసూరు మధుర రాజ్యములందు విస్తరిల్లినది. అకలంకుఁ డనుజైనాచార్యుఁడు కాంచీపట్టణమున బౌద్ధుల నోడించె నట. ప్రవిడకర్ణాటభాషలలోఁ గూడ జైనమతగ్రంథములు కలవు. శ్రీ.శ. పన్నెండవశతాబ్దివఱకుఁ గూడ నిది యితరమతములతోఁ బోరాడుచు వచ్చెను గాని తరువాత నిది సన్నగిల్లినది. ఐనను బౌద్ధమతమువలె నిది దేశము పరిత్యజించి పోలేదు. ఇప్పటికిని హిందూదేశముననుమారు పదమూఁడులక్షల జైనులున్నారట.

అహింస సత్యము బ్రహ్మచర్యము మొదలగు సుగుణములవల్ల నలవడిన సమ్యక్చరిత్రమును, అర్హదీక్షరుఁ డువదేశించిన జీవతత్త్వము తెలియుట యను సమ్యగ్దర్శనమును, ఆతత్త్వమంచలి సత్యము చక్కఁగా నెఱుఁగుట యనుసమ్యగ్జ్ఞానమును, అనుమూఁడును గలసి జీవునకు ముక్తి కలిగించును. ఇందేది లేకున్నను ముక్తిలేదు. సృష్టి కాక కర్త లేఁడు. అది యనాది. జీవుఁడు అజీవుఁడు పుణ్యము పాపము బంధము నిర్జరము ముక్తి, అనునవి తత్త్వములు. వీని నెఱింగిన ముక్తి సిద్ధము. ఇందు ప్రతితత్త్వమును. స్యాదస్తి-స్యాన్నాస్తి-స్యాదస్తిచనాస్తిచ-స్యా దవక్తవ్యః-స్యా దస్తివక్తవ్యః-స్యా న్నాస్తివక్తవ్యః- స్యా దస్తిచనాస్తిచావక్తవ్యః—అని సప్తభంగినయమున విచారింపఁ దగును. నున్నగాఁ దలఁగొఱిగించు కొనుటయు దుమ్ము తుడుచుకొనుటకై పిచ్చిక చేతిలో నుంచుకొనుటయు భిక్షాశనమును జైనసన్యాసుల సామాన్యలక్షణము. వీరిలో శ్వేతాంబరులు, త్తమాశీరురు నిస్సంగులు. కరతలమే పాత్రముగా నుపయోగించువారు దిగంబరులు. కేవలి యైనవాఁడు భోజనము చేయఁడు. త్రీకి ముక్తి లేదు. మరల మగవాఁడై పుట్టిన పిదప ముక్తి చెందును. ఇది జైనమతసారము.

బౌద్ధము:— ఈదర్శనమునకు మూలాధారము గౌతమబుద్ధుని ప్రవచనములు. భరతఖండమునందే కాదు, ఇతర ఖండములందును బుద్ధుని చరిత్రము విఖ్యాత మైనది. పూర్వ మతకర్తలలో నుత్తమ ఖ్యాతి గడించిన యితని మహాత్త్వమును జగద్గురు శంకరాచార్యులవంటివారు గూడ ‘భగవాన్ బుద్ధః’ అనుచుఁ బ్రశంసించి యున్నారు. సకలభాషలలోను విలసిల్లు నితనిచరిత్ర మిందు సవిస్తరముగాఁ దెలుపుట యనావశ్యకము, కపిలవస్తునగర మితనిజన్మభూమి. అది కోసలదేశమునఁ గాసీనగరమున కుత్తరముగా హిమాలయ ప్రాంతమున రోహిణీనదీతీరముననున్నది. అందు శాక్యరా జగు శుద్ధోదనునికి మాయాదేవియందితఁడు కీర్తి. పూ. ౫౫౩ ప్రాంతమున జన్మించెనని పాశ్చాత్యపరిశోధకులు తీసినదారియే వ్యాప్త మైనది కాని, బౌద్ధగ్రంథములను బట్టియు గయాశాసనమునుబట్టియుఁ దెలియుచున్న యితని నిర్వాణకాలము క్రీ. పూ. ౫౪౩ అగుటచే నెనుబదిసంవత్సరములు జీవించిన యితని జన్మకాలము ౬౦౩ అనుట సముచిత మగు నని కొందఱియభిప్రాయము¹. సంసార విరక్తుఁడును భూతదయాళువు నైన యీ మహాత్ముఁడు ముప్పదియేండ్లు నిండక మున్నే యువతీమణి యగు యశోధర యనుభార్యను ముద్దులొలుకు రాహులుఁ డను పసిపిల్లవానిని రాజ్యమును జననీజనకులను బరిత్యజించి తత్త్వాన్వేషణతత్పరుఁడై

1. వేలూరి వత్సనారాయణగారి బౌద్ధమహాయుగము. పీఠిక.

యిల్లు పెడలిపోయెను. పూర్వమతముల ననుసరించి ముక్తిహార్గము తెలిసికొనఁ గొంతకాలము యత్నించెను గాని, అవి యతనికి సత్యము గనుఁగొన సాధనములు కాకపోయెను. తుదకతఁడు గయలో నొకరావిచెట్టుక్రింద నిశ్చలచిత్తుడై కూర్చుండి తదేకనిష్ఠతోఁ బరతత్త్వగవేషజము గావింపఁగాఁ గొంతకాలమున కది లభ్యమైనది. ఆ రత్త్వ బోధచే నతఁడు బుద్ధుఁ డయ్యెను. ఆ గయ బుద్ధగయ యైనది. ఆ రావి బోధివృక్ష మైనది. ఇతని ప్రవచనము లన్నియు, పిటకము లనుపేరఁ బ్రాకృత భాషలోఁ గూర్చఁబడినవి. పిటక మనఁగా చేటిక. సూత్రపేటిక వినయపేటిక అభిధర్మపేటిక యను మూఁడే చోద్ధుల మతమునకును బౌద్ధదర్శనమునకును బరమాధారము. ఈమత ముత్తరహిందూదేశమం దాకాలమున మిక్కిలి చుఱుకుగా వ్యాపించినది. బుద్ధుఁడు నిర్వాణము చెందినపుడు రాజగృహమునొద్ద ౫౦౦ మంది బౌద్ధాచార్యులు కూడి పై పిటకములు సంగ్రహించి రనియు, తరువాత నూఱేం ద్లకు పై శాలి నగరమున ౭౦౦ మంది పరిషత్తుగాఁ జేరి మతములోని శాఖా భేదములు విమర్శించి రనియుఁ జరిత్రములు చెప్పుచున్నవి. ఇట్లు లోకప్రసిద్ధుడైన యితని చరిత్రము నశ్వఘోషుఁడుసంస్కృతమునఁ జక్కఁగా వర్ణించియున్నాఁడు. క్రీ. శ. నాల్గవశతాబ్ది మొదలుగా నేడవశతాబ్దిలోపల నితనిమతము భరతఖండ మంతటనే కాక, చీనా జపాను మంగోలియా నైఘిరియా సయాం జావా సుమిత్రా మొదలగు నితర దేశములందును జక్కఁగా వ్యాపించినది. నేటికిని బై దేశముల వారు నామమాత్రమున బౌద్ధులైనను, అహింసా భూతదయాది ప్రధాన మత లక్షణములు వారిలోఁ గనరావు. ఎట్లయిననేమి? కుమారిల శంకరాచార్యుల యుపదేశములు భరత ఖండమున వ్యాపించిన పిదప బౌద్ధమతమున కిందు తావులేకపోయిన దనుమాట మాత్రము సత్యము.

మిక్కిలి యభివృద్ధి చెందిన బౌద్ధ వాఙ్మయములోఁ గేవలము మతమును బోధించు గ్రంథములు ననేకములు కలవు. తొలుతఁ బ్రాకృతమందును దరువాత సంస్కృతమునందుఁ గూడ నవి యుదయించినవి. ధర్మకీర్తి జ్ఞానశ్రీ బుద్ధఘోషుఁడు మొదలగువారు బౌద్ధసంప్రదాయము విస్తరింపఁ జాటువడినవారు. న్యాయ విందువు బోధిచిత్తవివరణము బౌద్ధనయము వివేకవిలాసము మొదలగు పెక్కు గ్రంథము లీమతమునకుఁ బ్రమాణములు. బుద్ధఘోషుఁ డనునాచార్యుఁడు బౌద్ధ ధర్మ సూత్రములకు భాష్యము రచియించెను.

సర్వము దుఃఖము, సర్వము క్షణికము, సర్వము స్వలక్షణము, సర్వము శూన్యము, అనునవి భావన లనఁబడును. బుద్ధుఁడు, దుఃఖ సముదాయ నిరోధ మార్గములను నాలుగు తత్త్వము లుపదేశించెను. సంసార మంతయు దుఃఖమయ

మగుటయే దుఃఖము. దానికిఁ గారణము సముదాయ మనఁబడును. ఆరెంటిని నిరాకరించుట నిరోధము. తరువాత నయ్యెడివిమలజ్ఞానమే ముక్తి. అదే నిరోధోపాయ మైనమార్గము. ఈమతమునఁ బ్రత్యక్షేనుమానములు రెండే ప్రధాన ప్రమాణములు. ఇది వేదమును విశ్వసించదు. ఈశ్వరాస్తిత్వము నిరూపింపదు. ఆకాశమును దత్త్వాంతరముఁగా నొప్పుకొనదు. పుణ్యపాపములను బూర్వోత్తర జన్మల నంగీకరించును. అహింసా భూతదయా సత్యములు దీని కవలంబనములు. సంస్కారము లన్నియు క్షణికము లనెడివాసన స్థిరపడుటయే మార్గ మదే మోక్ష మని దీనిపరమసిద్ధాంతము. ఈమతమునందు, మాధ్యమిక యోగాచార్య సౌత్రాంతిక వైఖాషికము లనునాబుగుభేదములు కలవు. ఈమతములవారిలో నీషద్వేదము లున్నను, రాగద్వేషాదినంస్కారవినాశమున సంభవించువిమలజ్ఞానమేముక్తి మార్గ మనువిషయమున నందఱు నేకీభవించుదురు. దీనిసారము దెల్పు నొకపద్యము:-

చ. పరహితవర్తనంబు మృదుపావనభాషణమున్ విరాగసం

చరణ మహింస సర్వసమనమ్మతి భూతదయోపకారముల్

నరున కవశ్యకార్యము లనందగు వీనినిబట్టి ముక్తికిన్

దెరు వగుతత్త్వబోధము జనించు నటంచును గౌతముం డనెన్.

ఇట్లు బౌద్ధభేదములతో నాస్తికమతము లా త్రై నవి. ఆస్తికమతములలోని భేదము లందుమా ? మిక్కిలి యెక్కువ. అవి జీవేశ్వరులనుగూర్చి వచ్చినవి. నైయాయికులు వైశేషికులు మాధ్వయు మాహేశ్వరులు ననునలుగురును, జగత్తున కీశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణమే కాని, ఉపాదానకారణము కాఁ డందురు. అతఁడు కర్మఫల మిచ్చువాఁ డనివారిమతము. కాని, మాహేశ్వరులలో నకులీశ పాశుపతులును స్రత్యభిజ్ఞావాదులును, ఈశ్వరుఁడు జీవులు చేసికొన్న కర్మనుబట్టి పల మిచ్చునన్నవిషయ మంగీకరింపరు. వారు, జీవులు చేసికొన్న కర్మమే స్వతంత్రముగా నుత్పత్త్యాదివిషయముల నిమిత్తకారణ మగు నందురు. యోగమతమందును, ఈశ్వరుఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁడే కాని, అతఁడు నిర్లిప్తుఁడు నిర్గుణుఁడు నిర్విశేషుఁ డనియు జగత్తునకు నిమిత్తకారణము సుపాదానకారణముఁ గూడఁ గాఁ డనియు నది చెప్పును. అద్వైతమతమందో, “జగత్తునకుఁ బారమార్థిక మైన సత్తయే లేదు. ఉన్న దనుకొనుచున్నది వ్యావహారికసత్త. జీవుఁ డీశ్వరునికి వేఱు కాఁడు. మాయాప్రతిబింబితచైతన్యమే జీవుఁడు. మాయాశ్రయుఁడు మాయా విశిష్టుఁడు కేవలఁడు నైనపరమాత్మయే వ్యావహారికజగత్తున కుపాదాననిమిత్త భయకారణ మగుచున్నాఁడు. పరమార్థదృష్టిలో, జగత్తు పరమాత్మయం దధ్య

స్తము కాని సత్యము కాదు. అందుచేఁ బరిశ్రామము కూడ లేదు. అంతయు వివర్తమే.” ఇందు చేతనే, అద్వైతము వివర్తవాదాశ్రయ మైనది. ఇట్లు వాద భేదమున శాఖోపశాఖ రైనయాస్తికదర్శనములలో—

పూర్వమీమాంస-కర్మమీమాంస లేక ధర్మమీమాంస యనునామాంతరములు గలదీనికర్త జైమిని. దీని కుపపక్షుడు తొలుత వృత్తి రచించెను. ఇతఁడు జైమినిగురు వగువహ్నిపాఠ్యాయనితమ్ముఁ డని వైదికప్రతీతి. ఇది సంప్రదాయసిద్ధ మగుట విశ్వాస్యము కావున, జైమిని పేదవ్యాసునిశిష్యుఁ డనెడిపౌరాణికప్రతీతి కల్పితము కాక పోదు. ఉపపక్షునివృత్తి యాధారముగా శబరస్వామి ధర్మసూత్రములకు గొప్పభాష్యము నిర్మించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకమున కిండుక పూర్వుఁ డని కొందఱును, క్రీ. పూ. ౫౭ లోని విక్రమాదిత్యునిగురు వని కొందఱును, భావించిరి ¹. బౌద్ధాయనకల్పవివరణకర్త యగుభావస్వామి కూడ జైమిని సూత్రములకు భాష్యము రచించె నని తెలియును గాని² యది కనరాకున్నది. పైసూత్రములను శాబరభాష్యమును గైకొని భట్టకుమారిలస్వామి రచించిన తంత్రవార్తిక మీ శాస్త్రమున కలంకారముగా నున్నది. క్రీ. శ. ఏడవ శతాబ్ది రెండవభాగములోనిబౌద్ధమతగ్రంథకర్త యగుధర్మకీర్తి నెఱిగినవాఁడును ౭౩౦ ప్రాంతమున నున్న మహాకవిభవభూతికి గురువుగాఁ జెప్పఁబడువాఁడు సగుకుమారిలుఁడు ౬౫౦-౭౩౦ నడుమ దీనిని రచించె నని చెప్పవచ్చును. ఇది సూత్రములకును శాబరభాష్యమునకును గూడ భాష్య మయ్యు స్వతంత్ర మైనమహాగ్రంథముగాఁ గనవచ్చును. ఇది శ్లోకవార్తికము తంత్రవార్తికము టుష్టిక యనఁ ద్రివిధముగా నున్నది. మీమాంసాసూత్ర ప్రథమాధ్యాయములోని తర్కపాద మనెడిమొదటిపాదమునకు శ్లోకరూపముగా నున్న వ్యాఖ్య శ్లోకవార్తిక మనియు, అందలిరెండవపాదము మొదలుగా మూడవయధ్యాయముచివరవఱకు గద్యరూపముగా నున్నది తంత్రవార్తికమనియు, అక్కడినుండి పండ్రెండవయధ్యాయము కడపటివఱకును మిక్కిలి సంగ్రహముగా నున్నగచ్ఛద్వ్యాఖ్య టుష్టిక యనియుఁ జెప్పఁబడును. కృష్ణదేవునితంత్రచూడామణి, కుమారిలుఁడు శాబరభాష్యమునకు బృహట్టిక మధ్యమట్టిక యనునామముల మఱిరెండు టీకలు రచించె ననియు, లభ్యమైన తంత్రవార్తిక మాబృహట్టిక సంగ్రహ మనియుఁ జెప్పెను ³. కాని, అట్టి లిపుడు కనరావు. లోకవ్యాప్తమైన తంత్రవార్తికమునకు

1. విద్యావతి లాకూరుపండితుఁడు పురుషపరీక్షయను గ్రంథమునఁ జెప్పినట్లు, అంగ్లప్రభాకర మీమాంస. 127 పుట.

2. సం. వా. చ. ప్ర పుటలు, 297, 335,

3. మహా, గంగానాథరూగారి యాంగ్లికృత తంత్రవార్తిక పీఠిక,

భట్టసోమేశ్వరుని న్యాయసుధ, భట్టభవదేవుని తౌతాతిలమతతిలకము, గంగాధర మిశ్రునిన్యాయపారాయణము, అన్నంభట్టునుబోధిని, గోపాలభట్టుమితాక్షర, పరితోషమిశ్రునియజిత, పార్థసారథిమిశ్రునితంత్రరత్నము, అనువ్యాఖ్యలు కలవు. దీని ననుసరించిన వింకను గొన్ని కలవని తెలియుచున్నది. ఇవియన్నియుఁ గుమారిలభట్టు మతము ననుసరించిన వగుట మీమాంసాశాస్త్రమున భాట్ట మనుషేర నొక మత మేర్పడినది. దీని కించుక వేఱుగాఁ బ్రాభాకరమత మేర్పడినది. ఈరెంటిలో నేది ముందను విషయమున మతభేదములు కలవు.

ప్రభాకరుఁడు కుమారిల శిష్యుఁడని పండితలోక ప్రసిద్ధి కలదు. ఇందుకు శంకరాచార్యకృతముగాఁ జెప్పఁబడు సర్వసిద్ధాంతసంగ్రహమందును మాధవాచార్య కృత శంకరవిజయమందును, ప్రభాకరమిశ్రుఁడు కుమారిలభట్టు శిష్యుఁడుగావర్ణింపఁ బడుటయే కారణము¹. ఇందు మొదటిది జగద్గురు శంకరాచార్యకృతము గాక మఱియే శంకరునిదో యని పెద్ద లూహించుచున్నారు. ఇక, శంకర విజయము జగద్గురు మహత్త్వమును దెల్పఁ గడంగినది కాని చరిత్రము దెలుపఁ బూనినది కాకపోవుటచే నంతరికొన్ని చారిత్రకవిషయములు విశ్వసనీయములు గాఁజాలవు. అందు పేర్కొనఁబడిన గ్రంథకర్తలును బంకితులును వాఙ్మయప్రసిద్ధులే కాని, వారందఱును శంకరాచార్యులకు సమకాలమువారు కారు. అందుచే నుత్తమకావ్యముగా గణింపఁదగిన శంకరవిజయములోని చరిత్రాంశములు సత్యములని నమ్మి ప్రభాకరుఁడు కుమారిలశిష్యుఁ డనుట కవకాశములేదని కొందఱు అందురు. డాక్టరుకీతు, ప్రభాకరుఁడు శ్రీ, శ. ౬౦౦-౬౫౦ నడుమ నున్నవాఁడని వ్రాసెను గాని, అందుకుఁ దగిన యాధారములు మాత్రము చూపలేదు. ఉపవర్షవృత్తిని శాబరభాష్యము ననుసరించిన ప్రభాకరుని బృహతీయు, కుమారిలుని తంత్రవార్తికమునుగూడ 'వార్తిక కార, వార్తిక' శబ్దములను బ్రయోగించుటచే, బృహతీ తంత్రవార్తికకారు నుద్దేశించి వార్తికకారశబ్దము ప్రయోగించి యుండు ననుటకును పీలులేదు. ఈరెండు గ్రంథములునుగూడ నొకదానిలోని విషయము నెంతమాత్రము మఱియొకటి యెందును స్పృశించినట్లును గనరాదు. కాని, ప్రభాకరుని బృహతీ, వృత్తిశాబర భాష్యములకు విరుద్ధముగాక సరిగా వాని ననుసరించె ననియు ; కుమారిలుని వార్తికము పెక్కుచోట్ల వానికి పేటై స్వాభిప్రాయ మావిష్కరించె ననియు²

1. శం. వి. 7-77.

2. చూ. తంత్రవార్తికము. 1. 2-1 అధికరణము, 1. 3-1, 4, 5, 7, 10,—1. 4-1.

కొండ అందురు. మహామహోపాస్థాయ గంగానాథరూపాగారి యభిప్రాయము నిదియే¹. అయిన సీవీషయ మింతటితో సమాప్తము కాలేదు, విద్యార్లోక వ్యాప్తమై యర్వాచీన గ్రంథములకుఁగూడ నెక్కిన మఱియొక కథ కలదు. అది కుమారిలు నికి 'తుతాత' బిరుదమును, ప్రభాకరునికి 'గురు' బిరుదమును బ్రతిపాదించు చున్నది. ఇట్లది ద్వీవిధ మగుటచేతనే కర్పిత మని తెలియుచున్నది. గాని ప్రభాకరుని కుమారిల శిష్యత్వమును మాత్రము విడువకున్నది, ఆ కథ యిది:—

“కుమారిలభట్టు గురువునొద్దఁ జదువుచుండఁగా మీమాంసలో నొక చోట “అత్రాపి నోక్తం తత్రతు నోక్త మితి ద్వీరుక్తమ్” అనుమాట వచ్చినది. ఇక్కడను జెప్పఁబడలేదు, అక్కడను జెప్పఁబడలే దనుచు, రెండుసార్లు చెప్పఁబడిన దనుట యెట్లు సంగత మగు నని గురు వాలోచించి, అర్థము కుదురక పాఠము విడిచి యాలోచించుచు నూరివెలుపలికిఁ బోయెను. తరువాత, కుమారిల భట్టు విచారణచేసి, “అత్ర = ఇక్కడ, అపినా = అపిశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినది, తత్ర = అక్కడ, తునా = తుశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినది. కావున రెండుసార్లు చెప్పఁబడినది” అనునర్థము సాధించి తాటాకుమీఁద వ్రాసి గురువుగారిభార్య కిచ్చి వెళ్ళెను. పిదప గురు వింటికి వచ్చినంత నామె కుమారిలుఁ డిచ్చినపత్ర మిచ్చెను. అది గురువు చూచి యతని తెలివికి మెచ్చుకొని, తుశబ్దార్థము చక్కగా సాధించి నందుకు ‘తుతాత’ బిరుద మిచ్చెను” —తుశబ్దార్థము సాధించుటచే దానికిఁ దండ్రి యని దానియర్థము—ఇది యొక పాఠము.

“ప్రభాకరుఁడు కుమారిలభట్టునొద్ద మీమాంస చదువుచుండఁగా ‘అత్రాపినోక్తమిత్యాది వాక్యము రాగా, కుమారిలుఁడు దానియర్థము కుదురక యాలోచించుచుండెను. అప్పుడు ప్రభాకరుఁడు—అపినా—తునా—అని పదవిభాగముచేసి యర్థము కుదిరెను. అంత నతఁ డానందించి ప్రభాకరునికి ‘గురు’ బిరుద మిచ్చెను” అని మఱియొక పాఠము.

పైకథా పాఠములనుబట్టి కుమారిలభట్టు మతము భాట్ట మనునట్లే తాతాతికము లేక తాతాతితముకూడ నయినట్లును, ప్రభాకరుఁడు గురుశబ్దవాఙ్మయఁ దైన

ట్లును నవీనములైన గాగ్రింథిక ప్రమాణములు కనబడుచున్నవి¹. బాలవలభీ భుజంగుఁ డను మాఱుపేరుగల భట్టభవదేవుఁడు కుమారిలవారికమునకు వ్యాఖ్యగా, తౌతాతితమరతిలకము రచించె నని చదివెయున్నాము. ఇందలియాప్రయోగము కుమారిలమతపర మనుట స్పష్టము. కాని, మాధవాచార్యు లీశబ్దమును బౌద్ధపరముగాఁ బ్రయోగించిరి². బౌద్ధులలోఁ గూడ, 'తుతాత' యున్నాఁడేమో తెలియదు. ఏది యెట్లయినను, వీరి కీ విరుదు లిచ్చిన పై కథలు సత్యముకాకపోయినను, పూర్వోక్తగ్రంథప్రమాణములనుబట్టి వీరి కీవిరుదు లెట్లోవచ్చినవని మాత్రము నమ్మవలసియున్నది. ఇంక, ప్రభాకరుఁడు కుమారిలునిశిష్యుఁ డనెడి పండిత జనశ్రుతియందుమాఁ—మహామహోపాధ్యాయ యన్. కుప్పుస్యామితాత్రిగా రీ వదంతినే సమర్పించుచుఁ జక్కనివ్యాసము వ్రాసియున్నారు³. సర్వసిద్ధాంతరహస్య కారాదులుకొందఱు, కుమారిలభట్టశిష్యుడైన ప్రభాకరుఁడు శాబరభాష్యము నకు స్వల్పభేదముతో మతాంతరము కల్పించి ప్రాభాకరమతము లేవనెత్తెనని యిట్లు నిరూపించియున్నారు.

“తస్యతు భాష్యవారికకర్తుః భట్టాచార్యస్య శిష్యః ప్రభాకరగురుః భాట్ట మతాత్, ఉపాదానగ్రాహకగ్రహణాదిరూపప్రమాణాంతరనియోగశబ్ద బలవాదార్థబలవాదాదిరూపషడ్భేదస్వీకారేణ శాబరస్య భాష్యస్య మతాంతరం ప్రాభాకరన్నామ గ్రన్థభేదం కృతవాన్”

కుమారిలుఁడే శాబరభాష్యమునకుఁ గొన్నిచోట్ల వేరై స్వమతము నిరూపించుచు నర్థభేదకల్పనము గావించెనుగాని ప్రభాకరుఁ డట్లు గావింప లేదని గంగా నాథరూపండితు లనుచున్నారు⁴. ఇట్లువివాదగ్రస్తమైనకుమారిలప్రభాకరగురు

1. అస్యాం సూత్రం జైమినీయం శాబరం భాష్య మస్య తు మీమాంసావారికం చాట్టం భట్టాచార్య కృతం హి తత్, తచ్చిష్యోఽప్యల్పభేదేన శాబరస్య మతాంతరమ్, ప్రభాకరగురు శృతే తస్మి ప్రాభాకర మృతమ్. ఇట్లు, శేషపండితుని సర్వసిద్ధాంతరహస్యము, గోవిందునివ్యాఖ్య, “వైవాక్రావి గురో ర్మతం విదితం తౌతాతితం దర్శనమ్” ఇత్యాదిప్రచోద చంద్రోదయనాటకము. అంకము 2. శ్లో. 2. దీనివ్యాఖ్య గురువు ప్రభాకరుఁ డనియు, తుతాతి కుమారిలుఁ డనియు విశదీకరించినది. ప్రభాకరగురో ర్మతస్యే మీమాంసారంభసిద్ధయే” ప్రకరణ పంచిక.
2. చూ. స. ద. సం. ఆర్హతదర్శనము.
3. The Proceeding of the second oriental conference held at Calcutta P. P. 407. 412.
4. see Prabhakara mimansa, P. P. 131, 133.

శిష్యులనిరూపణము గ్రంథవిస్తరభీతిని గలిగించుచున్నది గావునను, తీతువండి తుడు చెప్పినప్రభాకరకాలమునకును బ్రసిద్ధ మైనకుమారిలకాలమునకును తెప్పరిచి దగినయంతరమే కనిబడదు కావునను, ప్రభాకరుడు కుమారిలునిశిష్యులైనను గాకపోయినను, అప్పటికి వృద్ధుడై యున్నను లేక యౌవనదశకు వచ్చినవాడై యున్నను, భాట్టమత మెఱిగియే శాబరభాష్యమునకుఁ గొంచెము వేఱుగా పట్టే దస్వీకారముతోఁ దనపేరఁ బ్రాభాకరమఠ మావిష్కరించియుండు నని యిప్పటికి విశ్వసితము. అది యట్టిది కావుననే భాట్టమత మనుసరించి తరువాతఁ బుట్టిన గ్రంథములలో దశాంశ మైనను ప్రాభాకరమఠ మనుసరించి పుట్టినవి కనరావు. దాని కున్నవ్యాప్తిలో శతాంశ మైనను దీనికిఁ గనరాదు.

ఇట్లు మీమాంసావర్ధనమును జగద్రస్థసిద్ధము గావించినకుమారిలభట్టు శ్లోకవార్తికారంభమునందు శివుని ఛాసించి, మీమాంసాశాస్త్ర తేజస్సులచే నుజ్జ్వలించుచేదార్థజ్ఞానరత్నమున నా కాశ విజృంభించుచున్న దని చెప్పుచు నిట్లనెను.

“ప్రాయేనైవ హి మీమాంసా లోకే లోకాయతీ కృతా
తా మాస్తికపథే కర్తు మయం యత్నః కృతో మయా”

కొంచె మెచ్చుతక్కువగా మీమాంస లోకాయత (నాస్తిక) ముగా మాతీనది. దానిని, ఆస్తికమార్గమునకుఁ ద్రిప్పుటకై నే నీయత్నము చేయుచున్నాను. అన్నమాటలనుబట్టి కుమారిలునికాలమునం దాస్తిక మైనమీమాంసామతము క్రిందికిని, నాస్తికమతములు పైకిని వచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతని నాడు నలాందలో బౌద్ధమతవిద్యావహము సుప్రసిద్ధమై వర్ధమానదశలో నున్నది. అందలిబౌద్ధాచార్యులు దేశమంతట సంచరించి హైందవమత మెఱిగించుచు బౌద్ధమతము నెలకొల్పఁ దాటువడుచున్నారు. పార్వసారథిమిత్రుడు తెలిపినట్లుగా, భర్తృమిత్రుఁడు మొదలగువారు మీమాంసామతమును లోకాయతమతముగావించుచున్నారు.

“ద్విజన్మనా జై మినినా పూర్వం వేదమయార్థతః
నిరీశ్వరేణ వాదేన కృతం శాస్త్రం మహత్తరమ్”

ఇత్యాదిగా సాంఖ్యేతరమతనిందతోడిశ్లోకములు పద్మపురాణమున కెక్కి మీమాంస నిరీశ్వరవాదదర్శన మని చాటుచున్నవి. కొందఱు బౌద్ధసన్యాసులందందలిమండలేశ్వరుల నాశ్రయించి వారియానతిని బ్రజలను బౌద్ధమతావలం

బులను గావించుచున్నారు. హిందూబౌద్ధమతములను గొప్పబోరాటము నిర్వహించినది. ఆనందయమున వైదికమతమును బునరుద్ధారణముగావించి, గంకణము కట్టుకొని కుమారిలభట్టు మీమాంసాభాష్యము ననుసరించి గ్రంథము రచించి దానిని బోకమున వ్యాప్తికి దెచ్చి భర్తమీమాంసను నిలువఁ ద్రొక్కెను. ఇతని శ్లోకవార్తకములో నెక్కువగాఁ గడునించుబౌద్ధమతనిరాసమే యితఁడు బౌద్ధమత మణఁగఁ ద్రొక్కఁ బూనినవట్టువలను దెలియఁజేయును. ఇతఁడు చూడుచేసములో నొకబౌద్ధాచార్యునివద్దఁ దన్మతరహస్యము తెలిగి పిదప వానిని ఖండించినందున గురుద్రోహి యైనయితనికన్ను బోయిన దనియు, ఇతఁడు గురుద్రోహభాషము శాంతించుటకై తుషాగ్నిలోఁ బ్రవేశించె ననియు, జైనవేషముతో నితఁడు జైనాచార్యుని శిష్యుడై రన్మరధర్మములు తెలిసికొని తరువాత జైనమతము ఖండించె ననియు, మేదిసీపుర రాజైనసుధన్వు నాశ్రయించి యుచిని వశవజుకొని యతనిచే బౌద్ధులను జైనులను జంపించె ననియు, శంకరాచార్యులు తనభాష్యమునకు వార్తకము వ్రాయవలసిన దని తుషాగ్నిఁ బోచ్చిన యితనిని గోరెననియు, ఇంక నేవేవో యీ మహాపురుషునిగూర్చి పెక్కు కథలు కలవు¹. ఇవి యన్నియు విశ్వసనీయములు కాకున్నను, వీనినిబట్టి యితఁడు బౌద్ధజైనమతములను చక్కఁగాఁ దెలిసికొని యందలిదోషములు గ్రహించి యవి యవలంబియములు కావని నిశ్చయించి వానిని నిర్మూలించి యర్పించె ననుటమాత్రము సత్యమని నమ్మవచ్చును. ఇతని పూనికవల్లనే యానాస్తికమతములు రెండును పుడుమున్నరస్థితి నుండి జాతి క్షీణదశకు వచ్చె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడారంభించిన పరమతవిహాస కృత్యమును పిదప శంకరాచార్యులు తుదముట్టించిరి. అట్టివైదికమతపీఠము మన కుమారిలభట్టు. వైదికమతపునస్థాపకుడైన యితని మీమాంసామతమే ఛాట్టమత మనుపేర మీమాంసాచర్యనమునకు జీవ మైనది. ఇతఁడు బౌద్ధజైనమత ఖండనమునకు హిందూదేశమునలుగడల యాత్ర సరిపిన కారణమున నుత్తరదేశియఁ డనియు, దాక్షిణాత్యుఁ డనియు, ఆంధ్రప్రవిడ బ్రాహ్మణుఁడనియు, కుమారస్వామి యవతారమనియు, జన్మచే బౌద్ధుడై తరువాత వైదికమతము స్వీకరించినవాఁ డనియు, వారు వారు తలంచిరి. ఈ యాహల కాధారము లైనకథ లెంతవఱకు సత్యములో కాని, జినవిజయ చునెడి గ్రంథములో నితఁ డిట్లు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు.

1. చూ. జినవిజయ. శంకరవిజయాదులు.

“అంధ్రో త్కూలానాం సంయోగే పవిత్రే జయమంగలే
 గ్రామేఽన్తికే నుహానద్యా భట్టచార్యః కుమారిలః
 అంధ్రజాతి స్తిత్తిరికో మాతా చంద్రగుణా సతీ
 యజ్ఞేశ్వరః పితా యన్యః.....
 మహావాదీ మహాన్ ఘోరః శ్రుతీనాం చాభిమానవాన్
 జినానా మంతక స్సాక్షి ద్దురు ద్వేష్టా లతిపాపవాన్”¹

జినవిజయము నాకు లభింపలేదు కాని, ఈశ్లోకములలో నవిశ్వసనీయ విషయ మేమియుఁ గనరాదు. అసాధారణ ప్రజ్ఞాధురంధరుఁడును జైనమత కంటకుఁడు నైన యితని శీలమును జినవిజయము సరిగా వర్ణించిన దనియే చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు జైనులను జంపించకపోయినను, జైనాచార్యునొద్దఁ దన్మతరహస్యము లెఱిగి జైన మతము నణఁగింపఁబూనుటచే గురుద్రోహి యనియు జైనాంతకుఁ డనియుఁ గని తీఱఁ బైగ్రంథ మితని నిందించుటయు సముచితమే యగుచున్నది. ఇంతకును బై శ్లోకములలోఁ బరమతమువాఁడు కావించిననిందయే కనఁబడుచున్నది గాని, అంధ్రుఁ డెవఁడో కుమారిల గౌరవమునఁ జేసినస్తవ మేమియుఁ గనఁబడదు. కావునఁ బరమతగ్రంథమందలి పైవర్ణననుబట్టి, ఇప్పటి గంజాముజిల్లాలో జయమం గల గ్రామమునందు కుమారిలభట్ట చంద్రగుణాయజ్ఞేశ్వరుల గర్భమున జన్మించె ననియు, తైత్తిరీయశాఖాధ్యేత యగునితఁడు పేదప్రమాణ్యవాదమున గెలు పొందిన యాంధ్రద్రావిడ్యులుఁ డనియు విశ్వసితము.

ఇతనిమత మనుసరించినవానిలో మండనమిశ్రుని విధిభావనావిశ్రమవివేకము లును, వాచస్పతిమిశ్రునిన్యాయకణికయు, పార్థసారథిమిశ్రుని శాస్త్రదీపికన్యాయ రత్నమాలాదులును, రాహునుజాచార్యుని న్యాయరత్నమాలావ్యాఖ్యయగు నయ రత్నమాలయు, మాధవాచార్యుని జై మిసీయన్యాయమాలావిస్తరమును, ఖండదేవుని భాట్టదీపికా భాట్టరహస్యాదులును, అప్పయదీక్షితుని మయూఖావల్యాదులును, కృష్ణయజ్ఞమీమాంసాపరిభాషయు, అపదేవుని మీమాంసాన్యాయ ప్రకాశమును మీమాంసకుల పొగడ్త గాంచియున్నవి. పైవారిలో స్వతంత్రగ్రంథకర్త యగు పార్థసారథిమిశ్రుఁడు భాట్టమతమునకు మధ్యకాలమున మఱియు మెఱుఁగుతెచ్చిన మహావిద్వాంసుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. దశమశతాబ్దిలోనివాఁడు. పదునేడవ శతాబ్ది లోని ఖండదేవుఁడు కడపట మీమాంసాశాస్త్రమునకు వన్నె దెచ్చిన ఘనుఁడు.

ఇతని మీమాంసా కౌస్తుభము మీమాంస ప్రాచీన స్వరూపమును గరతలామలకము గావించును. ఇంకను దుదియుగమున శాస్త్రదీపికాదులకు వ్యాఖ్యానములు రచియించిన శంకర మిశ్రాదు లనేకులు కలరు¹. ఇంక, పృథాకరుఁడు జైమినిసూత్ర భాష్యము ననుసరించి వ్రాసిన లఘ్వీబృహతీవ్యాఖ్య లాధారముగాను స్వతంత్రము గాను గూడ వెలసిన ప్రాభాకరమత మీమాంసా గ్రంథములలో శాలికనాథ మిశ్రుని ఋణిమలా ప్రకరణపంచికలు ప్రధానములని తెలియుచున్నది. ఇట్లపారముగాఁ బెరిగిపోయిన యీశాస్త్రమందలి గ్రంథముల నైనఁ దేర్కొనుట కిందు తావు చాలదు. ఇకఁ బ్రాచీన గ్రంథకర్తలు కొందఱినిగూర్చి వెలసిన పుక్కిటి పురాణ గాథలు విశ్వాస్యములు గా వనుటకుఁ బండితలోక ప్రసిద్ధమైన యొక గ్లోకమును, ఒక కథయు :-

“బ్రాహ్మణ్యా మభవ ద్వరాహమిహిరో జ్యోతిర్విదా మగ్రీణీః,
రాజా భర్తృహరి శ్చ విక్రమస్సపః క్షత్త్రాత్మజాయా మఘాత్,
వైశ్యాయాం హరిచంద్రవై ద్యుతిలకో జాతశ్చ శంకుః కృత్తీ,
శూద్రాయా మమరః షడేవ శబరస్వామిద్విజ స్యాత్మజాః”

శబరస్వామి యను బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందు వరాహమిహిరుఁడు, క్షత్రియకాంతయందు భర్తృహరి విక్రమాదిత్యులు వైశ్యవనితయందు హరిచంద్ర శంకువులు, శూద్రభామినియందు, అమరసింహుఁడు ననునాబ్ధురువుత్రు లుదయించిరఁట. శబరస్వామి మొదటిపే రాదిత్యదేవుఁడు. అతఁడు జైనులతో వాదించి యోడిపోయి వారు హింసింతు రన్నభయముచే నడవులకుఁ బాటిపోయి యాట వికులైన శబరులకు నాయకుడై శబరస్వామి యనుపేరు గాంచెనఁట. ఇఁక పీనిని విమర్శింపక సంకర్షకాండముమాట చూతము,

“జైమినిముని రచియించిన పూర్వమీమాంసాసూత్రము ద్వాదశాధ్యాయ మాశ్రమే కాదు. అది పదునాఱాధ్యాయములగ్రంథము. కడపటి నాలుగును సంకీర్తార్థ నిరూపణసరము లగుటచే వానికి సంకర్షకాండ మనుపేరు వచ్చినది. ఆనాలు గాధ్యాయములకుఁ గూడ శబరస్వామి భాష్యమురచియించినట్లుగా నందందలియుల్లే భనములవల్లఁ దెలియుచున్నది. జగన్నాథపండితరాయలమీమాంసాగురు వగు ఖండదేవుఁడు సంకర్షకాండమునకు రచియించిన భాట్టదీపికలోఁ గొన్నిలోపములు కనిపెట్టి గంభీరపండితవుత్రుఁ డగుభాస్కరభట్టు సంకర్షకాండాధ్యాయములు నాల్గిం

1. చూ. ఇండియా ఆఫీసు లైబ్రరీ కేటలాగు నాల్గవసంపుటము.

ఏతిని వాక్తవంద్రిక యనుపేర వ్యాఖ్య రచియించినట్లు గ్రంథాంతర్గోతములవల్ల తెలియచున్నది. కావున సేనానుగద్యాయములు కూడ జైమినివే" అని సంకర్షణాంధప్రచారము పీఠికలోఁబ్రాసరి¹. కాని, సూత్రములు ద్వంద్వశాఖ్యాయలోని సూత్రములవలె స్పష్టార్థములు గాక-అనుయజితీతి-యోగిన్యై-అభితః-అను కీర్తిని వ్యాఖ్యానప్రచారవలె నుండుట చూచినను, వానికై లి చూచినను, అందలి విషయము చూచినను, అవి యెంతమాత్రముజైమినికృతములు కా వని తెలియక పోదు. భట్టభాస్కరఁడు ద్వంద్వశాఖ్యాయకి సంగ్రహవ్యాఖ్య రచియించియు, మహంసాశాస్త్ర మందలి యాదరాతికయమునను, భాట్టదీపికవంటిగ్రంథము రచియింపనధికాక్షను, కల్పసూత్రభాష్యభారభాష్యదులలోనియందందలి యాగాది పరములైన కొన్నివిశేషవిషయములను సూత్రవ్యాజమున సంగ్రహించి సంకర్షణాంధ మనుపేరు పెట్టి దానికి భాట్టవంద్రిక యనువ్యాఖ్యానము రచియించెనేమో యని తోచుచున్నది, లేదా; అట్టిసూత్రము రెవరో రచియించినవి లభింపఁగా నిరఁడు వ్యాఖ్య వ్రాసి రచకు లభించినసంప్రదాయమునుబట్టి యవి జైమిని వని వ్రాసి పడియుండవచ్చును. అంతేకాని, అవి జైమిని వనుటకు మాత్రము సరి వ్రాసినయితరప్రమాణ మేమియు దొరకలేదు. దొరకునన్నయశయు రేదు. ఇందుట దీనియాద్యంతరవాక్యములు పరిశీలించము.

౧. "ప్రణమ్య జైమినిమునిం ఇందదేవకృతా విహ,

అనుగ్రహాయ మందానాం సంగ్రహో ఽయం విధీయతే"

౨. "ఏవం ద్వాదశభి రధ్యాయైః ప్రకృతివికృతిభేదేన కతిపయాన్ న్యాయాన్ సంశోభ్య తై రేవ న్యాయై రిత స్తతో విప్రకీర్ణా న్వేదవాక్యాన్ధా నైదం ఏర్వేణ సమృ జ్జిష్కృత్య నిర్ణేతు మేషా చతురధ్యా య్యరథ్యరే"

౩. "జైమినే ద్విమలసూక్తిరటిన్యాం మగ్న మాప శుచితాం మమ చేతః లేన భేదతు పినాతిపదాజ్ఞే యేన జన్మనివహో న పున స్సాన్యత్,

ఇందదేవకృతభాట్టదీపికా లక్షణైః కతిపయై రసంభృతా

ఇ త్యుదీక్ష్య బుధాన్కరాగ్నిచి ద్భారతీ బరిభ రామ్భభూవ తామ్,

అద్వాపది కృతి రేషా ఽద్యన్తవిహీ నేతి దీపి కాఖ్యాసీత్

షోడశకలాభి రఘనా పరిపూర్ణా భాట్టవంద్రికాత్వ మగాత్,

అసీత్ ఘోషకలక్షణీ శ్రుతిపదా యా ధర్మమిమాంసికా
సంకర్ష్యావతుర్థ భాగవిఘ్నరా కాలేన సా ఒజాయత
గాయత్రీ త్రిపదాత్మి కేవ విబుధై రద్యాపి పాపర్యచే
తాం పూర్ణా మతనో ప్రృమేణ మహతా గంధీరణో ఛాన్కరః”

ఇందు, మొదటిశ్లోకములో ఖండదేవునిసంకర్ష కాండవ్యాఖ్య యగుభాట్ట దీపికకు సంగ్రహము రచియించుచున్నట్లు ఛాన్కరుడు సూచించియున్నాడు. రెండవదగు నవతారికలో, అక్కడక్కడ నున్న వేదవాక్యార్థములను దీనివరముగా నిర్ణయింపఁ జతురవ్యాయ యారంభింపఁబడుచున్న దని చెప్పినాడు ఈయారంభము జైమినిది గా నితఁ డవతారికచే సూచించె ననుట విదితము. ఇతఁ మూడవ దానిలో రెండవశ్లోకమున, ఖండదేవునిభాట్టదీపిక (ఇక్కడసంకర్ష కాండవ్యాఖ్య) యసంపూర్ణ మగుటచే దా నాలోపము పూరించినట్లు చెప్పినాడు. మూడవ శ్లోకములో నింతవఱకు నిది భాట్టదీపిక యనఁబడినది గాని, ఇపు డిది భాట్ట చంద్రిక యైన దన్నాడు. నాల్గవశ్లోకములో ‘ధర్మమిమాంస పదునాఱవ్యాయములదే, కాలవశమున నందలికడపఱినాలుగధ్యాయములును దానినుండి విడిపోయినవి. నేటివఱకును (రాను భాట్టచంద్రిక రచియించువఱకును) మూడుపాదముల గాయత్రీ సుంద్రమువలెనే సంకర్షకాండము లేని పన్నెండవ్యాయముల మిమాంసాసూత్రములనే పండితులు చదువుచున్నారు, ఇప్పుడు ఛాన్కరభట్టు దానిని సంకర్షకాండముతోఁ గలిపి సంపూర్ణము గావించెను’ అని తా నతికష్టము మీఁద సంకర్షకాండమును దనవ్యాఖ్యతో బయటఁ బెట్టినట్లు తెలిపినాడు. చూచితిరా ? ఖండదేవుఁ డీయధ్యాయములకు వ్యాఖ్య రచియించెనట. కాని, తననాటిదాక నెవరును వీని నెఱుంగ రట. దేశములోనిపండితు లందఱును మూడువంతులే చదువుచున్నారట. తా నిపుడు నాల్గవవంతు లోకమున కిచ్చెనట. ఈయసంగతవాక్యములే జైమినిసంకర్షకాండ మనునాలుగధ్యాయములు రచియింపలే దనియు, ఖండదేవుఁడు వీనికి వ్యాఖ్యయే వ్రాయలే దనియు, ఈయల్లిక యంతయు ధట్టభాన్కరుని తలనుండి పుట్టినదే యనియుఁ దెలుపుచుండ నింతకంటె నితనిమాటలు వేఱుగా విమర్శింపనేల: అయిన నీవిషయ మింకను బరిశోధకులు విమర్శింతురుగాక.

జైమినిమత మిట్లు చిరకాలముగా వ్రాహ్మణాశ్రయమై వచ్చినను, దీని సిద్ధాంతములు కొన్ని నచ్చకపోవుటచేతనే యితరమతములు తలచూపిన వనుట నిక్కము. “వేదము స్వతఃప్రకాశము. దానికిఁ గర్త లేడు. విద్యర్థువాడ మంత్రరూప

మయిన వేదశబ్దరాశి నిత్యము. దాని కెన్నఁడును నాశములేదు. సృష్టి యంతయు శబ్ద మూలకమే. వేదము ననుసరించియే ప్రజాపతి స్థావరజంగమాత్మకమైన సకలజగము సృజించుచుండును, ఉత్తరసృష్టి పూర్వసృష్టిని బోలెయిండును. ఛర్మాచరణమే యిష్టాన్వసిద్ధికి మూలకారణము. వేదము విధించినదే ధర్మము. యజ్ఞాదిక్రతువులే యజమానికి పలము నిచ్చునుగాని ఫలదాతయైన యీశ్వరుఁడు వేటుగా లేడు. జ్యోతిషోమాదులు స్వర్గాదిలోక సుఖము నొనఁగును.” ఇత్యాదులు దీని సిద్ధాంతములు. దీనితత్త్వము పరామర్శించెనచో, “వేదము ప్రమాణముకాదు, దేహాతిరక్తమైన యార్చలేదు” అని చెప్పెడి లోకాయతమత మణఁచుటకై, ‘వేదమే ప్రమాణము. దేహాతిరక్తమై జ్ఞానాశ్రయమైన యాత్మ కలదు. అది కర్మ జన్మ మైనస్వర్గాదిసుఖ మనుభవించును’ అనునిశ్చితాభిప్రాయమును వేదార్థ విచార మూలకముగా నావిష్కరించుటకై యిది యుదయించె నని విశదము కాఁగలదు. కర్మఫలదాత వేటుగా లే దనియు. ఆత్మ జ్ఞానాశ్రయమే కాని జ్ఞాన స్వరూపము కా దనియుఁ జెప్పుటచే నిదియును నిరీశ్వరమతమే యని తక్కినవారు కొందఱు అనిరి. సూక్రిములం దెందును, ఆత్మ విజ్ఞాన స్వరూప మనెడి భావము సూచితము కా దనుటయు నిజము. శంకరభగవత్పాదులు గూడ, జైమిని మతమం దాత్మ జ్ఞానాశ్రయమను భావమే వెల్లడించిరి. కాని, శబరస్వామి నాస్తికత్వనిరాసకై విజ్ఞానాత్మాస్తిత్వ మొకచో సూచించెను. ఈవిషయ మెఱిగియే భట్టపాదులు శ్లోకవార్తికమున నిట్లనిరి.

“ఇత్యాహ నాస్తిక్యనిరాకరిష్టు రాత్మాస్తితాం భాష్యకృద్రత యుక్త్యా,
దృఢత్వ మేతద్విషయః ప్రబోధః ప్రయాతి వేదాన్తనిషేవణేన”

దీనినిబట్టి జైమినిమతమం దాత్మ విజ్ఞానస్వరూపము కాదనెడి యభిప్రాయము స్పష్టమగును. కాని, సూచనగా భాష్యకర్తయుఁ దైని జెప్పినవిధముగా వార్తిక కారుఁడును, పీఠీ ననుసరించి తక్కినవారును, విజ్ఞానాత్మత్వ మంగీకరించినట్లు కనఁబడును, లోకవార్తికము మొదల నున్న—

“విచక్షణాన దేహాయ త్రివేదీదివ్యచక్షుషే
శ్రేయః ప్రాప్తి నిమిత్తాయ నమ స్సోమార్ధధారిణే”

ఆను శ్లోకము కుమారిలుఁ కిశ్వరుని స్తుతించుటను విస్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. కొందఱు బీది యీశ్వరస్తుతిపరము కా దని వాదింతురు కాని, వాసుదేవ

దీక్షితుని కురూహలవృత్తి కుమారిలుఁ దీక్ష్యరవాది యనుభావమునే వెల్లడించెను¹. ఇది సత్య మైనను, ఇదిని స్లోకవార్తిక మీశ్వరుఁడు జగత్కారణ మనుమాట చెందును చెప్పియుండ లేదు. అందుచేఁ బూర్వ మీమాంస నిరీక్ష్యరమే యని చెప్పఁదగియున్నది. ఇఁకఁ గృమభంగ మైనను, ఉత్తర మీమాంసను జివర కుంచి చిక్కినవాని సవరోకితము.

న్యాయము :— గౌతమ సూత్రము దీనికి బీజము. అయిదధ్యాయముల యాగ్రంథమున ౫౦౨ సూత్రము లున్నవి. వానికి వాత్సాయనుఁడు తొలుత గొప్ప భాష్యము నిర్మించెను. అదే తరువాత వెలసిన న్యాయతర్క గ్రంథములకు మూలము. ఈశాస్త్రము మహాసముద్రమువలె నపారముగా నున్నది. ఇందలి వ్యాఖ్యాతరంగములను లెక్కింపఁ దరము కాదు. అయినను గొన్నిటి నిందు స్మరింతము. న్యాయభాష్యము చూచియే విశ్వనాథభట్టు వృత్తిని, ఉద్వ్యోతకరుఁడు వార్తికమును సూత్రవ్యాఖ్యలుగా రచియించిరి. ఈమూఁడును గాక గౌతమభాష్య మునుపేర మలియిర వ్యాఖ్య నణివమై యున్నట్లు తెలియుచున్నదిగాని² అది వాత్సాయను భాష్యవ్యాఖ్యయే యని దాని యవతారిక చెప్పుచున్నది. తరువాతఁ దైవార్తికమునకు వాచస్పతి మిశ్రుఁడు టీకయు, దాని కుదయనాచార్యుఁడు తాత్పర్యపరిశుద్ధి యనుపేర న్యాయనిబంధనమును, దానిలోని కొంతభాగమునకు పర్చమానపండితుఁడు త్రిసూత్రీప్రకాశమును వ్యాఖ్యలుగా రచియించిరి. ఇట్లు పెరిగిన న్యాయశాస్త్రము ప్రాథమై సుఖబోధ్యము గా కున్న దని కేశవమిశ్రుఁడు సూత్రభాష్యముల ననుసరించి తర్క భాష యనుపేరఁ బ్రత్యక్షిది చతుఁ ప్రమాణ ములను విశదీకరించుచు నుత్తమకృతి నిర్మించెను. దానికి గోవర్ధనుఁడు గౌరీకాం దుఁడు మాధవదేవుఁడు చెన్నుభట్టు రామలింగపండితుఁడు మొద లగుతార్కికా చార్యులు వ్యాఖ్యలు రచియించిరి. భాష్యాదు లవలోకించియే వాచస్పతి మిశ్రుఁడు న్యాయలక్ష్యలోకమును భానర్హజ్జుఁడు న్యాయసారమును స్వతంత్రముగా నిర్మించిరి. చందవటిదాని³ విదవ జయసింహసూరి యనుజైనఁడును రాఘవభట్టును, టీకలు వ్రాసిరి. ఇవి యిట్లుండఁ గంగేశపండితుఁడు తర్కశాస్త్రమునకు శిరోమణిగాఁ దత్త్వచింతాసుఖి యనుమహాగ్రంథము రచియించెను. ప్రత్యక్షినుమానోపమాన శబ్దము అనే నాలుగుప్రమాణములనుగూర్చి నాలుగుఖండములతో విలసిల్లుదీనికి వ్యాఖ్యలుగా జయదేవుఁ డాలోకమును, అతనిశిష్యుఁడు టీకను, రాజమాచామణి

1. పృథమ సంపుటము పుట 47.

2. చూ. ఇండియా అండ్ ది థైయరీ కేటలాగు Vol. IV.

చర్మజమును, రముదేవుడు దీపికను, రుచిదత్తుడు ప్రకాశమును, మధురాంతకుడు భక్తికను, జగదీశుడు మయాభమును, రఘునాథచార్మికశిరోమణి దీధితని రచించిరి. దీధితః బ్రకాశిక యనుపేర గదాధరభట్టాచార్యుడు గొప్పవ్యాఖ్య వ్రాసెను. గౌడదేయుఁ డైనయితఁడు తార్మికచక్రవర్తి యన ఖ్యాతి కెక్కెను. ఇతనిప్రకాశిక ననుసరించి భవానందుడు జయరాముడు దినకరుడు జగదీశుడు మొదలగుమహాచార్మికాచార్యు లనేకగ్రంథములు రచించిరి. వానిలోఁ గొన్ని నేటికిని బరసపాఠవ్యవహారమున నున్నవి. ఇంకఁ బైన్యాయతర్కగ్రంథముల ననుసరించి మహాపండితులు రచించినమూలములు వ్యాఖ్య లనువ్యాఖ్యలుగా నున్న కారికావళి ముక్తావళి దినకరభట్టియము ప్రభ మంజూష, మొదలైన యుక్తగ్రంథములన్నేని మొన్న మొన్నటివఱకు నుదయించుచునే వచ్చినవి, వానిలోఁ బంచోమ్మిదవ శతాబ్దికవపటివారును విజయనగరసంస్థానపండితులు నాంధ్రులు నగు సంగమేశ్వరశాస్త్రిగారు రచించినసంగమేశ్వరశ్రోడ మనుగ్రంథము జగదీశపండితుని సిద్ధాంతలక్షణిమిదిశ్రోడపత్రమై తార్మికులమెప్పు గాంచియున్నది¹. ఇట్లు చర్మశాస్త్రమునహస్రముఖముల వ్యాపించినను, దీనిపేర త్తినంతనే స్మృతికివచ్చునది రర్కసంగ్రహము. దీనికర్త అన్నంభట్టు. న్యాయవైశేషికములు రెంటి ననుసరించినయొచ్చినగ్రంథము జన్మించిన దాదిగాఁ దర్కశాస్త్రపఠనమునఁ బ్రథమ ప్రకరణముగా లోకమున వ్యాపించుచు వచ్చుచున్నది. ఇతఁడును, తర్కభాషా ప్రకాశకర్త యగుచెన్నభట్టునుగూడ నాంధ్రదేశీయపండితు లని ప్రసిద్ధి. అన్నంభట్టు తనసంగ్రహమునఁ జూచిన దీపిక యనువ్యాఖ్య రచించెను. దానికినిలకంఠ నరసింహ గోవర్ధన సుధీ పట్టాభిరామప్రభృతిపండితులు వ్యాఖ్యలు రచించిరి. వానిలో న్యాయబోధిని కెక్కువ ప్రచారము కలదు. ఇంక నీశాస్త్రమందు వెలసిన పాదగ్రంథములు శ్రోడపత్రము లందుమా! వందలు. అందుగదాధరభట్టాచార్యుల శక్తివాదవ్యుత్పత్తివాదములు తార్మికలోకము నెక్కువగా నాకర్షించినవి. ౬౪ పాదగ్రంథములు నిర్మించినయొవిద్యద్రాజు శ్రీ. ౧౬౬౦ ప్రాంతమున నవ ద్వీపమున నవీనతర్కము ప్రతిష్ఠించి కీర్తి గాంచెను. యాదవపండితునిసర్వసిద్ధాంత సంగ్రహమును, ఉదయనాచార్యుని న్యాయకుసుమాంజలియు న్యాయవైశేషికములు రెంటి ననుసరించిన వయ్య న్యాయశాస్త్రమునఁ బ్రామాణికములై వెలయుచున్నవి. ఇట్లు వదవృక్షమువలె శాబోపశాఖలుగాఁ బెరిగిన యీశాస్త్రము లొలుత నెందు పుట్టి యెందు సంపరించినను, తరువాత దీనికి నవద్వీపము ముఖ్య శ్రయ మైనది.

1. ఇదియు హరిశాస్త్రులవారి చిత్రప్రభయ. ఆంధ్రవిశ్వకలాపరిషత్తువారిచే నిపుడు ప్రకటింపఁబడినది.

వైశేషికము—దీనికి మూలము కణాదసూత్రము. ఇది పదియధ్యాయములగ్రంథము. ఇందలిసూత్రములు ౩౭౯. దీనికిఁ బ్రశస్తపాదులు రచించినపదార్థధర్మసంగ్రహ మనుభాష్య మొకటి కలదు. ఇది ప్రతిసూత్రవ్యాఖ్యగాక షట్పదార్థనిర్ణయవర మైన దని పేరునుబట్టియు గ్రంథసరణినిబట్టియు విదితమగును. ఈప్రశస్తపాదుఁడు వాత్స్యాయనునివలెఁ బ్రాచీనుఁ డని కొంచుచిమతము. వైభాష్యమునకు వ్యాఖ్యలు రచించినవారిలో నొకఁ డగుశ్రీధరకండీతుఁడు శా. శ. ౯౧౩ లోనివాఁ డని చాక్షరులుక్లుబప్రవాసియున్నాఁడు. ఇతనినాటికే మిక్కిలిపూర్వమని ప్రశంసించఁబడుభర్తసంగ్రహమునురచించినప్రశస్తపాదుఁడు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁ డనుట కాక్షేపమురాదోదు. కణాదసూత్రములకు వ్యాఖ్యగా భవనాథమిశ్రునికొడుకు శంకరమిశ్రుఁడు వైశేషికసూత్రోపస్కార మనుగ్రంథము రచించెను గాని, అది భర్తసంగ్రహమునెరుట వచ్చె గాంచినట్లు కనఁబడదు.

ఈశాస్త్రమున వాత్స్యాయనభాష్యము మిక్కిలి ప్రాచీనము. ఆత్మంతము ప్రశస్తము. దీని తెనిమిదివృత్తులు పుష్టినవి. వానిలో, వ్యోమశివాచార్యుని వ్యోమవతియు, శ్రీధరాచార్యునికండశియు, ఉదయనాచార్యుని కిరణావళియు, శ్రీవత్సాచార్యునిలివావతియు, బూర్వములు. జగదీశతర్కాలంకారుని భాష్యసూక్తియు, పద్మనాభమిశ్రునిసేతువును, మల్లినాథసారిభాష్యనికరమును, శంకరమిశ్రునికాణాదరహస్యమును బరములు. ఇందు మొదటిమూఁడును సూత్రముల ననుసరించి నవి. నాల్గవది భాష్యమునుమాత్రమే యనుగమించినది. ఇవిగాక జయనారాయణ తర్కవంశాననవిరచిత మైనసూత్రవివృతి యొకటి కలదు. ఇన్ని యున్నను, భాష్యమువలెఁ గీర్తి తెక్కినది కిరణావళియొకటియే యని దానివ్యాఖ్యలవల్లఁ దెలియుచున్నది. మరియు సర్వదేవసూరి ప్రత్యక్షదిప్రమాణములనుగూర్చి ప్రమాణమంజరియు, ఉదయనాచార్యుఁడు సప్తపదార్థాంగీకారముతో లక్షణావళియు, శివాదిత్యుఁడు సప్తపదార్థియు, స్వతంత్రముగా నిర్మించిరి. ఇందు ప్రతిదానినిని వ్యాఖ్యలు కలవు. ఇవి గాక శిరోమణిభట్టాచార్యులు మొదలగుననేకులు రచించిన పదార్థతత్వాదులు పెక్కు కలవు. వై వానిలోఁ గొన్నిటికి న్యాయగ్రంథకర్తలే కర్తలుగా నున్నారు. వారు వర్ధమానాదులు.

సాంఖ్యము :—దీని కాధారము కపిలసూత్రము. షడధ్యాయముగనుందు ౫౨౭ సూత్రము లున్నవి. దీనివ్యాఖ్యాతలలో నెవరు ముందనువిషయము నిర్ణయింపఁ గష్టముగా నున్నది. ఈశ్వరకృష్ణభట్టు రచించినసాంఖ్యకారిక సాంఖ్యసూత్రముల మొదటిశ్లోకరూపవ్యాఖ్య యనియు, దానికి భాష్యము వ్రాసిన గౌర

పాదుడు శంకరుల గురువుగురు వైన గొడపాడుడే యనియు నొక రభిప్రాయ పడిరి గాని యది సంగతము కాదు. వాచస్పతిమిత్రుని సాంఖ్యతత్త్వ కౌముది ప్రథమ వ్యాఖ్యాన మనెడి మఱియొకరి యుద్దేశమును సముచితముగా లేదు. విజ్ఞానభిక్షువు నిర్మించిన సాంఖ్యప్రవచనభాష్యము మొదటి దని పెక్కండ్రు భావించుచున్నారు. కాని, యతనిని వాచస్పతి మిత్రుని తరువాతివాఁ డగుననిరుద్ధుని కర్వాచీనునిగా సాంఖ్యవృత్తి ప్రకాశకులు తలచుచున్నారు. అయినను, పైభాష్యమే నిలిచియున్న సూత్రవ్యాఖ్యలలో మొదటి దనుట కవకాశ మెక్కువగా నున్నది. విజ్ఞాన భిక్షువు దాహ్యవతాకితో—

“కారార్కభక్షితం సాంఖ్యశాస్త్రం జ్ఞానసుధాకరమ్

కరావశ్యం భూయోఽపి పూరయిష్యే వచోఽమృతైః”

అనుచుఁ వ్రాచినముద్రైన సాంఖ్యశాస్త్ర గ్రంథము లనేకములు పేరు లేకుం డగఁగఁ దోయినట్లు వక్కాణించి యున్నాఁడు, అతనినాఁ డేవేనిసూత్రవ్యాఖ్య లున్నచో వాని నెందు నేవిధముగాను స్మరింపకయే నిష్కాముడైన భిక్షు వట్లు చెప్పియుండు ననుట సాహసము కావున నతనినాఁటికి సూత్రములు తప్ప మఱే మియు నిలచియుండ లేదనియే భావింపవలెను. అతఁడు భాష్యములోఁ గొన్ని పాఠాంతరము లెత్తటయు ‘యద్దు కల్పి దవివేకి’ ఇత్యాదిగా విరుద్ధమతనింద గావించుటయు సత్యమే కాని, యాశ్రయంగ మనిరుద్ధునిగూర్చి కావించిన దని తలంచుటమాత్ర మర్హము కాదు¹. భాష్యకర్తల నిందలకుఁ బాల్పడిన వారందఱును గ్రంథకర్తలే యని భావింపరాదు. తమమతమునకు విరుద్ధాభిప్రాయము గలయితరులమాట లెత్తకొని యావిధముగాఁ జర్చ నలుపుట భాష్యకర్తల శైలి యనుట ప్రసిద్ధము. ఇంకఁ దాఠాంతరము లందుమా? అతనికి లభించిన ప్రతులలో నవి ముండవచ్చునుగదా! కావున నిప్పటికి లభించిన యాధారములనుబట్టి విజ్ఞాన భిక్షువు భాష్యమే మొదటి దనవచ్చును. వాచస్పతిమిత్రుఁడు దశమ శతాబ్దిమధ్య భాగములోనివాఁడు గావున భిక్షు వంతకుఁ బూర్వుఁ డగును. అతఁడు సాంఖ్య సార మనుమఱియొక పుస్తకము వ్రాసెను. వాచస్పతితత్త్వ కౌముదికి వ్యాఖ్యగా రామకృష్ణభట్టు సాంఖ్యకౌముదిని, దానికి వ్యాఖ్యగా రాఘవేంద్రసరస్వతి తత్త్వ మృత ప్రకాశినిని వేదాంతిమహాదేవుఁ డనిరుద్ధుని సాంఖ్య సూత్రవృత్తికి వ్యాఖ్యగా వృత్తిసారమును, స్వతంత్రముగా గోవిందభట్టు సదసత్త్వాతి విచారమును నిర్మించిరి. ఇట్టి వేవో మఱికొన్ని కలవు గాని చాలవఱ కీశాస్త్ర గ్రంథము లర్వాచీనములే.

“అజ్ఞా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానా” మిత్యాది ప్రతినిబట్టి సత్వరజస్తమోగుణముల సామ్యావస్థయు మహదాదులకు మూల మైనదియనగు ప్రధాన మనఁబడు మూలప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికంటె వేఱుగా జగత్కారణ మేదియు లేదు. మూలప్రకృతి యగు ప్రధానమునకు మఱి యొకమూలము లేదు. పృథివ్యాది మహాభూతములును, ఏకాదశేంద్రియములును, శబ్దస్పర్శాదిపంచతన్మాత్రలును, తత్త్వములనఁబడును. పురుషుఁడు కూటస్థనిత్యుఁడు. అపరిణామి. ప్రకృతియు వికృతియుఁ గానియతఁడే జీవాత్మ. ఈప్రకృతిపురుషుల సంబంధమువల్లనే సృష్టి యగుచున్నది. వీరి సంయోగము పంగ్వంధనంయోగము వంటిది. పరిణామరూప క్రియాసహిత మయు నచేతన మగుటచేఁ బ్రధానము గుర్తింపి, చేతనుఁ డయ్యుఁ గ్రియారహితుఁ డగుటచేఁ బురుషుఁడు కంటివాఁడు. కంటివాఁడు గ్రుడ్డివాని యుజ మెక్కియు, గుర్తివాఁడు వానిని యుజములమీఁద నెక్కించుకొనియు నెట్లు తమయభీష్టములు నెఱవేర్చుకొందురో, అట్లే భోగ్యమైన ప్రకృతి భోక్తయగు పురుషు నపేక్షించి తర్సహాయమునఁ బ్రవర్తించుచున్నది. పురుషుఁడును బ్రకృతिसంబంధమునఁ దగ్గత దుఃఖత్రయము నివారించుకొని కైవల్య మపేక్షించుచున్నాఁడు. ఇక్కడఁ బ్రవృత్తమైన ప్రకృతి నివర్తించునా యని సంశయింప నక్కఱలేదు. తప్పుచేసిన భార్య భర్తకు మరలఁ గనఁబడవండఁ బోవునట్లును, రంగస్థలమున నృత్యము నలిపిననర్తకి యానృత్యమునుండి నివర్తించు నట్లును బ్రకృతి నివర్తించును. తత్త్వాన్వేషణమున సంభవించుదుఃఖత్రయ నివృత్తియే కైవల్యమూలము. అదే పరమపురుషార్థము.” అనుచు సాంఖ్యసమయైన జ్ఞానము లే చని యిది సిద్ధాంతీకరించును.

యోగము: — దీనిమూలము పాతంజలసూత్రము. ఇది, సమాధి-సాధన-నిర్దేశ-విధూతి-కైవల్య-సంజ్ఞలుగల నాలుగు పాదముల గ్రంథము. దీనికి సాంఖ్య ప్రవచననామమున నొక భాష్యమున్నది. అది యెపుడు పుటైనో తెలియదు గాని దానికర్త వేదవ్యాసుఁడను ప్రతీతి మాత్రము చిరకాలము క్రిందటనే సిద్ధమైనది. ఈ పరీక్షిణి విశ్వసించియే కొందఱు భగవద్భవతంజలి వ్యాసునికిఁ బూర్వఁ డనియుఁ గొందఱు వ్యాసుని సమకాలికుఁడైన మఱియొక పతంజలి సూత్రకర్త యనియు భావించిరి కాని యిది యంతయు నసమంజసము. భాష్యకర్తపేరు తెలియక పోవుటచే నెవరో యతఁడు వ్యాసుఁ డనఁగా, అమాటయే పండితలోకమున వ్యాపించి యుండును. లేదా, అన్యు లెవరో తొల్లి భాష్యము రచియించి వ్యాసుని పేరు పెట్టియుందురు. కాదేని వ్యాసుఁ డనుపేరుగల యొక విద్వాంసుఁడు భాష్యము

హృసియుండ నతఁడు పేదవ్యాసుఁడే యని తరువాతివారు భావించి యుందురు. అంతేకాని పేదవ్యాసుఁ డనుకృష్టద్వైపాయనుఁడు మాత్రము భాష్యకర్త కాఁ డనుట స్పష్టము. ఇతను ఈ ప్రతితిమాత్రము భాష్యమునకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసినవాఁడన్నతిమిశ్రుఁడు నాగోడీభట్టు రామానందనరస్వతి మొదలగువారు నిర్ణయించి చని వారిగ్రంథారంభశ్లోకములు చెప్పుచున్నవి.

యోగసూత్రములకు రాజమూర్తాంధ మనుపేర భోజరాజు రచియించిన వ్యాఖ్యయు, సూర్యార్థచంద్రిక యనుపేర ననంతాచార్యునివ్యాఖ్యయుఁ గనవచ్చు చున్నవి. అత్తారామయోగింద్రునిహతప్రదీపికయు, గోరక్షనాథునిసిద్ధసిద్ధాంత పక్షరియు నీశాస్త్రమున స్వతంత్రములై యున్నవి. ఇంక నేవేని కలవేమో : ఇది యీర్ష్యరాస్త్రీత్వ మంగీకరించినసాంఖ్యము. దీనితత్త్వముం చెల్పు పద్య మిది -

సీ. “అపరిగ్రహము నత్య మస్తేయము నహింస బ్రహ్మచర్యం బనఁబరఁగుయచుము,
స్వాఘ్నాయసంతోషశాచతపోబ్రహ్మనిరతచిత్తత లన నియమ మగును,
షడ్వాదిదశవిధధవ్వాననంబుల నాచరించుట యగు నానంబు,
వాయుపూరకము కుంభకము రేచక మనఁబరగుఁ వ్రాణాయామ మురుగుణంబు
చక్షురాదీంద్రియనన్నిరోధంచె ప్రత్యాహార మనెడియుత్తమగుణంబు,
బంధించి చిత్త మీశ్వరునిపైఁ దిరముగాఁ దగులంగఁజేయుట ఛారణ యగు,
అఖిలంబు మజచి యేకాగ్రచిత్తత నీకు ననయంబు తలఁచుట ధ్యాన మగును,
ప్రత్యగాత్మకుఁ బరబ్రహ్మంబునందు నైక్యము గల్గుట సమాధి యనఁగఁ జెల్లు.

గీ. పీనియాచరణమునఁ బ్రధానమునకుఁ దొలఁగి జీవుం డవిద్యచేఁ గలిగినట్టి
దుఃఖసంసారమునకును దొలఁగి యిష్టసిద్ధి గనఁ జాలు నిదియే నిశ్చేయసంబు.”

ఉత్తరమీమాంస :—ఇదియే నిజ మైనవేదాంత మతము. ఇదే బ్రహ్మ విద్య. శరీరనివాసి యగుజీవునితత్త్వ మావిష్కరించుటం జేసి యిది శారీరక మీమాంస యైనది. ఉపనిషత్తు లాధారముగా వాదరాయణుఁడు రచియించిన బ్రహ్మసూత్రములు దీనికిఁ బునాది. కర్మ, జ్ఞానమునకు సాధన మనెడియాచార్యోక్తినిబట్టి పూర్వ మైనకర్మను చెల్పునది పూర్వమీమాంస యనియు, ఉత్తర మైనబ్రహ్మజ్ఞానమును చెల్పునది యుత్తరమీమాంస యనియు విద్వల్లోకమున ప్రవహారము వచ్చినది గాని యిది దీనిమొదటిపేరు గాదు. శంకరులు దీనిని వేదాంతమీమాంసాధాత్ర మని పేర్కొని యున్నారు. ప్రతిసూత్రమందు సుపనిషద్వాఙ్మార్గ మిమిడి యుండుటంజేసి దీని కాపేరు తగును.

బ్రహ్మసూత్రములు నాలుగేసిపాదములు గలనాలుగధ్యాయములుగా నున్నవి. ఇందు ౫౫౨ సూత్రములున్నవి. వీనికి శంకరరామానుజప్రజ్ఞాలు క్రమముగా భాష్యములు వ్రాయుటచేసి యీ చర్చనము శాంకర రామానుజీయ మాధ్వసంజ్ఞలఁ ద్రివిధ మైనది. ఇందు, శంకరభాష్య మాధ్యమముగా చెలసిన యద్వైతమతగ్రంథము లనంతములు. శంకరులు శ్రీ. శ. బంధ ప్రాంతమున బొద్దజైనమతము లణగించుటకును దైదికమత ముద్ధరించుటకును ఛామి నవర రించినశంకరుడే యని విశ్వసించురు. శంకరవిజయము కొంతయచ్చురము ననిక యోక్తి భూయిష్టము నైనను, అందలియితనిజన్మవృత్తాంతము కొంత పెక్కుననియ ముగానే యున్నది. దానినిబట్టియు, దేశచరిత్రలనుబట్టియు నితనిచరిత్ర మీ క్రింది విధముగాఁ దెలియుచున్నది.

కేరళదేశమున, పూర్ణానదీతీరమున వృషాద్రి కలదు. అందు శంభుపు లింగరూపమున నావిర్భవించెను. ఆకొండకు దగ్గరగా నొకయగ్రహార మున్నది, దానిపేరు కాలటి. అందు విద్యవ్యర్కుఁ డైనవిద్యాధిరాజునుద్రాహ్మణునికీ పెరుగు పను పుత్రుఁడు కలఁడు. అతనితనయుఁడు శంకరాచార్యుఁడు. ఇతనిజీవితకాలము ముప్పదిరెండేం డ్లని కొందఱును ముప్పదియూ టేండ్లని కొందఱును వ్రాసిరి. ఎట్ల యిన నల్పాయుద్దాయమే. ఈస్వల్పకాలములో న్నుపసించై వేదవేదాంగాది విద్య లభ్యసించి శతాధికగ్రంథములు రచించి హిందూదేశ మంతటఁ బర మతజైత్రయాత్రసలిపి దైదికమతస్థాపనము గావించి పెక్కుఁడు శిష్యులకు బ్రహ్మ విద్య బోధించి, బ్రహ్మీభూతుఁ డయ్యె నన్న చరిత్రాంశము లన్నియు సత్యము లైనట్లు తెలియుచుండ నితఁడు మహామహిమసంపన్నుఁ డైనయీర్ష్యచేతోలంక సంఘాతుఁ డని విశ్వసించుట కప్పుర మేమి ? ధర్మపరిపాలకుఁడై జగద్గురు వను విరుదొందిన యామహాపురుషుఁడు మతరక్షణమునకై చూర్చున జగన్మాథమం దును, దక్షిణమున శృంగేరియందును, పచ్చిమమున ద్వారకలోను, ఉత్తరమున బదరీకేదారములోను, తనపేర మతములు స్థాపించెను. ఈజ్ఞాసిండుఁడు బదరీ కేదారమందే శరీరము పరిత్యజించి బ్రహ్మ మయ్యెను.

ఈజగదేకపూజ్యుఁడు జీవేశ్వరైక్యవాదము సమర్థించుచు వ్రాసినభాష్యాది గ్రంథము లసంఖ్యములు. అందు మహాగ్రంథము లన్నిటికిని వ్యాఖ్య లను వ్యాఖ్యలు టిప్పణులు వృత్తులు కారికలు సహస్రముఖములు నుదయించినవి. అద్వైతమతస్థాపనపరముగా నీమహాత్ముఁడు రచించిన¹ బ్రహ్మసూత్రభాష్య

1. ఇతనిభాష్యమందు బోధాయనుఁడు నిర్మించిన బ్రహ్మసూత్రవృత్తి చూట యెందును గనరాదు. దానిని బేర్కొన్నవాఁడు రామానుజుఁ డొకఁడే యని తెలియుచున్నది.

మున కుపపన్నునిబ్రహ్మసూత్రవృత్తి పూర్ణ మని శంకరు లతనిని స్మరించుటవల్లనే విశద మగును¹. శంకరాచార్యుగరువగు గోవిందయోగీంద్రునిగురువుగాఁ జెప్పఁబడు గౌడపాదు లుపనిషత్పర్థమును జక్కఁగాఁ గూర్చి కారిక రచియించియున్నారు. అందలిశ్లోకములును శంకరభాష్యమునఁ గనవచ్చును. ఇవి శంకరుల కాధారములై యుండును. ఇతఁ బ్రహ్మసూత్రములకు శంకరభాష్యమే కాక, బ్రహ్మసందనరస్వతి, వేదాంతముక్తావళియు, రంగనాథుని విద్యజ్ఞనమనోహరమును, రామానంద సరస్వతి బ్రహ్మమృతివర్షిణియు, రంగనాథుని విద్యజ్ఞన మనోహరమును, సదానంద సరస్వతి బ్రహ్మసూత్ర పదయోజనమును, నిర్మలకృష్ణుని నిర్మలకృష్ణభాష్యమును, గంగాధర భక్తకింకరుని సుదోధినియు మొదలుగా బహువ్యాఖ్య లద్వైతపరముగా నవతరించి నవి. వీనిలోఁ గొన్నిటి కనువ్యాఖ్యలు మరలఁ బుట్టినవి. ఇవి యిట్లుండ శ్రీశంకర భాష్య మాధారముగాఁ బుట్టిన వ్యాఖ్యలలో, గోవిందానందుని రత్నప్రభయు వాచస్పతిమిశ్రుని భామతియు, ఆనందగిరియానందగిరియయు, పద్మపాదాచార్యుని పంచపాదికయు, అద్వైతానందుని బ్రహ్మవిద్యాధరణమును మొదలుగా సుమారు పది కనవచ్చుచున్నవి. ఈవ్యాఖ్యలకును మరల వ్యాఖ్యలు వెలసినవి. వానిలో భామతికి అమలానందుని వేదాంతకల్పద్రుమము, దాని కప్పయదీక్షితుని పరిమళము, దానికి వైద్యనాథుని వేదాంతకల్పతరు మంజరియు వరుసగా జన్మించినవి. పంచపాది కాదులకుఁ బ్రకాశాత్ముని వివరణాదులు వెలసినవి. ఇంక, ప్రత్యధికరణమందలి సూత్రముల తాత్పర్యమును సంగ్రహించి వేదాంతాధికరణమాల యనుపేర భారతీర్థముని శ్లోకములు రచియించెను, భావగర్భితములు మనోహరములునైన యవి భాష్యముతో ముద్రితములై యున్నవి. తరువాత—

ఈ యద్వైతమూర్తి దశోపనిషత్తులకును భగవద్గీతకును దివ్యమైన భాష్య ములు రచియించెను. ఈరెంటికి నానందగిరియాల వ్యాఖ్యలు కలవు. ఇవి గాక శ్రీశంకరులు నిర్మించినవి గద్యాత్మకపద్యాత్మక భాగములతో సకలోపనిషత్సారోపదేశసహస్రి, పంచీకరణ మను ప్రకరణము, దశశ్లోకి, ద్వాదశ మహావాక్య వివరణము, ఆత్మబోధ అధ్యాత్మవిద్యోపదేశవిధి, ఆత్మషట్కాభాష్యము, అపరోక్షానుభూతి, బాలబోధిని, ద్యువాక్యవృత్తి, స్వరూపనిరూపణము, స్తవము లష్టక ములు, మొదలయినవి శతాధిక మున్నవి. వీని కన్నిటికిని వ్యాఖ్యలు కలవు². ఒక యుపదేశసహస్రిమీఁద వెలసిన టీకలే యాఱు కలవు. కాని, ఈసహస్రి

1. బ్ర. సూ. ఏకఆత్మనః శరీరేభావాత్. 3. 3-53 భాష్యమున....

2. లండన్ లైబ్రరీలోని వేదాంత గ్రంథాలయలో నిపుడు మనవా రెఱుగని పనేకము లున్నవి.

యిప్పుడు వ్యాప్తిలో నున్నట్లు కనరాదు. విదేశపుస్తకాలయములందు వ్యాఖ్యలతోచి యీ గ్రంథమున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఇంక నీశాంకరమతము ననుసరించి యుత్పన్నములైన యద్వైత వేదాంత గ్రంథము లందుమా, డెక్కింప శత్యము కాదు. అందు ప్రసిద్ధములైనవి, సురేష్వరాచార్యుని నైష్యర్యసిద్ధి, సర్వజ్ఞానాత్మ మహాముని సంక్షేపశారీరకము, విద్యారణ్యుల వేదాంతపంచద?, పరీక్షాశానందుని సిద్ధాంతముకావళి, ముకుందమునివివేకసింధువు. ధర్మరాజాధ్వరీంద్రుని వేదాంతపరిభాష, నదానంద యోగీంద్రుని వేదాంతసారము, నదానందుని ప్రత్యక్షత్వ చింతామణి, మధుసూదన సరస్వతి యద్వైతసిద్ధి, శ్రీహర్షుని ఖండనఖండభాష్యము, (వాల్మీకికృతమనెడి) యోగవాసిష్ఠము, అప్పయదీక్షితుల సిద్ధాంతలేఖ సంగ్రహము, మొదలైనవి. ఇం దద్వైసిద్ధాదులు కొన్ని గొడ బ్రహ్మనందీయాదివ్యాఖ్యలతో వేదాంత శాస్త్రపఠనమున నుత్తమపఠనీయములుగా నున్నవి. ఇట్లు శరపరంపరగా బయలు వెడలిన గద్యపద్యాత్మక వేదాంతగ్రంథములను దేర్చునుట కైన నిందు తావు లేదు. ఇట్లెన్నేని మొన్నమొన్నటి వఱకును గ్రంథము యుత్పన్నము లగుచునే వచ్చినవి కాని, ఈశాస్త్రమున నాఁటినుంటి నేఁటివఱకు నుత్తమ ప్రమాణమై జగదేక పూజ్యత గాంచిన శంకరభాష్యత్రయమువంటి గ్రంథము మాత్రము చుటియొకటి కా దనుట ముమ్మాటికి సత్యము. ఇందు బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము సర్వసమదర్శియైన న్యాయాధికారివంటిది. ఇది సకల మతములవారిని బిలిచి విచారించి వారి మతములను వారి మాటల చేతనే కా దనిపించి తత్త్వము బయటఁ బెట్టిన సత్యపరీలకాగ్రణి. “దృశ్య మంతయు నశ్యమే, దృశ్యమానమైన జగము శుక్తియందు రజరమువలెనే బ్రహ్మమం దధ్యస్త మైనది గాని సత్యము గాదు. అవిద్యావశమున నుపాధివిశిష్టఁడైన ప్రత్యగాత్మ యాత్మజ్ఞానమున దేహాది బంధవిముక్తుఁడై స్వస్వరూప సంధానమునఁ బరబ్రహ్మ మగును. అదియే ముక్తి యనఁబడును. త్రికాలాభాష్యమును సత్యజ్ఞానాంతరూపమును శుద్ధ బుద్ధ ముక్త స్వభావమును స్వప్రకాశమునగు పరబ్రహ్మ మొకఁడే నిత్యము, తక్కిన దంతయు ననిత్యము. ఈసత్యము తెలియుటకు బ్రహ్మజిజ్ఞాస కర్తవ్యము. దానిని నిత్యానిత్య వస్తువివేకాది సాధన చతుష్టయసంపత్తి యావశ్యకము” అని దీని పరమోపదేశము¹.

1. బ్రహ్మసూత్రములకును, శాంకరభాష్యమునకును, అపరిమితము లయిన వ్యాఖ్యలు కలవని యెఱిఁగియు, రత్నప్రభావమత్యానందగిరియవ్యాఖ్యలతో సూత్రభాష్యము గురుముఖమునఁ బడుచుకాలమం దీ గ్రంథములమీఁది గౌరవదరాతిథయములనుబట్టి బ్రహ్మసూత్రార్థపిక యనుపేర సంస్కృతమున సూత్రీతాత్పర్యము విశదీకరించుచుఁ జిన్నగ్రంథము నీ చరిత్రకర్తనగు నేనును రచియించి యున్నాను.

ఇత, రామానుజీయాది చర్యనములను విరివీలించుటకు ముందుగా నింతకు మున్నాడుచర్యనములందును గూడఁ గనవచ్చిన వాచస్పతిమిత్రుని స్వరూప మించుక తెలిసికొందము.

వాచస్పతిమిత్రుడు ;— ఆచుచర్యనములకును దివ్యము రైనతీకలు రచియించి షడ్వర్ణనచీకాకారుఁ డనువ్యాతి వహించిన యితఁడు మైథిల దేరీయుఁడు. మిశ్రశుటుంబములకుఁ జేరిన మండనమిశ్ర మురారిమిత్రాదిమహావిద్వాంసులలో నొకఁడు. వాచస్పతి నామము గల గ్రంథకర్తలు ముగ్గురు నలుగు రున్నారు కాని, పూర్వోక్తములైనచర్యనవ్యాఖ్యలకర్త మైనవాఁ దొకవాచస్పతిమిత్రుడే కాని, యందు మఱియొకఁడు లేఁ డని, మొకగ్రంథమునందు స్వవిరచిత మైనమఱియొక గ్రంథము నితఁడు పేర్కొనుటచేతనే విశదమగుచున్నది. ఇతఁడు సాంఖ్యతత్త్వకౌముదిలో న్యాయవార్తికరాత్మర్యబీకను, అందు బ్రహ్మతత్త్వసమీక్షాన్యాయకణి (౨) కలను, తత్త్వవిందువులో మరల న్యాయకణికను, భామతిలో బ్రహ్మతత్త్వసమీక్షను, ఇట్లే తన గ్రంథములను బేర్కొని యున్నాఁడు. మఱియు, భామతి కడపట—

“య న్న్యాయకణికార తత్త్వసమీక్షే తత్త్వవిందుభిః

య న్న్యాయసాంఖ్యయోగానాం వేదాంతానాం నిబంధనైః

సమచైషం మహా త్పుణ్యం తత్ఫలం పుష్కలం మయా

సమర్పిత మతైతేన పీఠీయతాం పరమేశ్వరః

సరేశ్వరా యచ్ఛరితానుకార మిచ్ఛన్తి కర్తుం నచ పారయన్తి

తస్మి న్మహీపే మహానీయకీర్తౌ శ్రీమస్మైగే ఒకారి మయా నిబంధః”

ఇక్కాది శ్లోకములనుబట్టి మహాంసాదిసకలచర్యనముల కితఁడు బీకలు వ్రాసినట్లు స్పష్ట మగుటచే కాక నృగమహారాజునాస్థానములోనివాఁ డనికూడ విదిత మగుచున్నది. ఈరా డెపు దేదేశ మేలినవాఁ డనుటకుఁ బ్రత్యక్ష మైన గ్రాంథికనిదర్శనము లభింపలేదు కాని, వాచస్పతిమిత్రుడు న్యాయసూచీనిబంధము తుద వ్రాసికొన్న—

“న్యాయసూచీనిబంధో ఒసా వకారి సుధియాం ముదే,

శ్రీవాచస్పతిమిత్రేణ వర్వజ్క-వసువత్సరే”

అనుశ్లోకమునుబట్టి శా. శ. ౮౯౮ అనుఁగా, కీ. ౯౦౬ లో దైగ్రంథము రచించినట్లు కనఁబడుచున్నది. సూచీనిబంధకర్త మతియొకవాచస్పతి యనెడి యనుమానము కలుగకుండుటకు మతియొకప్రమాణము కూడఁ గలదు. శా. శ. ౧౦౧౨ లో యాదవాదలముపై విష్ణుప్రతిష్ఠ గావించినరామానుజాచార్యులు శ్రీభాష్యములో భామతిని ఖండనఖండవాద్యమును గూడఁ జేర్చొని యున్నాఁడు. భాద్యకర్త యగుశ్రీహర్షునికిఁ బూర్వుఁ డైనయువయనాచార్యులు, శా. ౯౦౬ లోనివాఁడు. ఇతనితాత్పర్యపరిచ్ఛిలోఁ జేర్చొనఁబడినవాచస్పతి మిత్రుఁడు శా. ౮౯౮ లోనున్నాఁడనుట కాక్షేప మేమి? మతియు, క్రీ. ౪. ౧౦౯౮ లోనికీర్తివర్మవిభునకు సమకాలికుఁ డైనకృష్ణమిత్రుడు ప్రబోధచంద్రోదయములో—

“నైవాశ్రావి గురోర్మతం నవిదితం కౌరాతితం దర్శనమ్,

తత్త్వం జ్ఞాత మహో న శాలికగిరాం వాచస్పతేః కా కథా”

అనిపూర్వమిమాంసాప్రసక్తితో వాచస్పతిమిత్రుని చేర్చొనియున్నాఁడు. ఇది కూడ మనమిత్రుఁడు పూర్వోక్తకాలములోనివాఁడనుటకుఁ బ్రమాణము కాక పోదు. ఇతఁడు తన బ్రహ్మవిద్యాగురు వగుమార్తాండలీలకస్వామిని భామతి మొదలను, శాస్త్రగురు వగుశ్రీలోచనపండితుని న్వాయతాత్పర్యవీచయమును బ్రశంసించియున్నాఁడు. కాని, స్వామి సుప్రసిద్ధుఁ డైనపూర్వాచార్యుఁడు గాని యితనిగురువు కాఁడని కొందఁ అనుచున్నారు.

రామానుజీయము:—వివిష్టాద్వైత మనఁబడెడిద్వైతభేద మగుసేమతము గూడఁ జ్రాపిన మైనను, రామానుజాచార్యులు దీని నుద్ధరించుటండేసి యిది రామానుజీయ మైనది. ఈమహనీయఁ డర్వాచీనమరనంసక్తలతో సగ్రగమ్యుఁడనఁచగినవాఁడు. ఇతఁడు చెన్నపురికి దగ్గరగా నున్న పరమహర్షా రసుగ్రామమునఁ గాంతిమతీతేశవభట్టు లనునత్కులీనులగర్భమున నుపయించెను. ఇతని మొదటిపేరు. ఎండెరుమానారు. ఏవనీతుఁ డైనపిదప నితఁడు కాంచీపురమున పేదజేవాంగాదు లభ్యసించి మతగ్రంథములు పరిశోధించి, శాంకరమతము నిరాకరించుచుఁ దన మతమును జనులకు బోధింపఁ గడంగెను. కాని, అం దున్నచోళరాజు శాంకర మతనిరాకరణమున కంగీకరింపక యితని నూరినుండి వెడలఁగొట్టించెను. అంత నితఁడు మైసూరు వెళ్ళి జైనరాజైన వెల్లాలరాయనికూతురి రోగమును గుదిర్చి యతని వశ్యుని జేసికాని యతని వైష్ణవునిగా మార్చి యారాజుసాయమున వైష్ణవ

మతాభివృద్ధి గావింప సంఘాన మొనర్చి పదునొకండవశతాబ్దికడవఱ, తిరువతెసింహాచలము మొదలగుచోట్ల నున్నశైవాలయములను వైష్ణవాలయములను గామార్చి చూర్చున జగన్నాథమువఱకును వైష్ణవమతోవన్యాసము లిచ్చుచు నందందు ప్రజలను స్వమరమునకుఁ ద్రిప్పుచు మరలి వచ్చి కడపట శ్రీరంగక్షేత్రముచేరి నన్యసించి యచ్చటనే దేహము పరిత్యజించి విష్ణుసారూప్యము నొంది నట్లు చరిత్రవల్లఁ చెలిసియున్నది.

ఈమహావిద్వాంసుఁడును, బ్రహ్మసూత్రములకును భగవద్గీతోపనిషత్తులకును భాష్యములు రచించియు, వేదాంబుడీవము వేదాంతతత్త్వసారము మొదలగు పెక్కుగ్రంథములు నిర్మించియు విశిష్టా ద్వైతమునకు గట్టిపునాది వేసెను. తరువాత సాయణమాధవుల కింఛక పూర్వఁడై క్రీ. పదుమూడవశతాబ్దికడవఱ వాఁ డయినవేదాంతదేశికులనఁబడు వేంకటనాథాచార్యులు రత్నముక్తాకలాపము న్యాయసిద్ధాంతము రహస్యత్రయసాము మొదలగు మతగ్రంథములు నిర్మించి విశిష్టాద్వైతమతమున కెక్కువవిఖ్యాతి తెచ్చెను. కవితార్కికసింహుఁడు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడు నని ప్రసిద్ధిగాంచిన యావిద్వన్మణి తర్కవేదాంతశాస్త్రములం చెన్నేని గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. ఇతనిన్యాయబిందువు న్యాయభాస్కరము ననునవి విద్వల్లోకమునాదరము గాంచినవి. ఇతనితరువాతఁ బూర్ణానందుఁడు మొదలగువారు తత్త్వముక్తావళ్యాదులు రచించియు, రంగరామానుజాదులు భాష్యాదుల కనువ్యాఖ్యలు నిర్మించియు రామానుజీయమున కింఛక వ్యాప్తి తెచ్చిరి. ఈమతమును సవిస్తరముగా వర్ణించిన గ్రంథములు ద్రవిడభాషలోఁ గలవు.

రామానుజానిసూత్రభాష్యము శ్రీభాష్య మనఁబడును. దీనికి బోధాయనవృత్తి యాచార మైనట్లుగా భాష్యకర్త యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

“భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాన్సంవిషీపు స్తస్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే” కాని, పూర్వాచార్యులెవరును దాము సంక్షేపించినయావృత్తిని బేర్కొన లేదు. అది యిప్పుడు లభ్యము కాదు. అందుచే నది విశిష్టాద్వైతానుకూలముగా నున్న దేమో మన మూహింపఁజాలము. “జగత్కారణ మిశ్వరుఁడే. అతఁడే కర్మఫల మిచ్చువాఁడు. దృశ్య మైనజగత్తు భోగ్యము. జీవుఁడు భోక్త. తన్నియంత పరమేశ్వరుఁడు. ఈవిషయ మెఱిగి బంధహేతు వగుసంసారమున నత్తుఁడు గాక భక్తి

ప్రపత్తులతో శ్రీవిష్ణువు నారాధించు జీవుడు ముక్తికాలమున శరీరము విడిచి శంఖచక్రగదాదులు ధరియించి విష్ణుసారూప్యము గాంచి విష్ణులోకమున నివసించును. కాని, యాజీవుని కీర్వరుని కున్నకర్మత్వము మాత్రము కలుగదు” అని రామానుజీయసిద్ధాంతము. అందుచేతనే, జీవేశ్వరభేదవిశిష్ట మయ్యు నీశ్వర సారూప్యరూప మైనయద్వైతమును చోధించునిది విశిష్టాద్వైత మని తన్మతాను యాయులయాశయము.

మాధ్వము :—పూర్వప్రజ్ఞుడు, ఆనందతీర్థుడు ననునామాంతరములు గల మధ్వాచార్యు లుద్ధరించుటం దేసి దీనికి మాధ్వ మనుపేరు వచ్చినది. నైయాయి కాదితార్కికు లందఱు జీవేశ్వరభేదముసాటించు ద్వైతు లైనను, తక్కినమత చిహ్నులనుబట్టి ద్వైతు లనుపే రీమతమువారికే వ్యవహారమున స్థిరపడినది. ఇతఁడు కర్ణాటదేశమందలియుడిపిగ్రామమున వేదవేదీమధ్య గేహభట్టులకు జన్మించి, అచ్యుతప్రేక్షుఁ డనుగురువునొద్ద విద్య లభ్యసించిన ఘనవిద్వాంసుఁడు, ద్వైతమత స్థాపనాచార్యుఁడు. ఇతనిజన్మభూమి యగుటచే నేటికిని మాఝుల కుడిపిగ్రామము పుణ్యక్షేత్రముగా నున్నది. మతసంరక్షణమునకై యితఁడు ద్వైతమతపీఠ మొకటి నెలకొల్పి క్రీ. శ. ౧౧౯౭ లో నిద్రి పొందెను. ఈయన పుట్టుపేరు వాసు దేవాచార్యులు.

ఆనందతీర్థులకు మాయావాద మన్న మహాద్వేషము. ఇందు కొకకథ కలదు. “ఒకసభలో మాయావాదద్వైతవాదములకుఁ బరీక్ష సంభవించినది. ఆనందతీర్థులు సశిష్యుఁడై యచ్చటికి వెళ్ళెను. అతనిని జూచి సంతనే సభ్యులును సభాపతియుఁ గూడ నిశ్చేష్టప్రతిమ లైరి. అద్వైతవాదమునకుఁ బూని వచ్చిన పుండరీకుఁడు నో రెత్తక యూరకుండెను. అప్పుడు మధ్వాచార్యుఁడు మాయా వాదము ఖండించుచు మహోపన్యాస మిచ్చెను. అది విని ప్రతివాది పాటిపోయెను. అంత నాచార్యశిష్యు లీవృత్తాంతము వర్ణించుచు శ్లోకములు రచించిరి” అనుకథ గలశ్లోకము లతనిగ్రంథముననొక వ్రాతప్రతిచివర నున్నవి¹. ఈకథ సత్య మైనను గాకపోయినను, వైత్రిమతములవారికిఁ గూడ నొక రన్ననొకరికిఁ గిట్ట దనుట సత్యము. వీ రందఱు గూడ మతములయందేశ మేమో తెలియకయే మతాచార

1. ఆనందతీర్థపునఃసంహా మాయావాదిదితే స్మృతాన్

విచార్య యుక్తిసఖరై రప్రతితో బిభాసతే.

పలాయధ్వం పలాయధ్వం త్వరయా మాయదానవాః

సర్వజ్ఞ హరి రాయాతి తర్కాగమదరాదిదృష్. ఇత్యాది.

పద్ధతులే ప్రధానముగాఁ జూచుకొని యంతఃకలహములపా లగుట నాఁటినుండియుఁ బరిపాటి యైనది. దేశమునకు సంభవించిన యనర్థములలో మతవైషమ్య మొకటి యనుట చరిత్రప్రసిద్ధము కదా :

ఆనందతీర్థులు పూర్వోక్తాచార్యులవలెనే సూత్రభగవద్గీతోపనిషత్తులకు భాష్యములు రచించెను. ఇతనిబ్రహ్మసూత్రభాష్యమున కక్షోభ్యతీర్థునిశిష్యుఁ డగుజయతీర్థుఁడు తత్త్వప్రకాశిక యనువ్యాఖ్య వ్రాసెను. ద్వైతమతగురువులలో నీతీర్థుఁ డాతపవురుమఁడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౨౨ లోఁ బరమపదించినట్లు తెలియుచున్నది. మఱియు నానందతీర్థులు, తత్త్వోద్వేగితము ప్రపంచమిథ్యా త్వానుమానభందనము కృష్ణామృతమహార్ణవము మొదలగుగద్యపద్యరూపగ్రంథములు పెక్కు రచించిరి. ఇందు మొదటిరెంటికిని జయతీర్థభిక్షువే వ్యాఖ్యలు నిర్మించెను. రఘూత్తమయతి యానందతీర్థునిబృహదాచార్యకథాభాష్యమునకు వ్యాఖ్య (పరబ్రహ్మప్రకాశిక) రచించుచు జయరీర్థాదులను బ్రశంసించియున్నాఁడు. విజ్ఞానీంద్రుఁడు మధ్వగురుమత మావిష్కరించుచుఁ బరతత్త్వప్రకాశికను, వ్యాసయతి తర్కతాండవమును, త్రివిక్రమాచార్యుఁడు వాయుస్తుతిని, వేదాంగభిక్షువు దానివ్యాఖ్యను, నిర్మలాచార్యుఁడు ద్వైతసిద్ధిని, వ్యాసతీర్థుఁడు ద్వైతవేదాంత భాష్యబీకను రచించిరి. ఈవిధముగా ద్వైతసారస్వత మభివృద్ధి గాంచినది. ఆకాలమున నద్వైతమును వీరు ద్వేషించినట్లే ద్వైతము నద్వైతులును ద్వేషించుచు వచ్చిరి. వారిలో గణనీయుఁ డప్పయదీక్షితులు మధ్వతంత్రముఖ మర్థనమును, మధ్వముఖభంగమునకు వ్యాఖ్యగా మధ్వవిధ్వంసనమును రచించెను. ఇట్టి భందనములు సకలమతములందును గనిపించును. జగత్తు మిథ్య కాదని వాదించెడి యీవైష్ణవమతమందలి సారమిది,

“సత్యము జీవాత్ముండును, సత్యం బీశ్వరుఁడు సకలనద్గుణుఁ డతఁడో,
సత్యము వీరికి భేదము, సత్యము భేదంబు చీవజడముల కరయన్.

జీవుఁ డస్వతంత్రభావుండు, విష్ణువు సుస్వతంత్రుఁ డతనినుగుణములను,

పొగడి యతనికరుణఁ బొందినజీవుండు, హరినమీపమేగు నదియెముక్తి.”

తైవము :—ఇది విష్ణువుస్థానమున శివుని నిలిపినది. ఇందు, పాశుపతము తైవము నని రెండుకాఖలు కలవు. “వైష్ణవమతమున ముక్తి స్వతంత్రము కాదు. కావున దుఃఖమున కత్యంతవినాశము కలుగదు. ముక్తులయ్యును జీవులు నిరంరరము విష్ణుసేవకు లగుటయే యందలిదుఃఖము” అనుచు వైష్ణవమతమును

నిరసించి, పరమైశ్వర్యము క్తమైన మోక్షమునకుఁ జానుపతమే మూల మని యిది వక్కాణించినది. ఈమతమునందు ముక్తుడైన జీవుఁడు పరమేశ్వరునివలె సకల సద్గుణపూర్ణుడై స్వతంత్రుడైయుండును. ఆ యవస్థలో సీత్యుని శేవకుఁడు కాఁడు. పాశుపత వైష్ణవముల కిదియే భేదము. శైవమువలెనే యిషియును లింగ స్కాంద శివపురాణము లాదారముగా వెలసిన యర్వాచీన మతము. దీని కర్తలలో నగ్రగణ్యుఁడు నకులీశుఁడు. బ్రహ్మాదిస్థావరాంతములైన జీవులు పశువు లనియు, మహేశ్వరుఁడు పశుపతి యనియు నిది చెప్పను.

“అథాతః పశుపతేః పాశుపతయోగ విధిం వ్యాఖ్యాస్త్యామ్మః” అనుసూత్రము మొదలుగాఁగల పాశుపత సూత్రములు దీనికి మూలము. కార్మము కార్మము యోగము విధి దుఃఖాంతము, అనెడి పంచపదార్థముల తత్త్వము విశదీకరించు నీసూత్రము, అధ్యాత్మికాది ద్యుత్ఫత్రయ వినాశమే ముక్తి యని దోషించును. ఈసూత్ర మాధారముగాఁ బంచార్థభాష్యము దీపిక గణకారిక మొదలగు గ్రంథము లుదయించినవి.

‘కర్మాదినిరపేక్షుడైన పరమేశ్వరుఁడు జగత్కారణ’ మనెడి వైపక్షమును నిరసించుచు మఱికొందఱు మాహేశ్వరులు, కర్మాదిసాపేక్షుడైన పరమేశ్వరుడే కారణమని నిరూపించుచు, పశువు పశుపతి పాశము నను మూఁడు పదార్థము లేర్పఱిచి తద్వివేకమున జీవుఁడు ముక్తిగాంచునని శైవతంత్రము లేవనెత్తిరి. దీని కర్తలలోఁ బ్రధానుఁడు బృహస్పతి. మృగేంద్రుఁడు ధోజరాజు¹ సోమశంభువు మొదలగువారు తదనుయాయులైన మతప్రవర్తకులు. శైవతంత్రము హిష్కరము కరిణము తత్త్వప్రకాశము బహుదైవత్యము తత్త్వసంగ్రహము కారోత్తరము సౌరభేయము కిరణము మొదలైన వీరంత్రమును దోధించు విశేషగ్రంథములు.

సృష్టి స్థితి సంహార తిరోభా వానుగ్రహ కరణము లనెడి యైదు కృత్యము లకుఁ గర్తయు సర్వజ్ఞుఁడునైన పరమేశ్వరుఁడు పతి. అణువు కానివాఁడును² త్రేత్రజ్ఞాదిపదవాచ్యుఁడునైన జీవాత్మ పశువు. అవిద్యాప్రాప్తమైన పాపము ఫలా పేక్షతోఁజేయు ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్మము మొదలగు బంధహేతువులు పాపము. ఈతత్త్వము లెఱిగి పాశవిమోచనము గావించుకొను జీవుఁడు శివసారూప్య ముక్తి చెందునని జ్ఞానరత్నావళ్యాది గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి.

1. ఇతఁడు ధరానగరాధీశుఁడు కాడేమో!

2. ఇక్కడ రేణువు కానివాఁడనియర్థము, పశువు లణువు లని మఱియొకచోట నున్నది. అక్కడ జీవులు సూక్ష్మరూపులని యర్థము.

ఏతాదృశమైన శైవదర్శనమును నిరాకరించుచుఁ గొందఱు మాహేశ్వరులు ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శనమును లేవనెత్తిరి, దీని యుచ్ఛ్రి స్థానము కాశ్మీరము, కాశ్మీరదేశ శైవదర్శనమును బ్రతిపాదించు గ్రంథము లనేకములు కలవు.

“సూత్రం వృత్తి ర్వివృత్తి ర్లఘ్వీ బృహతీ త్యుభే విమర్శిన్యో,
ప్రకరణవివరణపంచక మితి శాస్త్రం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః”

అనురీతి నీశాస్త్రము సిద్ధమైనది. ఈదర్శనము నుద్ధరించినవారిలో నగ్ర గణ్యులు సోమానందనాదుఁడు ఉత్పలాచార్యుఁడు ఉదయాకర సూనుఁడు మొదలగు వారు. మాధవాచార్యులవారో దర్శనమును సంగ్రహించి వ్రాయుచుఁ బూర్వోక్తులను మాత్రమే పేర్కొనిరి కాని, కాశ్మీరశైవ సారస్వత మవలోకింప ననేకులింకను గనవచ్చుచున్నారు.

“ఈశ్వరుఁడు కర్మసాపేక్షుఁడు కాఁడు. స్వేచ్ఛావశముననే యతఁడు ప్రపంచము సృజించుచున్నాఁడు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. ఈజగ మంతయు వేఱు కాదు. తదంతర్గతమే. ఒకచెట్టుకొమ్మలు చెట్టుకంటె భిన్నములుగా వాడఁ బడుచున్నను యథార్థదృష్టిలో నవి చెట్టుకంటె నెట్లు వేఱు కావో, అట్లే జీవులు భిన్నులుగా వ్యావహారిక దృష్టిలోఁ గనవచ్చుచున్నను, వారు పరమేశ్వరునికి భిన్నులుకారు. పరమేశ్వరుఁడు జీవతాదాత్మ్యము నొందెనన్న విషయము స్వానుభవము చేతను, అనుమానముచేతను శైవాగమముచేతను దెలియఁగలదు. నేనీశ్వరుఁడనే కాని యన్యుఁడనుగా ననడి నిశ్చయజ్ఞానముచే నయ్యెడి యాత్మసాక్షాత్కారమే ప్రత్యభిజ్ఞ. అది పరాపరసిద్ధికి హేతువు. దానికై బ్రహ్మచర్యాదికము గాని ప్రాణాయామాదికముగాని యావశ్యకములు కావు. పరసిద్ధి ముక్తి. అపరసిద్ధి దేవలోకప్రాప్త్యను రూపమైన యభ్యుదయము. ఇం దేదైనను సాక్షాత్కారమునుబట్టి యుండును” ఇత్యాదికము వీరి సిద్ధాంతసారము. ఈ మతమును బ్రతిపాదించు గ్రంథములు పూర్వోక్తములు గాక యింకను గలవు.

స్వంచసూత్ర మనుపేర వసుగుప్తుఁడు రచించిన శైవసూత్రముల కతని శిష్యుఁ డయినభట్టకల్లటుఁడు కారికయు, దానికి రాజానకరాము డు వృత్తియు రచించిరి. భట్టకల్లటుఁడు కాశ్మీరరాజైన యవంతివర్మ యాస్థానములోనివాఁడగుటచే, శ్రీ. శ. ౮౩౦ ప్రాంతమున నుండె ననుట విదితము.

“యో నారాయణ ఇత్యభూ చ్చుతనిధిః శ్రీకాన్యకుర్దే ద్విజ,
స్తద్వంశే స్వగుణప్రకర్షభిరే ముక్తాకణాఘోఽభవత్,
త న్యైషా నదృ శానుజేన రచితా రామేణ విద్భుజ్జన
గ్లాఘ్యైశ్చ త్సవలశ్రమేణ భగవద్గీతాపదార్థప్రభా”

అను భగవద్గీతావ్యాఖ్యాంత శ్లోకమునుబట్టియు, నరేచ్ఛరపరికె ప్రకాశమును గ్రంథమందలి ‘నారాయణకంత సూనురామకం’ శేత్యాది వాక్యమునుబట్టియు, అవంతీవర్మ యాస్థానకవులలో ముక్తాకణకవినామము కనవచ్చుటనుబట్టియు, కాన్య కుట్టనివాని యగు నారాయణ పండితుని పుత్రుడును (సంతతివాడు) ముక్తాకణుని తమ్ముడును రాజానకోత్పలదేవునిశిష్యుడును భగవద్గీతావ్యాఖ్యాతయు నగురాజా నకరామకంతుడే భట్టకల్లట కారికకు వ్యాఖ్యరచించినట్లును, అవంతివర్మకాల మువాఁడయినట్లును దెలియుచున్నది. కాని బుద్ధుడుపండితుడు మాత్రము కారణము తెలుపకయే యితడు చళమశతాబ్దిలోనివాఁడని వ్రాసెను.

ఇతని గురువైన యుత్పలదేవుడు ప్రత్యభిజ్ఞ యను గ్రంథము రచించె నని తెలియవచ్చును. ఇతనిమఱియొకశిష్యుడైన రాజానకాధినవగుత్తయు కాశ్మీర శైవదర్శనమైనత్రింశికకు, తత్త్వవివరణ మనువాఖ్య రచించెను. ఇతఁడు గ్రంథావ తారికలో వ్రాసినశ్లోకములనుబట్టి యీక్రింది విషయము తెలియవచ్చెడిది.

“కాశ్మీర పాలకుడైన యశస్కరనృపతిమంత్రియు వ్రాహ్మణోత్తముడు నగువల్లభునికి శౌరి యను పుత్రుడువయించెను. సెవ్యానవరతంత్రుడైన యత నికి శంకరధ్యానార్చాపరిచింతనైకరసికుడైనకర్ణుఁ డనుకొడుకు పుట్టెను. అతఁ డాబాల్యముగా సుఖవిముఖుడై యౌవనమున విషయానక్తుఁడు తాక సర్వదా శివతత్త్వజ్ఞానరతుడై సంసారనిర్మూలగవిమర్శనపదవి నాస్రయించి శైవతత్త్వము బోధించుచుండెను. అతని యుపదేశములచే బుద్ధిశ్రమైసకాశ్మీరమున కనేక బ్రాహ్మణులు వచ్చిరి. వారిలో నంతర్వేదినుండి వచ్చిన మార్కగుప్తనివంశమున జన్మించిన రాహుగుప్తుని పుత్రుడు చుఖలపండితుడు. సంసారవ్యర్తంతవిముఖుడైనయామహామహానిశిష్యుఁడ నే సభినవగుప్తుడను. నాయన్న యగు మనో రథగుప్తుడును శివశాస్త్రరసికుడై పదవాక్య ప్రమాణజ్ఞుడైన రామదేవపండితుఁ డును సంతోషింపఁ ద్రింశికాతత్త్వవివరణము రచియింపఁ జూచితిని”

దీనినిబట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానామకమైన యీశైవము తొలుతఁ గాశ్మీరరాజ మంత్రివంశమున నుదయించిన డని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ యభినవగుప్తుడు

పరమార్థసార సంగ్రహము, స్వచ్ఛందనయము ననుమతి రెండు గ్రంథములు నిర్మించెను. మొదటివానికి వితస్తాపురీనివాసుడగు రాజానకయోగరాజు వ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఇవి గాక రాజానకకేమరాజపండితుఁ డీశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞాహృదయ మను తత్త్వవిమర్శన గ్రంథమును స్వచ్ఛందోద్ద్యోత మనుపేర స్వచ్ఛందనయవ్యాఖ్యను రచించెను. ఈపైగ్రంథకర్తల పేళ్ళనుబట్టి చూడఁగా రాజానకవంశమునకుఁ జేరిన వారే యెక్కువగా నీదర్శనమున శ్రద్ధ వహించి దీనివ్యాప్తికై పాటుపడి రని తోచుచున్నది. ఇట్లు వ్యాప్తమైన యామతమందును గొందఱు మాహేశ్వరులు దోషము రెంచి రసేశ్వరమతము స్థాపించిరి.

“పరమేశ్వరతాదాత్మ్యవాది యైనశైవమునకును శరీరస్థితికాలమందే జీవన్ముక్తి యభిమత మైనట్లు రెలియుచున్నది గావున శరీరస్థైర్యమునకై పారదాది శబ్దవాచ్య మైనరస మావశ్యక” మనుచు రసేశ్వరమతదర్శనము వీ రారంభించిరి. “జీవన్ముక్తి కోరునట్టియోగి ముందుగా దేహమును దివ్యముఁ గావించుకొనవలెను. దానికి హరగౌరీసంయోగజనిత మైనరసము ముఖ్యము. రస మీశ్వరబీజము, అభ్రకము గోరీదీపము. ఈ రెంటిని గలిపి యథోక్తముగా సేవించువారికి మృత్యువు లేదు. దేవ దైత్య ముని మానవాదులలోఁ గొందఱు రససామర్థ్యమువల్లనే దివ్యదేహులై జీవన్ముక్తి నాశ్రయించిరి, మహేశ శుక్ర వాలభిల్య గోవిందభగవత్పాదాచార్యాదు లట్టివారే.” అనుచు రసేశ్వరసిద్ధాంతాది గ్రంథములు చాటుచున్నవి. “రసో వై సః రసం హ్యే వాయం లభ్యా నందీభవతి” అను రైత్తిరీయ శ్రుతి చెప్పినది సంసారదైన్యదుఃఖ తరణోపాయమైన యీరసమే యనుట సిద్ధము గావునఁ బరబ్రహ్మతుల్యమైన రసమును నిందింపరాదు.” అనుచు రసహృదయాది గ్రంథములు ఘోషించుచున్నవి. కాశ్యాదులలో నర్వరింగముల నర్పించుటకన్న రసలింగార్చనమే శ్రేయస్కరము, భోగారోగ్యామృతప్రస మని మఱియొక కృతి సమర్థించుచున్నది. రసకల్పన విశేష మొకటి యున్నను, తక్కిన విషయములందది ప్రత్యభిజ్ఞామతమును బోలియున్నది. ఇవి రెండును జీవేశ్వరైక్యవాదమున శాంకరమతమును సమీపించుచున్నవిగాని వేదోక్తకర్తాచరణము నివిప్రళంసంపపు.

పాణినీయదర్శనము :— పాణినీకాత్యాయన పతంజలికృతములైన యష్టాధ్యాయావార్తిక మహాభాష్యములే పాణినీయదర్శనము. ఇదే పరమపురుషార్థసాధనమని తదభినివిష్టల మతము. దీనిని స్ఫోటవాద మందురు. ఇది ప్రాచీనవాదమే యనుటకు బాదరాయణులు దీనిని ‘శబ్దఇతి చే న్నాతః ప్రభావా’దిత్యాది సూత్రమున¹

గ్రహించుటయే నిదర్శనము. ఇట్లు సంప్రదాయపద్ధతైన దీనిని హరికృతవాక్యవ
దీయము యొకలయిన యర్వాచీన గ్రంథములు బలపఱచినవి. నిరవయవము
నిర్విము నై నస్పృహ మనెడికట్టయే పరబ్రహ్మ మని యిది యిట్లు చెప్పెను.

“అనాదినిధనం బ్రహ్మ శబ్దతత్త్వం తదక్షరమ్

విచర్తతేర్థభావేన ప్రక్రియా జగతో యతః”

ఇట్లున్న చదునాబుదర్శనముల సారాంశము గా నీశ్వరవిషయమున నేది
యెట్లు చెప్పినదో, అదియంతయు నిచ్చట సంక్షేపించి చూతము.

రః శ్వ ర వా ద భే ద ము లు

చార్వాలముం దీశ్వరుఁడేలేఁడు. ఆర్హతమందు సర్వజ్ఞుఁడైన యర్హన్మునియు,
యెఱ్ఱమునందు సర్వజ్ఞుఁడైన గౌతమబుద్ధుఁడును దప్ప చేతే యీశ్వరుఁ డనుకర్త
లేఁడు. కాని, బుద్ధుని యుపదేశము నీశ్వరాస్తిత్వమున మూకిభావము వహించినవి
కాని కలలోర్తిగా నీశ్వరుఁడు లేఁడన లే దని తన్మతరహస్యవేత్త లందురు.
సౌఖ్యము తీపునికంటె చేతే యొక పురుషుఁ డున్నాఁడని యంగీకరింపదు. పూర్వ
మీమాంస చేదోర్తకర్మకంటె నితర మేదియు ఫల మిచ్చునది లే దని చెప్పు
చున్నది. అర్వాచీనులైన మీమాంసకవిశేషులు కొందఱీశ్వరుని భావించినను, ఈ
మీమాంస నీశ్వరుఁ డనువాఁడు లేఁడనియే స్పష్ట మగును. పాణినీయము పరా
విశ్వస్తి మధ్యమా పై ఖరులలో, పరాపూజకట్టయే యీశ్వరుఁ డనును. అందుచే
నిర్వృత్తముగా నైతే నేమి? అస్పష్టముగా నైతేనేమి? ఈ యాఱు మతములును వేద
వేదాన్తప్రసాద్యుఁడైన పరమేశ్వరు నంగీకరింపని నిరీశ్వరము లని తేలుచున్నది.

రామానుజీయము, తీవనియంతయై జీవాంతర్యామియై జీవకృతకర్మముల
కర్తయైన ఫల మిచ్చు నీశ్వరుఁడు తీపునికంటె వేఱుగా నున్నాఁడని విశ్వసించును.
వైయాకరణము వైశేషికము మూర్ఖము పాశుపతము శైవము ప్రత్యఖిజ్ఞ రసేశ్వ
రము నను నేడును, ఈశ్వరుఁ డున్నాఁడు కాని, అతఁడు జగత్తున కుపాదానకార
ణము కాఁడు, కేవలము నిదురైతకారణ మని నమ్ముచున్నవి. కాని పాశుపతమును
ప్రత్యఖిజ్ఞయు నీశ్వరునికరి గర్వాపేక్షిత్య మంగీకరింపవు. తక్కినయైదును, కర్మసా
ధేహి చగుచునే యీశ్వరుఁడు జగత్తు నిర్మించుచున్నాఁడని చెప్పును. అయినా,
యొత్త మీమాంసులు తీపుఁ దీశ్వరునికంటె వేఱని విశ్వసించినవి, అందుచే నివి
వైష్ణవము లనుట విదితము, విశిష్టాద్వైత మనెడి రామానుజీయమును, ఈశ్వర

సారూప్య మంగీకరించి ద్వైతమే యగుచున్నది. జగత్తున కీశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ ముపాదానకారణము గూఁడఁ గాఁ డనుయోగమును జీవునికి వేఱుగా నతఁడుండె నని యంగీకరించుటంబట్టి ద్వైతమే యగుచున్నది. దీనిని బట్టి పైతౌమ్మిది మతములును సేశ్వరములు ద్వైతములు నని తేలినది. నిరీశ్వరము లాతే గావున సేశ్వరము లైన తౌమ్మిదియు నీశ్వరాస్తిత్వవాదమున గెలిచిన వనవచ్చును గాని, మొత్త మీ పదియేనింటి నద్వైత మెట్లు గెలుచు నని యిచ్చట సంశయింపఁ బనిలేదు.

“పరమార్థ దృష్టిలో నిర్విశేష నిర్లిప్త నిర్గుణుఁడైన పరమాత్మ యొక్కఁడే యున్నాఁడు. అతనికి వేఱేమియు లేదు. వ్యవహారదృష్టిలో మాయోపాధి విశిష్టుఁడైన యాపరమాత్మ, స్వప్రాధాన్యమున జగత్తునకు నిమిత్తకారణమును మాయా ప్రాధాన్యమున నుపాదానకారణము నగుచున్నాఁడు. మాయాశ్రితుఁడై శరీరోపాధివిశిష్టుఁడై జీవాత్మ యనఁబడునతఁడే విజ్ఞానమున స్వస్వరూప మెఱిగి బంధ విముక్తుఁడగుచున్నాఁడు. అదే ముక్తి యనఁబడును” అని సర్వమత విమర్శన పూర్వకముగా నఖిలమతసారముగా సత్యము బయటఁ బెట్టిన యద్వైత సౌధమున కితరమతము లన్నియు మెట్లు గాని వేఱుగావు. సముద్రజల మావిరియై పై కెగసి మేఘమై వర్షరూపమున భూమిపైఁ బడి నదీసంజ్ఞ చెందుచున్నది. ఆనదియే మరల సముద్రమునఁబడి సముద్రమే యగుచున్నది. అట్లే జీవుని విషయమునుఁ దీనినే మహిమ్నస్తోత్ర మిట్లు వర్ణించినది.

“త్రయీ సాంఖ్యం యోగః పశుపతిమతం వైష్ణవ మితి
వ్రఖిన్నే ప్రస్థానే పర మిద మదః పథ్య మితిచ
రుచీనాం వైచిత్ర్యా దృఙ్మకుటిలనానాపథ జుషాం
నృణా మేకో గమ్య స్త్వ మసి పయసా మర్ణవ ఇవ”

శుక్తియందు రజతమును మరుమరీచికలయందు జలము నెట్లాభాసించు చున్నవో, పరమాత్మయందు జగము నట్లాభాసించుచున్నది గాని సత్యముకాదు. ఘటాకాశము మహాకాశమున కెట్లు భిన్నము కాదో, అట్లే జీవాత్మయుఁ బరమాత్మకు వేఱుకాదు. అనునదియే దీనితత్త్వము.

“అఖిలవేదాంతవాక్యసమన్వయంబు, సకలమతభేదవాదైక్య సాధనంబు,
నైనయద్వైతమును దెల్పు నఖిలగురుఁడు, శంకరాచార్యులకు నమస్తారశతము.
ఆత్మతత్త్వంబుగాంచ మహానుభావు, రెంద తెన్నేని మార్గంబు నెఱుంగజేసి,
రైన నవియెల్ల నెప్పటికై నఁ దుదకు, ఘనతమాద్వైతమార్గంబు కంఠితీరు.
అపరిణామియునన్మయుఁ డవ్యయుండు, నైనవరమాత్మునివివర్తమగునుగాని,
కానవచ్చెడి జగము నిక్కంబుగాదు, తలఁప జీవేశ్వరులకు ఛేదంబులేదు.”

ఇక దర్శనముల కంజలి ఘటించి లక్ష్మీన కాష్టములు పరిఁచింపము.

ఇది, శ్రీమంథా చెన్నయశాస్త్రి గురువర కరుణాభీతోత్తర ఘోషాంసా
దర్శనుండును, బ్రహ్మసూత్రార్థదీపికారజోఽనంతరవివాహ సంస్కార
భాషాస్వరూపాది సంస్కార గ్రంథకర్తయైన మల్లాది
సూర్యనారాయణశాస్త్రి రచించిన సంస్కార
వాఙ్మయ చరిత్ర ద్వితీయభాగమగు
లౌకిక వాఙ్మయ చరిత్ర యందు
చతుర్థాధ్యాయము.

ప ఇచ్చ మా ధ్యా య ము

శా స్త్ర ము లు

వ్యాకరణములు :— ప్రాతిశాఖ్య లను పేరుగల కేవలవేదవ్యాకరణములను గూర్చి యీ చరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జదివియున్నాము. ఇప్పుడు ప్రధానముగా లౌకిక శబ్దముల కనుశాసనములయిన వ్యాకరణ గ్రంథములనుగూర్చి ప్రసంగింతము. శబ్దశాస్త్రకర్తలుగా నెనమండుగురు ప్రసిద్ధి కెక్కియున్నారు. వోపదేవునికవికల్ప ద్రుమ మనెడి ఛాతుపాఠమునందు వారిని డెలుపు స్లోక మిట్లున్నది.

“ఇంద్ర శృన్వోః కాశకృ చ్చాన్విపిశలీ శాకటాయనః
పాణి న్యమర జైనేంద్రా జయ స్త్య ష్టాదిశాబ్దికాః”

వీరిలో నింద్రుఁడు శాకటాయనమునఁ జేర్కొనఁబడెనుగాని, అతని వ్యాకరణ మిప్పుడు కనరాదు. చంద్రుఁడు పూర్వ వ్యాకరణములఁ గనరాదు కాని, చాంద్ర వ్యాకరణ మున్నది. అపిశలీ కాశకృత్సు లష్టాధ్యాయులలోఁ గనవత్తురు. వారి గ్రంథములు లేవు. అమరుఁడు నామలింగాను శాదిననమను శబ్దకోశమునుబట్టి, పైస్లోకములోని శాబ్దికులలోఁ జేరెనేమో ! అది గాకున్న, నమరకృత వ్యాకరణ మెందును గనరాదు. జైనేంద్ర వ్యాకరణము ముద్రతమై యున్నది. పై స్లోకము వీరిని మాత్రమే పేర్కొన్నది గాని, శాకటాయనమున నుదాహృతులైన - ఆర్య వజ్రుఁడు—సిద్ధనందియు, పాణినీయమునఁ జేర్కొన బడిన— శాకల్య - గార్గ్య - గాలవ - కాశ్యప - స్ఫోటాయన - చాక్రవర్తిణ - భారద్వాజ - ప్రభృతులును బ్రాచీన శాబ్దికులే. వారి మతములను దైవ్యాకరణములం దుదాహృతము లైయున్నవి. కాని, వారి గ్రంథములు లేవు. పూర్వోక్త వ్యాకరణములు గాక, అర్వాచీనము లైన కాతంత్ర సారస్వత వ్యాకరణములును లోకమునఁ గలవు. దీనిని బట్టి శబ్ద శాస్త్రము కొన్నివేల సంవత్సరములుగా భరతఖండమున బహుముఖముల వ్యాపించి వచ్చుచున్నదని తెలియఁగలదు. ఇఁక లభించిన శాకటాయనాదుల యుదంతము—

శాకటాయనము :— శబ్దానుశాసన మనఁబడు దీని కర్తయగు శాకటాయనుఁడు జైనాచార్యుడైన మహా పండితుఁడనియు, క్రీ. పూ. తొమ్మిదవ శతాబ్ది

లోనివాడైయుండు ననియు న్నార్తత దర్శన సందర్భమునఁ జదివి యున్నాము. ఈ వ్యాకరణమునఁ దక్కిన యెల్లవిషయములుండియు, స్వరవైదికవిషయములులేక పోవుటకూడ నితఁడు తప్పక జైనుఁడని చెనుకఁ జూపిన కారణములకుఁ దోడ్పడుచున్నది. ఇది సత్యము కావుననే, సర్వలక్షణ సంపూర్ణమైన యీ వ్యాకరణము పుట్టుకలోనే బ్రాహ్మణ సంఘ బహిష్కృతమై మూలమూలల నణఁగి పోవుటయు, తరువాత దీనిని జూచి యింతకన్న మనోహరరూపముతోఁ బయలుదేరిన పాణి నీయము వాయు వేగమున దేశము నలుఁగడల వ్యాపించుటయు, సంభవించె నని విశ్వసింప వచ్చును. అయిన నిదికూడ జైనమత చుట్టవృద్ధిలోనున్న కాలమున జైన సంఘమందు మాత్రము పరిపాక వ్యవహారము గాంచకపోలేదు. ఇందుకు దీని వ్యాఖ్యాత లందఱు నించుమించుగా జైన పండితు లగుటయే నిదర్శనము. ఈ విషయముగూడ మన విశ్వాసమును స్థిరపఱుచుచున్న దనుటకు సందేహము లేదు. జైన మత మణఁగి పోయిన నాటినుండియు ననఁగా సుమారు వెయ్యేండ్లుగా నేమాత్రము ప్రచారము లేక యిది యందందు పుస్తకాలయములలో నిక్షిప్తమై, మొన్న మొన్న ముద్రణవశమున మరల లోకముకంటఁ బడినది. అయిన నేమి లాభము ? స్థితి మాటనను గతి యట్లే యున్నది. ఇందుకుఁ బాణినీయము సహస్రముఖముల విజృంభించుటయే కారణము.

శాకటాయనకృతి చతురధ్యాయి. ఇందలి సూత్రములు, ౩౨౩౬. దీనికి సూత్రపాఠ క్రమము ననుసరించి కాశికావృత్తివంటి యయోఘవృత్తియు, చింతామణి యను లఘువృత్తియు, వ్యాఖ్యలుగా సురయించినవి. ఇందమోఘవృత్తికి న్యాస మను వ్యాఖ్యానమును, చింతామణికి మణిప్రకాశిక యను నదియుఁ దరువాతఁ బుట్టినవి. అటు పిదప సిద్ధాంతకౌముదివంటి ప్రక్రియా సంగ్రహమును, లఘుకౌముది వంటి రూపసిద్ధియు సుతపన్నము లైనవి. వీనిలో నభయచంద్రసూరికృత మైన ప్రక్రియా సంగ్రహముతో నీ వ్యాకరణము సర్వాంగ సుందరముగాఁ దొలుత, క్రీ. పూ. ౧౮౯౩ లోఁ బ్రకటింపఁబడినది¹. ౧౯౦౧ లో, యక్షవర్మకృత చింతామణితో, కాశీపురమునఁ బ్రకటిత మైనది². సూత్రపాఠము రెంటియందును గలదుగాని, రెండవదానిలో గణపాఠధాతుపాఠములు గూడఁ గలవు. ఇందలి ధాతువులు రమారమి ౧౮౦౦. పాణినిధాతుపాఠమున సుమారు ౧౯౦౦. ఇంతే భేదము. ధాతువులును, వాని క్రమమును, అర్థములును, చాలవఱకిందున్నట్లే యందున్నవి.

1: ప్రకాశకుఁడు Guston oppert చెన్నపురి ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీ సంస్కృతాధ్యాపకుఁడు.

2 ప్రకాశకుఁడు డాక్టరు బగన్నాద వ్రాసాడు.

ఏధి - ఏధ - అనురీతి నిందలి యికారాంతములు కొన్ని, అకారాంతములుగా నందు కనఁబడును. కొన్నియర్థములించలి వందు కొంచెము మాఱినవి. అంతేకాని, ఇందలి ఛాతుపాఠమునందలి ఛాతుపాఠము నెదుటఁ బెట్టుకొని సరిచూచువారికి గణింపఁ దగిన భేదమే కనఁబడదు. దీనినిబట్టి పాణినీయఛాతుపాఠముగా మనము చదువుచున్నది శాకటాయన ఛాతుపాఠమే యని తెలియనగును. అందుకే, పాణిన్య చార్య లీమాట చెప్పకపోయినను, భగవత్పఠంజలి, వైయాకరణు లందఱికిని నామము ఛాతుజన్య మని చెప్పినవాఁడు శాకటాయనుఁడే యని చెప్పము; ఛాతుపాఠము శాకటాయనోపజ్ఞ మనుభావము సూచించియున్నాఁడు¹. మఱియు నిందలి సూత్రపాఠములోని ౭౨ సూత్రములు సరిగా నట్లే యష్టాఙ్గాయిలోఁ బఠితములైనవి². సుమారు రెండువంద లించుక భేదముతో నందున్నవి. ఇంక గణపాఠములో నిందున్న శబ్దజాలమెంతేని యందు కనఁబడును. ఇందలి 'అఇఉణ్' ఇత్యాది త్రయోదశ సూత్రములే చిన్న చిన్న మార్పులతో నందు ప్రత్యాహార సూత్రములనుపేరఁ బదునాలుగైనవి. ఇంతయేల? దీనిని జక్కఁగాఁజూచి బయలు దేఱిన దగుటచే సూత్రసన్నివేశము విషయప్రవర్తనము మొదలగున వష్టాఙ్గాయిలో సులభపద్ధతి ననుసరించినట్లు కనఁబడును గాని, దాని కంతకును మార్గదర్శకము శాకటాయనమే యనుటకు సంశయము కలుగఁబోదు. వార్తికకారవరరుచితన ప్రాతిశ్ఛామునఁ బెక్కుచోట్ల శాకటాయనమతము పేర్కొనియుండుటకూడ దీని గొప్పతనమును దెల్పును. ఇట్టిదియును, చూచి చెప్పెనో లేక కర్ణాకర్ణికగా విని చెప్పెనో, అమోఘవృత్తికారుఁడు చెప్పినట్లు³ మూఁడఙ్గాయముల కాశకృత్స్న వ్యాకరణమును, ఎనిమిదఙ్గాయములయాపిశలి వ్యాకరణమును, పూర్వ మున్నను, గార్గ్య శాకల్య భారద్వాజాదులు వ్యాకరణ కర్తలుగాఁ దెలియవచ్చు చున్నను, వ్యాకరణనిర్మాణయశస్సు భగవత్పాణినికి దక్కినది. అందు కతఁడట్లుఁ డనుటకు సందేహము లేదు గాని, ఈ విషయమున శాకటాయనుఁడు గూడ మఱవఁ దగిన వాఁడు కాఁడు.

శాకటాయన సూత్రపాఠమందలి యన్ని సూత్రములకును, చింతామణిలో నర్థము కనఁబడుచున్నది. ప్రక్రియా సంగ్రహములో సుమారు వేయి సూత్రముల

1. ఉపాదయో బహులమ్. అష్టా. 3. 3-1, భాష్యమున—

2. శాక. 1. 2-187, 189, 190 — పాణి. 7. 2-94, 95, 96. ఇత్యాదులు.

3. "అష్టకా ఆపిశలపాణినీయాః త్రికాః కాశకృత్స్నాః చతుష్కాశ్శాకటాయనీయాః"

కర్ణము కనరాదు. ఆపర్ణపండితుఁ డాసూత్రములకు గుర్తుపెట్టి విశిచెను గాని కారణ మేమియుఁ జెప్పలేదు. పరిశీలించఁగా అఘవృత్తి యైన చింతామణి పెద్దది యైన యమోఘవృత్తికి ¹ సంగ్రహ మని యక్షవర్మ మాటలవల్లనే విశదమగుచున్నది ². అట్టిఅఘవృత్తియందే సూత్రపాఠముకొని సకల సూత్రముల కర్ణము కనవచ్చుచుండ గురువృత్తియం దుండు ననుటకు సంశయ మేమి? అం దున్న యాసూత్రములు శాకటాయనునివి గాక మఱెవరి వగును? కావునఁ బ్రక్రియా సంగ్రహ మనెడినామము సార్థక మగునట్లుగా, అభయచంద్రసూరి గ్రంథవిస్తర భీతిచేఁ గొన్ని సూత్రముల కర్ణమువ్రాయక విశిచెనని యాహింసపలసి యున్నది. లేదా, అతనికి దొరకిన సూత్రపాఠ మనమగ్రమైన దైనఁ గావచ్చును. ఇది యిట్లుండ, ఉణాది సూత్రములు శాకటాయనుఁడు రచించినట్లును, వాని కుచ్ఛ్వల దత్తుఁడు మాధవుఁడు మొదలగు వైయాకరణులు టీకలు వ్రాసినట్లును చెలియుచున్నది. దీనిని, చింతామణి కర్తయగు యక్షవర్మ, అవతారికలో నిట్లు ఘోష పఱచుచున్నాఁడు.

“ఇంద్రచంద్రాదిభి శ్చాబ్జై ర్యదుక్తం శబ్దలక్షణమ్.

త ది హస్తి సమస్తం చ య స్నే హస్తి న తత్, క్వచిత్
గణధాతుపాఠయో ర్గణధాతున్, లిక్ష్మానుశాసనే లిక్లగతమ్,
ఉణాదికా నుణాదౌ శేషం నిశ్శేష మత్యవృత్తై విద్యాత్”

ఇ ట్లితఁడు కంఠోక్తిగాఁ జెప్పినను, గ్రంథవిస్తర భీతిని గాఁబోలును, ప్రకాశకు లుణాదిభాగము ముద్రింపక పోవుటచే సరిచూచుట కవి లభించినవి కావు. అయినను, సూత్రకర్త యుణాది సూత్రములు గూడ రచించి ననుట సత్కము. దీనికిఁ దోడుగాఁ బాణిన్యాచార్యు లుణాది సూత్రములు నిర్మింప లేదని ప్రతీతి యొకటి యున్నది. ‘ఉణాదయో బహుళమ్’ అను సూత్రమునకు భాష్యము వ్రాయు సందర్భమందే భగవత్పతంజలి, నామము ఛాతుజన్య మని తొలుతఁ జెప్పినవాఁడు

1. ఆపర్ణపండితుఁ డమోఘవృత్తిని రెండవ సంపుటముగాఁ బ్రకటింపఁదలఁచితి నని వ్రాసెను గాని, అధాగ్యము భాషకుఁ బట్టినది కాదు. అం దన్ని సూత్రముల కర్ణ ముండుటచేతనే, ఆపర్ణపండితుఁడు సంశయింప లే దని తోచుచున్నది.
2. యన్య శబ్దానుశాసనే-శస్త్రిమహాతీం వృత్తిం సంహృ త్యేయం లఘియసీ, సంహృత్త లక్షణా వృత్తి ర్వక్ష్యతే యక్షవర్మణా.

శాకటాయనుఁ డని కావించిన పరిశంస కనఁబడుచున్నది. దీని నంతను బట్టి చూడఁగా, సిద్ధాంతకాముదితో ముద్రితము లైన యైదు పాఠముల యుత్పాది సూత్రములు శాకటాయని కృతములే యని విశ్వసించవలసి యున్నది. అయిన నీ విషయ మింకను విచారణీయము.

కాఠీప్రతిలో, జైనవర్ణమాన స్తవాదికముతోడి నాలుగు శ్లోకములు శాకటాయనకృతములుగాఁ గనవచ్చు చున్నవి గాని, అవి వ్యాఖ్యాతవని తోచుచున్నది. అందొక శ్లోకము—సంజ్ఞ—నియమము—అవవాదము — విధి—పరిధాన — అతిదేశము—నిషేధము—అధికారము—నిత్యము — వికల్పము—అనునవి శబ్దానుశాసన సూత్రముల పదిగతులని తెలుపుచున్నది. ఇట్లు సర్వలక్షణ సంపూర్ణమైన దీనిమహత్త్వమును దెల్పు చింతామణిస్తవ మిది.

“సర్వశాస్త్రా)మ్బుధిం బుద్ధి మందరేణ ప్రమథ్య యః,
సయశస్త్రి సముద్బుధ్రే విశ్వం వ్యాకరణామృతమ్,
స్వల్పగ్రన్థం సుహృపాయం సంపూర్ణం యదుపకృమమ్,
శబ్దానుశాసనం సార్వ మర్హచ్చాసనవ త్పరమ్”

పాణినీయము:—ఖండ ఖండాంతరములందు ప్రసిద్ధమై జగ మెఱిగిన బ్రాహ్మణుఁడైన యీవ్యాకరణమును గూర్చి విశేషించి వ్రాయవలసిన పనిలేదు. తనకుఁ బూర్వ మున్న మహావైయాకరణుల మతములనుగూడ గ్రహించి లౌకిక శబ్దజాలమునకును వైదిక శబ్దములకుఁ గూడ ననుశాసనమైన యీవ్యాకరణము పాణిన్యపజ్ఞమై పాణినీయ మున్న పేరుగాంచినను, పాణిని కాత్యాయన పతంజలి మునులు ముగ్గురుకూడ దీనికిఁ గారకు లగుదు రనుట సుప్రసిద్ధము. ఇందు, పాణిని కృతము లైన యష్టాఞ్శాయీ సూత్రములు ౩౯౨౧. అందలి లోపములను బూరించిన వరరుచి వార్తికములు ౯౬౬. వీనిమీఁద లేచిన దివ్యసౌభము మహాభాష్యము. అందు విధిరూపము లైన యిష్టులును నిషేధరూపము లైన యనిష్టులును చందల కొలఁదిగా నున్నవి. అవియును దరువాతి వ్యాఖ్యాతలకు సూత్రవార్తికముల వలెనే ప్రమాణము లైనవి. పాణిని క్రీ. పూ. ౭౦౦ లకుఁ బైవాఁడనియు, వరరుచి కాత్యాయనుఁడు ౫౦౦ లకుఁ బైవాఁడనియు, పతంజలి ౩౫౦ ప్రాంతమువాఁ డనియు, ప్రథమ భాగమందు నిందునుగూడఁ బెక్కుచోట్లఁ జదివియున్నాము గావున నిఁక వీరికాలముం గూర్చి చర్చింపఁ బనిలేదు. అయిన నిండుక —

పండిత భాష్యాచార్యులు పతంజలి శ్రీ. పూ. తప్పక దశమ శతాబ్దిలోనివాడని వ్రాసిరి ¹. మహామహోపాధ్యాయ శివదత్త శర్మగారు రాజతరంగిణీ విష్ణువాయు పురాణములలోని పుష్పమిత్ర పృథ్వీమిత్ర వృక్షములను బరిశీలించి చంద్రగుప్త పుష్పమిత్ర సభలను బేర్కొన్న పతంజలి శ్రీ. పూ. ౬౦౦ ప్రాంతమువాడని నిరూపించిరి ². చంద్రగుప్తుడు శ్రీ. పూ. ౩౨౧ లో సింహాసన మెక్కెను గావున సతనిని బేర్కొన్న పతంజలి యంతకుఁ దరువాతివాడై యుండునని కొందఱునిరి. పాశ్చాత్యులు కొందఱు శ్రీ. పూ. ౧౫౦ ప్రాంతము వాడనిరి. ఎట్లయినను సరియైన కాల మింతదఱకుఁ దెలియరాలే దనుట నృప్తము. కాని, రాజతరంగిణీనిబట్టి చూచినను, శాక్యసింహుని తరువాత ౧౫౦ సంవత్సరముల కనఁగా, శ్రీ. పూ. ౩౩౬లో రాజైన యభిమన్యుడు పతంజలి మహాభాష్య పుస్తకమును గాఢీరమునకుఁ దెప్పించినట్లు తెలియుచున్నది గావున ³. మన మింతకు మున్ను తలఁచినట్లు మహాభాష్యము ౩౫౦ ప్రాంతమునఁ బుట్టిన దనుట కవరోధ మేమియు లేదు. ఇట్లయినచోఁ బూర్వోక్తము లైన పాణిని కాత్యాయన గౌతమబుద్ధాదుల కాలముల కును గణింపఁదగిన విరోధము సంభవింపదు. ఇఁక హరచరిత చింతామణ్యాదులు ⁴, వర్ణించిన మునిత్రయచరిత మతిశయోక్తి భూయిష్టముగా నున్నను, అందలి కొన్ని విషయములు సంప్రదాయ సిద్ధములు గాఁ గనవచ్చు చున్నవి గావునఁ బాతక రంజనమునకై వాని నిందు చూపుచున్నాను.

“ఇపుడు లాహోరనఁ బడుచున్న ‘శలాతుర’ మను గ్రామము పాణిని జన్మ భూమి. దాక్షిణ్యంకు లితని తల్లిదండ్రులు. ఇతనిపే రాహికుడు. పాణిని యనునది

1. The Age of Patanjali, P. 33.

2. దొంబాయి ప్రతి 1917. మహాభాష్య పీఠిక. దీని కాధారము.

“శతేషు షట్సు సార్దేషు త్ర్యధికేషు చ భూతలే, కలే ర్గతేషు వర్షాణా మభవన్ రుద్ర పాండవాః” రాజతరంగిణీ 1-51. దీనియర్థమున మతభేదము అన్నవి — 653 అనియు—903—అనియు.

3. తదా భగవతః శాక్యసింహస్య పరనిర్వృతేః, అన్యైః మహీలోకధాతౌ సార్థం వర్ష శతం హృగాత్, సర్వార్థవిభవం శ్రీమా నభిమన్యుపురం వృధాత్, ప్రవర్తితం మహాభాష్యం స్వంచ వ్యాకరణం కృతమ్” ఇత్యాది. రాజత. ౧. ౧౭౧—౧౭౬. కలియుగమున శాక్యసింహ నిర్వాణకాలము ౨౬౧౫. అనఁగా శ్రీ. పూ. ౪౮౬ అగుచున్నది. ఈ సమయమును గొందఱు చూపిరి.

4. జయద్రథదిరచితమైన హరచింతామణిలోని 27 వ, సర్గ శబ్దశాస్త్రావతారమున వర్ణించినది. చూ. నవాహ్నిభాష్యము. శివదత్తశర్మగారి పీఠిక.

గోత్రనామము. ఇతఁడు నందరాజ రాజధానియగు పాటలీపుత్రమున నివసించిన శంకరస్వామికిఁ బుత్రుఁడును, పూర్వోత్తర మీమాంసా సూత్రములకు వృత్తులు రచియించిన విద్వాంసుఁడు నైన యుపవర్షుని జ్యేష్ఠ సోదరుఁడగు వర్షోపాధ్యాయుని ప్రియశిష్యుఁడు. కౌశాంబీ నివాసియు వసుదత్త సోమదత్తుల తనయుఁడును, కాత్యాయన గోత్రుఁడును శ్రుతభర నామాంతరుఁడు నగువరరుచియు; వేతసీ తీర్థవాసుఁడును నందినీ కరంబవాడవుల కొడుకును వ్యాడిగోత్ర సంఘాటుఁడై వ్యాడి యను పేరఁ బిలువఁబడు వాఁడును దానినికి సత్పిఠ్యులైన వర్షోపాధ్యాయుని శిష్యులు ¹. వారిలో వరరుచి పాణినీయ వార్తికకారుఁడు. పాణినికి మేనత్త కొడుకైన వ్యాపి, పాణిని సూత్రములకు లక్షణోకాత్మకమైన సంగ్రహ మనెడి వ్యాఖ్యానము రచియించెను ². తరువాత, కుచి మొదలగు కొందఱాచార్యు లష్టాధ్యాయకి వృత్తులు నిర్మించిరి ³. అవియును సంపూర్ణవ్యాఖ్యలు గాకపోవుట మెచింగి భగవత్పతంజలి, పాణినిసూత్ర వ్యాఖ్యగా మహాభాష్యము నిర్మించెను.”

మహాభాష్యమునకు బహువ్యాఖ్య లుదయించినవి. అందలి కొన్నిటి కాల మజ్ఞేయముగా నున్నది. కొన్నిటికర్తలు తెలియ రాకున్నారు. కొన్నిటి నామములు గూడఁ దెలియకున్నవి. ఐనను, లభించిన యాధారములను బట్టి వానివిషయము సాధ్యమైనంత తెలిసికొందము.

ఛిత్త్రహరిపేరు జగత్ప్రసిద్ధము. తక్కిన యన్నిటికంటె నితనికిర్దికి మూల కారణము సుభాషితశ్రీతి. ఈ మహానీయుఁడు పాణినీయమున నపారపరిశ్రమ చేసి, పాతంజలమునకు మహాభాష్యత్రిపది మహాభాష్యదీపిక యనుపేళ్ళ రెండు వ్యాఖ్యలను, సాంగవైయాకరణసిద్ధాంతనిరూపణ మనఁబడు కారికాత్మకమైన వాక్యపదీయమును నిర్మించి, యంతటితోఁ దనిని తీఱక లక్ష్యలక్షణాత్మకముగా శ్రీరామ కథాశ్రయమైన ఛట్టికావ్యము రచియించెను. ఇతని వ్యాకరణ గ్రంథము లవలోకించి వాని ననుసరించి మహాభాష్యమునకుఁ బ్రిదీపవ్యాఖ్య రచియించిన కైయటుఁ డవతారికలో నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

1. 2. ఈ విషయములు సందిగ్ధములు. సంగ్రహముపే రెవ్వరు నెత్తలేదు.

3. కుచి మొదలగువారి కొన్ని వృత్తులను, కైయటనాగేశాదులు స్మరించిరి.

“ఛాప్యాద్ధిః క్షాంతిగమ్భిరః క్షాంతాం మస్తమతి స్తతః
 ఛాత్రాణా మపహాన్యత్వం యాస్యామి పిశునాత్మనామ్,
 తథాపి హరిబద్ధేన సారేణ గ్రన్థసేతునా
 క్రమమాణః శనైః పారం తస్య ప్రాప్తాన్తి పలువత్”

కాశ్మీర రాజగు ముక్తాపీడుని మంత్రియైన లక్ష్మణుని వంశములోని వాడును భూపతిరాజు పుత్రుడునైన హేలరాజు హేలరాజీయ మను పేర వాక్యపదీయమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు, అవతారికలో ఛత్త్రహరి నిట్లు స్తుతించి యున్నాఁడు.

“త్రైలోక్యగామినీ యేన త్రికాణ్డీ త్రిపదీ కృతా,
 తస్మై సమస్తవిద్యా శ్రీకాంతాయ హరయే నమః!
 సూక్తిత్రయః స్ఫుటా ఏతా జయన్తి జగతాం గురోః,
 హరే రాఘ్వాద్ధిపీయూషచ్ఛటాచ్ఛురితవిగ్రహాః”

ఇందలి హరిశట్టము ఛత్త్రహరినామైక దేశ మనుట వైయాకరణలోక ప్రసిద్ధము. దీనిరిబ్బి త్రైయట హేలరాజులవంటి మహావిద్వాంసుల స్తుతికిఁ జాత్రము లై వారికి నహాయము లైనట్లు తెలియవచ్చెడి ఛత్త్రహరి వ్యాఖ్యలు తరువాత మఱుగు పదిపోయిన వనుట మిక్కిలి విచారకరము. అట్టి యాతని కాలమును గూర్చియు భట్టి కావ్యకర్తృత్వమును గూర్చియు మతభేదములు కలవు. వాని నలంకారశాస్త్ర సందర్భమునఁ బరిశీలించుచు—మహాభాష్యమున కిట్లు తెలియవచ్చిన మూఁడు వ్యాఖ్యలు గాక, నారాయణశేషుని ప్రకాశమును, కృష్ణాత్మజ నారాయణశేషుని సూక్తి సారమును, జీవదేవపుత్ర నృసింహుని మఱియొక సూక్తిసారమును, మురారి పుత్రలక్ష్మణుని యాదర్శమును, శివరామేంద్రసరస్వతి సిద్ధాంతరత్నప్రకాశమును, సదాశివుని గూఢార్థ దర్శినియు, వినవచ్చుచున్నవి. ఇట్లు మహా భాష్యమునకుఁ బది వ్యాఖ్యానము లుదయించినను, త్రైయటుని ప్రదీపమే లోకమున బహువ్యాప్తిని గాంచిన దనుట సుప్రసిద్ధము.

త్రైయటులును ఉపటులును, ఇద్దఱు చొప్పున వాఙ్మయమునఁ గనవచ్చుటచే, ప్రదీపకర్త యగు త్రైయటుని కాలమును గూర్చి పరిశోధకులు సందేహించుట కలదు. కాని యితఁడు క్రీ. ౧౦౭౦—౧౧౪౦ నడుమ వాఁడని నిశ్చయింపవచ్చును ¹.

ఈతైయటుఁడు తైయటపుత్రుఁడు కాఁకీర దేవీయుఁడు మమ్ముటని తమ్ముఁడు ఉవ్వటుని యన్న. ఈ విషయము భీమసేన పండితుని మమ్ముట కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యలో నిట్లున్నది.

“అయం మమ్ముటః కాఁకీరదేవీయో తైయటపుత్రః వారణాసీ మాగ త్యాపీతశాస్త్రః, అన్యచ మమ్ముటస్య పతంజలి ప్రణీత మహాభాష్యటీకా. కర్తా తైయటః. పేదచతుష్టయ భాష్యకర్తా ఉపటాపరనామా తౌపటశ్చేతిద్వా వపి కనిష్ఠ భ్రాతృ”

ఈ భీమసేనుఁడు క్రీ. ౧౭౨౦ లోని వాఁడు. ఇతఁడు పై మాటలు వినికినిబట్టి వ్రాసినవిగాని గ్రంథాంతరములు పరిశీలించి వ్రాసినవి కావు. అందుచేఁ దక్కినది సరియైనను, తైయట సోదరుఁడైన ఉపటఁడు పేదచతుష్టయ భాష్యకర్త యను మాట మాత్రము పొరపాటైనది. ఈ విశేషణము నితఁడు పేయుటచేతఁ గైయట మమ్ముటకాల నిరూపణము విమర్శకులకుఁ గష్టమైనది. ఈ యుపటఁడు గూడ గొప్ప పండితుఁడై గ్రంథములు రచించి యుండవచ్చును గాని, ఋగాదిపేదముల ప్రాతికాఖ్యభాష్యాదులు రచించిన వాఁడతఁడు కాఁడు. అతఁడు వజ్రటపుత్రుఁడు, అవంతీపుర నివాసుఁడు. భోజమహారాజు కాలములోని వాఁడు¹.

“అనన్త పురవాన్తవ్య వజ్రుటాఙ్యస్య సూనునా. . . ,

మంత్రభాష్య మిదం చక్రే భోజేరాజ్యం ప్రశాసతి”

కావున భోజమహారాజునకుఁ బురుఁడును, కావ్య ప్రకాశమునకు సంకేతాఖ్య వ్యాఖ్య వ్రాసిన చాణీక్య చంద్రునికి (క్రీ. ౧౧౬౦) పూర్వుఁడు నైనమమ్ముటభట్టునకు సోదరుఁడైన మహాభాష్యప్రదీప కర్తయగు తైయటఁడు². క్రీ. శ. ౧౦౭౦-౧౧౪౦ నడిమి వాఁడనుట విశ్వసనీయము. ఇతని ప్రదీపమునకు, అనంతభట్టు-ఈశ్వరా నందుఁడు — నారాయణుఁడు — ఆను పండితులు వేఱువేఱుగా పేజికాలములందు ప్రదీపవివరణ మనుపేర వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరి. హరిరాముఁ డను మఱియొక విద్వాంసుఁడు ప్రదీపటీక యనుపేరను, నాగేశభట్టు ప్రదీపోద్ద్యోతమను పేరను వ్యాఖ్యలు రచించిరి వీనిలో నుద్ద్యోతము మాత్రమే వ్యాప్తికి వచ్చినది. ఈ నాగేశభట్టు సతీ

1. చూ. సం. వా. చ. ప్ర. 103, 279, 278, 280, 336, పుటలు.

2. ఆనందవర్తనాచార్యుని దేవీశతకమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసినతైయటఁడు చంద్రాదిత్య పుత్రుఁడు, భీమగుప్త నరవరి రాజ్యములో క్రీ. శ. ౯౭౦ లో జన్మించినవాఁడు.

శివభట్టుల పుత్రుడు, భట్టోజీ దీక్షితుని పాత్రుడగు హరిదీక్షితుని యంలేవాని, శృంగభేర పురాణీశుడగు రామసూపాలుని యాస్థానములోని వాడు, క్రీ. ౧౭౦౦ ప్రాంతము వాడు సకలశాస్త్ర నమస్థుడైన యీ విద్యన్మణి వ్యాకరణమున, అష్టాభ్యాస యీ పాఠము—తిజన్త సంగ్రహము—ధాతుపాఠవృత్తి—బృహతీలమ్మీ భేదమునపై యాకరణసిద్ధాంత మంజుషలు—పరమలఘుమంజుష — గురులఘు భేదమునపై వైశేఖరములు—శబ్దరత్నము—వైయాకరణకారిక — స్ఫోటవాదము—పరిభాషేన్దు శేఖరము—మొదలగు గ్రంథములు నిర్మించెను. వైయాకరణ భాషణము, నేరణి వాచాత్మము నితని వని కొందఱుందురు గాని, యది సందేహముగా నున్నది. ఇరని పరిభాషేన్దు శేఖరమునకు, ఖైరవమిశ్ర—రాఘవేంద్రాచార్య—బ్రహ్మసంప సరస్వతి—శంకరభట్ట—హరిరామాదులు సుమా రిరువదిమంది వాఖ్యలు రచియించుటను బట్టియు, ఇరని మంజుషకు, కృష్ణమిత్ర — దుర్బలాచార్య — రాజారామదీక్షిర — హరిరామ—రామ నాథాదులు టీకలు నిర్మించుటను బట్టియు, అర్వాచీనులలో వ్యాకరణ శాస్త్రమున నితనికిగల యున్నత స్థానము విదిత మగుచున్నది. మఱియు నితఁడు, పాఠంజల సూత్ర—తర్కభాషా — శబ్దకౌస్తుభ — వేదసూక్త — రామాయణ — శువలయానంద—రసగంగాధర—రపతరంగిణీ—రసమంజరీ—కావ్యప్రదీపాదుర టీకలను, ఇష్టికాలనిర్ణయశౌచ నిర్ణయములను, ఆచారేందుశేఖర — తిథిస్థుశేఖర ిర్ధేందు—శేఖర—వ్యాస సూత్రేస్థు శేఖరాదులను, ప్రయోగసరణీ — కాత్యాయనీ తంత్రాదులను, రచియించుటను బట్టి యితని సర్వతంత్ర స్వతంత్రత స్పష్టమగును. ఇట్టి మహావిద్వాంసుని శిష్యులలో, పాయగుండం వేణీ మహాదేవుల పుత్రుడగు వైద్యనాథుడు బహుగ్రంథకర్తృత్వమునఁ గీర్తిగన్నవాడు. అతఁడు, గురువుగారి యుద్వౌలమునకును, మంజుషాపరిభాషేందుశేఖరలఘుశబ్దేందుశేఖర శబ్దరత్నములకును; శబ్దకౌస్తుభాదులకును, టీకలు రచియించి, వృద్ధశబ్దరత్న శేఖర పరిభాషేన్దు శేఖరసంగ్రహాది బహుకృతులు నిర్మించెను. ఇతఁ—

మహాభాష్యము కంఠస్థము గావించినవారును, క్రీ. ౬౫౦ ప్రాంతమువారు నగు వామనజయాదిత్య పండితు లిరువురు పాణిని సూత్రముల యర్థము సులభముగా వివరింపఁబూని కాశిక యనుపేర నొకవృత్తి రచియించిరి. ఇంతకు మున్నున్న వృత్తులు, నామపారాయణ ధాతుపారాయణాదుల సంగ్రహరూపమైన యిది యుదయించిన పిదప మఱుగుపడినవి. వానిలో ధాతుపారాయణము రచియించిన పూర్వచంద్రుడు జ్వలదత్త సాయణ మాఘవాదుల పొగడఁగాంచినవాడు. అయిన నేమి? అతని ధాతుపారాయణము పతనపాఠ వ్యవహారమునకుఁ దొలగినది. కాశికవృత్తికి

వ్యాప్తి వచ్చినది. ఈవృత్తికి వ్యాఖ్యలుగా, ఉపమన్య పండితుడు తత్త్వవిమర్శి నియు, జినేంద్రబుద్ధి న్యాసమును, హరదత్తుడు పదమంజరియు, మఱియొకరు చికిత్సయు నిర్మించినట్లు కనబడుచున్నది. ఇందు న్యాసమునకు వ్యాఖ్యలుగా మైత్రేయ రక్షితుడు తంత్రప్రదీపమును, మల్లినాథుడు న్యాసోద్ద్యోతమును; పద మంజరికి వ్యాఖ్యలుగా శివదత్తు కుంకుమ వికాసమును, రఘునాథుడు మకరందమును రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇట్లు పెక్కుండు పండితుల నాక్షించిన కాళికా వృత్తి వ్యవహారములో నుండఁగా, విద్యార్థుల కెక్కువ యుపయోగపడు పద్ధతిని క్రీ. ౧౪౫౦ ప్రాంతమున రామచంద్రాచార్యుడు ప్రక్రియాకౌముది నిర్మించెను. ఈ రెంటిని జదివియు మహాభాష్యము పెక్కుసార్లు పఠించియు, కాళికావృత్తి విడిచిన చాతూతాది ఫిట్టవర పాఠ లింగాను శాసనాదులను గూడ గ్రహించి, అష్టాధ్యాయాక్రమమున ముందు శబ్ద కౌస్తుభమును, తరువాత శబ్దరూపనిష్పత్తి కనుగుణముగా సూత్రక్రమము మార్చి పన్నెండువేల గ్రంథముగా సిద్ధాంతకౌముదిని, ఛద్వోఽపి దీక్షితులు నిర్మించెను. విద్యార్థుల పుజ్యమో యన నితని కౌముది చల్లగా వ్యాపించిన పిదపనే వ్యాకరణాధిలాఘులకు శబ్దప్రక్రియ సుఖముగా గోచరించిన దనుటకంటె చాణినియమున నిరసికిఁ గల యర్హస్థానమును వేఱుగా నిరూపింప నక్కఱలేదు, క్రీ. ౧౬౪౦ ప్రాంతము వాడయిన యాఘనుడు తన కౌముదికి, ప్రౌఢమనోరమావ్యాఖ్య నిర్మించి, అద్వైత - తంత్ర-ఆగమ-ధర్మ-జ్యోతిరాది విషయకము లైన ముప్పది యితర గ్రంథములు రచించెను.

రామచంద్రాచార్యుని ప్రక్రియా కౌముదికి, అమృతస్మృతి తత్త్వచంద్ర-ప్రకాశ - ప్రక్రియాంజన-సత్ప్రక్రియా వ్యాకృతి - ప్రసాదము లను నాఱువ్యాఖ్యలు పుట్టినవి. వీనిలోఁ గడపటిది రామచంద్రాచార్యుని పౌత్రుఁడగు విఠల పండితునిది. దీక్షితుల సిద్ధాంత కౌముదికి, తత్త్వబోధినీ-దధిమఢీ-ఫక్తికాప్రకాశ - బాలబోధ-బాలమనోరమా - మానసరంజిని - రత్నాకర ¹. - రత్నార్ణవ-విలాస - శబ్దేస్తు శేఖర ². - శబ్దసాగర-సుబోధినీ-సుమనోరమాదులు రమారమి యిరువదివ్యాఖ్యలు వెలసినవి. వీనిలో వాసుదేవ దీక్షితుని బాలమనోరమయు, నాగేశభట్టులఘు శబ్దేస్తు శేఖరమును, జ్ఞానేంద్ర సరస్వతి తత్త్వబోధినియు, మూలకర్త పౌఢమనోరమయు నెక్కువవ్యాప్తి గాంచినవి. ప్రౌఢమనోరమకుఁ గృష్ణమిత్ర పండితుఁడును, హరిదీక్షితుఁడు ననుకూలవ్యాఖ్యలు రచించిరి. మౌనికృష్ణ చక్రపాణ్యాదులు

1. ఈ పేర, రామకృష్ణుఁడు, శివరామేంద్ర సరస్వతియు రచించినవి రెండు,

2. గురు-లఘు భేదముగల యివి రెండు నాగేశభట్టువి,

కొంచు ఖండనములు వ్రాసిరి. పండితరాజ జగన్నాథుడు మనోరమాకుచమర్దన మనుపేర నిర్మించిన ఖండనము భవోజీ దీక్షితకాలమందే వెలువడెను. దీక్షితుల శబ్దకొస్తుభము సమగ్ర మేమో కాని, యందలి ప్రథమాఘ్యాయ ప్రథమ పాదము మాత్రమే నిలచియున్నది. దానికి, నాగేశ వైద్యనాథాదు బుద్ధ్యోతప్రభాభావ ప్రదీపాది వ్యాఖ్యలు నిర్మించిరి. భాస్కర పండితుడు శబ్దకొస్తుభ దూషణము రచించెను. భవోజీ దీక్షితుని కొడుకు భానుజీ దీక్షితుడు రచించిన యమరకోశవ్యాఖ్య తప్ప వ్యాకరణ గ్రంథ మేదియుఁ గనరాదుగాని, పాత్రుఁ డనేక గ్రంథముల కర్తయై వన్నెగాంచెనని యంతకు మున్ను చదివి యున్నాము. దీక్షితుని యన్న కుమారుడు కొండభట్టు వైయాకరణభూషణ-భూషణసార - లఘుసార - సిద్ధాంతదీపికా-స్ఫోట వాదాది గ్రంథములు నిర్మించెను.

భవోజీ దీక్షితుని సిద్ధాంత కౌముదిగూడ దురవధేయముగా నున్నచని తలచి, ఇతని శిష్యుఁడగు వరదరాజ పండితుడు - సారకౌముదీ - మధ్యకౌముదీ - లఘు కౌముదీ-నామముల దానిసారము సంగ్రహించియు, గీర్వాణపదమంజరి యను పేర స్వతంత్ర గ్రంథము రచించియుఁ బాణినీయసేవ యొనరించెను. ఇందు మధ్య కౌముదికి మధ్యమనోరమా మధ్యకౌముదీ విలాసములను వ్యాఖ్యలును, లఘుకౌము దికిఁ బ్రకాశ-వైయాకరణసిద్ధాంత చంద్రోదయ వ్యాఖ్యలును జనించినవి.

మఱియు, ధారానగరాధీశుఁడగు భోజమహారాజు కాశికావృత్తి మహాభాష్య ముల ననుసరించి శబ్దాను శాసనమును, విద్యానగరాధీశ బుక్కభూపతి మంత్రియగు మాధవాచార్యులు ధాతువృత్తియు నిర్మించిరి. కాని, ఇవియు వ్యవహారమున లేవు. ఇట్లు మహావటవృక్షముగా వర్ధిల్లిన పాణినీయమున కష్టాఘ్యాయ దీక్షము. ఇందువ యించిన గ్రంథములు వానివ్యాఖ్యలు, అనువ్యాఖ్యలు ననంతములు ¹. ఇప్పుడు హెచ్చుగాఁ బఠనపాత వ్యవహారమున నున్నవేయిరువదియో కాని, శక్తికిన పంచల కొలఁది పుస్తకములు చూచెడి దిక్కులేక స్వదేశ విదేశ పుస్తకాలయ ములలో నణఁగి యున్నవి. ఇందే కాదు, తర్కవేదాంత శాస్త్రములందును మంచి పాండిత్య మార్జించిన పండితు లెల్లరు నేదోయొక గ్రంథము వ్రాయుచునే వచ్చిరి. అందుచే విషయభేద మిసుమంత యైనను గ్రంథసంఖ్య మాత్రము మేరువంత యైనది. తక్కిన కొన్ని శాస్త్రములందు వలెనే వ్యాకరణమందును, ఇంద్ర కాండ్రులు గ్రంథములు రచించి ఖ్యాతి గాంచిరి. వారిలో దండిభట్ట విశ్వనాథశాస్త్రిగా

రమలాపుర ప్రాంతవాసులు. సుప్రసిద్ధ కాశీపండితులగు వీరు వాక్యార్థ చంద్రిక నిర్మించి క్రీ. ౧౮౯౦ ప్రాంతమున దివంగతులైరి. రెండవవారు భాగవతుల హరిశాస్త్రిగారు. వీరు కోటిఫలి నివాసులు కాశీపండితులు, విజయనగర సంస్థాన పోషితులు. హరిదీక్షితుని లఘుశబ్దరత్నమునకుఁ జిత్రప్రభ¹. యను పేర వ్యాఖ్య నిర్మించిన యీ పండితుఁడు క్రీ. ౧౮౯౯ లో స్వర్ణస్థుఁ డయ్యెను. వీరిష్టతే కాక మఱి కొందఱు పూర్వు లాంధ్రులు వ్యాకరణ గ్రంథములు రచియించినట్లు వినికి కలదుగాని, అవి లభింపకున్నవి. వారిలో కాశీ సంస్కృత కలాశాలా ప్రధానాచార్యుఁ డైన మానవల్లి గంగాధర శాస్త్రిగారు సుప్రసిద్ధులు.

జై నేస్థ్ర వ్యాకరణము:—దీనికర్త దేవనందిముని. ఇతఁ డెప్పటివాఁడో చెప్పఁ జాలము గాని, అష్టాధ్యాయిలోని పెక్కుసూత్రము లిందుండుటచే². నిది దాని కర్తాదీన మగుట స్పష్టము. ఇది పూర్వవైయాకరణుల నెవ్వరిని బేర్కొనలేదు. జైనుఁ డగుటచే శాకటాయనుని మతమైన నెత్తవలసి యుండెను గాని, దీని కాలమున నతని శబ్దానుశాసన మణిఁగియుండి దీనికి గోచరింపక యుండవచ్చును. ఈ వ్యాకరణ పద్ధతి చూడఁగా మిక్కిలి యర్వాచీనమై మహాభాష్యము గూడ నవత రించిన పిదపనే పుట్టినట్లు తోచుచున్నది. ఇది రెండధ్యాయముల గ్రంథము. ఇందు ౧౦౩౯ సూత్రము లున్నవి. దీనికి సూత్రక్రమ మనునరించి, అభయనందిముని మహావృత్తి రచియించెను. ఈ పేరే దీనికి ముందొకవృత్తి యున్నట్లు తెలుపు చున్నది గాని యది కనఁబడదు. ఈ వృత్తితోడి యీ వ్యాకరణము లోకము కంటఁ బడక నామమాత్రావ శేషమై యుండఁగాఁ గాశీనివాసులగు మహామహాపాఠ్యాయ వింధ్యేశ్వరీ ప్రసాదుగారు క్రీ. 1918 లో దీనిప్రతి యొకటి సంపాదించి ప్రకటించిరి. దీనివ్యాఖ్యాత యగు నభయనంది పాణినియము చదివిన వాఁడని యతని వాక్యరచన వల్లనే విశదమగు చున్నది.

కాతంత్ర వ్యాకరణము:—దీని కనేకులు వృత్తులు టీకలు రచియించిరి కాని, ఒకఁడును దీనికర్త యితఁడని నిర్దేశించి చెప్పలేదు. కాతంత్ర చంద్రికా కారుఁడు “నను కాతన్త్రశబ్దః కొమార వ్యాకరణే రూఢః శాస్త్రాన్తరే దృష్టత్వాత్” అనుచు నిది కుమారస్వామి రచియించిన దని చెప్పియున్నాఁడు. వ్యాఖ్యాసార కర్తయగు హరిరామ పండితుఁడు ‘కాతంత్రస్య కరౌపసూత్రస్య’ అన్నాఁడు కాని, కలాపుఁ

1. దీనిని, ఆంధ్ర విశ్వకలా పరిషత్తువారు ప్రకటించిరి.

2. జై. 1. 3-1, 43, 89, 90, సమర్థః పదవిధిః ఇత్యాదులు సుమారుపంద

దెవఁడో వివరింపలేదు. వృత్తికారులు పెక్కండ్రు, “తంత్ర మనఁగా సూత్రాత్మక వ్యాకరణము. అది చిన్నది యగుటచే, కాతంత్ర మైనది” అని కాశబ్ది మల్లార్థక మని మాత్రము దెలిపిరి. లోకములో, కుమారస్వామి, ఆంజనేయుఁడు మొదలగు వారు వ్యాకరణములు రచించిన వారని కింపవంతి గలదు. ప్రాచీనమైన యా వదంతియే యీశ్వర పుత్రుఁడైన కుమారస్వామి కీ వ్యాకరణము నంబుగఁజ్ఞున నని లోకము చున్నది. అందుచే దీ నికర్తృత్వ మనిరేళ్ళ మగుచున్నది.

ఇది నాలుగఢ్యాయములకృతి. ఇందు ౧౩౯౩ సూత్రము లున్నవి. సంజ్ఞా దిక్పదంతము లైన వివిధ ప్రకరణములు కలవు. దాతుపాత గణపాతము లుక్తాదులు లేవు. దీనికి శర్వవర్మ దుర్గసింహుఁడు త్రిలోచనవాసుఁడు కవిరాజు హరిరాముఁడు మొదలగువారు వ్యాఖ్యలు రచించిరి. దీనినిబట్టి వెనుకఁ గొంతకాల మిది వాడుకలో నుండెనని తెలియనయ్యెడిది. అష్టాఢ్యాయిలోని బహుసూత్రము లిందుండు టంబట్టి యిది యర్వాచీన మని తెలియుచున్నది. ఇరవకంటె దీనికాలము తెలియ నాధారములు లేవు. ఇది తనకు మున్నున్న వ్యాకరణములను గాని తత్కర్తృలగు గాని మఱియే గ్రంథములను గాని పేర్కొనలేదు.

సారస్వత వ్యాకరణము:—ఇది, అనుభూతి స్వరూపాచార్య ప్రణేతము. దీని యుత్పత్తిని గూర్చి యొక చిన్నకథ కలదు. “ఈయాచార్యుఁ డొకనాఁడు విద్యవృద్ధ కేఁగి సంభాషించుచుఁ బ్రమాద వశమున ‘పుంఘీ’ అని ప్రయోగించెను. అది విని తక్కిన పండితు లపశబ్దము ప్యయోగించిరిని ‘పుంసు’ అనునది నష్టమీ బహువచన రూపము, అనుచుఁ బరిహసించి, నీవు ప్యయోగించిన దెట్లు సాధువగునో చూపు మనిరి. అంత నతఁడు రేపు చెప్పెదనని యింటికిఁ బోయి యారాత్రి సరస్వదీ దేవిని ప్యార్థించెను. ఆమె పృత్యక్షమై యతనికి వరమిచ్చెను. అంత నతఁడు దేవి పేరనే సారస్వత వ్యాకరణము రచించెను.”

ఈకథ, యిందు ‘పుంస్’ శబ్దమునకు సాధింపఁబడిన నష్టమీ బహువచన రూపమగు పుంఘీ ప్రయోగమును బట్టి¹. యెవరో కల్పించినదై యుండును. ౧౪౯౩ సూత్రములతోడి దీనియందు సంజ్ఞాది దిక్పాత ప్రత్యయంత ప్రకరణములు పెక్కు కలవు. దీని రచనము సిద్ధాంతకాముదీ రచనమువలెఁ గనిపించును గాని దాని కంటె నిదే పూర్వము. ఇందాష్టాఢ్యాయిలోని సూత్రములు వంద లున్నవి.

1. అసంభవే పుంసః క క్సౌ, సూ. 800,

చాంద్ర వ్యాకరణము ¹.—ఇది చంద్రగోమి యను బౌద్ధపండితుఁడు నిర్మించినది. ఇది సూత్రములు ఛాతుపాఠము ఉఱచాది, అను మూఁడు భాగములుగా నున్నది. సూత్రముల సంఖ్య ౩౦౮౦. అధ్యాయమునకు నాలుగు పాదముల చొప్పున నివి యాఱవ్యాసములుగా నున్నవి. ఇందలి మొదటి పదునాలుగు సూత్రములును, పాణి నీయములోని మాహేశ్వర చతుర్దశ సూత్రములే. ఇందలి ఛాతువులసంఖ్య ౧౦౫౪. భూసత్తాయా మిత్యాదిగా నిందలి ఛాతువులు కొన్ని వందలు పాణినీయ ఛాతు పాఠ ములో నున్నట్లే యున్నవి. మూఁడు పాదముల యుఱచాదిలో ౨౦౮ సూత్రము లున్నవి. ఈ గ్రంథము మూలము మాత్రము ముద్రిత మైనది. వ్యాఖ్యానము లున్నట్లు వినవచ్చును గాని కనఁబడవు. ప్రధాన గ్రంథమందలి సూత్రములలోఁ గొన్నివందలు పాణిని సూత్రముల ననుకరించినవే కాని వేఱుకావు. ‘ఆది రత్నేన నహేతా’ అను పాణిని సూత్ర మిందు ‘ఆది రితా న మధ్యః’ అను విధమున మాతినది. అర్థము రెంటికి నొకటే. ‘జాయామా నిజ్’ ఇత్యాదులు సరిగాఁ బాణి నీయము లోనివే యిందున్నవి.

దీని కర్తయైన చంద్రగోమి క్రీ. ౪౮౦ ప్రాంతమువాఁడు. ఇతఁడు వాగీశ్వర మంజుషాష బుద్ధ పార్శ్వనము గావించుటయు,

“సిద్ధం ప్రణమ్య సర్వజ్ఞం సర్వీయం జగతో గురుమ్,

లఘు విస్పష్టసంపూర్ణ ముచ్యతే శబ్దలక్షణమ్,

అని మంగళాచరణ మొనర్చుటయు నితని బౌద్ధత్వమును దెలుపుచున్నవి. ఇట్లొకను గొన్ని వ్యాకరణ గ్రంథములు కలవు. ఇట్టి వన్నియుఁ బాణినీయము సాధింపని కొన్ని శబ్దములు సాధించుటకును, దానిచే సాధువులు కానిది కొన్ని శబ్దము లకు సాధుత్వము నమకూర్చుటకు నుద్యమించిన వయ్యు; ఆపని చేసి విడువక, పాణినీయము చేసినవని గూడ యథాశక్తి మరలఁ జేసినవి. అందుచే వీనియందు కొంచెము నూతనత్వ మున్నను, పాణినీయము నెదుట వీనికిఁ బ్రామాణ్యము సిద్ధించినది కాదు. ఐనను భాషలోఁ గలిగిన మార్పుల కనుకాననము చేయుట యనెడి వీనిగుణము శ్లాఘ్యమే,

1. ఇది జర్మనీదేశమున నచ్చుపడినది.

జ్యోతి శాస్త్రము

వేదచతు వైన దీని ప్రాచీనత యొకింత ప్రథమభాగమునఁది జూపఁబడినది ¹. తొల్లి, రాశి దైవ నక్షత్ర విద్యలని వ్యవహరింపఁబడిన దీనికి లగ్నముని నిర్మింప మైన వేదాంగ జ్యోతిష మాద్య గ్రంథముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఋగ్వేదములు రెంటికి నంగమైన యది సోమాకర సుధాకరుల భాష్యములతో ముద్రిత మైనది ². వృద్ధ వసిష్ఠాదుల పేరఁ గూడఁ గొన్ని గ్రంథము లున్నవి కాని, యవి వారి సంప్రదాయ మాధారముగాఁ దరువాత వెలసిన వని యందలి విషయమును కైలియుఁ గూడఁ జెప్పుచున్నవి.

జ్యోతిర్విజ్ఞాన మంతయు సిద్ధాంత (గణిత) జాతక సంహితాస్కంధము లనఁబ్రదివిధముగా నావిర్భవించినది. గ్రహముల మధ్యమ స్థుట భుక్తులు దిక్స్పంధి లగ్నకాలములు సూర్య చంద్ర గ్రహణములు గ్రహసమాగమము యుద్భేదములు భగ్రహములయుతులు ఉదయాస్తమయములు పాత వైభవములు ఛాగోళము యంత్రములు మానక్రియ తద్భేదములు మొదలగు గణితసాహిత్యము లైన విషయము లన్నియు సిద్ధాంతభాగమునకు సంబంధించినవి. రాశిభేదము భేదయోని వియోని జన్మలక్షణము నిషేకజననాదులు ఆయుర్దాయము చరాంతరభాదులు అష్టకవర్గము కర్మజీవము రాజయోగములు ద్విగ్రహాది యోగములు రాశీలము దావభలము మొదలగు మానవాదృష్టఫల వాచకము లయిన బహువిషయములు జాతకస్కంధ మునకుఁ జేరినవి. శాస్త్రోపనయనము గ్రహముల చారములు అద్భుతక్షణము తిధివాసర నక్షత్రయోగ కరణాదులు ముహూర్తము అవగ్రోహము సూర్య సంక్రాంతి గోచారక్రమము చంద్ర తారాబలములు ఉత్పాత లక్షణములు వాని శాంతులు షోడశకర్మక్రియలు యాత్ర సదృలక్షణము మొదలగు ననేక విషయములు సంహితాస్కంధమునకు సంబంధించినవి. వీతాదృశ లక్షణ లక్షితమైన యీ శాస్త్ర మునకు, సూర్యుఁడు, పితామహుఁడు, వ్యాసుఁడు, వసిష్ఠుఁడు, శాకల్యుఁడు, అఁరి, పరాశరుఁడు, కశ్యపుఁడు, నారదుఁడు, గర్గుఁడు, మరీచి, మనువు, అంగిరసుఁడు, రోమకుఁడు, పులిహుఁడు, చ్యవనుఁడు, యవను డు, భృగువు, ఛానకుఁడు, అను పంచాముండుగురు వ్రసవర్తకులని దైవజ్ఞ విలాసము చెప్పుచున్నది. పౌలిక రోమక వాసిష్ఠ సౌర పైతామహము లనెడి యైదు సిద్ధాంతములు పూర్వము లని వరాహ

1. సం. వా. ప్రథ. 272-286 పుటలు.

2. సం. వా. ప్రథ. 287 పుట.

మిహిరాదులు చెప్పుచున్నారు. మఱియు వరాహమిహిరాచార్యులు బృహ
జ్ఞాతకమున సంహితాస్కంధ కర్తలగు పరాశర సత్యాచార్య మయ యవన
మఱియు విష్ణుగుప్త దేవస్వామి సిద్ధసేన జీవశర్మల మతముల నుదాహరించి
యున్నాడు. ఇందు, పౌలిశాది సిద్ధాంతములను, పరాశరాదుల కృతులను వరాహ
మిహిరఁ డెఱిగియున్నాఁ డనుటకు సంగయము లేదు. దైవజ్ఞవిలాసము పేర్కొన్న
శాస్త్రప్రవర్తకు లందఱును శాస్త్రగ్రంథకర్త లనుటకు వీలులేదు గాని వారి
పేరను గొన్ని గ్రంథము లుండియుండు సనవచ్చును. ఎట్లయిన నేమిఁ ఆ పూర్వ
గ్రంథములలోఁ గొన్ని మాత్రమే యిప్పుడు సజీవములై యున్నవి. వరాహమిహి
రుని కాలము మొదలుగా మొన్న మొన్నటివఱకు సుతృప్తము లైన జ్యోతిష
గ్రంథములకు లెక్కలేదు. కాని యిందును వ్యాప్తికి వచ్చినవి తక్కువ. పుస్తక
ధాండాగారములలో నఁగిపోయినవి యెక్కువ. అయిన నేమిఁ ఈశాస్త్రము చిర
కాలము రాజావలంబనమును బ్రజాదరమును గూడఁ గాంచి మిక్కిలి యభివృద్ధికి
వచ్చి సర్వతోముఖముగా భరతఖండమంతట వ్యాపించిన దనుట నిరాక్షేపము.
ఈ కాలముందువలె ఖగోళపరిశీలనమునకు సుఖసాధనములు లేని యా కాలమునం
దా మునీశ్వరులు విశేష పరిశ్రమ చేసి గ్రహ నక్షత్రాదుల గతులు పరిశీలించి
కావించిన యా సిద్ధాంతములు నేటి నాగరిక ఖగోళవిజ్ఞాతల సిద్ధాంతములకు సరిపోవు
చున్న వనుటకంటె జ్యోతిర్విజ్ఞానమందలిభారతీయ నిద్వాంసుల యుపజ్ఞను వేఱుగాఁ
బ్రశంసించ నక్కఱలేదు. అట్టి పురాతన జ్యోతిర్విజ్ఞాన ఖనియగు నీ శాస్త్రమందలి
సిద్ధాంతస్కంధ గ్రంథములనుగూర్చి ముందుగాఁ గొంత తెలిసికొందము.

ఇప్పుడు కనఁబడుచున్న ప్రాచీన గ్రంథములలోఁ బంచ సిద్ధాంతములలోని
విగాఁ బూర్వులు గణించినవి సూర్యసిద్ధాంతము వసిష్ఠ సిద్ధాంతము. ఇందు మొద
టిది¹ మయుని తపస్సునకు మెచ్చి సూర్యుఁడు స్వాంశపుచుఘ నజ్ఞాపింపఁగా
నతఁడు మయునికిఁ జెప్పినట్లున్నది. రెండవదాని నామాంతరము విశ్వప్రకాశము.
ఇది వామదేవుఁడు ప్రార్థింపఁగా వృద్ధవసిష్ఠుఁడు రచించిన ట్లవతారిక చెప్పు
చున్నది. కొన్ని స్మృతులు ప్రాచీన మహర్షులపేర వెలసినట్లే యిదియును వసిష్ఠుని
పేర వెలసినదిగా దీనికైలియు నిందలివిషయమును జెప్పుచున్నవి. అయినను, ఇది

1. దీని కర్తృత్వ మజ్ఞేయము. కాని, యది మిక్కిలి ప్రాచీనము.

భూగోళగతిని తొలుతఁ దెలిపిన దిదే.

“మధ్యేనమగ్రద్రక్షాన్య, భూగోళో వ్యోమ్నిగచ్ఛతి,

చిత్రాణః పరమాం శక్తిం బ్రహ్మణోఽహరణాత్మికామ్.”

కూడఁ గ్రీస్తుశకమునకు మున్నే యువయించియుండును. ఈ రెండునుగూడ మూఁడు స్కంధములను బూర్తిగా వివరించిన మహాగ్రంథములు. ఇందు సూర్య సిద్ధాంతము ముద్రిత మైనదిగాని రెండవది ముద్రిత మైనట్లు కనఁబడదు. అంతరి గణిత స్కంధము సజీవమై దృగ్గోచర మగుచున్నది.

సూర్యసిద్ధాంతమే సౌరసిద్ధాంత మనఁబడును. ఇది పదునాలుగదికారముల గ్రంథము. దీని పూర్వవ్యాఖ్య లేవియుఁ గనరావు గాని, ఇది దేశము నలుగడల వ్యాపించిన దని మాత్రము తరువాతి గ్రంథములన్నియు దీనిని బ్రశంసించుటచేతనే తెలియుచున్నది. దీని యర్వాచీన వ్యాఖ్యలలో భూభరణుడు (క్రి. ౧౫౭౨) రచించిన వివరణమును, గోటీదేవీబల్లాలపుత్రుఁడగు రంగనాథుని (౧౬౧౭) గూర్భాప్రకాశకమును, నృసింహగణకుని (౧౬౨౦) వాననాభాష్యమును, దావాబాయి (౧౭౧౯) పండితుని సౌరసారచంద్రకరణావళియు చోళసూరి యల్లయార్యుఁడు అమరేంద్రుఁడు భైరవుఁడు మొదలగువారు రచించిన వ్యాఖ్యలును గనఁబడుచున్నవి. గ్రహస్ఫుటాదికమున సిద్ధాంతులు దీని నెక్కువ ప్రమాణముగా గ్రహించుచు వచ్చి రనుటయే దీని మహత్త్వమునకుఁ చార్కాణము. ఇట్టి యీ రెండుసిద్ధాంతములకును బూర్వమో పరమో నిర్ణయింప నాధారములులేవు గాని, బ్రహ్మ పైతామహ నామముల మఱియొక ప్రాచీన సిద్ధాంత గ్రంథము కలదు. శాకల్య సంహితలోని రెండవ ప్రశ్నమే బ్రహ్మసిద్ధాంత మనఁబడుచున్నట్లుగా నవ్యాయాంత గద్యల వల్లఁ చెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి సంహితాకర్త శాకల్యుఁ డనవచ్చును. ఈ శాకల్యుఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్ర ప్రవర్తకులలో గణింపబడియున్నాఁడు. అందుచే శాకల్యుఁడను ముని దీనికర్తయని చెప్పవలసి యున్నది గాని, ఈ శాకల్యుఁ డే శాకల్యుఁడో నిర్ణయింప వీలులేదు. ఇం దేడవ్యాయముల గ్రంథము మాత్రము కనఁ బడుచున్నది. బ్రహ్మ నారదుని కుపదేశించిన చని యవతారిక చెప్పుచున్నది, ఇందు కాలాశ్రయమైన పివిభజ్యోతిస్సుల చరితము వర్ణింపఁబడినది. ఇంకఁ బంచ సిద్ధాంతములలోని పౌలిక రోమకములను బూర్వ్యులైన వరాహమిహిరాదులు మొదలుగా, క్రీ. శ. ౧౬౨౨ లోని హయనరత్నకర్త యగు బలభద్రపండితుని వఱకుఁ గలపెక్కిండు గ్రంథకర్తలు ప్రశంసించుటనుబట్టి యవి చిరకాలము లోకమున వ్యాపించిన వని రెలియ వచ్చును. తన్మతములను బహుగ్రంథముల వక్కాణింపఁ బడియున్నవి. కాని, ఆ గ్రంథము లిపు డెందయిన నున్నవో లేవో తెలియరాకు న్నది. ఇట్టి పంచసిద్ధాంతములకు వెనుక బెలసిన మహాసిద్ధాంతములలో గణింపఁ దగినవి కొన్ని—

ఆర్యభటసిద్ధాంతము — విశ్వవిఖ్యాతమైన దీనికర్త మహామహాఁ డైన యర్యభటుఁడు. ఇతనిపేర నిది యార్యభటీయ మని ప్రసిద్ధి తెక్కినది. ఇందు దశగీతికా పాదము పూర్వ ప్రబంధముగాను, గణితకాల క్రియా గోళ పాదములు మూఁడు సుత్తర ప్రబంధముగాను వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవి. ఆర్యావృత్తరూప సూత్రబద్ధమైన యిందు ౧౦౧ సూత్రములు కలవు. పరమాదీశ్వరుని వ్యాఖ్య యగు భటడిపికతో నిది ముద్రితమైనది. ఈ సిద్ధాంతమునకు భటప్రకాశ మను మహావ్యాఖ్య రచించిన సూర్యదేవ పండితుని యుపోద్ఘాత మిట్లు చెప్పుచున్నది.

“బ్రహ్మ వద్ద వృద్ధగర్గుఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్ర మభ్యసించి యొక గ్రంథము నిర్మించెను. అతని వలన జ్యోతిర్విద్యామర్మము లెఱింగిన పరాశరాదులు వేఱు వేఱు పుస్తకములు రచించిరి. అట్లు సిద్ధములైన గ్రంథములలోఁ గొన్ని కొన్ని భాగములు చిరకాలము గడచుటచేతను సంప్రదాయము విచ్చిన్న మగుట చేతను మృగ్యములైనవి. అట్టియెడ నార్యభటాచార్యుఁడు పూర్వశాస్త్రము లన్నియుఁ బరిశోధించి యందలి లోపములు పరిశీలించి కలియుగాదిగా ౩౬౦౦ సంవత్సరములు గతించిన తఱిఁ దన యిరువదిమూఁడవయేట నీ సమదృగ్గణిత జ్యోతిశ్శాస్త్రము రచి యించెను”¹. దీనినిబట్టి ఆర్యభటాచార్యులు క్రీ. శ. ౪౭౬ జన్మించి ౪౯౯ లో నీ గ్రంథము రచించినట్లు విశదమగుచున్నది. సూర్యదేవుఁడు సంక్షేపించి వ్రాసిన సూర్యాసూత్రముల యర్థము చక్కఁగా వివరించి యనువ్యాఖ్య రచించిన బాలాదిత్యతనూజ సూర్యాచార్య శిష్యుఁడును శ్రీధరాచార్యపుత్రుఁడు నయిన యల్ల యార్యుఁడు (ఇరఁ దాండ్రుఁడు) దీని మహత్త్వ మిట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

“ఆర్యభటీయసూత్రము లతీంద్రియార్థములు. వీనిలో నొక్కొక్క సూత్రమునకు వేయిగ్రంథ మగునట్లు వ్యాఖ్య రచించినను, అది దానిభావము పూర్తిగాఁ దెలుప జాలదు. అందుకే సర్వజ్ఞుఁడైన సూర్యదేవయజ్ఞ “అతీంద్రి యార్థప్రతి పాదకాని సూత్రాజ్యమూ న్యార్యవతోదితాని” అని వక్కాణించి యున్నాఁడు. అట్టి సూత్రములకుఁ గిందితృప్త్య వ్యాఖ్యానము నేనును యథామతి రచి యించితిని” పూర్వ గ్రంథముల లోపములు పూరించినదియుఁ దరువాతి గ్రంథ

1. షష్ట్యధానాం షష్ఠి ర్యదా వ్యక్తితా త్రయశ్చ యుగపాదాః

ప్రళిఖితా వింశతి ర్దశా స్తదేహా మమ జన్మనోఽతీతాః-ఆర్యభటీయే,

తత్ర పరాహకల్పస్య సప్తమే మన్వంతరేఽష్టావింశచ్ఛతుర్యుగే అస్య కల్యాదేః ప్రభృత య ష డ్వర్గ మితే సౌరాబ్దేగతే త్రయో వింశతివర్షే అచార్యర్యభటః — సమదృగ్గణిత జ్యోతిశ్శాస్త్రం చిత్రిన్. ఇత్యాది. సూర్యదేవయజ్ఞవ్యాఖ్యాయామ్.

ములకు మార్గదర్శక మైనదియు నగు నీసిద్ధాంతము జ్యోతిశ్శాస్త్రాధి లాఘుల కారాధ్యమైన యిష్టచైవముగా నున్నది. అట్టి దీనిపైనుక నొక శతాబ్ది గడచినంత నుదయించినది—

బ్రహ్మసిద్ధాంతము — దీనికి బ్రహ్మస్ఫుట సిద్ధాంత మను మాఱుపేరు కలదు. స్ఫుటము గోళము గణితము వీజగణితము మొదలగు ప్రధాన విషయములను విశదీకరించిన యిది యిరువదియై దధికారముల గ్రంథము. ఆర్యాభటో బద్ధమైన యిందు ౧౦౨౮ శ్లోకము లున్నవి. దీనికర్త బ్రహ్మగుప్తుఁడు. ఇతని తండ్రి జిష్ణు గుప్తుఁడు. ఇతఁడు చాపవంశరాజైన వ్యాఘ్రముఖుని కాలములోనివాఁడు. శా. శ. ౫౫౦ సంవత్సరములగుతఱిఁ దన ముప్పదవయేట నితఁడీ గ్రంథము రచియించె నని తెలియుచున్నది. అనఁగా దీనికాలము క్రీ. ౬౦౮. ఇతఁడు పదునాల్గవ యభ్యాయము చివర, ఆర్యభటుఁడు విడిచిన నక్షత్రానయనము తాను వివరించినట్లు చెప్పుకొని యున్నాఁడు.

“పౌలిక రోమక వాసిష్ఠ సౌర పై తామహేషు య త్రోప్తం,
త న్నక్షత్రానయనం నార్యభటోక్తం, తదుక్తిరతః”

దీనికి భట్టమధుసూదన పుత్రుఁడైన చతుర్వేద వృథూచకస్వామి వాసనా భాష్య మనుపేర గొప్పవ్యాఖ్య రచియించి యున్నాఁడు. కొన్ని వందలయేండ్లు దేశమునఁ బ్రామాణిక గ్రంథమై వ్యాపించినయిది ముద్రిత మైనట్లు కనఁబడదు. ఇంకఁ బూర్వోక్తము లైన గ్రంథము లాఘారముగా నుత్పన్నము లైన సిద్ధాంతము లలో లోకోత్తర మైనది—

సిద్ధాంతశిరోమణి—దీనికర్త సిద్ధాంతి శిరోరత్నమైన భాస్కరాచార్యుఁడు. ఇది ముద్రితమై వ్యాపించియున్నది. ఇందలి గోళాభ్యాయము కడపట నిరఁడు వ్రాసికొన్న స్వవిషయ మిట్లున్నది.

దక్షిణమున సహ్యాద్రికి చగ్గఱగా నున్న విజ్జలవిడ మనుగ్రామ మితనిజన్మ ధూమి. శాంపిల్కగోత్రుఁడు సకలవిద్యానిధి యగు మహేశ్వరోపాధ్యాయుఁ డితని తండ్రి విద్యాగురువును. ఇతఁడు శా. శ. ౧౦౩౬ లో జన్మించిన తన ముప్పది యాఱవ యేట నీకృతి నిర్మించెను¹. అటువది యాఱవ యేటఁ గరణకుతూహలము

1. రస గుణ పూర్ణ మహీనమ శకస్మవనమయేఽథవ న్మ మోత్పత్తిః
రసగుణవర్షేణ మయా సిద్ధాంతశిరోమణీ రచితః.

రచించె నని దానినిబట్టి తెలియుచున్నది. కావునఁ గ్రీస్తుశకము ౧౧ వం లో సిద్ధాంత శిరోమణి వుట్టిన చనుట న్నష్టము. ఇదిని లీలావతికి గణితామృత సాగరి వ్యాఖ్య రచించిన గంగాధర పండితుఁడు (క్రీ. శ. ౧౪౨౦) ఇట్లు ప్రశంసించి యున్నాఁడు.

“బ్రహ్మాది ర్జగదాదికాలకలనా పంచపృథ్వీకారా గతిః
 ఖేటానాం చ నవాసనా చ వినియోగోఽప్రపంచస్థితిః
 యంత్రాణి ద్వివిధం చ యత్ర గణితం తేన క్రమా ద్విస్తృతం
 సచ్చిద్ధాంత శిరోమణౌ సుకవినా శ్రీధాస్కరేణ స్ఫుటమ్”

ఇతని దీక్ష గణితమునకుఁ గల్పలతా వివరణ మనువ్యాఖ్య రచించిన బిల్లాల పండిత తనయుఁడగు కృష్ణగణకుఁ డిట్లు కీర్తించి యున్నాఁడు.

“అత్ర శాండిల్యగోత్ర మునివర వంశావతంస జడవిడనగరనివాసి...
 మహేశ్వరోపాధ్యాయ తనయ నిఖిల విద్యావాచసత్ప్తి గణితవిద్యా
 చతురాసన ధరణి తరణి శ్రీధాస్కరాచార్యః యగగణిత రూపం
 సిద్ధాంత శిరోమణిం చిక్రీర్ష్యః...”

ఈ మహాగణకుఁడు గణితాధ్యాయము మొదట బ్రహ్మగుప్తని వరాహమిహిరుని బేర్కొని తక్కిన పూర్వులను స్మరించి వారికృతు లవలొకించి తాను గృతి రచించినట్లు చెప్పుకొని యున్నాఁడు¹. ఇతఁడు స్వయముగా సిద్ధాంత శిరోమణికి రచించిన మితాక్షరి యను వాసనాభాష్య మాధారముగాఁ దరువార లెక్కలేనన్ని వ్యాఖ్యలు వెలసినవి. లీలావతి, ఆంధ్రమునకుఁ దిరివర్తిత మైనది. ఈ గణితమునకు సంస్కృతముననే కాక దేశభాషలందును బెక్కుటికలు వెలసినవి. సంస్కృతవ్యాఖ్య లలో రామకృష్ణ గణకుని (క్రీ. ౧౩౩౨) గణితామృతలహరి, లక్ష్మీదాసు గణిత తత్త్వ చింతామణి, సూర్యదాసుని (క్రీ. ౧౫౪౧) గణితామృత కూపికా సూర్యప్రకాశములు, గణేశపండితుని (క్రీ. ౧౫౪౫) బుద్ధివిలాసిని, సృనింహ దైవజ్ఞసూనుగణక

1. కృతీ జయతి జిష్ణుజ్ఞో గణకచక్ర చూడామణిః,
 జయన్తి లలితోత్తయః పృథితతంత్రీ సద్యుక్తయః
 వరాహమిహిరాదయ స్సమవలొక్య యేషాం కృతీః
 కృతీ భవతి చూడ్యశోఽప్యతనుతంత్రజంధేలృషీః.

సార్యభౌమరంగనాథుని (క్రీ. ౧౭౩౦) మితభాషిణి, రామకృష్ణదేవుని మనోరంజనము, వీరేశ్వరపండితుని లీలావత్కుదాహరణము, మొదలైనవి పెక్కునజీవములై యున్నవి. కాని, యన్నిటికంటెను బ్రజస్త మైనదిగాఁ గనవచ్చునది మరీచి వ్యాఖ్య. దీనికర్త మునీశ్వరుఁ డనఁబడు విశ్వరూపపండితుఁడు. ఇతఁడు జహంగీరు సంస్థానమునఁ బండితుఁడై ఖ్యాతిగన్న కృష్ణపండితుని సోరరహేత్రుఁడు. బల్లాల పైవజ్ఞనిపాత్రుఁడు. సూర్యసిద్ధాంతవ్యాఖ్య రచియించిన రంగనాథగణకునిపుత్రుఁడు. క్రీ. ౧౭౩౦ ప్రాంతమువాఁడు. ఈ వ్యాఖ్య గణిత గోళాఢ్యామములు రెంటికి మాత్రమే కనఁబడుచున్నది. దీనివలె గణపఁదగినది భాస్కరుని వాసనాభాష్య మనుసరించిన వాసనావార్తికము. దీనికర్త కోంకణదేశీయుఁడగు నృసింహ పండితుఁడు. ఇతఁడు తనవార్తిక విశేషమున నిట్లు చెప్పియున్నాడు.

“న యా వరాహేణచ జిష్టుజేన, పృథూదతే నార్యభటేన జుష్టాః.

అనంస్తురా భాస్కరచర్యనేన, తా వాసనావార్తిక ఏవ లభ్యాః”

ఇంక నిట్టి వెన్నేని కలవు. సిద్ధాంతశిరోమణి బొత్తిపిడుకులపాలిటి కల్పతరు వనుటకు దీని వ్యాఖ్యాన బాహుళ్యమే నిదర్శనము. పూర్వపూర్వ గ్రంథములలోని లోపములు పూరించుటకును, తాము స్వయముగాఁ గనిపెట్టిన సూతన విషయములు బోధించుటకును భాస్కరాచార్యుల తరువాతఁ గూడఁ బెక్కుండ్రు సిద్ధాంత స్కంధమునకు సంబంధించిన గ్రంథములు రచియించియున్నారు. వానిలోఁ గొన్నిటిని బరిశీలింతము.

ముగ్గులగోత్రుడైన ఆశాభరణకుఁడు గ్రహజ్ఞానమును¹ అతని పుత్రుఁడో లేక శిష్యుఁడో హరిహరగణకుఁడు గణితచూడామణిని రచియించియున్నారు. వీ రిరువురును భాస్కరాచార్యుల సమకాలికులుగాఁ గనవచ్చుచున్నారు కాని, ఈ గ్రంథములు వ్యాప్తికి వచ్చినట్లు కనరాదు. భాస్కరాచార్యుల కింపుక పరుఁ డగు శ్రీధరాచార్యుఁడు, గణితసారము లఘుభేదరసిద్ధి గ్రహసారణి మొదలగు సిద్ధాంత గ్రంథములను రచియించియున్నాఁడు. భేదరసిద్ధిలో వ్రాసికొన్న దానినిబట్టి క్రీ. ౧౨౨౭ లో నితఁ డా గ్రంథము రచియించినట్లును² ఇతనికి గణకచక్ర చూడా

1. శాకేఽబ్ధిబాణదళభిః-శా. ౧౦౫౪. ఈ సంఖ్య నొకరెక్కలోఁ జూపుటచే నీకాలము వాఁడని యూహింపఁబడుచున్నది.

2. సంద్యుప్తప్రసోనశకోఽర్క....శా. ౧౧౪౯. ఈ సంఖ్య నొక రెక్కలోఁ జూపుటచే నీ కాలమువాఁడని యూహింపఁబడినది.

మణిమీరు మున్నట్లును గనఁబడుచున్నది. భాస్కరాచార్యులు పన్నెండవ శతాబ్ది కడపటివఱకు జీవించియున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది గావున నతని వార్ధక దశలో శ్రీధరుఁడు బాలుఁడై యుండవచ్చును. భాస్కరాచార్యుల కింఛక పూర్వఁ దైన మఱియొక శ్రీధరుఁ డున్నట్లు సూచనలు కలవుగాని యితఁ డతఁడు కాఁడు. ఇతఁడు, గణితవిద్యాచతురాననేత్యాది బిరుదములతో భాస్కరుఁడు స్వకాలమున విఖ్యాతుఁడగుట యెఱిగియే తా నందఱిని మించినవాఁడ నన్నంతటి యహంకారముతోఁ దన గ్రంథముల నిట్లాత్మప్రశంస కావించికొని యున్నాఁడు.

“ఉత్తరత సురనిలయం దక్షిణతో మలయపర్వతం యావత్,
ప్రాగపరాంబుధిమధ్యే నో గణకః శ్రీధరా దన్యః”
“పాటికుట్టకబీజగోళసహితాన్ పైలామహాదీన్ వయం,
సిద్ధాంతా నపి మన్మహే ప్రతిదినం ఖేనా న్నతు ప్రస్ఫుటాన్,
ఇ త్యాకర్ణ్య విదాం వచాంసి కృపయా శ్రీశ్రీధరః ప్రస్ఫుటాం
చక్రే ఖేచరసిద్ధి మిందుధవళాం సత్కిర్తివల్లీ మివ”

అయిననేమి ? సిద్ధాంతశిరోమణిని మించి యతని కృతులు పైకిరాలేదనుట విదితము. ఇవియే కాదు, భాస్కరాచార్యుల కింఛక పూర్వము శ్రీ. ౧౦౯౧ లో మధురావాసియగు బ్రహ్మదేవగణకుఁడు నిర్మించిన ప్రకారమును, పురుషోత్తమ గ్రామవాసియగు నచానందుఁడు శ్రీ. ౧౦౯౯ లో రచియించిన భాస్వతీ కరణము కూడఁబైకి రాలేదు. ఇట్లు దశమ శతాబ్ది మొదలుగాఁ బందొమ్మిదవ శతాబ్ది కటపటి వఱకుఁ గూడ వందలకొలది జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథము లుదయించుచునే వచ్చినవి గాని యిట్టివన్నియుఁ బ్రచారములోనికి రాకపోవుట కొకటియే కారణము, అది, మాటలు పేటగుటయే కాని విషయము పేటు గాకపోవుటయే. గ్రహస్ఫుటాదిక బహువిషయములందు సూర్యసిద్ధాంతార్యభటియ సిద్ధాంత శిరోమణ్యాది ప్రసిద్ధ గ్రంథములు గావించిన పరిశోధన పరిశీలనములకు ఖిన్నములైన నూతన పరిశీలన ములు గావించిన గ్రంథము లేవియు నర్వాచీనములలో లేవు. క్లిష్టములుగా నున్న యందలికొన్ని కొన్ని విషయములను వానివ్యాఖ్యాతలు వివరించియే యుండిరి. అట్టి యెడ విషయభేదములేని యర్వాచీన కృతులకుఁ బ్రసిద్ధి యెట్లు వచ్చును ? అట్లని వీనిలో గుణము కలవి లే వని తలంపరాదు.

శ్రీపతిపండితుఁడు తనకు ము న్నున్న యెల్లసిద్ధాంతము లవలోకించి సిద్ధాంత శేఖర మనుపేర వివిధభగోళ విషయములు విచారించుచు నిరువది యధ్యా

యముల గ్రంథము రచించెను. ఉత్తరదేశీయుఁ డైన మంజులాచార్యుఁడు రొలుత బృహస్పానసము రచించి దానికి సంగ్రహముగా లఘుమానసము రచించెను. దానికి శ్రీధరార్యపుత్రుఁడైన యల్లయార్యుఁడు కల్పలత యనుపేర వాఖ్య వ్రాయుచు —

‘అర్యభటో గ్రహగణితం గోళం దామోదరో విజానాతి,

యంత్రజ్ఞో జిష్టుసుత స్సర్వం జానాతి మంజులాచార్యః’

అనుచు నతఁడు సర్వజ్ఞుఁడని నిరూపించి యున్నాఁడు. విఖ్యాత సిద్ధాంతి యగు పద్మనాభ గణకువి శిష్యుఁడును, వ్యాకరణాచార్యుఁడగు నారాయణపండితుని పుత్రుఁడును, హయనరత్నకర్త యగు (కీ. ౧౬౨౮) బలభద్ర పండితుని తండ్రియు నగు పై దామోదర సిద్ధాంతి కరణప్రకాశము మొదలగు బహుగ్రంథములకు వ్యాఖ్యలు సవితేశముగా రచించి గోళజ్ఞుఁడన్న ఖ్యాతి గాంచియుండెను. లఘు మానసమునకు వ్యాఖ్య రచించిన యాంధ్ర దేశీయుఁడగు యల్లయార్యుఁడు ప్రసిద్ధము లైన పూర్వసిద్ధాంతము లన్నిటికి వ్యాఖ్యానములు రచించి స్వకృత పరిశోధనములుచూపి విఖ్యాతి కెక్కిెను. సిద్ధాంత విషయమునఁ ద్రాసిన మతముల వలె యల్లయార్య మతమును బ్రమాణ మయినది. రొల్లలత్మకార్యుఁడను మఱి యొక యాంధ్రుఁడు సకల సిద్ధాంత విషయములు పరామర్శించి ౧౦౮ ఉల్లాసములతో దైవజ్ఞ విలాసమను మహాగ్రంథము నిర్మించెను¹. ఇప్పటి కొన్ని యొక్కొక్క విషయము విశేషము చూపినను, అనేకములు పూర్వ సిద్ధాంతముల పుత్రికలే యనఁ దగి యున్నవి. ఇక —

జాతక సంహితాసంగ్రంథములు — ఈ రెండును ఫలాభిధాయకము లైన భాగములు. ఇందు జాతకభాగము హోరాశాస్త్ర మనఁబడును, ‘అహోరాత్ర’ శబ్దమునఁ బ్రథమాంతిమ వర్ణలోపముచే హోరాశబ్దము సిద్ధించిన దను కొందఱి మతమును వరాహమిహిరుఁడు చూపెను. ఇది పూర్వజన్మార్జితము కుభాకుభ రూపము నైన కర్మయొక్క ఫలమును వ్యక్తపఱుచును. ఇందు, రాశిహోరాద్రేక్కాణన. వాంశక ద్వాదశభాగత్రింశద్భాగ చలాచలములు, గ్రహములదిక్ స్థానకాల చేష్టా

1. మదరాసు, శంజాపూరు, లండన్, నగరములలోని పుస్తకాలయములలో నిప్పుటిలోక మెఱుంగని శ్యాతిష గ్రంథములు లెక్క లేక దిక్కు లేక వందలు వందలుగాఁ బడి యున్నవి.

దుల బలాబలములు, ఆయుర్దాయ రాజయోగాదులు, తన్వాది ద్వాదశ భావములు మహాదశాంతర్దశ విదశాదులు మొదలగు వాని ఫలములును నిర్ణయింపఁ బడును. రెండవ దానిలో సూర్యాది గ్రహముల చారములు సప్తర్షిచారములు నక్షత్రగతులు గ్రహముల ప్రకృతి వికృతి ప్రమాదవర్ణాదులు శుభాశుభ నిమిత్తములు వర్షదిగ్దాహ భూకంపాదులు మొదలగు వానికి సహేతుకము లైన ఫలములు నిర్ణయింపఁబడును. ఇట్టి యీ శాస్త్రములు రెండును గూడ గ్రహగణిత శాస్త్రముతో సంబంధము కలవి యై జ్యోతిశ్శాస్త్రమున నంతర్భూతము లైనవి. వీనికి సంబంధించిన ప్రాచీన గ్రంథములు కొన్ని కలవని వరాహమిహిరుఁడు పేర్కొన్న మయ గర్గ గార్గి వరాహర విష్ణుగుప్త మణిత్త యవన చరచక్రి సత్యాచార్య జీవశర్మ దేవస్వామి సిద్ధసేనదుల మతములను బట్టి తెలియుచున్నది.

వృద్ధవసిష్ఠ సంహిత యను నొక గ్రంథ మున్నది. అది బ్రహ్మర్షి వసిష్ఠ నిర్మిత మని గద్య చెప్పుచున్నది. అది యెవరు రచించిన దైనను, వాసిష్ఠ సిద్ధాంతము వలె వరాహమిహిరునికిఁ బూర్వమా కాదా యని సందేహము కలుగు చున్నది. వృద్ధయవన జాతకము రేక, మీనరాజ జాతక మను నొక గ్రంథమును మీనరాజ యవనాచార్యుఁడు రచించినట్లు కనఁబడు చున్నది. అందు మొదట “పూర్వముని యొకఁడు లక్షగ్రంథపరిమితమైన హోరాశాస్త్రమును మయునికిఁ జెప్పె ననియు, దానినే మీనరా జెనిమిదివేల గ్రంథమగునట్లు సంగ్రహించి రచించె ననియు, జెప్పెడి యొక శ్లోకము కలదు. వరాహమిహిరుఁడు పేర్కొన్న యవ నేశ్వరుఁ డితఁడే యైనచో నీగ్రంథ మితిని దనవచ్చును. బృహత్సంహిత —

“ష్టేచ్ఛాహి యవనా స్తైషు సమ్యక్ శాస్త్ర మిదం స్థితమ్

ఋషివత్తైఽపి పూజ్యస్తై రింపున రైవవి ద్విజః”

అనుచు యవనులు జ్యోతిశ్శాస్త్ర నిష్ఠాతులై ఋషులవలెఁ బూజింపఁబడు చుండిరని ప్రశంసించినది. బృహత్జాతకము పేర్కొన్న యవనశబ్దము బహువచనాంతముగా నున్నచో, బురాతన యవను లనియు, ఏకవచనాంత మైనచో యవనేశ్వరుఁ డనియు, స్టేచ్ఛ దేశాధిపతి యనియు మూఁడువిధము లైన యర్థములను వ్యాఖ్యాతలు తెలిపియున్నారు. అందుచే నీగ్రంథము కడపటి యిర్దతిలో నెవరిదో తెలియ కున్నది. యవనహోర యని మఱియొక జాతక గ్రంథము పదమూడ ధ్యాయములది కలదు. అది యవనేశ్వరునిదేమో యని తోచుచున్నది. అందు ద్వాదశ భావములు

స్త్రీజాతకమును విచారింపఁ బడినవి. అర్థశాస్త్ర కర్తయగు విష్ణుగుప్తుఁడు శ్రుతకీర్తి మొదలగు వారు రచించిన జాతక గ్రంథములు నడివఱులై యున్నట్లు తెలియ వచ్చును. వరాహమిహిరుఁడు పేర్కొన్న పై వారిమఠములను దెలుపు ధోకము లను బృహజ్జాతక వ్యాఖ్యాత యువాహరించి యున్నాఁడు కాని, వారి గ్రంథము లను బేర్కొనలేదు. పారాశరీహోర యిప్పుడు లోకమున చ్ఛాపించి యున్నది. బృహజ్జాతకము పేర్కొనక పోయినను తైమిని సూత్రములు గూడఁ జాగ్రహించు లగుటకు సంశయము లేదు. కావున వరాహమిహిరునికిఁ బూర్వము జాతకసంహితా రాస్కంధసంబంధము లగు పెక్కు గ్రంథములు అంతెనని నిశ్చయింపవచ్చును. అయినను, అతని గ్రంథములే దేశమున నెక్కువగా వ్యాపించి యవియే యాద్యము లనునంతటి కీర్తి గణించినవి.

వరాహమిహిరుఁడు రచనపఱచ సిద్ధాంతికలో వర్ణించిన “౪౨౭” శక కాల ప్రసక్తి¹ చేయి, అతఁడు శా, శ. ౫౦౯, క్రీ. ౫౨౭ లో దినంగతుఁడయ్యెనని ఖండభాష్య వ్యాఖ్యలోని యొక వచనము వల్లఁ దెలియుచున్నది². దీనిని బట్టి యితఁడాద్యముని వార్తచరణలో జన్మించియుండు నని విదిత మగుచున్నది. ఇతఁ డనంతరీ నివాసి, కాపిష్ఠుల గోప్రుఁడు, ఆదిత్యదానతనయుఁడు. జ్యోతిస్సంబంధము లైన వివిధ విషయములను విరచింపఁచిన యతని బృహత్సంహిత విశ్వవ్యాప్తమై ఖండాంతర భాషలోనికిఁ గూడ ననువదించఁ బడినది. ఇందు, శాస్త్రోపనయ సంవత్సర సూత్ర రచిచారాది నక్షత్రపురుష ప్రతాంతము లైన నూత్రైదు విషయ ములు గలవు. ఒక్కొక్క విషయమున కొక్కొక్క యధ్యాయము చొప్పున నుపసంహారాధ్యాయముతో నిది నూత్రైదు యధ్యాయముల గ్రంథము. ఇది రచనాది వారి సిద్ధాంతాది వివిధ గ్రంథరచనకుఁ దోడ్పడిన వని వారు గావించిన ప్రశంసల వల్లనే వ్యక్తమగుచున్నది. దీనికి సంహితా వివృతి యనుపేర భద్రోత్పలుఁడు క్రీ. ౯౬౬ లో, గొప్పవ్యాఖ్య నిర్మించెను³. ఇతని పద్యమయవ్యాఖ్య ననుసరించి

1. వరాహమిహిరః స్మృతియ పంచసిద్ధాంతికాయామ్—

నప్తాశ్శివేనసంఖ్యం 427 శకకాల మహాస్య చైత్ర శక్లావా ఇద్భుక్షవాన్.

2. నవాదికపంచశతసంఖ్యేశాకే వరాహమిహిరో దినంగతః. (యామరాజు)

3. వస్త్రాష్టాష్ట రాలా మితే శాకే కృ తేయం విమృశి ర్మయా,
చతుర్వింశతిసాహస్రం చూన మస్య హ్యనుష్ఠితమ్,

వార్షగజ్యకులజుడు కుమార పంకిత తనయుడు నై నయోగియను దైవజ్ఞుడు¹ ఉత్పలపరిమళ మను గద్యమయవ్యాఖ్య నిర్మించెను.

ఇతని హోరాశాస్త్ర మగు బృహజ్ఞాతక మిరువది యైదధ్యాయముల గ్రంథము. ఇదియును జగద్వ్యాప్తమే. దీనికే సంగ్రహముగా నితడు లఘుజాతక మనఁ బదమూఁడధ్యాయముల కృతిని, యోగయాత్ర యనెడి మఱియొక గ్రంథమును రచియించెను. ఈ కృతులన్నిటిని ఛట్టోత్పలుడు బీకలు రచియించెను. కాని, మూలవ్యాఖ్యలు రెండునుగూడ మనదేశమున వ్యాపించినట్లు కనఁబడదు. రొమ్మిదియధ్యాయముల జర్మనీభాషానువాదముతోడి దీనిని, కెర్నుపంకితుడు (Prof. H. Kern) ప్రకటించియున్నాఁడనియు, రాజేంద్రలాల్ మిత్ర గావించిన పరిశోధనలను బట్టి యిది బృహద్యోగయాత్రయై యుండు ననియు గైక్వారను గ్రంథపరిశోధకుడు వ్రాయుచున్నాడు² లండన్ పుస్తకాలయమం దున్న దీని ప్రతిలోఁ బదునాలుగధ్యాయముల గ్రంథ మున్నట్లును, ఇంకను గొంత గ్రంథముండియుండు ననితోచుచున్నట్లును, అతఁ డభిప్రాయపడియున్నాడు. ఇది సేనలజ్ఞైత్రయాత్రకు సంబంధించిన భవిష్యత్తును చెలుపునట్టి గ్రంథము. ఇందు రమారమి ౫౦౦ శ్లోకములుండు నట. ఎవరో లేఖకులు బృహజ్ఞాతకము చివర నున్న ‘ఆదిత్యదానతనయ, ఇత్యాది శ్లోకములను గ్రంథాంతమందు చేర్చుటచే దైవజ్ఞవల్లభ యనుహోరా గ్రంథము కూడ వరాహమిహిరునిచే యనెడిభ్రాంతి కొంచఁటికే గలుగవచ్చును గాని, అది యితనిది గాదు. శ్రీపతి పంకితుఁడో లేక నీలకంఠ పంకితుఁడో దానిని రచించి యుండునని రాజేంద్రలాల్ మిత్ర పంకితుఁ డభిప్రాయపడి యున్నాడు.

వరాహమిహిరుని పుత్రుఁడగు పృథుయకుడు హోరాషట్పంచాంగిక యను కృతి నిర్మించెను. దీనికిని ఛట్టోత్పలుడు వ్యాఖ్యానము రచియించెను.

రోమక సిద్ధాంతమను పేర షషాయణ మను నొక గ్రంథము కలదు. దీని మొదట నున్న “ఛూమగ్రిం పుత్ర్యం పృతి రోమకాచార్యో వదతి, పున రేవ ప్రవక్ష్యమి శృణు పుత్ర పృయత్నతః” ఇత్యాది వాక్యములను బట్టి యిది రోమకాచార్య ప్రణీత మనెడిభ్రాంతి కలుగును గాని, విషయ వివరణమును బట్టి యిది యర్వాచీన

1. ఒక ప్రతిలో నితడు ఛాన్కరుఁడనుపేరను, వైద్రువకాశ్యపగోత్రుడు గాఁ గనవచ్చుచున్నాడు. ఇం దేలేఖకుని పాఠము తప్పిం :

2. ఛా. లండను లైబ్రరీ కేటలాగు సంపుటము 5.

కల్పిత మని తెలియవచ్చును. ఇట్లే జ్యోతిర్విదాభరణ మనుకృతి కాశీదాస కృతముగాఁ గనఁబడుచు, ధన్వంతరి తపశాకమరసింహాది నవరత్నములను శ్రీహర్ష విక్రమాదిత్యునికిఁ జేర్చి ప్రసద్ధికిఁకై యున్నది. అది కూడ నర్వాచీన మని యందలి విషయమే విశదీకరించు చున్నది. మఱియు సోమసిద్ధాంత మను నొక కృతి సిద్ధాంతసంజ్ఞచే గణితస్కంధమునకుఁ జేరినదిగా బ్రాంతి కొలుపును గాని, జాతక సంహితలకు సంబంధించిన యది యెవరు నిర్మించినదో తెలియరాదు. ఒక లేఖకుఁడు సిద్ధాంతభట్టాచార్య నిర్మిత మనెను గాని, అది పేర్లో దిరుదో తెలియరాదు. ఇంక జాతక సంహితాస్కంధములకు సంబంధించిన యర్వాచీన గ్రంథములు వందలుగా నున్నవి. వాని నెల్ల నిందు పేర్కొనుట కైన నలవికాదు, కాశీ నివాసి యగు నీలకంఠ పండితుఁడు క్రీ. ౧౫౮౭ లో, తాజిక మను గొప్ప గ్రంథము నిర్మించెను. ఇది జ్యోతిర్విషయముల కెల్ల సంబంధించినది. సంజ్ఞాతంత్ర వర్షతంత్రములనెడు రెండు భాగముల విలసిల్లు దీని కెంతటో వ్యాఖ్యలు రచియించి వ్యాప్తికిఁ దెచ్చియున్నారు. ఇక ముహూర్త భాగమునకుఁ జేరినవానిలో ముహూర్త దర్శణము ముహూర్త దీపకము మార్తాండము కల్పద్రుమము మొదలుగా ననేకములు వ్యాప్తములై యున్నవి. శకున భాగమునకుఁ జేరి, అద్భుతసాగరము సర్వార్థ చింతామణి శకునార్ణవము మొదలుగా బహుగ్రంథము లుత్పన్నము లైనవి. ప్రశ్నభాగమునఁ బ్రశ్నశాస్త్రము ప్రశ్నలక్షణము ప్రశ్నవిషయము ప్రశ్నజ్ఞానము ప్రశ్నార్థవప్లవము మొదలగు బహు గ్రంథములు కలవు. ఇందు, పద్మనాభ కృతలంపాక సుత్తమముగా నున్నది. స్వప్న ఫలములను దెల్పు స్వప్నాధ్యాయాది గ్రంథములు మఱికొన్ని యున్నవి. ఇట్లు సంహితా స్కంధము బహుముఖముల వ్యాపించి యిప్పటికిని లోకమున వ్యవహారములో నున్న దనుటయే దీని విశేషము. జాతకస్కంధము గూడ పరాహమిహిరునికిఁ బూర్వము నుండి నేఁటివఱకుఁ గూడఁ బ్రజాదరణము గాంచుచునే వచ్చుచున్నది గాని, యీ భాగ మందుదయించినవి వందలకొలఁది గ్రంథము లున్నను బరసపాఠ వ్యవహారములో నున్నవి మాత్ర మల్ప సంఖ్యాకములే. అందును, పారాశరీ జైమినీయములు రెండే గణనీయములై యున్నవి. వీరికున్న వ్యాప్తి యిపుడు బృహజ్ఞాతకమునకు లేదు. పారాశరీహోర ననుసరించి, యజ్ఞనారాయణ యజ్ఞపుత్రుఁడు నాధునికుఁడు నైన వేంకటేశ్వర పండితుఁడు రచియించిన జాతక చంద్రిక యన్నిటిని మించి ఫల కథనమున సుత్తమ ప్రమాణ మగుచున్నది. సవ్యాఖ్యము లైన జైమిని సూత్రములు భరతఖండ మంతట వ్యాపించియున్నవి. జాతక భాగమున నిదియు సుత్తమ ప్రమాణ మనుట నిర్వివాదము. ఈ సూత్రములు రచియించిన యతఁడే

జైమినియో నిరూపింప వీలు గాకున్నది. వృద్ధపారాశరీ లఘుపారాశరీ కర్తల విషయము నట్టిదే. కాని, యీ గ్రంథములు ప్రాచీనము లనుట నిరాక్షేపము. ధుంధి రాజకృత మగు జాతకాభరణము, ధట్ట జయరాముని జాతక కామధేనువు, కంచం యల్లయ్య రచించిన జ్యోతిష దర్పణము, మహాదేవశర్మ జాతకార్ణవము, ధుంధి రాజపుత్రుడగు శివపండితుని జాతకము కుటావశేషద్వతి, మొదలైనవి కూడఁ బ్రమాణ గ్రంథములు గాఁ గనవచ్చు చున్నవి కాని యెందుచేతనో వీనికి వ్యాప్తి రాలేదు. జాత కార్ణవ మనునాఽఽఽయముల గ్రంథము వరాహమిహిరీయముగాఁ గనవచ్చు చున్నది గాని, చంద్ర సూర్యగ్రహణ విషయము పూర్ణముగా వివరించునది సిద్ధాంతమునకుఁ జెందినదిగాని జాతకమునకుఁ జేరినది కాదు, అది వరాహమిహిరుని మతము ననుసరించి యన్యుఁడు రచించినది కాని యతఁడు నిర్మించినది కాదు. పాఞ్చనాథ మిశ్రుఁడు రచించిన మఱియొక జాతక చంద్రికయు, మాధవ పండితుని జాతక దర్పణమును, కేశవపండితుని జాతకపద్ధతియు మొదలైనవి కొన్ని ద్వాదశభావము లను జక్కఁగ విశదీకరించి యున్నవి. ఇంక నిష్ఠి వెన్నేని కలవు. జాతసంస్కంధము విర్తరించు కాలమున దాని ననుసరించి ప్రశ్న శాస్త్రము, కేరళి పంచపక్షి ఛప్పన్నము మొదలగు నామముల భావి పలాభిధానములయందు విస్తరిల్లినది. అట్లు బయలుదేరిన దానికృతులలో, కేరళాచార్యుని చూడామణి కేరళి బహువిధ ప్రశ్న ఫలనిరూపణపరమై రసబదుచున్నది. కేరళ చంద్రికా కేరళ జ్యోతిషములు నట్టివే.

రమలశాస్త్రము గూడ నిష్ఠిదే. ఇది తొలుత, టర్కీదేశమునుండి వచ్చినది. ఈ శాస్త్రము మహమ్మదీయ సంఘమున నెక్కువగా వ్యాపించినట్లు హాజీకార్ప్ అను గ్రంథమువల్లఁ దెలియుచున్నది. ఇది హిందూదేశమున కెప్పుడు వచ్చెనో కాని, క్రీ. ౧౭౦౦ ప్రాంతమున, త్రిపాతి రుద్రముని రమలైందుప్రకాశ మను పదునాఱుల్లాసముల సంస్కృత గ్రంథము రచించెను. తరువాత, చింతామణి పండితుఁడు రమల ప్రశ్న సంగ్రహమును, రామపండితుఁడు రమలతంత్రమును నిర్మించిరి. ఇతఁడు గ్రంథాంతమున—

“చక్రే రమల వైచిత్ర్యం బద్ధం శకలషోడశైః

దృష్ట్వా యవనశాస్త్రో క్త బద్ధం గిర్వాణభాషయా”

అనుచుఁ దా నీగ్రంథము యవనశాస్త్రము ననుసరించి రచించినట్లు తెలిపి యున్నాఁడు. ఇంక సాముద్రికము—

ఇది శరీరావయవములను బట్టియు హస్తములందరి రేఖలను బట్టియు పలము చెప్పునట్టి శాస్త్రము. శ్రీవిష్ణువు నారదుని రువదేశించినట్లుగా నారదీయ మను పేర సాముద్రుల శాస్త్రము గోచర మగుచున్నది. ఇందు శ్రీభువనాయుషః—అంగుళి—నాసా—పార్శ్వ జంఘా—గరి—జాను — గంధ — లక్షణము లనుపేర నే వ్యాకరణముల గ్రంథము చూరము కనఁబడుచున్నది. దీనికి లక్షణానుసారము పెద్దవ్యాఙ్గ్య కలయి. ఈ శాస్త్రము కొంతకాలము వ్యాప్తిలో నుండి రువదాః గొంతెము విభాగమునందు ముఖంబవసించిరి. కాని, విదేశీయుల సాముద్రుల గ్రంథములు మన దేశమున వ్యాపించుట చూచినందువార మనవారికి గూడ నిట్లు సాముద్రుల విభాగము కుడుచుచున్నది. ఇందు చక్కని పరిశ్రమ చేసినచో, విమర్శకుల దగ్గర వైష్ణవము నరికైన జారర ఫలములు చెప్పనట్లే, గరాగత ఫలములు చెప్పవచ్చు నని యాశాస్త్ర వర్ణనని బట్టి తెలియుచున్నది. భృగుసంగీత మొనలగు కొన్ని గ్రంథము లున్నవి. అవి, ఈ యారాసులం దీయ గ్రహము లున్నవి డిద్వి ఫలము సంభవించు నని కూర్చిన జాతక చక్రముల ప్రోగులు కాని, స్వరంధ్ర శాస్త్రగ్రంథ ములు కావు. ఆ గ్రంథములం వందచి జాతకములు నుండును. వారివారిజాతకములను బట్టి యందు వ్రాసిన పలములను తెలిసికొనవచ్చును. అందు, కొన్ని నాచీగ్రంథ ములు ముద్రించుట గాక కొందఱివద్ద మాత్రమే యున్నవి. ఇత సివిషయ మిటుంచి దక్షిణోత్తరాయణముల యెడఁ బూర్వమతము తెలుస్తువో కొంచెము తెలిసి కొందఱు.

పేదాంగ వ్యాధిష మను గ్రంథమిట్లు తెలిపి యున్నది.

“ప్రపద్యేరే శ్రవిష్టాదా సూర్యావంధ్రమసా వృదక్
సూర్యార్ధే దక్షిణార్కస్తు మాఘద్రావణయో స్సహ”

సూర్యుడు ధనిష్ఠా నక్షత్రము పాదగతుఁ డగుటచే మాఘమాసమున సుత్త రాయణమును, ఆశ్లేషార్ధగతుఁ డగుటచే ద్రావణమాసమున దక్షిణాయణమును సంభవించుచుండు నని దీనివాచకమును సుధాకరభాష్యము చెప్పుచున్నది. వరాహ మిహిరుఁ దీధావము తెలుపుచుఁ దననాటి యయనస్థితి నిట్లు నిరూపించి యున్నాఁడు.

“ఆశ్లేషార్ధా ద్దక్షిణ ముత్తరమయనం ధనిష్ఠాద్యమ్
మానం కదాచి దాసీత్, యే నోక్తం పూర్వశాస్త్రేషు.

సాంప్రత మయనం సవితుః కర్కటకాద్యం మృగాదిత శ్చాన్యత్”

సూర్యుఁ డాగ్నేష్వాగ్ధగతుఁ డగుటచే దక్షిణాయనమును, ధనిష్ఠావ్యగతుఁ డగుటచే సుత్రరాయణమును దూర్వ మొకప్పుడు సంభవించెడి దనుట నిశ్చయము. ఇప్పుడు సూర్యుని కర్కటకరాశి ప్రవేశమున దక్షిణాయనమును, మకరరాశి ప్రవేశమున సుత్రరాయణమును గలుగుచున్నది—దీనినిబట్టి పునర్వసు చతుర్థపాదమున రవి ప్రవేశించినపుడు దక్షిణాయనమును, ఉత్తరాషాఢా ద్వితీయపాదమునఁ బ్రవేశించినపుడు సుత్రరాయణమును గలుగుచున్న దని విదిత మైనది. ఈ భేదము పరిశీలించఁగా దక్షిణోత్తరాయణములకు సూచక మైన సూర్యుని నక్షత్రప్రవేశము చేవాంగ జ్యోతిషము నాటికంటె బృహత్సంహితనాఁ డాఱు పాదములు వెనుకకు వెళ్ళినట్లు స్పష్ట మగును. ఇది గలఁగ సంవత్సరముల నాటిమాట. అనఁగాఁ దూర్వకాలమున శ్రావణమాఘ మాసములలో వచ్చెడి దక్షిణోత్తరాయణములు వరాహమిహిరుని నాఁ డాషాఢ పుష్య మాసములలో వచ్చుచుండెడి వనుట. అప్పటికి నిప్పటికి గల యంతరము నిరీక్షించినచో సూర్యుని నక్షత్ర ప్రవేశము మఱికొంత వెనుకకు వెళ్ళి యుండునని తెలియకపోదు. వరాహమిహిరునివలెఁ బ్రత్యక్ష పరిక్షణము గావించినయెడ నెంత వెనుకకు వెళ్ళెనో తేలును. ఈ విషయము గణిత సిద్ధాంతజేత్తులు పరిశీలింతురుగాక.

అ ర్థ శా స్త్రీ ము

కొందఱు దీనితో నీతిశాస్త్రమును వేఱుగాఁ బఠించిరి కాని, పృథ్వీలాభ తత్పాలనములకు సంబంధించిన యెల్లవిషయములను విశదీకరించు నర్థశాస్త్రమునఁ జతుర్విద్యలలో నొకటి యగు దండనీతి యనెడి రాజనీతి యంతర్భూతమే కాని వేఱు కాదనుట వాస్తవము. ఇందలి విషయము మిక్కిలి పురాతనమై యార్యసంఘ నాగరికతతోనే యంకురించిన దని వేదములఁ గనఁబడు వర్ణాశ్రమ వృత్తి ప్రజాపాలన సంగ్రామవిజయాది వర్ణనలే చెప్పుచున్నవి. అదియే రామాయణములోని కచ్చితస్థాయిలందును భారతసంహితలో విదురనీతి శ్రీకృష్ణ యాన పర్వాదులందును సరువాత శాంతిపర్వమందును మనుయాజ్ఞవల్క్యది స్మృతులం దాచార వ్యవహార కాండములలోను రూప మేర్పడఁ గొంత పెరిగినది. అట్టి యీ యర్థశాస్త్ర విజ్ఞానమునకును, మనువు-బృహస్పతి-శుక్రుఁడు-పరాశరుఁడు-భారద్వాజుఁడు (దోగ్రికాచార్యుఁడు) - కౌణిపదంతుఁడు (భీష్ముఁడు) పిశునుఁడు (నారదుఁడు)-వాతవ్యాధి (ఉద్ధవుఁడు) బాహుదంతి పుత్రుఁడు (ఇంద్రుఁడు) విశాలాక్షుఁడు-ఖరపట్టుఁడు-అచార్యులు (కౌటిల్యుని గురువు)-అనువారు ప్రవర్తకులని కౌటిల్యార్థ శాస్త్రము తెలిపినది, పురాణములలోని వర్ణనలను బట్టి వీరిలోఁ

గొందలు దేవత లనుకొనుట కవకాశ మున్నది గాని, వా రా పేళ్ళతోడి మానవ మును లనియే యిందుఁ దలంతము. అట్టి యీ ప్రవర్తకములలో బృహస్పతి శుక్రుఁడు విశాలాక్షుఁడు ననువా ర్థశాస్త్ర విషయక గ్రంథములు రచించినట్లు, విశ్వ రూపాచార్యుఁ డనఁబడు శంకరభగవత్పాద శిష్యుఁడగు సురేశ్వరాచార్యుఁడు తాను రచించిన యాజ్ఞవల్క్య స్మృతివ్యాఖ్య యగు బాలక్రీడలో—యథాహబృహస్పతిః— ఏవం చ విశాలాక్షః—అనుచు వారి మతము బుద్ధావించుట చేతను, బార్హస్పత్యము శుక్ర నీతిసార మను గ్రంథము బుద్ధులచేతను జెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. కౌటిల్యుఁడు “ఓ న్నమః శుక్ర బృహస్పతిభ్యామ్” అను మంగళాచరణ వాక్యముతో గ్రంథరచన మారంభించుటంబట్టియుఁ జెప్పవలసి యున్నది. కాని, బాలక్రీడ యుదాహరించిన బృహస్పతి వచనములు మొన్న మొన్న లాహోరులో ముద్రింపఁబడిన బార్హస్పత్య సూత్రమునందు కనవచ్చుట లేదనియు, ఆగ్రంథ మర్థశాస్త్రముగా గణింపఁ దగినట్లు లేదనియు దానిని బరిశీలించిన గణపతి శాస్త్రిగారు తెలిపియున్నారు ¹. ఇది యిట్లుండ, క్రీస్తుశకారంధమున కిండుక పూర్వమో లేకపరమో యవన త్యాతిషము నుండి మన దేశమునకు వచ్చిన కొన్ని పారిభాషిక పదములలో నొకటి యగు హోరాశబ్దమును బేర్కొన్న శుక్రనీతిసారము ² కౌటిల్యునికిఁ బూర్వమనుట పొసఁగదు. ఈ శుక్రనీతిసారము పురాతన మైన శుక్రనీతికి సంక్షేపమని కొందఱుందురు గాని యదియును సరిగాదు. ఇందుకు దాని మొదటి శ్లోకములే ప్రమాణము.

“ప్రణమ్య జగదాధారం సర్గస్థిత్యంత కారణం
సంపూజ్య భార్గవః పృష్ఠో వందితః పూజిత స్తుతః
పూర్వదేవై ర్యథాన్యాయం నీతిసార మువాచ తాన్
శతలక్ష శ్లోకమితం నీతిశాస్త్ర మథోక్తవాన్
స్వయంభూ ర్భగవాన్ లోకహితార్థం సంగ్రహేణవై
తర్సారంతు వసిష్ఠాద్యై రస్మాత్పి ర్వృద్ధిహేతవే”

వీటినిబట్టి బ్రహ్మ యువదేశించిన కౌటిల్లోకముల నీతిశాస్త్రమును వసిష్ఠాదులు సంగ్రహించి రనియు, శుక్రుఁడు దానపులకుఁ జెప్పినది నీతిసారమే యనియుఁ దెలియుచుండ, నింక శుక్రుఁడు వేఱుగాఁ జెప్పిన పెద్ద నీతి యేదో రెలియ కున్నది.

1. అనంతశయన ముద్రణము. కౌటిల్యార్థ శాస్త్రపీఠిక.

2. సంహితాం చ తథా హోరాం గణితం వేత్తి తత్త్వతః 2. 182.

కావున ముదిర మైన వార్తాస్మర్య సూత్రములందు పేదై వాలిద్రీడ యువాచూరించిన వలెనునులలో దృహస్థుని కేర నొక యర్థశాస్త్ర గ్రంథమును, అట్లే విశాలాక్షిని కేర నొకయును, దూర్బ ముందెవి వన్నమాట సత్యమే కాని యవి యిప్పుడు లభించును లేదనియు, లభించిన శుక్రనీతిసారము ప్రాచీనము కాక, శుక్రని కేర నర్వాచీనులెవరో నిర్నించిన దనియు విశ్వసించ వలసి యున్నది. అందుచే నిపుడు లభ్యమైనంతలో స్వశాస్త్ర నిషయకమైన మొదటి గ్రంథము కొటల్కార్త వ్యామే యన వలసివచ్చినది.

ఈ గ్రంథము నిర్నించిన లోకజ్ఞుడు కొటల్కారుడు. శుటలగోత్రమున జన్మించిన వాడగుటచే నీపేరు వచ్చినది¹. ఇతని మొదటిపేరు విష్ణుగుప్తాదు. చణకదేశమునఁ బుట్టిన వాడగుటచేఁ జాణక్యుడనియు వ్యవహారము కలిగినది². రాజకీయ వ్యవహార కాచిల్య ముందుటచే నితఁడు కాచిల్యుడయ్యెనని కొందఁబందురు. లోకమున ఇతరమధ్యముగానే యీ పేరెల్లో వ్యాప్త మైనది. కాని, అర్థశాస్త్ర మూలవాఙ్మయముల వ్రాతప్రతు లన్నిటి యందును, కొటల్కరర్థమే కనఁబడిన దని వానిని ఐరించిన గ్రంథప్రకాశకులు తెలుపుచున్నారు. పరాహుహిరాదు లితని విష్ణుగుప్తాడనియే వ్యవహరించిరి. తోలిశ్శాస్త్ర ప్రసిద్ధుడైన మదియొక చాణక్యుడనర్వాచీనుఁ డుండుటచే దృహజ్ఞాతక వ్యావ్యాతయగు భట్టోత్పులుఁ డాశ్చర్యముతో 'విష్ణుగుప్తచాణక్యా వాహుహి' అని యిరువుర మరములను దెల్పి, యింకాకపోత 'విష్ణుగుప్తైన చాణక్యాపరనా మైన ముక్తమే' అని రెండు సంజ్ఞలతో నిలని మరము మాత్రమే యువాహరించెను. కొటల్కారుని యర్థశాస్త్రమును బురస్కరించు కొని నీతి వాక్యామృతము కవించిన జైన పండితుడగు సోమదేవసూరి "సూయలే హి కిల చాణక్య స్తీక్షణమాతప్రయోగే టైకం నందం జహునేతి" అనుచుఁ గొటల్కారుని జాణక్య నామమున వ్యవహరించెను. ఇట్టిమూఁడుపేళ్ళు నిరనిరి సమన్వయించుచున్న వ్లింకను బ్రమాణములు కలవు కాని, కొటల్కారుడే గ్రంథాంతమునఁ దనవిష్ణుగుప్త నామము చెలిపియుండ నింకఁ దెక్కెల?

"దృష్ట్యా వివ్రతివత్తిం బహుధా శ న్త్రేపు థాష్యకారాణామ్
స్వయ మేవ విష్ణుగుప్త శ్చకార సూత్రం చ థాష్యంచ"

1. ఆక స్వా ట్టుటలో గోత్రకృ త్కృషా. నానార్ద్రవ సంజ్ఞేపే. కేరవస్వామి
2. కొటల్క శ్చనకార్కటా. హేమచంద్ర నామమాలిక. చణక పుత్రుడని వీనిసంశయము.

ఈ చాచక్యఁడు, కుసుమపురము రాజధానిగా మగధరాజ్య మేలిన నంద రాజుల నున్నూలించి మౌర్యుఁడగు చంద్రగుప్తుని వారి సింహాసనముపై నెక్కించిన వాఁడగుటచే, శ్రీ. షా. ౬౩౧ లో నున్న వాఁడని కొందఱును, చంద్రగుప్తుఁడు రాజైన కాలముంత కింతను గొంచెము పూర్వమే యని కొందఱును భావించి యున్నారు. ఈ భేదములు బుండగా వింటిర్నిట్జ్ (winternitz) మొదలగు పాశ్చాత్యులు కొందఱు, చాచక్యఁడు శ్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దిలోని వాఁడని పరిచిరి. వారి వ్రాలరుగుఁగాఁడ బ్రమాణముగా గ్రహించుచు నర్థశాస్త్రము ప్రకటించిన జర్మనీ పండితుఁడగు జే. జొల్లి (J. Jolly) యను నతఁడు దాని కీతికలో, మౌర్యులను, జంద్రగుప్తు నభను దేర్కొన్న భగవద్వక్తంజరి తన భాష్యములో, గొంబల్గుని దేర్కొనలేదు గావునను, గ్రంథరచనా పద్ధతిని బట్టి కౌటల్గుఁ డితరశాస్త్ర కర్తలవలె బండితుఁడుగాఁ గనఁబడుచున్నాఁడు గాని, గొప్ప రాజకార్య పురంధరులవలె గనవచ్చుటలేదు గావునను, ఇందు శ్రీ. షా. నాల్గవ శతాబ్దిలోని వాఁడనుట యంగీకార్యము కాకున్న వనుచు వ్రాసెను ¹. మహా భాష్య కర్త యిచ్చి పేరెత్తక పోవుటయే యితఁడు చంద్రగుప్తుని రాజుఁ గావించిన వాఁడు కా ఁడనుట కాధార మయ్యెనేని శ్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దిలోని వాఁడగు విశ్వరూపా చార్యుఁడును వన దాలక్రివలో బృహస్పతివిశాలాక్షులను దేర్కొని యర్థశాస్త్ర విషయ సందర్భమున నితని పేరెత్తక పోవుటంబట్టి కౌటల్గుఁ డతని కంచెను గూడఁ బురు ఁడన వలసినదేనా? కావునఁ బూర్వ గ్రంథకర్తను బరగ్రంథకర్త పేర్కొనుటయుఁ దేర్కొనక పోవుటయుఁ గాల నిర్ణయమునఁ బ్రధానాధారము లనుచు హాస్యాస్పదము. ఇవి యిటులుండ, అశోకుని శాసనములలో నతని రాజ్య కాలమును చెలుపుమాట లేవియు లేకున్నను, ఇతరులు వ్రాసిన మేహో వ్యాతలను బురస్కరించుకొని పాశ్చాత్యులు నిర్ణయించిన చంద్రగుప్తు కాలము కూడ సరిగా వనియు, అంతకంటె వాయుపురావమును రాజ తరంగిణియుఁ చెలిపినదే యుచిత మనియు రెండుమఠములను బరిచించిన హైందవ విద్వాంసులు భావించుచున్నారు.

రాజతరంగిణిలోని ² శ్లోకమును బట్టి కలియుగమున ౬౩౭ సంవత్సరములు గడచినంత, కౌరవ పాండవ యుద్ధము జరిగిన దని కొందఱును, ఆ శ్లోకములో

1. రాహోయ ముద్రణము. 1923,
2. శతేషు షట్సు సార్షేషు త్ర్యంశేషు చ భూతలే
కలే ర్గలేషి వర్షా వామభవన్ కురుపాండవాః, రాజ. 1-51.

‘సార్థేము’ అను పదమునకు ‘మూఁదవందలతోఁ గూడిన’ యనెడి యర్థము చెప్పి ౯౦౩ సంవత్సరము లైన పిదప జరిగిన దని కొందఱును జెప్పుచున్నారు. ఇందు మొదటిది ప్రాచీనమతము. రెండవది నవీనమతము. ఇందు మొదటిసమన్వయమే సంప్రదాయసిద్ధము. కాని, కొందఱి కాలములను సరిబట్టుటకై రెండవ మత మెక్కువ సహాయపడుచున్నది. ఆ భారతయుద్ధమునఁ బిహోయిన సహదేవుఁడనురాజు పిదప నతని కొడుకగు సోమాపి యను రాజపుత్రుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చి గిరివ్రజ మేలిన కాలము మొదలుగాఁ బుష్పమిత్రుని పటకును బరిపాలకు లైన పెక్కుండ్రు రాజుల రాజ్యకాలములను వాయుపురాణము వక్కాణించియున్నది¹. ఇది యిచ్చిన లెక్కలనుబట్టి చూడఁగా, క్రీ. పూ. ౫౯౦ లో, కొటఱ్యుఁడు చంద్రగుప్తుని రాజుఁ గావించినట్లును, అది మొదలుగా ౧౩౩ సంవత్సరము లతని వంశము వారు పాలకులైనట్లును, అటుపిదప వారిరాజ్య మవహరించి నేనాని యగు పుష్పమిత్రుఁడు క్రీ. పూ. ౪౦౧ వలకు నేలినట్లును దెలియుచున్నది. పాశ్చాత్యు లిచ్చిన చంద్రగుప్తకాలమునకును, ఇది యిచ్చిన కాలమునకును సుమారు ౨౫౦ సంవత్సరముల యంతరమున్నది. గణపతిశాస్త్రిగారు మొదలగు కొందఱు దేనిని బట్టి నిశ్చయించిరో తెలియరాదుగాని వారు చంద్రగుప్తకొటిఱ్యులను, క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దికిఁ జేర్చిరి. ఈ భేదములను బట్టి వీరి కాలము విస్పష్టముగా దెలియ రాలేదని చెప్పక తప్పదు గాని, యెట్లయినను, పుష్పమిత్రుని దేర్కొన్న పతంజలి (క్రీ. పూ. ౩౫౦ ప్రాంతము) కంటె వీరు పూర్వ లని మాత్ర మూహింపవచ్చును². ఈ సందర్భమున చుఱొక్క విశేషము.

ఇందలి దశమాధికరణప్రతియాభ్యాసములో ‘అపీహ శ్లోరా భవతః’ అను మాటతో రెండు శ్లోకము లుదాహరింపఁబడినవి. ‘యాన్ యజ్ఞసంఘై స్తవసా చ విప్రాః’ ఇత్యాదియు, “నవం శరావం సలిసన్య పూర్ణ” మిత్యాదియు నైన యా శ్లోకములు భానుని ప్రక్షిప్తాగంధరాయణములోని చనుట స్పష్టము. ‘వీని నుదా

1. సంగ్రామే ఛారతే లన్యైః సహదేవో నిపాతితః

సోమాపి స్తస్య తనయో రాజర్షిః స గిరివ్రజే.....

....పుష్పమిత్రస్సు నేనాని యధ్యత్య వై బృహద్రథమ్

కారయశ్చైతే రాజ్యం నమాః షష్ఠిం సదైవత. వాయు. ఉత్తరభం. 37 అధ్యాయము.

2. పాశ్చాత్యులు చంద్రగుప్తుని కాలము క్రిందికి దింపుచేతనే పతంజలి కాలమును క్రిందికి దిగి క్రీ. పూ. ౧౫౦ అయినది. వారికి సిద్ధాంతము సందిగ్ధమే.

హరించుకొన్న కౌటల్యుడు భానమహాకవి కర్వాచినుఁ దనుటకుఁ గొంచు సాహసంపకపోరు కావున నీ విషయము విచారణీయము.

అర్థశాస్త్రము పదియే నధికరణములందును గొన్నివందల శ్లోకము లున్నవి. అవి యన్నియుఁ గౌటల్యరచితములే కాని యన్యులవి కా వని పరిశీలకులకుఁ దెలియనిది కాదు. కౌటల్యుఁడు స్వగ్రంథమందు పుల్లొకము అధ్యాయమున కిష్టపదని వాఁ డనుటకు నొకగొప్ప నిదర్శనము కలదు. దశమాధికరణము కడపట.

‘ఏకం హన్యా న్నవా హన్యా దిషుః క్షిప్తౌ ధనుష్పరా
ప్రాక్షేసతు మతిః క్షిప్తా హన్యా ద్గర్భగతా నపి’

‘అను శ్లోకమున్నది. ప్రకరణోద్దిష్టమైన యిందలి భావమును శ్లోకముగా రచియించు చాణక్యఁ డిట్టి భావముగల భారతోద్యోగ ప్రజాగర పర్వములోని—

ఏకం హన్యా న్నవా హన్యా దిషు ర్ముక్తౌ ధనుష్పరా
బుద్ధి ర్బుద్ధిమ తోత్సృష్టా హన్యా ప్రాప్త్యం సరాజకమ్”

అను శ్లోక మెఱిగియే కొన్నిమాటలు చూచుకొని స్వకీయ శ్లోకముఁ గావించు కొనెనుగాని దానినే స్వీకరింపలేదు. ఇట్లే ‘కాలశ్చ సక్రవధ్యేతి’ ఇర్యాదికమైన యిందలి యింకొక శ్లోకము పంచతంత్రములో నున్నది. ఈ రెండు బోల్లను ‘అపీహ శ్లోకశ్చ భవతి’ అను మాటలేదు. ఇక్కడనే కాదు, హర్షోత్తన్థలమునఁ దప్ప మఱెక్కడను గూడఁ బర శ్లోకోదాహరణసూచక మైన యిట్టి మాట నాకుఁ గనఁబడలేదు. కావున భాసుని శ్లోకములు ప్రకరణమునకు సముచితములు గా నుండుట తనిపెట్టి యర్వాచిన పాఠకు లెవరో వాని నర్థశాస్త్రమునఁ జేర్చి రనియు, ఇందలి శ్లోకమే పంచతంత్రమునఁ జేరె ననియు విశ్వసింపవలెను గాని, ఆ శ్లోకములను గౌటల్యుఁడే స్వయముగా స్వీకరించె నని మాత్రము చెప్పరాదు. దీనిని బట్టి కౌటల్యుఁడు భాసుని తరువాతి వాఁడని కలలో నైనఁ దలంపరాదు ¹.

ఈ యర్థశాస్త్రమునఁ బదియే నధికరణము లున్నవి. అందు మొత్తము ౧౫౦ అధ్యాయము లున్నవి. దండిమహాకవి ‘అధీష్వ దండనీతిమ్. ఇయ మిదానీ మాచార్య విష్ణుగుప్తేన మౌర్యార్థే షడ్విః శ్లోకనహస్రైః సంక్షిప్తా’ అనుచు

1. కౌటల్యకాలస్థయమునుగూర్చి విశేషములు గణపతిశాస్త్రిగారి పీఠికలలోఁ గూడఁ దగును.

ద్రావిడవాని తిమ్మ యనుష్టుప్తులను నాలుదేలి గ్రంథముతోడి శాస్త్ర మగు నని వాచును కాని, యీ గ్రంథము ధ్వోకాత్మక మని కాదు. ఇందు కొన్ని వందల ధ్వోకములు కలవు కాని సూత్రాత్మకము వాఙ్మత్యకము నైన యిది వాఙ్య గ్రంథమే యగును విచిత్తము. ఇం దింతకు మున్ను తెలుపఁబడిన యర్థశాస్త్ర ప్రవర్తకులే చార, ముఖకొందిలు రాజులును విద్వాంసులును గూడ నాయా సంస్కృతములఁ దెల్పొనఁబడిరి. వారు, దప్రసేన — తారూఁ — తారాజ — వైరంబ్య — సౌపీర — షాలాభ — సిదూరభ — సుయాద్ర — ఉదయన — జయత్సేన — దుర్వోధన — నల — యుధిష్ఠిర — మాంబవ్య — రాధాయన — కనక — దీర్ఘ చారాయణ — ఘోటముఖ — కింజల్క — పిఠన — విరున్ద్రాదులు — ఇంపరి తాత్యాయనుఁ దేకాత్యాయనుఁడో యూహింప నలవి కాదు. రాజ్యచంద్రశ్లాఁ వారఁ దీపేర సుందె నేమో !

దీనికి షట్టస్వామి ప్రతిపదపంచికాభ్య వాఙ్మయము, మాధవయజ్ఞ సయ చంద్రిక యను వ్యాఖ్యానమును రచియించిరి. చుహూనిహోపాఘాయ గణపతి శాస్త్రిగారు స్వవిరచిత శ్రీమూలావ్యాఖ్యతో దీని ననంతరయనమునఁ బ్రకటింపిరి. మైసూరు ప్రాచ్య పుస్తకాలయాధ్యక్షులగు శ్యామాశాస్త్రిగారు దీని నాంగ్లమున ననువదించి ప్రకటించిరి, వీరిద్దరి యభినివేశముననే లోకజ్ఞానభని యగు నీ గ్రంథము దేవతేజముల వ్యాప్తమైన దనుట వాస్తవము. ఈ గ్రంథమునం విపాకనియములైన ప్రయోగములు కొన్నియున్నవి. దీనినైది మిక్కిలి కఠిన మగునయే తార దుర్వోధములైన పారిభాషిక పదములతోఁ గూడ నిండియున్నది. ఇందుకు, లచ్చుటఱు = సేవకుడు, పరిది = పన్ను, యుర్తః = రాజరీయాధికారి, ఇర్పాదులువాహరణము. పై వ్యాఖ్యానములే లేనియెడల నీ గ్రంథ మికాలమున నెవరికి నర్థము కా దనునంటి కిట్లముగా నున్నను, ఈ యర్థ శాస్త్రము సర్వార్థ సాఫల మైన దని మాద్రము చెప్పక తప్పదు. ఈ గ్రంథమునఁ గదవటి ధ్వోకమునఁ విష్ణుఁ డిక్కిన మెల్లజోట్లను గ్రంథకర్త తొటల్పినాడుమునే వ్యవహరింపకూనెను. బ్రాహ్మకవము రెత్తుకొని యవి సముచితములు కా వని తోచినపు డెల్ల “నేతి కౌటల్కః” అనుచు న్యమత మావిష్కరించిన స్థలములు కొన్ని వందలున్నవి. ఇతఁడు రచన యాచార్యులు చెప్పిన విషయములు గూడఁ గొన్ని రచన కిట్లములు రామింజేసి ‘ఇర్పాచార్యాః — నేతి కౌటల్కః’ అనుచు, అష్టమాధికరణ చతుర్థా ఛాయ మంతకును గురుమతమునకు వ్యతిరిక్తమైన న్యమతము నావిష్కరించుచు వచ్చెను, దీనినిబట్టి యితఁడు గురునిందకుఁ డని భావింపరాదు. అయా విషయముల నిరం చరనిరంతర సూక్ష్మబుద్ధితోఁ బరిశీలించినవాఁ డని భావింపఁదగును. ఇరఁదు కావించిన యితర మతఖండనమున కొక యుదాహరణము.

శత్రురాజు ప్రబలమై యెదుర్కొనఁ దొట్టనవచ్చును హీనబలమై న రాజేమి చేయవలె నన్న విషయమున — ప్రవాహజేగమున కణగియుండు జేతన వృక్షము వలె నున్న దగుచుండునయే కర్తవ్యమని భారద్వాజుఁడును, జయము రాని, అవజయము రాని, తనకున్న యావచ్చలముతో నెదురేగి పోరుటయే కర్తవ్యమని విశాలాక్షుఁడు చెప్పిన మాటలను నిశ్చేదించుచు “చత్రువేషిరించు నప్పడెల్ల వినుచుఁ దగుచుండునా, అష్టివాఁడు సామ్యమైన గొద్దెవలె నిరాశుడై వృక్షజీవనుఁ దగును. అల్పనైస్కములోఁ బోయి పోరామినా, నాచ లేక నము ప్రముఁ డొచ్చినవానివలె నుండును. కావున బలవంతుడైన మునియొక రాజు సాహాయ్యము సంపాదించుట గాని చత్రుభేద్యము కాని గొడ్డు మర్కమాశ్రయించుట గాని యట్టి సమయమునఁ గర్తవ్యము”¹. అని యిరువురు స్వమతములెఱిపెను. ఇట్లే, రాజుల తెట్టిదా రమాత్యులు కాఁ దగు రన్న విషయమునఁ బార్శ్వాచార్య మతములు చక్కఁగఁబడి స్పష్టమర మిట్లు తెలిపి యున్నాఁడు².

నిష్కల్మష హృదయముమీను రాజుకార్య నిపుణుఁడునైన సహాధ్యాయి స్మరణన కమాత్మఁడు కాఁ దగు నని భారద్వాజుఁడు. రలని మెలసి యామికొన్న యట్టి వాఁడు చేనిని బలిపించును గావున సహాధ్యాయి పనికిరాఁడు. గుహ్యకార్యములందు రాజునిట సమానుడై సమఘోర వ్యసనములు గలవాఁడు. ప్రభువు తన మర్యము తెలిసికొనునేమో యనుభయముచేఁ దప్పుచేయకుండును గావున నష్టివాఁడు మంత్రి కాఁదగు నని విశాలాక్షుఁడు. దుష్కలత్వ మనునది రాజులకును దదధికారిలకును గూడ సాధారణ మైనది. అప్పుడు తన ప్రచర్తనదోషము సమాహార దోషకేపించుటకు సతని దోషమును రాజును పిర్తించును గావున గుహ్యసంబంధము కాఁదగఁడు. ఏవఁడు సత్యమైన యనురాగము చూపి రాజు నావలనుండి రక్షించునో యట్టి వాఁ డమాత్మఁడు కాఁ దగు నని పరాశరుఁడు. తన ప్రాణ మిచ్చి యైనను రాజును రక్షించుట యనునది భర్తృహృదయ మైన సేవాభర్తము గాని బుద్ధిగుహము కాదు. అందుచేఁ గేవల మట్టివాఁడు తగఁడు. ఏవఁడు ప్రవృత్త్యర్థి విషయకము లైన కృత్యములందు నియుత్తుడై యర్హమును సవిశేషముఁ గావించునో యట్టివాఁడు సచివుఁడు కాఁ దగు నని పిఠునుఁడు. కేవలధనాధివృద్ధిపరునకు మిగిలిన యమాత్మ గుణము బుందనేరవు. కావున నష్టివాఁడు యోగ్యుఁడు కాఁడు. ఏవఁడు తండ్రి తాతలనాఁటినుండి వచ్చు సుగుణములు కలవాడో, అష్టివాఁడు తన కొకప్పు డవ

1. అఘోరియన మను ద్వాదశాధికరణము మొదట—

2. అధికరణము 1. అధ్యాయము 8, 9.

చారము గావించినను రాజును బలితృప్తింపఁడు, అతనిని ద్వేషింపఁడు కావున నున్నత వంశము లోనివాఁడును గులక్రమాగతుఁడు నగువాఁడ మాత్యుఁడు కాఁడగు నని కొందఁడందురు. కులక్రమాగతుఁడు రాజును గావని తానే రాజవలెఁ బ్రవర్తించును గావున నతఁడు చగఁడు. రాజనీతిపేక్షయగు క్రొత్తవానిఁ జేర్పఁడగును. అట్టివాఁడు తేని కపూర్ణము చేయఁదోడు, అని వాతవ్యాధి. కేవలము నీతి శాస్త్ర మెఱిగినంతనే కార్యము లేదు. తదర్థానుష్ఠాన పరిచయము కావలెను. అది లేని నూతన పురుషుఁడు స్వకార్యములందు వికలుఁ డగును. అందుచే నద్వంశ జుఁడు ప్రాజ్ఞుఁడు శుచి హరుఁడు రాజానురక్తుఁడు నగు బుద్ధిశాలి యమాత్యుఁడు కా నర్హుఁడని వాఙ్మండంతీ పుత్రుఁడు. ఈ మతము లన్నియుఁ జూపి, “ఇవి యన్ని యును సముచితములే. కార్యసామర్థ్యమును బట్టి పురుష సామర్థ్యము కల్పింపఁ బడుచున్నది కావున సహాధ్యాయి మొదలగు వారందఱు నయ్యాకార్యముల సమర్థులే యగుదురు గాని పరిత్యాజ్యులు కారు. కావున నేగుణ మెవని తెఱ్ఱవగాఁ గలదో వాని నర్హకార్యమున నమాత్యుని గావింపవచ్చును. కాని, పూర్వోక్తులు మంత్రులు మాత్రము కాఁడగరు. మంత్రయుఁ బురోహితుఁడును బ్రత్యేకగుణములు కలవారు. అందు మంత్ర ప్రధానమాత్యుఁ డనఁబడును. అతఁడు, విడిగిపు రాష్ట్రమున మంచి వంశమునఁ బుట్టి విద్యలు చదివి కళ తెలింగి నీతిజ్ఞుఁడై ప్రతిభా శాలియై వాగ్మియై ప్రగల్భుఁడు దక్షిండునై మఱపు లేక రాజకీయ వ్యవహారములు జరుపువాడై రాజునందు భక్తి కలిగి క్షేమమైనను సహించుచు స్థిరుఁడు ధీరుఁడునై శీలబలాలోగ్య సత్త్వ సంపన్నుఁడై సౌమ్య దర్శనుఁడును రాజకార్య మృదువునై వైరములు కల్పింపక చుటుకుగా రాజకీయకృత్యముల నిర్వహింపఁ గలవాఁడు కావలెను. ఇది మంత్ర గుణసంపద. సత్కుల జన్మము సౌశీల్యము సాంగవేదాధ్యయనము చందసీర్జిత యను గుణములు కలిగి పైవికములు మానుషములు నైన యాపదల నధర్మమంత్ర ప్రయోగమునఁ బరిహరింపఁ గలసమర్థుఁడు పురోహితుఁడు కాఁడగును” అనుచు నమాత్య పురోహిత లక్షణము లభివర్ణించెను. ప్రపంచ జ్ఞానమున కాకరమైన దీనినుండి యొకటి రెండుమాట లిట్లుదాహరించి సంపదనివి తీఁడు. ఈ కాలమునఁ దప్పక కలాశాలలలో నీగ్రంథము పఠనీయ మగుట కర్హ మనుటకంటె దీని ప్రయోజనమును వేఱుగాఁ జెప్పఁజాలను. ఇక దీని ననుసరించి యుదయించిన యిరర గ్రంథములు.

చాణక్య నీతిసార సంగ్రహము — ఈ పేర ౧౦౮ శ్లోకముల కావ్య మొకటి యున్నది. ఇది చిన్నదై యర్వాచీన మైన, చక్కని శైలిలో సుబోధకముగా నున్నది. ఇందలి విషయము గ్రంథనామమే తెల్పుచున్నది. గ్రంథకర్త ప్రతిజ్ఞ యిట్లున్నది.

“మూలసూత్రం ప్రవక్ష్యామి చాణక్యేన యథోచితమ్
యేన విజ్ఞానమాత్రేణ మూర్ఖో భవతి పండితః”

నీతిప్రకాశిక—ఇది జనమేజయునికి వైశంపాయనుఁడు పదేశించి నట్లున్నదని యీ క్రింది పద్యమువల్లఁ దెలియును.

“నీతిశాస్త్ర మిదం ప్రోక్తం మయా తే జనమేజయః;
సంతేపేణ, గమిష్యామి యత్ర వ్యాసో గురు ర్మమ”

ఇది యెనిమిది సర్గల కావ్యము. ఇందు రాజభర్తృ-ధనుర్వేద వివేక-ఖడ్గోత్పత్తి-ముచైయుధ-సేనానయన-నైన్యయోగ-రాజవ్యాపారములు వర్ణింపఁ బడినవి. ఇదియును దైదానివలె నర్పాచీనమే. ఈ రెంటికర్తలును గూడఁ దెలియరారు. కాని, ఇది తర్వ్వవివృతి యనుద్యాఖ్యతో దేశమున వ్యాపించినది. వ్యాఖ్యాత సంజుండ బుధుని కుమారుఁడు సీతారామపండితుఁడు. పేరునుబట్టి కర్ణాటకుఁ దని తోచుచున్నది.

నీతివాక్యమృతము—జైన పండితుఁడగు సోమదేవసూరి నిర్మించిన యిది సముద్దేశము లనెడి ప్రకరణములతో సుప్రసిద్ధమై యున్నది. ఇతని గురుఁడు సోమదేవముని యని యీ క్రిందిపద్యమునఁ దోచుచున్నది.

సోమం సోమనమాకారం సోమాభం సోమసంభవమ్
సోమదేవమునిం నత్వా నీతివాక్యమృతం బ్రువే”

వచనరూప మైన యీ గ్రంథము కౌటల్యార్థము ననుసరించుచు రాజకీయ మైన లౌకిక శాస్త్రీయ విజ్ఞానమును విశదీకరించిన స్వరంత్ర గ్రంథము. ‘అథ ధర్మార్థ కామఫలాయ రాజ్ఞాయ నమః’ అను మొదటి వాక్యమే గ్రంథోద్దిష్ట విషయమును సూచించు చున్నది. విషయ వివరణమును బట్టి యిది పై రెంటి కంటెను బూర్వ మనఁదగి యున్నది. అట్టిదీనిని వాఙ్మత్యలు కొంచుము శ్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దికిఁ జేర్చిరి కాని, అంత యర్వాచీనమై యుండదు. ఇది యశోధర రాజు కాలమున నావిర్భవించినది. యశోధరుని కాలము సునిశ్చితము గాకపోవుటచే సూరికాలము సందిగ్ధ మైనది.

శుక్రనీతిసారము—పద్యాత్మక మైన యీ గ్రంథమునఁ దొలుత నాలుగు ప్రకరణములే యుదయించినవి. తరువాత ౯౬ శ్లోకములతోడి పంచమాఢ్యాయ

మండు చేసినది. ఇందుకు—“సంశేషం ధితే వక్ష్యే హృథిలం శాస్త్రసమ్మతమ్” అను
 సూచన వాక్యమే ప్రమాణము. ఈ గ్రంథ మెక్కువగా రాజధర్మములకు సంబంధించి
 నది. ఇందు ప్రతిపాద్యాయమున రాజకృత్యములు ద్వితీయమున యువరాజాది
 లక్షణములు తృతీయమున స్వపరాష్ఠ్య సామాన్య లక్షణములు చతుర్థమున సేనా
 నిరూపణమును పంచమంబున వివరింపఁబడినవి. ఇది, చతుర్థశవిద్యలు త్రయి యనియు, పునీద
 త్రివి వాఙ్మయ గోరక్షలు వార్తయనియు, నిర్ణయించి—

‘వహో వంశ ఇతి ఖ్యాత స్తస్మాద్దండో మహీపతిః
 చస్య సతి భ్రంశసీతి ర్హయనా స్మితి రుచ్యతే’

అని వంశసీతి నిర్ణయము నిర్వచించినది. అక్షాతకర్తృక మైన యీ గ్రంథము
 పాఠ్యము ననుసరించిన చదువు స్పష్టము. కాని, యిది దాని పేరెత్తలేదు. గ్రంథ
 పైరి మిక్కిలి మృదువైన మహోభక మగును, దేశమునఁ జక్కఁగా వ్యాపించిన
 యిదియు బహువిధమైన లోకజ్ఞాన ముపదేశంబుఁ జాలియున్నది.

సంసారము—అది హ్యార్యోత్తము రైన నాలుగు గ్రంథములకును బూర్వమై
 పాఠ్యము ననుసరించి యుద్భవించిన యుత్తమ గ్రంథము. మర్రినాదాది మహా
 వ్యాఖ్యల లంఘనము దీనిని స్మరించినవారే. పాటల్యము తొలుత లోకమున లిఖిత
 హాసమున విస్తరియుఁ దలపారఁ బ్రచారము లేక చిరకాల మదఁగి యుండి
 మొన్న మొన్న ముద్రితమై దేశ విదేశముల వ్యాపించినది. ఇది యట్లు గాక పృథ్వి
 నాఁడనుండియుఁ బండిరి సంప్రదాయమునఁ బరనపారవ్యవహారసిద్ధమై పచ్చినట్లు
 కనఁబడును. దీనికర్త కామంచుఁడు. ఇతఁ డేదేశమువాఁడో, ఏకాలమువాఁడో
 నిర్ణయించఁ పగిన యాధారములు లభింపలేదు. శ్లోకాత్మక మైన యిది యిరువద
 న్నలఁ బుష్కరింభము. పాఠియమును సంహారముగా ననుసరించిన యీరామచ
 రియము విష్ణుగిహ్ని నిట్లు ప్రకాశించినది.

“య స్వాధిచారవక్త్రేణ ప్రజ్జ్వలన లేజనః
 వహా తామూలతః శ్రీమా= సుపర్వా సందపర్వతః
 ఏకాశీ మంత్రచక్రైః య శ్శక్త్యా శక్తిధరోపమః
 ఆజహోర సృచంద్రాయ చంద్రగుప్తాయ మేదినిమ్
 నితిశాస్త్రామృతం శ్రీమా నర్థశాస్త్రమహోదధేః
 య ఉద్ధృత్యై నను స్తస్మై విష్ణుగుప్తాయ వేదనే”

దీని కుపాధ్యాయనిరపేక్ష, నయప్రకారము, నను రెండువ్యాఖ్యలు కలవు. ఇందు మొదటిది చిక్కదేవరాజ మంద్రియగు లక్ష్మీవరిచే గర్వాపహాషణో నను వదింపఁబడినది. ఈ గ్రంథమందు, ఇంద్రియజయము—విద్యావృత్త సంయోగము— విద్యావిభాగము — చందమాహాత్మ్యము — శ్రవణసంపద — రాజస్వక్రరక్షణము — ఆత్మరక్షణము — మండలయోగము — నైస్కము — సంగ్రామము — మొదలగు బహు విధములైన విషయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇట్లు కామంపకుఁడను (కామంపకీ యని కొన్ని గ్రంథముల నున్నది) సోమదేవసూరియుఁ గొలఁదిగాఁ గొన్ని మూలన విషయములు వివరించినను, వీరిని జూచుచున్నదియే చరితానందము ల్పరచాక్షుఁడు. లేక రాజసింద్రియసూపేరఁ దెక్కగ్రంథము అవయింపలేదు గాని, కామంపకుఁడు వర్ణించినట్లుగా—

“జాతవేదా ఇ వార్చిష్యాకా వేదాన్ చేవవిదాం చరః

యో గీతవాకా నుచతుర ఛతురోఽప్యేకజేవచరః”

విష్ణుగుప్తఁడు నాలుగుచేదములసార మొక్కచేద మగునట్లు వదియింపి యర్చాస్త్ర మొకదే కలకాలము వారును, ఇత సింపిర్చమున వంపిజేయుచు గూర్చి రెండుమూటలు—

ఈపేర నొక గ్రంథమును గ్రొత్తగా బరచి సంస్థానమువారు ప్రకటించిరి. ఇదియు నొకవిధముగా రాజసింద్రియే. కాని, ఎక్కువగా నిది శిష్యస్మృతి యనిఁ దగి యున్నది. దీనికర్తయైన వర్ధమానోపాధ్యాయుఁడు చిల్లవంప వంశియుడైన భవేశుని పుత్రుఁడు. ఇతఁడు మైదిలరాజైన చైతన్యని యాస్థానమున వర్మాచారీ పదవి నధిష్ఠించిన వాడగుటచే, శ్రీ. పదునాఱవ శతాబ్ది ముగ్యభాగమున నున్నవాఁ డని తెలియుచున్నది.

ఈ గ్రంథము, కల్పతరు కామధేను మూలమున ఛతురోఽస్మృతిసార కృత్యసాగర రత్నాకర పారిజాత మను యాజ్ఞవల్క్య సంహితా లక్షికా లిలక పృథ్వీకా ప్రదీపాది గ్రంథముల ననుసరించిన నిబంధనము. ఏమి పరిచ్ఛేదముల యీ మహా గ్రంథమునఁ గొంచె మెఱుఱుతక్కువగాఁ బ్రాసిన ధర్మశాస్త్రకర్త లందఱి మతములు సందర్భానుసారముగా నుదాహరింపఁ బడినవి. ఇందు మనుష్యమూలము చండము స్త్రీయచండము కన్యాపూషణ చండము చండపారుష్య చండము పృహరము చండము వాక్పారుష్య చండము బంధక్యాద్యభిగమ చండము మొదలగు బహువిధ విక్షలు తెలుపఁబడినవి. పదిమంది కలిసి యొక్కనిఁ గొట్టినపు చెట్లు విడింప

వరెనో, ఏజాతివారి తెట్టి శిక్ష విధింపవరెనో, ఏవిధమైన దొంగతనమున కెట్టి శిక్ష చేయవరెనో చక్కగా నిరూపింపఁ బడినవి. సాహస మైదువిధము లని యిక్రింది విధముగాఁ జెప్పుచు వీనికిఁ దగిన శిక్షలు చూపుట యెంతయు సుముచితముగాఁ గనవచ్చును.

“మనుష్యమారణం నేయం పరదారాభి మర్షణమ్,

పారుష్య (వాగ్దండ) ముభయం చైవ సాహసం పంచథా స్మృతమ్”

ఈ గ్రంథము, ప్రస్తుత శిక్షవిధానము నంతను దెలుపునదియే కాక ప్రాచీన విధానమును గరతలామలకము గావించుచు శాస్త్రసమ్మతము జనసమ్మతము వైన శిక్షలను విధించుచు సంఘము దుర్బీతిపాలు గాకుండ రక్షించునదిగా నున్నది.

కామశాస్త్రము.

వెనుకటి వానివరె నిదియు నొక ప్రాచీన శాస్త్రము, దీని యుత్పత్తిని వాఙ్మయ యనకామసూత్ర మిట్లు వక్కాణించినది.

“ప్రజాపతి వ్రజలను సృజించి, ధర్మార్థకామములకు సాధనమై వారినుం జీవనమునకు హేతు వగునట్టి లక్షణ్యాయవరిమిత మైన శాస్త్రమును బ్రవచించెను. అం దేశదేశ మైన ధర్మమును వేఱుగా గ్రహించి వైవస్వతమనువు ధర్మాధికారిక మైన శాస్త్రము నిర్మించెను. అర్హమును వేఱుగాఁ దీసికొని బృహస్పతి యర్హాధికారిక శాస్త్రము రచించెను. మహాదేవునియనుచరుఁ డగునంది, కామమును వేఱుగాఁ గైకొని సహస్రాధ్యాయ మైన కామసూత్రము నుడివెను. దానినే, బౌద్ధాలకియైన శ్వేతకేతువు సంగ్రహించి యైదువందల యధ్యాయముల కామ శాస్త్రము రచించెను. దానిని సంక్షేపించి పాంచాలుఁ డైన బాద్రవ్యుఁడు, సాధారణము సాంప్రయోగికము కన్యాసంప్రయత్తకము భార్యాధికారికము పార దారికము వైశికము దౌపనిషదికము, అనునేడధికరణములతో నూటయేబది యధ్యాయముల శాస్త్రము సంతరించెను. అం దాటవది యగు వేశ్యాధికరణమును దత్తకుఁడు పాటలీపుత్రమందలి వేశ్యల ప్రార్థనమునుబట్టి ప్రత్యేక గ్రంథము గాఁ జేసెను. అది తెలిసికొని, చారాయణుఁడు సాధారణాధికరణమును, సువర్ణనాథుఁడు సాంప్రయోగికమును, ఘాటకముఖుఁడు కన్యాసంప్రయత్తకమును, గోనర్దయుఁడు భార్యాధికారికమును, గోణికాపుత్రుఁడు పారదారికమును, కుమమారుఁ డౌపనిషదిక మును, వేఱువేఱు గ్రంథములుగా నొనరించిరి. ఇట్లు పూర్వాచార్యు లనేకులు

ఖండఖండములుగా నిర్మించిన శాస్త్రము కాలవశమున స్మృతన్న కల్పమైనది. అందు, బాధ్రవీయనిర్మిత మైనది సంపూర్ణ మయ్యును మిక్కిలి పెద్దది యగుటచేఁ జదువుటకు శక్యము గాని దగుటచేతను, దత్తకాదు లేడుగురు రచియించినవి శాస్త్రభాగములై యసంపూర్ణము లగుటచేరను, పూర్వులు నిర్మించినవాని యందలి యెల్లవిషయమును సంక్షేపించి పఠనయోగ్యమైన యల్పగ్రంథముగా వాత్సాయనుఁడు కామసూత్ర మనుపేర ని శాస్త్రము నిర్మించెను”

దీనిని బట్టి శ్వేతకేతువు మొదలుగా, కుచుమారుని వలకును గల పూర్వమును లాయానమయములఁ గామపురుషార్థ విషయకములైన గ్రంథములు రచియించుచు వచ్చిరనియు, అవి నష్టప్రాయము లైనందున వాత్సాయనుఁడు లభించిన శాస్త్రభాగము లవలోకించియుఁ, గామసూత్రము తుదనున్న—

“బాధ్రవీయాంశ్చ సూత్రార్థా నాగమయ్య విమృశ్యచ

వాత్సాయన శ్చకా రేదం కామసూత్రం యథావిధి”

అను శ్లోకము చెప్పనట్లు ప్రధానముగా బాధ్రవీయమైన కామశాస్త్ర మనున రించియుఁ గామసూత్రము నిర్మించె నని విశదమగుచున్నది. కావున నిపుడు గోచ రించు కామశాస్త్ర గ్రంథములలో నిది మొదటి దైనను, ఇది పూర్వ గ్రంథముల సంక్షేపమే కాని కేవలము వాత్సాయనోపజ్ఞము కా దని తెలియఁ దగును.

ఈ కామసూత్రకర్త, అర్థశాస్త్రము రచియించిన కౌటల్యాపరనాముఁ డగు వాత్సాయనుఁ డని కొందఱును, న్యాయభాష్యకర్త యగు వాత్సాయనుఁ డని కొందఱును, చెప్పుచున్నారు గాని, యీ రెండు మతములు గూడ విశ్వాస్యములు గావు. అర్థశాస్త్రము కామసూత్రమునుగాని, యిది దానిని గాని స్మరింపలేదు.

దాని వ్యాఖ్యాతలు కౌటల్యునికి వాత్సాయన సంజ్ఞను వాడలేదు. చాణక్యవిప్లు గుప్తనామములు పేర్కొన్న యితర గ్రంథకర్తలు కూడ నతని నీపేరఁబిలువలేదు. కామసూత్రమందు గాని దీని వ్యాఖ్యానములందు గాని వాత్సాయన నామము తప్ప మఱియొకపేరు కనఁబడదు. ఇది యిట్లుండ, న్యాయభాష్య కర్త కామ సూత్రము తనదని యెందును జెప్పలేదు, కామసూత్ర కర్త తాను న్యాయ భాష్యము వ్రాసినట్లు తెలివలేదు. ఈ రెంటి వ్యాఖ్యాతలైనను వీరిద్దఱు నొకరే యనెడి భావ మెందును సూచింపలేదు. కాని, యాదవప్రకాశ హేమచంద్రులు, అర్థశాస్త్ర కామ

సూత్ర రత్న రిచ్ఛయ నాతరే యను సప్త్యింశి వికాసముగాఁ బర్యాయపదము రిచ్ఛి యున్నది.

“వాఙ్మయనస్తు లౌటర్యో విష్ణుగుప్తో వరాణకః,
ద్రమిళః పక్షిలః స్వామి మల్లనాగోఽర్హరోఽపిచ”
“వాఙ్మయనో మల్లనాగః కౌంభిర్ఘటకార్యజః,
ద్రామిళః పక్షిలః స్వామి విష్ణుగుప్తోఽర్హరశ్చ నః”

విమర్శయలకు మోహము గలిగించి యీ ర్థ్యముల యుత్పత్తి యన్యుల పైసది. ఇవి న్యాయభాష్యకర్తనుద్దేశించి వుద్దేశము తోచునుగాని, అతనికిఁ గొటల్ప చాణక్యనామము లంటఁగట్టినది. పోనీ! అర్థశాస్త్రకర్త నుద్దేశించినవే యందుమేని, యతనికి వాఙ్మయనాది సంజ్ఞలు తెచ్చిపెట్టినది. కామసూత్ర కర్త నుద్దేశించిన పండుమా, పక్షిలాదినంజ్ఞలు వాదించుచున్నది. కాఁబట్టి కలగాపులగముగా నున్న యీ పేళ్ళవర్జితలు భ్రాంతిమూలకము లగుటరచె జేమిగలి కనఁదలచు. ఈసందర్భమున సర్థశాస్త్రకర్తకుఁగూడ వాఙ్మయన సంజ్ఞయున్నదిని యంగీకరించినను, ఒక్కొక్క వాఙ్మయనుఁడు క్రమముగా, అర్థశాస్త్ర, న్యాయభాష్య, కామసూత్రము లను గ్రంథములలో నొక్కొక్కటి రచియించిన వాడే కాని రెండవది నిర్మించిన వాఁడు మాత్రము కాఁడు. వీరిలోఁ గామసూత్ర కర్త వాఙ్మయనుఁడు శ్రీ. పూ. శ్రవణమరదాద్రి రావలివాఁడని యొక మఱయు కలదు. ఇతని రాలము సందిగ్ధము. కాని, రీతుపండితుఁడు మొదలగు కొందఱిలఁడు వాఙ్మయన మల్లనాగుఁ డనియు క్రి. శ. మూఁదవ శతాబ్దిలోనివాఁ డనియు నభిప్రాయపడిరి.

కామ సూత్రము, సాధారణ - సాంప్రయోగిక - కన్యాసంప్రయుక్త - భార్యాధికారిక - పారివారిక - పైలిక - జాపనిషదిక - నామము లైన మేధాధికరణముల గ్రంథము, ఇందు మొత్తము ౧౭౦౦ సూత్రములతో ముప్పదియొంభాద్యయములు కలవు. సూత్రరచనా వర్ధిలయుఁ బ్రకరణాది విభాగరీతియు సరిగా సర్థ శాస్త్రము ననుసరించినవి గాని, అందలి సూత్రములవలె నిందలి క్లిష్టములు కావు. లోకజ్ఞానమున కది సాధన మగునట్లే లోకయాత్ర కిది సాధన మగుచున్నది. అయినను, కేవలము విషయ సుదోషాయములను మీఁదు చిక్కిలి పరదారసమాగమోపాయములను చోదించుటచే నిందలి విషయము గర్భ్య మని యిదీవలివారు కొందఱు తలంచుచు వచ్చిరి కాని, యీ గ్రంథము పూర్వకాలమునఁ బక్కిన శాస్త్రములవలెఁ జిరకాలము పండితలోక వ్యవహారమునఁ బ్రసిద్ధము కాక

పోలేదు. పూర్వకపు లందఱును గామశాస్త్రము పఠించినవారే యనుటకు వారి వారి కావ్యములలో వర్ణించబడిన నాయకా నాయక లీలాదులే ప్రమాణము. మహా కవి కాళిదాసు శకుంతల నత్తవారింటికిఁ బంపునపుడు కణ్వునిచేఁ బలికించిన 'కుశ్రాపస్వగురూ' నిత్యాది శ్లోకములోని నీతులే కాక, యందలి పెక్కుమాట లును, కామసూత్ర మందలి యేకచారిణీ వృత్తములోని వగుటయే యిందు కాద్య నివర్తనము. దండిమహాకవి యిందలి కన్యాసంప్రయుక్తాధి కరణములోని యనేక వాక్యముల నట్లే దశకుమార చరిత్రమునఁ గూర్చియున్నాఁడు. మహాకవి భవసూతి మాలతీ మాధవము సప్తమాంకమున 'ఏవంహి కామసూత్రకారా ఆమనంతి' యనుచు నిందలి వచనము బుదాహరించి యున్నాఁడు. ఇట్లే, అనేక కవులును వ్యాఖ్యాతలును గూడఁ దమరచనలకుఁ గామసూత్రమును సంచర్చించితముగాఁ బ్రమాణముఁ గ్రహించి రనుటయే దీనియర్థమున జాటుచుండ దీనింగూర్చి చర్చయేల? కాని, ఇం దొక్కమాట. పారదారికాధికరణమున దూతికర్మా ధ్యాయముతో, దూతిక నాయికకుఁ గథలు చెప్పి ప్రవృత్తి గలిగింపవలసిన చను సందర్భమున 'అహల్యావిమారక శాకుంతలాదీ న్యన్యా న్యపి లౌకికాని చ కథ యేత్' అని యొక వాక్య మున్నది. దీనినిబట్టి, అవి మారక శాకుంతల నాటకములు వ్రాసినభాస కాళిదాసులకంటె వాత్సాయనుఁడు పరుఁడని మాత్రము భ్రాంతి పడరాదు. శకుంతలకథ భారత ప్రసిద్ధమై యుండఁ గాళిదాసనాటకమే దీని కాధార మయ్యె ననుట యుచితము కాదు కదా! జయమంగళ వ్యాఖ్యలో సుదాహృత మైన యవిమారక కథ భాసనాటకములోని కథ కించుక భిన్నముగా నుండుటయే యిందలి యుద్ఘాటనమున కది యాధారము కాదని స్పష్టమగు చున్నది. అందుచే భాసునికంటె ముందే వాత్సాయనుఁ డవిమారకకథ లోకమునకు సూచించె ననుట విశ్వాస్యము¹. ఈహేతువును బట్టి కూడ వాత్సాయనుఁడు భాసునికంటెఁ బూర్వుడై మన మనుకొన్న కాలమున నున్నవాఁడని భావింపవచ్చును. అయిన నితనికాల మింకను విచారణీయము.

సూత్రకారుఁ డీశాస్త్రము ధర్మార్థ కామసాధనమును దృఢ విశ్వాసముతో 'ధర్మార్థ కామేభ్యోనమః' అను సూత్రము మొదటఁ గూర్చి, గ్రంథాంతమందు—

“త దేత ద్రుహితచర్యేణ పరేణ చ సమాధినా,

విహితం లోకయాత్రార్థం న రాగార్థో లస్య సంవిధిః,

1. అవిమారకకథకు మూలాధార మేవో తెలియకున్నది.

రక్షన్ ధర్మార్థచామానాం స్థితిం స్వాం లోకపర్తిసీమ్,
అన్య శాస్త్రస్య తత్త్వజ్ఞో భవ త్యేవ జితేంద్రియః”

అనుచు శాస్త్రఫలము వక్కాణించి యున్నాడు. దీనిని బట్టి, ఈ శాస్త్రము సకలవర్ణముల వారును దమతమ గృహస్థ ధర్మములను జక్కగా జరుపుకొనుట కుద్దేశించఁ బడినది గాని కేవలము రాగార్థము గాదనియు, దీనిని జక్కగాఁ దెలిసి కొన్నవాఁడు ధర్మార్థ కామములకుఁ బరస్పర వైషమ్యము కలుగకుండ జితేంద్రి యుఁడై యైహికాముష్మిక సాధన మగునట్లు తన జీవయాత్రను సాగించు ననియు వివిధ మగుచున్నది. కావునఁ గామశాస్త్రము నీతిభాష్యము గాక త్రివర్గసాధన మనుట సత్యము. అయితే, పారదారిక ప్రకరణ మెట్లు సముచిత మగును? అను విషయ మించుక చర్చింతము.

ఈశాస్త్ర మాద్యంతము సవిమర్శముగాఁ జదివినచో సప్రహ్మచారియు లోకహితాభిలాషియు నగు వాత్స్యాయనముని యీ ప్రకరణమును బరదారసమా గమ ప్రవృత్తికిఁ గాక తన్నివృత్తికే యుద్దేశించినట్లు తెలియును.¹ లోకమునఁ గామాంధులై పరభార్యల నభిలషించువారు చేయునట్టి వివిధము లైన యుపాయ ములను వారిచేష్టలను జూపించిన యీ భాగము చదివిన చారికిఁ బరదారసమాగ మాభిలాషకంటె స్వభార్యా సంరక్షణాభిలాషమే యధికము కాకపోదు. అదిగాక, యేశాస్త్ర మైనను మంచిని బోధించుటకుఁ బ్రవృత్త మైనదిగాని చెడ్డను బోధించు టకుఁ గాదు. అట్టియెడఁ, బ్రాణికోటికి నహజమైన కామము ధనాధికార బల ముద్బలయెడ దారితప్పి యందందు విజృంభించుట యను దోషము లోకమున సృష్ట్యాది సిద్ధమై వచ్చుచుండ, గార్హస్థ్యము త్రివర్గసాధనము గా నుపదేశించఁ బూనిన వాత్స్యాయనముని, దోషవివరణమున నట్టచెడ్డ ననిఁగించుట కుద్దేశించె ననవలెనుగాని, ప్రత్యక్షమైన యాదోషమునే గుఱముఁగా వర్ణించె ననవచ్చునా? అట్లయిన శ్రీపురుష శీలములను భావపరీక్షను భార్యాధికారికమును ద్రివర్గప్రతి పత్తిని వర్ణించిన యీ ముని యభిప్రాయ మేమై యుండును? అందుచేఁ గామము నకు సంబంధించిన యెల్ల విషయములను విశదీకరించు నీశాస్త్రమందలి యీ ప్రకర

1. సంధ్యకృత శాస్త్రతో యోగాః పారదారికక్షిరాః, న యాతి చ్చలనాం కశ్చిత్ స్పదారాన్ పశ్రీత శాస్త్రవిత్. త దేత ద్ధారగస్త్యైర్చ మారణ్ణం శ్రేయసే నృణామ్, ప్రజానాం దూషణ యైవ న విజ్ఞేయోఽహ్మయం విధిః. అధి. 5.

జము సందర్భించితమై లోకజ్ఞానదాయక మగుచున్న దనియే విశ్వనింపనగును. అయినా, ఈ శాస్త్రము లోకవిద్యానిష్ఠాతు లగు విద్వాంసు లెవరికి వారు చదువు కొనఁదగియున్నది గాని, శిష్యులకుఁ దాతము చెప్పఁదగినది కా దని మాత్రము నా యభిప్రాయము. విశదీకరించి చెప్పఱకు పిగ్గు కలిగించు సంకర్షణము లిందుంటయె యందుకుఁ గారణము.

దీని కుదయించిన వ్యాఖ్యలలో యదోధరుని జయమంగళ వ్యాఖ్యయు, వీర భద్రుని కందర్పచూడామణియు¹. భాస్కరనరసింహశాస్త్రికృతవృత్తియు వృద్ధోచరము లగుచున్నవి. “వాఙ్మయనీయం కిల కామసూత్రం వ్యాఖ్యాయిత త్తైశ్చి దిహా న్యతైవ” అను వాక్యమునుబట్టి యదోధరునికిఁ బూర్వము దీనికిఁ గొన్ని వ్యాఖ్యానము లున్నట్లు తెలియును గాని యవి కనరావు. యదోధరుఁడు శ్రీ. శ. అష్టమ శతాబ్దివాఁ డనియు దశమ శతాబ్దిలోనివాఁ డనియు రెండుమతములు కలవు. ఇతఁ డొక సామంత ప్రభువనియు, గురువత్తమైన యిం దవఁడుఁ డను బిరుదము కలవాఁడనియుఁ చెలియవచ్చును. ఈ శాస్త్ర మువశ్యపఱసిన మని యితఁడు వ్యాఖ్యానతారికయందు చక్కఁగా నమర్చించియున్నాఁడు. భాస్కర వంశ మున జన్మించిన నరసింహశాస్త్రి కాశీనివాసుఁడు, సర్వేశ్వరశాస్త్రి శిష్యుఁడు. ఇతఁడు వ్యాఖ్యానతారికలోని ‘వత్సోపరి పాత్యుల్యా ద్వాత్సాయన నామకామరాస్త్రం యః’ అనువాక్యమున వత్సరాజుమీది ప్రేమచే వాఙ్మయనుఁడు రామసూత్రము రచియించె నని సూచించి యున్నాఁడు కాని, యీ వత్సుఁడు వత్సదేవరాజో, ఈ పేరుగల మఱియొక దేశపు రాజో తెలియఁదగిన మాట లేవియుఁ జెప్పియుండ లేదు. కామసూత్రములకుఁ గందర్పచూడామణి యనుపేర క్లృతరూపవ్యాఖ్య రచి యించిన వీరభద్రుని స్మరించిన నరసింహశాస్త్రి వృత్తి జయమంగళకంఠె నర్పాదిన మగుట నిదితము. వీరభద్రుఁడు ౧౬౩౩ లోఁ దన గ్రంథము పూర్తిచేసినట్లు వ్రాసికొనియున్నాఁడు. ఇది విక్రమ శకమో శాలివాహన శకమో తెలుపలేదు. ఎట్లయిన నితనికిఁ బరుఁ డగు నరసింహశాస్త్రి పదునెనిమిదవ శతాబ్దిమొదటిభాగము లోనివాఁ డగును. ఇతఁ డజ్ఞాతానంద మయిన మోక్షముకంటె జ్ఞాతానందమగు కామమే యుత్తమ పురుషార్థమను భావము వెల్లడించుచు, రామరాస్త్రమును సమర్థించెను. భాస్కర యను నింటిపే రితఁ డాంధ్రజాతీయుఁడని చెలుపుచున్నది.

1. ఇది కామసూత్రము ననుసరించినది గాని సరిచ్చైన వ్యాఖ్య కాదని తోచుచున్నది.

ఏతాదృశమైన రామసూత్రము ననుసరించి తరువాత సుప్రసిద్ధులైన రామ శాస్త్ర గ్రంథములలో మొదట గణింపఁ దగినది రఠిరహస్యము. దీనికర్తకొక్కొక కవి యగుటచే నిది కొక్కొక మనియుఁ బిలువఁబడుచున్నది. కొన్ని ప్రతులలోని కడపటి పద్యగద్యము లితఁడు, సింహాలపాటరీయుఁ డనియుఁ బారిభద్రుఁ డనియు సింహాలీయుఁ డనియు వేరువిధముగాఁ జెప్పుచున్నవి. ఎట్లయిన నితఁడు సింహాలీయుఁ డగుట సత్యము. ఇతని ముత్తాత విఖ్యాత పండితుఁడగు శేషోకుఁడు. ఇతని తండ్రి గద్యవిద్యాధరకవి. ఇది విరుద్ధై యుండును. మల్లినాథుఁడు పేర్కొన్న యీ కవి శ్రీ. పదియేనవ శతాబ్దిలోనివాఁడై యుండును. ఇతఁడు గ్రంథావతారికలో, దన్నిట్లు వర్ణించుకొని యున్నాఁడు.

“కొక్కొకనామ్నా కృతినా కృతోఽయం శ్రీవైన్యదత్తస్య కుతూహలేన... సకలకలకలాప నిష్ఠాతో వాగ్విలాసజిత బృహస్పతిః కొక్కొకనామా కవిః సందికేశ్వర శ్వేతకేతు పాంచాల దత్తక చారాయణ సువర్ణనాథ ఘోటకముఖ గోనర్ద గోణికాపుత్ర కూచిమార వాత్స్యాయన ప్రభృతిభిః కృతేభ్య శ్శాస్త్రేభ్యస్సార మాదాయ రతిరహస్యాఖ్యం గ్రంథ మారభమాణః—”

ఈ వైన్యదత్తుఁ డెవఁడో తెలియరాదు. ఇతఁడు, రామసూత్రకర్త పేర్కొన్న పూర్వుల సందర్శిని బేర్కొనుచు వారి శాస్త్రములు చూచినట్లు తెలిపెను గాని, వారి గ్రంథములలో ననేకము లుత్పన్నము లైనట్లు వాత్స్యాయనుఁడు చెప్పియుండ నితని కాగ్రంథము లెట్లు లభించెనో తెలియకున్నది. పరిశీలంపఁగా నిది ప్రాచీన కామశాస్త్ర గ్రంథకర్తలను సగౌరవముగా స్మరించుట గాని, వారి గ్రంథములను బ్రత్యక్షముగా సందర్శించుట కాదని తోచుచున్నది. కావున నిరని కృతికి మూలాధారము వాత్స్యాయనియసూత్రమే యని విశ్వసింపవచ్చును.

కొక్కొకము పది పరిచ్ఛేదముల పద్యగ్రంథము. కాంచినాథుఁడు దీపిక యను పేరను, రామచంద్ర బుధేంద్రుఁడు ప్రకాశిక యనుపేరను దీనికి వ్యాఖ్యలు నిర్మించిరి. ఇది రామసూత్రము ననుసరించి వుద్భవించిన దనికంటె నెక్కువగా లోకమున వ్యాపించి ఖ్యాతి గాంచిన దనుట విదితము. తరువాత దీని నెక్కువగా ననుసరించి హరిహర పండితుఁడు శృంగారదీపిక యను నామాంతరముగల మఱి యొక రతిరహస్యమును, కల్యాణమల్లుఁ డనంగరంగమును రచియించిరి. ‘నాకావ్యము

చదివిన యోగుల మనస్సుగూడఁ జలించునన్నఁ దక్కినవారి మాట చెప్పనేల? యని ప్రతిజ్ఞ చేసిన హరిహరుఁడు పూర్వమును మించి కొన్ని భాగములు మిక్కిలి పచ్చిగా వర్ణించి యున్నాఁడు. 'లోడిఘాన్' అను మహమ్మదీయ నాయకుని సంతుష్టికై రచియింపఁబడిన యనంగరంగమును 'భోగసుఖము పరాత్మ పరమానందముతో సమాన' మనుచుఁ గేవల తుచ్ఛసుఖమునకే ప్రాధాన్య మిచ్చినది. జ్యోతిశ్వరాచార్యుఁ డెక్కువగాఁ గామసూత్రమునే యనుసరించి పంచసాయక మను గ్రంథము నిర్మించి యున్నాఁడు. అది వీనికంటెఁ గొంత మృదువై విశేషాంశముల నలిరారుచున్నది. ఇట్లే యింకను రుద్రకవి నిర్మితస్మరదీపికయు, మీసనాథకృత రతిరత్న ప్రదీపికయు, రతిదేవవిరచిత యోగాధికారమును, నాగార్జునకృత వశీకరణతంత్రమును, సౌమదత్తినిర్మలవిటవృత్తమును, మొదలగునవి కామపురుషార్థ ప్రధానములై యవతరించినవి గాని వీనికి వ్యాప్తిలేదు. క్షేమేంద్రుఁడు కామశాస్త్ర గ్రంథము కూడ నిర్మించినట్లు 'శ్రీనందీశ్వర రంతిచేవ ఫణితం క్షేమేంద్ర విద్యాగమమ్' ఇత్యాది జ్యోతిశ్వర వాక్యమునఁ చెరియును గాని, అది కలావీలాసకుట్టనీమతము లలో నేదైన నొకటి యగునేమో యని తోచుచున్నది. వీనికి వేఱుగాఁ గామ సూత్రసార మతఁడు నిర్మించెనని కొంచ అందురు గాని యది కనరాదు. ఇవి యిట్లుండ—

దత్తకసూత్రము కూచిమూరతంత్రము, అని మఱి రెండు గ్రంథములు కనఁబడు చున్నవి. పేళ్ళనుబట్టి యివి కామసూత్రకర్త పేర్కొన్న పూర్వాచార్యులు నిర్మించిన వని భ్రాంతి కలుగవచ్చును గాని యివి వారివి కావు.

“యద్దత్త కేన ప్రమదాహితార్థం కాంతానువృత్తం కథితం స్వతంత్రే,

తస్మాత్సమాహృత్య సమస్త మన్యం వేశ్యాంగనావృత్త మహం ప్రవక్ష్యే”

అను శ్లోకమును బట్టి, దత్తకుని వైశికాధికరణములోని శయనోపచారి కాది భాగములను సంగ్రహించి యన్యు రెవరో దత్తకుని పేర నీసూత్రము నిర్మించినట్లు విశదమగును. కాని, వాత్సయని నాటికే యుత్సన్న కల్పమైన దత్తకుని వేశ్యాధి కరణ మన్యురెవరికో లభించియుండు ననుటయు విశ్వాస్యము కాదు. అందుచే నెవరో వేశ్యాంగనావృత్తము రచియింపఁ బూని దానిని దొలుత రచియించి ప్రసిద్ధిగన్న దత్తకాచార్యుని పేర నీసూత్రము వెలయించి యుండురని యూహింప వలసి వచ్చినది. అట్లే, కూచిమూరునిపేర నెవరో యీతంత్రము రచియించి యుండురని యిందలి—

“కూచిమారేణ తపసా యత్కృతం శ్రీడనం పురా,
త త్ప్రవక్ష్యామి చితార్థం నానార్థ పదనిశ్చితమ్”

అను మాటలవల్లనే స్పష్టమగు చున్నది. మూడు పటలముల యీశంధ్ర మందు వృష్యయోగము లధికముగాఁ జూపఁబడినవి. ఇవి గాక, వీరణారాధ్యుడు మొదలగు మఱికొందఱు పంచరత్నము మొదలగు స్వతంత్రములైన కామశాస్త్ర గ్రంథములు రచియించినట్లు తెలియుచున్నది. కాని యిట్టి వన్నియు లోకమున నిపుడు విస్మృతప్రాయములైనవి.

ఇది శ్రీచర్ల బ్రహ్మయశాస్త్రి గురువర కరుణాభీత పాణినీయుడును,
అంధ్ర భాషానుశాస నాంధ్రవశరూప కాంధ్రభాషావాఙ్మయ
చరిత్ర ప్రయోగచింతామణ్యాది కృతికర్తయు నైన
మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి సంతరించిన
సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర ద్వితీయభాగ
మగులౌకిక వాఙ్మయ చరిత్రయందు
పఞ్చమాధ్యాయము.

షష్ఠాధ్యాయము

అలంకారశాస్త్రము

ఇం దలంకారశబ్దము శబ్దార్థాలంకారమాత్రపరము కాదు. విషయలోక ప్రవృత్తినిబట్టి యీ ప్రకరణమున కీపేరు పెట్టఁబడినను, సాహిత్యలక్షణకర్తలయధి ప్రాయములనుబట్టి కావ్యమునకు శోభను గలిగించునట్టి రీతి వృత్తి శయ్యా పాక ధ్వని భావ రస ప్రసాద యమ కోపమా కథాపాఠ్రాచిత్యాదినకలకావ్యధర్మము లును, అలంకారశబ్దవాచ్యములే యని భావింపఁదగును. సాహిత్యవిషయము లైన పై కావ్యధర్మములను గొంచె మెప్పుతక్కువగాఁ బరామర్శించిన తాక్షణికు లందఱును దమగ్రంథముల కేదో యొక పేరు పెట్టుచు వచ్చినను, అం దనేక గ్రంథముల నలంకారవిషయ మెక్కువగా నుండుటనుబట్టి వాని కలంకారగ్రంథము అనియు వారి కాలంకారికు అనియు వ్యవహారము వ్యాప్త మైనది. దానంజేసి యిది యలంకారశాస్త్ర మనఁబడినను దీనికి సాహిత్యశాస్త్ర మనుపేరే సముచిత మగును.

అలంకారశాస్త్రము తరువారఁ బుట్టి క్రమముగా నహస్రముఖముల విస్తరించినది గాని, అందలివీజములమాత్ర మనాదు లనఁ దగినంత ప్రాచీనములు. సర్వ ప్రపంచవాఙ్మయముల కోట్లార్థమైన ఋగ్వేదముందు కావ్యధర్మవీజము తెన్నో మొలకెత్తిన వనుటకంటె వానినాతనత్వమునకు పేతోక నిదర్శన మక్కఱలేదు. ఈసందర్భమున ఋగ్వేదమును బహువిధఖండకావ్యముల సంపుట మనియు మహాభాస మనియుఁ జెప్పవచ్చును. అందు చిన్న చిన్న యితీహాసములును వివిధములైన వర్ణనలును లెక్కచేసెన్ని యున్నవి. అందు, అపాల ఊర్వశీపురూరపులు భుజ్యాదు వృకురు మొదలగువారి కథలు శృంగారవీరామృతాదిరసప్రధానములై వెలయు చున్నవి. ఉషస్సింధు సరస్వత్యాదివర్ణన లుపమోత్పేక్షరూపకావ్యలంకారముల విరాజిల్లుచున్నవి. ఈవిషయము ప్రథమభాగమున విశదీకరింపఁబడినది¹.

వేదములలోని యితీహాసములు కొన్ని బ్రాహ్మణారణ్యకోపనిషత్తులందు పెద్ద పైనవి. అందు లేని కొన్ని చ్ఛందమఘరభాషలోఁ గ్రోత్తగా నుదయించినవి². అట్లు

1. చూ. సం. వా. ప. ప్రక—పంచమూఢ్యాదుము.

2. చూ. ,, ,, సప్తమూఢ్యాదుము.

పై డికవాఙ్మయమునఁ గనవచ్చుమొలకలే రామాయణ భారతసంహితాదులందు కావోపకావలుగాఁ దెలిగినవి. ఇందు లేని కావ్యధర్మములే లే వనియు, అందును రౌఠికావ్యమైన శ్రీమద్రామాయణము సర్వలక్షణసంపన్న యగుకావ్యేంద్రిరపుట్టిలనియుఁ బాలకలోక మెఱుంగక పోలేదు. భరతముని యిందలిశ్లోకములు దాహరింపకపోయినను, అతనినాట్యశాస్త్రమందలికావ్యధర్మలక్షణములకుఁ బ్రమాణము రామాయణమే యని యంగీకరింపక తప్పదు. అందుచే ఋగ్వేదాదులందలి కావ్యధర్మములను సేకరించి పెంచి యలంకరించుకొన్న రామాయణము సాహిత్య శాస్త్రమునకు లక్ష్యము లక్షణము నైనయాద్యగ్రంథ మనుట నిర్వివాదము. తరువాత దీనిని నాట్యశాస్త్రమును జూచి భాసకాళిదాసాదుల కావ్యములు బయలుదేసినవి. పీఠి నన్నిటి నవలోకించి నవనవచేషములతో వంద్యాదులకావ్యలక్షణములు రాలి తెత్త నారంభించినవి. ఇది యిప్పటికి దృగ్గోచర మగుచున్నయలంకార శాస్త్రోర్పత్తిమార్గము. పీఠినిదిట్టి కావ్యధర్మములే ప్రాచీనము లనియు వానిసంజ్ఞలర్పించినందు లనియు భ్రాంతిపడరాదు. ప్రసక్తి లేకపోవుటచే పేదరామాయణాదులందు రీతి వృత్తి పాక గుణాదులసంజ్ఞ లుండుట కవకాశము లేదు గాని, కొన్నిటిపేర్లు భరతనాట్యశాస్త్రమునకు మున్ను లేకపోలేదు. రామాయణబాలకాండవతుర్థ సర్గ ప్రక్షిప్త మనుమాట నిజమే కాని¹ అది యెంత ప్రక్షిప్తమైనను నాట్యశాస్త్రమునకుఁ దరువాతిది కాదు. కావున నందలిశృంగారాదిరస సంజ్ఞలు² భరతాచార్యునికిఁ బూర్వమే సారస్వతమున నున్న వనుట విదితము. భగవత్పాణిని, ఆముసూత్రములం దుపమానశబ్దమును బేర్కొని మఱియొక సూత్రమం దుపమానోపదేయ సాధారణధర్మములను సూచించియున్నాఁడు³. యాస్కుఁడు, ఉపమానశబ్దమును నిర్వచించియున్నాఁడు⁴ బాదరాయణుఁడు రూపకశబ్దమును బేర్కొనియున్నాఁడు⁵. ఈశబ్దము రీగ్రంథములం దిలంకారపరములు కాకపోయినను, ప్రతిపాదించిన విషయములనుబట్టియు నిర్వచనములను బట్టియు నలంకారప్రజ్ఞాపకము లైనవియియే యలంకారసంజ్ఞలని తెలియరాకపోదు.

1. చూ. ద్వివీర్యాచార్య. పుట 18

2. రవైః శృంగార కావ్యజ్ఞ హాస్య పీఠ భయానకైః

రౌద్రాదిభిశ్చ సంయుక్తం కావ్య మేత దగాయతామ్. రా. 1. 4-9.

3. అష్టా—6. 2-80; 3. 1-10; 2. 1-55; 5. 4-97, 137; 3. 4-45, 2. 1-56.

4. సుప్. 3.

5. బ్ర. సూ. 1. 4-1.

కావున నాట్యశాస్త్రమునకుఁ బూర్వమే యాలంకారికసంజ్ఞ లన్నియుఁ గాఢముఁ గొన్ని యైన నున్న వని నమ్మవచ్చును.

ఏతాదృశకావ్యధర్మములను విశదీకరింపఁ బూని రచనచ్ఛినవానిలో మొదటిది భరతనాట్యశాస్త్ర మనుట పునరుక్తము. దీనింగూర్చి ప్రథమాధ్యాయమునఁ గొంత తెలిసికొనియున్నాము. ఇందలి ౫, ౬, ౭, ౧౩, ౧౪—౨౩ అధ్యాయములు, పూర్వరంగనాండీప్రస్తావనాదులను, శృంగారాద్యష్టరసములను శాంతరసస్వరూపమును, విభావాదిబహుభావభేదములను, కావ్యలక్షణకావ్యగుణదోషాదులను, దశవిధరూపకలక్షణములు భారత్యాదివృత్తులు మాతీపరిచారికానాయికాదిలక్షణములు నటసూత్రధారవిదూషకాదిధర్మములు మొదలగువానిని గ్రమముగా వివరించుచున్నవి. తరువాతి లాక్షణికులు నిర్వచించిన యాలంకారప్రభేదములలోఁ గొన్ని యైనను, దీనికిఁ బూర్వమును దీనినాడుచు సారస్వతమం దున్నను, ఇది—

“ఉపమా దీపకం చైవ రూపకం యమకం తథా

కావ్య స్యైతే హ్యాలంకారా శ్చత్వారః పరికీర్తితాః,

అనుచు, ఉపమాదులు నాలుగే యాలంకారము లని నిరూపించినవి. ఇట్లు పెక్కుకావ్యధర్మములను బోధించిన యీనాట్యశాస్త్రమే రచువారి యాలంకారికలక్షణములకు సర్వవిధముల నాధార మయ్యె ననియు, ఈవత్తురాలంకారనిరూపణము గూడ సాహిత్యలక్షణములలో నిది యాద్య మనెడియభిప్రాయము స్థిరపలుచునొకహేతు వనియుఁ దెలియనగును. ఈవిషయమున నెల్లవిమర్శకు రేకీ భవించుచున్నారు గాని, కొందఱు కాళిదాసకాలమును, క్రీ. సంవత్సరతాద్దివలకు దిగలాగుచు నాట్యశాస్త్రము క్రీ. శ్రుతీయశతాబ్దిప్రాంతమందలి దని యూహించుచున్నారు. భరతకాళిదాసాది ప్రాచీనుల కాలములనుగూర్చి విమర్శకులెల్లరు గావించిన నిర్ణయము లూహలమీద నాధారపడినచే కాని ప్రబలప్రమాణబద్ధములు కావు, కానేరవు. కావున గాంధర్వదేవసంపర్చమునఁ జదివి నట్లుగా నాట్యశాస్త్రము క్రీ. పూ. శ్రుతీయశతాబ్ది ప్రాంతమందలిదే యని మనము భావించుము. అట్టి యీనాట్యశాస్త్రమునుగూర్చియు, రక్తిన్న యాలంకారికలక్షణములను గుఱించియు, తత్కర్తలను గూర్చియు, పరిభాషకులు కొందఱు విమర్శముగాఁ జర్చించుచు గ్రంథములను వ్యాసములను వ్రాసి యాంగ్లమునఁ బ్రకటించి యున్నారు. వారివ్రాత లన్నియు నేకగ్రీవము కావు కాని, సంపర్కానుసారముగా వారియభిప్రాయములు గూడఁ దీసికొనుచు గ్రంథవిస్తరము గాఢం దీనిని దిశిలింతము.

భరతచార్యునికిని చండిభామహులకును మధ్యకాలమందును, భరతముని నాడును, అతనికిఁ బూర్వమును, కొందఱు సాహిత్యలక్షణకర్తలున్నట్లు గ్రంథాంతరవచనములవల్లఁ దెలియుచున్నది గాని, వారికృతులు మాత్ర మెవ్వరి కిని గోచరింప కున్నవి. కావ్యాలంకారలక్షణసూచనలు భరతునికి మున్నే యున్నవని మన మింతకు మున్నొకవిధముగాఁ దెలిసికొనియున్నాము కాని, రాజశేఖరుఁ డీమార్గమును గాక, తక్కిన పెక్కువిద్యల కున్నట్లే కావ్యవిద్యకును దేవతా సంబంధ మున్నట్లు నిరూపించి, అందలివివిధశాఖలయత్పత్తిమార్గముల నీత్రింది విధమున వేరుగాఁ జూపియున్నాడు.

శ్రీకంఠుఁడు, పరమేష్ఠిచైకుం తాదిచతుష్షష్ఠిశిష్యులకును; భగవానుఁడైనయాస్వయంభవు, నిజేచ్ఛాసంజాతులైన తనశిష్యులకును; ఉపదేశించిన రీతిని మేము కావ్యమీమాంస గావించుచున్నాము. బ్రహ్మశిష్యులలో సరస్వతీపుత్రుఁడు కావ్యపురుషుఁడు. ప్రజాహితకాముఁడైన ప్రజాపతి, కావ్యవిద్యా ప్రవర్తనమున కతని నియోగించెను. అతఁ డష్టాదశాధికరణములతోఁగూడివిద్యను దివ్యులకుఁ జెప్పెను. వారిలో నహస్రాక్షుఁడు కవిరహస్యమును, ఉక్తిగర్భుఁ డౌక్తికమును, సువర్ణనాభుఁడు రీతినిర్ణయములు, ప్రచేతాయనుఁ డానుప్రాసికమును, చిత్రాంగదుఁడు చిత్రమును యమకములను, శేషుఁడు శబ్దశ్లేషను, పులస్త్యుఁడు వాస్తవమును, జౌపకాయనుఁ డౌపమ్యమును, పారాశరుఁ డతిశయమును, ఉతఖ్యుఁ డర్థశ్లేషను, కుబేరుఁ డుభయాలంకారికమును, కామదేవుఁడు వైనోదికమును, భరతుఁడు రూపకనిరూపణీయమును, నందికేశ్వరుఁడు రసాధికారికమును, ధిషణుఁడు దోషాధికరణమును, ఉపమన్యుఁడు గుణాపాదానికమును, కుచమారుఁ డౌపనిషదికమును జదివిరి. తరువాత వారు తమ చదివిన భాగములను పేరుపేరు శాస్త్రములుగా రచియించిరి. ఇట్లొనరింపఁబడిన కావ్యవిద్య ప్రకీర్ణ మగుటంజేసి కొంఠ యుచ్చిన్న మైనది, అందుచే నర్వాధికరణార్థము సంక్షేపించి యల్పగ్రంథమున నీయష్టాదశాధికరణి యగుకావ్యమీమాంసను రచియింపఁ బూనిరిమి.”

రాజశేఖరుఁడు, తాను నిర్మింప నుద్దేశించిన కావ్యమీమాంసలోని కవిరహస్యాదులగు పదునెనిమిది యధికరణములను ముల్లోకములలోని పదియేడుగురు పెద్దల కంటఁగట్టుచు వ్రాసిన యాయవతారిక కొన్నిస్మృతీహసప్రరాజాదులలోని యవతారికల ననుకరించి గ్రంథమహత్వప్రశంసాపరముగా నున్న దనుట స్పష్టము. అయినా, అంతా కల్ల గాకుండ నొకవీస మిందు సత్యమున్నది. ఇతఁడు పేర్కొన్నవారిలో భరతుఁడు ‘రూపకనిరూపణీయమునే’ నాట్యశాస్త్ర మనుపేర రచియిం

చినమాట వాస్తవము. సువర్ణనాభుడు కుచుమారుడు ననువారు క్రమముగాఁ గామశాస్త్ర సంబంధములైన సాంప్రయోగికము—జాపనిషదికము—అనెడి ప్రకరణములు రచించినవా రని వాఙ్మయనకామసూత్రము చెప్పుచున్నది. కాని, వారు కావ్యవిద్యాసంబంధము లైనరీతినిర్ణయము — జాపనిషదికము — అనుభాగములు రచించినవా రనుట కితనిమాట తప్ప వేతొకప్రమాణము కనరాదు. తక్కిన మానవలోకములోని పెద్దలు కొందఱిపేళ్ళు పురాణాలలోఁ గనవచ్చినను, వారు కావ్యమీమాంసా భాగములు రచించినవా రనుట కే యాధారములు దొరకనప్పడు, స్వర్గపారాశాదులలోనివారు నిర్మించిన గ్రంథములు గగనకుసుమము అనుట కాక్షేప మేమి?—ఇంక, చండికావ్యాచర్యములోని—¹

“పూర్వశాస్త్రాణి సంపూత్య ప్రయోగా నుపలక్ష్య చ”

“ఇతి వాచా మలంకారా దర్పితాః పూర్వసూరిభిః”

అనుచోట, హృదయంగమావ్యాఖ్యాత, కాశ్యపవరరుచిప్రభృతులు నిర్మించినశాస్త్రము అని యర్థము వ్రాసెను గాని, ఆగ్రంథములపేళ్ళు చెప్పలేదు. కావ్యాదర్శ శ్రుతపాలినీ వ్యాఖ్యాకర్త, పైస్థలములందు కాశ్యప బ్రహ్మచర్త నన్ని స్వాములను జేర్కొనెను గాని వారి గ్రంథములను జెప్పలేదు. వీరిలోని వరరుచి వాక్యకారవరరుచి యనుట కాధారము లేదు గావున, వీ రందఱును చండికిఁ బూర్వులై యుందురుగాని భరతునికిఁ బూర్వులు కాఁజాల రని చెప్పవచ్చును. ఇది యిట్లుండ, కావ్యప్రకాశమున కాదర్శవ్యాఖ్య రచించినమహేశ్వరుఁడును, సాహిత్యకామునికిఁ గృష్ణానందినీవ్యాఖ్య నిర్మించిన విద్యాభూషణుఁడును, భరతాచార్యుఁ డగ్నిపురాణములోని యలంకారసాహిత్యశాస్త్రవిషయములను సంగ్రహించి కారికలుగా నిర్మించె నని చెప్పుచున్నారు. అందలి ౩౩౬—౩౪౬ వఱకును గలపదునొకందఱ్యాయములందు దృశ్యపాత్యకావ్యసంబంధము లైన వివిధవిషయములును వర్ణింపఁబడియున్న మాటనిజము. కాని, భరతేన ప్రణీతత్వా ద్భారతీ రీతి రుచ్యతే, అనుచు వృత్తి బదులుగా రీతిని బ్రయోగించి భరతాచార్యుని జేర్కొన్న యగ్నిపురాణ మతని నాట్యశాస్త్రమునకుఁ బూర్వము గాక పరమని విదిత మగుటచే మహేశ్వరవిద్యాభూషణు లీవిషయమునఁ బ్రమాదపడి రని భావింపవలసియున్నది. మరియు, సాహిత్యదర్పణకర్త యగు విశ్వనాథకవిరాజు, కావ్య ముపాదేయ మనుటకుఁ బ్రమాణముగా,—

“నరత్సం దుర్లభం లోకే విద్యా తత్ర సుదుర్లభా

కవిత్వం దుర్లభం తత్ర శక్తి స్తత్ర సుదుర్లభా”

అనెడి యగ్నిపురాణలోక ముదాహరించుచున్నాడు. అమృతసారకర్త యగుబల్లాలనేనుడు మొదలగు నిష్ఠానుముగ్ధులు నగ్నిపురాణమును బ్రమాణముగా స్వీకరించుచున్నారు. కాని, వీరు మిక్కిలి యర్వాచీను లగుటచే పీరిమాటలనుబట్టి యది యలంకారాత్మమునఁ బ్రమాణగ్రంథ మని కాని యాద్య మని కాని భ్రాంతిపడరాదు. సుప్రసిద్ధులు ప్రాచీనులునగు దండిభామహదు లెవరును దమ గ్రంథములం దగ్ని పురాణములోని కావ్యాలంకార విషయములను గైకొనలేదు. దానిపేరెత్తలేదు. అందుచేతనే కావ్యాదర్శ కావ్యాలంకార ధ్వన్యాలోకములలోని కొన్ని యలంకారనిర్వచనములు, అగ్నిపురాణములోని తల్లక్షణములును సరిగా నేకీభవించుచున్నను, ఈవిషయమున నది వీని ననుసరించినది గాని, యివి దాని ననుసరింప లేదని విమర్శకులూహింపవలసివచ్చినది. ఈయంశమును పి. వి. కావే పండితుడు చక్కఁగాఁ జర్చించి సిద్ధాంతీకరించెను¹. అగ్నిపురాణము వీనిపే రెత్తక పోవుటనుబట్టి యివి యే దాని ననుసరించిన స్థల యూహింపరా దని యీ విషయమునఁ గొంచటికిఁ దోచవచ్చునుగాని, -అది, తా నన్నివిధముల మొదటి దాన ననెడి యుద్దేశముతో బయలుదేరినపురాణ మగుటచే నిట్టిసంశయమున కవకాశమే లేదు. ఇంతకును, పురాణ చరిత్ర సంవర్షమువ జదివినట్లుగా, అగ్ని స్కాందాది పురాణములలోని పెక్కుభాగములు వృక్షిష్టములైన యర్వాచీనము లనుట నిజము. కావున విషయ విమర్శనమునుబట్టి క్రీ. తొమ్మిదవశతాబ్ది ప్రాంత మున నగ్నిపురాణమందు ప్రవేశించిన పూర్వోక్తాధ్యాయములు కావ్యాదర్శాదులకుఁ బూర్వములు కా వనవచ్చును. ఇది యిట్లుండ—

భామహుడు తనకావ్యాలంకారములో ‘త ఏత ఉపమాదోషాః సప్త మేధా వినోదితాః’ అనుచు మేధావి యనునొక యాలంకారికునిమతము క్రోడీకరించి యున్నాడు. రుద్రుని కావ్యాలంకారమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసినసమీపాధువు ‘గూడ మేధావిరుద్రప్రభృతిభిః’ అనుచు నతనిఁ దెల్పొనియున్నాడు. అయినను, ఆమేధావి, లేక మేధావిరుద్రునిగ్రంథము కనరాదు. అశ్వఘోషుఁ దొక యాలంకారిక గ్రంథము నిర్మించె నని దాని పేరా భాషానువాదమువల్లఁ దెలియుచున్నది గాని, ఆ సంస్కృత గ్రంథము మృగ్యము. ధర్మకీర్తి యనునొకకవి యాలంకారికుఁ

1. చూ. P. V. Kane, M. A. గారి సాహిత్యదర్పణాంగ్ల పీఠిక.

డందురు గాని, అతని కృత్యములేదు. దీనినిబట్టి భరతాచార్యునికిఁ బూర్వమును, అతనికిని దండిభామహులకును నడుమనుగొన్ని కావ్యాలంకారలక్షణములు పుట్టినట్లు సూచన లున్నను, అవి చిరకాలము క్రిందటనే యంతర్ధాన మైనట్లు తేలినది. కాని, భట్టికావ్యములోని కావ్యాలంకార లక్షణరూపమైన ప్రసన్న కాండము దండి భామహులకృతులకుఁ బూర్వ మని విమర్శకులు కొందఱునుచున్నారు. అందుకు భట్టికావ్యకర్త యెవఁడు? ఏకాలమవాడు? అను విషయములు పరిశీలించవలసి యున్నది. పెక్కండు పెక్కువిధములఁ జచ్చించినదీని నిందు సంగ్రహముగా ముచ్చటించుము.

పతంజలి మహాభాష్యవ్యాఖ్య లగు త్రిపదీ దీపికలును వాక్యపదీయమును సుభాషిత త్రిశతియు భట్టికావ్యమును రచించిన మహావిద్వాంసుఁడు మహాకవి భర్తృహరి యని ప్రాచీనమైన పాఠకలోక సంప్రదాయము. ఇందు భట్టికావ్యము మాత్రము భట్టియను నతఁడు రచించినదే కాని భర్తృహరి నిర్మించినది కాదని కతివయవిమర్శకమతము. తక్కినవానికర్త యగు భర్తృహరికంటె సుభాషిత త్రిశతికర్త యగు భర్తృహరి వేఱనియేకదేశమతము¹. మహాభాష్య వ్యాఖ్యాత యగు భర్తృహరియే పాణినీయసిద్ధాంతరూపములకు లక్ష్యలక్షణరూప మైన భట్టి కావ్యము నిర్మించి యున్నాఁడని మనము పాణినీయ వ్యాకరణసందర్భమున పెనుకఁ జదివెయున్నాము. భాష్యవ్యాఖ్య లిప్పుడు కనరాక పోవుటచే వానియందు భర్తృ హరి స్వవిషయ మేమైనఁ దెల్పెనో లేదో తెలియదుగాని, వాక్యపదీయమునందు గాని భట్టికావ్యాదులందుగాని యితఁడు నిజవిషయ మేమియుఁ జెప్పియుండలేదు. ఇపు డితని గ్రంథములఁ గనవచ్చెడి గద్యలు లేఖకులును వ్యాఖ్యాతలును జేర్చినది గాని, యితనిని గా వని వానివైవిధ్యమే చెప్పుచున్నది. అయినను, వారు తమ నాఁటికిఁ దెలియవచ్చినకృత్తికర్తృత్వ విషయకసంప్రదాయము ననుసరించియే యట్లు గద్యలు వ్రాసి రని మనమంగీకరింపవలసియున్నది గాని, మూలగ్రంథకాలమున కను వ్యాఖ్యానకాలమునకును, అంతరము మిక్కిలి హెచ్చుటచేఁ గొంత కింపదంది యందు చేరకపో దని మాత్రము నమ్మవలసి యున్నది. ఇందు కితనిఁ గూర్చి లోకమున విస్తరించిన పుక్కిటి పుర్ణాగాధలే నిరర్థనము.

భర్తృహరిని భట్టి విక్రమార్కులతోఁ జేర్చియు, విక్రమార్కుని సోదరుని గావించియు, ఒకానొక దేశమునకు రాజుఁ గావించియు, భార్య దుశ్శీలము కారణ ముగా నితని సంసారవిరక్తుని జేసియు, ఏవేవో కొన్ని కథలు వ్యాపించినవని మన

1. ఈ విషయము నీతికావ్య సందర్భమున విచారింపఁబడినది

మెలుగుదుము. అందు, తనచెవిని బడిన యొకకథ నమ్మియే సుభాషిత త్రిశతికి వ్యాఖ్య రచించిన ఆవంశ రామచంద్రపండితుడు సహృదయానందినీ వ్యాఖ్యాన తారికతో “విప్రే జాఘాతపూర్వం పల మధితప సాలమ్మి సూర్యప్రసాదాత్” ఇత్యాది శ్లోకమున భర్తృహరి వైరాగ్యమును వర్ణించియున్నాడు. కథ లిట్లుండ, వ్యాఖ్యాతలును, లేఖకులును వ్రాసిన యవతారికలు గద్యలు నెట్లున్నవో చూతము.

౧. త్రిపదీ-దీపికా-వ్యాఖ్యలు (భర్తృ) హరి నిర్మితము లని కైయటాడు.

౨. వాక్యపదీయమును, త్రిపదీదీపికావ్యాఖ్యలును (భర్తృ) హరి ప్రణీతములని, కాశ్మీరరా జగు ముక్తాపీడునిమంత్రియైన లక్ష్మణుని వంశములోని వాడును భూపతిరాజపుత్రుడు నగు హేలరాజు వాక్యపదీయవ్యాఖ్య యగు హేల రాజీయమునఁ జెప్పియున్నాడు¹.

౩. శ్రీ. ౧౫౮౮ లోని పుణ్యరాజు తనవాక్యపదీయ టీకాంతమునందు, గురు ప్రశంసయు, మూలవ్యాఖ్యాన ప్రశంసయుఁ గావించుచు నిట్లు చెప్పి యున్నాడు.

“శశాంకుశిష్యా మ్రుచ్చ త్వైత ద్వాక్యకాణ్డం, సమాసతః,
పుణ్యరాజేన త స్యోక్తా సజ్గతిః కారికాశ్రితా.
గురవే భర్తృహరయే శబ్దబ్రహ్మవిదే నమః,
సర్వసిద్ధాంతసన్దోహసారామృతమయాయ చ”

౪. సుభాషితత్రిశతీవ్యాఖ్య యగుసహృదయానందినితుద,

“ఇతి...శ్రీభర్తృహరియోగీంద్రవిరచితా సుభాషితత్రిశతీ సంపూర్ణా”

౫. పురుషార్థదశకము తుద —

“ఇత్యాచార్య భర్తృహరి ప్రణీతం పురుషార్థ దశకం సంపూర్ణమ్”

౬. భట్టికావ్యమునకు మనోహరాఖ్యవాఖ్య వ్రాసిన శ్రీధరపండితుడు సర్గాంత ములం దిట్లు వ్రాసెను.

“వ్యాఖ్యానే భట్టికావ్యస్య శ్రీధరీయే మనోహరే”

1. కైయట హేలరాజుల శ్లోకములు పాణినీయ సందర్భమున నుదాహరింపఁబడినవి.

౭. ఒక వ్రాతప్రతిలో—

“ప్రేమద్గోవిందదీక్షితసూను నిక్రమావరజభట్టి మహాకవి విరచితే
మహాకావ్యే” ఇత్యాది—¹.

౮. ముగ్ధబోధినీ కర్తయగు భరతపండితుని మాట లిట్లున్నవి—

“భర్తృహరి ర్నామ కవిః ప్రేరామకథాశ్రయం మహాకావ్యం
చకార—ముగ్ధబోధిన్యాం భట్టికాయామ్.”

“భట్టికాం పృకురుతే భరతో ముగ్ధబోధినీమ్” ఇత్యాది—²

౯. ఇంకొక వ్రాత పుస్తకములో—

“ఇతి భర్తృకావ్యటీకాయాం జయమంగళాయామ్”³

౧౦. ఇంకొక ప్రతిలో జయమజ్జకాస్తగద్యమున—

“వలభీవాస్తవ్యస్య ప్రేస్వామి సూనో ర్భట్టి మహాబ్రాహ్మణస్య
మహావైయాకరణస్య—” ఇత్యాది—⁴.

౧౧. ఇంకొక లిఖిత మూలమాత్ర పుస్తకము తుదనున్న శ్లోకము, దానితరువాతి
గద్య, ఇట్లున్నవి. ⁵.

“ప్రవిధాయ ధృతిం పరాం జనానాం,

యువరాజం భరతం తతోఽభిషిచ్య,

జఘనే తురగాధ్వరేణ యష్టుం

కృతసంభారవిధిఃపతిః ప్రజానామ్. ౩౧

ఇతి భట్టి కావ్యే తిజస్తకాణ్డే లుగ్విలసితం నామాదితః ద్వావింశస్సర్గః,”

౧౨. జటీశ్వర-జయదేవ-నామాంతరుఁ డగు జయమంగళుఁడు, వ్యాఖ్యానంధ
మున నిట్లు వ్రాసెను.

1. శంజావురు లైబ్రరీ కేటలాగు. సం. VI సంపుట-3712.

2. శం. పై. కే. సం VI

3. శం. పై. కే. సం VI సంపుట-3715.

4. ఈప్రతి నేను సంస్కృతకవి జీవితమువ్రాసిన కాలమున 1909లోఁ జూచినది.

5. శంజావురు లైబ్రరీ. సంపుట-3707.

“శ్రీస్వామిసూనుః కవి ర్భట్టినామా రామకథాశ్రయం మహాకావ్యం చకార...”

ఇతని వాఙ్మతోడి గ్రంథములు నీ క్రింది శ్లోకము అన్నవి.

1. ఇద మధిగతము క్తి మార్గచిత్రం, వివదిషతాం వదతాం చ సన్నిబంధాత్,
జనయతి విజయం సదా జనానాం, యది సుసమాహిత మైశ్వరం
యథాప్రమ్.

2. దీపతుల్యః ప్రబంధో ఽదుర్, శబ్దలక్షణచతుషామ్,
హస్తామర్ష ఇ వాన్దనాం, భవే ద్వాక్యకరణా దృతే.

3. వ్యాఖ్యాగమ్య మిదం కావ్య, ముత్సవ స్సుధియా మలమ్,
హతా దుర్మేధస శ్వాస్మిన్, విద్వత్ప్రియతయా మయా.

4. కావ్య మిదం విహితం మయా వలభ్యామ్.

శ్రీధర సేనరేస్థిపాలిచాయామ్,
క్తి రతో భవతా స్తుషస్య తస్య,
ప్రేమకరః షీతిపో యతః ప్రిజానామ్.
ఇతి భట్టికావ్యే ద్వావింశతిరమ స్సర్గః.

కావ్య మిత్యాది-మ యేదం కావ్యం విహితం కృతమ్. శ్రీధర
సూనునా నరేస్థినామ్నా నృపేణ పాలితాయామ్...వలభీనామక
పుర్యామ్. అత ఏవకావ్య విధానాయ యాక్తి ర్తిః సాతస్యైవ రాజ్ఞో
భవతాత్...¹.

ఇంకను గలవు కాని, ఈపండ్రిండువిధముల నున్నవానికి సామరస్యము
కుదురునో కుదురదో చూతము. ఇందు మొదటి రెండును చెప్పినహరి భర్తృహరియే
యని నామైకదేశన్యాయము స్మరింపఁజేయుచు మూడవది స్థిరపఱచుచున్నది.
ఇది చెప్పిన శబ్దబ్రహ్మవేత్త యగుమహావైయాకరణుడును, నాల్గవది చెప్పినపాతం

1. ఇది, పొంబాయి నిర్ణయసాగర శైక్సలో-1928-అచ్చువడినది.

జలయోగవేత్త యగుయోగింద్రుడును, బదవది చెప్పిన యాచార్యుడును భర్తృహరియే యని తప్పకవిశ్వసింపఁబడియున్నది. ఒకకావ్యమునే, అటు, పదునొకండు భట్టికావ్య మన్నవి. తొమ్మిదవది భర్తృకావ్య మన్నది. ఈరెంటికి నాధారము నామైకదేశన్యాయ మని తెలియఁగలదు. ఏడు, పది, పందెండులు భట్టి కవి యన్నవి. ఎనిమిదవది భర్తృహరి కవియనియు భట్టికావ్య మనియుఁ జెప్పినది. పదునొకండవదానిలో లేనట్లే, మూలసూత్రమున్న వేఱు వ్రాతపుస్తకములలోను ముగ్ధబోధిన్యాది టీకలతోడి లిఖితపుస్తకములలోను గూడ, పందెండవదానితుదఁ గనవచ్చు గ్రంథాంతశ్లోకములు లేవు సరిగదా : అట్టి వ్రాతప్రతులలోఁ గొన్నిటి యందు భట్టికావ్యకర్త భర్తృహరి యని కనఁబడుచున్నది. తంజావూరులిఖిత పుస్తకపట్టిక ప్రకటించినవా రీవిషయ మిట్లే తెలుపుచున్నారు ¹. ఒక జయమంగళావ్యాఖ్యతోడి పుస్తకములములలోఁ బెక్కింట సీశ్లోకము లున్నవి. అట్టి పుస్తకమే నిర్ణయసాగరముద్రణమునకు లభించినది. అందలి శ్లోకము లాధారముగా నాధునిక విమర్శకులు కొందఱు ‘భట్టికావ్యము భర్తృహరి రచించినది కాదు.’ అను వాదము లేవ నెత్తిరి ². అంతే కాని, యీశ్లోకములు భట్టికావ్యమూలకర్తవా ? వ్యాఖ్యాతవా ? అనువిషయ మాలోచింప రైరి. మఱియు, మూలములో ‘శ్రీధరసేన’ యనియు, వ్యాఖ్యలో ‘శ్రీధరసూను’ అనియు, రెండువిధముల నున్న పాఠములకు గతి యేమో యూహింప రైరి. మూలపాఠమును వలభిపురపాలకులగుధరసేనులకు సరిపుచ్చుచు భట్టికావ్యకాల నిర్ణయమునకు మాత్రము గడంగిరి. కావున వివాదకారణ మైన యీశ్లోక చతుష్టయ మెవరిదో ముందు కనుఁగొందము.

గ్రంథ ప్రశంసాపరములైన ప్రథమద్వితీయ శ్లోకములను గూర్చి యంతగా విచారింపఁ బనిలేదు. ఇక మూడవశ్లోకము—“ఈకావ్యము వ్యాఖ్యానము లేకుండఁ దెలియరాదు. దీనిని జదివి గొప్పవిద్వాంసులు సంతోషించినఁ జాలును. నేను గొప్పపండితులకుఁ బ్రియుఁడనై శబ్దశాస్త్రజ్ఞానము లేనిదుర్మేధసుల నిందఱుచి పైచితిని” అనుభావము వెల్లడించుచున్నది. అహా ! ఏమిభావము ! కవి యెవఁ డైనఁ గానిండు. ఈయాలోచన మెంతయుదార మైనదో చూడుఁడు. తాను రచించిన కావ్యమున కిట్టిప్రయోజనము ప్రకటించినకవి లోకములో

1. తంజావూరు కేటలాగు 3707 నంబరు. The name of the author appears in some Mss. as Bhartrhari.

2. చూ. పి. వి. కాజేపండితుని సాహిత్యదర్పణాంగ్గపీఠిక.

నుండునా ? నిజముగా దురాశయగర్భితమైన యీశ్లోకము మూలకర్తది కాదనుటకుఁ బ్రతిబలమైన హేతు వొకటి కలదు చిత్తగింపుడు.

భామహుఁడు తన కావ్యాలంకార ద్వితీయపరిచ్ఛేదములో, కావ్యప్రసంగము కావించుచు, నానాధాత్వర్థగంధీరయు యమకవ్యపద్యేనియు నగు ప్రహేళిక సుఖబోధ్యము గా దనుతలంపుతో, ఇట్టి కావ్యములు కూడ శాస్త్రములవలె వ్యాఖ్యాగమ్యము లైతే, పీనివల్ల మంచివిద్వాంసులు సంతోషింతురు కాని, ప్రజ్ఞ చాలనివారణగిపోవుదురుగదా, అయ్యో ! అనుభావము వెల్లడించుచు—

“కావ్యా న్యపి య దీమాని వ్యాఖ్యాగమ్యాని శాస్త్రవత్,
ఉత్సవ స్సుధియా మేవ హస్త దుర్బేధసో హతాః”

అనుశ్లోకము చెప్పెను. ప్రహేళికాసందర్భ మవకాశముగా నుదయించిన యీశ్లోకము శాబ్దకజ్ఞానప్రయోజనమును, క్లిష్టార్థము నైనభట్టికావ్యమున కన్నివిధముల సరిపడుట యెఱింగినజయమంగఱుడు తా నట్టికావ్యమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసి వన్నె తెచ్చితి నన్నయత్కర్త ప్రకటించుకొనుటకై దీనియర్థమే వచ్చునట్లు ‘వ్యాఖ్యాగమ్య మిదంకావ్య’ మిత్యాదిగాఁ బూర్వోదాహృత మైనమూడవ శ్లోకము కల్పించె ననుట విస్పష్టముగా గోచరించుచుండ నది మూలకర్తది కాదనుట కింకను సందేహ మేల ? అత్యంతయశ్లోకము మూలకర్త దని యెఱిగియే భామహుఁడు భట్టికావ్యనిరసనపరముగా నిట్లుచెప్పిన ద్వేల భావింప రాదని కొందఱు అడుగవచ్చును గాని, ప్రాచీనగ్రంథకర్త లెవరు నట్లు తమకృతులఁబ్రయోజనమును వర్ణించిన జాడయే కనఁబడదు. ఇక నాల్గవశ్లోకము చూతము. మూలమును బట్టి శ్రీధరసేనరాజుపాలించు—వ్యాఖ్యనుబట్టి, శ్రీధరునిపుత్రుడైన నరేంద్రుడనుపేరు గలరాజుపాలించు—వలభీపురమున నే నీకావ్యము రచించితిని.—నే ననఁగా భట్టియే యందము—అందుచే నీకావ్యరచనమువలనికీర్తి యారాజున కగుఁగాక—అనుభావము తెలుపుచున్నది. ఇది చరిత్రవిషయకము గావున శ్రద్ధగాఁ బరిశోధింపఁదగియున్నది. ‘శ్రీధరునిపుత్రుఁ డైననరేంద్రుఁ డనురాజు’ అనెడియర్థము వ్యాఖ్యానమున విస్పష్టముగా నున్నది గావున మూలములో ‘సేన’ పదమునకు బదులుగా ‘సును’ పదమే యుండవలె నని విదిత మగుచున్నది. ఆపక్షమున విమర్శకు లాలోచించినట్లు శ్రీధరసేనులనెడివారు రారు. నరేంద్రుడనెడిరాజు వచ్చును. వలభీశాసనములలో శ్రీధరసేను లున్నారు కాని, నరేంద్రాహ్వాయుఁడు లేఁడు. సేన—భట్ట—అనుపదములు వలభీరాజుల పేళ్ళ తుద గౌరవార్థకములై చేరుటకలదు.

కావున శ్రీధరుఁ డనువాఁడు శ్రీధరసేనుఁ డనఁ దగును గాని, అతఁడు నరేంద్ర సంజ్ఞఁడు కాఁజాలఁడు. వలభీరాజ వంశమునం దాపేరుగల రాజొకఁ డుండు నేమో కాని, మొదటిధరసేనుఁడు మొదలుగా నాల్గవధరసేనునివఱకుఁ గల మధ్యకాల మందు-క్రి.శం.౧౨౫౦ నడుమ-భట్టియనువాఁ డతని కంకితముగా భట్టికావ్యము రచించి యుండు ననెడి విచుక్కలు యాశయము మాత్రము సరికా దని డిని వల్ల దేలుచున్నది. ఇంక—

“శ్రీధరపుత్రుఁడైన నరేంద్రుఁడు పాలించు వలభీపురమున నే నికావ్యము నిర్మించితిని, ఈకావ్యరచనకీర్తి యా నరేంద్రరాజున కగుఁగాక” యనెడి కవియా శయము విమర్శితము, నరేంద్రునికి యశ స్సెట్లు వచ్చును? గ్రంథమున కతని పేరు పెట్టుటచేతనో, అవతారికలో నతనిగుణములు వర్ణించుటచేతనో. అట్టి యవ తారిక లేదు. పేరు కనఁబడదు. కవి భట్టి, కావ్యము భట్టికావ్యము. ఇంక నరేంద్రునిపే రేది? ‘కీర్తి రతో భవతా న్నృపస్య తస్య’ అనుపాదము, నరేంద్రునికినిఁ గావ్యకర్తృత్వ మారోపించి యతనికిఁ గీర్తితెచ్చునట్లు చెప్పుచున్నది గాని, క్రియ కనఁబడదు. అతనికిఁ గీర్తి తెచ్చుట కవియాశయ మైనచో నిది నరేంద్రకావ్యము కావలెను గాని భట్టికావ్యము కాఁగూడదు. అందుచే భట్టి యనెడి యొకకవి నరేంద్రుఁ డనెడి వలభీరాజున కీకావ్యమునఁ గీర్తి తెచ్చె ననెడి యర్థము పొనఁగదు. కావున నీ నాలుగు శ్లోకములును మూలకర్తృత్వ కావనియు, వాఙ్మత యగు జయమంగళుఁడు కల్పించిన వనియు స్పష్ట మగుచున్నది. ఇందుకుఁ గొన్ని కారణములు పైని జూపఁబడినవి. వానినే యొక్కచో సంగ్రహింతము.

౧. ముగ్ధబోధిన్యాది వ్యాఖ్యానకర్త లీశ్లోకము లెఱుఁగరు.

౨. మూలముమాత్రమున్న పుస్తకములలో నివి కనరావు.

౩. కావ్యకర్త యెవఁడును మూఁడవ శ్లోకములో నున్నరీతిని గర్వముతోడి యనుచితోక్తులు పలుకఁడు.

౪. చతుర్థశ్లోక భావమునుబట్టి యీకావ్యము-నరేంద్రునిపేర లేదు.

౫. ఆ నరేంద్రునికి భట్టియను వ్యవహార మున్నదని యాహింత మన్న గద్యలో ‘శ్రీస్వామిసూనో ర్భట్టిమహాబ్రాహ్మణస్య’ అను విశేషణము బుండుట

బట్టి కవిభట్టి వే అనవలెను. ఇంతకును వలభీశాసనములలో శ్రీధరపుత్రుడైన నరేంద్రనామకరాజు కానరాడు¹.

౬. భట్టి యనుకవి వలభీపురమున నీకావ్యము రచియించి యొకరాజునకుఁ గీర్తియే యభిలషించెనేని, వలభీశాసనములలోని రాజవర్ణనములం దీవిషయము తప్పక యుండును. కాని, అట్లులేదు.

ఈ హేతువులనుబట్టి, ఈ శ్లోకములలో మొదటి మూడింటిని, కావ్య సుహృత్వముతోచి తన వ్యాఖ్యానమహిమ ప్రకటించుకొనుటకును, కడపటి శ్లోకమును దా నేదో విన్న చరిత్రాంశము చేర్చుటకును మిక్కిలి యర్వాచీనుడైన జయమంగళుడు కల్పించిన వని తప్పక చెప్పవచ్చును; నమ్మవచ్చును. పూర్వోదాహారము లైన యెదిమిది, పండ్రెండు సంఖ్యలుగల యవతారికలతోనిగ్రంథారంభ వచనములు పోలి యుండుట చూడఁగా, ముగ్ధబోధినివ్యాఖ్యను జూచియే జయమంగళావ్యాఖ్య పుట్టిన దనవచ్చును. దీనినే యది చూచి పుట్టినచో నీశ్లోకములనది గ్రహించి యుండును. ముగ్ధబోధిని క్రీ. ౧౫౮౫ లో జనియించినది. దాని తరువాతి దైన జయమంగళ చేర్చిన పుక్కిటి పురాణ మెట్లు విశ్వసనీయ మగును? అయితే భట్టికావ్యకర్త యెవఁడు? భట్టియే. భర్తృ భట్టిశబ్దముల సంబంధముపై దృష్టి పెట్టక తొలుత జయమంగళుడును, అరనినిబట్టి యిప్పటి విమర్శకులును, పొరపడిరిగాని, భర్తృహరియు భట్టియు నొకఁడే.

కాత్యాయనుని కృతికి, 'కాతీయ'మనియు, కుమారిలభట్టుమతమునకు 'భట్టుమత' మనియు వాడుక వచ్చినట్లే భర్తృహరి కావ్యమునకుఁ దొలుత 'భర్తృకావ్య' మనువాడుక కలిగినది. నిజముగా నీవాడుక యున్న దనుటకు ముగ్ధబోధిని మాటలే ప్రమాణము. అది, భర్తృహరి రామకవిః శ్రీరామకథాశ్రయం మహాకావ్యం చకార' అని మొదటఁ జెప్పి, తుదను, కావ్యమును భట్టికావ్య మన్నది. తొమ్మిదవ సంఖ్య వ్రాతపుస్తకము నిజమైన వ్యవహారమునుబట్టి 'భర్తృకావ్యటీకాయామ్' అన్నది. నామైక దేశన్యాయమునుబట్టి కైయటాదులు భర్తృహరిని 'హరి' యని వ్యవహరించినట్లే, అతని యీకావ్యమును 'భర్తృకావ్య'మని తొలుతఁ బాఠకులు వ్యవహరించినట్లు విశ్వసించవచ్చునుగదా! ఈకావ్యము మొదటిపేరు రావణవధ యని జయమంగళాంత గద్యములోని 'భట్టి మహాద్వాహ్మణస్య....కృతౌ రావణ వధే....' అనుమాటలే చెప్పుచున్నవి. నిజమైనపే రిది యైనను, కవినిబట్టి పాఠక

లోకము దీనిని భర్తృహరి కావ్యమని వాడుచుండ, దాని సంగ్రహరూప మైన భర్తృకావ్య మనునంజ్ఞ స్థిరపడినది. ఆదేశమునం దాకాలమునఁ బ్రాకృత మెక్కువగా వాడుకలో నున్నందున నిందలి భర్తృశబ్దమునకుఁ బ్రాకృతరూప మైనభట్టి శబ్ద మాదేశమైనది. దానితో భట్టికావ్యసంజ్ఞ లోక మావరించినది. ఇది నిజమైన భట్టికావ్య సంజ్ఞాస్వరూపము. ఇట్లు మాటుచు వచ్చిన దీనిస్వరూపము తెలిసిన కొందఁ బర్వాసినులు దీనిని భర్తృకావ్య మనుట కూడఁ దైయభిప్రాయమును నడుర్పించుచున్నది. ఇంక, ఇందలి భర్తృ' భట్టియగుటకుఁ బ్రాకృతవ్యాకరణములే కాదు, పూర్వకవిప్రయోగములును బ్రమాణము లగుచున్నవి¹. ఇట్లుసిద్ధమైన యీభట్టి పదము భట్టియనెడి యొకవేఱుకవి కలఁ డనెడిభ్రాంతికి మూల మయినది. ఈ భ్రాంతికి భర్తృహరి భట్టివిక్రమార్కులపుక్కిటిగాధలు సాధకము లైనవి. భట్టి యను మఱియొకపురుషుఁ డున్నాడో లేడో, ఆవిషయ మిచ్చమ విచారింపఁ బని లేదు గాని, భట్టికావ్యములోని భట్టిశబ్దము భర్తృహరిపరమే యని మాత్రము చెప్పవచ్చును. సర్ మోనియర్ విలియమ్స్ పండితుఁడుగూడ నిట్లే యభిప్రాయపడుచు భట్టిశబ్దమున కర్థమువ్రాయునందర్పమున “భట్టి, భర్తృస్వామి—హరి—భట్టిస్వామి—స్వామిభట్ట—అనుపేళ్ళ వ్యవహారింపఁబడెను. ఇతఁడు, మహావై యాకరణుఁడు. వాక్య పదీయము మొదలగువ్యాకరణగ్రంథములు భట్టికావ్యము సుభాషితత్రిశతి, అను వానిని రచియించెను” అని విశదీకరించెను. కావున భర్తృహరియే భట్టికావ్య కర్తయనెడి ప్రాచీన పాఠకమతమే నిజ మగుచున్నది. ఇంక నేఁడు పండ్రెండుగద్య లలోని యితని తండ్రిమాట. గోవింద శ్రీస్వామిశబ్దములు సమానార్థకములు పర్యాయపదములు నగుట నిం దేదో యొకటి యితని తండ్రిపే రగునేమో : కాని, ఇందు కితరప్రమాణము లభింపలేదు. ఇట్లే, ఇతనిభ్రాత విక్రముఁ డనుటకును, ఇతని నివాసము వలభీపుర మనుటకును గూడ నితరాధారములు లేవు. కావున నివి సందిగ్ధములు. ఇంకఁ బ్రస్తుత విషయమైన యితని కాలము.

భట్టికావ్యాంత శ్లోకము జయమంగళ కల్పితమని యింతకు మున్నే విదితమైనది గావున, అది యాధారముగా, త్రివేదిపండితుఁడును, కాదేపండితుఁడును మొద లగువారు, వలభీపురరాజు లగు ధరసేనుల కాలమునందు క్రీ.శ. ౫౦౦—౬౫౦ నడుమ భట్టికావ్యము పుట్టియుండు ననుచుఁ బ్రకటించినయూహయు ; మూడవ ధ్రువసేనుని శాసనమునుబట్టి భట్టికావ్యకర్త బహుఁ డనువానిపుత్రుఁడు భట్టిభటుఁ డనియు నతఁడాకాలమువాఁడనియుఁ గొందఱు చేసినయూహయుఁ బరాస్తము

1. భర్తదారకః = భట్టిదారకీ, భట్టః = భట్టియో, ఇత్యాదులు.

లగుచున్నది. ఇతః, మందసారసూర్యదేవాలయశాసనములోని శ్లోకములు భట్టి కావ్యద్వితీయస్కంధంలోని శరచ్చతువర్ణనశ్లోకములకు సరిపడుచున్న వని చెప్పుచు, క్రీ. ౪౭౩ సంవత్సరమునం దాశాసనమందలి శ్లోకములు రచించినవత్సభట్టియే భట్టి కావ్యకర్త యని తలచిన వి. సి. ముజుందారు పండితునియూహ సమంజసము గా దని ఏ. వి. కీచపండితుడు పరామర్శించియున్నాడు. వత్సభట్టి భట్టికావ్య కర్త యనుట నిరాధారము గావున దానితోఁ దన్నిర్ణీతకాలమును బ్రమాణ దిద్దము గా దనుట తెల్లము. ఏ. వి. కీచపండితుడు పూర్వవాదము లంగీకరింప కున్నను, భట్టికావ్యము వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి వ్రాసినది గా దనుచు, అది దండిభారవికవులకంటెఁ బూర్వ మువయించిన దని చెప్పెను¹. ఇది యైనను, ఊహయే కాని సిద్ధాంతము కాదు. అందుచే నితనికాలము సందిగ్ధముగా నున్న మాట సత్యమేకాని, నేను సంస్కృతకవిజీవితము రచించిన నాటియభిప్రాయము మార్చుకొనఁ దగినప్రమాణము లభింపమిచే, క్రీ. శ. ౫౨౦ ప్రాంతములోని భారవి కితఁడు పూర్వఁ డనియే యభిప్రాయపడుచున్నాను. భట్టికావ్యమితనిది కా దనెడి వాదము ప్రబలముగా నున్నది గాని, అది భారవికిఁ పూర్వ మనువిషయమున వివాదము లేదు గావున, అందలి కావ్యాలంకారవిషయకమైన ప్రసన్నకాండము దండికావ్యాదర్శమునకుఁ బూర్వ మనుట విశ్వసనీయమే యగుచున్నది. ఇతఁ డీని నిట్లుంచి దండిభామహుల పౌర్వాపర్యము నిండుక పరిశీలించము.

దండికావ్యాదర్శమందును భామహుని కావ్యాలంకార మందును సుమారు పదిశ్లోకముల కొనికొన్ని భాగములు “సర్వబంధో మహాకావ్యమ్—తద్భావికమితి ప్రాహుః ప్రబంధవిషయంగుణమ్—ఆక్షేపోర్ధాన్తరన్యాసో వ్యతిరేకో విభావనా—” ఇత్యాదులు సమానముగాఁ గనవచ్చుటంజేసి, వీరిపౌర్వాపర్యనిర్ణయము విమర్శక లోకమును గలఁతపెట్టుచున్నది. ఈశ్లోకసామ్యమున కేవో కొన్ని హేతువులు తోడుచేసి కొందఱు పాశ్చాత్యులు భావోచియులు గూడ భామహుఁడు పూర్వఁ డని నిర్ణయింప, మఱికొందఱు భట్టివారే తద్భిన్నము లైనకొన్ని యుపపత్తులు తోడు చేసి దండి పూర్వఁ డని నిర్ణయించిరి. అక్కడక్కడ నున్న యుభయపక్షీయవాద ములను సంగ్రహించి యొక్కచోఁ జేర్చి పి. వి. కాజేపండితులు చక్కనిచర్చ యొనర్చి తుదకు దండియే పూర్వఁ డని యభిప్రాయము తేల్చిరి కావున గ్రంథ విస్తరము కౌకుండ, పారివిమర్శనమునుండి ముఖ్యమైన కొన్నియుపపత్తు లిందు సంగ్రహించము².

1. చూ. కమలాశంకరప్రాణశంకరరత్నవేదీగారి భట్టికావ్యపీఠిక. పి. వి. కాజేగారి సాహిత్య దర్పణపీఠిక.

2. చూ—పి. వి. కాజేపండితుని సాహిత్యదర్పణాంగ్లపీఠిక.

ఉద్భూతులు కొందఱు భామహుని ప్రాచీనునిగా గణింప లోచనకారాదులు కొందఱు దండిమతము ప్రాచీనముగా గణించిరి. అర్వాచీనలాక్షణికులు తమ కిష్టమైన పూర్వమతము గ్రహించినంత మాత్రమున, ఆచార్యులలో నతఁడు గాని యితఁడు గాని పూర్వుఁ డని నిర్ణయించుట నముచితము కాదు.

ఉపమాలంకార శబ్దాలంకారయమకథేదములను భామహునికంటె దండి యెక్కువసూక్ష్మవృద్ధితో నిరూపించియున్నాఁడు కావున నుచితమైన నితఁడు పరుఁ డనెడియభిప్రాయ మెకటి కలదు గాని, అదియును సముచితము గాదు. భామహుఁ డైదు యమకథేదములు మాత్రమే చూపెను. భరతాచార్యుఁడు పది యమకథేదములు చెప్పియున్నాఁడు. ఎక్కువ సూక్ష్మవృద్ధితో యమకథేదములు నిరూపించిన భరతుఁడు భామహునికిఁ బరుఁడనఁ గలమా? కావున లక్షణనిర్వచన ములయందలి హెచ్చుతగ్గులుకూడ వీరి పౌర్వాపర్యనిర్ణయమున కుపకరింపవు.

కావ్యాదర్శ వ్యాఖ్యాత యగు భరణవాచస్పతి కొన్నిచోట్ల దండి భామ హుని మతమును విమర్శించినట్లు చెప్పబడుచున్నది, దండి యతనికిఁ దరువాతవాఁ డనుటకవకాశము కలిగినది గాని, మిక్కిలి యర్వాచీనుఁ డైన భరణవాచస్పతి వారి పౌర్వాపర్య మెఱిగి యట్లు చెప్పె ననుటకుఁ బ్రమాణ మేమియు లేదు. 'సర్గబంధో మహాకావ్య' మిత్యాదిగాఁ బద్యగద్య కావ్యలక్షణములు నిరూపించు సందర్భమున దండిమతము భామహమతముకంటె సవిమర్శముగా నుండుట చూచి భరణవాచస్పతి, అది భామహమత ఖండనపరముగా నుండె ననెను గాని వేయిగాదు. కావున మిక్కిలి తరువాతివా రయిన వ్యాఖ్యాతలు సందర్భమునుబట్టి, ఆమతమున కీమతము విరుద్ధముగా నున్న దని గాని, దాని నది ఖండించుచున్న దని గాని చెప్పినంతమాత్రమున, వారిమాటలు కాలనిర్ణయమున కాధారము అని తలంపరాదు.

భామహుఁడు, కథకును-ఆఖ్యాయికకును భేదము పొందించి లక్షణములు ద్రాసెను. దండి, పేళ్ళు వే యినను, కథాఖ్యాయికలు రెండు నొకఁజాతివే యనెను. దీనినిబట్టి భామహమతమును దండిఖండించె ననవచ్చునా? పేళ్ళుగల యీ కావ్య ములు వీరికాలములోనే పుట్టినవైనచో నట్లు చెప్పవచ్చును గాని, కథాఖ్యాయికా సంజ్ఞలు పతంజలి కాలమునఁ గూడఁ గలవు. కథానాయకుఁడే కథ చెప్పువాఁడు గాను, అన్యుఁడు కథ చెప్పువాఁడుగాను వారికిఁ గనవచ్చినయట్టి కావ్యములను

బట్టియు, వారి యభిరుచి బట్టియు, ఈకావ్యముల లక్షణములు వారు చెప్పియుండురు గాని, ఒకరిలక్షణ మొకరు ఖండింప నిట్లు చెప్పియుండరు. కావున వీరి ముందువెనుకల కిది యొక హేతువు కాఁజాలదు. ఇట్లే, ఉభయపక్షములవారును, భామహుఁడు పూర్వుఁ డనుటకును దండిపూర్వుఁ డనుటకు నేవో హేతువులు చూపిరి గాని, అవి యంత ప్రబలములు కావు. కాని, వీ రిద్దఱిలో దండి పూర్వుఁ డనుట కుభయాల గృంథములలోనికొన్ని లక్షణనిర్వచనములు తోడ్పడకపోవు. అట్టి వానికిఁ గొన్ని యుదాహరణములు.

“ న లిజ్జవచనే భిన్నే నహీనాధికతాపి వా
ఉపమామాషణా యాలం యత్రోద్వేగో న ధీమతామ్...
స్త్రీవ గచ్ఛతి షడ్ధోఽయం వక్త్రేషా స్త్రీ పుమా నివ...
ఇత్యేవ మాదిసౌభాగ్యం న జహా త్యేవ జాతుచిత్.
అస్తి చ క్వచి దుద్వేగః ప్రయోగే వాగ్విదాం యథా
హంసీవ ధవళ శ్చన్ద్రః సరాం సీ వామలం నభః.....”

అనుచు, దండిపూర్వుఁ డుపమానోపమేయముల లింగభేదవచన భేదములును హీనత్వాధికత్వములు ననునాల్గును. సరసుల కుద్వేగము కలిగింపవేని యుపమాదోషములు కావనియు, ఉద్వేగము కలిగించెనేని యుపమాదోషము లగుననియు సౌదాహరణముగా లక్షణములు నిర్మించియున్నాఁడు మేధావి యను లాక్షణికుఁడు పైసాల్గింటికి మఱిమూఁటిని జేర్చి, ఉపమాదోషము లే డని చెప్పెను. అతనిమాటనుబట్టి భామహుఁడు—

“హీనతా సంభవో లిజ్జవచోభేదో వివర్యయః
తపిత ఉపమాదోషాః సప్త మేధావి నోదితాః...
యదుప్రపీరః పృగృహీతశార్ఙ్గః సేన్ద్రాయుభో మేఘ ఇ వాబభానే.”²

అనుచు దండివలెనే, ఉద్వేగము కలిగించువాని నుదాహరించి యున్నాఁడు. ఇతని తరువాతివాఁ డైన వామనుఁ డాఱుదోషములనే పేర్కొనెను గాని, ఎట్లయిన నుపమాదోష బరిగణనమున మార్గదర్శి దండి యని తోచకపోదు. అందుచే

1. కావ్యాద—2-51—54

2. కావ్యాలం—2-39, 40—

మేధావిభామహు లిద్దఱికినిగూడ దండి పూర్వఁ దనవలసియున్నది. అయితే, మేధావిని రామశర్మను బేర్కొన్న భామహుఁడు, వారికిఁ బూర్వఁదైన దండి నెందుకుఁ బేర్కొనఁడు ? ఇందుకు సరి యైనకారణము చెప్పఁజాలము గాని, దండి మతమును ఖండించుట భామహుని కిష్టమని మాత్రము చెప్పఁగలము, ఎట్లనఁగా :

‘గతోఽస్త మర్కో భా తీస్థ ర్యాన్తి వాసాయ పక్షిణః’

అనెడియొక ప్రాచీనశ్లోకము పూర్వార్థ మెత్తుకొని దండి ‘కాలావస్థానివేన నమం దిది కూడ సాధువే’యగు నని చెప్పియుండ, భామహుఁడును దై పూర్వార్థమే యెత్తుకొని ఇది యేమికావ్యము? దీనిని వార్తయందు, రసమను సైరసించెను¹. వార్తకూడ నొక యలంకార మని భట్టికావ్యము నిరూపించినది². కాస్త మనెడి కావ్యగుణము వార్తాదులందు గనవచ్చు నని దండి మఱియొకచోటఁ జెప్పి యున్నాడు³ అయిన నేమి ? భామహునికిఁ బైకవిత్వము సమ్మతము కాలేదు. “అగుఁగాక. దీనినిబట్టి, దండి యో నన్నదానిని భామహుఁడు కాదనె నని యెట్లు చెప్పనగును ? భామహుఁడు కా దన్నదానినే దండి యో నని చెప్పెనేమో?” అని కొందఱు అడుగవచ్చును. సత్యమే. కాని, ఉపమాదోష కావ్యదోష పరిగణన మున దండిమార్గదర్శకుఁ డయ్యె ననుట విశ్వాన్య మగుచున్నది గావున నిచ్చట దండిమతమునే భామహుఁడు విమర్శించె ననుటయు విశ్వాసపాత్రము కాఁగలదు.

నాట్యశాస్త్రకర్త గణించినరీతినే దండి “అపార్థం వ్యర్థ మేకార్థ” మిర్యాదిగా దళవిధకావ్యదోషములను గణించి, ప్రతిజ్ఞా హేతు చృష్టాస్త హాని, దోష మగునా కాదా యని విమర్శించుట నిష్ప్రయోజన మని చెప్పియున్నాడు⁴. భామహుఁడు కావ్యదోషనిర్ణయమున సరిగా దండిచెప్పినశ్లోకములే⁵ చెప్పుచు, దండి కావ్యదోషముగాఁ బరిశీలించరా దన్న ప్రజ్ఞాతిహేతుచృష్టాస్తహాని కావ్యదోషమే యని సాధించుటకై —

“అథ ప్రతిజ్ఞాహేత్వాదిహీనం దుష్టంచ వర్జ్యతే”

1. కావ్యద. 2-244—కావ్యాలం. 2-87—

2. భట్టి. 10-46—

3. కావ్యద. 1-85.

4. కావ్యద. 3-125, 126, 127—

అనుచుఁ బంచమపరిచ్ఛేద మారంభించి పట్టుపలతో దానిని నమర్చించి యున్నాఁడు. ఈసందర్భమందలి యితని పూనిక తప్పక దండిమత ఖండనమునకే యని పాఠకులకుఁ దోచకపోదు. మఱియు, దండి హేతుసూక్ష్మలేకములు మూఁడు నలంకారము లని చెప్పియుండ, భామహూఁ డివి యలంకారిములు కా వని చెప్పెను¹. ఇట్లే, ఉపమాలంకారకావ్యగుఱాది నిరూపణమున దండిమతమునకు విరుద్ధముగా భామహూఁడు గావించినచర్చ యగపడుచున్నది. ఇది యిట్లుండ —

“విజితాత్మభవద్వేషిగురుపాదహతో జనః

హిమాపహామిత్రధరై ర్వాస్తం వ్యో మాభినందతి”

అనుశ్లోకమును² దండిప్రహేళికా భేదమున కుదాహరించి యున్నాఁడు. భామహూఁ డిందలియుత్తరార్ధభాగ మెత్తుకొని ‘హిమాపహామిత్రధరై ర్వాస్తం వ్యో మేత్యవచకమ్’

అనుచు దానిని, అవాచక మనెడిదోషముఁ గా గవించెను³. పైశ్లోకము దండికృత మని శార్వంగుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. అందుచేఁ బైశ్లోకముగాని దాని భాగముగాని దండిభామహూ లితరకృతినుండి గ్రహించియుండు రనుటకు వీలు లే దనియు, దండిశ్లోకమునుండియే భామహూఁడు పైభాగము గ్రహించి యవాచకమున కుదాహరించె ననియు విదిత మగుచున్నది. మఱియు భామహూఁడు గొడీ వైదర్భీ రీతులకు భేదము పాటించుటను చూపించి యున్నాఁడు⁴. వైదర్భీ రీతి మంచి దన్నవారితో నగ్రిముఁడు దండి యనవచ్చును. “అస్యనేకో గిరాం మార్గః” ఇత్యాదిగా రీతులు పెక్కు కల వనిచెప్పుచు, అందు గొడీ వైదర్భీ రీతు లను ముఖ్యముగ్గా వివరించి వైదర్భీ ప్రాశస్త్యమును దండివర్ణించియుండ⁵ దానిని గా దనుచు భామహూఁడు విమర్శించుటయే దండిమతము భామహూని కిష్టము గాదనుటకుఁ బ్రమాణము గాఁగలదు. ఇంక నిట్టి వెన్నేనివృష్టాంతములు కలవు కాని దండికి భామహూఁ డర్వాచీనుఁడని యూహించుట కివి చాలును. త్రివేదీ

1. కావ్యాద. 2—235 — కావ్యాలం. 2—86.

2. కావ్యాద. 3—120 —

3. కావ్యాలం. 1—41.

4. కావ్యాలం. 4—1, 2.

5. కావ్యాలం. 1. 30—32.

6. కావ్యాద. 1. 40—46.

జాకోవీ మొదలగుపండితులు వీనిని, ఇట్టివానిని బ్రహ్మణములనుగా గ్రహించి భామహుడే పూర్వఁ డని సమర్థింపఁ జూచిరి గాని, ఆసమర్థన మంత యుచితముగా లే దని, పేథక్ నరసింహయ్యంగారు కాదే మొదలగుపండితులవిమర్శన పద్ధతులే చెప్పుచున్నవి. దండికాలమును గూర్చి యీషద్భేదములు కలవు గాని, ఎట్లయిన నతఁడు శ్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దిలోనివాఁ డనుట యందచికిని సమ్మతమే. కావున శ్రీ. శ. ౫౫౦—౬౫౦ నడుమ దండిభామహులుండిరనియు, వీరిలో దండి పూర్వఁ డనియు మనము విశ్వసితము.

ఇంతదనుకఁ గావించిన ప్రసంగమునుబట్టి నాట్యశాస్త్రమునకును భట్టి కావ్యమందలి ప్రసన్నకాండమునకును దరువాత గోచర మగునాలంకారిక గ్రంథము దండికావ్యావర్ణమే యని తేలినది. ఇంక నిదిమొదలుగాఁ గావ్యాలంకారలక్షణము రెట్లు వికసించినవో చూతము.

దండి రచించిన కావ్యావర్ణము ౬౬౦ శ్లోకములతోడి మూడుపరిచ్ఛేదములగ్రంథము¹. ఇందలి ‘పూర్వశాస్త్రాచి సంహృత్య—దర్శితాః పూర్వ సూరిభిః’ ఇత్యాదివాక్యములనుబట్టి యితఁడు ధరతనాట్యశాస్త్రాదుల ననుసరించి యీకృతి నిర్మించె నని విదిత మగును. ఇందు నాటకాదులలక్షణములు తప్పఁ దక్కినకావ్యాలంకారభేదములలక్షణము లన్నియు నిరూపింపఁబడినవి. “కావ్యము, పద్యము—గద్యము—మిశ్రము అని త్రివిధము. సర్గబంధము మహాకావ్యము. కథ—ఆఖ్యాయిక—అని గద్యము ద్వివిధము కాని రెండు నొకటే జాతి. గద్యపద్యములు చంపువు. వాఙ్మయ మంతయు సంస్కృతము ప్రాకృతము అపభ్రంశము మిశ్రము నని చతుర్విధము. కావ్యమార్గ మనేకవిధము — మార్గ మనఁగా నిచ్చట రీతి యని యర్థము—అందు వైదర్భి గౌడి యనునవి ముఖ్యములు. శ్లేష ప్రసాద సమతాది ప్రాణప్రాయములైన పదిగురుములతోఁ గూడినది వైదర్భి. గౌడి తఱచుగా దీనికి వివరీతముగా నుండును. ఈరెండు మార్గములలో వైదర్భమునే పెక్కుం డ్రాదరింతురు. నిర్మలమైన వైదుష్యమును సహజసిద్ధమైన ప్రతిభయు దృఢమైన పూనికయుఁ గావ్యసంపదకు హేతువులు” ఇత్యాదిబహువిషయములు ప్రథమపరిచ్ఛేదమున వర్ణింపఁబడినవి. కావ్యభోభాకరములైన ధర్మము లలంకారము లనెడి సామాన్యలక్షణమున కనుగుణముగా, ఉపమాది భావికాంతములైన ముష్పదిమైదలంకారములు లక్ష్యలక్షణ సమన్వయరూపమున ద్వితీయ పరిచ్ఛేదమందును,

యమకభేదములు ప్రహేళికాభేదములు కావ్యదోషములు చిత్రకవిత్వమార్గములు మొదలయినవి తృప్తియవరిచ్చేదమందును జూపఁబడినవి.

ఇతఁడు గ్రంథారంభమందు “పూర్వవిద్వాంసులు కావ్యమున కలంకారములు శరీర మని” రని చెప్పుచు, ‘శరీరం తావదిష్టార్థవ్యవచ్చిన్నా పదావళి’ యనుచు, ఇష్టార్థసహితమైన శబ్దావళి కావ్యశరీర మని స్వాభిప్రాయము తెలిపెను. దీనినిబట్టి ప్రాచీనులకంటె మఱికొంత ముందుకు వచ్చినయితనిమతమే శబ్దార్థములు కావ్య మనెడితరువాతి లాక్షణికులకుఁ జేయూత యిచ్చినదని తెలియుచున్నది. మరియు, కావ్యమున కాత్మ యేది యనెడిసాహిత్యమీమాంసావిషయక మైన సూక్ష్మపరిశీలనమునకు దారి చూపినవాఁడు నితఁడే. “పరస్పరసూక్ష్మభేదములు గలదాఙ్మార్గము లనేకములుకలవు కాని, దానిలో వైదర్భగౌడీయమార్గములు ప్రస్ఫుటాన్తరము” లనుచు వాని నెక్కువగాఁ జర్చించి, అందువైదర్భమార్గమున కెక్కువ ప్రాశస్త్యప్రాముఖ్యములను నిర్దేశించెను¹. ఇతఁడు దేనిని మార్గసంజ్ఞతో వ్యవహరించెనే దానినే వామనుఁడు రీతి యని పేర్కొని ‘రీతి రాత్మా కావ్యస్య’ ఇత్యాదిసూత్రముల వైదర్భిగౌడీయాపాంచారీరూపరీతిభేదములను నిరూపించుచు, ఓజఃకాంతియుత మగుగౌడికంటెను మాధుర్యసౌకుమార్యయుత మగుపాంచాలికంటెను, ఓజఃప్రసాదాదిసర్వగుణసంపూర్ణ మగువైదర్భి గ్రాహ్య మని నిర్దేశించెను. దండి, మార్గసంజ్ఞతో వైదర్భగౌడీయభేదములను, ఆయాదేశీయులకవిత్వములనుబట్టియుఁ బూర్వసంప్రదాయమునుబట్టియుఁ జెప్పియుండును. కాని, కావ్యగుణములు నిరూపించినభరతాచార్యుఁ దీభేదములను గాని మార్గరీతినంజ్ఞలను గాని యెత్తలేదు. భామహుఁడు—

“వైదర్భ మన్య దస్తీతి మన్యస్తేసుధియో ఒపరే
తదేవచ కిల జ్ఞాయః సదర్థ మపి నాపరమ్,
గౌడీయ మిద, మేతత్తు వైదర్భ మితి కిం పృథక్
గరానుగతికన్యాయా న్నానాభ్యేయ మమేధసామ్...
అలంకారవ దగ్రామ్య మర్థ్యం న్యాయ్య మనాకులమ్,
గౌడీయ మపి సాధీయో వైదర్భ మితి నాన్యథా.”

1. అస్త్యనేకో గిరాంమార్గః, ఇత్యాది, కావ్యాద, 1. 40—101,

2. కావ్యాలం—1. 31—35—

అనుచు 'మార్గము-రీతి' యనుమాటలు లేకుండగా వైదర్భగౌడీయసంజ్ఞలు రెండుమాత్రమే యెత్తి, ఈరెండును వే అనుట యుచితముకా దని నిరసించుచు, సాలంకార మగ్రామ్య మర్థయుక్త మనాకులము నైనది గౌడీయ మైనను సాధువే యని వైదర్భగౌడీయభేద మెత్తినపూర్వలవరము విమర్శించినే కాని యివి దేశీయభేదమున వచ్చినకావ్యభేదసంజ్ఞ లనుభావ మైనను సూచింపలేదు. వామనుడు మాత్రము "వైదర్భాదిషు దృష్టత్వా త్తత్సమాఖ్యా"¹ అనుసూత్రమునర్థము వివరించుచు, "విదర్భగౌడపాంచాలదేశములం దున్నకవులకావ్యరచనలనుబట్టి వైదర్భిత్వాదినంజ్ఞలు నిర్దేశింపఁబడినవి కాని, కావ్యములకు దేశములవలని ప్రయోజన మేమియు లేదు" అని చెప్పెను. చాణఢట్టుకూడ,

“శ్లేషప్రాయ ముదీద్యేషు ప్రతీచ్యే ష్వర్థమాత్రకమ్,

ఉత్త్రేజ్ఞ దాక్షిణాత్యేషు గౌడే ష్వక్షరడమ్పురః”².

అనుచు నాయాదేశీయుల యభిమత కవిత్వమార్గము లావిష్కరించు యున్నాఁడు, దీనినిబట్టి మనదండి, ఆయాదేశముల నుదయించిన కవిత్వపద్ధతు లెఱిగియే వైదర్భగౌడీయాదినామములతోఁ గావ్యరచనకు మార్గ మనెడిపేరు పెట్టి వామనాదులకు మార్గదర్శకుఁ డయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తరువాతివారు ఛస్యలంకార రసములలో నొక్కొక్కటి కావ్యార్థ యనెడిలక్షణములు నిర్వచించుటకు, మార్గము కావ్యార్థ యనుభావము ప్రకటించినదండియే మార్గదర్శి యనుట భావ్యము. ఇతని మార్గమతమును రీతియనుపేరు రుద్రటాదులుకూడఁ బ్రశంసించుటనుబట్టి పేళ్ళు వేఱైనను మార్గరీతులు రెండు నొకపే యనుటయు నిరాక్షేపము.

శ్లేషము ప్రసాదము సమత మాధుర్యము సుకుమారత అర్థవ్యక్తి ఉదారత ఓజస్సు కాన్తి సమాధి³ అను పదిగుణములును బ్రాణము లైన కావ్యమునకు శోభ కలిగించున వలంకారము లని చెప్పుచు దండి, “బహువిధముగా నున్నయలంకారవిభాగముల నన్నిటిని జెప్పుట శక్యము కాదు. అలంకారవికల్పబీజమును బూర్వాచార్యులు ప్రవర్తించియున్నారు. దానినే నేను బ్రతిసంస్కార పూర్వకముగా విశదీకరింప యత్నించెదను” అని ప్రతిజ్ఞ గావించి ముప్పదియై దలంకారములను మాత్రమే చూపినను,

1. కా. సూ. 1. 2-10

2. హర్ష, అవధా. శ్లో. 7.

3. స్వభావస్పష్టం విచారగహనం వచః శ్లేషమ్, విభక్త వాచ్యవాచకయోగా దనుక్తయో రపి శబ్దార్థయోః పరితిపత్తిః పరిసాదః, ఇర్యాది భరూచార్య లక్షణములు చూడఁదగవు.

“స పర్యన్తో వికల్పానాం రూపకోపమయో రతః
దిఙ్మాత్రం దర్శితం ధీరై రనుక్త మనుమీయతామ్”

ఇత్యాదిగా, ఉపమారూపకదీపకాదిచక్రములకువలంబెప్పినమాటలనుబట్టి, ఇతని నాటికే యలంకారభేదము అసంఖ్యముగా విద్యల్లోక వ్యవహారమునఁ గలవని తెలియును. ఇతఁడు కావ్యగుణ దోషసంజ్ఞలయెడఁ జాలవఱకు భరతాచార్యు ననుసరించెను గాని, అలంకార భేదములందును, తర్సంజ్ఞలయందును స్వతంత్రించి తననాఁడు గనవచ్చిన యుదాహరణములనుబట్టి వాని నేర్పఱచెనని తెలియవచ్చును. ఇందుకొక యుదాహరణము;—

భరతుఁడు, ప్రశంసోపమ—నిన్దోపమ—కల్పితోపమ—సదృశ్యుపమ—అసదృశ్యు పమ—అని యైదుపమాభేదములు పేర్కొనియుండ నితఁడు,

“యథాకథం చి త్సాదృశ్యం య త్రోద్భూతం ప్రతీయతే,
ఉపమా నామ సా తస్యాః ప్రవర్ణోఽయం ప్రదర్శయతే”

అనుచు, ధర్మోపమ—వస్తూపమ—విపర్యాసోపమ—ఇత్యాదిగా ముప్పదినాలు గుపమాభేదములను జేర్కొనెను. ఇట్లే రూపకాదిభేదములును గలవు. ఇతఁడు పేర్కొనిన యలంకారభేదములనే తరువాతయాలంకారికులు గ్రహించుచువచ్చి రనుట విదితము. మరియు నితఁడు కావ్యదోషవివరణ సందర్భమున సత్కావ్య స్వరూపము చక్కఁగఁ దెలియజేయుచు—

“జాతే జగతి వాల్మీకౌ కవి రిత్యభిధాతృభవత్
కపి ఇతి తతో వ్యాసే కవయ స్త్వయి దండిని”

అనెడి యార్వోక్తిని సార్థకము గావించెను. ఇతఁడు నర్మదానదీ దక్షిణతీర వాసి యనియు, చోళకళింగావస్థికావేర్యాదినంజ్ఞ లుచ్చరించుటంబట్టి దక్షిణ దేశీయుఁ డనియు, భారవికవికి మునిమనుమఁ డనియు, నేవో కొన్ని హేతువులు కొండలు చెప్పదురు గాని, అవి యంత విశ్వసనీయములు గావు. ఇతని నిజమైన నివాసాదికము తెలియరాదు. ఈకవి తన గ్రంథమందు పూర్వమతము లావిష్కరించెనే కాని వారిపే శ్చెత్తలేదు. కవులను చేర్కొనక పోయినను—ఛందోవిచిత్రి

బృహత్కథ నేతుబంధము కలాపరిచ్ఛేదము అను గ్రంథములను వక్కావించెను¹. ఇందు కడపటిది దండికృత మని కొందఱు భావించుట గాని యాగ్రంథము మృగ్య మగుటచే నిద మిత్థ మన దీలులేదు. పూర్వసూరిభిః పూర్వాచార్యైః కేషాంచితః. ఇత్యాది పదములచేఁ బూర్వగ్రంథకర్తలమతము రెత్తి యాయా విషయములు వివరించిన సందర్భములందలి శ్లోకము లితనిజే కాని యన్యులవి కా వనుట నత్యమే యైనను, చర్చకై యితరుల శ్లోకములు గూడ నొకటిరెం దిచ్చఁచు గ్రహింపకపోలేదు.

“లిప్సు తీవ తమోఽగ్గాని వర్షతి వాఙ్మనం నభః
అనత్పురుషనే వేవ దృష్టి ర్విఫలతాం గతా”².

ఈశ్లోకము భాసుని చారుదత్తమందును జాలచరితమునందును గూడఁ గలదు. చారుదత్తములోని కథను పెంపుచేసిన మృచ్చకటిక మందున్నది. అందుచే నిది భాసుని దనక రప్పదు. ఇందఁ పూర్వార్థము మాత్ర మెత్తుకొని దండి, ఇది యుత్పేక్షిలక్షణముకలదైనను, ఇవశబ్దమునుబట్టి యపమాభ్రాంతి కొందఱికిఁ గలిగించుచున్నది. అనుచు దీనిపైఁ గావించిన చర్చనుబట్టి కూడ నిది యిరనిది గా దనుట కవకాశము కలదు.

“త్రయోఽగ్నయః స్రయో వేదా స్రయో దేవా స్రయోగుణాః
త్రయో దండిప్రబంధాశ్చ త్రిషు లోకేషు విశ్రుతాః”

అనెడి యథియుక్తోక్తిని బట్టి దండి మూఁడు గ్రంథములు నిర్మించె ననుట విశ్వాస్యమే కాని దశకుమారచరిత కావ్యాదర్శములవలె మూఁడవదిగోచరించుటలేదు. త్రివేదీ ఆగాషీ మొదలగు పండితులు కొందఱు, దశకుమార చరితము కావ్యాదర్శ కర్తయగు దండి వ్రాసినది కాదను భావము ప్రకటించిరి. ఈ రెండు నొక దండిజే యనెడి కొందఱు విమశృకుల మతములలో మూఁడవదిగా నేను నే ననుచు ఛందో విచితి మృచ్చకటికము కలాపరిచ్ఛేదము కవిహృదయము ననెడికృతులు రలరెత్తి నవి. ఈ తృతీయగ్రంథవిషయకము లైనవాదము లన్నియు నిస్సారములుగాఁ గన వచ్చుటం జేసి వానిని జర్చింపఁ బనిలేదు. కావున దండిమూఁడవకృతి మృగ్య

1. కావ్యాద-1. 12; 38; 34;—3. 171.

2. కావ్యాద. 2. 226-ఈశ్లోకము మూఁడవ పరిచ్ఛేదమున 362 శ్లోకముగా, కుండరికృతమై పూనపతిలోఁ గనఁబడును.

మనియు దశకుమారచరితకావ్యాదర్శము లిరనివే యనియు నొక్కమాటచెప్పి, అలంకార శాస్త్రముపే రెత్తినంతనే విద్వాంసుల హృదయపీఠమందు కావ్యాదర్శము ముందు ప్రత్యక్షమగు ననెడి ప్రశంసతో నిప్పటి కీ ప్రసంగము చాలింతము. తరుణ వాచస్పతి మల్లినాథుఁడు మొదలగు పదముగ్గురు దీనికి వ్యాఖ్యలు నిర్మించి రనుటయే దీని ఘనతకు నిదర్శనము.

భామహుని కావ్యాలంకారము—పరిమాణమునఁ గావ్యాదర్శము కంటఁ జిన్నమైన యీ గ్రంథమునందు, ఒకానొక లేఖకుఁడు కడవటఁ జేర్చిన ట్లున్న రెండు శ్లోకములనుబట్టి ౪౦౦ శ్లోకము లుండవలసియుండగా¹ ముదిర వున్నకమున ౩౯౭ శ్లోకములు కనఁబడుచున్నవి. ఈ గ్రంథమందలి కొన్ని లక్షణములు చిరకాల మునుండి యాలంకారికులహృదయ మాకర్షించుచు వచ్చినను, పెక్కిండు పూర్వ వ్యాఖ్యాత లీతని మతమును బ్రశంసించుచు వచ్చినను, ఈకృతిమాత్రము చాల కాల మెందో యణఁగియుండి, మొన్నమొన్న దెంగుళూరు నివాసులగు ఆర్. నరసింహాచార్యులుగారి ప్రయత్నమునకు ఫలముగా వివ్వల్లోకము కంటఁ బడినది. ఇది బయటఁ బడినపిదప దీని ప్రాచీనతను దీనికివిని గూర్చి వచ్చినచర్చలసంఖ్యాకములు². అం దనేకము లకాండతాండవములు. వాని నెల్ల నిందు గ్రహించుట నిరుపయోగము కావున ముఖ్యమైన విషయములు ముచ్చటెంతము. వారిచర్చ లన్నియుఁ జూచిన పిదపనే భామహుఁడు దండి కించుక పరుఁడు కాని పూర్వఁడు కాఁడని యింతకు మున్నే తెలిసికొంటిమి గావున నిఁకఁ గాలమును గూర్చి చర్చింపఁ బలిలేదు.

భామహుఁడు బొద్దుఁ డని 'ప్రణమ్య సార్వం సర్వజ్ఞమ్' అనెడి మంగళాచరణశ్లోకములోని వాక్య మాధారముగా నిర్ణయించుచు నతఁడు దండి తరువాతివాఁడని వ్రాసిన నరసింహయ్యంగారి యభిప్రాయ మంగీకరించుచు బర్నెట్ పండితుఁ

1. షష్ట్యా శరీరం నిర్మితం శతషష్ట్యా త్వలంకృతిః,

పశ్చాత్తా దోషదృష్టిః సప్తత్యా న్యాయనిర్ణయః,

షష్ట్యా శబ్దస్య శుద్ధిః స్యా దిత్యే వం పస్తపశ్చకమ్,

ఉత్తం షడ్భిః పరిచ్ఛేదై ర్దామహేన క్రమేణ వః.

2. చూ. కే. పి త్రివేదీ పండితుని ప్రతాపరదీయ పీఠిక; పి. వి. కాజేపండితుని సాహిత్య దర్పణ పీఠిక; యన్. కే. దే పండితుని Sanskrit Poetics Vols. I and II, M. T. నరసింహయ్యగారు, Dr. Barnet, Prof. రంగాచార్య, K. B. Pathak మొదలగువారి వ్యాసములు.

చోక వ్యాపము వ్రాసెను. భామహుడు దండి కర్వాచీనుఁ డనుట కంగీకరించుచు, అతఁడు బొద్దుఁడు గాఁ డని కాజేపండితుఁడు నిర్ణయించెను. అతఁడు దండికిఁ బూర్వఁడే యని వాదించిన త్రివేదీ పండితుఁడు గూడ నతఁడు బొద్దుఁ డనుట కంగీకరింపలేదు. పరమేశ్వరునికి బుద్ధునికిని గూడ నమన్వయించెడి యీసార్వ సర్వజ్ఞశబ్దములను విడిచినచో, గ్రంథమం దెల్లెడ వేదశాస్త్రాదుల ప్రశంసయు బ్రాహ్మణ యాగాదుల స్తుతియుఁ గనవచ్చునుగాని¹ బౌద్ధమత బుద్ధదేవప్రశంసా వాక్య మొకటియుఁ గనఁబడదు సరిగదా, ఒకచో బొద్దుల యన్యాబోహవాయ ఖండ నమే కనుపట్టుచున్నది². ఇంతకును, భామహుఁడే సార్వశబ్దమును సర్వప్రపంచ హితకరపరముగా నమన్వయించి యుండ సర్వజ్ఞశబ్దము పరమశివపర మనుట కాటంక మేది³. కావున భామహుఁడు పరిశుద్ధుడైన వైదిక బ్రాహ్మణుఁ డనుట నిజము. ఇతఁడు రక్తిలగోమి యను పండితుని తనయుఁడని గ్రంథాంతశ్లోకమువల్లఁ దెలియుచున్నది. గోమిన్ శబ్దము పూజ్యార్థక మని చాంద్రవ్యాకరణమునఁ దెలియు చున్నది⁴. అయినను రక్తిల సంజ్ఞ రాహుల పోతలాది బౌద్ధాభిధానములను బోలి యుండుటచే నితఁడు బొద్దుఁ డనెడివాడము నరసింహయ్యంగారు లేవనెత్తిరి⁵. నిజముగా నిది యిట్టిదే యైనను, చిరకాలము సహవాసము చేసిన బొద్దులును హిందువులు నొకరిపే శ్చొకరు పెట్టుకొనుచుండెడి వా రనుట యాశ్చర్యకరము కాదు కావునఁ బేరునుబట్టి యితఁడు బొద్దుఁ డని భ్రాంతిపడుట సరికాదు. భామహుఁడు తన గ్రంథమం దెచ్చటను బౌద్ధమత ప్రశంసావాక్య మైన నుడువలేదు సరిగదా, అస్తికుల వేదశాస్త్రపురాణాదులను శ్రీరామయుద్ధిపిరాది ప్రసిద్ధపాత్రములను సగౌరవముగాఁ బ్రశంసించియున్నాడు. కావునఁ బ్రబల ప్రమాణము లభించువఱకు నితఁడాస్తిక హైందవుఁ డనియే విశ్వసితము. స్వవిషయ మిసుమంతేని చెప్పనిదండివలె గాక యితఁడు తండ్రిపేరును దనపేరును దుదిపద్యయునఁ జేర్చెనే కాని తక్కిననివాసాదికవిషయము లేవియుఁ దెలుపలేదు. ఇతఁడు కావ్యశరీరము⁶

1. కావ్యాలం—2-55: 3-36-4. 21, 27, 48, 49-5. 37, 41, ఇత్యాదులు.

2. కావ్యాలం. 6-16, 17,

3. కావ్యాలం. హితప్రకరణేఽణంచ సర్వశబ్దా త్ప్రియుజ్జాతే, —6-53.
ఇది 'సర్వపురుషాభ్యాం ఇదౌ' (5-1-10) అను పాణినీసూత్రమునకు, సర్వాణ్ణో, వేతి వక్తవ్యమ్, అనుకాత్యాయనవార్తికమునకును సరిపడుచున్నది.

4. గోమిన్ పూజ్యే, గోమా నన్యః చాం, వ్యా. 4. 2-144

5. J. R. A. S. 1905. PP. 535—545.

6. శబ్దార్థ సహిత కావ్యం గద్యం పద్యంచ తద్విధా. 1-16.

అలంకారములు కావ్యదోషములు న్యాయనిర్ణయము శబ్దకుద్ధి యనెడియైదు ప్రధాన విషయములను లక్ష్యలక్షణ సమన్వయపూర్వకముగాఁ బరిశీలించుచు నాఱు సరిచేదములుగా నీగ్రంథము నిర్మించెను.

ఇందు, పాణిని కణభక్ష న్యాసకారమతములేకాక, అశ్మకవంశము-రామ శర్మకృతాచ్యుతోత్తరము- మేనావికృతరత్నాహరణము- రాజమిత్రము- అను గ్రంథములు పేర్కొనఁబడినవి. గ్రంథముపేరులేదు గాని, శాఖవర్ధనకృత మైన శ్లోక మొకటి యదాహరింపఁబడినది. అచ్యుతోత్తరరత్నాహరణరాజమిత్రముల నుండి కొన్నిశ్లోకము లదాహరింపఁబడినవి. దీనినిబట్టి యీగ్రంథములను భామహుఁ డెఱిగియున్నట్లు చెప్పవలెనుగాని, యివి యిపు డెందును గనరావు. మఱియు భరతాదిప్రాచీనలాక్షణికులమతము లిం చెన్నో సందర్భములందు “అన్వైః-కేషాంచితే” ఇత్యాదిపదముల సూచింపఁబడినవిగాని వారిపేళ్ళు లేవు. భామహుఁడు, దండనీతి న్యాయశాస్త్రాదుల నందందు స్మరించుచు, ‘శ్రద్ధేయం జగతి మతం హి పాణినీయమ్’ అనుచుఁ బాణినీయవ్యాకరణము నెక్కువగా గౌరవించి,

“శవధైరపి చాదేయం వచో న స్ఫోటవాదినామ్,
నభః కుసుమ మస్తీతి శ్రద్ధధ్యా త్క సృచేతనః”

అనుచు స్ఫోటవాదము నెక్కువగా నిరసించియున్నాఁడు. ఇట్లు సకల శాస్త్రనిష్ఠాతుఁడును సాహిత్యవిమర్శకుఁడనైన యీమహాపండితుని దరువాతి యాలంకారికు లెంతో గౌరవమునఁ బ్రశంసించుట యబ్బురమా? కావ్యాలంకార విషయమున వ్యాప్తికి వచ్చుచున్న యితని మతమునకు మిగుల వన్నె తెచ్చిన వాఁడు భట్టోద్భటుఁడు.

కాశ్మీరదేశీయుఁడైన యుద్భటుఁడు భామహునికావ్యాలంకారమునకు భామహువివరణ మనుపేర వ్యాఖ్య వ్రాయుటయే కాక, కావ్యాలంకారసార సంగ్రహ మనుపేర స్వతంత్రలక్షణ మొకటి రచియించి యలంకారశాస్త్రమున నుత్తమస్థానము గడించెను.

“విద్వాన్ దీనారలక్షణ ప్రత్యహం కృతవేతనః
భట్టో ఒభూ దుద్భట స్తస్య భూమిభర్తు స్సధావతిః”¹

అనురాజతరంగిణీ శ్లోకమునుబట్టి, ఉద్భటుఁడు క్రీ. ౭౭౯-౮౧౩ నడుమఁ గాశ్మీర మేలినజయాపీఠునియాస్థానమున దినమునకు లక్షదీనారములచేతనము గ్రహించుచు సభాపతియై యుండెనని తెలియుచున్నది. ప్రతిదినము లక్షవరహాల ణితముమాట యతిశయోక్తియైనను, ఇతఁ డతనివిద్యత్సభ కధ్యక్షుడై యుత్తమ సత్కార ముండుచుండెడివాఁ డన్న చరిత్రాంశము మాత్రము సత్యమే. ఈయుద్భటుని సగౌరవముగాఁ దేర్చొన్నయానందవర్ధనుఁడు¹ క్రీ. ౮౩౩-౮౮౪ నడుమఁ గాశ్మీరము పరిపాలించినయవంతివర్మ భూపాలుని సంస్థానము నలంకరించినపంపి తోత్తముఁ డని రాజతరంగిణీయే చెప్పుచున్నది². కావున నుద్భటుఁ డతని కించుక పూర్వముడై క్రీ. ౮౦౦ ప్రాంతమున నుండె ననుట యసంశయము.

ఇతఁడు భామహాలంకారవివరణము రచించినట్లుగా నితని కావ్యాలంకార సారసంగ్రహమునకు లఘువృత్తి నిర్మించిన ప్రతీహరేందురాజు, ధ్వన్యాలోక లోచనకారుఁడు మొదలుగాఁ గలలాక్షణికులు చెప్పుచున్నారు గాని, ఆ గ్రంథ మిప్పుడు లభ్యము గాకున్నది. మఱియు నితఁడు కుమారసంభవ మనెడియొక కావ్యము రచించినట్లుగా, నితని యలంకారగ్రంథమం దుదాహరింపఁబడినశ్లోకము లనుబట్టియు, ప్రతీహరేందురాజుమాటనుబట్టియు విదిత మగుచున్నది³. కాని, ఈకుమారసంభవము కాశిదాసుకుమారసంభవము నెదుట నిలవలేక పోయిన దనుట నృష్టము. ఇతని కావ్యాలంకారసారసంగ్రహము కేవలము శబ్దాల్లాలంకార ముల నిర్వచించి లక్ష్యసమన్వయము చేయుటతోనే గత్కార్థ మైనది గాని యితర విషయములను బ్రసంగించలేదు. అయినను, అలంకారశాస్త్రమందు దీని కర్వస్థానము గల దని యర్వాచీనలాక్షణికుల ప్రశంసయే చాటుచున్నది.

ఇది యాఱువర్గములుగా విభజింపఁబడినది. ప్రథమవర్గమం దనుప్రాస రూపకదీపకోపమా భేదములును, రెండవదానిలో ఆక్షిపార్దాంతర న్యసన్వయచరేక విభావనాసమాసోత్పత్తిశయోక్తి భేదములును, మూడవదానిలో యథాసంఖ్యోత్ప్రేక్షై స్వభావోత్పలును, నాల్గవదానిలో ప్రేయో రసవ దూర్జస్యి వర్యాయోక్త సమాహితోదాత్త శ్లేషాలంకారములును, అయిదవదానిలో అపహ్నూతి విశేషోక్తి విరోధ తుల్యయోగి తావ్రస్తుతప్రశంసా వ్యాజస్తుతి నిదర్శ నోపమే యోపమా సమాసోక్తిసంకరపరివృత్తులును, కడపటిదానిలో అనన్వయ సందేహ సంస్పృష్టి భావిక

1. ధ్వన్యా. 2-27 శ్లోకము క్రింద—ప్రదర్శిత స్తత్రభవద్వి ర్భవోద్భటాదిభిః—

2. రాజత. 5-34.

3. అనేక గ్రంథకృతా స్తోపరచితకుమారసంభవైకదేశోఽత్ర, ఉదాహరణత్వే నోపన్యస్తః.

కావ్యలింగ దృష్టాంతములును లక్ష్యలక్షణసమన్వయము గావింపఁబడినవి. ఇందు మొత్తము నలువదియొక్క యలంకారములు ప్రతిపాదించఁబడినవి. ఉదాహరణ ల్లోకములు గాక యిందు చెబ్బిదియైదు కారికలు కలవు.

ఉచ్చటుఁడు భామహునియెడ గౌరవము కలవాడైనను, అలంకారలక్షణ నిర్వచనమునఁ బెక్కుచోట్ల నతనిమతమునకు విరుద్ధముగా వర్తించెను. అనుప్రాస భేదములు నిరూపించువట్టునఁ బరుషానుప్రాసాదుల నితఁ డెక్కువగాఁ జూపి యున్నాఁడు. అతఁడు ప్రేయోఽలంకారము గురుదేవపుత్రాదివిషయక మని యుండ నితఁ డది భావాలంకారమే యనెను. విశేషించి శ్లేషాలంకార సందర్భమునందు, అర్థభేదమునుబట్టి శబ్దములు భేదించు ననెడినూతనసిద్ధాంతము నెలకొల్పి దాని నర్థాలంకారమునఁ జేర్చెను. ఈమత మర్వాచీనులకు నచ్చలేదు, కావుననే మమ్ముట భట్టు, శబ్దశ్లేష యని చెప్పుచు దాని నర్థాలంకారములలోఁ జేర్చుట యెట్టి న్యాయమని ఖండించెను. ఇట్టి భేదములు కొన్ని యున్నను, చాలావఱ కితఁడు భామహుడి పూర్వులనే యనుసరించి తమ యభిప్రాయముగూడ నిస్సంశయముగాఁ జూపినట్టి స్వతంత్రుఁడు. కావుననే, అలంకార సర్వస్వకార వ్యక్తి వివేకటీకా కారాదు లలంకార చర్చయం దుచ్చటుని మతమును సగౌరవముగా నెత్తుచువచ్చిరి. ఇతని గ్రంథము పండిత హృదయాకర్షక మగుటకుఁ బ్రతిహారేందు రాజాలఘువృత్తి కూడఁ బ్రధానకారణ మని తప్పక చెప్పవలసియున్నది. ఈటీక పేరుచే లఘువైనను విషయవివరణమున గురువే. మూలము నభిప్రాయమును గూలంకషముగా నితరా లంకారికుల మతములతోఁ బోల్చి చర్చించి యావిష్కరించిన యాలఘువృత్తి మూలమునకు మెఱుఁగు పెట్టిన దనుట మఱవరానిది.

దండి భామహ వామన రుద్రటాదులను లఘువృత్తిలోఁ దేర్కొన్న యీ ప్రతిహారేందురాజు ముఖలకపండితునిశిష్యుఁడు. అభిధావృత్తిమాతృకాకర్తయైన ముకులకుఁడు కల్లుటుని పుత్రుఁడు. కల్లుటుఁడు కాశ్మీరరాజైన యవంతివర్మ కాలము లోనివాఁ డని రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది¹. కావునఁ బ్రతిహారేందురాజు క్రీ. రాం ప్రాంతమున లఘువృత్తి రచియించి యుండు నని చెప్పవచ్చును. ఇది గాక యుచ్చటునియలంకార గ్రంథమునకు రాజానకతిలకుఁ డనుకాశ్మీరపండితుఁ డుచ్చట వివేక మనుపేర మఱియొకటిక రచియించినట్లుగా, రాజానకరుయ్యకునియలంకార సర్వస్వమునకు విమర్శిసివ్యాఖ్య నిర్మించిన జయరఘుఁ డుద్ఘాటించిన వాక్యమువల్ల

1. అనుగ్రహోద లోకానాం భట్టాః శ్రీకల్లుటాదయః

అవంతివర్మణః కాలే సిద్ధా భువ మవతరన్. రాజత. 5-86.

దెలియుచున్నది. కాని యది యలభ్యము. ఉద్భటాలంకార వివృతి యనుపేరః మచి యొకటి యర్వాచీన మైనది కలదు కాని దాని కర్త యెవరో తెలియరాదు. ఏదా ద్యశమైన యుద్భటాలంకారముకన్న నలంకారశాస్త్రమం దాకాలమునందే యుత్తమఖ్యాతి కెక్కినది కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి.

కావ్యాలంకారసూత్రము లనుపేర నొకలక్షణ గ్రంథమును వామనాచార్యుఁడు రచించి దానికి స్వయముగా వృత్తి రచించినట్లు—

‘కావ్యాలంకార సూత్రాణాం స్వేషాం వృత్తి ర్విధీయతే’

అనెడి మొదటిశ్లోకముననే తెలియుచున్నది. దండి మార్గమతమును రీతి మతముపేర వన్నెకుఁదెచ్చిన యీ మహావిమర్శకుఁ డర్వాచీనాలంకారిక శిరోమణుల పొగడ్త గాంచిన సాహిత్యనిధి. ఇతని గ్రంథ మొక్కొక్క యధికరణము రెండేసి మూఁదేసి యద్యాయములుగా నై దధికరణముల వెలయుచున్నది. వృత్తిరో నిరఁడు తనకుఁ బూర్వులు రచించిన పెక్కుగ్రంథములనుండి శ్లోకము లుదాహరించియున్నాఁడు. ఇందు కామందకము కామశాస్త్రము ఛందోవిచిత్రి నామమాల హరివ్రబోధము అమర్తకము ఉత్తరరామ చరితము మహావీరచరితము కుమార సంభవము మేఘరూత రఘువంశము శాకుంతలము మృచ్ఛకటికము వేణీసంహారము శిశుపాలవధ కాదంబరి మొదలగు మహాగ్రంథములు పేర్కొనఁబడలేదు గాని, ఏకే — కేచిత్ — కేషాంచిత్ — అనుచుఁ బూర్వులమతము లుద్ఘాటించుట కలదు. ఇది, శారీరము దోషదర్శనము గుణవివేచనము ఆలంకారికము ప్రాయోగికము అనెడి యైదధికరణముల గ్రంథము. ఇందు ౩౦౯ సూత్రములతోడి వన్నెం దధ్యాయములు కలవు. అన్నిటిలోను మొదటిది మిక్కిలి చిన్నది, కడపటిది మిక్కిలి పెద్దది. వీనిలోఁ బ్రథమాధ్యాయమునందు కావ్యప్రయోజనమును వర్ణించుచు, ‘అత్ర శ్లోకాః’ అని సత్కవిత్వము స్వర్గఫలదాయకమైన సత్కీర్తికి హేతువు గావునఁ గవిపుంగవులు కావ్యాలంకారశాస్త్రార్థము ప్రసాదింపఁ దగు ననెడి భావముగల మూఁడు శ్లోకము లుదాహరించి యున్నాఁడు. ఇవి వామనునివో పూర్వులవో నిర్ణయింప శక్యముకాదు. ద్వితీయాధ్యాయమునం దరోచకి సత్కథాభ్యవహారి భేదమున నధికారి విచారమును, వైదర్భి గౌడీ పాంచాలీ భేదమున రీతినిశ్చయమును గావింపఁబడినవి. తృతీయమునఁ గావ్యాంగములు కావ్యభేదములు నిరూపింపఁబడి నవి. ఇందు, వృత్తగంధి చూర్ణము ఉత్కలికాస్రాయము ననుభేదముల గద్యము త్రివిధముగా నుండు ననుచు లక్షణములు నిర్వచించి, దండి భామహాదులు చెప్పిన

రక్షాధ్యాయకా లక్షణములు సమృతములు గామింజేసి కాఁబోలు, వామనుఁడు “య మర రక్షాధ్యాయకే మహాకావ్య మితి, తల్లక్షణంచ నాతీవ హృదయంగమ మిచ్చుపేక్షిత మస్మాధిః, త దన్యతో గ్రాహ్యమ్” అనుచు వానిలక్షణముల నుపేక్ష చూపియున్నాఁడు. చతుర్థమున, పదపదార్థదోష వివేచనమును; పంచమమున వాక్యవాక్యార్థదోషవివేచనమును; షష్ఠమున శబ్దగుణవిచారమును; సప్తమమున స్వగుణవిచారమును; అష్టమమున శబ్దాలంకారవివేచనమును; నవమమున సుపమా ప్రస్తావనమును; దశమమున సుపమాప్రపంచమును; ఏకాదశమునఁ గావ్యసమయములును; ద్వాదశమున శబ్దశుద్ధియు నిరూపింపఁబడినవి.

వామనుని సాహిత్యపరిశోధనము సవిమర్శము స్వతంత్రము. ఇతని సిద్ధాంతములు కొన్నిచిని మమ్మట జగన్నాథపండితరాజాదు లాక్షిపించినను, మొత్తము మించ నాలంకారికలోకమున నితని మాటకుఁ జెల్లుబడి కల దనుట నిరాక్షేపము. ఆలంకారము లన్నిటికి నుపమాలంకారము మూల మనుచు నితఁడు గావించిన చర్చయు, ఉపమాలంకారపద్ధిషనిరూపణమును, ఉపమాలంకారాంతర్భూతములుగా సమాసోక్తి రూపకాద్యలంకారముల సమన్వయమును మొద లగువిశేషవిషయములం విచరి ప్రతిభయు సాహిత్యవిమర్శనశక్తియు గోచరించుచుండును. అట్టి యితని యీకృతి కాలకర్మవశమున నొకప్పుడు మఱుఁగుపడిపోఁగా ముకుళపండితుఁడు మరల దీని నుద్ధరించినట్లు దీనికిఁ దొలుత వ్యాఖ్య రచియించిన సహదేవ పండితుని యాక్రంది మాటలవల్లఁ దెలియుచున్నది.

“వేదిరా సర్వశాస్త్రాణాం భట్టో ఒథా న్ముకుళాభిధః,
 లద్ధ్యా కుత శ్చిదాదర్శం బ్రహ్మమ్నాయం సముద్భృతమ్,
 కాద్యాలంకారశాస్త్రం య త్తే నైత ద్వామనోదితమ్,
 అసూయా త న్న కర్తవ్యా విశేషాలోకిభిః క్వచిత్,
 అరర్జ్య భవత స్తస్మా ద్దయితస్య విధియతే,
 వివృతి స్సహదేవేన వామనీయస్య సంప్రతి”

దీనికి, శ్రీ. ౧౫౦౦ ప్రాంతమున గోపేంద్రత్రిపురహరభూపాలుఁడు రచియించిన కామధేను వనెడివ్యాఖ్య ముద్రితమై యున్నది¹. మూలమునకు సముచిత మైనవ్యాఖ్యగాఁ బరిగణింపఁదగిన యీ కామధేనువులో భామహునివిగా నుదాహ

1. శ్రీరంగము. వాచాపిలానముద్రణము.

రింపఁబడిన కొన్నిశ్లోకము లిప్పుడు ముద్రిత మైనభాషాహరికారములోఁ గనరావు. అందలి గ్రంథము సంపూర్ణముగా ముద్రణమునకు లభింపలే దంద మన్న గ్రంథాంతశ్లోకము చెప్పినసంఖ్యలను గ్రంథములోనిశ్లోకసంఖ్య సరిపడుచున్నది. దానంజేసి కామధేనువు భామహోక్తములు గా నుదాహరించిన వన్నియు సరనివి కావని చెప్పవలసినవచ్చినది.

వామనసంజ్ఞగల గ్రంథకర్త లిద్దఱు ముగ్గురుండుటచేఁ గావ్యలంకార సూత్రకర్త యగువామనుఁడెవఁ దెప్పటివాఁ డనువిషయమున విమర్శకులు సందేహించుట కలదు. అయినా, ఇతనికాల మజ్ఞేయము కాదు. క్రీ. ౬౫౦ ప్రాంతమున వామనజయోదిత్యులు పాణినిసూత్రములకుఁ గాళికావృత్తి రచించి రని పాణినియనందర్శమునఁ జదివియున్నాము. ఆవృత్తికి, క్రీ. ౭౦౦ ప్రాంతమున జినేంద్రబుద్ధి యనుపండితుఁడు న్యాస మనుపేరు గలపంచికావ్యాఖ్య నిర్మించి యున్నాఁడు. (ఆన్యాసమునుశిశుపాలవధనిర్మించినమాఘుఁడు స్మరించియున్నాఁడు¹.) ఆమాఘునిశ్లోకములు కావ్యలంకారసూత్రవృత్తిలో నుదాహరింపఁబడినవి². దీనినిబట్టి కాళికావృత్తికారుఁ డైనవామనుఁడు కావ్యలంకారసూత్రకారవామనుఁడు కాఁ డని స్పష్ట మైనది. ఇతఁ రాజతరంగిణిలో జయాపీఠసరపాలునిచరిత్ర సందర్శమం దున్న—

మనోరథః శంఖదత్త శ్చటకః సంధిమాంస్తథా

బభూవుః కవయస్తస్య వామనాద్యా శ్చ మంత్రిణః³

అనుశ్లోకమునుబట్టి వామనపండితుఁడు కవియును మంత్రియునై జయాపీఠునియాస్థానమున నున్నవాఁ డనెడివిషయ మున్నది. బుహ్మరుపండితుఁడు మొదలగుకొందఱు రాజతరంగిణీశ్లోకమును విశ్వసించి కావ్యలంకారసూత్రకారవామనుఁడు జయాపీఠునిసమకాలికుఁ డని భావించిరి కాని, ఉద్భటవామను లిద్దఱు నొకరి నొకరు తమగ్రంథముల స్మరింపకపోవుటనుబట్టి మంత్రివామనుఁడు కావ్యలంకారసూత్రకర్త కాఁ డనుభావమును పి. వి. కాణేపండితుఁడు తెలిపియుండెను. కాని, ఈభావ మంత సముచితము గాలేదు. సూత్రవృత్తికర్త యుద్భటునకుఁ బరుండే యందము. అప్పుడు మాత్ర ముద్భటుని సూత్రవృత్తికారుఁడు స్మరింప లే

1. శిశుపా. 2-112 అనుత్సూత్రపదన్యాసా సద్వృత్తిఃసన్నిబన్ధనా.

2. పుణి యది వ్యోమ్ని—శిశుపా. 3-8. కావ్యాద—4. 3-10 ఇత్యాది;

3. రాజత. 4-497,

సమయాక్షేప ముండదా ? సమకాలికులు పరస్పరమును, పూర్వుని బరుడును స్మరింపకపోవుట కూడ సామాన్యమేనా ? నిజము చెప్పవలసినవచ్చినచో సహవాసు లగువారు పరస్పరము గ్రంథములలో స్మరింపకపోవుటయే హెచ్చుగా నున్నదియ మగు నని చెప్పవచ్చును. పైశ్లోకములో మనోరథాదులు కవులనియు వామనాదులు మంత్రులనియుఁ గనఁబడుటచే వామనాదు మంత్రీయే కాని కవిగాఁ దని వ్యాఖ్యానము చేయవచ్చును గాని, చకారముచ్చయమునుబట్టి వామనాదులు కవులును మంత్రులు నని యర్థము రాకపోదు. కావునఁ గావ్యాలంకార సూత్రకారవామనాదుఁడయినాపీడుని మంత్రియై శ్రీ. ౭౭౯—౮౦౩ నడుమ నుండెడి వాఁడనుటకు ముఖ్యకారణ మితఁడు భవభూత్యానందవర్ధనులమధ్యకాలమువాఁడగుటయే. ఉజ్జయినిరా జయినయశోవర్మయాస్థానములోనివాఁడై శ్రీ. ౭౦౦—౭౪౦ నడుమ నున్నభవభూతినాటకములోని శ్లోకములు కొన్ని కావ్యాలంకారసూత్ర పుర్తిలో నువాహరింపఁబడినవి¹. శ్రీ. ౮౦౫—౮౦౪ నడుమఁ గాశ్మీర మేలిన యవంతివర్మసంస్థానములోని యానందవర్ధనుఁడు తనధ్వనికారికలలో వామనుని కీతిమరమును ప్రశంసించియున్నాఁడు². కావున వామనాదు శ్రీ. ౮౦౦ ప్రాంతమువాఁడనుట నిరాక్షేపము. ఇతని సూత్రవృత్తి తరువాత గణింపఁదగినది యుద్రటుని వాక్యాలంకారము.

పేరునుబట్టి రుద్రటుఁడు కాశ్మీరదేశీయుఁ డని యూహింపఁబడుచున్నది. ఇతఁడు తనగ్రంథము నైదవయధ్యాయమున ఖద్గ మునల ధను శ్వర హల శక్తి హల బంధములతోడి యెనిమిదిశ్లోకముల యష్టాదశక్రము కూర్చుచు³ నందు స్పష్టిషయ మంతర్భాషించి మగునట్టిక్రిందిశ్లోక మిమిషియున్నాఁడు.

“శరానన్దాపరాధ్యేన భట్టవాముకసూనునా,

సాధితం రుద్రపే నేదం సామాజా ధీమతాం హి తమ్”

దీనినిబట్టి శరానందుఁ డనుమాటుపేరు గలయితఁడు వాముకభట్టు పుత్రుఁ డనియు సామదేశీయుఁ డనియుఁ దెలియుచున్నది. ఇతని కావ్యాలంకారమునకుఁ దిప్పణము రచించినవాఁడును, శ్వేతాంబరజైనఁ డగుశాలిభద్రసూరిగిఁగ్గుడు నగునమిసామపు తనటిప్పణముతుదను—

1, వాల్మీకి భావానుకూలమాలిమార్గవహిక.

స్మిత్ పండితుని వ్యాసము. J. R. A. S. 1908. పేజీ 793.

2. పున్యా. 3—52.

3. రుద్ర. కా. ప. 6—13. మూరతిశక్రరామేభ—ఇత్యాది—

“పశ్చిమింశతినంయుక్తై రేకాదశసమాశతైః,
విక్రమా తస్మమతిక్రాంతైః ప్రావృషీ దం సమర్థితమ్”

అనిచెప్పిన శ్లోకమునుబట్టి, అతఁడు క్రీ. ౧౦౩౯ లోనివాఁ డని విదిత మగుచున్నది. క్రీ. తొమ్మిదవశతాబ్దియు త్తర భాగములోనివాఁ డయిన యానంద వర్ధనునిధ్వనిమతమును రుద్రటుఁ డెఱిగినట్లుగాఁ గనరాదు. మఱియు ద్వితీయా ధ్యాయమున రుద్రటుఁడు, పాంచాలీ లాటియా గోపీయా వైదర్భీ రీతులను గూర్చి యించుక ప్రసంగించుటనుబట్టి, యితఁడు వామనునిరీతిమతము నెఱిగి నట్లు కనఁబడుచున్నది. కావున నితఁడు, వామనాచార్యునికి సమకాలికుఁడు నించుక తరువాతివాఁడు గూడ నగుచు, క్రీ. ౮౦౦-౮౫౦ నకును నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును.

రుద్రటాలంకారము పదునాఱుధ్యాయములగ్రంథము. ఇందు మొత్తము ౭౭౪ శ్లోకములు కలవు. రెండుమూఁ డధ్యాయాంతశ్లోకములు తప్పఁ దక్కిన వన్నియు నార్యావృత్తములే. లక్ష్యలక్షణరూపమున నున్న యివియన్నియు రుద్రట కృతములే. ఇం దితరులశ్లోక మొకటియు లేదు. రుద్రటుడు, దండిభామహాదుల లక్షణములు పూర్తిగా నెఱిగినవాఁ డగుటచే వానికంటెఁ దనలక్షణమునఁ గొంతవిశేషము చూపించియున్నాఁడు. మొదటియధ్యాయమున నలంకారశాస్త్ర మునకును, కావ్యరచనమునకును బ్రయోజనము నిరూపించి రెండవదానిలోఁ గావ్యలక్షణము రీతిలక్షణము షడ్వాషాస్వరూపము మొదలగు వానిని సంగ్రహించి వక్రోక్త్యను ప్రాసయమకాదులను నిర్వచించి, మూడవదానిలోఁ బూర్తిగా యమకభేదములను వక్కాణించెను. నాలు గైదాఱుధ్యాయములలో, శ్లేషవర్ణపద ంగాదులభేదములు చక్రబంధప్రహేళికాదులు పదవాక్యదోషాదులు నిరూపింపఁ బడినవి. ఏడవది మొదలుగా నైదధ్యాయములలో నర్థాలంకారభేదములు శ్లేష భేదములు అర్థదోషములు ఉపమాదోషములు మొదలైనవి వర్ణింపఁబడినవి. పండ్రెండవది మొదలుగా నాలుగధ్యాయములలో దశవిధరసములు నాయికా నాయకలక్షణములు సంభోగవిప్రలంభ శృంగారస్వరూపములు వీరాదులవిశేష ములు విశదీకరింపఁబడినవి. కడపటిదానిలో, కథాఖ్యాంకాదికావ్యభేదలక్షణ ములు చెప్పఁబడినవి. ఇందు—

“అర్థ స్థాలంకారా వాస్తవ చూపమ్య మతిశయః శ్లేషః
ఏషా మేవ విశేషా అన్యేతు భవన్తి నిశ్శేషాః”

అనులక్షణమునుబట్టి రూపకాద్యలంకారము లన్నియు, వాస్తవోపమ్యాతి శయశ్లేషాలంకారములభేదములు గా నిరూపింపఁబడుట యొక సూతనవిశేషము. వ్యాఖ్యాత యగునమిసాధువుగూడ సీమతమును సమర్పించుచుఁ బ్రాసినగ్రంథ ములనుండి యనేక శ్లోకముల నుదాహరించి లక్షణసమన్వయము గావించుచు వచ్చెను. ఇతని వ్యాఖ్యానమున, పాణిని పింగళ భరత భర్తృహరి దండి భామ హోద్భట మేధావిరుద్ర వామనాదులు పేర్కొనఁబడిరి. పాతాళవిజయ నామ మాలా బృహత్కథా కిరాతార్జునీయ శిశుపాలవధ రత్నావళి కాదంబ ర్యర్జున చరిత మేఘదూత మృచ్ఛకటిక మాలతీమాధవ వేణీసంహారాదులు పేర్కొనఁబడి నవి. రుద్రటాలంకారమున కాశాధరుఁడు వ్రాసినవ్యాఖ్య యొకటియు, వనతరంగిణి యను మఱియొక వ్యాఖ్యయుఁ గల వని తెలియుచున్నది. ఈసందర్భముప రుద్రభట్ట కృతముగాఁ గావ్యమాలలోఁ బ్రకటింపఁబడిన శృంగార తిలకము నించుక పరిశీ లింతము,

కావ్యరసాలంకారమును నామాంతరము గల శృంగారతిలకము రచియించిన వాఁడు రుద్రుఁడనియు, ఇతఁడు త్రిపురవధ యను మఱియొక కావ్యము గూడ రచి యించె ననియు, ఈక్రింది గ్రంథాంతశ్లోకము చెప్పుచున్నది.

“త్రిపురవధా దేవ గతా ముల్లాస ముమాం సమస్త దేవనుతామ్,
శృంగార తిలకవిధినా పునరపి రుద్రః పృసాదయతి”

రసతరంగిణి యనుపేర దీనికి వ్యాఖ్య నిర్మించిన గోపాలభట్టు ‘ఆశీరూపం మజ్గళం నిబద్ధాతి రుద్రకవిః’ అని యాదిని వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ రెంటినిబట్టి శృంగారతిలకకర్త రుద్రుఁడే కాని రుద్రకవిఁడు కాఁ డని విదిత మగుచున్నది. ఒకటిరెండు శృంగార తిలకము వ్రాతప్రతులలోఁ బైగ్రంథాంతశ్లోకము లేకపోవు టయు, లేఖకులు పొరపాటున ‘రుద్రకృతే’ యనుటయుఁ గారణములుగా వీఁబరు మొదలగు కొందఱు, రుద్రరుద్రులు విరువురు నొకరే యని వ్రాసిరి కాని, అది భ్రాంతిమూలకము ప్రామాదిక మని యిపు డందఱును జెప్పుచున్నారు.

ఇది సంఖ్యోగశృంగారము విప్రలంభశృంగారము హాస్యాదిరస నిరూపణము ననుమూఁడు పరిచ్ఛేదముల గ్రంథము. దీని రచించు నుద్దేశమును రుద్రభట్టి క్రింది విధమునఁ దెలిపెను.

“ప్రాయో నాట్యం పృతి ప్రోక్తా భరతాద్యై రసస్థితిః
యథామతి నయో శ్యేషా కావ్యం ప్రతినిగద్యతే”

దీనినిబట్టి యిది కావ్యరసప్రతిపాదక మని స్పష్టపడుచున్నది. ఇందు మొదటిపరిచ్ఛేదమున శృంగారాదినవరసములు రత్నాదిస్థాయిభావములు నిర్వేదాది వ్యభిచారిభావములు స్తంభాదిసాత్త్విక భావములు కైశిక్యాదివృత్తులు అనుకూలాది నాయకులు పీఠమర్దాదినర్మనవిపులు స్వీయాది నాయకలు షుద్ధాదిభేదములు ధీరాధీరాది భేదములు మొదలుగా బహువిషయములు వర్ణింపఁబడినవి. రెండవ దానిలో విప్రలంభ శృంగారభేదములు మననావస్థలు మొదలైనవియు, మూడవ దానిలో హాస్యాదిరసములు రసముల సంబంధములు ఆయారసముల భావ విశేషములు మొదలైనవియు నిరూపింపఁబడినవి. ఇందలి లక్షణ శ్లోకములు ౨౩. ఉదాహరణ శ్లోకము లన్నియు గ్రంథకర్తవే కాని యన్యులవి కావు, అవి కొన్నివందలుండును. ౮విత్యము మిక్కిలి మృదుమధురముగా నున్నది. గ్రంథ మిట్టిదైనను, తరువాతి యాలంకారికులవృష్టి నాకర్షించినట్లు మాత్రము కనఁబడదు. ప్రధానముగాఁ గావ్యలక్షణము నలంకార లక్షణమును నిర్వచించువారికి దీని ప్రసక్తి లేకపోవుట యందుకుఁ గారణ మనవచ్చును గాని, రసప్రసంగము గావించువట్టునం దైనను శృంగారతిలకమును బ్రమాణముగా నర్వాచీనలాక్షణకు లాదరింపలే దనక తప్పదు.

రుద్రభట్టు దేశకాలములను దెలుపు ప్రత్యక్ష పృమాణములు లేవు కాని, విష్ణుశర్మ పంచతంత్రములో నితనిశృంగార తిలకములోని శ్లోకమును¹ దామోదర గుప్తని కుట్టనీమతములోని యొక శ్లోకమును² కనఁబడుచున్నవి. దీనినిబట్టి వీ రిద్దఱు విష్ణుశర్మకుఁ బూర్వు లనుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. విష్ణుశర్మ, ఆఱవ శతాబ్దిలోనివాఁ డనెడి నిర్ణయ మొకటి లోకవ్యాప్తమై యుండుటచేఁ బై యవకాశ మున కవరోధము సిద్ధ మగుచున్నది. ఇది యిటులుండ, రుద్రబాలంకారము చూచియే శృంగారతిలకము క్రీ. ౯-౧౦ శతాబ్దుల నడుమఁ బుట్టియుండు నని కాణేపండితాదులు కొందఱు హింపించుచున్నారు. పదియవ శతాబ్దిలోని లక్షణకర్త రెవరును శృంగారతిలకముమాట యెత్తలే దనుట వారు చెప్పిన కారణములలో నొకటి. ఇది యంతగాఁ బరిగణనీయము కాదుకాని, విష్ణుశర్మ పంచతంత్రమున దామోదర రుద్రభట్టుల శ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లగుట విశ్వసనీయ మగుటంబట్టి

1. సార్వమనోరథశతై రిత్యాది-పంచతం-4 ప్రక-

2. పర్యజ్ఞః స్వాస్తరణః పతిరనుకూల ఇత్యాది-పంచతం-1 ప్రక-

రుద్రభట్టు రుద్రటునికిఁ బరు డగు ననుమతమే యిష్టపితి సముచిత మగుచున్నది. రుద్రటుని కింపక తరువాతివాడై యాలంకారికులలో నెక్కువ ప్రసిద్ధి కాంచిన వాఁ డానందవర్ధనుఁడు.

అవంతివర్మ భూపాలుని కాలములోనివాడై కాశ్మీర దేశీయుఁడైన యానంద వర్ధనుఁడు క్రీ. ౮౫౫-౮౮౫ నడుమ నున్నవాఁ డనుట పరిసిద్ధము. కావ్యమున కాత్మ ధ్వని యనెడి మతము నావిష్కరించిన ధ్వన్యాలోక మిహనికృతి. ఇది నాలుగువ్యోతముల గ్రంథము. ఇందు ౧౨౨ కారికలును, తదర్థవివరణపర మయిన వృత్తియును మధురత్వైశీనిబద్ధములై యున్నవి. కారికామాత్ర గ్రంథము ధ్వని, లేక ధ్వనికారిక యనియు, వృత్తి యవలోక మనియు, ఈరెండును గలిసి ధ్వన్యాలోక ఘ్నిన దనియు, కారికాకర్త యెవరో తెలియ దనియు, అవలోకకర్త మాత్ర సూనందవర్ధనుఁ డనియుఁ గొందఁ జూహించుచున్నారు. ఇందుకు, ధ్వన్యాలోకమునకు లోచనాఖ్యవ్యాఖ్య నిర్మించిన యభినవగుప్తాచార్యుఁడు పెక్కుచోట్ల ధ్వనికారికాకారుఁడు వృత్తికారుఁ డైనయానందవర్ధనునికంటె పేటనెడిభావము ప్రకటించుటయే ముఖ్యకారణము¹. కాని, ఈభావము ప్రకటించుటలో నతఁడు వహించినశ్రద్ధ చూడఁగా, కారికలను వృత్తిని గూడ రచించినవాఁ డానంద వర్ధనుఁడే యన్నప్రతితి యతఁ డెఱిగినట్లును, అది యతని కిష్టము కానట్లును దెలియుచున్నది². కాని, కారికాకర్త యితఁ డని యతనిపే రెందైనఁ దెల్పెనా ? లేదు. పోనిండు. “కేచి ద్వాచాం స్థిత” మిత్యాదిప్రథమకారిక క్రిందివృత్తిలోని “సహృదయానా మానన్దో మనసి లభతాం ప్రతిష్ఠా మితిప్రకాశ్యతే” అను వాక్యమందలి ‘అనంద’ శబ్దము నానందవర్ధనపరముగాఁ గూడ సమన్వయించిన లోచనకారుఁ డందే యున్నసహృదయశబ్దమును మూలగ్రంథకారపరముఁగా సూహింప నైన సూహించెనా ? లేదు. వృత్తిలోనే కాదు, రెండవకారికలో నున్న సహృదయశబ్దమును గారికాకర్తపరముగా సమన్వయింపఁ జూచెనా ? లేదు. దీనినిబట్టి యభినవగుప్తుఁడు ధ్వనికారికాకర్త పే రెఱుఁగనివాఁ డని స్పష్టమగుచుండఁగా, లోచనావతారికలోని రెండవశ్లోకమందలి ‘సరస్వత్యాస్తత్త్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతామ్’ అనుపాదమం దున్నసహృదయశబ్దము ధ్వనికా

1. ధ్వన్యా. నిర్ణయసాగరముద్రణము. పుటలు. 59. 80. 122. 123. 130. మొద-

2. తత శ్చేదం కృత మిదం క్రియత ఇతికర్తృభేదే కా నగ్గతిః, పు. 123.

దర్శిత మే వేది కారికాకారే వేది భూతప్రత్యయః. పు. 138.

ప్రసపాదిత మేవేది, అస్మిన్మాత్ర గ్రంథకృ తేత్యర్థః పు. 135.

రికాకర్తృపర మనుచు, మూలగ్రంథకర్త సహృదయుఁ డని సోవనీపండితుఁడు (Prof. Sovani) చెప్పినమాట యెట్లు విశ్వసనీయయో తెలియకున్నది¹. పి. వి. కాజేపండితుఁడు, సహృదయశబ్దప్రయోగములయోచిత్యమును జర్పించి, ఇది మూలగ్రంథకర్తృసంజ్ఞగా సమన్వయించుట యంత తృప్తికరముగా లే దని సంశయించుచును, ఆనందవర్ధనుఁడే ధ్వనికారికలుగూడ రచియించెనుటకుఁ గల యితరాధారములు చూపుచునుగూడ, సహృదయుఁడు ధ్వనికారికాకారుఁ డైనచో దా గుండు నన్నట్లుగా సూచించి, యానందవర్ధనుఁడు మాత్రము కారికాకర్త కాఁ జాలఁ డనుమతమునే యవలంబించెను². సుశీలకుమారచేపండితుఁ డీవిషయమును మొదటి సంపుటమునఁ జర్పించియు, సోవనీపండితుని సహృదయవాదమును నమ్మి తింపక, ధ్వనికారికాకర్తృత్వ మింకను విచారణీయ మని విడిచెను³. ఉత్తమపరిశోధకు లిట్లు నిర్ణయింపక విడుచుటచేతనే యీవిషయము దురవగాహముగా నున్న దని స్పష్టపడుచున్నది. కాఁలసినవారు పూర్వోక్తవిమర్శకులగ్రంథములు చూడవచ్చును గావున నిందు వారు గావించినచర్చలు సంగ్రహించి వ్రాయుట గూడ ననావశ్యకము. అందుచే ధ్వనికారికలును, అవలోక మనువృత్తియుఁ గూడ నిర్మించినవాఁ డానందవర్ధనుడే యనుటకుఁ గలహేతువులు కొన్ని ముందు చూతము.

౧. వామనరుద్రటులు గ్రంథరూపము దాల్చినఘనమిత మెఱిగినట్లు కనరాదు. 'రితి రాత్మా కావ్యస్య' అనెచివామనునిసూత్రము చూచియే 'కావ్య స్మాత్మా ధ్వని రితి బుధై' రిత్వాది ప్రథమ ధ్వనికారిక పుట్టినట్లు కనఁబడుచున్నది. కావున నిది, శ్రీ. ౮౫౦ పూర్వము లే దనవచ్చును. ఆనందవర్ధనుఁడు ప్రథమ కారికావృత్తి సందర్భమున "తథా చాన్యేన కృత ఏవాత్ర శ్లోకః" అని యదాహరించిన శ్లోకము⁴ గ్రంథకృత్యమానకాలభావి యగుమనోరథకవి రచియించిన దని యభినవగుప్తుఁ డన్నమాటను బట్టి ధ్వనికారిక శ్రీ. ౮౦౦-౮౧౫ నడుమఁ బుట్టియుండు నని కాజేపండితుఁడు సందేహించుచుఁ జెప్పెనుగాని, ప్రమాణాంతరబద్ధము గాని యట్టి

1. J. R. A. S. 1910. P. P. 164-167.

2. సాహిత్యదర్పణపీఠిక. P. P. LX-LXIV.

3. See Sanskrit Poetics Vol II P. 175. Vol I. P. P. 114-115.

4. కావ్యం శబ్దస్వనినా నమన్విత మితి ప్రిత్యా ప్రశంసజ్ఞాదో

నో విదోః లభిదధాతి కిం మమతినా వృష్టః స్వరూపం ధ్వనేః. ధ్వన్యా. పే. 9.

మాట విశ్వసనీయము కాఁజాలదు. ఈమనోరథుఁడు శ్రీ. ౭౮౦ ప్రాంత మందలి జయాపీఠుని సమకాలికుఁడైన మనోరథుఁ డనుటకుఁ బ్రమాణము కనరాదు.

౨. శ్రీ. ౮౫౦ తరువాతఁ బుట్టినధ్వని కారికలకర్తపేరు శ్రీ. ౯౦౦ ప్రాంతమున నున్నయానందవర్ధనునికీఁ దెలియకపోయె ననుట యసంగతము.

౩. అట్లు గాక, నిజముగా ధ్వనికారిక తనకు మిక్కిలి ప్రాచీనమై తత్కర్త పేరు తనకుఁ దెలియరాకున్నచో, వృత్తాంధమునఁ గావ్యాత్మవిచారము గావించుచు ధ్వనిప్రశంస చేయునందర్భమునఁ గృతజ్ఞతతో నీకారికలు పూర్వాచార్యప్రణీతము లని చెప్పియుండును, అట్లు గాక. కొందఱు ఊహించి నట్లు ధ్వనికర్త గురువే యైనచో నాచార్యపూజ్యపాదప్రయోగమున నతని స్మరించియుండును. అతడు సమకాలికుడు మిత్రుడునైనచో నతనిపేరు చెప్పి యుండును. సహృదయ చక్రవర్తియైన యానందవర్ధనుఁ డివి యేవియుఁ జేయలేదు.

౪. ఆనందవర్ధనుఁడు కారికల కవతారికలు వ్రాయువట్టుల గ్రంథముసర్వత్ర— ఇద ముచ్యతే—దర్శయిష్యతే.తత్ప్రతిసమాప్తీయతే - ఇత్యాదిగాఁ గర్మార్థక క్రియలే ప్రయోగించెనుగాని, అహ—దర్శయతి.ఇత్యాదిగా నన్యశంకా నివారణార్థకము లైన కర్తృత్వకక్రియలు ప్రయోగించలేదు. తానే మూల కర్తయుఁ దానే వ్యాఖ్యాతయు నైనపుడే యీ విధానము సముచిత మగును. అన్యుఁడు మూలకర్త యైనచో నొకచోట నైనను, “ఇదం కారికాకారఅహ” అనక పోయినను, ఇదంకారికాకారే ణోక్త’ మని యైనను జెప్పకుండునా? అన్యుల యశస్సును మఱుగుపఱుచునట్టి వంచకుఁడా, ఆనంద వర్ధనుఁడు?

౫. కావ్యధ్వని కారికలకు, కావ్యధ్వని, లేక ధ్వని యనెడినామము లభినవగుప్తాద్యాలంకారికు లందఱు నుపయోగించియున్నారు, ఇందు ధ్వని సంజ్ఞ యెత్తి శ్రీ. ౯౦౦ ప్రాంత మం దున్న రాజశేఖరుఁడు—

“ధ్వని నాతిగభీరేణ కావ్యతత్త్వనివేశినా
అనన్దవర్ధనః కస్య నాసీ దానన్దవర్ధనః”

అనుచు ధ్వనికర్త యానందవర్ధనుఁ డైనట్లు ప్రశంసించి యున్నాఁడు¹. వక్రక్రిజీవితకర్తయగు కుంతకుఁడు ధ్వనికారుఁ డానందవర్ధనుఁ డని యతనిమాట లెత్తియున్నాఁడు, క్రీ. ౧౦౦౦-౧౦౫౦ లోని వ్యక్తి వివేకకర్త యగు మహిషు భట్టును² క్రీ. ౧౦౨౦-౧౦౮౦ లోని యాచిత్య విచారకర్త యైన క్షేమేంద్రుఁడును³ ధ్వనికారికలును వృత్తియుఁ గూడ నానందవర్ధన కృతము లనియే పెక్కుచోట్ల సతనిమాటలు గ్రహించి యున్నారు. క్రీ. ౧౧౫౦ ప్రాంతములోని కావ్యాను శాసనకర్తయగు హేమచంద్రుఁడు ధ్వనికారికలు రెం డానందవర్ధనునివిగా గ్రహించి యున్నాఁడు⁴. ప్రతిహరేంద్రరాజు, ఉద్భటాలంకారవృత్తిలో, ఆనందవర్ధనుని వృత్తిలోనిమాట లుద్ఘాటించుచు, సహృదయుఁ డానందవర్ధనుఁ డైనట్లు తెలిపి యున్నాఁడు⁵. ఇది సహృదయుఁ డనువాఁడు వేఱు, అతఁడు కారికాకర్త యనెడి వాదమునకు భంజకము. ఇంక నిట్టి ప్రమాణవచనములు కలవు కాని, పూర్వోక్త ప్రమాణములనుబట్టి, ఆనందవర్ధనుఁడే కారికలు రచియించి, అతఁడే వానిని వృత్తి రచియించె ననెడి పూర్వప్రతీతి విశ్వసనీయ మనుట కివి చాలకపోవు. ఈరెంటిని రచియించినవారు వే అనుటకుఁ బ్రబలమైన ప్రమాణము లభించునంతవఱకు నీ రెంటి కర్త యానందవర్ధనుఁడే యని విశ్వసితము.

అసాధారణ ప్రతిభాశాలియైన యీవిద్యవృత్తి, యివి గాక దేవీ శతకము అర్జునచరిత మహాకావ్యము విషమపాణలీల యనెడి ప్రాకృతగ్రంథము ధర్మోత్తమ యనెడి నిశ్చయటీకకు వివరణము రచియించినట్లు కనఁబడునుగాని; దేవీశతకము తప్పఁ దక్కినవి యిప్పుడు గోచరింపకున్నవి. అర్జునచరితవిషమపాణలీలలనుండి యుదాహరింపఁబడినకొన్ని శ్లోకములు ధ్వన్యాలోకమునఁ గలవు⁶. ఇతఁడు పూర్వలక్షణకర్తలలో భరతభామహోద్భటులను జేర్కొనెను. పూర్వకవులలోఁ గాళిదాస శ్రీహర్షభవభూతి భట్ట బాణాదులకృతులనుండి కొన్ని శ్లోకము లుదాహరించెను. ఇతని ధ్వన్యాలోకమునకుఁ జుంద్రిక యను మఱియొక వ్యాఖ్య

1. ఈశ్లోకము రాజశేఖరకృతముగా సూక్తిముక్తావళిలో నున్నది.

2. వ్యక్తివి. పుట 29, 34.

3. యాచిత్య. శ్లో 18. క్రిందివ్యాఖ్యలో. తదుక్త మానంద వర్ధనేన-విరోధీ వా విరోధీవా రసోఽగ్ని రిసా స్తరే-ఇది, ధ్వన్యా-3-24, అవిరోధీ విరోధీవా-ఇత్యాదిగా నున్నది.

4. ధ్వన్యా. 3-30, 39-కావ్యాను. పుట 113, 235.

5. ఉ. పృ. పుట. 79-85. తైః (సహృదయైః) సహృదయై ర్వ్యంజకత్వముక్తమ్....

6. మఱియే-మమైన. అనుచు-62-152-148. మొద. పుటలలో నున్నవి.

యున్నట్లు తెలియును గాని, అది లభింప కున్నది. మహిమభట్టు భట్టనాయకుడు మొదలగు కొందఱు ధ్వనిమతమును మిక్కిలి నిరసించి విమర్శించినను¹ ఇది యుదయించినది మొదలుగాఁ బెక్కండ్ర యాచరించునకుఁ బాత్రమైనట్లు రాజాన కరుయ్యఁబడుట గావించిన ఘ్ని ప్రశంసయే చెప్పుచున్నది. ఇదియిట్టి వ్యాతిగడించుటకు శ్రీమదభినవగుప్తాచార్యుని లోచనముగూడఁ దోడ్పడిన దనుట సత్యేతరము కాఁజాలదు. అభినవగుప్తఁడు సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడు, బహుగ్రంథకర్త, విమర్శ చాగ్రణి. ఇతఁడు, శ్రీ. ౯౯౧ లో, క్రమస్తోత్రమును ౧౦౦౩ లోఁ బ్రత్యభిజ్ఞా విమర్శినియు² రచించినట్లు వాని కడపటి శోకములవల్లఁ దెలియుటంబట్టి, యితఁడు శ్రీ. ౯౬౦.౧౦౩౦ నడుమ నున్నవాఁ డని విదిత మగుచున్నది. ఈమహా విద్వాంసుఁడు, భరతనాట్య శాస్త్రాధికార్యకౌతుకనివరము తంత్రసారము తంత్రాలోకము నాట్యలోచనము పరమార్థసారము మొదలుగా నిరుదవియైదు కృతులు నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది, అట్టి యీ పండితుఁడు చేపట్టినధ్వని యన్న నాశ్చర్యమేమి? కాని, కడపటియుద్వేగమున కిరనిలోచనవ్యాఖ్య లభింపక పోవుట విచారకరము. చంద్రికావ్యాఖ్య నితఁడు చూచియే, అది సముచితముగా లే దను భావమునఁ దా నిలోచనము రచించినట్లుగా మూడవ యుద్వేగము కడపట నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“కిం లోచనం వినా లోకో ఛాతి చంద్రికయా పి హి

తే నాభినవగుప్తే ఒత్ర లోచనోస్మిలనం వ్యధాత్”

మఱియు, “ఇ త్యలం పూర్వవంత్యై స్సహ వివాదేన “ఇత్యాదిగా, చంద్రికాకారమతమును బెక్కుచోట్ల ఖండించియున్నాఁడు.

“కావ్య స్యాత్మా ధ్వని రితి బుధై ర్య సమామ్నాతపూర్వః” ఇత్యాది మొదటికారికయు, దానివృత్తియు లోచనమునుగూడ ధ్వనిమతము పూర్వము నుండి వచ్చుచున్న దనుభావము తెలిపినవి గాని, గు జాలంకార రీతి రస మతముల వలె నిది వాక్యబద్ధము కా దని లోచనకారుని మాటలవల్లనే తెలియుచున్నది. ³.

1. వ్యక్తివివేకము, హృదయదర్పణము, మొదలగువానిలో—

2. ఇతి సవతితమేనస్మి న్నల్పనా న్యై యుగాంశే తిభిశశిజలధిసే—కలి.4115-రౌకికాబ్జములు 90-క్రీ. 1015.

3. పరమృతయా య సమామ్నాతః = వినాపి విశిష్టపుస్తకేషు వివేచనా దిత్యభిప్రాయః. ధ్వన్యా.

కావుననే వామనరుద్రటులకాలమందుఁ గూడ ధ్వనిమతము లే దని యంతకు మున్ను మనము తెలిసికొనియున్నాము. గ్రంథాదియం దానందవర్ధనుఁడు, ధ్వనిని సమర్థించుటకు ముందుగా ధ్వన్యభావవాదులమతము లాశంకించుటలో “తద్వ్యతిరిక్తః కోఽయం ధ్వని ర్నామ-నాప్తేవ ధ్వనిః-న సంభవ త్యేవ ధ్వనిర్నామాపూర్వః కశ్చిత్” అని చెప్పిన మాటలవల్లఁ గూడ నిది యంతకుఁ బూర్వము సిద్ధమై గ్రంథస్థ మైనది కాదని సూచిత మగుచున్నది. “తత్పరా వేవ శబ్దాః” అనుకారికక్రిందివృత్తివల్ల¹ ప్రాసితమమైన వైయాకరణ (స్ఫోట) ధ్వనివాదము ననుకరించి యుదయించినట్లు గోచరించుచున్న యీధ్వనిమతము నవీన మైన దని ఆనందవర్ధనునకు వెనువెంటనే క్రీ. ౯౨౫ ప్రాంత మందున్న ముకుళపండితుఁడు తనయభిధావృత్తిమాతృకలోఁ జెప్పియున్నాడు². కాశ్మీరరాజైన యనంతభూపరుని కాలములోని క్షేమేంద్రుఁడు (క్రీ. ౧౦౨౦-౧౦౮౦) తనయౌచిత్యవిచారచర్యలో ‘తదుత్త మానందవర్ధనేన’ అనుచు, అవిరోధీ విరోధీ వేత్త్యాదికారిక సుదాహరించి యున్నాడు³. క్రీ. ౧౦౮౨-౧౧౭౨ లోని హేమచంద్రుఁడు తనకావ్యానుశాసనమువ్యాఖ్య యగు నలంకారచూడామణివివేకములో “ప్రతీయమానం పున రన్యదే” వేత్త్యాదికారిక యానందవర్ధనునిది గా గ్రహించియున్నాడు⁴. ఇట్లే యింకను చెక్కెంద్రు పూర్వులు ధ్వనికారికలును వృత్తియుఁ గూడ నానందవర్ధనుఁడే రచియించినట్లు చెప్పుచుండ ధ్వనిమతము నవీన మనుట కాత్రేవ మేమి ? ఇది యిట్టి దైనను, ధ్వన్యాలోకలోచనముల కలంకారశాస్త్రమున నుత్తమస్థానము గలదనుట నిర్వివాదము. తరువాత పెడలిసవానిలోఁ గేవల మాలంకారికములు కాకున్నను, కొన్ని గుణములనుబట్టి యీ సందర్భమున గ్రహింపఁదగినవి కావ్యమీమాంసా దశరూపకములు. అందు—

1. ప్రథమేహి....వైయాకరణః....శ్రౌయమాణేషు వర్జేషు ధ్వని రితి వ్యవహరన్తి.

త దైవాన్త్యై స్తస్మతానుసారిభిః కావ్యతత్త్వార్థదర్శిభి ర్వాచ్యవాచక

మిత్రః శబ్దాత్ కావ్య మితి వ్యపదేశ్యో వ్యంజకత్వసామ్యార్థస్య రితివృత్తః-

శబ్దబ్రహ్మణాం వివశ్చిరాం మత మాశ్రిత్యైవ ప్రవృత్తౌఽయం ధ్వనివ్యవహారః-

పు. 47-199 ధ్వన్యారోకము,

2. లక్షణ మార్గాదగహితత్వం తు ధ్వనేః సహృదయై ర్నూతనత యోపపత్తికస్య విద్యత ఇది—అభి. పుట. 21—

3. ధ్వన్య. 3-24—జాచి-18 శ్లో. క్రిందివృత్తిలో—

4. ధ్వన్య. 1-4 అ. వివే. పు. 113.

రాష్ట్రమీమాంస, అహర్వయమైన స్వతంత్రగ్రంథ మని దానిప్రథమా
 గ్రంథమువల్లనే తెలియును. “శివుఁడు పరమేష్ఠివైకుంఠాదు లగు నఱువదినలు
 గురుశిష్యుల కుపదేశించినరీతిని, స్వయంభువు శిష్యులకుఁ గావ్యవిద్య నుపదేశించి,
 వారిలో సారస్వతేయుఁడగు కాశ్యపురుషు నీవిద్యను ముల్లోకములఁ బ్రవర్తింపఁ
 జేయుటకై నియమించెను. అట్లేఁడు పదునెనిమిదియధికరణముల కావ్యవిద్యను దివ్య
 లకుఁ జెప్పెను. వారిలో సహస్రాక్షుఁడు కవితాసృజమును, ఉక్తిగర్భుఁ డాక్తిక
 మును, సువర్ణనాథుఁడు రీతినిర్ణయమును, ప్రచేతనాయనుఁ డానుప్రాసకమును,
 చిత్రాంగదుఁడు చిత్రయమకములను, శేషుఁడు శబ్దశ్లేషమును, పులస్త్యుఁడు వాస్తవ
 మును, జానకాయనుఁ డాపమ్యమును, పారాశరుఁ డతిశయమును, ఉతభ్యుఁ డర్థ
 శ్లేషము, కుడేరుఁ డుభయాలంకారికమును, కామదేవుఁడు వైసోదికమును, భర
 తుఁడు రూపకనిరూపణీయమును, నందికేశ్వరుఁడు రసాధికారికమును, ధిషణుఁడు
 దోషాధికరణమును, ఉపమన్యువు గుణోపాదానికమును, కుచుమారుఁ డాపనిషది
 కమును, పరించి, యాయావిషయములను విశదీకరించుచు శాస్త్రములు నిర్మించిరి.
 పితృవృత్తమైన యీవిద్య ప్రకీర్ణ మగుటచేతను, ఆయాశాస్త్రములందు కొంత
 కొంత యుచ్చిన్న మగుటచేతను, అందలియెల్లవిషయములకు సంగ్రహముగాఁ బదు
 నెనిమిది యధికరణముల యీకాశ్యమీమాంసా గ్రంథము రచియింపఁ బడినది¹.”
 ఇత్యాదిగా మొదటియధ్యాయము చెప్పినదానినిబట్టి రాజశేఖరుఁడు పదునెని
 మిదియధికరణములు నిర్మించె నని తెలియవచ్చును గాని, అందు కవితాసృజ
 మనెడి ప్రథమాధికరణముమాత్రమే ముద్రణమునకు లభించినది. శాస్త్రసంగ్రహ
 మనెడి యీప్రథమాధ్యాయ మెల్లవిధముల వాఙ్మయసకామసూత్ర ప్రథమా
 ధ్యాయమైన శాస్త్రసంగ్రహము ననుకరించినది. ఇందలి కుచుమారుఁ డం దాపని
 షదికకర్తగాఁ దెల్పినఁబడినవాడే. ఇందలి సువర్ణనాథుఁ డందు సాంప్రయోగిక
 కర్త. ఇందలి భరతుఁడే నాట్యశాస్త్రకర్త. ఇంతకు మించి పూరోక్త మునులు నిర్మిం
 చిన గ్రంథములఁజాడ యెందును గనరాదు, వినరాదు. అందుచే రాజశేఖరుఁడు
 కాశ్యమీమాంసాప్రాచీనతను దానిఘనతను బ్రశంసించుటకై ఇందలి యాయా
 ధాగముల నయ్యామునుల కంటఁగట్టినట్లు భావింపవచ్చును గాని, యితఁడు
 ప్రతిష్ఠ చేసినట్లుగాఁ బదునెనిమిది యధికరణములను రచియించె నని మాత్రము
 చెప్పుక రప్పకున్నది. ఇందుకు, చతుర్థాధ్యాయమున నితఁడు “యది సారస్వతో
 ఽనుభావః ప్రసాదయతి త మౌపనిషదికే వఙ్మయః” అని చెప్పుటయు, అలం

1. ఇ తీయం ప్రయోజకాగ్లవతి సంక్షిప్త సర్వ మర్థ మల్పగ్రన్థేన, అష్టాదశాధికరణీ
 ప్రణీతా—

కారశేఖరమనులక్షణము పదునొకండవమరీచిలో నుపమాలంకార ప్రశంసాసందర్భమున రాజశేఖరునిదిగా—

“అలంకారశిరోరత్నం సర్వస్వం కావ్యసమ్మదామ్,
ఉపమా కవివంశస్య మా త్రై వేతి మతి ర్మమ”

అనుశ్లోకము సుద్ధాటించుటయు నిదర్శనము లగుచున్నవి. అయిన నేమి ? శాస్త్రసంగ్రహము మొదలుగాఁ గాలవిభాగము వఱకుఁగల పదునెనిమిదిచిన్న యధ్యాయములతోడి మొదటి యధికరణము మాత్రమే లభించుచున్నది. బహువిషయవిమర్శక మైనయిది సాహిత్యమునకు భూషణ మనఁదగి యున్నది. ఇట్టి యుత్తమశాస్త్రగ్రంథము నిర్మించిన రాజశేఖరుఁడు యాయావరవంశోత్పన్నుఁడు. ఇతఁడు తనపేరుకు బదులుగా నీగ్రంథమందు యాయావరీయసంజ్ఞనే వాడుకొని యున్నాఁడు. ఉదయసుందరీతిలకమంజర్యాదికర్త లితని యాయావరకవినామముననే ప్రశంసించిరి. ఇతఁడు తనబాలభారతాదినాటకములలో, కాన్యకుబ్జము పాలించిన మహేంద్రపాలుని నతనిసుతుఁ డగుమహీపాలుని వర్ణించుటనుబట్టి ౯౦౩, ౯౦౭ సంవత్సరములలో² పరిపాలకులుగా నుండినవారికి సమకాలికుఁ డగు రాజశేఖరుఁడు క్రీ. ౮౭౫—౯౨౫ నడుమ నున్నవాఁ డని తెలియుచున్నది. ఇతని కింపుక తరువాలివాఁ డై క్రీ. ౯౪౦ ప్రాంతమువాఁ డైనముకుళభట్టు రచించిన—

అభిధావృత్తి మాతృకయనులక్షణము పదియేను శ్లోకములతోడిదై యతని వృత్తితోనే ముద్రిత మైనది. ఇది శబ్దముఖ్యార్థలాక్షణికార్థముల వివరించుచుఁ బ్రాధాన్యము వహించినది. ప్రతీహారేందురాజునకు గురు వయిన యితఁడు భట్టకల్లటుని పుత్రుఁడు. అతఁ డవంతివర్మకాలములోనివాఁ డని—

“అనుగ్రహాయ లోకానాం భట్టాః శ్రీకల్లటాదయః,
అవంతివర్మణః కాలే సిద్ధా భువ మవాతరన్.”

1. ఇది, బౌద్ధమ్యాధిరరణములో నుండియుండును.

2. ఇండియన్ ఏంటిక్వరీ. సంపు. 16, 34—ఎసిగ్రాఫియాఇండికా—సంపు. 1—171.

అనురాజతరంగిణీశ్లోకమునఁ చెలియుచున్నది¹. రాపున ముకుళునిపూర్వోక్త కాలము సరి యగును. ఇరని కించుకపరఁ డైన భట్టతాతుఁడు నిర్మించిన—

రాఙ్మకౌతుకము లభింపకున్నది గాని, అది యుత్తమలక్షణ మైనట్లుగా నర్వాచీనులు గావించిన ప్రశంసలవల్లఁ గనఁబడుచున్నది ‘యదుక్త మస్మదు పాఢ్యాయభట్టకాతేన’². అనెడి యభినవగుప్తవచనమునుబట్టి యతనిగురు వైనట్లు తెలియఁబడుచున్న యితఁడు శ్రీ. ౯౬౦ ప్రాంతమువాఁ డనుట విదితము. అభినవ గుప్తుఁడు శాంతరసమునుగూర్చి ప్రసంగించుచు “మోక్షహేతు వైనశాంతము సర్వరసములకంఠఁ బ్రధానతమ్” మని తమయుపాధ్యాయులు రాఙ్మకౌతుకమునఁ జెప్పినట్లును, ఆగ్రంథమునకుఁ దాను వివరణము వ్రాసినట్లును, తెలిపియున్నాడు³ హేమచంద్రుఁడు తనరాఙ్మనుశాసనములో భట్టతాతునివని యీక్రింది మూఁడు శ్లోకము బుదాహరించియున్నాడు⁴.

“నాన్యషిః కవి రిత్యుక్త మృషిశ్చ కిల దర్శనాత్,
విచిత్రభావధర్మాంశతత్త్వప్రభ్యా చ దర్శనమ్,
స తత్త్వదర్శనా దేవ శాస్త్రైషు పఠితః కవిః,
దర్శనా ద్వర్ణనా చ్చాథ రూఢా లోకే కవిప్రతిః
తథాహి దర్శనే స్వచ్ఛే నిత్యే ప్యాదికవే ర్మునేః
నోదితా కవితా లోకే యావ జ్ఞాతా న వర్ణనా.”

ఈశ్లోకములను సోమేశ్వరుఁడు రాఙ్మప్రకాశటీకలోఁ గూడ నుదాహరించి యున్నాడు. మాణిక్యచంద్రుఁడు సంకేతవ్యాఖ్యలో భట్టతాతకృతముగా నీక్రింది శ్లోకము గ్రహించెను⁵.

“ప్రజ్ఞా నవనవోన్మేషశాలిని ప్రతిధా మతా,
తదనుప్రాణనాటివద్వర్ణనానిపుణః కనిః, తస్య కర్మస్మృతం కావ్యమ్”

1. రాజశ. 5-86—

2. ఛ. లో. పుట 29—

3. ఛ. లో. పుట 178.

4. హేమ. శాఙ్మ-పు. 316 —

5. కావ్య ప్ర. సంకే—మైసూరుముద్రణము. పుట 7.

ఈపై ప్రమాణములనుబట్టి యుత్తమ సాహిత్యలక్షణముగాఁ గనిపించెడి కావ్యకాతుకము మృగ్య మయ్యెఁగదా యని విచారింపక తప్పదు. ఇతని కించుక పరుఁడై రసవిచారమున భుక్తివాదము లేవనెత్తిన భట్టనాయకుఁడు నిర్మించిన—

హృదయదర్పణముగూడ నవృశ్య మగుట సాహిత్యవిద్యకుఁ దీఱనిలోప మనవచ్చును. ఇది భరతనాట్యశాస్త్రమునకు వ్యాఖ్య యని కొంచతయధిప్రాయము¹. కాని గ్రంథము కనరాకపోవుటచే నివ మిత్ర మన వీట లేకున్నది. అభినవగుప్తాచార్యుఁడు లోచనములో హృదయదర్పణముపే రెత్తియు భట్టనాయకునిపే రెత్తియుఁ గొన్నిమాటలను గొన్నిశ్లోకములను గూడ స్వీకరించి యున్నాఁడు². ఆశ్లోకములనే హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమున నుదాహరించియున్నాఁడు³. ఆశ్లోకము లివి—

“శబ్దప్రాధాన్య మాశ్రిత్య తత్ర శాస్త్రం పృథ గ్విదుః,
అర్థత త్తేన యు క్తంతు వద వ్యాధ్యాన మేతయోః.
ద్వయో ర్గుణత్వే వ్యాపారప్రాధాన్యే కావ్యభీ ర్భవేత్”

రుయ్యకుఁ డలంకారసర్వస్వమున భట్టనాయకుని చేర్చొని వ్యంగ్యవ్యాపార విచారణ కావించెను. జయరథుఁడు దానివ్యాఖ్యలో భట్టనాయకుని హృదయదర్పణ కారునిగాఁ జేర్చొనియున్నాఁడు⁴. ధ్వనిమత మణిగింప వ్యక్తివిచేకము నిర్మింపఁ బ్రతిని పూనినమహిమభట్టు నీక్రిందిశ్లోకమునకు—

“సహసా యశో లభినర్తం నముద్యతా దృష్టదర్పణా మమ ఛీః
స్వాల్పస్కారవికల్పనే వేత్తి కథ మి వావద్యమే”⁵.

రుయ్యకుఁ డర్థమువ్రాయుచు, “దర్పణోహృదయ దర్పణాఽప్యేథానిధ్వంసః గ్రన్తోఽపి” అనుచు నిందలిదర్పణశబ్దమున కర్థ మనియు హృదయదర్పణగ్రంథ మనియు రెండర్థములు తెల్పెను. దీనికి ధ్వనిధ్వంసవ్యవహార మున్నట్లుగా,

1. చూ. S. K. De పండితుని Sanskrit poetics Part II, P. 24.

2. ధ్వన్యా. లోచ. పుట 27.—

3. హే. కా. పు. 3.

4. అలం— పు. 9. 12.—

5. వ్య. వి— పుట, 1.

“కింవ వస్తుభ్యనిం చూషయతా రసధ్వని స్తదనుగ్రహకః సమర్థత ఇతి సుప్తకరాం ధ్వనిధ్వంసో ఽయమ్”¹ అనెడియభినవగుప్తునిమాటవల్లఁ గూడ స్పష్టపడుచున్నది. ఇత్యాదిబహువ్రమాణములనుబట్టి, ఆనందవర్ధనునికిని, అభినవగుప్తునికిని సమమ మన్నట్లు తెలియవచ్చెడి భట్టనాయకుఁడు శ్రీ. ౯౫౦-౧౦౦౦ సమమవాఁడై ధ్వనివాచమును ఁపించుచు, కావ్యాత్మ రస మనెడి వాచమును సమర్పించుచు సాహిత్యలక్షణమైన హృదయదర్పణము రచియించినట్లు విదితమగుచున్నది. ఇతని భక్తివాచమునకు మూలమైన యీక్రిందిలక్షణ శ్లోకములను జయరథుఁ డలంకారసర్వస్వవ్యాఖ్యలో నుదాహరించెను²,

“అభిధా ధావనా చాన్యా తద్దోగీకృతి రేవచ,
అభిధా ధామతాం యాతే శబ్దాల్పజ్యృతీ తతః,
ధావనాధావ్య ఏషోఽపి శృణ్వారాదిగణో మతః
తద్దోగీకృతిరూపేణ వ్యాప్యతే సిద్ధిమా న్నరః”

వీనిభావమునే రసనిర్వచనమున మమ్మటభట్టు “నతాటప్యే” నేతివచనమునఁ జూపి యున్నాఁడు³. ధ్వనిమతముతో లోల్లటశంకుకులరసనిర్వచనముల నిరాకరించిన యీనాయకుని మాణిక్యచంద్రుఁ డిట్లు ప్రశంసించియున్నాఁడు.

“న వేత్తి యస్య గాఘ్నిర్యం గిరి తుఙ్గోఽపి లోల్లటః,
త త్తస్య రసపాఠోదేః కథం జానాతు శంకుకః ?
భోగే రత్యాదిభావానాం భోగం స్వ స్యోచితం బ్రువన్,
సర్వధా రససర్వస్వ మథాంక్షీ ద్భట్టనాయకః”⁴

దీనినిబట్టి యతనికాలమున హృదయదర్పణము వ్యాప్తిలో నున్నట్లును, రసనిర్వచనమున భట్టనాయకమతమున కాదరణ మున్నట్లును గనఁబడుచున్నది. ఈభట్టనాయకుఁ డభినవగుప్తుని కించుకపూర్వఁడో లేక సమకాలికుఁడో యైయుండు ననుట నిశ్చయము గావున, రాజతరంగిణిలోఁ బేర్కొనఁబడిన శంకరవర్మకాలము (శ్రీ. ౮౮౩-౯౦౨) లోని భట్టనాయకుఁడు కాఁ డనువిషయమున⁵

1. ధ్వ. లో—పుట. 20.

2. అలం. స. విమ. పుట. 9.

3. కావ్యప్రకా. పుట. 110.

4. కావ్య. సంకే. పుట. 147.

5. రాజత, 5-59 సాహిత్యదర్పణపీఠిక 79,

పి. వి. కాబోపండితుడు సంశయించెనుగాని యితఁ డతఁడు కాఁ డనుటయే యుచితము. ఇంక దీని కించుక తరువాతిదై —

క్రీ. ౧౦౨౦ ప్రాంతమున నుదయించినవక్రోక్తిజీవితముమాట యొకింక. దీనికర్త యగుకుంతకుఁడు ప్రాచీనాలంకారికులలో గణన కెక్కి యర్వాచీనులచేఁ బెక్కునందర్భముల స్మరింపఁబడినవాఁడు. కావితావృత్తాత్మకమై పూర్వకవుల యుదాహరణోక్తములతో వెలయుచున్నయిది నాలుగు న్యేషములగ్రంథము. మొదటి యున్మేషము నారంభించుచు, కావ్యలక్షణము చెప్పి, శబ్దార్థరూప మైన కావ్యమునకు, కవీశ్వరుని వైదగ్యభంగిభణితిరూపమైన వక్రోక్తియే యలంకృతి యని కవి యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“శబ్దో వివక్షితార్థైకవాచకోఽన్యేషు సత్స్వపి,

అర్థ స్పృహదయాహ్లాదకారీ స్వస్పృష్టసుందరః,

ఉభావేతా వలజ్జగ్ర్యో తయోః పున రలఙ్కృతిః,

వక్రోక్తి రేవ వై దగ్యభజీ ఫణితి రుచ్యతే.”

దీనినిబట్టి యాలక్షణము వక్రోక్తి జీవితమైనది. వక్రోక్తి వైచిత్ర్యమే కావ్యజీవిత మని యితనిమతము. సహృదయుల కాహ్లాదము కలిగించునది చమత్కారకారియైన వక్రోక్తియే యని యితని సిద్ధాంతము. దీనికి వైచిత్ర్య మార్గము సుకుమారమార్గము మధ్యమమార్గ మని మూఁడు మార్గములు చూపఁబడినవి. ఇందు మధ్యమమార్గము వైచిత్ర్య సౌకుమార్యములతోఁ గూడి మనోహర మగునని యిట్లు వర్ణింపఁబడినది.

“మార్గోఽసౌ మధ్యమో నామ నానారుచి మనోహరః,

స్పర్థయా యతః పర్థస్తే మార్గద్వితయసమ్పదః”

ఇందు మొదటి యున్మేషమునఁ గవిత్వవైచిత్ర్యము లావణ్యాదుల లక్షణములు మొదలైనవియు, ద్వితీయమున వర్ణవిన్యాసవక్రత్వాదులు, తృతీయమున వాక్యవైచిత్ర్య వక్రతాదులు, చతుర్థమునఁ బ్రకరణ వక్రతా ప్రబంధ వక్రతాదులు వర్ణింపఁబడినవి. ప్రకరణవక్రతకు శాకుంతలాదులలోని దుర్వాసోముని ప్రదేశాదులుదాహరింపఁబడినవి. కుంతకుఁడు స్వభావోక్తి నలంకారముగా నిరూపించుట యనర్హ మనుచు నిట్లాక్షేపించి యున్నాఁడు.

“అలక్ష్యరకృతాం యేషాం స్వధావోక్తి రలక్ష్యుతిః,

అలక్ష్యరలయా లేషాం కి మన్య దవత్తివత్”

మఱియు దండిభామహాదులు పేర్కొన్న రసవదూర్జస్విప్రేయోఽలంకారము లలంకారులు కావని నిరూపించి యున్నాడు. ఈవిధముగాఁ గావ్యమెట్లు సహృదయరంజక మగు ననువిషయమున నితఁడు కావించిన చర్చలును విమర్శనములును నిర్వచనములు నితనివ్రతిభావాచార్యమును దెలుపుచు నితని యీకృతికి సాహిత్యమున నుత్తమస్థాన మొనఁగించున్నవి. ఇందలి పెక్కు లక్షణము లర్వాచీనులైన సోమేశ్వరుఁడు కుమారస్వామి మొదలగువారు సగౌరవముగా స్వీకరించియున్నారు. అట్టి యీకృతి చెన్నపురి రాజకీయ పుస్తకాలయమున నజీవమై యున్నది. దీనికి ముద్రణభాగ్య మెప్పుడు గల్గునో! దీని తరువాత గణింపఁదగినది దశరూపకము.

దశరూపకకర్త యగుధనంజయుఁడు ఛారానగర పాలకుఁడును వాక్పతిరాజ నామాంతరుఁడు నగు మంజుమహీపాలుని యాస్థానములోనివాఁడై యతనికి నమ కాలికుఁడని దశరూపకాంతిమల్లోకము చెప్పుచున్నది. అందుచే నితఁడు క్రీ. ౯౯౦ ప్రాంతమం దీకృతి రయించె ననవచ్చును. ఇందలి నాలుగు ప్రకాశములలో రెండవది నాయకనాయకలక్షణములను నాల్గవది యష్టవిధరస లక్షణములను దెల్పుచున్నవి. దానంజేసి యిది యలంకార శాస్త్రగణనీయ మైనది. ఇది భరతనాట్య శాస్త్ర ముధారముగా జనియించిన దయ్యు రూపకలక్షణవివరణమునఁ గొంత స్వార్థంత్రమును నవీనతను జూపి ప్రామాద్యము గడించినది. దీని వ్యాఖ్యాతయగు భనికుఁడు మూలక ర్తవలెనే విష్ణుసుతుఁడనని వ్రాసికొన్నాడు. దీనినిబట్టి ధనంజయుఁడే తన గ్రంథమునకుఁ దాను వ్యాఖ్యవ్రాయుచు ధనికనామ మువయోగించు తాదెనో, లేక భనికుఁడనువాఁడు ధనంజయుని సోదరుఁడో నిర్ణయింప నలవి గా పున్నది! ఈ కృతికి వెమవెంటనే యుదయించిన యుత్తమ లక్షణము,

సరస్వతీ కంఠాభరణము. అయిదు పరిచ్ఛేదముల యీగ్రంథము నిర్మించిన భోజదేవుఁడు సుప్రసిద్ధుడైన ఛారానగరాధీశ్వరుఁడగు భోజమహారాజు. అలంకార శాస్త్రమందు గొప్పభ్యాతి గడించిన వానిలో నిది లెక్కకు రాకపోవుటకుఁ గారణమిద మిత్థ మనఁ జాలము గానిఁ యిది చాలావఱకు సంకలన గ్రంథ మగుట యొక కారణ మనవచ్చును. ఇందు, పద వాక్య వాక్యార్థదోషములు, శబ్దవాక్యార్థ

గుణములు, శబ్దార్థాలంకారములు, రసభావములు మొదలగు బహువిషయములు వివరింపఁబడినవి. ఇందు విశేషముగా దండి కావ్యాదర్శములోని కారికలు కన వచ్చును. వామనాదీతరాలంకారికుల లక్షణము లందందు గ్రహింపఁబడినవి. కావీ దాసభవ భూత్యాది పూర్వ మహాకవుల శ్లోకము లసంఖ్యముగా నిం మహాహృతము లైనవి, ఇతని తరువాతి యాలంకారికులగు హేమచంద్ర జయరథాదు లనేకు లితని మతమును దమకృతుల స్వీకరించుటనుబట్టి యాగ్రంథ మాకాలమున విద్యల్లోకము నుతి గాంచిన దని విదిత మగును.

భోజుఁడు, వామనుఁడు కావ్యాత్మగాఁ జేర్కొన్నరీతులకు ఆవస్థికా లాఙ్ఘీయా మాగధీ రీతులను జేర్చి యీ యాటింటిని శబ్దాలంకారములలోఁ జేర్చెను¹, మఱియు, జైమిని మునీంద్రుఁడు పేర్కొన్న ప్రత్యక్షేదిషట్ప్రమాణముల న్ద్యాలంకారములలోఁ జేర్చెను², ఇట్టి విశేషవిషయము లిం దనేకములు కనవచ్చును. ఇట్టివానిని మాణిక్యచంద్రహేమచంద్రాదులు తమ గ్రంథముల గ్రహించి యుండిరి³.

భోజుఁడు శృంగారప్రకాశ మనురసలక్షణ గ్రంథముకూడ రచియించినట్లుగా, ఏకావళియు, దానివ్యాఖ్యాన మగుమల్లినాథకృతతరళయు, కుమారస్వామికృత రత్నావళియును మొదలగుదానివల్లఁ దెలియచున్నది. అందలిశ్లోకములును గొన్ని లభించుచున్నవి. కాని, ఆగ్రంథము ముద్రితమై వ్యాప్తికి వచ్చినట్లు కనఁబడదు. అందలివిగాఁ దెలియవచ్చిన శ్లోకములు—

“చీరాద్భుతాదిషు రనేషు రసప్రసిద్ధి స్సిద్ధాకుతోఽపి వటయక్ష వ దావిఛాతి,
లోకే గతానుగతికత్వవశా దుపేతా మేతాం నివర్తయతు మేష పరిశ్రమోనః,
శృంగారచీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్సలభయానకశాస్త్రనామ్నః
అమ్నాసిషు ర్దశరసా నపరే వయంతు శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామః”

“శృంగార ఏక ఏవ రసః”

1. షోఛా రీతి ర్నిగద్యతే. సర. 27, 28.

2. ఛావః ప్రత్యక్షపూర్వాణి ప్రమాణానిచ జైమినే 3, 3.

3. శ్రీభోదేన జైమిన్యుక్తషట్ప్రమాణాని సంభవ శబ్దాలంకారత యోక్తాః. కా. సం. పు. 469.

సంభవప్రత్యక్షగమోపమాసార్థాప త్యభావలక్షణ శబ్దార్థాలంకారా యేభోజరాజేన ప్రతిపాదితః. కావ్యా. వివే. పు. 295.

వీటినిబట్టి, వీరాదిరసములకు రసత్వము గతానుగతికన్యాయమున వచ్చి నదేకాని సహజము కాదనియు, ఎందఁ తేవేవి రసము లన్నను మా మతమున శృంగార మొక్కటియే రస మనియు భోజుఁడు కంఠోక్తిగాఁ జెప్పినట్లుఁ తెలియఁ గలదు. ఇట్లు పెక్కునందర్థముల స్వాతంత్ర్యము వహించి లక్షణములు నిర్వచించిన యామహారాజు గావించినసాహిత్యసేవ పండితప్రకాండుల ప్రశంసకుఁ జాత్రమై వెలయుచున్న దనుట ప్రసిద్ధము. ఇతని గ్రంథములకు సమకాలికమై యాకాల మందే ఘనత గాంచినది—

వ్యక్తివివేకము. దీనికర్త యైనమహిమభట్టు రాజానకవంశమునకుఁ జేరిన కాశ్మీరదేశీయుఁడు క్రీ. ౧౦౨౧-౧౦౬౦ నడుమ నీకృతి రచించియుండు నని కాటేపండితుఁడు మొదలగువారభిప్రాయపడిరి. ౧౦౮౦ ప్రాంతమందలి మమ్మటభట్టితని మతముస్వీకరించుటనుబట్టి యితఁడు తత్పూర్వఁ డగును గావునఁ బైకాలము సరియగు ననవచ్చును. ఇతఁడు ముఖ్యముగా ధ్వన్యాలోకమతమును ఖండించుటకు మూఁడు విమర్శము లనుప్రకరణములుగల యాకృతిని నిర్మించినట్లుగా,

“అనుచూనాంతర్భావం సర్వస్యైవ ధ్వనేః ప్రకాశయితుమ్,

వ్యక్తివివేకం కురుతే ప్రణమ్య మహిమా పరాం వాచమ్”

అనుమొదటిశ్లోకమే చెప్పుచున్నది. మొదటి విమర్శమంతయు ధ్వనికారమతము విమర్శించుటకే వినియోగపడినది. ధ్వనిలక్షణమందు, అర్థవిశిష్టత్వాదికము లై నవదిదోషములు చూపినది. ‘మతిమంతుఁడైన ధ్వనికారుఁడు కావ్యలక్షణమును పామాన్యముగాఁ జెప్పకయే ధ్వని యనియు గుణీభూతవ్యంగ్య మనియుఁ బ్రకారద్వయమును జెప్పుట యప్రయోజక’ మనుచు ధ్వనికారు నాక్షేపించినది. ద్వితీయవిమర్శము, శబ్దార్థముల యనౌచిత్యములు, విభావాది భావములతోడి తద్బేదములు, పౌనరుక్త్యాదులు మొదలగువానిని జూపుచు శబ్దశక్తిమూలధ్వనిమతమును నిరాకరించుచున్నది. తృతీయవిమర్శనఘ్నము, ధ్వన్యాలోకము చూపిన యనేకధ్వన్యదాహరణములను విమర్శించుచు వాని ననుమానపక్షమున సమన్వయించుచు, విభావానుభావవ్యభిచారిభావప్రతీతి రసాదిప్రతీతికి సాధన మనియు,

1. కిచ్చు, కావ్యస్య స్వరూపం వృత్తాదయితకామేన మతమతా.... తదనాభ్యాయైవ తయోః ప్రధానేతరభావకల్పనేన ప్రకారద్వయ ముక్తం తద ప్రయోజక మేవ— వ్యక్తి. పుట. 32.

తాదృశరసప్రతితి యనుమానమున నంతర్భూత మగుచున్న దనియు నిరూపించుచున్నది. దీనినిబట్టి యిది యనుమానమతము నుద్ధరింప సమకట్టి ధ్వనిమతమును నిరసించినట్లు విశద మగును. కాని, దీనికి వ్యక్తివివేకవిచార మనుపేర వ్యాఖ్య నిర్మించిన రాజానకరుయ్యకుఁడు¹. మూలకర్తమతమునెడ ననాదరము చూపుచు ధ్వనిమతమునే యాదరించియున్నాఁడు. దీనినిబట్టి ధ్వన్యనుమానవాదములు పరస్పరవిరుద్ధములై యాకాలమున విజృంభించె నని తెలియఁగలదు. దీని తరువాత —

క్షేమేంద్రుఁడు (క్రీ ౧౦౨౦-౧౦౮౦) అలంకారశాస్త్రమునకు సంబంధించిన యౌచిత్యవిచారచర్చ, కవికంఠాభరణము, అనెడిరెండు గ్రంథములు నిర్మించెను గాని, అవి విశేషవ్యాప్తిని గాంచలేదు. అట్లని యవి యనాదరణీయములు కావు. కావ్యమున కౌచిత్యమే జీవిత మనెడి నూతనమతము లేవనెత్తి². గుణాలంకారరసాదృశ్యాచిత్యముల లక్షణములు నిర్వచించి వానికిఁ బూర్వమహాకవుల గ్రంథములనుండి యుదాహరణములు చూపుచు నితఁడు రచియించిన యౌచిత్యవిచారచర్చ మృదుమధుర భాషానిబద్ధమై సహృదయరంజకముగా నున్న దని, యిది కావ్యమాలలోఁ బ్రకటిత మైనపిదప విద్వాంసు లందఱును దీనిని బ్రశంసించుట మన మెఱుఁగుదుము. కాశ్మీరదేశీయుఁ డగు సీమహాకవి సుమారు నలువది గ్రంథములు రచియించి, అవంతివర్మ యాస్థానము నలంకరించినవాఁ డని యిందలి కడపటి శ్లోకమువల్లఁ దెలియుచున్నది³. ఇందలి లక్షణశ్లోకము లన్నియుఁ గలసి ముప్పదియైదే కాని, ఇవి చక్కని యౌచిత్యవిచారము గావించిన వనుట స్పష్టము. ఇందలి యొక యవతారికా శ్లోకములోని “కృత్వాపి కావ్యాలంకారాం క్షేమేంద్రః కవికర్ణికామ్” అనుమాటనుబట్టి యితఁడు కవికర్ణిక యను మణియొక యాలంకారిక గ్రంథముగూడ రచియించె నని తెలియుచున్నది గాని, అది కనఁబడదు. కవి కంఠాభరణముగూడ నేఁబడియైదు శ్లోకముల చిన్న గ్రంథమే కాని, అందలి—

1. వ్యాఖ్యాతపేరు లేకుండ ననంతకయనమున ననమగ్రముగా ముద్రితమైన యిది రుయ్యక కృతమే యని కాజేపండితుఁడు సమర్పించెను. చూ. సా ద. పీఠిక,
2. అలంకారా స్త్యలంకారా గుణా పవ గుణాః సదా,
కౌచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితమ్. టాచి. 5 శ్లో.
3.శస్యశ్రీమదన స్తరాజన్మపతేః కాలే కిలాయం కృతః.

“అర్చితదేః కవిర్వాప్తిః, శిష్యే ప్రాప్తగిరః కవేః,
 ఓమత్సృతిర్పు శిష్యస్తా, గుణదోషోద్గతి స్తతః,
 పశ్యా త్పరిచయప్రాప్తి, రిత్యేతే పశ్యానస్తయః”

అను శ్లోకమునుబట్టి పై యొడు విధములైన సంధులు విశదీకరింపఁబడిన వని తెలియనగును. తరువాత నప్పటికి నిప్పటికిఁ గూడ గణంపఁదగిన మహాగ్రంథము—

కావ్యప్రకాశము. దీని కర్తయగు మమ్మటుఁడు కాశ్మీరదేశీయుఁడు జైయట పుత్రుఁడు. క్రీ. ౧౦౭౦-౧౧౪౦ నడుమవాఁడు. ఇతఁడు దశమోల్లాసమునందు చార్తాలంకారమునకు భోజరాజవర్ణనము గల “ముక్తాః కేశవిహారసూత్ర గళితాః” ఇత్యాదిశ్లోక ముచాహరించుటచేతను, క్రీ. ౧౧౬౦ లో, మాణిక్యచంద్రుఁ డితని యీశ్వరి వ్యాఖ్య వ్రాయుట చేతను దైకాలము విశ్వసనీయ మగుచున్నది.

అలంకార కాస్త్రమున కీకృతి యుత్తమాలంకారమై వేదమునకు సాయణ భాష్యమువలెను, వ్యాకరణమునకు మహాభాష్యమువలెను, బ్రహ్మసూత్రములకు శంకరభాష్యమువలెను జగత్ప్రసిద్ధి గాంచినది. ఈప్రకాశ మాకాలమున సాహిత్య విజ్ఞానుఁడల సందేహంధకార మణఁచుటయే గాక, సాహితీచణులగు విద్వాంసుల హృదయముల నాల్పించి వ్యాఖ్యానములను గాంచినట్లుగా—

“కావ్యప్రకాశస్య కృతాగృహే గృహే, టీకా తథాప్యేషతథైవ దుర్గమః”

అనెడియొక వ్యాఖ్యాత మాటవల్లనే తెలియుచున్నది. దీనికిఁ బూర్వమింతకు మున్ను మనము పరిశీలించిన గ్రంథము లనేకము లుత్పన్నము లైనను, ఇది వాని నన్నిటిని జూచియే యుదయించినను, ఇది తల యెత్తిన పిదప నవి యన్నియు దివదీపగ్గుల దీపము లైనవి. ఇందు, ‘కావ్యం యశనే ఒత్థకృతే’ ఇత్యాదిగాఁ గావ్యప్రయోజనములతోడి యుత్తమమధ్యమాధమ కావ్యములు, వాచ్యలక్ష్య వ్యంగ్యాదులు, విభావాది భావములు. శబ్దార్థ చిత్రములు, పదవాక్యార్థములు, రసము, మాఘర్యాదిగుణములు, శబ్దార్థాలంకారములు, ఇవి యవి యననేల ? రూపకలక్షణములు చక్కఁ దక్కినయెల్లసాహిత్యవిషయముల లక్షణములును సరస ముగాఁ బరిష్కరింపఁబడినవి. ఇందలి పదియుల్లాసములలోను గడపటిది పెద్దది. అర్చాలంకారములను నిరూపించుదానిలోఁ బరికరాలంకారమువలెనే మమ్మటా చాఢ్యుఁడు రచించె ననియుఁ దక్కిన వ్యాఖ్యోక్తలంకారాది గ్రంథశేష మల్లట

సూరి పూరించె ననియు, దీనివ్యాఖ్యలలో నిదర్శనాఖ్యవాఖ్య నిర్మించిన యానందకవి చెప్పిన యీ క్రింది శ్లోకమువల్లఁ దెలియనయ్యెడి.

“కృతః శ్రీమమ్మటాచార్యవర్తైః పరికరావధిః,

ప్రబుద్ధః పూరిత ఘోషో విధా యాల్లటసూరిణా”

కాని, ముద్రితములైన సాహిత్యరూపాదుల సంప్రదాయ ప్రకాశిస్తాదులలోఁ దై విషయము కనరాదు. ఈమాట యావ్యాఖ్యలకుఁ దెలియదో, కాక. ఈస్వల్పగ్రంథ మల్లటసూరికృత మనకపోయిన నేమి యని యూరకుండిలోఁ ఏమైనను, ఆనందకవి యసత్యము చెప్పె ననుట సమచితము కాదు కావున మమ్మటాచార్యులు కావ్యప్రకాశము సమాప్తి నొందుచున్న కాలమున స్వర్గ మలంకరించియుండు రని మాత్ర మూహింపనగును.

ఈమహాపురుషుఁడు తనగ్రంథమున లక్ష్యములుగా సుదాహరించిన శ్లోకములు సుమారాటువంద లుండును. ఇవి యన్నియుఁగ్రాశిదాసాది పూర్వ మహాకవుల కావ్యములలోనివి. ఇతఁడు పూర్వాలంకారికులమతములను నిష్పక్షపాతబుద్ధితో విమర్శించిన స్వతంత్రుఁడు. పూర్వాలంకారగ్రంథముల నెల్లఁ గూలంకషముగా నవిమర్శముగాఁ జదివినమనీషి. మహాకవుల కావ్యములలోని మంచిచెడ్డ లేర్పఱచిన కవిరాజహంస. అట్టి యితని కృతి లోకోత్తరమై పఠనపాఠవ్యవహారమునఁ బ్రచురమంతట వ్యాపించిన దన్న నాశ్చర్యమేమి? దీనికి క్రీ. ౧౫౦౦ ప్రాంతమందలి మూణిక్యచంద్రుఁడు మొదలుగా, క్రీ. ౧౫౦౦ ప్రాంతమందలి శ్రీనివాస పండితుని వఱకును, అలంకారశాస్త్రనిష్ఠాతులగు సుమారు డెబ్బదిమంది విద్వాంసులు వ్యాఖ్యలు నిర్మించినా రనుటకంటె దీని మహిమను దీనివ్యాప్తిని వేఱుగా వర్ణింపనక్కఱలేదు. ఇక దీని తరువాత గణింపదగినది —

అలంకారసర్వస్వము. ఏతత్కర్తయఁ గాశ్మీరదేశ పండితుఁడు, నగురాజానక రుయ్యకుఁడు¹ ౧౧౨౦-౧౧౫౦ నడుమ సారస్వతసేవ సలిపినయుత్తమాలంకారికుఁడు. ఇతఁడు, కావ్యప్రకాశనంకేతవ్యాఖ్య-వ్యక్తివివేకవ్యాఖ్య — అలంకారానుసారిణి-సాహిత్యమీమాంస- నాటకమీమాంస- బృహతి- అలంకారమంజరి- అలంకారవార్తికము-సహృదయలీల- మణితొమ్మిదిసాహిత్యవిషయకగ్రంథములు నిర్మించెను. వీనిలో సర్వస్వతంత్రమై సహృదయహృదయంగమమై వన్నె గాంచిన దలంకారసర్వస్వ మనుట పునరుక్తము. ఈపేర నలంకారశేఖరకర్త యైన కేశవ

మిశ్రుడును, పేళ్ళు తెలియని మఱియిద్దఱును గ్రంథములు రచించి రని తెలియుచున్నది గాని¹ లోకమున వ్యాపించిన యలంకారసర్వస్వ మిదియే. ఇందు భామహా రుద్రాదులమతము బుద్ధాటింపఁబడినవి. ఇది ధ్వనిమతమును సమర్థించినది. పునరుక్తవదాభాసాది శబ్దాలంకారములకును, ఉపమాద్యర్థాలంకారములకును లక్షణములు నిర్వచించుచు, పరిణామాదు లగుకొన్ని యలంకారములకుఁ గావ్య ప్రకాశమును మించి చక్కని వివరణము చూపుచు, అందు లేనివిచిత్రవికల్పాలంకారములను గ్రొత్తగాఁ జేర్చుచు, అలంకారసర్వస్వ మనునామమును సార్థకము గావించుకొన్నది. దీనికి, జయరథుఁడు సముద్రబంధుఁడు విద్యాచక్రవర్తి యను వారు క్రమముగా విమర్శిని శబ్దనిబంధనము సంజీవని యనువ్యాఖ్యలు నిర్మించి దీనిమహిమ నింకను విస్తరింపఁ జేసియున్నారు.

ఇది సూత్రము వృత్తి ఉదాహరణము, అని త్రివిధముగా నున్నది. ఇందు, అలంకారసూత్రములు మాత్రమే రుద్రయ్యకుఁడు నిర్మించె ననియు, ఉదాహరణ సహిత మైనవృత్తి నలంకారసర్వస్వ మనుపేర రుద్రయ్యశిష్యుఁ డగుమంభురపండి తుఁడు నిర్మించె ననియు, అనంతశయనముదిత గ్రంథాద్యంత్రోక్తముల నిట్లు తెలియుచున్నది.

సమస్కృత్య పరాం వాచం దేవీం త్రివిధవిగ్రహమ్,

గుర్వలక్కారసూత్రాణాం వృత్త్యా తాత్పర్య ముచ్యతే,².

ఇతి మఱ్ఱుకో వితేనే కాశ్మీరక్షీతిపసాన్ధివిగ్రహికః,

సుకవిముఖాలక్కారం త దిద మలక్కారసర్వస్వమ్”

మఱియు నీయనంతశయనప్రతి యందే ముదితమైన శబ్దనిబంధనవ్యాఖ్యాన తారికలో సముద్రబంధుఁడు, మంభుకోపజ్ఞమైన యలంకారసర్వస్వమునకుఁ దాను నిబంధనవ్యాఖ్య నిర్మించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు³. కాని, “గుర్వలంకారసూత్రాణా”

1. చూ. పి. వి. కాజేగారి సా, ద. పీఠిక.

2. కొన్ని ప్రాచీనపుస్తకాలలో ‘నిజాలక్కారసూత్రాణా’ మని యున్న ట్టిగ్రంథమే చెప్పుచున్నది.

3. కదాచి న్మంభుకోపజ్ఞం కావ్యాలక్కారలక్షణమ్....

గంధిరం న స్తీర్తిష్ఠాణాం మంభుకగ్రస్తసాగరమ్....

బుధపరిషదలక్కారో వ్యాఖ్యా దలక్కారసర్వస్వమ్....

మనుషవమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయునపుడు మంఖకగురు వైనరుయ్యకుఁ డనెడి యర్థము వ్రాయలేదు. నిజముగాఁ దైపాఠము మంఖకునిదే యైనచో, అతఁడు గురుశబ్దమును రుయ్యకపరముఁగానే ప్రయోగించి యుండు ననుట నిరాక్షేపము. క్రీ. ౧౩౦౦ ప్రాంతమువాడైన యీనముద్రబంధుఁడు రుయ్యకునికి సుమారు నూటయేఁబదియేండ్ల తరువాతివాడు. క్రీ. ౧౨౨౦ ప్రాంతమువాడైన జయ రథుఁడు, అలంకారసర్వస్వవిమర్శినివ్యాఖ్యలో సూత్రములు వృత్తియుఁ గూడ రుయ్యకునివనియే తెలిపియున్నాఁడు. రత్నావళికర్త యగు కుమారస్వామి రెండు మూఁడుచోట్ల “తదు క్తిం రుచకేన” అనుచు సర్వస్వవృత్తిలోని మాటలు గ్రహించి యున్నాఁడు. అట్లు జయరథుఁడును ఇ ట్లర్వాచీనులుగూడ సూత్రవృత్తులు రెండును రుయ్యకుని వని చెప్పుచుండ, సముద్రబంధునివ్యాఖ్యతోడి ప్రతులలో మాత్రము కనవచ్చెడి గుర్వలంకారేతిపాఠ మర్వాచీనలేఖకకల్పిత మనియు, పెక్కువ్రాతప్రతులం దున్నట్లు కావ్యమాలాముద్రితప్రతిలో నున్న ‘నిజాలజ్ఞాన సూత్రాణా’ మనుపాఠమే సరి యైన దనియుఁ బాఠకలోకమునకుఁ దోచక పోదు. అయినను, రెండుపక్షములకుఁ గూడ గ్రంథస్థవాక్యములు ప్రమాణ మగుటంజేసి యీవిషయము విమర్శకులకు నందిగ్ధముగానే యున్నది. కాశ్మీరరాజగు జయ సింహుని యాస్థానమున నందివిగ్రహమంత్రమైన మంఖకుఁడు నిర్మించిన శ్రీకంఠ చరితములోని కొన్నిశ్లోకములు వృత్తిలో నుదాహరింపఁబడి కనవచ్చుట సముద్ర బంధునిమాటకుఁ గొంతయూత యిచ్చి యీసందేహమునకుఁ గారణ మైనను, నిజాలంకారేతిపాఠ మున్న పెక్కువ్రాతప్రతులును జయరథాదులును జెప్పెడు మాటలనుబట్టి వృత్తికూడ రుయ్యకుఁడే నిర్మించె ననఁదగి యున్నది. ఇట్లే మంఖక పక్షమును గొందఱు సమర్థింపఁజూచినను, వృత్తిలోని ప్రతివాక్యము గూడ గురు ముఖమున వచ్చినట్లే శిష్యుఁడు వ్రాసె నని యంగీకరింపక తప్పదు కావున. అపక్ష మునఁ గూడ రుయ్యకుఁడే వృత్తి నిర్మించె నన వచ్చును. లేకున్న సూత్రముల గూఢార్థము గురువు చెప్పుకుండ శిష్యుని కెట్లు తెలియును? ఇంతకును అల్పసం ఖ్యాతములు బహ్వర్థభూయిష్ఠములు సాహిత్యసర్వకంషములు నైన ౨౨౪ సూత్ర ములకు, వామనాచార్యుఁడు తనసూత్రములకు వృత్తి రచియించినట్లే రుయ్య కుఁడు గూడ రచియించె ననియు, ఆ ట్లతఁడే రచింపకున్న నిష్ఠివృత్తి పుష్టియుండ దనియు గోచరించుచుండ వృత్తికర్తృత్వమున కాళంక యేలఁ తరువాత క్రీ. ౧౧౨౩-౧౧౫౬ లోని జైనపండితుఁ డగువాగ్భటునివాగ్భటా లంకార మైదు పరిచ్ఛేదముల విలసిల్లుచు, కవిత్వమూల మైనప్రతిభ, సంస్కృతప్రాకృతావ శ్రంశభూతభాషామయకావ్యశరీరములు, కావ్యగుణములు, అలంకారములు, రస

ములు మొదలగువిషయములను జక్కగా విశదీకరించినది. శ్రీ. పదుమూడవ శతాబ్దిలో, సూత్రవృత్త్యాత్మక మైన కావ్యానుశాసన మనెడియైదధ్యాయముల కావ్యాలంకారరసాదిలక్షణము నిర్మించిన వాగ్భటుఁడు నేమి కుమారపుత్రుఁడు; అతఁడు వేఱు. మనవాగ్భటాలంకారకర్త సోమపుత్రుఁడు. ఇతనికృతికి, ఆదినాథుఁడు జినవర్ధనుఁడు మొదలుగా నెనమండుగురు వ్యాఖ్యానములు నిర్మించి రనుటయే దీని వ్యాప్తిని చెలుపును. శ్రీ. ౧౦౮౮-౧౧౭౨ లోని హేమచంద్రుఁ డెనిమిదధ్యాయముల సూత్రాత్మకమైన కావ్యానుశాసనము నిర్మించెను. కాని, ఇది, రాజశేఖర మమ్మటానందవర్ధనాదుల కృతులనుండి పెక్కువిషయములు సేకరించు కొన్నది. శ్రీ. ౧౩౦౦ ప్రాంతమందలి జయదేవుని చంద్రాలోకము లోకమున మిక్కిలి వ్యాప్తి కెక్కిన చక్కని గృంథము. శ్లోకాత్మకమైన యిందలి లక్షణములు లక్ష్యములుగూడ సుగమములై పాఠకలోకరంజకములైన వనుట విదితము. శ్రీ. ౧౫౫౦-౧౬౦౦ లోని యాలంకారిక శేఖరుడైన యప్పయదీక్షితు వితనిశ్లోకముల నెక్కువగా స్వీకరించి కువలయానందము రచియించిన బ్లి క్రిందిశ్లోకము చెప్పుచున్నది.

“యేషాం చంద్రాలోకే దృశ్యస్తే లక్ష్యలక్షణశ్లోకాః,
ప్రాయ స్త ఏవ తేషా మితరేషా మభినవా విరచ్యస్తే”

శ్రీ. ౧౩౧౫ ప్రాంతమందలి విద్యాధరపండితుఁ డెనిమిది యున్నేషములగ్రంథ మగునేకావళి నిర్మించెను. కారికాత్మకమైన యీకృతికి వృత్తియు నువాహరణ శ్లోకములు గూడ నితఁడే నిర్మించియున్నాఁడు. ఉత్కలదేశీయుడైన యితఁడు, కేసరి నరసింహుఁడు లేక ప్రతాపనరసింహుఁడు పోషకుఁడుగా నీకృతి నిర్మించెనని యీ క్రింది శ్లోకమునుబట్టి త్రివేది పండితుఁ డూహించెను.

“ఏష విద్యాధర స్తేషు కాంతాసమ్మిత లక్షణమ్,
కరోమి నరసింహస్య చాటుశ్లోకా నుదాహరన్”

దీనికి జగద్విఖ్యాతుఁడగు మల్లినాథుఁడు తరల యనుపేర వ్యాఖ్య నిర్మించి వన్నెచెప్పెను.

శ్రీ. ౧౩౨౦ ప్రాంతమువాఁడును విదేహదేశీయుఁడును గణేశ్వర పుత్రుఁడు నగు ధానుదత్తుఁడు కొలుత నాయకానాయక భేదలక్షణ మగు రసమంజరి నిర్మించి పిదప నెనిమిదితరంగములతోపిరసతరంగిణి రచియించెను. వివిధరసవిషయములను గరతలామలకము గావించునిది మనోహరమైన శైలి నొప్పుచున్నది. శ్రీ. ౧౩౨౩

లో, ఏకశీలానగరపాలకుఁడుగా నున్న కాకతిప్రభువైన ప్రతాపరుద్ర ఖూపాలుని కంకితముగా నిర్మింపఁబడిన ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము, లేక ప్రతాపరుద్రీయ మనెడి మహాలక్షణగ్రంథ మర్వాచీనకృతు లన్నిటిలో మేటియై జగద్వ్యాప్త మైనది. దీనికర్త విద్యానాథ పండితుఁడు. ఇతని యశఃకాయము శాశ్వతము గావించుట కిది చాలును, ఇది సర్వవిధములఁ గావ్యప్రకాశము ననుకరించినను, నాటక ప్రకరణ మధికముగా వెలసిన యీ గ్రంథము పాఠకుల కుత్సాహము పుట్టించుచు హృదయరంజకమైన శైలి విరాజిల్లుచు సర్వాంగసౌష్ఠవముతో వెలయుచున్నది. లోమిద్రి ప్రకరణములతోడి యాలక్షణమునఁ గావ్యనాటక దోషగుణ శబ్దార్థాలంకార నాయకాది లక్షణములు సలక్ష్యములుగా నితర గ్రంథములందు వలెనే నిరూపింపఁ బడినవి గాని, పద్ధతి మిక్కిలిసుగమమగుటయే యిందలి విశేషము. దీనికి జగత్పు సిద్ధమల్లినాథసూరి పుత్రుఁడును, పెద్దయార్జుని తమ్ముఁడును విఖ్యాతపండితుఁడు నగు కుమారస్వామియజ్ఞ రత్నావళిమను వ్యాఖ్యను కీర్తి. పదియేనవశతాబ్దిలో రచియిం చెను. దీనితోడి మూలము భరతఖండమంతట నేఁటికి గూడఁ గ్రీడించుచుండ నొక నీ కృతుల యోగ్యత వేఱుగా వర్ణింపనేల: కాని విద్యానాథుని యుద్దేశముం దెల్పు నవతారికలోని రెండుశ్లోకములు మాత్ర మిం దుదాహరింతును.

“రసప్రధానా శృద్ధార్థా గుణాలంకారవృత్తయః,
రీతయ శ్చేయతీ శాస్త్ర ప్రమేయం కావ్యపద్ధతిః
యద్య ప్యసౌ ప్రబన్ధేషు ప్రిచాం సాధు నిరూపితా,
తథా ప్యస్యా స్సమం నేతు ర్నోదాహరణ మాద్యతమ్,”

ఇట్టి యుత్తమములైన మూలవ్యాఖ్యానముల కర్త లిద్దఱుగూడ నాంధ్రులగుట యొక విశేషము. ఇక దక్షిణహిందూ దేశమున కలంకార మయిన యీకృతి కీడగుచుఁ గొంచెము తరువాత ననఁగా, కీర్తి. ౧౩౫౦ ప్రాంతమున నుత్తర హిందూ దేశమునం దుదయించిన సాహిత్య దర్పణము ప్రశంసనీయము. దీనికర్త విశ్వనాథ కవిరాజు. ఉత్కలదేశీయుఁ డనియుఁ జాగ్గింగదేశీయుఁ డనియుఁ దలంపఁబడు నీకవిరాజు పదునెనిమిదిభాష లెఁగినట్లును (ఒకానొకకలింగభూపాలునిమంత్రియై) సాంధివిగ్రహిక మహాపాత్ర బిరుదాంకితుఁ డైనట్లును, పరిచ్ఛేదాంతగద్యములు చెప్పు చున్నవి. పదిపరిచ్ఛేదముల యీ మహాగ్రంథమునఁ గావ్య శబ్ద శక్తి ధ్వని వ్యంగ్య రస భావ ద్వివిధాలంకారాది సకలసాహిత్య విషయములు ప్రసంగింపఁబడినవి. దేశమునఁ జక్కఁగా వ్యాపించిన యిదియు నలంకార శాస్త్రమునఁ బ్రామాణ్యము గాంచినది.

వేంకటగిరి సంస్థానరాజుల మూలపురుషుఁడును లేచర్ల గోత్రసంజాతుఁడును, అన్నహండానంతులపుత్రుఁడును, రాజాచలము రాజానిగా వింధ్యశ్రీకైల మధ్య భాగ మేలినవాఁడు నగుసింగభూపాలుఁడు క్రీ. ౧౪౦౮-౧౪౨౮ నడుమ రసార్జవసహకర మనెడిమూఁడువిలాసముల గ్రంథము నిర్మించెను. భరతకోహలదత్తి లాదులు నిర్మించిన నాట్యశాస్త్రము లతిగభీరము లగుటచేతను, వాని నెఱిగిన వారు తక్కు వగుటచేతను నాట్యసంప్రదాయము విచ్చిన్న మగుటచేతను, అపరి స్ఫుటముగా నున్ననాట్యపద్ధతిని జక్కఁబఱచుటకై తా నీగ్రంథము రచియించినట్లు రాజకవి యవతారికలోఁ జెప్పియున్నాఁడు. కాని, ఈగ్రంథము పెక్కువిధముల దశరూపకము ననుకరించి యనుసరించి విస్తరిల్లిన దని యారెంటిని బోల్చి చదివిన వారికిఁ దెలియక పోదు. అయినను, సరసముగా లేక పోలేదు కాని, దీనికి విశేష వ్యాప్తిమాత్రము రాలేదు. దీనివలెనే మహారాజాధిరాజ ధమ్మిరాత్మజ శ్రీ మహల్ల రాజప్రణీతమైన రసరత్నదీపిక భీమేశ్వరభట్టవరచితమైన రససర్వస్వము మొదలుగా నేఁబడిగ్రంథములు రసవిషయమున నుద్భవించినట్లు తెలియుచున్నది కాని అవి ముద్రితములు గాక మూలలఁ బడియున్నవి. ఇట్లు శాఖోపశాఖలుగా వెలసినరసగ్రంథములలో నర్వాచీన మయ్యు నగ్రగణ్య మైనది—

రసగంగాధరము. కాశీనవద్వీపాదివిద్యాస్థానములందు శబ్దతర్క మీమాంసాదిశాస్త్రములు పఠించి మనదేశమునకుఁ జేరు తెచ్చినవిద్వాంసు లనేకులు కలరు కాని వారిలోఁ దమయభిమానశాస్త్రముల గ్రంథములు నిర్మించి యాంధ్ర దేశమునకు విఖ్యాతి తెచ్చినవారు కొందఱు మాత్రమే. అందును, సకలశాస్త్ర పారదృశ్యమై సాహితీసార్వభౌముడై కవిశేఖరుడై విమర్శకాగ్రణియై పండిత రాజవిరుదమే పేరుగా జగద్విఖ్యాతి గాంచిన జగన్నాథపండితునివంటి విద్వత్కవీంద్రుఁ డాంధ్రులలోనే కాదు, ఇతరదేశీయులలోఁ గూడ లేఁ డనుట యతిశయోక్తి కాదు. అటు వైయాకరణశిరోమణి యగు భట్టజీవీక్షితుల మనోరమను, ఇటు సకలశాస్త్రనిధి యగునప్పయదీక్షితుల చిత్రమీమాంసను విమర్శించి సమకాలిక పండితోత్తములమెప్పు గడించిన యీవిద్వల్లోకవంద్యుని రసగంగాధరమణి సాహిత్యసారస్వతమును దివ్యతేజస్సులఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు 'నభూతో న భవిష్యతి' యనునార్యోక్తి నన్వర్థముఁ జేయుచున్నది.

జ్ఞానేంద్రభిక్షు మహేంద్ర ఖండదేవ వీరేశ్వర పండితులశిష్యుఁడును ? దనతంత్రియు నయిన ఉపద్రష్ట పేరుభట్టునొద్ద సకలవిద్య లభ్యసించిన యతఁడు నైన యీకవీంద్రుఁడు క్రీ. ౧౫౮౦-౧౬౬౦ నడుమవాడై ఢిల్లీఘాదుషాలయాస్థాన

కవియై శహజాను పాదుషావల్లఁ బండితరాజవిరుద మందినవాడై భామిసినిలాసాది బహుగ్రంథములు రచించి, పరమవయస్సులో దీనిని రచియింప నారంభించుట చేతఁ గాఁబోలు నిది రెండవయాననము సమాప్తి నొందు సమయమున నాఁగిపోయినది. ఇది పంచానన గ్రంథమనియుఁ దక్కిన గ్రంథము సప్తమైన పనియు నొకకింపదంతి కలదు గాని నేఁటికిని దక్కిన గ్రంథము లభింపలేదు. పండితరాజు విష్ణుడైన నాగేశభట్టు దీనికి రచించిన గురుమర్మప్రకాశవ్యాఖ్య గూడ నింతే లభించుట చేతను, వ్రాతప్రతులలోఁ గేవలము మూలము, మూలముతోఁదివ్యాఖ్యయుఁ గూడ నింతవఱకే కనవచ్చుటచేతను, దీనిని బ్రకటించినవారిలో నొకరగు మహామహోపాధ్యాయగంగాధరశాస్త్రిగారుకూడఁ గొంచెము తక్కువగా ద్వితీయాననమువఱకే పండితరాజీగ్రంథము రచించె నని భావించియున్నారు. ఇతఁడు తరువాతి గ్రంథము నిర్మింప కున్న నంతగా విచారింపఁ బనిలేదు గాని, నిజముగా నిర్మించి యున్నచో నది నష్ట మగుట యలంకారశాస్త్రమునకుఁ దీక్షణిలోపమే యని పరితపింపక తప్పదు.

ఇది రసగంగాధర మైనను, ఇందు రస మొక్కచే ప్రధాన విషయము కాదు. ముద్రితమైన సుమారేడువందలపుటలలోఁ బ్రథమాననము నూటచెప్పది పుటలలోను గనవచ్చుకావ్యశబ్దగుణధ్వనివిభావాదులలో రసవిషయ మొక్కవగాఁ జర్చింపఁబడినది. ద్వితీయాననమున వ్యంజనాలక్షణాధిస్వరూపములు తచ్చేదములు ఉపమాద్యర్థాలంకారములు నిర్వచింపఁబడినవి. పూర్వోక్తవిషయములు పరిశీలించునందర్పములందు పూర్వాచార్యులైన యానందవర్ధనమహర్షులయొక్కాదులమతములు నిర్దాక్షిణ్యముగా విమర్శింపఁబడినవి. “అపోహో సగుహో సాల జ్ఞానో శబ్దార్థో కావ్య” మ్మనెడిపొందినూల కావ్యలక్షణ మెత్తుకొని విమర్శించుచు, కావ్యము పైకిఁ బఠింపఁబడునది. అర్థము దానినుండి తెలిసికొనఁబడునది. కావున శబ్దార్థములు రెండును గావ్య మనుట పొసఁగ దని యాక్షేపించుచు, పెద్దచర్చ యొనర్చి ‘రమణీయార్థప్రతిపాదక శృద్ధిః కావ్య’ మ్మనెడిస్వలక్షణము సిద్ధాంతిక రించు సీపండితరాజు గ్రంథారంభమే యితని ప్రతిభావిశేషముతోడి రాష్ట్రరచనా ప్రాగల్భ్యమును జాటుచున్నది. మఱియు, ‘విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగా ద్రసనిష్పత్తిః’ అను భరతమునిసూత్రము మూలముగాఁ వ్రాచినలంకారికులు గావించిన యెనిమిదివిధములగు రసనిర్వచనముల నాశంకించి పరామర్శించి, విభావాదులలో నొక్కొక్కటి నియరసవ్యంజకము కావని యాక్షేపించి, పరమాహ్లాదమున కవినాభావియై ప్రతీయమాన మగురసము రమణీయత నావహించు ననుట నిర్వివాద మనుసిద్ధాంతమును బురస్కరించుకొని “రసో వై సః రసగ్ హ్యే

వాయం లద్వా ౭౭నస్థి భవతి” అను శ్రుతిని బ్రహ్మణము గావించుకొని, భగ్నా వరజచిద్రూప మైనరత్నాదిస్థాయియే రస మను స్వమత మావిష్కరించుపట్టున నితఁడు గావించిన పరిశీలన మధ్యతానందదాయక మగుచున్నది.

రసమును, అందు విశేషించి నాట్యరసమును గూర్చి విశేషచర్చ గావించిన వారిలో నగ్రిముఁడు భరతముని. తరువాతివారిలో గణింపఁదగినవారు, తదనుయాయులైన నభట్టలోల్లటుఁడు శంకుకుఁడు అభినవగుప్తుఁడు ధనంజయుఁడు మమ్మటుఁడు మొదలగువారు. శారదాతనయుఁడు భావప్రకాశనమున రసవిచార మత్యంతము గావించినవాఁడైనను, దాని కెందుచేతనో లోకమున వ్యాప్తి తక్కువయైనది. అందు సామాన్యముగా నన్నియధికారములును, విశేషించి మొదటి మూఁడధికారములును భావరసస్వరూపనిరూపణపరములైన వృద్ధభరత భరతముని వాసుక్యాదిపూర్వాచార్యులమతము లావిష్కరించుచు రసజ్ఞానమున కాఘరములైన వెలయుచున్న మాట సత్యము. ప్రాచీనమతము లెల్ల నుదాహరించుచుఁ దాను భరతమునిమతము ననుసరించుచున్నా నని చెప్పుచు భావరస తాదాత్మ్య మంగీకరించినయతని మతమును సంగ్రహించి మనరసగంగాధరకర్త చర్చించినట్లు కనరాదు గాని యితనిచర్చయందు తని మతముగూడ గోచరించుచునే యున్నది. అయిన నేమి ? భరతముని రససూత్రవిచారణయందు పండితరాజు పైచేయి యయ్యె ననక తప్పదు. ఇందు భావప్రకాశనమునుబట్టియు, దక్కిన కొన్ని గ్రంథములనుబట్టియు, ప్రాచీన ప్రామాణికలాక్షణికు లొనర్చినరసనిర్వచనముల నొక్కచోఁ జేర్చిచూతము.

భరతవృద్ధుఁడు—

“యథా నానాప్రకారౌషధై ర్వ్యజ్ఞానౌషధైః పాకవిశేషైశ్చ సంస్కృతాని వ్యజ్ఞానాని మధురాదిరసానా మన్యతమే నాత్మనా పరిణమన్తి తద్భోక్తృణాం మనోభి స్తాదృశా త్మతయా స్వాద్యస్తే, తథా నానాప్రకారై ర్విభావాదిభావై రభినయై స్సహ యథార్హ మభివర్ధితాః స్థాయినో భావాః సామాజికానాం మనసి రసాత్మనా పరిణమన్త స్తేషాం తాదాత్మికమనోవృత్తిభేదభిన్నా స్తత్తద్రూపేణ తై రస్యన్తే”¹.

వాసుకి :—

“నానాద్ర వ్యోషధైః పాతై ర్వ్యజ్జనం భావ్యతే యథా,
ఏవం భావా భావయన్తి రసా నభినయై స్సహ,
ఇతి వాసుకినా ప్యుక్తో భావేభ్యో రససమ్భవః” 1.

భరతముని :—

“విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగా ద్రసనిష్పత్తిః”

“యథా నానావ్యజ్జనోషధిద్రవ్యసంయోగా ద్రసనిష్పత్తిః,
తథానానాభావోపగమాద్రసనిష్పత్తిః”

“యథాహి నానావ్యజ్జనసంస్కృత మన్నం భుజ్జాన
రసా నాస్వాదయన్తి సుమనసః

పురుషా హర్షాదీం శ్చాప్యధిగచ్ఛన్తి తథా నానాభావాభినయవ్యజ్జితాన్
వాగజతత్త్వోపేతాన్ స్థాయితావా నాస్వాదయన్తి సుమనసః
ప్రేక్షకాః, తస్మా న్నాట్యరసాః—”

“యథా బీజా ద్భవే ద్భృక్షః, వృక్షే త్పుష్ప ఫలం యథా,
తథా మూలం రసా స్సర్వే తేషు భావా వ్యవస్థితాః,
న భావహీనో ఽస్తి రసః, సభావో భావవర్జితః” 2.

ఆనందవర్ధనుడు :—

“నహి విభానుభావవ్యభిచారిణ ఏవ రసా ఇతి కస్య చిదవగమః,
అత ఏవచ విభావాదిప్రతీత్యవినాభావినీ రసాదీనాం ప్రతీతి రితి తత్ర్యతీత్యోః
కార్యకారణభావేన వ్యవస్థానా త్రక్రమో ఽవశ్యం భావీ స తు లాఘవా
న్నప్రకాశ్యతే ఇ త్యలక్ష్యక్రమా ఏవ సన్తో వ్యజ్ఞాస్య రసాదయః” 3.

1. భావప్ర. అధ్యాయము. 2. పు. 36, 37.

2. నాట్యశా-6-71, 72, పుటలు

3. ద్వన్యా-పుట. 183.

ధనంజయుఁడు :—

“విభావై రనుభావై శ్చ సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః,
అసీయమాన స్సాన్వద్వ్యత్వం స్థాయీ భావో రసః స్మృతః” ¹.

మమ్మటుఁడు :—

“వ్యక్తః సతై ర్విభావాద్యైః స్థాయీ భావో రసః స్మృతః” ².

భోజరాజు :—

“చిరం చితే ఒవత్సిస్తే సంబధ్యస్తే ఒనుబద్ధిభిః,
రసత్వం ప్రతిపద్యస్తే ప్రవృద్ధాః స్థాయినో ఒత్రతే” ³.

రుద్రటుఁడు :—

“విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిభావై రుపసీయమానః
పరిపూర్ణః స్థాయీభావో రస్యమానో రసః” ⁴

రాజానకరుయ్యకుఁడు :—

“విభావానుభావవ్యభిచారిభిః ప్రకాశితోరత్యాదిశ్చిత్తవృత్తివిశేషోరసః” ⁵

వాగ్భటుఁడు :—

“విభావై రనుభావై శ్చ సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః
ఆరోప్యమాణ ఉత్కర్షం స్థాయీ భావః స్మృతో రసః” ⁶

1. దశరూ. 4. 1—, ప్రతాపసు—రసప్ర—ర సార్జవ. 1—59

2. కావ్యప్ర—4. 5—కావ్యప్రదీ—4. 5

3. సర. కం. 5. 18—19.

4. రుద్రటా. 12—4

5. అలంకారసర్వస్వము. పుట. 208.

6. వాగ్భ. 5. 2

వాగ్మటుఁడు నేమి కుమార తనయుఁడు :—

“విభావానుభావై ర్వ్యభిచారిభి శ్చాభివ్యక్తా రతిహాస, . . శమాః

స్థాయి నో భావాః, క్రమేణ శృణ్గా రహాస.... శాస్తానవ రసా భవన్తి”¹.

భట్టలోల్లటాది పండితుల ఉత్పత్తి పక్షమును, శంకుకమతానుసారియైన యను మితపక్షమును, నిరాకరించి, భరతధనంజయమమృతపక్షము నాదరించిన ధర్మ సూరి:—

“విభావానుభావవ్యభిచారిసామగ్రీనముల్లసిత స్థాయి థావో రసః”².

దండిభామహోద్భటులు—

“రస వద్రసపేశలమ్, రసవద్దర్శితస్పష్ట శృంగారాదిరసం యథా”

అనుచు శృంగారాది రసవదలంకారములను జేర్కొనిరి గాని, రసనిర్వచ నము గావింపలేదు. వా రలంకారప్రధానులు³. కాని, వారు కావ్యము రసభావ నమన్నితము కావలె ననువారే,

వామనుఁడు—‘దీప్తరసత్వం కాన్తిః’ అనుచు శృంగారాదిరసములు కలది కాంతిగుణ మనెను గాని⁴ రసమును నిర్వచింపలేదు. అతఁడు గుణప్రధానుఁడు, కావున వారికి భరతముని సూత్రములోఁ బ్రసక్తియే లేక పోయినవి. ప్రతిహారేం దురా జుద్భటుని రసవదాది శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయునందర్భమున, శృంగారాది నవరసములు రత్యాదినవస్థాయిభావపరిపోషాత్మకము లగుటఁ దరూపమున నాస్వాద్యము లగుచు, ఆస్వాదభేదనిబంధన మగు తాంత్రికమైన రసశబ్దమునఁ జెప్పఁ బడుచున్న వనెను గాని స్థాయిభావము రస మనెడి యభిప్రాయము తెలుపలేదు. ఇంక—

హర్షోదాహృతలక్షణములలో, వ్యంగ్యము రస మనెడిధ్వని లక్షణము తప్పఁ దక్కినవన్నియు భరతమునిసూత్రము నాశ్రయించినవనుట విదితము. కాని, ఆసూత్రమందలి సంయోగవిష్పత్తి శబ్దముల యర్థములను దూర్వలాక్షణికు లిష్టము వచ్చినట్లు విచిచి రసస్వరూపమును బహువిధముగా నిర్వచించియున్నారు. అందు నాలుగు భేదములను మమ్మటుఁడు పరిశీలించెను. అతని వ్యక్త స్పష్టై’ రిత్యాదిలక్ష

1. కావ్యా. 5.

2. సా. ౪. 10

3. కా. ద. 2. 275—భా. కా. 3, 4—చ. కా. 4. 3. 4,

4. కా. సూ. 3. 15.

ఋషు విమర్శించుటతో మఱినాలుగు భేదములు చూపి పండితరాయలు పరిశీలించి యున్నాట, ఇట్లు రసనిర్వచనములు మొత్త మెనిమి దైనవి¹. కావ్యవ్రతాశరస గంగాధరాదులందు సంగ్రహముగాఁ గ్రోవీకరింపఁబడినయవి శాస్త్రఫక్కిని బ్రౌఢములు పారిభాషికపద భూయిష్ఠములు నగుట మక్కికిమక్కిగాఁ దెలిఁగించుట ప్రయోజనకారి కా దని యందలి కొన్నిటి ముఖ్యభావము తెలుపుచున్నాను. అందుకు ముందుగా, కథానాయికా నాయకాదులును, ఉద్యానమలయానిల చంద్రికాదులును, ఆలంబనోద్ధీపనభేదమున విభావము లనియు, చూపు చిఱునవ్వు మొదలయిన వసుభావము లనియు, తలపు మోహము మొదలయినవి వ్యభిచారిభావము లనియు, రత్యుత్సాహాదులు స్థాయిభావము లనియు, ఈవిభావాదులు శృంగార పీఠాచరసములనుబట్టి వేఱువేఱుగా నుండు ననియుఁ దెలియనగును.

విభావములు కార్తముగాఁ బుట్టి, అనుభావముల మూలముగాఁ దెలియఁబడి వ్యభిచారి భావములవల్లఁ దెలిగి కథానాయకులైన రామాదులందును, వారి వేషములు ధరించినటుల యందును, తెలియఁబడుచున్న రత్యాదికస్థాయి భావము రస మని ఛట్టిలోల్లటాదు లనిరి. ఇట్టివా రుత్పత్తివాదులు.

రంగస్థలమందలి నటుని జూచి, “రాముడే వీఁడు, రాముఁడు కాఁడు వీఁడు, రాముఁడా కాఁడా? రామునివంటివాఁడు” అని పలువిధములఁ దలంచుచు, చిత్తరువు లోని గుఱ్ఱమును గుఱ్ఱ మనుకొనునట్లు రాముఁ డనుకొన్న నటునియందు నిజముగా లేకున్నను, వానియం దున్నట్లుగా ననుమానింపఁబడెడి రత్యాదిక స్థాయిభావము ద్రష్టలైన సామాజికులచే ననుభవింపఁబడుచు రస మగుచున్న దని శంకుకుఁడనెను. ఈమతము ననుసరించిన వా రనుమితవాదులు.

కావ్యపాఠకులకును నాట్యద్రష్టలకును, భావనావ్యాపారమునఁ చమ్ముఁ దాము మఱచునట్లుగా విభావాదులను బ్రత్యక్షము గావించుచు, భోగ్యావ్యాపారమున నిశ్చల సమాధియం చనుభవింపఁబడెడి బ్రహ్మానందముమాడ్కి వారిచే ననుభవింపఁ బడునట్టి రత్యాదికస్థాయి రస మగు నని ఛట్టనాయకమతము. దీని ననుసరించినవారు ఛట్టివాదులు.

పై మూఁడు మతములను జరిపించి వానియందలి లోపములనుజూచి వానికంటె నుత్తమముగా, అభివ్యక్తివాదము ప్రతిపాదించినవాఁ డభినవగుప్తుఁడు. ఇతఁడు

ధ్వన్యాలోకలోచన మందును, నాట్యశాస్త్ర వ్యాఖ్యయైన యభినవభారతి యందును గూడ రసస్వరూప నిరూపణము గావించి మమ్ముటాదులకు మార్గదర్శి యయ్యెను. సాహిత్యరత్నాకరకారాదు లితని మతమే యవలంబించిరి, పండితరాజు తనచర్చలో మొదట గైకొనిన దితనిమతమే. అందుచే నభివ్యక్తి వాడము బహు సమ్మతమైన దని తెలియఁ గలదు. ఇతని మతమున—

సహృదయులచిత్తముల నంటి యణగియున్న రత్నాదికస్థాయి, కావ్యనాట్య శ్రవణదర్శనసమయములందు విభావాదులవల్ల నుద్భిక్తమై యభివ్యక్త మగుచు, నెదుట నున్నట్లు హృదయమునఁ బ్రవేశించినట్లు సర్వాంగములఁ గొఱిలించినట్లు తన్మయత్వము గలిగించి తక్కినసర్వప్రపంచము మఱపునకుఁ దెచ్చుచు, వారిచే బ్రహ్మానందము మాడ్కి నాస్వాదింపఁబడెడి యలోకిక చమత్కారకారియైన శృంగారాదికరస మగుచున్న దని ముఖ్యభావము. దీని ననుసరించినవా రభివ్యక్తి వాదులు. ధ్వనివాదము బీజముగా విస్తరించిన యీవాద మెత్తుకొని పండితరాయలు, రస చర్చలో “భగ్నావరణచిద్విశిష్ట మైన రత్నాదిస్థాయిభావము రసమని యభినవగుప్త మమ్మట భట్టాదుల మాటలవల్లఁ దెలియుచున్నది. కాని, రసోవైన ఇత్యాది శ్రుతి స్వారస్యమునుబట్టి రత్నాది స్థాయివిశిష్ట మగు భగ్నావర్ణ చివానందమే రస మగు” నని స్వమత మావిష్కరించెను. కడపటికిఁ దేలిన యీరెంటిలో నేది యుచితర మనువిషయ మిప్పటికి నట్లే నిర్ణీతముగాక విమర్శకుల చర్చలఁ గనిపించుచున్నది గాని, రస మానందస్వరూప మను శ్రుతిప్రమాణమును బట్టి రత్నాదిస్థాయితోఁ గూడినచిదానందమే రస మనుట యుచిత మని నాయభిప్రాయము.

ఇట్లు ‘రసోవైన’ ఇత్యాది శ్రుతియందజ్ఞాతరూపమై భరతనాట్యశాస్త్రమున రూపము చాల్చిన రసము నడుమ వెడలిన యలంకారము రీతి ధ్వని మొదలగు వాని నణగఁగొట్టికావ్యమున కాత్మ లేక జీవితమై సాహిత్య విద్వాంసుని యందమృతముమాడ్కి నాస్వాద్య మగుచున్నది. అట్టి రసమును గూర్చియు, అలంకార ములను గూర్చియు, కావ్యనాట్య స్వరూపమును గూర్చియు, క్రి. అఱవ శతాబ్ది మొదలుగాఁ బందొమ్మిదవ శతాబ్దివఱకును గొప్ప విద్వాంసులు రచించిన సాహిత్యవిద్వావిషయక గ్రంథములును వానివ్యాఖ్యలును గలసి సుమారై చాటువందలైన నుండు నని, అముదిగత గ్రంథపట్టికలను బట్టి పి. వి. కాజేపండితుఁడు సమకూర్చిన గ్రంథపట్టికవల్లఁ దెలియుచుండ¹ నెన్ని యని మన మిందు పరిశీలంపఁ

గలము? ఇం దచ్చుపడనివానిమాట య టుండ నచ్చు పడినవి సుమారొక వంద యుండును. వీనిలోఁ బఠనపాఠవ్యవహారము గాంచినవి నలువదియైన నుండవు. వీనిలోఁ బూర్వోద్దాహృతములవలె హృదయంగమము లైనవి మఱికొన్ని లేక పోలేదు, కాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నీప్రకరణమునకు స్వస్తిచెప్పుచు సాహిత్య రత్నాకరమును గూర్చి మాత్రమించుక పగిలినది.

క్రీ. ౧౭౦౦ ప్రాంతమందు కాశీనగరమున బహుశాస్త్రము లభ్యసించి విద్య తక్కివియై పేరుగాంచిన యాంధ్రుఁడైన వారణాసి ధర్మసూరి యను మహాపండి తుఁడు స్వీయము లైన యుదాహరణములతో నిర్మించిన పది తరంగముల సాహిత్య రత్నాకరము విద్యద్విదితము. ఇందు, అభిధా లక్షణా వ్యంజనా గుణ శబ్దార్థాలంకార దోష ధ్వని రసము లనువిషయములు సవిమర్శముగా నిరూపింపఁబడినవి. మొదటి గ్రంథారంభ సమర్థనతరంగము గ్రంథారంభపద్ధతిని శాస్త్రీయముగాఁ దెలుపుచున్నది. ఆంధ్రదేశమం దువయించిన దాదిగాఁ బఠనపాఠవ్యవహారమున వ్యాప్త మగుచు వచ్చుచున్న దీనిని గూర్చి విశేషించి వ్రాయుట యనావశ్యకము. ఈధర్మసూరియే సన్యసించి గోవిందానంద భగవత్పాదుఁడై శంకరాచార్యుల శారీరక మీమాంసాభాష్యమునకు రత్నప్రథ యనుపేర దివ్యమైన వ్యాఖ్య రచించుటయు, అది సకలదేశములఁ బ్రశంస కెక్కుటయు విదితము.

సాహిత్య రత్నాకరమునకు మందర నౌక యనెడు రెండు వ్యాఖ్య లుదయించినవి. ఇందు వేంకటాచ్యుని నౌకకంటె మల్లాది లక్ష్మణసూరి మంచరావ్యాఖ్య ముందుగా ముద్రితమై దేశమున వ్యాప్తి గాంచినది.

ఇది, ఆంధ్రభవిష్యవర్ష ప్రేమతత్త్వ భవభూతి భాన నాటక

వచనాది కర్తయైన మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రీ

రచించినసంస్కృతవాఙ్మయచరిత్ర ద్వితీయ

భాగ రౌకికవాఙ్మయచరిత్రయందు

షష్ఠా ధ్యాయము

సప్త మా ధ్యా యము

కావ్యములు

కవిశబ్దము మిక్కిలి సనాతనము. పేదములందు మంత్రప్రప్తలు లేక మంత్ర కృత్తులనెడి యర్థమును చెల్పుఁబుడి సూరి కవి ధీర శబ్దములు సమానార్థకములుగాఁ గనఁబడు చున్నవి. దీనిని బట్టి కవిశబ్దమానాఁడే కలవని తెలియనయ్యెడి. 'నాన్మషిః కురుతే కావ్య' మ్మన నభియుక్తోక్తియు ఋషి కానివాఁడు కావ్యకర్త (కవి) కాఁజాలఁ డనుచు ఋషికవి శబ్దములు సమానార్థకము అని బోధించు చున్నది.

విచిత్ర భావములతోడి ధర్మాంశముల తత్త్వమును జ్ఞాననేత్రమునఁ జూచుట ధర్మనము. అట్లు సందర్శించినవాఁడు ఋషి. అతఁడే శాస్త్రములఁ గవి యనఁ బడెను. అనఁగా అతీంద్రియ మైన ధర్మతత్త్వమును జ్ఞానవృష్టిచేఁ గనుఁగొని దాని నట్లే చెప్పినవాఁడు ఋషి లేక కవి యని మంత్రకృత్తుమైన యర్థము. దానిని బట్టి, అసాధారణ మైన యొక విచిత్రవిషయమును గనిపెట్టి దానిని జక్కఁగా వర్ణించినవాఁడు కవి యనెడి ప్రతీతి లోకమున వ్యాపించినది. అష్టిప్రతీతి కాదో దాహరణము వాల్మీకి యని భవభూతి భట్టతాత రాజకేఘరాదులు ప్రశంసించి యున్నారు. తరువాతి వారు భారతసంహితాది కర్తలు. ఇట్లు, వారు లోకక కవులలోఁ జేరఁదగిన వారైనను, వారికి ఋషులనియు వారికృతుల కార్షము అనియు నాఁచి నుండి నేటిదనుకఁ బ్రసిద్ధి.

కవ్యవర్ణనకవతే చాతుర్యే వేతి కవిః-కవేః కర్త కావ్యమే-జీవన్మర్యనా నిపుణః కవిః-ఇత్యాది నిర్వచనములను బట్టి చమత్కారకారి మైన విషయము నేర్పుతో వర్ణించినవాఁడు కవి యనియు, సహృదయ హృదయాహ్లాదకారి మైన యతని పద్యమో గద్యమో లేక మిశ్రమో యగుకృతి కావ్య మనియుఁ చెరియ నగును. లోక ప్రసిద్ధము లైన రఘువంశాది మహా కావ్యములకుఁ బూర్వము లోకక భాషలో నట్టికావ్యము లుదయింపలేక పోలేదు గాని యవి యిప్పుడు మృగ్యము లైనవి. రుద్రటాలంకార వ్యాఖ్యాత యగునమిసాధువు, సాటిని పాఠాశవిషయ

కావ్యము నిర్మించినట్లును, అందు కొన్ని యవప్రయోగము లున్నట్లును జెప్పి యున్నాడు ¹. పాణిని కుపజాతిచ్ఛందస్సునందభిరుచి యెక్కువ యని క్షేమేంద్రుడన్నాడు ². సుఖాడిత రత్నావళి కూర్చిన వల్లభదేవుడు పాణిని కృతము అని కొన్ని శ్లోకములు చూపియున్నాడు ³. అమరకోశ వ్యాఖ్యాత యగు రాయమ కుటుంబ పాణిని జాంబవతీ పరిణయములోని దని యొక శ్లోక ముదాహరించి యున్నాడు ⁴. సదుక్తి కర్ణామృత కర్తయగు శ్రీధరచాసు పాణిని జాంబవతీ పరిణయము రచియించి నట్లు ప్రశంసించి యున్నాడు ⁵. వీటినిబట్టి పాణిని పై రెండు కావ్యములు నిర్మించె నన వచ్చునుగాని, వ్యాకరణ మూర్తియైన యతడు స్వసూత్ర ములకు విరుద్ధముగా—గృహ్య—అపశ్యతీ—అని ప్రయోగించి యుండడు కావున దాతాళ విజయకర్తయైన పాణిని మఱియొకడై యుండునని కొందఱభిప్రాయ పడుచున్నారు. అయితే, జాంబవతీ పరిణయకర్తవై యాకరణపాణిని యే యన్న శ్రీధరచాసు సాక్ష్యము మాట యే మని మఱికొందఱ అడుగుచున్నారు. ఎందుకును మఱి యితర ప్రమాణములు కనరావు. ఇది యిట్లుండ, పాణిస్వచ్ఛాత్యులు శిశు క్రస్తియ యమనధీయాదికావ్య సంజ్ఞారూపములు సాధించుటయు ⁶. కాత్యాయనుడొక్కొక్కావ్యము పేర్కొనుటయు ⁷. భగవత్పరంజలి, మహాభాష్యమున ‘వార రుచంకావ్య’ మనుచు వరరుచికృత కావ్యమును స్మరించి, వానవదత్తా భైమరథీ సుమనోత్తరాద్యాఖ్యానికల సుచ్చరించుటయు ⁸. అందును శ్లోకము లుదాహరించుటయు, నటులను నాట్యరంగ మందలి స్త్రీలను బేర్కొనుటయు ⁹. చూడఁగా ముని

1. తథాహి పాణినేః పారాశవిజయే—నన్దావధూం గృహ్య కరణ—అపశ్యతీ వత్స మి పేన్దు బిమ్మమ్—రుచరీటా. 2-8.
2. స్పృహణీయత్వ చరితం పాణినే రుపజాతిభిః, సువృత్తతిలకే, 3-30.
3. శుద్ధస్పృహా న్యపి సంహతాని—ఉపోదరాగేణ వివోలరారకమ్—జన్మం ధనుః పాఞ్చవ యోధరేణ—ఇత్యాదులు.
4. పయః పృషన్తిభిః స్పృష్టా వాన్తి వాతాః శన్తై శ్శన్తైః ఇచ్ఛాది.
5. “స్పృన్తి పాచినయే తన్తై యన్య రుద్ర ప్రసాదతః,
అదౌ వ్యాకరణం కావ్య మనుజామృవలీజయమ్”
6. అధికృత్య కృతే గ్రన్తే—శిశుక్రస్థయమనభేన్ద్రజననాదిభ్యశ్చ. 4-3-87, 88.
7. లుదాఖ్యానికాభ్యో బహుళమ్—వార్తికము,
8. యదైన కృతం నవ తేన ప్రోక్తం వారరుచం కావ్యమ్ మ. ఛా. సంపు. 2. పుట. 315
9. నటానాం స్త్రీయో రక్షంగరా యో యః పృవృతి కన్య యాయం
కన్య యాయ మితి తం తం తవ త వే ర్యాహుః. మ.ఛా. సంపు. 3. పుట. 7.

త్రయ కాలములందు పద్య గద్య కావ్యములే కాక, విశేషించి పతంజలినాఁడు దృశ్య కావ్యములు గూడ నున్నట్లు విశదము కాగలదు. అయిన నేమి? అవి యన్నియు నడుగంటినవి. శ్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దమునండి మాత్రమే మన మిప్పుడు వివక్షించుచున్న కావ్యములు దృగ్గోచర మగుచున్నవి.

కావ్య ప్రశంస

“కావ్యం యశనేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే

సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతానమ్మితత యోపదేశయుజే”

అనుచు లాక్షణికులు కావ్యమును బ్రశంసించిరి. ఇందు, కీర్తి అర్థము అనర్థప్రతీకారము వ్యవహారజ్ఞానము పరసుఖము ఉపదేశము అనేడి యాఁడు ప్రయోజనములు చూపఁబడినవి. కవికిని సహృదయునికిని గావ్య మీ ప్రయోజనములను యథాయోగముగా సమకూర్చునని కావ్యప్రకాశకార మతము. వీనిలో మొదటి మూఁడును బరసుఖమును గవిపాఠకులకు సమానము లనియుఁ దక్కిన రెండును గ్రంథరచనకుఁ బూర్వము కవికిని, తరువాతఁ జాతకునికిని గలుగు ననియు నొక వ్యాఖ్యాత విద్యాచక్రవర్తి మతము. ఇందు మొదటి మూఁడును గవికిని తరువాతి మూఁడును సహృదయునికిని సమన్వయించు నని మఱియొక వ్యాఖ్యాత భట్టగోపాలుని మతము. ఇట్టి యీషద్భేదముల కేమి? వీటినిబట్టి సాధుకావ్యరచన సత్కావ్య నిషేవణములు ధన్తాన వ్యవహార జ్ఞానపరమార్థ జ్ఞానాదిసాధనములై యైహికాముష్మికానంద హేతువు లగుచున్న వనుట నిజము. మరియు, ప్రభుసమ్మితములై శబ్ద ప్రధానము లైన వేదములకంటెను మిత్రసమ్మితములై యర్థతాత్పర్య వంతము లైన యితీహాస పురాణాదుల కంటెను రసమున కంగమైన వ్యంజన వ్యాపారము ప్రధానముగాఁ గలది యగుట వానికంటె విలక్షణమై రమణీయ వస్తువర్ణనమున సరసతాపాదక మైన కావ్యము కాంతానమ్మితమై రామాదులవలెఁ బ్రవర్తింపఁదగును రావణాదులవలెఁ బ్రవర్తింప రావనుచుఁ గవినసహృదయుల కుపదేశించునది కావున సాధుకావ్యనిషేవణ మవశ్యావరణీయ మగుటయు విదితము. ఇట్లుభయతారకములైన కావ్యములలో—

పాత్యములు—వీనిని, పద్య గద్య మిత్రభేదమునఁ ద్రివిధముగాఁ బూర్వులు విభజించిరి. కాని, ఒక్కొక్క విభాగమందును విషయాది భేదములను బట్టి యవాంతర విభాగము లెన్నేని కనుపట్టును. రామాయణ భారత భాగవతాదులలోని కథలు

గల రఘువంశ కుమారసంధవ కిరాతార్జునీయ శిశుపాలవధ నైషధాదికావ్యములు పౌరాణికము లనఁదగి యున్నవి. బృహత్కథాదులలోని కథలు గల కాదంబరీవాసవ దత్తాదులు కథా కావ్యములు. రాజావనీ రాజతరంగిణ్యాదులు చారిత్రకములు. పంచ తంత్ర హితోపదేశాదులు నైతికములు, రసికరంజన శృంగార శతకామరు శత కాదులు పై నొదికములు. మేఘసందేశ దశకుమారచరిత విశ్వగుణాదర్శాదులు కల్పిత ములు. ఆర్యాసప్త శతీగీతగోవిందాదులు చైవతములు. భట్టికావ్యప్రాసభారతాదులు లాక్షణికములు. ఇట్లు కావ్యోపకాణాలుగాఁ జెరిగిన వానిలో ముందు —

ప ద్య కా వ్య ము లు

లోక ప్రఖ్యాతినిబట్టి వీనిలో ముందు గ్రహింపఁ దగినవి పంచకావ్యములు. ఆధునిక విమర్శకు లనేకు లనేక విధములఁ గావించిన నిర్ణయములను బట్టి కాళిదాస కాలము క్రీ. పూ. ఎనిమిదవ శతాబ్ది మొదలుగా, క్రీ. పన్నెండవ శతాబ్దివఱకుఁ గల మధ్యకాలమున నూఁగురాడుచున్న మాట సత్యమేకాని, చక్కని పరిశీలనము నొనర్చిన నలుగురైదుగు రేకీభవించుట కారణముగా నది క్రీ. పూ. ౫౭ అని విశ్వసింపవలసి యున్నది. లభించినంతవఱకుఁ గవులకాలము సప్రమాణముగా నాసంస్కృతకవి జీవితమునఁ దెలిపియున్నాను. కావున నిం దాచర్చ విడిచి కాలము మాత్రము సూచించు చుందును. నాయభిప్రాయము గూడఁ గాళిదాసు క్రీ. పూ. ౫౭ లోని వాఁడనియే. అందుచే నతని కావ్యత్రయమే యీ ప్రకరణమునకు శ్రీకార మగుచున్నది. భరతఖండమందే కాదు, ఖండాంతరములందును, కాళిదాస కావ్య త్రయము పేళ్ళెఱుఁగనివా రుండరు. సంస్కృతభాష నభ్యసించువా రందఱును, పంచకావ్యము లని ప్రసిద్ధి కెక్కినవానిలోఁ గ్రమముగాఁ జేతఁ బట్టునవి రఘువంశ కుమార సంభవ మేఘసందేశములే. వీనిలో నేది ముందేది వెనుక యని కొందఱు చర్చింతురుగాని, వాగ్గర్భూప పార్వతీపరమేశ్వర స్తుతియు, అహంకార నిరాసముఁ గారణములుగా వీనిలో మొదటిది రఘువంశ మనియే నమ్మవచ్చును. ఇందుకు మఱియొక కారణము. కాళిదాసునకు వాల్మీకి మహామునియెడఁ గల భక్తి తాత్పర్య ములు మెండు. ఇతని సత్కవిత్వమునకు మార్గదర్శక మతని రామాయణమే. ప్రసాదము మాధుర్యము వైదర్భీరీతి పాత్రపోషణ విధానము ఉపమోచిత్యము మొదలగు సత్కవిత్వ విశేషముల యభ్యాసమునందు కాళిదాసు వాల్మీకిరామాయణ శిష్యుఁడు. ఇందు కీతని రఘువంశమందెన్నేని యుదాహరణములు కన వచ్చును. కావున రామాయణ పారాయణమందలి తనివిదీట నితఁడు ముందు రఘువంశము నిర్మించె ననుట యసంగతము కానేరదు. ఒక యుదాహరణము.

రామాయణమున సీతావివాహ ఘట్టమందలి “పరివ్రతా మహాభాగా ఛాయే వాసుగతా సదా” అను శ్లోకమందలి యుపమానము గ్రహించి “ఛాయేవ తాం భూవతి రన్యగచ్ఛత్” అనుచుఁ గాళిదాసు నందిసిధేనువు ననుసరించినదిరి పుని వర్ణించియున్నాఁడు. ఈ యుపమానము రామాయణమున సముచితము గాని, రఘువంశమున లింగభేదముచే ననుచిత మగుచున్న చనెడిమత మప్రభు బయలు దేటుటచేఁ గాఁబోలు వామనాచార్యుఁడు కావ్యాలంకార సూత్రవృత్తి యందుపమా విచార సందర్భమున లోకికృపమాదులందు లింగభేదము దోషావహము కాదని సమర్థించెను ¹. రఘువంశ వ్యాఖ్యాతలలో నొకఁడగు చారిత్రవృత్తుఁడ నజ్ఞాన మాధారముగాఁ గాళిదాసును సమర్థించి యున్నాఁడు. ఇట్టి దానిని లింగభేద క్రైస్తవ గణింపక యానాఁడు కాళిదాసు గ్రహించుటకుఁ గారణము రామాయణ మందలి యభిరుచి గాక వే తేమగును. ఇట్టి సందర్భము లింకను గలవు. ఆయనను, రఘువంశము వాల్మీకి రామాయణమునకు సంగ్రహరూపము గాని దానినే యనుస రించినది గాని కాదు. ఇది కొన్ని సర్గలందు రామాయణకథ ననుసరించును, మఱికొన్నిట నుత్తర రామాయణమును బరిశీలించియు; ఇఁకఁ గొన్నిట నితర పౌరాణిక కథాంశము లవలొకించుచు, రఘువంశ పురుషులను నాయకులనుగా గ్రహించి, వివిధకావ్య ధర్మముల లోకహిత మగు స్వార్థంత్ర్య మలవముచుకొని సత్కావ్యరచనకు రావటాట చూపిన మహాకావ్యము. సహృదయ రంజకము లగు పాత్రాచిత్యరసౌచిత్యములకుఁ బుట్టినిల్లు. గీర్వాణభాషాపాసువుల కమృతము. పందొమ్మిది సర్గల యీ ప్రబంధము దిలీపుఁడు మొదలుగా నగ్నివర్ణుని వజ్రకుఁ గల యిరువది తొమ్మిడుగురు సూర్యవంశ రాజుల చరిత్రములు దెలుపుచున్నది. కాళిదాసు కన్నులారఁ గాంచి వర్ణించెనో లేక చూచిన వారివల్ల విని వర్ణించెనో కాని, యిందలి నాల్గవ సర్గలోని రఘుమహారాజు దిగ్విజయ యాత్రావృత్తినము నాఁటి భరత ఖండమును మనకన్నులఁ గట్టుచు ముద్దు లొలుకుచున్నది. పదునాల్గవ సర్గలోని సీతాపరిత్యాగవర్ణనము కటికవాని నైనఁ గంట నీరు పెట్టించుచున్నది. నందిసి థేనువునకు బదులుగా సింహమునకు దిలీపుఁడు తనదేహ మర్పింపఁబూనుట, ఇంద్రునితోఁ బోరాడి రఘువు తనతండ్రి కళ్ళమేధ ఫల మార్పించుట మొదలగు పెక్కు సందర్భములందు పాత్రాచిత్రి సుధారసమును దాచుటకుఁ బండిపెట్టు చున్నది. ఇట్టి నవరస నిధానమైన యీకావ్య మాస్వాదించినఁ గాని యిట్లు వర్ణించి నంత మాత్రమునఁ దనిని తీఱునా?

దీనికి భరతసేనుడు బృహస్పతిమిత్రుడు చారిత్రవర్ణనుడు మొదలగు వారు రచించిన వ్యాఖ్యలు సుమారు నలువది యని సంఖ్యమాత్రము తెలియుచున్నది. అందు కొన్ని యముద్రిత గ్రంథాంశముల నున్నట్లు కనబడుచున్నది. ఆరుజగిరి నాథుని ప్రకాశికయు, నారాయణ పండితుని వివరణమును, ఈమధ్య, అనంత పురమున ముద్రింపఁబడినవి. కాని, మహాపాఠ్యాయుఁ డైన మల్లినాథ సూరి సంజీవిని పుట్టినపిదప నవి యన్నియు మటుమాయ మైనవి. కాళిదా సెక్కుడి వాడు; ఎప్పటివాడు—మల్లినాథుఁ డెక్కుడివాడు? ఎప్పటివాడు? కాళిదాసకావ్య సంజీవిని వ్యాఖ్యానముల సంయోగ మేమి? ఈ రెండును గలసి జగ మెల్ల నావరించి భాషాభిమానుల హృదయమున నిల్లుగట్టుకొనుట యేమి? సెవాను! మల్లినాథా! నిజముగా నీవ్యాఖ్య కావ్యముల పాలిటి సంజీవినియే. నిజముగా నీపే రాండ్ర దేశమునకు దివ్యజ్యోతియే. అకవికిఁ దగిన వ్యాఖ్యాతను గన్నభాషాదేవి భాగ్యమే భాగ్యము.

పార్వతీ జననము పార్వతీ పరమేశ్వర పరిణయము కుమారస్వామి యుదయము తారకాసుర సంహారము మొదలగు కథాంశములను శివపద్మ పురాణముల నుండి గ్రహించిన కుమారసంభవము పదునేడు సర్గల మహాకావ్యము. ఇందు, కాళిదాసు ప్రకృతి సౌందర్య వర్ణనమందలి చాతుర్యమును బూర్తిగాఁ జూపుటయే కాక, శృంగార రసపరమావధిని జాలావటకు మృదువుగా వ్యంగ్యప్రధానముగానే చూపించి యున్నాడు. కాని, శృంగారప్రియుఁడైన యితఁడు, నవనవోన్మేష యౌవనమున వ్రాయుటచేతనో, కావ్యమునఁ బార్వతీ పరమేశ్వరులు కల్పితాలంబన విభావములను బుద్ధితో లౌకిక శృంగారము మొదలంటఁ జూపు యత్నము చేతనో కాని, యిందష్టమసర్గలో సంభోగ శృంగారమును మిక్కిలి పచ్చిగా వర్ణించి యున్నాడు. అందలి యొకటి రెండు శ్లోకములు—

“ఊరుమూల నభిమార్గరాజిభి స్తత్ క్షణే హృతవిలోచనో హరః,

వాసనః ప్రళిఖిలస్య సంయమం కుర్వతీం ప్రియతమా మవారయత్”

ఇందలి శ్లోకములను బెక్కుచోట్ల రసౌచిత్యాలు కుదాహరించిన క్షేమేంద్రుఁ డీశ్లోకమును, ప్రబంధార్థా నౌచిత్యమున కుదాహరించుచు, అంబికా సంభోగ వర్ణనమున, పామరస్త్రీ సముచిత నిర్లజ్జనజ్జనఖక్షతరాజివిరాజితోరు మూలమునఁ ద్రిజగ ద్గురుండగు త్రిలోచనుని దృష్టి యాకర్షింపఁబడిన దని వ్రాయుట యనుచిత మనెను. మఱియు, దివ్యులయెడ రతిహాసాదులు వర్ణింపవచ్చును గాని సంభోగ రూపరతి

మాత్రము వర్ణింపరాదు, అది జనసీజనకుల సంభోగవర్ణనమువలె ననుచితమని మమ్మటాదులు వ్రాసియున్నారు. భట్టవామనుఁ డిందుకు, ఆసక్తలోని—

“దష్టముక్త మధరోష్ఠ మంతికా వేదనావిభుత పాణివల్లవా,
శీతలేన నిరవాప తత్క్షణం మౌళిచంద్రశకలేన శూలినః”

అను మఱియొక శ్లోక ముదాహరించి యున్నాఁడు. అలంకారికు లిష్టవర్ణన ముత్తమదేవతా విషయక మగుటచే ననుచిత మన్నారు గాని, ఇది మానుషవిషయక మయినచో వారికి నిష్టమే. మననాఁడిది పామరశ్రీ పురుషవిషయక మైన ననుచితమే యగుచున్నది. దీనినిబట్టి యీవర్ణన మందలి ప్రీతి క్రమక్రమముగా మాటుచు వచ్చె ననుట విదితము గావున, నాఁటి యభిరుచినిబట్టి కావించిన కాళిదాసు శృంగారవర్ణన మును మనము విమర్శింప నర్హులము కాఁజాలము.

మేఘసందేశము. ఇది యొక యపూర్వ మమూల్యము నైన కావ్యరత్నము. సీతనుగూర్చి రాముఁడు పంపిన హనుమత్సందేశమును మనస్సునఁ దలచి కాళిదాసీ సందేశము గూర్చినట్లు పెద్ద లందురు. అది నిజ మైనను, ఇది కేవలకల్పిత కవితాకల్పలత కాద్యఫల మనవచ్చును, ఇందలి విషయము శాపహతుఁడై గిరి కాననములఁ దిరుగుచున్న యక్షుఁడు తనప్రియకు మేఘునిచే సందేశ మంపుట. ఆ సందేశము. “ప్రియసీ! నీవు ప్రణయకుపిత వైనట్లు రాగవ్రవ్యములతో సేరూపము రాతివలకమీఁదఁ జిత్రించి, నీపాదములమీఁదఁ బడినట్లు నారూపము చిత్రించు నంతలోఁ బొంగివచ్చు కన్నీళ్ళచే నాదృష్టి యావరింపఁబడినది. అకటా! పాదు దైనము చిత్తరువులోఁ గూడ మన సమాగమము సహింపకుండెను గదా!” అనెడి ‘త్వామలిఖ్య ప్రణయకుపితా’ మిత్యాది శ్లోకార్థము. ఇందలిరసము విప్రలంభము. అందు నున్మాదావస్థ. అయిన నేమి! వర్ణనము జగదేక హృద్యము. ఇందు, పూర్వ మేఘమునఁ గాళిదాసు, చిత్రకూటమునుండి యలకాపురికి మేఘుఁడు పోవు మార్గము వర్ణించువట్టున నుత్తర హిందూదేశ మందలి ముఖ్యము లైన నదీగిరి దేశ క్షేత్ర విశేషములను జక్కఁగాఁ బ్రత్యక్షము గావించెను, ఇది యొక శ్లోకముల చిన్నగ్రంథ మైనను గుణమునందు కావ్యప్రపంచమున నగ్రస్థాన మలంకరించు చున్నది. ఇందలి వృత్తము గూడఁ దీగ సాగినట్లు పఠనసులభమైన మనోహర మైన మందాక్రాంత. ఈ కావ్యమును గూడ సుమా రేఁబది వ్యాఖ్యలు కావించినవి గాని, ఇది సంజీవినిఁ బ్రేమించియే లోకవిఖ్యాతి గాంచినది. దీనివిమర్శనము సందేశ కావ్య సందర్భమునఁ గననగును.

ఇతః, వక్ష్యమామ మైన రూపకత్రయము గాక, ఋతుసంహారము శ్రుత బోధ శృంగారతిలకము శృంగార రసాష్టకము సేతుబిందము జ్యోతిర్విదూభరణము కర్పూరమంజరి శ్యామలాచండకము పుష్పదాణవిలాసము కాశిదాస ప్రహసనము ప్రశస్తితరమాల కుంతేశ్వరదౌత్యము రాక్షసకావ్యము నవరత్నమాల మొదలగు ననేకకృతులు కాశిదాసు పేరఁ గనవచ్చునుగాని, యిందొకటియు నిజముగా రఘు వంశాది కర్తృది కాదు. ఋతుసంహార మితనిదని కొందఱు అందురు. నేనును దొలుత సంస్కృతకవి జీవితమున నట్టి యభిప్రాయమే చూపితిని. కాని, పునఃపరిశీలనము గావించఁగా నదియు నితనిది కాదని తోచినది.

రాశిదాస త్రయమునకుఁ దరువాతఁ బంచకావ్యముల గణనకెక్కిన మహా కావ్యము కిరాతార్జునీయము. ఇది శ్రీ. ౫౨౦ ప్రాంతమున భారవి మహాకవి రచి యించినది. అరణ్యవానకాలముం దర్జునుఁడు మహాశ్రు సంపాదనమునకు వెడలి కిరాత వేషభారియైన శివునితోఁ బోరాడి పాశుపతము సంపాదించుట యను భారత కథాభాగ మిందలి వృత్తము. లోకజ్ఞ శిరోరత్నమైన భారవి యీ కథాంశము నతి మనోహరముగాఁ జెంచి పదునెనిమిది సర్గల వర్ణించెను. ఇందు దుర్యోధనుని రాజ్య వద్దతిని వర్ణించు సందర్భమునఁ దెలుపఁబడిన రాజనీతి కౌటిల్యార్థ శాస్త్రాదులను విస్మరింపఁ జేయునంతటి ప్రౌఢమై సుగమమై హృదయంగమ మగుచున్నది. ఇందలి మొదటి మూడుసర్గలకుఁ బాపాజప్రయ మను పేరు వాడుక తెక్కినది. కవిత్వము నారితేకపాకము నర్థగంభీరము నని మల్లినాథ సూరివంటి పండితశేఖరుఁడే భావించి యుండ నిఁక దీనిని గూర్చి యితరు లెట్లు భావించురో చెప్ప నక్కఱలేదు. అయి నను, రసగర్భనిర్భర మైన యిది పుట్టినది మొదలుగా నేఁచివనుకఁ బాతకలోకమున కమృతము మాడ్కి నాకర్షక మగుచునే యున్నది.

దీనికి, ఏకనాథుఁడు జోనరాజు నరహరి మొదలగు వారు వ్యాఖ్యలు రచి యించి రచి యంచందుఁ గనవచ్చును గాని మల్లినాథుని ఘంటాపథ మేర్పడిన పద యిది పాతక లోకమునకు సుఖగమ్య మయినది. ఈ కావ్యమునకుఁ గవి పెట్టిన పేరు కిరాతార్జునీయ మైనను, ఇది లోకమునఁ గవిపేర భారవి గానే వ్యాపించినది. ఈ మహాకవి, ప్రతిసర్గ తుదనుండు శ్లోకమునను 'లక్ష్మీ' పదము తప్పక కూర్చుటం బట్టి దీనికి లక్ష్మీపద లాంఛన మనెడి మఱియొక పేరు వచ్చినది, సర్వశాస్త్రజ్ఞుఁడైన భారవి యీ కావ్యమున శాస్త్రవిజ్ఞానమును సర్వత్ర చూపుటయే కాక, చిత్ర యమకబంధ కవిత్వప్రియుఁడై పదియేనవ సర్గయం దధికముగా నట్టికలను జూపి యున్నాఁడు.

పేరునుబట్టి యీ కావ్యమునఁ గిరాతార్జును లిరువురు నాయకులని తోచవచ్చును గాని, ఇందర్జునుఁ డొకఁడే ప్రధాన నాయకుఁడు అతని యుత్కర్షము పెల్లడింప వర్ణింపఁబడిన కిరాతుఁడు ప్రతిభటనాయకుఁడు. చంద్వాచార్యుఁడు దీనిని జదివియే—

“వంశపీఠ్య ప్రతాపాదీన్ వర్ణయిత్వా రిపో రపి,

తజ్జయా న్నాయకో త్కర్షకథనం చ ధినోతి యః”

అను లక్షణము చెప్పి యున్నాఁడు. ఇందితర రసములు గూడ సంవర్ణించితముగా వర్ణింపఁబడినను, వీరము ప్రధానము, అర్జునుని దివ్యాత్మలాభమే కావ్య ఫలము. ఇందలి ఋతుగిరి కాననాదిరూప ప్రకృతి వర్ణనములును సురాంగనల జల క్రీడా పుష్పాపచయాది వర్ణనలును గ్రమముగాఁ గొంచెముగాను గొప్పగాను శృంగార రసము చిలుకుచు మనోహరము లగుచున్నవి. కాళిదాసు కుమారసంభవారంభమునఁ గావించినట్లే భారవి పంచమసర్గారంభమునఁ బదియేను శ్లోకముల హిమాలయ వర్ణనము గావించి యున్నాఁడు. వర్జిత విషయములు రెండియందును జాలవఱ కేకీభవించును గాని వర్ణనరీతులు వేరు. అర్థాలంకారములు రెంటును గలవు కాని, ఇందు యమకానుప్రాసలు గూడఁగలవు. వేఱువేఱుగాఁ జదివినపుడు దానివలె నిదియును హృద్య మగును గాని పోల్చి చదివినపుడు మాత్రము దానిరుచికిని దీని రుచికిని పోలిక యుండదు. ఇందుకుఁ బ్రసాదగుణభేద మొక కారణము. రెండవది శబ్దాలంకారము. మల్లినాథసూరి, యిందలి సప్తమ శ్లోకమైన “చఢత మాకరిభిః కరిభి” రిత్వాది శ్లోకమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు “యమకస్య వృత్త్యస ప్రాస భేదత్వా త్వయ మే వాలంకారః. అర్థాలంకార స్వభూచ్చయః. త స్యాతిదుష్కరత్వా ద్రసపోషోఽపి నాద్రియతే. త దుక్తమ్. ప్రాయ శో యమకే చిత్రే రసపుష్టి ర్న మృగ్యతే.” అని యిచ్చిన యభిప్రాయము గూడఁ బైయభిప్రాయమును బలపఱచుచున్నది. మొత్తముమీఁద గావ్యమంతట యమకాదు లెక్కువగాఁ గనవచ్చుటబట్టి భారవినాఁడు శబ్దాలంకారప్రీతి హెచ్చని తోచుచున్నది. అట్లని కావ్యము నీరసము కాదు. మల్లినాథుఁడు చెప్పినట్లు రసగర్భ నిర్భరమే. పైగా నర్థగంభీరము. “ఉవమా కాళిదాసస్య భారవే రర్థగరవ” మ్మని లోకోక్తి. అందుచేతనే మల్లినాథుఁడు దీనిని నారితేజ ఫలముతోఁబోల్చియున్నాఁడు. దీనివలెనే యర్థగంభీరమై కావ్యపంచకమునఁ జేరిన —

శివుని పాదపద్మము గూడఁ జిత్రయముకప్పియమై క్రీ. ఐదాఱుశతాబ్దిల
లోని కర్ణాటకార ప్రీతిని ధ్రువపఱచుచున్నది. మాఘకవికృత మైన యిది
యతని పేర మాఘ పురి స్రసిద్ధి గాంచినది. మాఘుఁడు క్రీ. ౫౫౦ ప్రాంతము
వాఁడు. గూర్జర దేవేయుఁడు. శ్రీపర్వలరాజు నాస్థానమున సర్వాధికారి యగు
సుప్రభదేవుని పోత్రుఁడు విఖ్యాతగుఱుఁడైన దత్తకుని పుత్రుఁడు. ఈ విషయము
గ్రంథాంతర్లోకములఁ దెలియుచున్నది. శబ్దతర్కవేదాంతశాస్త్ర నిష్ఠాతుఁడైన
యతఁడు, శ్రీకృష్ణుఁడు శిశుపాలుని జంపుట యను పురాణగాథను గైకొని యిరు
వది సర్గల మహాకావ్యము రచియించెను. ఇందు నాయకుఁడు కృష్ణుఁడు, శిశుపా
లుఁడు ప్రధానాయకుఁడు. వీరము ప్రధాన రసము; శృంగారాదులంగములు. ఇందు,
గుణాలంకార రసభావధ్వని ప్రముఖము లైన కావ్యధర్మములు మూర్తీభవించి
యున్న వని మల్లినాథసూరి తెలిపె యున్నాఁడు. దీనికిని, ఏకనాథ రంగరాజు
వల్లభదేవ చారిత్రవర్ణనాదులు పెక్కుండు వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరి గాని మహాపాధ్యా
యుని సర్వంకష ముంవర నవి ప్రకాశింపలేక పోయినవి. “ధన్యో మాఘ కవి
ర్వయం చ కృతిన స్తత్సూక్తి సంఘీలనా” త్తని పశ్యంసించిన సూరి ‘మాఘే
మేఘే గతం వయః’ అని పలికినట్లు పెద్దలు చెప్పుదురు. ‘నవసర్గ గతే మాఘేనవ
శబ్దో న విద్యతే’ అను కీర్తికిఁ బాత్రమైన యిందు శబ్దజాలము పూర్ణముగా నుప
యోగింపఁబడి యున్నది. ఒకానొక పండితుఁడు చెప్పిన—

“ఉపమా కాళిదాసస్య, ఛారవే రర్థగౌరవం

దండినః పదలాలిత్యం మాఘే సంతి త్రయో గుణాః.

అనుసూక్తికిఁ బాత్రమైన యిందన్ని సర్గలలో నొక్కొక విశేష వర్ణనము
కనవచ్చును. అందును రాజనీతి వర్ణనముతోడి రెండవసర్గవిశేషించి పండితులనెక్కు
వగా నాకర్షించినది. ఇందలి యుపమానములును దృష్టాంతములును లోక జ్ఞాన
దాయకములై మనోహరముగా నున్నవి. బౌద్ధులకు స్కంధపంచకముకంటె వేఱ
యినయాత్మ లేనట్లే రాజుల కంగపంచకము కంటె వేఱయిన మంత్రము లేదు.
రసభావవేత్త యగు కవికి, ఓజోగుణ మనియు—ప్రసాదగుణ మనియు నియమ
మెల్లు లేదో, అట్లే రాజునకు క్షేత్ర మనియు క్షంతి యనియు నియమము లేదు.
సంచర్చమునుబట్టి రెండును గావలసినవే — ఇత్యాదిగా నిది యనేక విషయములను
బోధించును.

నైషధము—జగ మెఱిగిన పైకావ్యవంశకము తరువాతఁ బ్రతినపాత వ్యవహారమున జగమునందు వ్యాపించినది నైషధము. ఇది, ఇరువదిరెండు సర్గల మహాకావ్యము. దీని కర్త చింతామణి మంత్రోపాసకుఁడును మామల్లదేవీ శ్రీహీరపుత్రుఁడు నైన శ్రీహర్షుఁడు. ఇతఁడు క్రీ. ౧౧౬౯—౧౧౯౫ నడుమఁ గాన్యకజ్యోతిషమేలిన జయచంద్రభూపాలునికి నమకాలికుఁడు. ఈ కవిసార్వభౌముడు నైర్వహించిన ప్రకరణము శ్రీవిజయప్రశస్తి నవసాహసాంక చరితము ఖండనఖండము మొదలగు ననేక కృతులు నిర్మించినట్లందలి చదుర్దాది సర్గాంతిమశ్లోకములఁ గనవచ్చును. కాని నైషధీయ చరితమువలె మఱిదియు దేశ మాక్రమింపలేదు. నలవమయంతుల చరితమైన యిది ‘నైషధం విద్వదౌషధ’ మృన్నఖ్యాతి గాంచినది, ఇతర రసము లంగములుగా శృంగార మంగియైన యీ కావ్యమున, రాజహంస నలవమయంతుల కనురాగము కలిగించుట మొదలుగా వారి దాంపత్య సుఖమువఱకుఁ గలయనేక విషయములు తత్తద్రసోపేతములు గా వర్ణింపఁబడినవి. కాళిదాసు కుమారసంభవ మందువలెనే యిందును శృంగారము కొంత మితమీఱుట యనున దాకాలమున కారోపింపఁ దగిన విషయము. ఇందలి శృంగార మాధారముగా వెలసినవగుటచేతనే శ్రీనాథుని దీనియాంధ్రీకరణము శృంగారనైషధ మైనది. పదియేడవసర్గలో నైయాయిక మీమాంసక పౌరాణిక స్మృతి ప్రామాణికాది బహుమతఖండన మొనరించిన యీ మహాకవి తన సర్వశాస్త్ర పారంగతత్వ మావిష్కరించుకొనుచు, ఇరువది యొకటవసర్గలో దాను శ్రీరామభక్తుఁడైన యద్వైతుఁడయినట్లు సూచించి యున్నాఁడు. నైషధకవిత్వతైలి కఠినమైనను మనోజ్ఞములైన వర్ణనలతో నిండిన దగుటచే రసభావధ్వన్యలంకార గుణవిజ్ఞానదాయక మగుచున్నచని మల్లినాథసూరియే చెప్పియున్నాఁడు. దీనికి నారాయణ శేషరామచంద్ర విశ్వేశ్వరభట్టాదు లనేకులు వ్యాఖ్యలు రచియించిరి గాని, వానినెల్ల మించిమన సూరిజీవాతువే జీవాతువైనది. ఇంక నీకావ్యషట్కము విడిచి చరిత్రకావ్యము లవలోకింతము.

చరిత్రకావ్యములు — తొల్లి వెలసిన చారిత్రకము లైన పద్యకావ్యములలో, అశ్వఘోషనిబుద్ధచరితమును సౌందరనందమును గొంత వ్యాప్తిగాంచినవి. ఇందు మొదటిది బుద్ధజీవితమును బౌర్ణమతతత్త్వమును దెలుపు పదియేడు సర్గల కావ్యము. రెండవది బుద్ధుని పితృవ్య పుత్రికాగడగు నందుని వృత్తాంతము తెలుపు నిరువది సర్గల కావ్యము. ఇందు గౌతమబుద్ధుని యుపదేశమునకుఁ గట్టుపడి నందుఁడు సన్యాసియై తనభార్య నెడఁబాసినందుకు దుఃఖించుట, ఆతనిపత్ని యగు సుందరి పతి

వియోగమునకుఁ బరితపించుట మొదలగు విషయములు వర్ణింపఁబడినవి. అందుచే నిది బుద్ధ చరిత్రకంటె నెక్కువగా లౌకిక కావ్యలక్షణమునకు దగ్గఱ యైనది.

క్రీ. ౭౦-౧౫౦ సడుమఁ గొంతకాలము పురుషపురమును (పెషావర్) పాలించిన కనిష్కమహారాజునకు బౌద్ధమత గురువుగా నున్నట్లుఁబాపఁబడెడి యశ్వఘోషుఁడఁ కాళిదాసునఁ బైకావ్యములు రచించి యుండును. కాని, కొందఱు కాళిదాసును, క్రీస్తుశకము నాల్గవ శతాబ్దిలోఁ జేర్చుటకు నేకరించిన కారణాభాసములలో బుద్ధచరిత్రలోని కొన్నిమాటలు వర్ణనలు నట్లే సరిగా రఘువంశ మేఘసందేశములలోఁ గనవచ్చుచున్న వనుట యొకటి. దీనినిబట్టి యశ్వఘోషుఁడు పూర్వఁ దనియుఁ గాళిదా సతనికిఁ బరుఁడనియు వారి సిద్ధాంతము¹. కవితా ప్రపంచమునఁ గాళిదా నెక్కుడ అశ్వఘోషుఁ డెక్కడ? జగదేకవిఖ్యాత స్వతంత్ర కవితామూర్తి యైన కాళిదాసు ప్రయత్నపూర్వకముగా నెట్లో బయటఁ బడిన బుద్ధ చరిత్రలోని మాటలు గ్రహించె ననుటకంటె హాస్యాస్పద మైన మాట వేఱుండునా? కాళిదాసత్రయమునుండి కొన్నివర్ణనలను బుద్ధచరిత్ర గ్రహించిన మాట సత్యమై యుండఁ గొందఱు విమర్శకులు దానిని దలక్రిందు కావించి యున్నారని పై కావ్యములు పరామర్శించిన వారికిఁ దెలియకపోదు. రఘువంశ మేడవ సర్గలోని పురంధ్రీ వర్ణనము బుద్ధచరిత మూఁడవసర్గలోను కుమారసంభవము మూఁడవ సర్గలోని కామవర్ణనము బుద్ధచరిత పదుమూఁడవ సర్గలోను బ్రతిఫలించినట్లు కనఁబడుచున్న మాట నిజము. ఈ సత్యమును మఱుఁగువుచ్చి కాళిదాసు క్రీ. చతుర్థ శతాబ్దిప్రాంతమువాఁ డనెడి తమ యభిప్రాయము బలపఱుచుకొనుటకు ముఢిపెట్టిన పైమాట యెట్లు విశ్వసనీయ మగును? కావున బుద్ధచరిత్ర రఘువంశాదుల తరువాతిదే యనుట సమంజసము.

బుద్ధచరిత్ర మొదటి పదమూఁడు సర్గలుమాత్రమే, అశ్వఘోషుఁడు రచించిన వనియు, తక్కిన నాలుగుసర్గలు నేపాలదేశీయు డైన యమృతానందుఁడు తరువాత నిర్మించిన వనియుఁ దెలియుచున్నది. అశ్వఘోషుని కవిత్వము కాళిదాస కవిత్వమునకు సాటి గాకున్నను దక్కిన కొందఱి కవిత్వమునకుఁ దీసిపోదు. శైలియు —

“జరా వ్యాధిశ్చ మృత్యుశ్చ యది న స్యా దిదం త్రయమ్,
మమా పి హి మనోజ్ఞేషు విషయేషు రతి ర్భవేత్”

అనురీతిని మృదువుగానే యుండును. అయిన నేమి? బౌద్ధమత గ్రంథ మగు టచేఁ గాఁబోయి నిది యెక్కువవ్యాప్తి గాంచినది కాదు.

బుద్ధఘోష నిర్మితమైన పద్యచూడామణి యను పదిసర్గల కావ్యమొకటి పై దానివలెనే మృదుమధురశైలి వెలసినదిగాని, అదియును దేశమునఁ బ్రసహార వ్యవహారము గాంవక యట్లే యుండియుండి మొన్న మొన్న రంగాచార్య పండితు లచే నుద్ధరింపఁబడి ముద్రిత మైనది. కాళిదాసాది పూర్వ మహాకవి కృతులలోఁగవి విషయ మేదియుఁ గనరాదు. సర్గాంతములందు “కాళిదాసకృతా” ఇత్యాదిగా గద్యము మాత్రము కనవచ్చును. అట్లే దీనియందును ‘బుద్ధఘోషవిరచితే పద్యచూడామణౌ’ అను గద్యము మాత్రమే యున్నది. అయిన నిది యితఁడు నిర్మించిన పను విషయ మున నెవరును సందేహించుటలేదు.

బుద్ధఘోషుని కాలమును గూర్చి రెండుమూఁడు మతములు కలవు. గ్రే పండితుఁ డితఁడు క్రీ. 332 లో బౌద్ధమత గ్రంథములు తెచ్చుటకు సిలోను వెళ్ళెనను చున్నాఁడు. 403 లో వెళ్ళెనని నవరత్నే పండితుఁడను చున్నాఁడు మఱి కొందఱు 500 ప్రాంతము వాఁడను చున్నారు¹. పద్యచూడామణిలోని నవమసర్గ బహువిధముల శిశుపాలవధలోని రెండవసర్గను బోలియుండుట చూడ 500 ప్రాంత మందలి మాఘనికంటె నితఁడు పరుఁడై క్రీ. 600 ప్రాంతమున నున్న వాఁడని కొందఱును చున్నారు. శా 403 ప్రాంతము వాఁడను మతము సముచితమని తోచుచున్నది.

పద్యచూడామణి నిర్దుష్టమై ఛారాళమైన శైలిచే వెలయుచు మనోహరముగా నున్నది. ఇందు గౌతమబుద్ధుని జననాది వృత్తాంత మంతయు విశదీకరింపఁ బడినది.

క్షేమేంద్రుఁడు రాజావళి యను పేర నొక కాశ్మీరరాజు చరిత్ర రచియించెను గాని,

“అంశోఽపి నాస్తి నిర్దోషో క్షేమేంద్రస్య నృపావశా”

1. చూ. మ. మ. కుష్మస్వామి శాస్త్రిగారి పద్యచూడామణి పీఠిక.

అని కల్పణపండితుడు దానిని నిరాకరించి యున్నాడు. క్రీ. ౧౧౪౮ లో సున్న యీ పండితుడు రచించిన రాజతరంగిణి యను మహాగ్రంథము సంస్కృత భాషలోఁ జరిత్ర గ్రంథములు లే వనెడి యాక్షేపము నణచుచు నిప్పటి హిందూ దేశ చరిత్రకారుల కత్యంతోపకారకమై వెలయుచున్నది. ఇందలి కడపటిశ్లోకమును బట్టి సునలభూపాలుని కుమారుడగు జయసింహుని కాలమందు రాజతరంగిణి యుదయించినట్లు తెలియఁగలదు ¹. ఇది యెనిమిది తరంగముల మహాకావ్యము. ఇది పేరుకుఁ గాశ్మీర రాజచరిత మైనను, ఇం దనేకము లైన యితరదేశ రాజుల చరిత్రములు గూడ సందర్భోచితముగా వర్ణింపఁబడినవి.

తనకుఁ బూర్వము, సువ్రతుడు హేలరాజు పద్మమిహిరుడు నీలముని క్షేమేంద్రుడు మొదలగు కొందఱు కాశ్మీరరాజు చరిత్రలు నిర్మించినను, అందు కొన్ని జీర్ణము లగుటచేతను గొన్ని దోషభూయిష్ఠము లగుటచేతను, పూర్వశాసనాదులు పరిశోధించి సుబోధకముగా నిర్దుష్టముగాఁ దా నీగ్రంథము నిర్మించినట్లు కల్పణుఁ డవతారికలోఁ దెలిపియున్నాడు. తరువాత జై నోల్లాబదీను రాజుకాలమున జోనరాజుకవి ద్వితీయ రాజతరంగిణిని దీని కనుబంధముగా రచించెను ². అందు జయసింహుడు మొదలుగా జై నోల్లాబదీనువఱకుఁ గల కాశ్మీరరాజుల చరితము వర్ణింపఁబడినది. పిదప జోనరాజు శిష్యుడు శ్రీవరపండితుడు ఫతిహాహ రాజపర్యంతము గల రాజుల చరితములు తృతీయ రాజతరంగిణిగా నిర్మించెను ³. అనంతరము ప్రాజ్యభట్టు ఫాతిశాహి అక్బరు జల్లాబదీను రాజపర్యంతము గల కాశ్మీర పాలకుల చరితమును జతుర్థ రాజతరంగిణిగా రచియింపెను ⁴. అటుపిదప మతెవరును రాజతరంగిణిని బూరించినట్లు కనఁబడదు. పై నాలుగు విధము లైన గ్రంథమును ముద్రితమైనది. కల్పణ గ్రంథమున నాలుగైదు చోట్లఁ గొన్నిమాటలు పోయినవి. అది కొంత యనర్థహేతు వైనను, రాజతరంగిణి సజీవ మగుటయే యిప్పటి పరిశోధకులకును విమర్శకులకును మహోపకారక మైన దనుట తెల్లము. పెక్కండ్రు కవులను రాజులను, పెక్కు గ్రంథములను స్మరించిన యీకృతిరాజము సంస్కృత వాఙ్మయ పరిశోధకులకుఁ బట్టుఁగొమ్మ యగుచున్న దనుటకంటెఁ జరిత్ర

1. సుత సునలభూభర్తః సంప్ర త్యప్రతిమక్షమః
నన్తయః మేదిసి మాస్తే జయసింహో మహావతిః.
2. శ్రీజై నోల్లాబదీనే శ్లోం సంప్ర త్యక్షతి రక్షతి—
3. ఫతిహాహరాజ్యప్రాప్తి ర్నామ చతుర్థ స్తరంగః—
4. ఇతిఫాతిశాహి అక్బరజల్లా బదీనస్య కాశ్మీరప్రాప్తి వర్ణనమ్—

విషయమున దీనిని వేఱుగా నురింపఁ బనిలేదు, ఇది నిజ మైనను గొందఱు పాశ్చాత్య విమర్శకులు మాత్రము దీనిఘనత నంగీకరింపలేదు. ఇందలి కాలనిర్ణయము వాస్తవము కా దని వారియభిప్రాయము ¹. ఈగ్రంథ మర్థము చేసికొనుటలో వచ్చెడి పొరపాటును దిట్టి దీని నంత చురుకైనగాఁ జూచుట భావ్యముకాదు. విమర్శకులు తమయూహల కనుగుణముగా నిందలి శ్లోకములను సమన్వయించు కొనుటలో భేదభావ ముదయించుచున్న మాట సత్యము. ఇందుకొక యుపాహరణము.

“శతేషు షట్సు సార్థేషు త్ర్యధికేషు చ భూతరే,

కలే ర్గతేషు వర్షాణా మభూవన్ తురుపాణ్ణవాః,

తాకికేఽబ్దేచతుర్వింశే శకకాలస్య సాంప్రతమ్,

సప్త త్యాభ్యధికం యాతం సహస్రం పరివత్సరాః” ².

అను కల్పాణుని శ్లోకముల కిద్దఱు ముగ్గురు వేఱువేఱు విధముగా నర్థము చేసికొనుట మన మాయా విమర్శనములలోఁ జూచుచున్నాము. మొదటి శ్లోకము లోని గీత మీఁది మాటలకు, కలిగత వత్సరములు ౬౦౩ అని కొందఱును, ౯౦౩ అని మరికొందఱు నర్థమువ్రాసిరి ³. రెండవ శ్లోకములోని తాకికాష్టము కార్మీరములో వాడుకలో నున్నదని కొందఱి వాదము. కాదని కొందఱివాదము. వివాదాస్పదము లైన యిట్టిఘట్టము లిం దింకను గలవు. అవి తమవాదముల కనుకూలము లైనపుడు సముచితము లనుటయు, కానపు డనుచితము లనుటయు విమర్శకులొక మునఁ గనవచ్చును. ఇతర చరిత్ర గ్రంథములందును వాయుప్రరాజాదులందును గన వచ్చెడి చారిత్ర కాంశములను బోల్చి పరీక్షించి లోకమందలి వివిధశకములను దోర్చి పరిశీలించి నిగ్గుతేల్చుఁ గల చరిత్ర పండితు లీరాజతరంగిణి నోపితతోఁ బఠించి పరి శీలించినచో దీనియొచిత్యము వెల్లడియగును. కాని, ఆపనికిఁ బూనుకొన్నవారు కనరారు. ఆపని జరిగినపిదప రాజతరంగిణిలోని కాలనిర్ణయము సరి యనియో కాదనియో చెప్పవలెను గాని, అంతవఱకును దీనిని నిరసించుట మాత్రము తగదని చెప్పక తప్పదు.

1. చూ, కీతుపండితుని సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర. పుటలు. 66-69.

2. చూ. కల్పాణరాజతరంగిణి. ప్రథమరంగము. 51, 52, శ్లో.

3. చూ. 1917 ముద్రణము, మహాభాష్య ప్రథమ సంపుటములోని పీఠిక.

చరిత్రకథనము గీర్వాణ వాఙ్మయమునఁ గ్రోత్తకాదు. సంహితాబ్రాహ్మణ ములం దట్టి వెన్నో కలవు. చరిత్రదృష్టితోఁ జూచిన రామాయణ మహాభారత ములు చరిత్రలే యగును. రఘువంశ కీరాతార్థసన్నియ శిశుపాలవధ హర్షనైషధాది మహాకావ్యములును జరిత్ర లగును. రామాయణ మందలి సూర్యవంశ రాజక్రమ వర్ణనమును భారతమందలి చంద్రవంశ రాజక్రమమును వాయుపురాణాదులలోని వివిధరాజవంశక్రమ వర్ణనమును జరిత్ర లగును. కాని, వానిని మనము చరిత్ర దృష్టితోఁ జూచుటలేదు. ప్రకృతమైన రాజతరంగిణి కావ్య మైనను జరిత్రమనియే భావించుచున్నాము. కల్లుణుఁడును, కాశ్మీర రాజ్యపాలకుల నిజచరిత్రమునే వర్ణించి నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. తనహర్షు లీచరిత్ర విషయమునఁ గావించిన దోషములను దాను సవరించి కావలసిన సాధన సామగ్రి సమకూర్చుకొని కాశ్మీరరాజుల సత్య వృత్తాంతము బయటఁ బెట్టినట్లు పలికి యున్నాఁడు. అట్టియెడ నందలి తత్త్వము నెఱుంగుటలోఁ గలిగిన మనదోషమును దాని కారోపించుట తగదని నాయభి ప్రాయము. ఇంక—

రాజతరంగిణి వంటివి కాకున్నను, దానికి ముందును వెనుకను గూడ నెన్నో చరిత్రకావ్యములు పుట్టినవి. ప్రసిద్ధము లైన యట్టివానిలో హర్షచరిత్ర యొకటి. క్రీ. ౬౦౬—౬౪౫ నడుమఁ గాన్యకుబ్జము రాజధానిగా నుత్తర హిందూదేశ మేలిన ద్వితీయ శిలాదిత్యుఁ డనఁబడు హర్షవర్ధనుని యుదంతమే యిది¹. దీనికర్త లోక ప్రసిద్ధుఁడు కాదంటికిరతయు నగు బాణభట్టు. ఎనిమిది యుచ్చాస్యనముల యీగ్రంథ మున మొదటి మూఁడింటను బాణకవి యుదంతమును, తక్కిన యైదింటను, యశో వతీ ప్రభాకరవర్ధనుల పుత్రులగు రాజ్యవర్ధన హర్షవర్ధనులకును, వారిపుత్రిక యగు రాజ్య శ్రీకిని సంబంధించిన వృత్తాంతమును సమగ్రముగా వర్ణింపఁబడినవి. అందుచే నిది బాణహర్షుల సత్యచరిత్ర మనదగి యున్నది. ఆయినను, దీనికి మహాగద్య కావ్యమనెడి యశస్సే యెక్కువగా వచ్చినది. ఇది కవిత్వమును బట్టి యట్లుత్తమ కావ్యఖ్యాతి గడించినను, విషయమును బట్టి యథార్థ చరిత్రము కాకపోదు. ఇందలి రాజ్యవర్ధనుని శౌర్యమును శాంతియు హర్షవర్ధనుని పరాక్రమాది గుణసంపదయు వారి సోదరీప్రేమయు మాలవరాజు నిర్మూలనమును రాజ్యశ్రీకష్టములును ఈగ్రంథము చదివినవారికిఁ గన్నులఁ గట్టి నట్లుండును. కావుననే దీని కట్టిఖ్యాతి వచ్చినది.

1. ఈప్రకరణమునఁ గొన్ని గద్యకావ్యములు చంపువులు సందర్భమును బట్టి వచ్చుచుండును.

రెండవది నవసాహసాంకచరితము—ఇది పదునెనిమిది సర్గల మహాకావ్యము. దీనికర్త పద్మగుప్తుఁడు పరిమళ కాశిదాస విరుదాంకితుఁడు. మృగాంకవత్తుని పుత్రుఁడు. ఇతఁ డుజ్జయిని రాజధానిగా నవంతీదేశము పాలించిన వాక్పతిరాజదేవుని యాస్థాన కవియై యుండి, ఆరాజు స్వర్గ మలంకరించిన పిదప, నుజ్జయినీ రాజయిన యతని తమ్ముఁ డగు విక్రమార్కు నాదరము గాంచి నవసాహసాంక బిరుద విరాజితుడైన యతనిచరితము నీకావ్యముగా రచియించి నట్లే క్రింది శ్లోకములవల్లఁ చెలియును.

“దివం యియాను ర్మమ వాచి ముద్రా మదత్త యాం వాక్పతిరాజదేవః,
త స్యానుజన్మా కవిబాన్ధవస్య భినత్తి తాం సంప్రతి విక్రమార్కుః”
నిర్వ్యాడనానాద్భుతసాహసం చ రణే వృతం చ స్వయ మేవ లక్ష్మ్యే,
నామ్నా య మేకే నవసాహసాంకంకుమారనారాయణ మాహురన్యే”

ఈ కృతికర్తయుఁ గృతినాయకుఁడును గూడఁ గ్రీ. తొమ్మిదవ శతాబ్ది కడవటి వారని తెలియుచున్నది.

“తత్త్వస్పృశస్తే కవయః పురాణాః శ్రీభర్తృమేంఠ ప్రముఖాజయన్తి,
నిష్ఠింశధారాసదృశేన యేషాం వై దర్శమారేణ గిరః ప్రవృత్తాః”

అను దానినిబట్టి, ఈకవికిఁ బూర్వము భర్తృమేంతుఁడు మొదలగు మహా కవులు కొందఱు వైదర్భీరీతి నాశ్రయించి కావ్యములు రచియించి రనియు, ఇతని కాలమందును వారి వాక్కులే మార్గకవుల కాశ్రయమయ్యె ననియుఁ దెలియు చున్నది. విషయముచేతను గవిత్వ సంపదచేతను గూడ సీచరిత్ర మాకాలమందే విద్యల్లోకము నాదరము గాంచిన దని యతని బిరుదమే చెప్పుచున్నది.

విక్రమార్కు శబ్దము పూర్వరాజులలోఁ గొందఱికి బిరుదముగాను మఱి కొందఱికి సంజ్ఞగాను గూడ నున్నట్లు విదితము. విక్రమార్కు విక్రమాదిత్య శబ్దములు పర్యాయములుగా నయ్యాకవు లాయారాజులకు వాడియున్నారు. కాని, నవసాహసాంక బిరుదము గల విక్రమార్కుఁ డితఁడుగాక మఱియొకఁడు కానరాఁడు. ఇతనికి మఱియొకపేరు కనఁబడదు అందుచే నితఁ డొనరించిన శౌర్యసాహస కృత్యములే తరువాతఁ దరువాత లోకమున నత్యద్భుతములుగాఁ బరిణమించి వెల్లి విరియుట కారణముగాఁ గేవల పద్యాత్మకము పద్యగద్యాత్మకము నైన రెండు విక్ర మార్కు చరిత్ర లర్వాచీన కాలమున వెలసినవి. విక్రమార్కు నామము తప్ప, వాని

తోని విషయమునకును మన నవసాహసాంక చరితములోని విషయమునకును సంబంధ మేమీలేదు. వానిలోని విక్రమార్కుని సాహసకృత్యము లత్యద్భుతములు మహిమాస్పదములు. ఇందలివి సహజములు. వానిలోని విక్రమార్కుని సోదరులు వేఱు ఇందలి విక్రమార్కుని సోదరుఁడు వేఱు. ఇందు కాగ్రంథములలోని యీ క్రింది మాటలే ప్రమాణము.

“అనుజే విక్రమాదిత్యే యువరాజేఽనువర్తిని,
రాజా భర్తృహరి ర్నామ కాంతాజనమనోరమః”

“అస్తి...ఉజ్జయినీ నామనగరీ. తత్ర చంద్రగుప్తో నామ
బ్రాహ్మణో రాజాఘాతే, స రాజా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య
శూద్రకులానాం కన్యకావివాహ మనుగృహ్య స్థితః...తాసాం పుత్రాః
క్రమేణ వరరుచిభట్టః విక్రమార్కుః భట్టిః భర్తృహరిః”

ఇట్టి యనందర్పకృతతోడి కల్పితకథలు చరిత్ర లగునా? ఇట్టి వానిని బట్టి సత్యచరిత్రలు గూడ నిట్టివే యనుభ్రాంతి కలుగకుండుటకై వీనిప్రసంగ మెత్తవలసి వచ్చినది. ఇఁక—

మూఁడవది విక్రమాంకదేవ చరితము—పదునెనిమిది సర్గల యీపద్య కావ్యము చరిత్రవిషయమున హర్షచరిత్రను బోలియున్నది. దీనికర్త యగు బిల్హణుఁడు కాశ్మీర దేశీయుఁడైన మహావిద్వత్కవి. ఇతఁడు కలశభూపతి కాశ్మీర మేలుచున్న కాలమున దక్షిణ దేశమునకు వచ్చి చాళుక్యరాజుల రాజధాని యగు కల్యాణపురము చొచ్చి పార్వాతి భూపతియుఁ ద్రిభువన మల్లాపర నామచేయుఁడు నైన యాహవమల్లు నాస్థానమున విష్వత్క-వియై విద్యాపతి బిరుదము నందిన వాఁడని రాజతరంగిణివల్లఁ దెలియుచున్నది.

“కాశ్మీరేభ్యో వినిర్యాన్తం రాజ్యే కలశభూపతేః,
విద్యాపతిం యం కర్ణాట శ్చక్రే పార్వాడిభూపతిః”

ఈ యాహవమల్లుని కుమారుఁడగు విక్రమాంకదేవుఁడే యీచరిత్రకు నాయకుఁడు బిల్హణుఁడు చాళుక్యవంశ రాజుల వర్ణనముతో విక్రమాంకుని చరితము సవిస్తరముగా వర్ణించి కడపటి సర్గలో స్వీయచరిత్ర వర్ణించుకొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు

కల్యాణపురము చేరక ముందు దాహలపుర రాజగు కర్ణభూపాలుని యాస్థానమునఁ గొంతకాల ముండి, అతఁడు నాయకుఁడుగా గర్హసుందరీ నాటికను రచించెను. విక్రమాంకదేవుఁడు కడపట ననాచరము చూపిన కాలమునందు చోరపంచాశిక¹. నిర్మించెను. ఈ విషయ మందలి యీ క్రింది శ్లోకమున విదిత మగును.

“సర్వస్వం గృహవర్తి కుంతలపతి ర్గృహ్ణతు త స్మై పునః,
ఖాండాగార మఖండ మేవ హృదయే జాగర్తి సారస్వతమ్,
రే క్షుద్రా స్త్యజత ప్రమోద మచిరా దేష్యన్తి మన్మందిరమ్,
హేలాందోళితకర్ణతాలకరటిస్కన్ధాధిరూఢప్రియః”

రాజతరంగిణిని బట్టి చూచినను, ఈ చరిత్రను బట్టి చూచినను, బిల్హణుఁడు క్రీ. ౧౦౫౦—౧౧౩౦ నడుమ నుండి చిరకాలము జీవించిన వాఁడని తెలియఁ గలదు. చోళవాఙ్మయ రాజుల సంగ్రామవర్ణన మీచరిత్రలో నుండుటంబట్టి యిది క్రీ. ౧౦౮౮—౧౧౦౦ నడుమ నుడయించిన దని విదిత మగును. ఈ చరిత్రమున మధురా బృందావన కాన్యకుట్ట కాశీప్రయా గాయోఞ్చా దాహల గూర్జర సోమనాథాది పురముల వృత్తాంతము వర్ణిత మైనది. బిల్హణుఁడు భోజరాజు నధకుఁ డోకున్నను, అతని సమకాలికుఁడై యానరేంద్రు నిందు సందర్శించితముగా వర్ణించి యున్నాఁడు, చక్కఁగాఁ బరిశీలించిన వారి కీగ్రంథము క్రీ. పదునొకండవ శతాబ్దినాటి సత్యచరిత్ర మని తోచకపోదు. కవిత్వవిషయమునఁ గూడ నిది యానాటి యుత్తమకవితకుఁ దీసిపోక సహృదయరంజక మగును.

సంస్థాన ప్రభువుల చరిత్రము లింక ననేకములు కలవు. వానిలో, కంపణా భ్యుదయ మొకటి. దీనికర్త భట్టజీవస్వామి. ఇది యిరువది సర్గల మహాకావ్యము.

రెండవది యైన యచ్యుతరాయా భ్యుదయము రచించినవాఁడు రాజనాథ కవి, యితఁ డరుణగిరినాథుని పుత్రుఁడు. ఈకృతినాయకుఁడైన యచ్యుతరాయఁడు (అచ్యుతరామ) విజయనగర సామ్రాజ్యపాలక వంశమునకుఁ జెందినవాఁడు, తిమ్మ భూపతి మునిమనుమఁడు. చిక్కమాండేశ్వర రాజుల పౌత్రుఁడు. నరసరాజుపుత్రుఁడు.

1. క్రీ. ౧౭౯౮ లో, రామతర్కవాగీశ భట్టాచార్యుఁడు రచించినది చోరపంచాశిక. అందొక రాజపుత్రుఁడు సుందరుఁడను వాడు కాశీపూజకుఁ దొక రాజకన్య నపహరించిన కథ యందు వర్ణింపఁబడినది,

కృష్ణరాయల యనంతరము విజయనగర ప్రభువైనవాడు. పండ్రెండు సర్గల యీ కావ్యమునం దచ్యుతరాయల ప్రాభవమే హెచ్చుగా వర్ణింపఁబడినది.

పై రాజనాథకవియే సాలువాఙ్మయ మనెడి సరసింహదేవరాయాఙ్మయ మను పదమూఁడు సర్గల మహాకావ్యము మఱియొకటి రచించెను. సాలువంశము లోని వాఁడును, కల్యాణపురీనాథుఁడును, సురత్రాణుని (సుల్తాను) జయించినవాఁడు నగు గుండదేవుని మునిమనుమఁడగు గుండదేవునికిని మల్లమాంబకును బుట్టిన సరసింహదేవరాయఁ డీ కావ్యమున నాయకుఁడు. ఇతనికి మేదిని మీసరగండ గుర్జం డయ — కటారిసాలవ — సాహిత్యమల్ల — ఘుర్జరీసట్టవిఘాట — చంబురాయస్థాపనా చార్య-మండలీకమల్ల పరగండ-ధరణీవరాహ-భువనైకవీర-ఇత్యాది బిరుదములు పెక్కుకలవు. రాజనాథకవికి చళరూపనారాయణ-డిండిమకవి-చతుర్వృత్తిసార్వభౌమ-చేరచోళపాండ్య ప్రథమరాధ్య-సరసకవితా సార్వభౌమ-ఇత్యాది బిరుదము లిందు కనఁబడుచున్నవి.

చంద్రగిరి పాలకుఁడైన యీ సరసింహదేవుని ప్రతాపవీరరణాది సుగుణము లును, ఇతని పూర్వపురుషుల కృత్యవిశేషములు నిందు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ రెండు గ్రంథము లేక కవికృతము లగుటచే నీరాజు లిద్దఱు నేకకాలము వారని తెలియ వచ్చును గాని, వీరిలో సరసింహరాజు ర్వాచినుఁడు. రాజనాథుని కవితాధార నిరర్గళము సరళము మృదుమధురము. ఈ రెండును గేవలము రాజచరిత్ర లగుటచేఁ బఠన పాఠ వ్యవహారమున విస్తరిల్లినవి కావు గాని, భాషనుబట్టియు రసోచిత వర్ణనము లను బట్టియు నివి ప్రాచీనకావ్యముల కీడగుచున్నవి.

రంజావూరు పాలకులైన నాయక రాజులలో ఖ్యాతిగన్న రఘునాథనాయకుని చరిత మతనిభాగ్యయైన రామభద్రాంబ రఘునాథాఙ్మయ మనుపేరఁ బన్నెండు సర్గల మహాకావ్యముగా నిర్మించినది. కాంం శ్లోకములతో వెలయు నీకృతి మహా ప్రబంధమువలె హృదయంగమ మగుచున్నది-అష్టభాషాకల్పిత చతుర్విధ కవితాను ప్రాణిత సాహిత్య సామ్రాజ్య భద్రపీఠారూఢ రామభద్రద్రామ్పా విరచితే-ఇత్యాది గద్యను బట్టి యీమె పాండిత్య కవిత్వసంపదలు తెలియవచ్చును. రఘునాథ నాయకుని జీవిత మిందు ప్రతిఫలించి శాశ్వత మైన దనవచ్చును. కవిత్వము రుచి చూచుట కొకటి—

“అధికక్రియ మచ్యుతేంద్రసూనుం, రఘునాథంరఘునాథమేవ సాక్షాత్,

హృదయే కలయన్తి యే మహాన్తః, పరమానందభరా త్తప్తవ ధన్యాః”

ఈమెవలెనే గంగాదేవి మధురావిజయము రచించి ఖ్యాతిగాంచినది.

క్రీ. పదియేనవ శతాబ్ది మొదటి భాగములోని వామన భట్టవాణుడు నిర్మించిన వేమ భూపాలచరితము గద్యము. కాని, అది చరిత్ర గ్రంథములలో నుత్తమ స్థానమున కర్హమై యున్నది. బాణునిగద్యతోఁ దులఁచుఁగునట్లు తా నీగద్యము రచించినట్లు గా నిట్లు చెప్పకొనియున్నాఁడు.

“బాణకవీంద్రా దన్యై కాణాః ఖలు సరసగద్యసరణీషు,

ఇతి జగతి రూఢ మయశో వామనబాణోఽపమార్జి వత్సకులః”

ఇందుకుఁ దగినట్లే, యీవామనుని కభినవ భట్టబాణునిరుదము వచ్చియున్నదని యీ క్రింది శ్లోకమునఁ దెలియును.

“కవి రభినవబాణః కావ్య మత్యద్భుతార్థం

భువనమహిమభూమా నాయకో వేమభూపః”

ఈ చరితమునందు, అద్దంకి రాజువానిగాఁ ద్రిలింగదేశ మేలిన ప్రోలయవేమ భూపతి మొదలుగా వీరనారాయణావర నామధేయుఁడును, పెదకోమటీంద్రుని పుత్రుఁడు నయిన వేమభూపాలుని వఱకుఁ గల రాజుల యుదంతము వర్ణింపఁ బడినది. అమరుక శతకమునకు శృంగార దీపికావ్యాఖ్య రచించిన యీవేమభూపుఁ డందలి యవతారికలోఁ దనవంశమును వర్ణించికొని యున్నాఁడు. అందు, తన పితా మహుని వర్ణనముతో నారంభించుచు, —

“అసీ చ్చతుర్థాన్వయ చక్రవర్తి వేమక్షితిశో జగదేకవీరః,

ఏకాద శేతి ప్రథయన్తి శఙ్కాం యే నావతారాః ప్రథమస్య పుంసః”

అని వేముని, పదవతి, తదగ్రజుఁడగు మాచరాజును, తత్పుత్రుఁడగు (పెద) కోమటీంద్రుని, అనఁగాఁ దండ్రుని, తమ్ముఁడగు మాచభూపుని వర్ణించెను. కవులతోఁ గలసి తాను గావ్యమృతాస్వాదన పరుఁడై యమరుకశతక ప్రసంగమున దాని నత్యంతము ప్రేమించినట్లు గూడ నితఁడు వ్రాసికొనెను గాని వామన భట్టబాణుడు దులలో నొక కవిపేరు గూడఁ దెలుపలేదు.

ఆంధ్ర దేశీయుఁడైన యీవామన భట్టబాణుడు వేమభూపాలచరితములోఁ దన్నెక్కువగాఁ బ్రశంసించుకొని యహంకారము చూపినమాట సత్యము. అంతగా

నాల్గుస్తుల యొనర్చుకొనుట మంచి దనఁ జాలము గాని, ఆయత్సక్తికిఁ దగిన పై దుష్యము మాత్ర మితనికి లేదనఁజాలము.

సుప్రసిద్ధ శివాజీ మహారాజ పుత్రుడైన రాజారామ భూపాలుని చరితమును 'రాజారామచరిత' మను పేర నతని యాస్థానకవి యగు కేశవపండితుఁడు రచియించి యున్నాఁడు. ఇది పద్యకావ్యమే. ఇందైదు సర్గలు కలవు. ఈ క్రింది శ్లోక మతని ముఖ్యచరిత్ర తెల్పును.

“ఏవం శ్రీ భవశాల వంశతిలకః శ్రీరామరాజప్రభుః,
 ఢిల్లీశేన మహాబలైః పథి కృతాన్ పృత్యాహతైలా నివ,
 సర్వాన్ మ్లేచ్ఛగణా నివమథ్య మహాసా శ్రీవైష్ణవే నాథునా,
 తేషా మేవ పరాభవాయ విజయీ వర్షర్తి కర్ణాటకే”

తంజావూరు పాలకుఁడును భోసలవంశ విఖ్యాతుఁడునగు శహజీమహారాజు నలువది యార్చురకు వసతు లేర్పటచి శహజీరాజపురము కట్టించి యున్నాడు. అట్లు సత్కరింప బడినపండితులలోఁ గొందఱు శహజీ చరిత్రమును వర్ణించి యున్నారు. అందు, అయ్యావా లనఁబడు శ్రీధర వేంకటేశపండితుని శాహేంద్రవిలాస మను నైదుసర్గల కావ్యమును, నల్లదీక్షితులు నిర్మించిన నాలుగు స్తవకముల భర్మవిజయ చంపువును, గంగాధర పండితుని భోసలవంశావళియు, శేషాచలపతి కృతకోసలభోస లీయమును, శ్రీనివాసకవి శాహరాజాష్టపదియు, లక్ష్మణకవి శాహరాజసభాసరో వర్ణినియు, సుమతీంద్రకవికృత జయఘోషయుఁ గనవచ్చుచున్నవి. ఈ శహజీ రాజు శ్రీ, ౧౬౮౪—౧౭౧౦ నడుమ రాజ్యము చేసినవాఁడు. పృజానురంజకుడైన యితనివరే గవులస్తుతికిఁ జాత్రమైన రాజాకాలమునలేడు.

సర్వదేశ వృత్తాంత సంగ్రహము—ఈపేర నొక చరిత్రము కలదు. ఇది, అక్కరు చక్రవర్తి రాజ్యము చేయుకాలమున మహామహోపాధ్యాయ మహేశ్వర కూరు రచియించినట్లు కనఁబడు చున్నది. కవి—

“అథ వంశావళీ లిఖ్యతే. ఏతస్య హజరకేశాహస శాహికస్య పూర్వజా స్సర్వేషామి సమోత్తో బిభావుః” అని యారంభించి పెక్కుండ్రు మహమ్మదీయ ప్రభువులను దెల్పొని యున్నాఁడు. ఆయారాజుల కాలములకు సంబంధించిన దేశ వృత్తాంతము లిందు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినవి. అయిన నిది నిజమైన దేశ చరితము కాకపోవుట చేతనే యుఁదగి యున్న దనవచ్చును. ఇది యముద్రితము.

విజయపురకథ — అనుపేర వీజపూర్ వృత్తాంత మొకచరితముగాఁ బాండు రంగకవి కూర్చియున్నాఁడు. ఇందు —

“...శాకే ౧౪౦౨ స్లవనామ సంవత్సరే ఆషాఢవద్యనష్ట మ్మాం రవివాసరే చోత్తరాభాద్రపదా నక్షత్రం తస్మిన్దినే యవనమతే జకీముహూర్తే అమృతవేలాయాం విలక్షణ శాహరాంతద్దుర్గమధ్యే ఇసూఫపాదశాహానాం సింహాసనే ప్రతిష్ఠాపనం జాతం” అనుగద్య మున్నది. ఇది విజయపుర మేలిన మహమ్మదీయుల చరితము ప్రధానముగా వర్ణించినది.

రత్నసేనవంశముక్తావళి — ఇది సేనకులమునకుఁజేరిన సామంతరాజుల చరితము. ఇందు రత్నసేనుఁడు మొదలుగా రణవిహారసేనునివఱకుఁ గల సేనులు వర్ణింపఁబడిరి. కడపటివానితంత్రి రణబహదూర్జేను. దీనిని రచించిన భవదత్త పండితుఁడు దీనికాలము నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

“శాకే చతుర్భుజ ధరాధర భూమియుక్తే —
ముక్తావళీం గృధ్రితవాక్ భవదత్తధీమాక్”

శా. శ. ౧౭౨౪ అగునిది క్రీ. ౧౮౦౨ అగుచున్నది.

వంశలత — అనుపేర నుదయనాచార్యుఁడొక చరిత్ర రచించెను. పురాణముల నుండి సూర్యచంద్రవంశ రాజుల పట్టికలను సంగ్రహించి యొకచోఁ గూర్చినట్లున్నది యుగయుగాంతర రాజుల క్రమమెఱుఁగుట కుపయోగించును.

పైవాజచరిత్రలవలెనే మహాపురుషుల జీవితములుగూడఁ జరిత్రలుగా నిర్మింపఁబడినవి. అందు పెక్కింటి మహత్త్వాపాదకములై న కల్పనలు గనవచ్చును గాని, వానిలోఁగూడఁ గొంతసత్యము గోచరింపకపోదు. మహామహేశ్వరజయద్రథ పండితుఁడు నిర్మించిన హరచింతామణి మహిమాపాదకమే కాని, అందు, పాణిని వరరుచి ఫలంజలుల చరిత్రములుకలవు. అందేకాక, పాణిని చరితము పతంజలి చరితమును వేఱుగాఁ గూడనున్నవి. రామభద్రదీక్షితవిరచితమైన పతంజలిచరిత మేనిమిది సర్గల కావ్యము. దీనికిఁ గవిశిష్యుఁడైన వేంకటేశ్వర పండితుఁడు వ్యాఖ్య నిర్మించెను. కాని మూలము మాత్రమే ముద్రితమైనది.

సంక్షేపశంకర విజయము. ఇది వ్యాసాచలమహాపండితుఁడు సంపాదించిన గురు శంకరవిజయమునకు సంగ్రహరూప మని దీనికర్తయగు విద్యారణ్యులు గ్రంథాదిన

దెలిపి యున్నారు. ఈ విద్యారణ్యుడు సాయణాచార్యుల సోచరుఁ డగుమాధవాచార్యుడు కాఁ డని కొందఁ అందురుగాని, యిందలి—

“ఇతిశ్రీమాధవీయే తదుపోద్ఘాతకథాపరః
సంక్షేపశబ్దరజయే సర్వో ఽయం ప్రథమోఽభవత్ ”

ఇత్యాది సగ్గంతశ్లోకములనుబట్టి మాధవుఁడే విద్యారణ్యుఁడని విదితమగును. ఇందు పదునాఱుసర్గలు కలవు. లోకప్రసిద్ధమైన యీ కావ్యమున శంకరాచార్యుల జనన విద్యాభ్యాస స్వమతప్రచార మతాంతర విజయాధి బహువిషయములు రసోచితముగో వర్ణింపఁబడినవి. ఇది గాక, శంకరాచార్య చరితము శంకరవిజయ విలాసము ననెడి మఱియొక గ్రంథములుగూడ శంకరాచార్యచరిత్రముఁ దెల్పునవి కలవు గాని, వానికి వ్యాప్తి కలుగలేదు. ఇందు రెండవది ముప్పది యధ్యాయముల మహాకావ్యము. ఇది చిద్విలాసయతి విజ్ఞానకంద తపోధనుల సంవాదరూపముననున్నది. ఇందలి—

“కృత్వా బౌద్ధనిబర్హణం మృడపురే గోకర్ణ మానేదివాన్”

ఇత్యాది వాక్యముల శంకరుని దిగ్విజయయాత్ర తెలియవచ్చును. ౭౪ ప్రకరణములతోడి శంకరవిజయ మను గద్య ప్రభంధ మొకటికలదు. అది, అనంతానందగిరి రచియించినది. ఇతఁడు శంకరభాష్యమునకు వ్యాఖ్య రచియించిన యానందజ్ఞానుని కంటె వేటేమో యని తోచుచున్నది. ఇం చాచార్యుల విజయయాత్ర పరమత దమనము అద్వైతప్రతిష్ఠ మొదలగు బహువిషయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ గ్రంథ ముచ్చుపకీ నట్లు కనఁబడదు. ఇది తప్పక వ్యాపింపఁ పగిన గ్రంథము.

“అనంతానందగిరిణా గురో ర్విజయ ముత్తమమ్,
రచితం యే ఽనుగృహ్లాన్తి తే ముక్తా స్సుర్న సంశయః”

ద్వైతమత గురువుల చరిత్రములను చెల్పెడి మధ్యవిజయము అణుమధ్యవిజయము జయతీర్థవిజయము తీర్థప్రబంధము మొదలైనవియు, విశిష్టాద్వైతమతప్రవర్తకులగు రామానుజ వేదాన్తదేశికాది గురువుల చరిత్రలు తెలుపు దివ్యసూరి చరితము నిగమాంతాచార్యచరిత్ర వల్లభాచార్యచరిత్ర-మొదలైనవియు లోకమునఁ గొంతవ్యాప్తి గాంచినవి. వీనిలో ద్వైతావలంబనమైన మధ్యవిజయము పదార్థదీపికా వ్యాఖ్యతో వెలయుచున్న యుత్తమ కావ్యము. నిగమాన్తాచార్య చరితమునఁ గవితార్కికసింహ బిరుదాంకితుఁడగు వేంకటనాథ వేదాన్తదేశికాచార్యుఁడు ప్రధాన నాయకుఁడు. పేరు

చంపు వై నను, నాథముని విజయచంపు వొకటి ప్రశంసనీయము. ఇందు, విశిష్టాద్యైతమును బ్రవర్తింపఁజేసిన నాథముని మొదలుగా రామానుజాచార్యులవఱకుఁ గల శ్రీవైష్ణవాచార్యుల జీవితములు వర్ణింపఁబడినవి. దీనికర్త రామానుజవాసుఁడు.

కౌటిల్యార్థశాస్త్రకర్తయగు చాణక్యుని వృత్తాంతము కౌటిల్యకథాసారమును పేర వెలసినది. దీనికర్తయగు రవినర్తకుఁడు, గద్యరూపముగానున్న యాకథను దాను పద్యముగా నిర్మించిన స్లవిధముగాఁ జెప్పెను.

“చాణక్యస్య కథా నే యం విద్యతే గద్యరూపిణీ,
అద్య తాం పద్యతాం నేతు ముద్యతో రవినర్తకః”

ఇతని కాలము తెలియరాదు గాని గ్రంథస్థితినిబట్టి యర్వాచీనుఁడనియుఁ బేరునుబట్టి యౌత్తరాహుఁడనియు నూహింపవచ్చును. కవిత్వము సరళమై చదువ నింపుగానున్నది. ఇందుకొక యుదాహరణము.

“బుద్ధి రేవ జయ త్యేకా పుంస స్సర్వార్థసాధనీ.
యద్బలా దేవ కిం కిం న చక్రే చాణక్యభూసురః”

వర్ధమానచరితము యశోధరచరితము ధన్యకుమారచరితము మొదలగుకొన్ని జైనపురుషపరిత్రకావ్యములు కనవచ్చుచున్నవి. ఇందు, పదునెనిమిది సర్గల మొదటి దానిలో జైనమతస్థాపకుఁడగు వర్ధమానుని చరిత్ర వర్ణింపఁబడినది. దీనికర్త అన గుఁడు. చరిత్రము ప్రాచీనమే కాని, యితఁడర్వాచీనుఁడు. మతాభిమానమును బట్టి దేశమున వ్యాపించిన వర్ధమానుని మానవాతీతమైన మహత్త్వాతిశయముతోడిచర్యలను వర్ణించుటయే యిందుకు నిదర్శనము. కాని, కవిత్వము మాత్రము రసవంతమై ప్రౌఢముగా నున్నది. కవియగువాఁడు వేశ్యాలోలునివలెనే యేమియు జూడ బోఁడని యిద్దఱిని బోల్చియిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు,

“నాపీక్షతే ఒర్ధాపచయం న కష్టం నవృత్తభంగం భువి నాపశబ్దమ్,
మూఢీకృత స్సన్ రసికత్వవృత్త్యా కవిశ్చ వేశ్యార్పితమానసశ్చ”

రెండవదానిని రచియించినవాఁడు వాదిరాజసూరి యనఁబడు షణ్ముఖుఁడు. ఉజ్జయినీ నివాసియు, చంద్రమతీయశోధుల పుత్రుఁడునగు యశోధరుఁడను జైన రాజు నాయకుఁడు. నాలుగుసర్గల యీ కావ్యమున యశోధరుని బాల్యయౌవన రాజ్య

రాభశత్రువిజయాదులు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ క్రింది శ్లోకము నాయకుని గుణసంపదకుదాహరణము.

“గురుషు వినయవృత్తిం బద్ధుషు ప్రేమబద్ధం,
రిపుషు కరకృపాణం దర్శయన్నాహవేషు,
అధిగతనయసిన్ధుః సత్యసన్ధః స రాజా,
రణముఖజయసింహో రాజ్యలక్ష్మీం బభార”

మూడవది యేడధికారముల మహాకావ్యము. భట్టారక శ్రీసకలకీర్తివిరచితము, ఇందలి నాయకుఁడు జైనమతావలంబి. వైశ్యులైన ప్రభావతీ ధనపాలురయష్టమ పుత్రుఁడు, ఉజ్జయిని నివాసి, పరతత్త్వజిజ్ఞాసు వైనజైనయోగి, ధన్యకుమారాహ్వయుఁడు.

పై సకలకీర్తియే యిరువది నలుగురు తీర్థంకరులలో మొదటివాఁడగు వృషభనాథుఁడు నాయకుఁడుగా వృషభనాథచరిత మను మఱియొక కావ్యము నిర్మించియున్నాఁడు. పదునైదవ తీర్థంకరుఁడగు ధర్మశర్మ వృత్తాంత మంతయు గ్రహించి హరిచంద్రకవి ధర్మశర్మాభ్యుదయ మనుపేర ౨౧ సర్గల మహాకావ్యము నిర్మించెను.

ప్రభంజన గురుచరిత మను పేర యశోధర విరచిత మైన జైనచరిత్రము మఱియొకటి కనఁబడుచున్నది. కాని, ఈ యశోధరుఁడు పూర్వోక్త యశోధరుఁడు కాఁడని తోచుచున్నది. ఇది యైదుసర్గల కావ్యము. ఇందు, జయావలీదేవసేనుల పుత్రుఁడగు ప్రభంజన గురువను జైనరాజు జీవితము వర్ణింపఁబడినది. దేవసేనుఁడు తన జ్యేష్ఠపుత్రుడైన ప్రవరసేనుని వేణ్ణాతటిపురాధీశుని గావించియు, ద్వితీయపుత్రుడైన ప్రభంజనుని బమ్మపురాధీశుని గావించియు గృహము విడిచి తపోవనమునకు వెడలినట్లు మొదటి సర్గలోఁ గనఁబడుచున్నది. ఈ పురము లిపు దేవేశ్వర దిలువఁ బడుచున్నచో తెలియకున్నది గాని, ప్రభంజనుని కొడుకైన సరశుఁడు విశాలానగరమున రాజ్యలాభము గాంచెనని మఱియొకచోట నున్న దానిని బట్టి యవి విశాలా ప్రాంతములోని వని మాత్ర మూహింప నయ్యుచి.

భద్రబాహుచరిత మనెడి మఱియొక జైనచరిత కావ్యము కలదు. దీనికర్త ఆచార్య ప్రీతన్నునది. మతల్లికా పద్మధరుల పుత్రుఁడును, కోదీపురపాలకుఁడు నగు భద్రబాహువను జైనరాజు వృత్తాంత మిందు వర్ణింపఁబడినది. ఇతఁడు జైనులలో

శ్వేతాంబరమతము ప్రతిష్ఠించినవాఁడు. నాలుగు పరిచ్ఛేదముల యీ గ్రంథము, మగధదేశములోని రాజగృహము నివాసముగాఁగల చీలినీ శ్రేణిక రాజులకు వీరసేన ముని చెప్పి నట్లున్నది. దీనినిబట్టి రత్ననంది తననాటికిఁ గర్ణాకర్ణికగా వినవచ్చిన శ్వేతాంబర మతోద్ధారక భద్రజాహుని చరితము తరువాత గ్రంథముగా నిర్మించె నని విదిత మగును.

ఇట్లే మల్ల సేన విరచితమగు నాగకుమార చరితము మొదలగు మఱికొన్ని జైనచరిత్రలు కనవచ్చును గాని, యిందలి పాత్రములు సత్యము లైనట్లుగా వృత్తాంత మంత సత్యమైన దనుటకు వీలు లేకుండ నద్భుతములు మహిమో పేతములు నై కనఁబడుచున్నవి. అందుచే నివి పూర్వోక్తము లైన హర్షచరిత్రాదుల వంటివి కాఁజాలవు.

అయోధ్యాపాలకుఁడును లోదీపంశము లోనివాఁడునగు లోచీభాను నవాబు సంతోషమునకై కల్యాణమల్లకవి రచించిన నాలుగుపటలములనులై ముచ్చరిత (సులైమాన్) మను పద్యకావ్యమును, పండితరాజ జగన్నాథకవి రచించిన అనఘ విలాస మనేడి అనప్ ఖాన్ చరిత్రమును, శహజహాన్ దారాశాహల వర్ణనములతో నిండియున్న జగదాభరణ కావ్యము నను మూఁడును మహమ్మదీయ ప్రభువుల చరిత్రలను దెల్పుచునున్నవి. స్వాశ్రయములైన ప్రభువుల వర్ణనము లగుటచే వీనియం దించుక యతిశయోక్తులు కనిపించినను, ప్రధానవిషయము సత్యదూరము కాదని యితర చరిత్ర గ్రంథములలోని విషయమునుబట్టి తెలియ నగును. అనఘవిలాస మాఖ్యాయిక. దీనిచివర నున్న గద్యమున శహజాను సార్వభౌముడు తనకుఁ బండిత రాజబిరుదము ప్రసాదించినట్లు జగన్నాథకవి చెప్పికొని యున్నాఁడు. ఇఁక లోక మునఁ జక్కఁగా వ్యాపించిన భోజచరిత్రమును గూర్చి యిండుక—

భోజచరిత్రము ధారానగరాధీశ్వరుని నాయకుని గావించి యుదయించిన దను విషయము మాత్రము సత్యము. దీనికర్త పండిత వల్లభదేవుఁడు. ముద్రితపుస్తక ములం దీ పేరు 'బల్లాల' యైనది. ఇతఁడు మిక్కిలి యర్వాచీనుఁడు. కాళిదాసాది మహాకవులను గూర్చియు విక్రమార్కాది మహారాజులను గూర్చియు లోకమున నద్భుతము లైన కొన్నికథలు కర్ణాకర్ణికగా వ్యాపించినట్లే భోజునిఁ గూర్చియుఁ గొన్ని వ్యాపించినమాట సత్యము. అట్టివానిని జేర్చియుఁ గొన్ని కల్పించియుఁ జమత్కారకారిగా వల్లభుఁడు రచించిన యిది పుక్కిటి పురాణగాథగాఁ జదివి యానందింపఁదగినదే కాని సత్యమైన చరిత్ర యని నమ్మఁదగినది కా దనుట కొక యుదాహరణము.

భోజుని యాస్థానమందలి ధనపాలకవి తిలకమంజరి యవతారికలో ముంజుఁ డనెడి వాక్పతిరాజు భోజుని పెత్తంత్రి యనియు, అతఁడు పుత్రసంతాన హీనుడై తమ్ముడైన సింధురాజు పుత్రుఁడగు భోజుని సింహాసన మెక్కించె ననియు వర్ణించి యుండఁగా, వల్లభపండితుఁడు, ముంజుఁడు భోజుని పినతండ్రియైనట్లును, అన్న యనంతరము రాజ్య మపహరింపఁ వలఁచి భోజునిఁ జంప నంపినట్లును వర్ణించి యున్నాఁడు. క్రీ. పూ. ౫౭ లో నున్న కాళిదాసును, క్రీ. ౭౩౦ ప్రాంతములోని భవభూతిని, అట్లే వివిధకాలములలోని మఱికొందఱు కవులను క్రీ. ౧౦౩౦ ప్రాంతము లోని భోజుని నభకుఁ జేర్చి వర్ణించి యున్నాఁడు. దీనినిబట్టి యిది సత్యచరిత్రము కాదని తెలిసికొని యిఁకఁ గథాకావ్యములు కొన్ని చూతము,

కథాకావ్యములు—ఈ పేరు విన్నంతనే ముందు బృహత్కథ స్మృతికి వచ్చుట నైజము. అది సంస్కృతము గాకపోయినను, సంస్కృతములోని పెక్కు కథా కావ్యములకుఁ దల్లి. కావున ముందు దానిం గూర్చి తెలిసికొందము.

బృహత్కథ. ఇది పైశాచీ ప్రాకృతభాషలో నుదయించిన కథాకల్పితరువు. దీనికర్త గుణాధ్యుఁడు. ఈ మహాకవి కాలమిది యనుటకుఁ దగిన యాధారములు లభింపకున్నను, ఎవరికిఁ దోచినట్లు వారితనికాలము నిర్ణయించుచు వచ్చిరి. కాళిదాసును, క్రీ. నాల్గవశతాబ్ది కీవలఁ బెట్టిన కొందఱు పాశ్చాత్యులు, గుణాధ్యుని, క్రీ. మూడవ శతాబ్దిలోఁ జేర్చిరి ¹. వారి యూహలను గూర్చి యంత విచారింపఁ బనిలేదు గాని, భానమహాకవిని క్రీ. పూ. రెండుమూఁడు శతాబ్దులలోఁ జేర్చుట కుద్యమించిన గణపతిశాస్త్రిగారు, భామహుని క్రీ. పూ. మొదటి శతాబ్దిలోఁ బెట్టి అతని యలంకారమున బృహత్కథ పేరు కనఁబడ లేదని గుణాధ్యుఁ డతని తరువాతి వాఁడనుటయు, భాసుని స్వప్నవాసవ దత్తాదులనుండియు లోకమునుండియుఁ గొన్ని కథలు గ్రహించి వానికిఁ దోడు కొన్ని కథలు కల్పించి గుణాధ్యుఁడు బృహత్కథ యల్ల ననుటయు ², ప్రాచీన సంప్రదాయ విరుద్ధములై యనుచితము లగు చున్న వని మాత్రము చెప్పక తప్పదు. పురాణేతిహాసాదులలోని కథలకుఁ గాక తక్కిన యెల్ల కథలకును దల్లి బృహత్కథ యనెడి విశ్వాసము నేటిది కాదు.

1. చూ. కీతుపండితుని సంస్కృత నాటక చరిత్రము. పుట 52.

2. చూ. స్వప్నవాసవ దత్తపీఠిక. అనంతశయన ముద్రణము.

రత్నావళీ కాదంబర్యాదులలోని యట్టికథలు గాంచిన దనంజయాది పూర్వులు రామాయణాదుల మాడ్కి బృహత్కథయుఁ గొవ్వరచన కుపయోగించు వస్తువిచ్ఛు మహా గ్రంథమని పొగడి యున్నారు. దండివంటి మహాకవి—

“భూతభాషామయీం ప్రాహు రద్భుతార్థాం బృహత్కథామ్”

అనుచు బృహత్కథ నెక్కువగాఁ బ్రశంసించి యున్నాఁడు. కాళిదాసు వంటి మహాకవి—

“ప్రా ప్యావన్తి ముదయనకథాకోవిదగ్రామ వృద్ధాన్,
పూర్వోద్దిష్టా మనుసర పురీం శ్రీవిశాలాం విశాలామ్”

అనుచు బృహత్కథలోని వానవదత్తా వత్సరాజులకథ లవంతీదేశములోని పెద్దలు ప్రాచీనము లైన యతిహాసముల మాడ్కిఁ జెప్పకొనుచుండెడి వారని సూచించి యున్నాఁడు. ప్రాచీను లిట్లు బృహత్కథ యపూర్వతను ప్రాచీనతను ఘోషించుచుండ, తొలుత నేడు లక్షలగ్రంథముగా నుదయించిన బృహత్కథ కేషు వందల గ్రంథమైనఁ గాని స్వప్నవానవదత్తా కథాలేశము దిక్కుయ్యె సనుట సాహ సము కాదా?

మహామహేశ్వర జయద్రథుఁడు రచియించిన హరచరిత చింతామణి యను మహాకావ్యమునఁ గొన్ని యద్భుతోక్తులు నతిశయోక్తులు నున్నమాట సత్యమే కాని, హరమహత్త్వ ప్రశంసాపరము లైనవానిని బరిశోధించినచో నందు సత్యము లైన చరిత్రాంశములు కొన్ని బయటఁ బడకపోవు. అందలి యిరువదియేడవ ప్రకాశము శబ్దశాస్త్రావతారము దెల్పునది. అందు గుణాఢ్యునికి సంబంధించిన కథ యిట్లున్నది.

“పార్వతి యొకప్పు డపూర్వమైన కథ చెప్పవలసిన దని పరమేశ్వరునిఁ గోరఁగా నతఁ డామెకు సప్తవిద్యాధరులకు సంబంధించిన కథలు చెప్పెను. వారి భక్తుఁడగు పుష్పదంతుఁడు తుమ్మెదమై వారున్నచోటఁ బ్రవేశించి, ఆ కథలువిని, పిదప నిజరూపముతో నింటికి వచ్చి, అద్భుతమైన వానిని దన భార్యయగు జయకుఁ జెప్పెను. తరువాత నొకనాఁడు పార్వతి చెలికత్తెల కా కథలు వినిపించు సమయమున జయ యంతకుమున్నే యాకథలు విని యున్నట్లు తెలిసికొని పుష్ప దంతుని రావించి నిజము చెప్పించి, యతనిని మర్త్యుఁడవై పుట్టు మని శపించి, అతనియెడఁ బక్షపాతము గల మాల్యవంతుఁడను వానిని గూడ నట్లే శపించెను.

అప్పుడు జయ పార్వతీదేవిని బలిమాలికొనగా, కుచేరశాపహతుఁ డైన సుప్రతీ కుఁడు వింధ్యాటవిలోఁ గాణభూతి యనుపేరఁ దిరుగుచున్నాఁడు. వానికి నీభర్త యాకథలు చెప్పి శాపవిముక్తుఁ డగు ననియు, వానివలన నీకథలు విని మాల్య వంతుఁడు శాపవిముక్తుఁ డగు ననియు ననుగ్రహించెను.

పుష్పదంతుఁడు కౌశాంబీనగరమున వసుదత్తా సోమదత్తులకు వరరుచి యను పేరఁ బుట్టి, నందరాజపాలిత మగు పాటలీపుత్రమున వర్షోపాధ్యాయునివద్ద సకలవిద్యలును, ముఖ్యముగా వ్యాకరణ శాస్త్రమును బఠించి పరమేశ్వర శిష్యుడై శబ్దశాస్త్రము పఠించి వచ్చినపాణిని నోడించెను. ఇది తెలిసి భగవంతుఁ డైన శంకరుఁడు హంకరించినంతనే పాణిని వరరుచి నోడించెను. అంత వరరుచి మూర్ఖుడై వింధ్యాటవి కేగి కాణభూతి యనువానిని జూచి స్వజాతిస్మృతి గలుగ నతనికిఁ బూర్వోక్తము లైన కథలు చెప్పి శాపవిముక్తుఁ డయ్యెను. ఇది యిట్లుండ—

మర్త్యలోకమున గుణాధ్యుఁడను పేరఁ బుట్టిన మాల్యవంతుఁడు సకలవిద్యా పారంగతుఁడై సుప్రతిష్ఠిత దేశమును బాలించు సాతవాహన భూపాలుని మంత్రియై కొంతకాల ముండి, తరువాత సంస్కృత ప్రాకృత దేశభాషలు మూఁడును బరిత్యజించి మౌన మవలంబించి వింధ్యాటవికి వచ్చి, మూఁడుభాషలకు వేఱై యక్కడి విశాచములు మాట లాడుకొనుచున్న క్రొత్తభాష విని దాని నభ్యసించు చున్నంతలోఁ గాణభూతి కనఁబడి యతనికిఁ బుష్పదంతుఁడు చెప్పినకథలు చెప్పెను. గుణాధ్యుఁ డత్యాశ్చర్యకరము లైన యాకథ లానందముతో విని పరవశుడై యడవిలో వ్రాతసాధనములు లభింపమిచే భూర్జపత్రములమీఁదఁ దననెత్తుటితోఁ బిశాచ భాషలోనే, ఆయేడు విద్యాధర కథల నేడులక్షల గ్రంథ మగునట్లుగా రచియించి లిఖించి బృహత్కథ యను పేరుపెట్టి దానిని వ్యాపింపఁజేయునను తలంపుతో నొక భృత్యునిచేతి కిచ్చి సాతవాహన భూపాలునికిఁ బంపించెను. మదమత్తుడైన యారా జాపత్ర సంపుటము లందుకొని చూచి చీ యని వినరివేసెను. ఆ భృత్యుఁడు నాపత్రము లన్నియుఁ జేర్చి మూటగట్టుకొని వచ్చి గుణాధ్యుని కిచ్చి జరిగిన సంగతి విన్నవించెను. అంత గుణాధ్యుఁడు విచారించి యొక యగ్నికుండ మేర్పఱిచి యొక్కొక పత్రములోని గ్రంథము నాయడవిలోని పశుపక్షులు గూడ వినునట్లు విగ్రహఁ జదువుచు దాని నగ్నిలో హోమము చేయుచుండెను. ఇట్టిహోమము జరుగుకాలమున నయ్యడవిలోని జంతువు లెల్ల నిరాహారములై యాకథలు వినుచు నట్లే యుండి శుష్కించుటచే సాతవాహనునికి మంచిమాంసము లభింపలేదు.

అందుచే నతనికి జబ్బు వచ్చినది. మృగఖగములు శుష్కించిపోవుటకు గుణాఢ్యుడు చేయు గ్రంథహోమము కారణ మని తెలిసినది. అంత నతఁడు పశ్చాత్తప్తఁడై వెంటనే యాయడవికి వచ్చి గుణాఢ్యునికి నమస్కరించి గ్రంథహోమము మానవలసిన దని ప్రార్థింపఁగా నతఁడయ్యా! ఇప్పటి కాఱు కథలుగల యాఱులక్షల గ్రంథ మగ్ని పాలయినది. ఇంక లక్షగ్రంథ మగు నరవాహన దత్తునికథ యొక టియు మిగిలియున్నది. దీనిఁ గొనిపోయి లోకమునఁ బ్రవర్తింపఁజేయు మని యతని కిచ్చెను. సాతవాహనుడు సంతోషముతో దానిఁ గొనిపోయెను. గుణాఢ్యుఁడైన మాల్యవంతుడు శాపవిముక్తుఁడై శివసన్నిధి కేగెను. ఆకథలు విన్న పిశాచ గణములు దివ్యత్వము చెందెను.”

ఈ కథలోని మహత్త్వపర మైన శివసంబంధ కల్పన మటుంచి చూచినచో గుణాఢ్యుఁ డనెడి మహాకవి తనకాలమునఁ దనదేశమందు వాడుకలో లేని పైశాచి ప్రాకృతభాషలో నపూర్వమైన బృహత్కథ రచియించి నాఁడనుట యసంగతము కాదుగదా! ఇంకఁ దక్కిన విషయములను ద్రోసి వుచ్చి గుణాఢ్య సాతవాహన సంబంధము మాత్రము గ్రహించి, ఆసాతవాహనుడే శకకర్తయైన శాలివాహనుఁ డను నిశ్చయమునకు వచ్చి, గుణాఢ్యుఁడు క్రీ. ౭౦ ప్రాంతమందలి వాడని యిప్పటి విమర్శకులు కొంఠఱు చెప్పుట యెట్లుచితమో చూడుఁడు. ఇందు మూఁదాక్షిపములు గలవు.

ఒక రాజునకే సాతవాహన శాలివాహన సంజ్ఞలు స్థిరపడినవా? గుణాఢ్య వర్ణిత సాతవాహనుడేనా శకకర్త యైన శాలివాహనుఁడు? పైకథవల్లఁ బాటలీ పుత్రరాజగునందుఁడును సుప్రతిష్ఠిత దేశపాలకుఁడైన సాతవాహనుఁడును సమ కాలికులైనట్లు గోచరించుచుండ, ఆసాతవాహనుడే క్రీ. ౭౦ లో శకము స్థాపించిన శాలివాహనుఁ డనవచ్చునా? పీనికి సమాధానములు సులభసాధ్యములు కావు. కావున నపమార్గము విడిచి సరియైన త్రోవకు వత్తము. క్రీ. పూ. ౫౬ ప్రాంత మందలి కాళిదాసు వత్సరాజకథను జేర్కొనుట చేతను, అంతకుఁ గొంచెము పూర్వఁడైన భాసుఁడు బృహత్కథలోని వానవదత్తా వత్సరాజుల కథను దనరూపకముల వర్ణించుటచేతను, వార్హతికిని బృహత్కథ రచియించిన గుణాఢ్యుఁడు పూర్వఁడై క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్ది మొదటనో మూఁడవశతాబ్ది కడపటనో యుండియుండు నని భావించుటయే యిప్పటికి సముచితము.

“సముద్దీపిత కందర్పా కృతగౌరీ ప్రసాధన,
హరతి లేవ నో కస్య విస్మయాయ బృహత్కథా”

అనురీతిని భట్టబాణాది చుహాకవుల ప్రశంసకుఁ బాత్రమైన యీ బృహత్కథా క్రీ. పన్నెండవ శతాబ్దివఱకును గూడ సజీవమై యున్నట్లు తెలియవచ్చును గాని, ప్రాకృతభాషలు, దేశమునందు మిక్కిలి మాఱురూపము చెందిపోవుట కారణముగా నిది వ్యవహారభ్రష్టమై యంతట నంతరించి యుండును. ఐనను దీని సంగ్రహము వాదముల మూలముగా నిది దేశ దేశాంతరముల స్మరింపఁబడుచుఁ దనయునికిని జాటుచునే యున్నది. ఈ యనువాదములో మొదటి దగు బృహత్కథా శ్లోక సంగ్రహము ౪౫౨౪ శ్లోకములతోఁపి యిరువది యెనిమిది లంబకముల గ్రంథము, దీని కర్తయగు బుధస్వామి క్రీ. ఎనిమిది లేక తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోని వాఁడయినట్లును నేపాల దేశీయుఁ డైనట్లును, ఈ గ్రంథము సజీవమై యున్నట్లును, ఏ. బి. కీతు పండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు ¹. ఇది నాకు లభింపనందున దీనిని గూర్చి యంత కంటె వ్రాయఁజాలను. రెండవది యగు బృహత్కథామంజరి ముద్రితమై యున్నది. ఇది మొదటి దానికంటెఁ జిన్నది. విషయ మంతకంటెను సంగ్రహము. దీనికర్త ప్రసిద్ధుఁడగు క్షేమేంద్రుఁడు. ఇతఁడు కాశ్మీర రాజైన యనంతవర్మ యాస్థానకవి. క్రీ. ౧౦౬౦ ప్రాంతమువాఁడు. మూడవ దగు కథాసరిత్సాగరమును ముద్రితమై బహుదేశముల వ్యాపించినది. పదునెనిమిది లంబకముల యీ గ్రంథమున ౧౨౪ తరంగములు కలవు. దీనికర్త యగు సోమదేవభట్టు కూడఁ గాశ్మీర రాజయిన యనంతవర్మ యాస్థానములోని వాఁడై ఆనరేంద్రుని భార్యయైన సూర్య వతీదేవి కోరికచే నీగ్రంథము నిర్మించినట్లు గ్రంథాంత శ్లోకమునఁ దెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి క్షేమేంద్రుఁడు బృహత్కథామంజరి రచియించిన పిదపనే యీగ్రంథముదయించి నట్లును దీనికాలము క్రీ. ౧౦౮౦ ప్రాంత మైనట్లును, ఊహింపఁ బడుచున్నది.

ఈ మూఁడింటిలో గొప్పఖ్యాతి గడించినది కథాసరిత్సాగరమే. బృహత్కథా వృత్తాంతమును గ్రంథరంభణ సమర్థనమును దెల్పెడి యిందలి మొదటి కథా పీఠలంబకములోని —

1. See, A. B. Keith's Classical Sanskrit Literature, P. 91.

యథామూలం త థై వై త స్మమనా గవ్యతిక్రమః

గ్రంథవిస్తర సంక్షేపమాత్రభాషా చ భిద్యతే”

అను శ్లోకమును బట్టి, సోమదేవభట్టు మూలమైన బృహత్కథను జూచుచునే, అందందు విపులమైన వర్ణనాదికమును సంగ్రహించుచు, మూలము నెంత మాత్ర మతిక్రమింపక యీభాషాంతరీకరణము కావించిన వాడని విదితమగును. సంస్కృతభాషనుండి యితరభాషల కెన్నో గ్రంథము లనువదంపఁబడినవి. అనువదంపఁబడు చున్నవి. కాని, పూర్వకాలమున దేశభాష యైన యొక ప్రాకృతము నుండి సంస్కృతమున కనువదంపఁబడిన యేకవిషయకము లైన గ్రంథములు మాత్ర మీమూఁడే యనియు, వీనిలోఁ గథాసరిత్సాగర మిపుడెల్ల భాషలకుఁ జేయుచున్న యుపకార మపార మనియుఁ జెప్పవచ్చును.

సోమదేవుని మఱియొక కృతి కనఁబడదుగాని, క్షేమేంద్రునిని మాత్రము సుమారు ముప్పది యున్నది. అందు మునిమతమీమాంస సీతకల్పతరువు మొదలైనవి కొన్ని నామమాత్రావ శేషములు. ఇతని యాచిత్య విచార చర్చను గూర్చి యలంకార ప్రకరణమునఁ గలదు. ఇతఁడు బృహత్కథను సంగ్రహించినట్లే రామాయణ భారత కాదంబరీ వాఙ్మయన సూత్రాదులను గూడ సంగ్రహించి పక్షికావ్యములుగా రచియించి యున్నాఁడు. వ్యాసవాసుఁ డనఁబడు నితనిముదిరిత కృతులలో, కలావీలాస మను పదిసర్గల చిన్న కావ్యము మిక్కిలి మనోహరముగా నుండును. కామ మోహ వంభాదుల దుర్లక్షణములను విశదీకరించు నది లోకానుభవమునకు చర్పణముగా నున్నది. అతని చర్చదశనము గూడఁ జదువ నింపై వ్యాప్తి గాంచినది.

సంచతంత్రము—సకలజగ మెఱిగిన మహాగ్రంథ మిది. పక్షిణ దేశమందలి మహిళాపురము పాలించిన యమరశక్తి రాజు నానతిచే నతని పుత్రులకు నీతి గణప విష్ణుశర్మయను మహాపండితుఁడీ గ్రంథమును నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది. భర్తృహరి నీతిశతకములోని పద్య మిందుండుటను బట్టియు, ఆఱవశతాబ్ది మధ్యకాలమందొషరువానను పారసీకరాజు రాజ్యము చేయుచుండ నీకావ్యము పారసీక భాషలోనికి మార్చఁబడినట్లు తెలియుటను బట్టియు నితఁడు క్రీ. ఆఱవశతాబ్ది మొదటివాడని తోచుచున్నది గాని, ఎనిమిదవ శతాబ్దిలోని దామోదర గుప్తాదుల కొన్ని శ్లోకము లిందు కనవచ్చుటం జేసి యిది యాశతాబ్ది కడపటిదేమో యని కొందఱునుమానించుచున్నారు. సి. పి. బ్రౌను పండితుఁడు జర్మనీలోను ఇంగ్లండులోను ముదిరిత

మైన పంచతంత్రమునకును నేటి భరతఖండమందలి పంచతంత్రమునకును గొన్ని చోట్ల భేదము కనవచ్చు చున్నదని తెలుపుటంబట్టియు, దామోచరగుప్తాదుల ల్లోకములు తరువార నిందు ప్రక్షిప్తములై యుండు ననుట కవకాశ ముండుటంబట్టియు, నిది, యాటవశతాబ్ది మొదటి దనుటయే సముచిత మని భావించుచున్నాను.

విష్ణుశర్మ గ్రంథాదిని వ్రాసిన ల్లోకములను బట్టి మను బృహస్పతి శుక్ర పరాశర చాణక్యాది పూర్వుల గ్రంథములందలి యైహలౌకిక పారలౌకిక రాజకీయనీతుల సారము ముద్ద గావించి బృహత్కథలోని చక్కని కథలలో నిమిడ్చి పాఠకలోకమున కమృతపాయనము మాడ్కినా స్వాదింప నతఃపాఠాగ్రాహకాదులెరిగి తెలియఁగలదు. ముద్దు లోలుకు చక్కని వాక్యములతోను మృదువైన శైలితోను మనోహరము లైన సందర్భోచిత పద్యములతోను విలసిల్లు నీ గ్రంథము సంస్కృతాక్షరాధ్యాసము గావించినంత వాలుర కైనను సులభముగాఁ దెలియునట్లున్న దనుటకంటె సారస్వతమున దీనికిఁగల యున్నతస్థానమును వేఱుగా వర్ణింప నక్కఱలేదు. మిత్రభేదము మిత్రలాభము కాకోల్లాకీయము లబ్ధినాశనము అపరీక్షితకారకము, అనెడి యైదుతంత్రముల విరాజిల్లు నిది పాఠకలోకమునకు గురువై ప్రభువై మిత్రమై కళత్రమై వేదశాస్త్ర పురాణాది కల్పమై ప్రాపంచిక జ్ఞానమును గరతలామలకము గావింపఁ జాలియున్నది.

“సకలార్థ శాస్త్రసారం జగతి సమాలోక్య విష్ణుశర్మేదమ్,

తన్మైః పఞ్చభి రేత చ్చకార సుమనోహరం శాస్త్రమ్”

అనుచు నిది సకలశాస్త్రసార మని కవీంద్రుఁడు చెప్పినమాట యెంతయు సత్యము.

హితోపదేశము—పంచతంత్రమువలె లోకప్రసిద్ధమైన యీ పద్యకావ్య మెల్ల విధముల దాని ననుకరించియు ననుసరించియుఁ బుట్టినది. ఇదియు విష్ణుశర్మ రాజపుత్రులకుఁ జెప్పిన దని యవతారిక చెప్పును గాని యిది విష్ణుశర్మ ప్రణీతము కాదు. అర్వాచీనుఁ డొకఁడు విష్ణుశర్మయందలి గౌరవముచే నతనిపేర దీనిని నిర్మించె ననుట నిజము, దీని ప్రయోజనమును గ్రంథకర్త యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“శ్రుతో హితోపదేశోఽయం పాటవం సంస్కృతోక్తిషు,

వాచాం సర్వత్ర వై చిత్ర్యం నీతివిద్యాం దదాతి చ”

మిత్రలాభాధి ప్రకరణములతోడి యిది పాఠకలోక విదితము. దీని ననుసరించి ధవళచంద్రరాజు నాచరముగాంచిన నారాయణ పండితుఁడు హితోపదేశము రచియించినట్లు తెలియుచున్నది. రచన భేదించును గాని విషయభేదము లేదు.

“రావన్నారాయణేన ప్రచరతు రచిత స్సంగ్రహోఽయం కథానామ్”
శ్రీమా స్థవళచంద్రోఽసౌ జీయా న్మాండలికో రిహన్
యే నాయం సంగ్రహో యత్నా ల్లేఖయిత్వా ప్రచారితః”

హితోపదేశ మనెడి యర్వాచీన సీతికావ్యము మఱియొకటి కలదు ¹. కర్త పేరు తెలియదు. ౩౧ అధ్యాయముల దాని యవతారికలో—

ఇస్రాయేల్ రాజదాయాద తనయేన సులేమనా,
అయం హితోపదేశానా మభిప్రాయః పృథర్వ్యతే”

అను దానినిబట్టి సులేమనే దీనిని రచించె ననియు, లేక సులేమనుహితోపదేశముల యభిప్రాయ మిట్లు పృథర్వింపఁబడె ననుచు మఱియొకఁ డీగ్రంథము నిర్మించె ననియుఁ గూడ భావింపనగుచున్నది. ఇంచలి హితోపదేశములు బైబిలు లోని కొంత గ్రంథము ననుసరించిన దని యొక రనిరి. ఎట్లయిన నిది నవీన మైన సీతికావ్యము గాని కథాకావ్యము కాదు.

వేతాలపంచవింశతి—ఇది వేతాలుఁడను పితౄచరాజు విక్రమార్కునకుఁ జెప్పినట్లు కల్పింపఁబడిన యిరువదియైదు కథల కావ్యము. దీనికర్త శివదాసుఁడని యొక వ్రాత ప్రతిలోను వల్లభదాసుఁడని యింకొక వ్రాత ప్రతిలోను గద్యలవల్లఁ దెలియుచున్నది. శివదాసుఁడు కర్త యని తెలిపెడి ప్రతులలోఁ గూడ గ్రంథారంభాదికము కొంచెము భిన్నముగాఁ గనఁబడుచున్నది. వల్లభదాస నిర్మితమని చెప్పెడి ప్రతిలోఁగూడఁ బైప్రతులలో నున్నట్లే ‘ప్రణమ్య శిరసా దేవ’ మిత్యాదిమంగళాచరణాదిక మీషద్భేదముతో నట్లే యున్నది. పరిశీలించి చూడఁగాఁ దరువాతఁ దరువాత గ్రంథలేఖకులు చేసినమార్పులు ప్రక్షిప్తములు వైభేదములకుఁ గారణ మనియు, వల్లభదాసుఁడే శివభక్తుఁ డగుట శివదా సనఁబడె ననియుఁ దెలియుచున్నది.

“శివదానవిరచితాయాం వేదాలపఞ్చ వింశతికథాయామ్”

“శ్రీయాస్వయ ప్రసూతేన కాయస్థకులకూలినా,

కృతా వల్లభదాసేన జగదానందకారిణీ”

పైశ్చోకములోని కూలిశబ్దము శివవాచకమై వల్లభదాసు శివదా సనఁబడె ననెడి పైయూహను బలపఱచుచున్నది. ఇది యిటులుండ—జంభదత్త పిరచితమైన వేదాలపంచవింశతి మఱియొకటి కనఁబడుచున్నది. దీనియారంభమే వేఱు. “సన్ది శ్రీవర వక్త్రకమలా దాకర్ణ్య” యనియు, “సన్ది శ్రీజమ్బదత్త విరచితకథాపితే” యనియు, గనవచ్చు మాటలను బట్టి సన్ది శ్రీవరదేవుని శిష్యుఁడో పుత్రుఁడో యైన యితఁడీక్రొవ పూర్వవేదాల పంచవింశతి చూచి తరువాత రచించె నని తెలియుచున్నది.

ఈ రెంటియందును శృంగార వీరాద్భుతాది రసములతోఁగి జీమాతవాహనాది మహాపురుషుల గాథలు కనవచ్చుచున్నవి. వీనిలో మొదటిది బృహత్కథామంజరి ననుసరించిన దనుట కొకప్రచిలోఁ గనవచ్చెడి “ఇతి బృహత్కథా మంజర్యాం పంచ వింశో వేదాళః” ఇత్యాది వాక్యములే ప్రమాణము. దీని ననుసరించినదే—

విక్రమార్కచరితము—ఇదియే ద్వాంత్రింశత్కథాలభంజిక యనఁబడుచున్నది. ఇది ముప్పది రెండుకథల గ్రంథమని యీ పేరే చెప్పును. ఈ పేరఁ బద్యకావ్య మొకటియు గద్యకావ్య మొకటియుఁ గనవచ్చును. పద్యకావ్యకర్త నందికేశ్వ రుఁడు, నందికేశ్వరయోగి, యని వ్రాతప్రతుల రెండువిధములఁ గనవచ్చు చున్నాఁడు. గద్యకావ్య కర్త పేరు కనఁబడదు. ఈరెంటియందలి విషయము మాత్రము సమానమే. కాలయాపనార్థము పార్వతికిఁ బరమేశ్వరుఁడీ కథలు చెప్పె ననుమాట రెంటియందును గలదు. దీనిని బట్టి పద్యకావ్యమును జూచి తరువాత గద్యకావ్య ముదయించె ననవచ్చును.

భోజమహారాజు రచకు లభించిన విక్రమార్కుని సింహాసన మెక్కుట కుద్య మించినపుడు ‘విక్రమార్కుని శౌర్యసాహసాదార్యాది సుగుణములు లేకయే యతని సింహాసన మెక్కుట చలఁచితివా? నిలు’ మని యాపి యందలి ముప్పదిరెండు బొమ్మలు క్రమముగా నొక్కొక్కకథ చెప్పినట్లున్న దీనికిఁ బైరెండుపేళ్ళు నము చితములగు చున్నవి. ఈ కథలు దేశప్రసిద్ధములు. దీనికి. సింహాసన ద్వాంత్రింశిక యను మఱియొక పేరు గూడఁగలదు.

శాలివాహనకథ—ఈ పేర ౧౮ సర్గల గొప్పకావ్య మొకటికలదు. ఇందు మొదటి సర్గలో గొంత వచన మున్నది. అది యిట్లు చెప్పుచున్నది,

దేవేంద్రుని పుత్రుఁడు గంధర్వసేని యనువాఁడు శాపవశమున భూలోకమునకు వచ్చి మదయంతి యను సామరజాతి రాజకన్యను పెండ్లాడి యవంతి రాజ్యపాలకుఁడై యుండెను. అతనికి విక్రమాదిత్యుఁడను కొడుకు పుట్టెను. యుక్తవయస్సు రాగానే యతనికి రాజ్య మిచ్చి గంధర్వసేని తపస్సునకుఁ బోయెను. విక్రమార్కుఁడు దిగ్విజయ మొనర్చుచు నొకనాఁడు సకలసైన్య సమేతుఁడై సర్మదా తీరమందలి తపోవనమునకు వచ్చెను. అక్కడ సుఖీనామకుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు తపోనిష్ఠుఁడై యుండెను. రాజ్యమత్తుఁడైన విక్రముఁ డతనికి నమస్కార మైనఁ జేయలేదు. అందుచే నామునికిఁ గోపము వచ్చినది. అంతలో దైవవశమున సర్మదేశ్వరునిఁ బూజించుటకై నాగలోకమునుండి వాసుకి కూతురు భానుమతి యచ్చటికి వచ్చెను. ఆముని యాకన్యను జూచి మనసులో ‘ఈమెకు మహావీరుఁడైన పుత్రుఁడెపుడు పుట్టునో యపుడు విక్రమార్కునికి మరణము సంభవించును’ అని తలఁచుకొనెను. వెంటనే యా కన్యకు గర్భ మైనది. ఆమెకుఁ బుట్టినవాఁడే శాలివాహనుఁడు. అతఁడే విక్రమార్కాంతకుఁడు”

ఈకథ సత్యమా యసత్యమా యను విచారణ యనావశ్యక మని కథాసరణియే చెప్పుచున్నది. కాని. శ్రీహర్ష విక్రమాదిత్యుఁడు శకకర్తయైన శాలివాహనునికిఁ బూర్వుఁ డనెడి యొక సత్యలేఖము మాత్రము దీనినుండి గ్రహింపవచ్చును. దీనికర్తగూడ వేతాలపంచవింశతి నిర్మించిన శివదాసే యని సర్గాంత గద్యలవల్లఁ దెలియును. మిక్కిలి యర్వాచీనుఁడైన యరఁచిట్టి యద్భుత కథలు వ్రాయుట కలవాటు పడినవాఁడే.

విక్రమసేనచరితము—ఇందు ప్రతిష్ఠానపుర రాజగు విక్రమసేనునకు వేతాలుఁడు కథలు చెప్పుట కనవచ్చును. విక్రమసేనుఁడు సకలజన రంజకముగా దేశము పాలించు కాలమున జింతిశీలుఁడను నొక శ్రమణసన్యాసి యతనివద్దకు వచ్చి యచ్చటికి చగ్గణగా నున్న యొక శింశుపావృక్షము చెంతకుఁ బోమ్మని చెప్పెను. ఆ రాజుట్లు పెడలఁగా నందు వేతాళుఁడు కనఁబడుట మొదలగు విషయముతోఁ గథాకథన మారంభ మగును. అందుకు మూల మేమో తెలియఁజాలము గాని, విక్రమ-విక్రమార్క—విక్రమ్ సేనాది నామములతోకి యొకరాజునకు సంబంధించిన కథలు మాత్ర మనేకము లనేకవిధముగా దేశమున వ్యాపించి గ్రంథరూపము దాల్చినవి.

శుకసప్తతి—ఇది యొక చిత్రమైన కథాకావ్యము. ఇందు నీతిమార్గ ముప దేశించు డెబ్బదికథలు కలవు నందఱూపాలుని పుత్రుఁడగు వినయకందర్పుఁడు, తన సేవకుఁడైన దేవదాసును జుంఁదికాగిరికిఁ గార్యార్థము పంపించి, అందకత్తె యగు నతనిభార్యతోఁ గ్రీడింప యత్నించి ప్రభావతి యను పేరుగల యాతన్ని యింటికి నిరంతరము రాత్రికాలమున వెళ్ళుచుండ, దేవదాసు పెంచిన చిలుక ప్రతి దిన మొక్కొక్క నీతికథ చెప్పుచు నతని నింటికిఁ బంపివేయుచుండును. ఇట్లు డెబ్బది దినములు చెప్పిన కథలే శుకసప్తతి యనుపేర వెలయుచున్నవి. ఆకథలు— ముని వైరాగ్యము స్త్రీసాహసము శ్రీశైలమాహాత్యము రజకీగాథ విప్రకథ పితా పుత్ర సంవాదము కూద్రీమాహాత్యము మొదలగునవి. ఇందలి ప్రతికథయుఁ జివ రకు నీతిబోధక మగును. ఇందలి జ్ఞానోపదేశ బ్రహ్మోపదేశ యధర్మయోగ మార్గాదులగు కడపటి కథలు విజ్ఞానదాయకములై యెట్టిదుర్మతి నైన సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్పఁ జాలియున్నవి. తుదకు రాజు ప్రభావతిని జెఱవకుండ శుకమామె శీలము కాపాడి, రాజునకు హితము గఱపుటయే యిందలి పరమార్థము. ఒకనాఁడు రాజు వచ్చి ప్రభావతి యర్పించిన యున్నతాననముపైఁ గూర్చుండి యుండ, ఒకపిల్లి తన్నుఁ దినవచ్చి యాపని సాధ్యము గాక క్రింద మూలుగుచుండుట తెలిసి దాని నుద్దేశించి యన్యూపదేశముగాఁ జిలుక యిట్లు పలికెను.

“కిం త్వం రోచిషి మార్జారః స చారి ర్నచ తస్కరః
నన్దఘాపకుమారోఽయం పరనారీసహోదరః”

ఈ మాటలు విని వినయ కందర్పుఁడు మౌనముతోఁ దనయింటికిఁ పోయెను. ఇట్టి నీతిచేతనే కాక భాషచేఁ గూడ నిది హృద్యముగా నున్నది.

పౌరాణిక కావ్యములు—ఇవి లెక్క కెంత యెక్కువగా నున్నవో, ప్రచారమున నంత తక్కువగా నున్నవి. అట్లని యిది యర్థము నిర్గుణములు కావు పీనిలో రఘువంశాదులను జోలినవి గొన్ని లేక పోలేదు. క్రీ. పదియేనవ శతాబ్ది మొదట నున్న వామనభట్టబాణుఁడు నలాభ్యుదయ మను పదిసర్గల కావ్యమును రఘునాథచరిత మను ముప్పదిసర్గల కావ్యమును నిర్మించెను. రెండవ దానిలో రాయాయణ కథ యంతయు సంగ్రహముగా నున్నది. కవిత్వము పేళలమై మనోహరముగా నున్నది. దీనివలెనే శరభోజీరాజు పన్నెండుసర్గల రాఘవచరితమును, ౧౬౭౭ లోని వేంకటేశ పంచీతుని ముప్పదిసర్గల రాఘవచంద్రోదయమును విష్వక్సేన విరచిత మైన పందొమ్మిదిసర్గల రాఘవచరితమును, జినవల్లి పీఠమాండా యిమ్మడి

వేంకటాద్రిరాజుల పుత్రుడైన గోపాలరాజు నిర్మించిన యమకప్రధాన మైన యైదుచ్ఛాసముల రామచంద్రోదయమును, ఉత్తమకావ్యము లైనను వీధికి రారేదు. ఇట్టి బహువిధ రామాయణ కథాకావ్యములలో సనేకము లముద్రితములు.

పైవానిలో రాఘవచరితమును, తంజావూరు పాలకులైన మహారాష్ట్ర రాజులలో మూడవ వాడగు శరభోజీ రచించి నట్లవతారికాదులవల్లఁ దెలియుచుండ, నొక ద్వాతప్రతి ద్వితీయ సర్గతుదను-పంచరత్న కవికృతా రాఘవచరితే-అను మాటలు కనఁబడుచున్నవి. దీనినిబట్టి పంచరత్న కవియే దీనిని నిర్మించి శరభోజీ పేరు పెట్టినేమో యని తోచుచున్నది. డాక్టరు ఆఫ్రెబ్ పండితుఁడు గూడ నిట్లే యభిప్రాయపడి యున్నాఁడు.

రాఘవసాండవీయము — రాజశేఖరుని కవి విమర్శనము లోనిదిగా సూక్తి ముద్రావళిగో గనఁబడుచున్న—

“ద్విసంధానే నివృణతాం సతాం చక్రే ధనంజయః,
యయా జాతం ఫలం తస్య సతాం చక్రే ధనంజయః”

అను శ్లోకములోని ద్విసంధానకావ్యమా నామాంతరము రాఘవసాండ వీయ మనియు, దానికర్త ధనంజయుఁ డనియుఁ దెలియుచున్నది గాని, ఆ గ్రంథము ముద్రితము కాదు. లభింప లేదు. ఆ ధనంజయుఁడు రాజశేఖరునికిఁ బూర్వు డగుటచే దశరథావక కర్త కాఁ డనవచ్చును—అది గాక, కదంబరవంశ రాజులలోని వీర కామ దేవరాజు ప్రోత్సాహమున ¹. కవిరాజు పండితుఁడు రచించిన రాఘవసాండ వీయము మఱియొకటి ముద్రితమై యున్నది. ఇది పదుమూఁడు సర్గల ద్వ్యర్థ కావ్యము. గ్రంథకర్త పేరిందు కవిరాజుని యున్నది గాని, ఇది చిరున నామమై వాడుకలో స్థిరపడినట్లు కనఁబడుచున్నది. కవి యీ నామమునే గ్రంథమున వాడుకొని యున్నాఁడు.

“సుబన్దు రాజాభట్టశ్చ కవిరాజ ఇతి త్రయః,
వక్రోక్తి మార్గనిపుణా శ్చతుర్థో విద్యతే నవా”

1. కదంబరాజ్యములోని బయస్తి పురము నేలిన మమూరవర్మ చరిత మొక గ్రంథముగా నున్నది. చూ. లండన్ లైబ్రరీ—Vol. VII, P. 1570.

ఇందు వ్రోక్తి మార్గమునఁ దాను మూఁడవ వాఁడనని చెప్పుకొనుటయు, ఇతని కవిరాజసంజ్ఞయే యందువలన రాజశేఖరముల కవిరాజు యందుమునకు మూల మైనట్లు కనఁబడుటయుఁ జూడఁగా నితఁడు రాజశేఖరునికీఁ బూర్వఁ డనియు, క్రీ. సవశతాబ్ది కడవట నుండి యుండుననియుఁ దోచుచున్నది. గోపండితుఁ డితనిని ౧౦౦౦ ప్రాంతమునఁ జేర్చెను గాని, అందుకుఁ చగినప్రమాణములు చూపలేదు ¹.

రామభర్తరాజులు ప్రధాన నాయకులుగాను, రావణ దుర్యోధనులు పృతి నాయకులుగాను రామాయణ భారతార్థములు రెండు నిందు చక్కఁగా నడవఁ బడినవి. రామయుద్ధిష్ఠిరుల మూర్ధాభిషేకములతోఁ బదమూఁడవసర్గ సమాప్త మైనది. దీనికి గోజాదత్త సూరిపుత్రుఁడగు లక్ష్మణునందఱుఁ డుత్తమమైన వ్యాఖ్య రచించి రెండర్థములను జక్కఁగా విశదీకరించెను, ఈ వ్యాఖ్యతోపి యీ గ్రంథము ముద్రిత మైనది. ఇవి గాక సారమంజరి స్థూలరాత్నాంశము నను మఱి రెండుటీకలు కలవు.

రాఘవపాండవ యావదీయము—పైకృతి ననుకరించిన యీకావ్యము రచియించిన యతఁడనంత నారాయణ పుత్రుఁడగు చిదంబర సుమతి—మూఁ డర్థముల యీ కావ్యమున కితని పుత్రుఁడైన యనంతనారాయణ సుమతి దివ్యమైన వ్యాఖ్య నిర్మించెను. చిదంబర సుమతి, సర్గాంతములందు నైషధకర్తయగు శ్రీహర్షు ననుకరించి పవ్యములు రచించి యున్నాఁడు.

“ఆద్యః స్వాద్య రసోఽగమ త్యకలరా ముద్దామరామాయణ
శ్రీమద్భారతసార కృష్ణచరితే సర్గో నిసర్గోజ్జ్వలః”

ఈ యను కరణమును బట్టి యీ కవి క్రీ. ౧౦ శతాబ్ది కీవలి వాఁడగుట తెల్లము—నలయావరాఘవ పాండవీయ మను నాలుగర్థముల కావ్య మొకటి యున్నట్లు వినవచ్చును గాని, అది నాకు లభింపలేదు.

పైకావ్యమును బోలినది కళాత్రయ యను కావ్యమొకటి. దీనికర్త శ్లేష చింతామణి శర్దూర్థ చింతామణి మహాకావ్య చిదంబరవీరాన కర్తయైన చిదంబరకవి. ఇది మూఁడు సర్గల కావ్యము. ఇందు రామాయణ భారత భాగవతసారము వర్ణితము. కవిపుత్రుఁడైన యనంతనారాయణుఁడు దీనికి మంచిటిక రచించెను. ఇతఁడు సూర్యనారాయణ దీక్షితుల వంశములోనివాఁడు. ఈవంశము వారందఱును మహా పండితులే.

1. చూ. L. H. Gray పండితుని యాంగ్లవాసవదత్త పీఠిక.

అలంకారిక ప్రకరణమునఁ బ్రకాశింపఁబడిన యానంద వర్ణముఁడు అర్జున చరిత్ర పంచదాణ లీలాది కావ్యములను, కావ్యతత్త్వ మను విమర్శ గ్రంథమును గాక, దేవీశతక మొకటి రచించెను. ఇది చిత్ర యమక శ్లేషాదులతో నిండినది. ఇది కైయట వ్యాఖ్యతో ముద్రితమైనది. ఇతనికి సమకాలికుఁడైన రత్నాకర పండితుఁడు హరవిజయ మనెడి యేఁబదిసర్గల మహాకావ్యమును గాక, కుంతకుని వక్రోక్తి జీవితమునకు మార్గదర్శక మైన వక్రోక్తి పంచాంగిక యొకటి నిర్మించెను. ఏఁబది శ్లోకముల యీ కావ్యము భవానీభవులసపరిహాస వక్రోక్తుల హృదయాహ్లాదకారి యగు చున్నది. శిశుపాల వధాదివ్యాఖ్యాత యగు వల్లభదేవుఁడు దీనికి వ్యాఖ్య నిర్మించెను. ఇరని పాత్రుఁడే సైదేవీశతక వ్యాఖ్యాత కయ్యటఁ దని దేవీశతకటిక చెప్పుచున్నది.

“వల్లభదేవాయనిత శృంగరాదిత్యా దవాప్య జ స్మైమామ్,
కైయటనా మారచయ ద్వివృత్తిం దేవీశతకస్తోత్రే
వసు ముని గగ నోదధి సమకాలే యాతే కరే స్తథా లోకే
ద్వాపంచాశే వర్షే రచి తేయం భీమగుప్తన్యసే”

ఈ భీమగుప్తరాజు క్రీ. ౯౭౫ మొదలుగ నాలుగేండ్లు కాశ్మీర మేరినవాఁడు. దేవీశతక వ్యాఖ్య క్రీ. ౯౭౫ లో నిర్మింపఁబడినది. కాని, ఈకైయటఁడు మహా భాష్య కైయటునికంటె దేఱనియు, ఈ వల్లభదేవుఁడు, సుభాషితావళి సంగ్రహించిన పదియేనవ శతాబ్దిలోని వల్లభదేవుఁడు కాఁడనియు, మల్లినాథునికంటెఁ ద్రాచినుఁడైన యితఁడు క్రీ. ౯౫౦ ప్రాంతము వాఁడనియుఁ దెలియునది.

పార్వతీ రుక్మిణీయము—ఇది యొక యుత్తమ కావ్యము. చాళుక్య వంశ రాజులలోని సోమదేవుని యాస్థానమున విద్యవక్తవి యైన విద్యామహాధవుఁడు దీనిని రచించెను. ఈకవి యవతారికలో—

“బాబ సుబంధుః కవిరాజసంజ్ఞః, విద్యామహామాధవ పణ్డితశ్శు,
వక్రోక్తిదక్షః కవయః పృథివ్యాం, చత్వార ఏతే నహి వశ్చమోఽస్మి”

అనుచు, రాఘవ పాండవీయకర్త కవిరాజు తనతో వక్రోక్తినిపుణులు ముగ్గు రనఁగా, వారు రనతో నలుగు రని యాత్మస్తుతి గావించికొని యున్నాఁడు. అయి నను, అతని కృతివలెనే యితనిదియు నర్హముగా నుండుటంబట్టి యీ స్తుతియంత యాక్షేపణీయము కాఁజాలదు. ఒక యముద్రిత పుస్తకమునఁ దొమ్మిదిసర్గులు

మాత్రమే కనబడుచున్నది. ఇత నెన్ని యన్నవో తెలియదు. ఇందలి విషయము విషితము. కవియు నిట్లు చెప్పియున్నాడు.

“హిమాద్రికన్యాసహితం మహేశం, లక్ష్మీసమేతం మధుసూదనంచ,
స్తోతుం తదుద్వాహకథై క్యచిత్ర పృబన్ధలక్ష్మ్య దహ ముత్సహిష్యే”

రామవయాచపీయ మనుశ్లిష్టవిలోమ కావ్య మొకటి వేంకటాద్వరి నిర్మించి నది కలదు. ఇందు మూడువందల శ్లోకము లున్నవి. పైనుండి క్రిందికిఁ గ్రింది నుండి పైకిని జదివిన నొకటే పాఠము వచ్చును. రామకృష్ణ కథలు రెండును సంగ్రహముగా నిండు వర్ణింపఁ బడినవి, విశ్వగుణాదర్శ కర్తయై ఖ్యాతి గన్న వేంకటాద్వరియే యితఁడు. సీతానవా శ్రీనివాసధీక్షితుల పాత్రుడైన యితఁడు కాంచీపుర నివాసి. వీరియింటిపే రరిశాణఘాలమువారు. ఆత్రేయ గోత్రుఁడు. చంద్రగిరి రాజైన వేంకటపతిరాయల గురువగు తిరుమల తాతాచార్యుని మేనల్లుడైన రఘునాథ ధీక్షితుని పుత్రుఁడు. వ్యాఖ్యావిశిష్ట మైన యిది ముద్రిత మైనట్లు కనఁబడదు. దీని వంటిదే—

రామకృష్ణవిలోమ కావ్యము. దీనికర్త దైవజ్ఞసూర్యపండితుఁడు. ఇదియు శ్లిష్టచిత్ర కవిత్వప్రాయము. ఇందు రామకృష్ణుల యిద్దటి చరితములు సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడినవి. శ్లోకము మొదటినుండి చివరకును, చివరనుండి మొదటికిని, ఒక్కరీతిని నడచును. రమారమి నలువది శ్లోకముల వెలయునిది ముద్రిత మైనది. ఇందలి దొక్కపద్యము—

“తం భూసుతా ముక్తి ముదారహాసం,
వందే యతో లవ్యభవం దయాశ్రీః,
శ్రీయా దవం భవ్య లతో య దేవం,
సంహారదా ముక్తి ముతా సుభూతమ్”

ఈ శ్లోకము తలక్రిందుగాఁ జదివిన నిట్లే నడచును. ఇట్టి కవిత్వము చూచుటకు రమ్యమే కాని, చదువుటకుఁ గాని యర్థము చేసకొనుటకుఁ గాని శ్లేశకరము. పైఁగా నిష్ఠికవితలో రసము మృగ్యము. ఇది కేవలము పాండిత్యప్రకర్ష చూపుటకు మాత్రమే యుపయోగించును. గణకానంద కర్తయైన యీ సూర్యపండితుఁడు శ్రీ పదునాల్గవ శతాబ్ది కడపటివాఁడు.

ఘటకర్పరీయము — ఇది యొక చిన్న యమక కావ్యము. మేఘావృతకాల మిందు ప్రధానముగాఁ వర్ణింప బడినది. ఇది భానుఁడు రచించిన దనియు, ఘటకర్పరుఁడను వాఁడే నిర్మించిన దనియు, కాళిదాసు వ్రాసిన దనియు మూఁడు మార్గములు కలవు. ఇందే మార్గమునకును దగిన యాఛార మంతగాఁ గనరాదు, అయిన నొకింత విచారణ.

“భాషాసు రమ్యా గైర్వాణీ, తస్యాం కావ్యం మనోహరమ్,
త త్రాపి రూపకం రమ్యం, తత్ర భాసకవేః కృతిః.

౧

ధావకాపరనా మాయం ఛాసో భాసయతే జగత్,
తత్త్వై రివాదిపురుష, శృతుర్ద్వింశతి రూపకైః”

౨

“జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ,
తస్మై వహేయ ముదకం ఘటకర్పరేణ
శృ త్వేతి భాసకవి నోక్త మమృష్యమాణాః
ప్రాహు స్త మన్యకవయో ఘటకర్పరాఖ్యమ్”

౩

“భావా నురక్తవనితాసురతై శృపేయ
మాలంబ్య చామ్బు తృషితః కరకోశపేయం,
జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ,
తస్మై వహేయ ముదకం ఘటకర్పరేణ”

౪

“ధావకేన కృతం రమ్యం యమకాద్వై రలంకృతమ్,
ఘటకర్పరకావ్యం హి సన్తోషాయ న కన్య చిత్.”

౫

ఇందు మొదటి మూఁడు శ్లోకములును గడపటిదియుఁ గవిపండిత సంప్రదాయ సిద్ధము లైన వాటవులు. నాల్గవది యీఘటకర్పర కావ్యము చివర నున్నది. వీటిని బట్టి భానుఁడే ధావక ఘటకర్పర సంజ్ఞల వ్యవహరింపఁ బడినట్లు తెలియును గాని, భాసుని నాటకములలో యమకప్రధాన పద్యములు కనరామింజేసి యీవాట శ్లోక వర్గము పుక్కిటిపురాణ మన వలసి యున్నది. ఒకటి రెండుచోట్ల నేదో యొకటి యున్నను, అది యతని యమకప్రియత్వమునకు విచర్యనముకాదు. అదిగాక, ఆకాలమున నిట్టి చిత్ర కవిత్వాభిలాషయే కనరాదు. ఈ కారణములను బట్టియే కాళిదాసు గూడ నేతత్కర్త కా డనియు, ఘటకర్పరుఁడను కవి యొకఁడు

వేలుగా నుంచె సనియు వాపించుట నముచితము. మఱియు, పేరు మఱియొకటియై యుండు. ద్రుక్షా ధ్లోకములోని ఘటకర్పరశబ్ద మితనికి వేశాకోశపు, చేరై స్థిరపడి యుండు సనియు నూహింపనగును.

దీనికి శంకరుడు కారాచంద్రుడు ననుచారు టీకలు నిర్మించిరి ఇది యిరువది రెండు ధ్లోకముల చిన్నకావ్య మైనను రమ్యముగా నుండును. దేశమందున్న పెక్కు వ్రాత ప్రతులలో నీది కాళిదాసకృత మని యున్నమాట సత్యము. ఇట్టి కింవదంతులు మన వాఙ్మయమున నెన్నో యున్నవి,

యమక రత్నాకరము—ఇది పదునాఠాశ్వాసముల కావ్యము. ఇందలి విషయము వాసుదేవుడు కంసుని సంహరించుట. అవరపరాశర బిరుదాంకితుడగు శ్రీవత్సాంబుడు దీనికర్త. రౌలుత యామున రామానుజాచార్యులకు నమస్కరించిన యిరువది శ్రీవైష్ణవుడు. కురుక్షాత్రా రనబడు శ్రీవత్సాంకుని పౌత్రుడు. ఇతఁడు స్వయముగానే దీనికి వ్యాఖ్య నిర్మించెను. ఆర్యాభందోబద్ధ మయిన యీ కావ్యము గూఢార్థ మైనను జనువ నింపుగా నుండును—

“పరమోత్తరో మహీయా న్నాగాధ్యాసీ సమేతు నరకాన్తః
పరమోత్తరో మహీయాన్ నాగాధ్యాసీ సమేతు నరకాన్తః”

యమకధారణము—అను భారతకథతోడి యమకకావ్యము చిన్న దొకటి కలదు. ఇది. ఆనందతీర్థకృతము. ఇతఁడు సన్యాసి. దీని కితఁడే వ్యాఖ్యానము గూడ నిర్మించెను. ఒక యుదాహరణము—

“యస్య కరాలోలం చక్రం కాలః పరస్య హి కరాలోలం చక్రమ్”
ఈ మధ్వాచార్యుడు 32 కృతులు నిర్మించె నందురు.

చిత్రబంధ రామాయణము—ఇది చెరుకూరి వేంకటేశ్వర పండితుడు నిర్మించిన యానుసర్గల కావ్యము. ఇతఁ డాంధ్రుడు. స్తోత్రరత్నాకరము చూడாமఱి మొఱలగు కృతులు నిర్మించిన యజ్ఞనారాయణ పండితుని పుత్రుడు. మున్నూట మేఱిది సంవత్సరముల క్రిందటివాడు ఈ గ్రంథము పెద్దది కాదు గాని యిందాఱు కాండలలోని కథయు సంగ్రహముగా నున్నది. చిత్రబంధయమక కవితృప్రితి యాంధ్రచేతముల కొకకాలమున మిక్కిలి హెచ్చెను. ఆలంకారిక గ్రంథములు చెప్పించి కృతులిచ్చిన వారందఱును బంధచిత్ర కవితృములు చెప్పినవారే. ఇతని నాగబంధ మొకటి యుదాహరణము—

“అయ కాయ చయ ధ్యేయ భయహేయ వరశ్చయ
వ్యయ క్షయ నయ త్రేయ జయ మాయ ద మన్మయ”

ఇత్యాదిగా బహుబంధములతోను యమకముతోను చిత్రముగా నున్న దీనిని గవితంప్రి యజ్ఞనారాయణ పండితుడే వ్యాఖ్య నిర్మించెను.

“స్వపుత్రరచితం చిత్రబంధ రామాయణాహ్వయమ్,
వ్యాకరోతి మహాకావ్యం యజ్ఞనారాయణ స్మృతిః”

క్రీ. ౧౫౦౦—౧౫౭౦ నడుమ వాడైన యాంధ్రదేశ విద్యత్కవి శిష్టు త్రిష్టు మూర్తి శాస్త్రి కంఠజబంధ మను పేర నొక యానుష్టుభశ్లోకము రచించెను. అది యొక్కడ ప్రారంభించినను ముప్పది రెండక్షరము లగునట్లు ముందుకో వెనుకకో చదువుచుఁ బోయిన నొక శ్లోక మేర్పడును, అట్లేర్పడిన యటువది నాలుగు శ్లోకములలోను రామాయణకథ యమితి యున్నది, ఆ శ్లోకమిది.

“నేతా దేవాశీనా మాళా ధానాశీనానై కాలోక్తి,
మాస్థానా ధాధ్యాయోగేశం, పాయాదేతం రామోరాజా”

కవికర్పటిక—అను నొక చిత్రకావ్యము కలదు. దీనికర్త వాదీంద్రకవి. దీని దేశకాలములు తెలియవు కాని, ఇది యర్వాచినమే. దీనిప్రయోజనము కవి యిట్లు తెలిపి యున్నాడు.

“యత్నా దిమాం కంఠగతాం విధాయ
ప్రతుతోపదేశా ద్విదితోపదేశః,
అజ్ఞాతశబ్దార్థవినిశ్చయోఽపి
శ్లోకం కరో త్యేవ సభాసు శీఘ్రమ్.”

ఈ గ్రంథములోఁ జూపిన పద వాక్యములను వల్లించి యున్నచో, ఆయా ఛందస్సులలో శ్లోకము చెప్పవచ్చును. ఆపద వాక్యముల క్రమము జ్ఞప్తియందుంచుకొన్నఁ జాలును. ఇందుకుఁ జంద్రోపయవర్ణనకు వల్లించవలసినవి—ఐదక్షరముల పదములు—కర్పూరపూర—పిండిపిండి—రజనీకర—ఇత్యాదులు—వీరితరువాతఁ జేర్చఁ దగినట్లు వల్లించవలసిన మూడక్షరముల పదములు — సీకాశమ్ — సంకాశమ్ — బహుగుణ — బహుగుణ — గంగాగనూగనీకాశమ్ — అని యనుమమందసులో నొక

పాదమువచ్చినది. ఇట్లే నాలుగుపాదములకుఁ దగిన పదముల పట్టిక లిందుఁ గలవు. ఈవిధముగా శార్దూల విక్రీడితాది వృత్తములకును గలవు. విభ్యాతో గుణశాలినాం—విద్యా నయం రాజరే—ఇద్యాదులు.

ఇట్లే వేంకటేశపండితుఁడు రచించిన యాఱుసర్గల రామరథాశ్రయ మైన యమకాస్తవమును, వాసుదేవరవి నిర్మించిన యేనిమిదాశ్వాసముల యుద్ధిష్ఠిరవి జయమును జటిలముగా నున్నవి. ఇందు రెండవది కేరళదేశ రాజగు కులశేఖరుని కాలమున నుదయించినది. దీనికవి. భారత గురుశిష్యుఁడు విప్రసత్తమ (బావనల్లారు) గ్రామనివాసి. ఇతనికావ్యము నముద్రితమే. ఇందలి శ్లోకములు పదవిభాగపద్ధతిని వ్రాయఁబడుట యను నొక విశేషము కనఁబడుచున్నది. దీనివలన నర్థము సులభముగా స్ఫురించును. ఇందు కారయచాహరణము.

“తరవః భూరిచ్చాయాః సమానఫలదాయినీ చ భూః ఇచ్చాయాః”

దీనికి, అచ్చియాంబా సుదర్శనభట్టుల పుత్రుడైన సౌకన్యాధుఁడు బాల

వ్యుత్పత్తికారిణి యనుపేర వ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఇతఁడు చోళరాజ్యములోని కావేరీ ప్రాంతమందలి సాత్తనూరు గ్రామనివాసి.

నలోదయ మనెడి నాలుగాశ్వాసముల కావ్య మొకటి దేశప్రసిద్ధము. ఇది కాళిదాసకృత మని యిందలి గద్యులు చెప్పచున్నవి. దీనికి మల్లినాథుఁడు మైథిల శ్రీప్రజ్ఞాకర మిత్రుఁడు కృష్ణపండితుఁడు తిరువేంగళసూరి మొదలగు పెక్కుండు విద్వాంసులు రచించిన వ్యాఖ్యలు కలవు. వీరందఱు గూడ వ్యాఖ్యాగద్యాలలో, “ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ నలోదయే—” అను మాటలు వ్రాయుటచే, కాళిదాసను నొకరని దీనిని నిర్మించియుండు నని విశ్వసింపవచ్చును గాని, ఈ కాళిదాసు రఘు వంశాదికర్త కాళిదాసు గాక, ఈ పేరుగల తరువాతికవులలో నొకఁడై యుండునని యూహింపవలసి యున్నది. శాకుంతలకార కాళిదాసు నలోదయకావ్యము రచియించె ననుటకు విశ్వసింపఁదగిన ప్రమాణములు కనరాకపోవుటచే పైయూహకు మూలము. ఈకృతి యమకాను ప్రాసభూయిష్ట మగుట మఱియొక హేతువు. రఘు వంశాదు లందీ యలంకారములు లేవనియే చెప్పవచ్చును. విక్రమోర్వశీయములో నొకచో—‘సర్వక్షితి భృతాంనాథ’ ఇత్యాది పూర్వాస్తవము పునరా వృత్తమైనదిగాని, అది యక్కడ మిక్కిలి సందర్భోచితము. ఇందలి మొదటి మంగళాచరణ శ్లోకము కృష్ణపర మగుట కూడ నింకొక హేతువు. ప్రిసిద్ధ కాళిదాసు కృతులలో నున్నంతవఱకు మంగళాచరణ శ్లోకములు శివపరములు. ఈ కారణములను బట్టి

యమరప్రధాన మగుటచే నంత రసజనకము గాకయున్న యీ కావ్యము విఖ్యాత కాళిదాసు రచించినది కా దని చెప్పవలసి వచ్చుచున్నది. ఇది యతని కవిత్వము కా దనుటకు మొదటి స్లోక మొకటే చాలును.

“హృదయ నదా యాదవతః, పాపాటవ్యా దురాసదా యాదవతః
అరిసముదా యాదవతః, త్రిజగన్మాగాః స్మరేణ దాయాదవతః”

ఇట్లు శ్లేషయమట వైచిత్ర్యములతోడి కావ్యములు మఱికొన్ని కలవు. కాని, యెట్లయిన వీనిసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ. వీనిప్రచార మంతకంటెను దక్కువ. కావ్య మంతయుఁ దన్మయమగుటయే యందుకుఁ గారణము. భరతాచార్యుఁడు తొలుత యమకము నొక యలంకారముగాఁ జేర్కొని యున్నమాటయుఁ దరువాత దండ్యార్యాదులు శ్లేషానుప్రాసాదులను చేర్కొనుటయు సత్యమే. కాని, అవి తక్కిన యలంకారములతోపాటు కావ్యమున నుండఁ దగునని వారి యాశయము కాని, కావ్య మంతయుఁ దన్మయముగానే యుండఁదగు నని కాదు. అంతరు మున్ను శ్లేషయమకచిత్రకవిత్వ ముండి యుండనట్లు దీజరూపమున నున్నది గాని పైకి వాగా అంకురించలేదు. భారవి నాఁచిది చక్కఁగా మొలకెత్తినది. మాఘుఁడు దానిని బోషించి యున్నాఁడు. వాణసుబంధు కవిరాజాదులు పెంచి పెద్దదానిని జేసినారు. అయినను వారికావ్యములు కేవలము తన్మయములు కావు.

శబ్దాలంకారము పై మెఱుంగే కాని, అది యథాలంకారమువలె మనస్సు నార్పింపఁ జాలవని యాలంకారికు లందఱి యభిప్రాయములను బట్టియుఁ దెలియ వచ్చును. కవిత్వమునకు తీవ్రమైన రసముఁ బోషింపఁ గొన్ని యథాలంకారములు తోడ్పడు ననవచ్చును గాని శబ్దాలంకార మెన్నఁటికి నట్టిది కాఁజాలదు. అట్టియెడఁ గావ్య మంతయు రెండుమూఁడునాలు గర్థములు వచ్చునట్లు రచించుట శ్లేశాహుచ మైనను గవి పాండిత్యమును బ్రకటించునే కాని, సహృదయుల మనసు రంజింప రస మెట్లు పుట్టించును? రసోత్పాదకముగాని యట్టి కవిత్వము ‘హయా శబ్దార్థ గుంఫన’ అను రాజశేఖరుని మాటకు గుఱియగును గాని పాఠకుల యాదరమున కెట్లు పాత్ర మగును? అదియే యీ కావ్యముల యరుచికి మూలము.

హర్షనైషధము తరువాత మొన్న మొన్నటి వఱకుఁ బుట్టుచు వచ్చిన వానిలోఁ బోరాణిక కావ్యములు బే యందు ననుట యతిశయోక్తి కాదు. అముద్రిత గ్రంథపట్టికలలోని వానిపేళ్లు వ్రాయుట కైన నిందు చోటు చాలదు. అం దెన్నఁ దగిన వానిలోఁ గొన్ని—

యాచవాఙ్మయము—ఇరువది నాలుగు సర్గల యీ మహాకావ్యమును సర్వ తంత్ర స్వతంత్రతవితార్కిక సింహేల్వాది దిరుదములు గల వేదాంతదేశికుఁ డను వేంకటనాథ పండితుఁడు రచియించెను. తర్కవిశిష్టాద్వైత మతగ్రంథము లెన్నో రచియించి కీర్తి గాంచిన యాచిద్యన్మణి శ్రీ. గజ వ శర్వాది యుత్తరభాగములోని వాఁడు. ఇతని గ్రంథములు సుమారు నూఱు. హరివంశము ననుసరించి శ్రీకృష్ణుని జననాది వృత్తాంత మంతయుఁ బూర్తిగా నిందు వర్ణించియున్నాఁడు. ఇది నిజముగా నెల్ల విధముల రఘువంశమును బోలి యున్న చన వచ్చును. అప్పయ దీక్షితులవంటి మహావిద్వాంసుని కాహా పుట్టించి యతనివల్ల వ్యాఖ్య గన్న యీకావ్య మిట్టి చని వేతే ప్రశంసింపఁ బనిలేదు.

అవర శంకరాచార్యుఁడన్న ఖ్యాతి గన్నవాఁడును, కాండిమండలములోని యదెపోల గ్రామమున నివసించినవాఁడును, విశ్వజిత్వాది రంగరాజమని పుత్రుఁడును, శ్రీ. ౧౫౨౩—౧౬౧౪ నడుమఁ జంద్రగిరి నేలిన వేంకటపతి రాయలమన్నన లందిన వాఁడు నయిన యీ యప్పయదీక్షితులు, అద్వైత శైవమత గ్రంథములును మధ్య మతఖండన గ్రంథములును, వృత్తివార్తిక సిద్ధాంత లేశ సంగ్రహాద్యుత్తమ గ్రంథము లును సుమారు నూఱు రచియించిన విద్యత్కవితన్నము. ఇతని యలంకారగ్రంథము లలోఁ గువలయానందము సకలదేశముల వ్యాపించినది. భారత తాత్పర్య సంగ్రహము రామాయణ సారస్వతము మొదలగు నితని మహాకావ్యము లెన్నో కలవు. కాని, అవి ప్రఖ్యాతికి రాక యఱుగి ఖోయినవి. ఇతఁడు నిర్మించిన వ్యాఖ్యలలో గోవింద మంత్రీకృత హరివంశసార చరితవ్యాఖ్య సర్వంకషముగా నున్నది.

యదునాథచరితము—భాగవత సంగ్రహ మను నామాంతరము గల యిది పదిసర్గల కావ్యము. దీనికర్త పేరు కనఁబడదుగాని, యిది మలయాల దేశములోని కూసక రాజవంశమునకుఁ జెందినరాణి యైన యన్నపూర్ణేశ్వరి యాదరణమున నుదయించి నట్లవతారిక తెలుపుచున్నది. ఇందు శ్రీకృష్ణచరితము చక్కఁగా వర్ణింపఁ బడినది. ఇట్టిదే—

గోవిందచరిత్ర—ఇది మలయాల దేశములోని యొక రాజగు రవివర్మ యాచరమున వాసుదేవుఁడను కవి రచియించిన పదిసర్గల కావ్యము. ఇది పైయాద వాఙ్మయము ననుకరించి నట్లున్నది. ప్రద్యుమ్నోత్తర చరిత మను ౧౧ సర్గల యొక కావ్య మముద్రితమై యున్నది. దానికర్త యగు మృత్యుంజయ కవి సుప్ర

సిద్ధుడగు రత్నభేట శ్రీనివాస దీక్షితుని సంతతివాడు. ఘటికాశతగ్రంథ కర్తయైన యయ్యదీక్షితుని పుత్రుడు. ఈకవి శబ్దార్థచిత్రముల నిట్లు పొగడియున్నాడు.

“కాస్తేవ సూక్తిః కుసుమప్రవాళై శృద్ధార్థచిత్రై రపి యాతి శోభామ్”

బాలభారతము—అను పన్నెండు సర్గల కావ్య మొకటియముద్రిత మైనది తంజావూరు పుస్తకభాండాగారమున నున్నది. ఇది రచియించినవాఁ డగస్త్య పండితుఁ డని మాత్రము సర్గాంతగద్యలు చెప్పును. రుద్రమదేవీ గణపతిదేవుల దౌహిత్రుఁ డును, క్రీ. ౧౨౯౬-౧౩౨౩ నడుమ నోరుగల్లు రాజధానిగా నాంధ్రదేశ మేలిన వాఁడు నగు ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానకవియై విద్యానాథదిరువ మంచిన యగస్త్యుఁడే యీయగస్త్యపండితుఁడని తోచు చున్నది. ఈ విషయ మేమియు వ్యాఖ్యానమున లేదు కాని, దీనికి మనోహర యను పేర గొప్పవ్యాఖ్య నిర్మించిన సాలువతిమ్మయ దండనాథుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానమునలోని వా డనని చెప్పుకొనుట చేతను, అతని నాటిరే యిది పాఠకుల నాకర్షించిన పూర్వ కావ్యముగా గణన కెక్కుటచేతను, అప్పటి కొక శతాబ్దివేసుక నిది పుట్టి యుండు ననుట యసం ఛావ్యము కాదు. అది గాక, ఆకాలమునందు అగస్త్యుఁడను పేరుగల మఱియొక కవి ప్రసిద్ధుఁ డైనట్లును గనఁబడదు. కావున నీయగస్త్యుఁడు ప్రతాపరుద్రీయ కర్తయగు విద్యానాథుఁడే యను ప్రతీతిని విశ్వసితము. గ్రంథము మహాభారత సంగ్రహము, కవిత్వము రసవంతము. వ్యాఖ్యానము కూలంకషము. విద్వప్రంజ కము లైన యీ మూలవ్యాఖ్య లముద్రితము లగుట విచార్యము.

దీనివలెనే రామాయణ కథ యంతయు సంగ్రహింపఁబడిన విశేషణ రామా యణ మను కావ్య మేడుకాండల వెలసినది. కవి పీఠరాఘవుఁడు. కాలము సరిగాఁ దెలియరాదు గాని పదునాఱవశతాబ్ది కీవలివాఁడు కావచ్చును, ఇతఁడు నెల్లూరి రంగమంత్రి పౌత్రుఁడు. వీణవేంకటపతి పుత్రుఁడు శ్రీమచ్చాటు కథాకావ్య రచనా చాతుర్యవాగ్దేయి శ్రీవైచిత్ర్య ధురంధరుఁడు. ఈ విషయము గ్రంథాంత గ్లోక ములఁ దెలియవచ్చినది.

అప్పయదీక్షితుల సోదరుల బౌత్రుఁడును భూమిదేవీ నారాయణ దీక్షితుల పుత్రుఁడు నగు నీలకంఠదీక్షితు లనేకకృతులు రచియించెను. ౧౬౩౬ లో నితఁడు నీలకంఠవిజయము రచించినట్లు వ్రాసికొని యున్నాఁడు ఇతని శివలీలార్ణవ మీరు వదిలెండు సర్గల మహాకావ్యము. శివలీల కావ్యములలో నిది యత్యుత్తమ మనఁ దగి నట్లున్నది.

కృష్ణవిజయము—ఇది పన్నెండు సర్గల కావ్యము. కేరళ దేశమందు విహారాచలమును క్షేత్రము కలదు. అం చందికారాధన తత్పరుడైన రాఘవపండితుడను నర్హవిద్యాదేత్త యుండెను. అతడు కేరలవర్మ యనెడి కోలాధిపునకు కులగురువైనవాడు. ఆ పండితుని శిష్యుడు శంకరుడు. కోలఘోషాలు దొకప్పుడు కృష్ణపరిక్రమము కావ్యముగా రచియింపు మని కోరగా శంకరుఁ డీకావ్యము రచియించెను. ఈవిషయ మిందలి యవతారికల దెలియుచున్నది. ఈశంకరుడు గూడ యమకాను ప్రాసాలంకార ప్రియుడైనట్లు కావ్య వర్ణనవల్ల విదిత మగు చున్నది. కవిత్వము రసవంతముగానే యున్నది.

కృష్ణాఘోషయ మనెడి మఱియొక కావ్య మిట్టిదే కలదు, దీనికర్త యగు వరదేశికుడు వాదిహంసాంబుద వంశవతంసుడైన కారికాదర్పణ కర్తయగు నప్పయ్యయని పుత్రుడు. ఇతడును, ఇతని తండ్రియుఁ గూడ ననేకకృతులు నిర్మించిన క్షుద్రతారికవల్ల దెలియును గాని యవి కనరావు. ఈకృతి యైన నచ్చుపడినట్లు కనబడదు.

కృష్ణాయన మను పేర నొక పెద్దకావ్య మువయించినది. ఇపు డిందలి కొంత భాగము మాత్రమే నడివమై యున్నది గాని, దీనియెత్తుగడ చూడ నిది వాల్మీకి రామాయణము నన్నిపీఠముల ననుకరించినట్లు కనబడుచున్నది. కర్త భరద్వాజుడు. కావ్య మార్గము; తదనంతర కావ్యము (అనగా నాదికావ్య మైన రామాయణము తరువాతఁ బుట్టిన చని భావము); ముఖ్యభాగములు కాండలు. అనంతర భాగములు సర్గలు. ఇందుకు—“ఇత్థార్షే శ్రీమత్కృష్ణాయనే తదనర్తర కావ్యే భగవదనుగ్రహణ్యై భరద్వాజప్రోక్తే ద్వితీయకాణ్డే లక్షణాకుమారోదయో నామ షష్ఠః సర్గః”

ఇత్యాది గ్యలే ప్రమాణము. కాని,

“సమస్తాన్ వేదాన్తా నతినిపుణ మాలోచ్య వివిధైః,
పురాణై ర్గీతాభిః స్మృతిభి రితరాభి శ్చ బహుధా,
వినిర్ణీతాం రామానుజమునిభి రాలమ్యై సరణీం
జగద్రావదుర్భావం వివిధ మహ మిచ్ఛామి భణితుమ్”

అనెడి యవతారికలోని శ్లోకమును బట్టి రామానుజాచార్యుల శిష్యప్రశిష్య సత్తతిలోని యొక ఛత్తుడు రామాయణము వంటి కావ్యము నిర్మింపఁ గుతూహల

పడి, అది పురాతన మనిపించు కొనుటకు భరద్వాజుని పేరుపెట్టి దీనిని రచియించెనని తెలియవచ్చును. లేక, కవిపేరు భరద్వాజుఁ డైనను గావచ్చును. ఎట్లయిన నిది యర్వాచీనమే.

ప్రసన్న రామాయణ మను నిరువదిరెండు సర్గల కావ్యము సరిగా రామాయణము ననుసరించి యున్నది. దీనికర్త, ఆంధ్రుఁడు. శ్రీపతిపుత్రుఁడు. దేవయార్థుఁడు. హరితసగోత్రుఁడు. ఈ కావ్యము పూర్వోక్త మైన వాచున భట్టవాయిని రఘునాథ చరితముతో సాటి యగుచున్నది. ఇట్లు పౌరాణిక పురుషులు నాయకులుగాఁ గల కావ్యములలోఁ గీర్తింపఁ దగిన వెన్నేని కలవు. మఱియుఁ బురాణప్రసిద్ధ లైన పార్వతీ, సీతా, దుక్కిణీ, జాంబవతీ త్యాది మహానాయికలను శివరామ ర్మష్టాది నాయకులు పరిణయ మగుట యను విషయముతో వెలసిన, పరిణయ కావ్యములు నసంఖ్యముగా నున్నవి. అందు జాంబవతీ పరిణయ మను మహాకావ్యము నేరాఘ నాథుఁడు వర్ణించి యున్నాఁడు, ఇతఁడు రాణా వంశరాజులలో జగదేకరాయల ద్వితీయ పుత్రుడైన యంతుశరాజు రెండవకుమారుఁ డిమ్మడి యంతుశరాజు నాశ్రీతుఁడు. ఇందలి మొదటి సర్గలో రాణారాజుల ప్రమము చూపఁబడినది, శిథిలావస్థలో నున్న యీ కావ్యమునఁ గొంతభాగము మాత్రమే పంచమ సర్గవలకుఁ గనఁబడుచున్నది ¹. ఇట్టిదే సీతాపరిణయ మను నైదుసర్గల కావ్యమొకటి హిర్యనారాయణ కవికృతము నముద్రితమై యున్నది. ఇందు బంధకవిత్వము చూడఁ గొంత కలదు. ఈశ్వర సుమతి రచించిన పార్వతీ పరిణయ మెనిమిది సర్గల కావ్యముగాఁ గనవచ్చును. అదియుఁ బై వానివలెఁ గవిత్వరమ్యమై యున్నది.

రామదామణదీక్షితుఁడను నొకదాక్షిణాత్యరవి రుక్మిణీరల్యాణ మను పదిసర్గల యుత్తమ కావ్యము నిర్మించి యున్నాఁడు. ఈ దీక్షితుఁడు తంజావూరు పాలకుడైన రఘునాథ భూపాలుని యాస్థానమున విద్యత్కవియై బహుర్పతులు రచించినవాఁడు. మూర్త్యంబికాచ్యు తేంద్రుల పుత్రుఁడైన రఘునాథుఁడును, పారిజాతహరణ వాల్మీకిపరితనలాభ్యుదయాదికృతులు రచించిన వాఁడని యతని కృతుల యవతారికలలోను, ఆనందరాఘవ ప్రస్తావనలోను గనఁబడుచున్నది. గ్రంథకర్తయైన దీక్షితుఁడు కామాక్షీసత్య మంగళరత్నఘట శ్రీనివాసదీక్షితుల పుత్రుఁడు, అర్ధనారీశ్వర గురుని శిష్యుఁడు.

1. చూ. మద్రాసు ప్రాచ్య పుస్తకాగారమందలి లిఖితపుస్తక పట్టిక 20—(1918)

ఈరచి యవతాపరిలో వార్మికి ప్రభృతి కవులను బ్రశంసించుచుఁ బడునాల్లవ శర్వాలోని వామన ధిష్ణవాణుని అగస్త్యుని (విద్యానాథుడు) వర్ణించి యున్నాడు. ఇతఁడవిత డిగసాగినట్లు సరసశైలీ విలసితమై మధురముగా నుండును.

చుక్కిఱి పరిణయము మఱియొకటి చక్రకవి రచియించెను. అమ్మాలొక నాథుల తృతీయ పుత్రుడైన యితఁడు తనయన్నలగు పతంజలి రామచంద్ర పండితుల వద్దనే విద్య నభ్యసించినవాడు. సర్గాంత ణ్లోకరచనమున నితఁడు గూడ శ్రీహర్షు ననుకరించినవాడు. కవిత్వము రసవంతముగానే యుండును. కాని, యిట్టి వానిని లోక మెఱుఁగదు గదా!

అముద్రిత గ్రంథపట్టికలోఁ గనవచ్చు పై గ్రంథములవంటి కావ్యము లపారముగా నున్నవి. వానిలో నేది చూచినను విడువఁదగినది గాఁ గనఁబడదు. ఒక్కొక్క శాస్త్రమందు పరిపూర్ణ పాండిత్య మార్జించిన శాస్త్రపండితుల వలెనే సాహిత్యవిద్యలో నిపుణులైన పండితు లందఱు గూడ నేదో యొక కావ్యమో రూపకమో అలంకార గ్రంథమో రచియించుచునే వచ్చిరనుట సత్యము. అందును వక్షిణ దేశమందును, ఆంధ్రదేశమందును గూడ వందలకొలది గ్రంథము లుదయించినవి. కడచిన యేడువందల సంవత్సరములలో నందును బదియేడవ శతాబ్ది కడపటివఱకు సంస్కృతమున బహువిధకృతు లుదయించి కొంతకాలము దేశమున సంచరించి సుమారు నూఱుసంవత్సరములుగా వాడుక లేక యఱుగి యున్నవి ¹.

క్రీ. ౧౨ వ శతాబ్దిలోని కాశ్మీర దేశీయుఁడు గాఢీర చరితతంప్రపత్తియు నైన కవిరాజ రాజానకమంఖకుఁడు నిర్మించిన యిరువదియైదు సర్గల శ్రీకంఠచరితము ధట్టనోన రాజపుత్రుఁడగు తోనరాజు వ్యాఖ్యానమున విలసిల్లుచున్నది. కవిశేఖరుని యెనిమిది సర్గల హరవిలాసమును, లోలంబరాజు నైదుసర్గల హరివిలాసమును గూడ సవ్యాఖ్యములై మనోహరము లగుచున్నవి. లోలంబరాజు హరిహరమహారాజు నాశ్రితుఁ డట. ఈరా జెక్కడివాఁడో తెలియదు ². శ్రీవిక్రమపండితుని యుషాహరణమును, శివానందుని దేవావతరణమును, మాధవార్యుని సరకాసుర

1. చూ. మద్రాసు — తంజావూరు — బొంబాయి — కలకత్తా — లండన్ తైబ్రెసింలోని విభిద సంస్కృత గ్రంథ పట్టికలు.

2. నానగులై రవనిమండలమంతనస్య, శ్రీసూర్యసూను హరిభూమిభువో నియోగాత్, తైలోక్య కాకుకకరం క్రియతేస్మ కావ్యం, లోలంబరాజకవినా కవినాయకేన— అవతారిక —

సందేశకావ్యములు—ఇవియును సారస్వతమున హెచ్చు కలవు. వీనిని గూర్చి కొంచె చిదివఱకు పెపులముగా వ్రాసియున్నారు ¹. కావున నీవిషయ మిందు సంప్రదానముగా ముగింతము.

సందేశ కావ్యములకుఁ దొలుత దారి చూపినది వాల్మీకి రామాయణములోని హనుమత్సందేశము. ఆచారి ననుసరించి మొదట నడచినది మహర్షి కాళిదాసు మేఘసందేశము. తరువాతి వన్నియు దీని ననుకరించి యనుగమించిన వనుట నిర్వివాదము. ఇప్పటికిఁ గనవచ్చిన వైరే నేమి వినవచ్చిన వైతేనేమి. సుమారు దెబ్బది సందేశముల—కావ్యములు కలవు గాని వానిలో నెల్ల సహృదయుల హృదయమున నిల్లకట్టుకొన్న దీమేఘసందేశ మొకటియే. వానిలో ముప్పాతిక ముప్పీసము కావ్యములు దీనితో సరివత్త మని కాఁబోలు మందాక్రాంతనే వరించి నవి కాని, అచేషము చేసినంతమాత్రమున నవి మేఘసందేశము లైనవా? అందుచే సందేశకావ్యము కాళిదాసోపజ్ఞ మనక తప్పదు. ఇదే కాదు, పాత్య కావ్యములలో స్వకపోలకల్పనము కాళిదాసోపజ్ఞ మన్నను సాహసము కాదు

ఇందలివస్తు వంతుమీ, అత్యల్పము. కుదేశకవుఁడైన యక్షుఁడు భార్య నెడఁదాని చిత్రకూట రామగిర్వాశ్రమమునఁ బరితపించుచుఁ దన ప్రియురాలికిఁ దనయవస్థ తెలుపు మని మేఘునితోఁ జెప్పెట. ఈ చిన్నవిషయము ధావప్రపంచమునఁ బడి కాళిదాస ప్రతిభచే బహుభంగుల విస్తరించి గంగా గ్లోకముల కావ్య మైనది ². ఇందు పూర్వమేఘమునఁ జిత్రకూట శిఖరమునుండి యలకాపురమునకుఁ దోవు మార్గమును ఉత్తర మేఘమున నలకాపుర యక్షగృహములును వర్ణింపఁ బడినవి. ఇందు ప్రతివర్ణనము కథతోఁ జక్కఁగా నతుక్తుమరసోచిత మగు ననుటయే యిందలి విశేషము—ప్రధానవిషయ మహాత మపూర్వము. తద్వర్ణనము లోకానుభవ సిద్ధము. రసము రసిక జనరంజనము. ఈ కావ్యరంగమునఁ బ్రత్యక్ష మైనవి నచేతన యక్షుఁడు, అచేతన మేఘుఁడు నను రెండుపాత్రములు. ఇందు మాటలాడున దొకటే కారి, యీ కావ్యము చదువునపుడు మన మున్నచోట

1. మా. శ్రీమితాహరణ చక్రవర్తి పండితులు కలకత్తా ఛారిత్రయేతిహాసత్త్రైమాసిక పత్రికలో (1927 సంవత్సరము) వ్రాసియున్నారు. వారి వ్యాసములను బట్టి శ్రీయాయుర్జి పీఠరాఘవాచార్యులుగాడు, ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రికలో (1930-31- సంవత్సరము) తెలుగున వ్యాసములు వ్రాసియున్నారు.

2. మేఘమీర గ్లోక సంఖ్య 110 మొదలుగా 121 వరకు వివిధపుస్తకములలో వివిధముగా నున్నది.

మన ముండము. ఎన్నో పుణ్యనదులు కన్నులారఁ గాంచి యందలి జలము త్రాగుదుము. ప్రకృతిరమ్యము లైన యెన్నో గిరు లెక్కి విహరింతుము. పుణ్యక్షేత్రములలోని దేవతల నెందఱి నో దర్శింతుము. మహానగరములు జనపదములు నెన్నో కనువిందుగాఁ గాంతుము. ఎన్నో ప్రకృతిలీలల నుల్లము రంజిల్ల నోలలాడుదుము. ఇంతయేల? ఉత్తర హిందూదేశ మంతయుఁ గలయఁ దిరుగుదుము. మనమే యజ్ఞల మగుదుము. మనమే మేఘుల మగుదుము. ఆహా! ఇది గదా కవితాశక్తి! అట్టి యనిర్వచనీయమైన శక్తి కాలవాల మీమేఘసందేశము.

ఇది సుమా రేఁబదిమంది వ్యాఖ్యాతల నాకర్షించిన దనుటయే దీని మహిమకు నిదర్శనము. వారిలో వ్యాఖ్యాతృ చక్రవర్తియైన మల్లినాథసూరికి వ్యాఖ్యా రచనము నల్లెరుమీఁద బండి. అట్టి మహనీయుఁడు “మాఘే మేఘే గతం వయః” అన్నాఁడనుట కంటె దీనిభావ గాంభీర్యమును సారస్యమును వర్ణింపఁగలమా? ఉపాధ్యాయులు దీని సారస్యమునకు మరఁగి దీనిని బంచకావ్యములలోఁ జేర్చి బాల్యము నందే విద్యార్థులకుఁ బాఠము చెప్పచు వచ్చుట యొక విధముగా మేలే యైనదిగాని, నిజమున కిది కావ్యజ్ఞానముతోఁ బ్రాపంచిక జ్ఞానము గూడఁ గొంత యలవడిన పిదపనే పాఠము చెప్పవలసిన గ్రంథమని మాత్రము చెప్పక తప్పదు.

సందేశ కావ్యమైన యిందలి సందేశ మేమి యను విషయమును వ్యాఖ్యాతలు చర్చింపలేదు నిర్ణయింపలేదు. చెప్పవలసిన సందేశము నాయకునిచేఁ జెప్పింపకయే కవి విడిచియుండఁగా యని యాలోచించి, యుత్తర మేఘములోని నలువది రెండవ శ్లోకమందలి విషయమే సందేశమై యుండు నని నా సంస్కృతకవి జీవితమున మున్ను వ్రాసియున్నాను. అది యిది—“ప్రేయసీ! ప్రణయకుపిత వై న సీరూపమును శిలాఫలకమున ధాతురాగములతోఁ జిత్రించి నీపాదములమీఁదఁ బడినట్లు నారూపమును చిత్రింపఁ దలఁచునంతలోఁ బొరలి వచ్చు కన్నీళ్ళచే నాదృష్టి జడమై పోయినది. అకటా! పాడుదైవము చిత్తరువులో గూడ మనసమాగమము సహింపక పోయెను గదా! 1.”

“వాగింద్రియము లేనివి, అవ్యక్తవాగింద్రియములు నగు మేఘశుకాదులను దూత్యకర్మకుఁ బ్రయోగించుట యయుక్తిమద్దోషము. విరహపరవశు లగువారున్మత్తులవలె నట్లు సంభాషించుట కల దని సుమేధసులగు కవులట్టి దూత్యమును

1. ర్వా మాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగై శిలాయామిత్యాది—

వర్ణించుట యుక్తియుక్తము కాదు” అనుచు మేఘదూత శుకదూతాది సందేశ కావ్యములను భామహాఁ డుదాహరించి యున్నాఁడు ¹. అతని మతమున నిట్టి దూత్య వర్ణన మయుక్తి మద్దోష మైనను, కవులు దీనిని వర్ణించుట యనుచితము కాదు. మేఘము మాటలాడునా? హంస మనుష్యవాక్కుతో సందేశము చెప్పఁ గలుగునా? అనునది విచారణీయ మైన ప్రస్తుతవిషయమే కాదు. యుక్తాయుక్త వివేక శూన్యులగు కామార్తుల విరహావస్థను వర్ణించునెడ వారిమాటలకు వారిపనులకుఁ దగిన కల్పనము గావించి తదవస్థను సహృదయహృదయాహ్లాదకారిగా వర్ణించుటయే కవులపని. అంతే కాని, యట్టి కల్పనము గావించినారు గదా యని కవులుగూడ వివేకశూన్యులు గారు. ఇట్టి యాక్షేపము వచ్చునని శంకించుకొనియే కాళిదాస మహాకవి యిట్లు గ్రంథాదియందు సమాధానము చెప్పియున్నాఁడు.

ధూమ జ్యోతి స్సలిల మరురాం సన్నిపాతః క్వ మేఘః
సందేశార్థాః క్వ పటుకరణైః ప్రాణిభిః ప్రాపణీయాః
ఇత్యేత్సుక్యా దపరిగణయన్ గుహ్యక స్తం యయాచే
కామార్తా హి ప్రకృతికృపణా శ్చేతనాచేతనేషు” ²

అచేతన మైనమేఘ మెక్కడ? మనుష్యుఁడు గొంపోఁదగిన సందేశ మెక్కడ? అయినా, యీ విషయ మాలోచింపకయే యక్షిఁడు మేఘుని యాచించెను. కామాంధులు యుక్తాయుక్త వివేక శూన్యులు గదా! అనెడి యీ యాక్షేప సమాధానము లెఱిగియు విమర్శకుడైన భామహాఁ డిట్లాక్షేపించుటకుఁ గారణ మేమో యూహ్యము. ఇతఁ డిట్లనెను గాని. కాళిదాసు నాక్షేపసమాధానములను, ఇతని యాక్షేపమును జూచిన మహాకవి భవభూతి మేఘదూతయౌచిత్యము మనసార ననుభవించి యందలి తనివి దీఱక కాళిదాసపద్యచ్ఛాయ ననుసరించి యీ క్రింది విధముగా మాలతీమాధవములో మాధవునిచేఁ దనవార్త మాలతికిఁ దెలుపు మని మేఘునితోఁ జెప్పించెను.

“దైవా తృప్త్యే రగతి విచరన్ మత్ప్రియాం మాలతీం చే
దాశ్వా స్యాదౌ తదను కథయే ర్మాధవీయా మవస్థామ్,
ఆశాతన్తు ర్నచ కథయ తాత్యన్త ముచ్చేదనీయః
ప్రాణత్రాణం కథ మపి కరో త్యాయతాజ్యే స్స ఏకః”

1. భామహాని కావ్యాలంకారము. పరి. 1. శ్లో 42-43-44 —

2. మే. సం. 1-5.

ఇందలి యుత్తరార్థము సరిగా మేఘదూతలోని యీక్రింది యుత్తరార్థము ననుకరించి యున్నది.

“అశాబద్ధః కుసుమసదృశం ప్రియశో హ్యజ్ఞనానాం
సద్యః ప్రాతిప్రణయి హృదయం విప్రయోగే రుణద్ధి”

ఇక వ్యాఖ్యాతలును పాఠకులును మేఘదూత ననుకరించిన కవులును దీని యాచిత్యము నెంత పొగడిరో లోకమునకుఁ దెలియనిది కాదు. ఇది యిటులుండ, దేవకుని యైన సరమ శత్రువుల స్థితిగతులు తెలిసికొని వచ్చి దేవతలకుఁ జెప్పుట ఋగ్వేదమునఁ గలదు. సీతకు శ్రీరామవార్త గొనిపోయిన హనుమంతుఁడు సంస్కృతభాషా పరిపూర్ణుఁడని కవి వర్ణించినను, అతఁడు వానరుఁడే. భారతములో నలదమయంతులకు దౌత్యము నిర్వహించినది హంస. వీటినిబట్టి కాశిదాసుకుఁ బూర్వమే యిట్టికల్పన ముండె ననియుఁ దెలియుచున్నది. అయితే, అవి ప్రాణులు; మేఘుఁ డప్రాణి యనవచ్చును. అవి చేతనము లైనను దౌత్యము నిర్వహింపఁ దగిన మనుష్యవాక్కు వానికిఁ దెచ్చి పెట్టవలసినదే కదా! ఆ తెచ్చిపెట్టుట చైతన్యముతోఁ గూడ మేఘునికిని దెచ్చి పెట్టవచ్చును. కావున, తేజో వాయు సలిల రూపమహాభూతమయుఁడును సంచరణశక్తియుక్తుఁడును సకలభువన శ్రేయస్కరుఁ డును సర్వప్రాణిహితుఁడు నగుమేఘుని గామార్తుఁడగు యక్షునిదూతఁ గావించిన కాశిదాసు కల్పనము పాఠకాహ్లాదకరమే యని చెప్పవచ్చును. ఈశ్వరునికి హిమాలయునిమామఁ గావించిన పౌరాణికకల్పన మాహ్లాదకరము కాలేదా? అట్టి వెన్ని గలవు? వానివంటిదే మేఘదూత్యకల్పనము—

మేఘసందేశ ముపజీవ్యముగా వెలసినవానిలో ముందు గణింపఁదగినది పవనదూత—ఇది ధోయికవిరాజు నిర్మించినది. ఇతఁడు వంగదేశాధీశ్వరుఁ డగు బల్లాలసేనుని కుమారుఁడు లక్ష్మణసేనుని సఖయందలి పంచరత్నములలో నొకఁ డని, లక్ష్మణసేనుని సఖామందిర ద్వారముమీఁది శిలాఫలకమున వ్రాయఁబడిన యీక్రింది శ్లోకము చెప్పుచున్నది.

“గోవర్ధనశ్చ శరణో జయదేవ ఉమాపతిః,
కవిరాజశ్చ రత్నాని సమితౌ లక్ష్మణస్య చ”

ఇందలి కవిరాజు ధోయికవిరా జని పవనదూత గద్యమును బట్టియు, ధోయికిఁ గవిరాజుబిరుద మున్నట్లు దీనికడపటి శ్లోకములలోని కవిశ్మైభృతాం

చక్రవర్తి—కవినరపతిః—ఇత్యాది విశేషణములను బట్టియుఁ దెలియుచున్నది. ఈ గ్రంథమును బ్రకటించిన చింతాహరణ చక్రవర్తిగారు నిష్టే వ్రాసియున్నారు. చరిత్ర కారుల మతమునుబట్టి లక్ష్యణసేనుఁడు శ్రీ. ౧౦౯౦—౧౧౪౦ నడిమిపాఁడు కావున గీతగోవిందకార జయదేవ గోవర్ధనాచార్యాదులకు సమకాలికుఁ డైన యితఁ డును బైకాలమందా రాజనభలోనుండె ననుట విదితము.

లక్ష్యణసేనుఁడు భువనవిజయము గావించినతఱిని, మలయాద్రి మీఁదికనక నగరిలో నివసించు కువలయవతి యను గంధర్వకన్య యతనిఁ జూచి ప్రేమించి తదేక మనస్కుఁడై కొన్ని వాసరము లట్లే కడపి విరహవేదన సహింప లేక మల యవవను నాతనియొద్దకు దూతగాఁ బంపుట యిందలివిషయము. మేఘసందేశము లోనిది నాయకవిప్రలంభము. ఇందలిది నాయికావిప్రలంభము. అంతేభేదము. పవను నికి మార్గము చెప్పుట మొదలగు తరువాతివిషయ మంతయు దాని యనుకరణమే.

శ్రీ. పదియేడవ శతాబ్దిలోని సూరివాదించంద్రుఁడు రచించిన పవనదూత కావ్యము మఱొకటి కలదు. ఇదియుఁ బరిమాణమందును వృత్తమునందును విషయ మందును దైవాని ననుకరించినదే. ఉజ్జయిని రాజగువిద్యాధీశుఁడు ఖగవతి యవహరించిన తనభార్య యగు తారాదేవి చెంతకుఁ బవనుని దూతగాఁ బంపుట యిందలియితివృత్తము.

హంససందేశము హంసదూత యను నామములు గలవి యైదాటు కనఁ బడుచున్నవి. అందు పూర్వోక్తులైన వేదాంతదేశిక వేంకటనాథాచార్యుల దొకటి. లంకలో నున్న సీతవస్త్రకు శ్రీరాముఁడు హంసను బంపుట యిందలి కథ. ఈ కవి కాళిదాస మేఘసందేశములోని శ్లోకములఁ జక్కగా ననుకరించి దానికంటె నెక్కువ రుచిగా నుండవలె నన్నతలంపుతో దీనిని రచించినట్లు కనఁ బడును. ఒకరిద్దఱు దీనిలోని కొన్ని శ్లోకము లందలి శ్లోకములకంటె రసవంతములుగా నున్న వనిరి. కాని, అది వేదాంతదేశికుల యందలి గౌరవముతో నన్నది గాని రస పరీక్షణ మూలకము కాదు. ఇందు కొకటి—

“కాన్తోదంత స్సుహృదుపనతః సంగమా త్కించి మానః”—కాళిదాసు.

“కిం న ప్రీణాం జనయతి ముదం కాన్తవార్తాగమోఽపి” } వేదాంత
 “కాన్తాశ్లేషా దధికసులభః కామినాం దూతలాభః” } దేశికులు

ఇందు మూడవదాని నటుంచి మొదటిరెంటిని బోల్చి చూతము. “మిత్రుని వల్లఁ దెలియవచ్చిన ప్రియునివార్త ప్రియసమాగమముకంటెఁ గొంచెము తక్కువ”- అనఁగా, అట్టివార్త సాక్షిత్వియసమాగమానందము కలిగింపదు గాని, తత్తుల్యమైన యానందము కలిగించు నని భావము, ఇది మొదటి పాదమందలి సారస్యము. “మిత్రునివల్ల — తెలియవచ్చిన ప్రియునివార్తయు శ్రీలకు సంతోషము కలిగింపదా? అనఁగా సమస్త సంతోషము కలిగించునని భావము. ఇది రెండవ పాదమందలి సారస్యము. ఈ రెంటిలో నేది యుచితతరమో, ఏది లోకానుభవసిద్ధమో విద్యల్లో కము నిర్ణయించుచుగాక.

భట్టవామనకృత హంససందేశమున, శాపహతుడగు నొకయక్షుడు తన ప్రియురాలికి హంసచే వార్త నంపుట విషయము. పేఘునిస్థానమున హంసను బ్రవేశపెట్టినయిది సర్వవిధములఁ గాళిదాసు సందేశమును బోలిన దనవచ్చును. ఈ భట్టవామనుఁడు నూఢ్యుడయ్యాది కర్తయగు వామనభట్టభాణుఁడని మొక రనిరి గాని, అందుకుఁ దగిన యాధారములు లేవు. ఆతనికృతులలోని గద్యలలో సర్వత్ర వామనభట్టభాణసంజ్ఞ కనవచ్చును. ఇందు భట్టవామనసంజ్ఞ కనఁబడుచున్నది. కావున సరియైన ప్రమాణము లభించువఱకు నితఁ డతనికంటె పేఘుని భావించుటయే యుచితము.

క్రీ. వదునాటవ శతాబ్దిలో గోరూపస్వామి రచించిన హంసచూతయందు శ్రీకృష్ణుఁడు రాధకు వార్త నంపుట విషయము. ఇది కాళిదాస కృతివిడ్డయే కాని, యిందలి వృత్తము శిఖరిణి. ఇట్లే కపింద్రాచార్య సరస్వతి నిర్మించిన పేఘుచూతయు, రఘునాథదాసు రచించిన పేఘసందేశమును వినవచ్చును. మఱియొక హంస సందేశము వేదాంత విషయక మైన దున్నది. దానికర్త యెవరో తెలియరాదు. వారణాసి ధర్మసూరి యను వ్రసిద్ధ పండితకవి కూడ హంస సందేశ మొకటి నిర్మించెను గాని, అది ప్రాకృతభాషలో నున్నది. నవీనపతంజలి బిరుద మందిన శ్రీధరపేరుభట్టు చకోరసందేశము శృంగారప్రధానమై సరసముగా నున్నది.

శుకసందేశములు నాలు గైదున్నవి. అందు లక్ష్మీదాసు రచించిన దొకటి. ఇది పన్నెండు ప్రకరణముల గ్రంథ మనియు దీనికి, కాలికట్టు ప్రభువని యూహింపఁబడెడి మానవేదరాజు పిలాసిని యను వ్యాఖ్య రచించె ననియుఁ దెలియుచున్నది ¹. ఇందు విరహావస్థలోని యొక పురుషుఁడు భార్యకుఁ దనవార్త

సంపుట విషయము. క్రీ. ౧౭ వ శతాబ్దిలోనివాఁడును, అద్భుతదర్పణ మను నాటకము రచించినవాఁడును దక్షిణదేశీయుఁడు నగుమహాదేవకవియు; క్రీ. ౧౭౮౬లోనివాఁ డగు యాదవచంద్రవిద్యారత్నకవియు; రంగచార్యకవియు నిర్మించిన శుకసందేశములు సజీవములై యున్నట్లు తెలియవచ్చును. దేవులపల్లినరసింహ శాస్త్రినిర్మిత మైన దాభునిక మొకటి గలదు. అందు. సింహాచలనివాసిని యగు నొకరాజుపత్ని జూదములో రాజ్యము పోఁగొట్టుకొన్న తనప్రియునిగూర్చి విచారింపుచుఁ జెన్నపురిలోనియొకన్యాయవాదికడకు శుకమును బంపుట యనువిషయము వర్ణితము. కీరదూత మనునొకటి రామగోపాలుఁడు నిర్మించిన దున్నది. నవద్వీపరాజును వివాదార్థవసేతుకర్తయు నగుకృష్ణచంద్రునియాస్థానములోనివాఁడీకవి యని తెలియుచున్నది. ఇందు గోపికలు మధురలో నున్న కృష్ణనియొద్దకుఁ గీరమును బంపుట వర్ణింపఁబడినది.

చంద్రదూత మనుపేరఁ గృష్ణచంద్రతర్కాలంకారుఁడు, జంబూకవి, వినయప్రభువు, ననుముగ్గురు రచించినకావ్యములు కలవు. మొదటిదానిలో సీత రామునికడకుఁ జంద్రుని బంపుట విషయము. వినయవిజయగణి యనుజైనకవి రచించినయందుదూతమున యోధపురప్రాంతములందలిజై నక్షేత్రములు వర్ణింపఁబడినవి.

కృష్ణుఁడు గోపికలకడ కుద్దవుని బంపుట యనువిషయముతో శ్రీరూపగోస్వామి రచించిన ట్లోకయుద్ధవదూతమును, ఈవిషయముతోనే మాధవశర్మ నిర్మించినయుద్ధవదూతము మఱియొకటియుఁ గలవు. కడపటిది వ్రాతప్రతిలోని సమయమునుబట్టి క్రీ. ౧౭౦౦ ప్రాంతమునఁ బుట్టిన దని తెలియుచున్నది. కుక్కుటక్రోడ (కాలికట్టు) ప్రభువు లైనరవివర్మ గోదవర్మలయాశ్రితుఁడై పేరుపొందిన వాసుదేవకవి యనునతఁడు భృంగసందేశము నిర్మించి తనకుఁ బంపఁగా దానిని జూచి యుద్ధండకవికుంజరుఁడు కోకిలసందేశము రచించి యాతనికిఁ బంపె నని యొకకింపదంతి కలదు. ఇం దొకకాముకుఁడు కేరళదేశములో నున్నతనకాంతకు గోకిలచే సందేశ మంపుట వర్ణితము. ఈయుద్ధండకవియే మల్లికార్జునమను ప్రకరణము రచించినవాఁ డనునభిప్రాయమును వీరరాఘవాచార్యులుగారు సమర్థించియున్నారు. అందుచే నితఁడు క్రీ. ౧౪౦౦ ప్రాంతమున నున్నవాఁ డని తోచుచున్నది. నృసింహకవియు, తాతయకుమారుఁ డగువేంకటాచార్యుఁడు ననువారు గూడఁ గోకిలసందేశములు రచించి రని తెలియుచున్నది.

కాళిదాసు మేఘసందేశములోనిశ్లోకములనాల్గవపాదములు గ్రహించితక్కిన మూఁడేసిపాదములు పూరించి కొందఱు సందేశకావ్యములు రచించిరి. అందు

మేఘదూత సమస్యాలేఖ యొకటి. దీనికర్త మేఘవిజయకవి. “క్రీ. ౧౬౬౯ లో సమాప్తి గాంచినహైమకౌముది యను నితనివ్యాకరణగ్రంథమే భట్టోజీదీక్షితుల సిద్ధాంతకౌముది కాదర్శ”మని కొందఱునిరి గాని, యది భ్రాంతిమూలకము. ఇతఁడు హైమకౌముది రచియించెనా లేదా యనువిచారణీయవిషయ మటుండ క్రీ. ౧౬౪౦ ప్రాంతమందలిభట్టోజీదీక్షితులకు, క్రీ. ౧౬౭౧ లో మేఘదూతసమస్యాలేఖ పూర్తి గావించినయితఁడు పూర్వఁ డనుట పొసఁగదుగదా! కావున నితఁడు దీక్షితుల కించుకసమకాలికుఁడై యతనితరువాతఁగూడ నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ౧౭౯ శ్లోకములతోడి చేతోదూతయు, విక్రమకవి నిర్మించిననేమిదూతయు, చారిత్ర సుందరగణి రచియించిన శీలదూతము నిట్టివే. ఇట్టివానిలో —

క్రీ. ఎనిమిదవశతాబ్దిలోని జినసేనుఁడు రచియించినపార్శ్వభ్యుదయము మొదటిది. ఇది సందేశకావ్యము కాదు. ఇందు పార్శ్వనాథుఁ డనుజైనాచార్యుని చరిత్రము వర్ణింపఁబడినది. పైగ్రంథములు దీని ననుకరించి కాశివానశ్లోకతురీయ పాదములను స్వీకరించుట యారంభించినవి.

ప్రబంధచింతామణికర్తకంటె వేఱైనమేరుతుంగకవి జైనమేఘదూతము నిర్మించెను. ఇందు సంసారవిముఖుఁడై లేచిపోయిన నేమినాథునికడ కతనిసతి మేఘుని దూతఁగాఁ బంపుట విషయము. క్రీ. ౧౩౦౬ లో వైద్యనాథభట్టు శ్రీకృష్ణునిచెంతకు గోపికలు తులసిదళమును బంపుట యనువిషయముతోఁ దులసి దూతము నిర్మించెను. ౧౭౨౩ లో, నవద్వీపరా జయిన రఘురామరాయమహోదయునియాస్థానకవి యైన మహోపాధ్యాయ కృష్ణకవి సార్వభౌముఁడు పదాంగ దూత నిర్మించెను. ఇందు గోపికలు శ్రీకృష్ణపదచిహ్నము నర్థించుట విషయము. శ్రీకృష్ణునకు దూత సంపుట యనువిషయముతో, పాంథదూత పికదూత మొదలైన వింకను గలవు. నైయాయికశిఖామణియు వార్తికాకారుఁడును విద్యావాచ స్ఫుటిపాత్రుఁడును విద్యానివాసపుత్రుఁడు నగు రుద్రన్యాయవాచస్పతి భ్రమర దూతము రచియించెను. ఇందు జానకీరాములవృత్తమే వర్ణింపఁబడినది.

మనోదూతకావ్యములు నాలుగు కనఁబడుచున్నవి. ఇవి భక్తిరసప్రధానములు. ఇం దొకటి వంగదేశీయుఁ డైనవిష్ణుదాసుఁడు నిర్మించినది. మఱొకటి యితనివంశములోనివాఁ డయినరామకవి కల్పించినది. తక్కినరెంటికర్తలనామములు తెలియరావు. ఇట్లే వింజమూరివీరరాఘవాచార్యుఁ డొకమానససందేశమును మహామహోపాధ్యాయలక్ష్మణసూరి యొకమానససందేశమును రచియిం

చిరి. ఈసూరిమహాశయుడు విప్రసందేశమును గూడ నిర్మించెను. ఇట్లాఘనికులు కచియించినవియుఁ గొన్ని గలవు. వానిలో —

యక్షసందేశము లేక యక్షోల్లాసము — కాళిదాసమేఘసందేశపూరణపర మైనయీకావ్యమును నిర్మించిన యతఁ డభినవకాళిదా సనఁబడు శిష్టుకృష్ణమూర్తి మహాకవి. ఆంధ్రగీర్వాణములందును సంగీతకాస్త్రమందును, అందెవేసినచేయి యగునీవిద్యత్కవి పీఠికాపురసంస్థానాదీశ్వరు లగు శ్రీరాజా రావుగంగాధరరామా రావుబహదరువారినత్కృతి నందినవాఁడు. హరికారికా సర్వకామదాపరిణయాది బహుగ్రంథకర్త యగునితఁడు క్రీ. ౧౮౭౦ ప్రాంతమున స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. కోస లేయవైదికుఁడు సర్వకాస్త్రీపుత్రుఁడు నైనయీమహావిద్వాంసుఁడు లంకావిజయ కర్త యైనపిండిప్రోలులక్ష్మణకవికి సమకాలికుఁడు. యక్షనిష్కర్థనము విన్న మేఘుఁడు వయతో మారుతప్రేరితుఁడై యలకాపురము వెళ్ళివచ్చుట మొదలుగా యక్షుఁడు శాపావసానమున స్వపురమున కేగి భార్యతోసుఖముగా నుండుట యనునంతవఱకుఁ గలకథ యీయక్షోల్లాసమున వర్ణింపఁబడినది. ఇందు కుదా హరణములు —

“సానుక్రోశ స్సవది స ఘన స్సమ్య గాలోచ్య కార్యమ్

నిర్యా యాగా ని్విజపథగతో మారుతప్రేరితోఽగాత్”

“క్రీడ త్థేటం పునరపి కృతీ ప్రాప తం చిత్రీకూటమ్”

“వద్వా సాకం చిర మనుభవన్ వాసవ శ్రీనిధానం,

ప్రాసాదం స్వం సురగిరిసదృ గ్భాస మాసాద్య రేజే”

దూతగా వచ్చినమేఘునితో యక్షకాంత తనస్థితిగతులు చెప్పుట యను విషయముతో మేఘప్రతిసందేశ మనుపేర మండికల్లు రామకాస్త్రీ నిర్మించి నదియు, యక్షనిభార్య తనభర్త విధించినశాపము తొలగింపు మని కుజేరుని బ్రార్థించుట, అతఁ డట్లుచేయుట భార్యభర్తలనమాగమము ననెడివిషయము లతో మేఘదాత్య మనుపేరఁ ద్రైలోక్యమోహనగుహనియోగికవిక్రీర్తి రచి యించినదియు గలవు. వీటిని బోలినదే —

ఘనవృత్తము—ఇది రచియించినమహాపండితుఁడు సుప్రసిద్ధనామదేయుఁ డగుకోరాడ రామచంద్రకాస్త్రీ. ఆంధ్రగీర్వాణసాహిత్యనిధి యైనయీవిద్యత్కవి యుభయభాషలందును బెక్కుగ్రంథములు నిర్మించెను. ఏబదిసంపత్సరముల

క్రిందటియీవిద్యన్మణి యక్షయాచితుఁ డైనమేఘుఁ డలకాపురము వెళ్ళి వార్త చెప్పుట యక్షకాంతస్థితి తెలిసికొనివచ్చుట యక్షీయక్షలసమాగమము ననువిషయములతో నీకావ్యము నిర్మించెను. ఈ క్రిందియారంభశ్లోకమువల్లదీనికై లియుఁ గవిత్వరుచియు దెలిగలవు.

“ఇత్యుక్తోఽసౌ సపది జలద స్తేన దీనాత్మ నాలం

శ్రుత్వా కామం సరసహృదయప్రాగ్రణీత్వా త్రప్తహృష్టః

లోకే దీనావన మనుపమం పుణ్య మాదత్త ఏవం

సంతః ప్రోచు స్తదిహ హి నుయా తోషణీయ స్సదా మే.”

ఇంతకు మున్ను పేర్కొన్నసందేశకావ్యములలోఁ జాలావఱకుఁ గల్పితములే. వీనివలెనే కల్పితములు నీతిదాయకములు నైనమఱికొన్నిటిని జూతము.

కల్పితకావ్యములు-క్రీ. ౭౦౦ ప్రాంతమునఁ గాఢీర మేలిసజయాపీఠుని యాస్థానమున ముఖ్యమంత్రియు విద్యత్కవియు నైన దామోదరగుప్తుఁడు రచియించిన ౯౨౭ ఆర్యాశ్లోకములతోడికట్టనీమత మనెచికావ్యము లోకజ్ఞాన దాయకమై వెలయుచున్నది, కాశీనివాసిని యగుమాలతి యను వారాంగన యొకనాఁడు మేడపై నుండి వీధిని బోవునొకగాయకుఁడు పఠించిన—

యౌవనసౌందర్యమదం చూరేణాపాస్య వారవనితాభిః,

యత్నేన వేదితవ్యాః కామకహృదయార్జనోపాయాః.

అనుశ్లోకము విని మేడ దిగి యాపురమున చూచీకృత్యము నిర్వహించు వికరాల యను కుంభెనకత్తైయింటి కేగి విటుల వశపఱచుకొనునపాయములు తెలుపు మని వేడఁగా, అది సోదాహరణముగా వాని నుపదేశించుట యిందలి వస్తువు. ఈగ్రంథము చదివినవారు వారకాంతలమాయ లెఱిగి వారికి లోఁబడకుండుట కవియభిప్రాయము. సరసకై లితోడియాకావ్యము చిరకాలము మఱుఁగు పడియుండ, పేటర్పనుపండితుఁడు ౧౮౮౫ లో దీని సుద్ధరించి కావ్యమాలవారి కిచ్చి ప్రకటింపజేసెను.

క్రీ. ఎనిమిదవశతాబ్దిలో నుదయించిన ‘అమరుశతకము’ దీనివలె నొక గణపునది గాకున్నను, శృంగారప్రధానమై రసకరంజక మగుచున్నది. చంకరాచా

ర్ముడు కార్మవశమున, అమర్కురాజుదేహమునఁ బ్రవేశించి దీనిని రచించె నని కింవచంః. కాని, దీనివ్యాఖ్యాతలలో, నెదకోమటింద్రునిపుత్రుఁ డగువేమభూపాలుఁడును, అచ్చనదేవవర్మయుఁ గూడ నమరుకుఁడే దీనికర్తయని తెలిపియున్నారు. ఛనికాదిలాక్షణికులు పెక్కుసందర్భముల నిందలిశ్లోకము లుదాహరించుటయే దీనియొత్తమత్వమును దెలుపఁగలదు. మమ్మటాదిమహాలాక్షణికులు వ్యంగ్యమున కుదాహరించినయీశ్లోక మిందలిదే —

“నిశ్శేషమృతచన్దనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధరో
నేత్రే దూర మనజ్జనే పులకితా తస్మి త వేయం తనుః,
మిథ్యావాదిని దూతి! వాన్ధవజన స్యాజ్ఞాతపీడాగమే
వాపీం స్నాతు మితో గతాసిన పున స్త స్యాధమ స్యాన్తికమ్”

ఇందలి గంఢ శ్లోకములలోను బ్రతిశ్లోక మిట్లురన మొలుకుచు మనోహర మగును. లోకప్రసిద్ధ మైనవేమభూపాలవ్యాఖ్య దీని ఖ్యాతిని మఱింత విస్తరింపఁ జేసినది.

సంగీతచింతామణి యనుమఱియొకకృతి నిర్మించినవీరనారాయణుఁడనఁబడునీ వేమభూపాలుఁడు వ్యాఖ్యావతారికలో స్వీయవంశవర్ణనకొంతగావించియున్నాఁడు. తననుగుఱముగానే యితనికనిష్ఠపితామహుఁ డైనవేమభూపునిద్వితీయపుత్రుఁ డన వేమభూపతి, లోహితగోత్రుఁ డైనయిమ్మడింద్రునకిమ్మడిలంక గ్రామమగ్రహారముగా నిచ్చుచు వ్రాయించినతామ్రశాసనమందును వేమవంశవర్ణన కలదు ¹. ఆశాసన ములోనికాలబోధక శ్లోక మిది —

“శాకాద్దే గగనాభ్రవిశ్వగణితే సిద్ధా ధ్ధినంవత్సరే,
మాఘే కృష్ణచతుర్దశివతిథౌ వీరాన్న వేమపృథుః”

ఇందలి ‘గగనాభ్రవిశ్వ’ శబ్దములకు శా. శ. ౧౩౭౦ అర్థమని, త. గణపతిశాస్త్రిగారు నలాభ్యుదయ (అనంతశయనముద్రణము) పీఠికలోనిర్ణయించిరి. వా రెట్లు నిర్ణయించిరో తెలియదు గాని, ఇది సిద్ధాధ్ధినంవత్సరమునకు సరి పడదు. అనలేమభూపాలునిజీవితకాలమునకును సరిపడదు. ౧౩౬౧, ౧౩౦౧, ఇవి

1. చూ. శృంగారపీఠికావతారిక. మద్రాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకపట్టిక నం. 20

చూ. కావ్యమాలాప్రకటితప్రాచీనలేఖమాల. నం. 143 శాసనము

సిద్ధార్థికి సరిపడును. కాని ౧౩౬౧ లో నీ రాజున్నట్లు ప్రమాణము కనబడదు. శా. శ. ౧౨౯౮ అగునలసంతస్వరమాఘపూర్ణిమాదినమందు, అనవేమభూపాలుడు తమకులదేవత యగుమూలగూరమ్మకు మాండ్రామము లిచ్చినట్లు అమీ నుబాదాశిలాశాసనములోనిసీసము చెప్పుచున్నది ¹.

“శాకాబ్దములు సహస్రమును నిన్నూటతొంబదియైనిమిది యగుభవ్య సంఖ్య, కలిగి యొప్పారెడి నలవత్సరంబున మాఘమాసము పూర్ణిమాదినమున, విశ్వోత్తరుం డనవేమభూపాలుండు—”ఇత్యాది—

ఈరెండుశాసనములలోని యనవేమభూపాలుఁ డొకడేకాని, యిద్దఱును వేఱుగారు. కావున, శా. ౧౩౦౦ ప్రాంతమున రాజ్యముచేసిన యనవేమభూపాలుండు శా. ౧౩౩౦ లో, బైతామ్రశాసనమువ్రాయించె ననుట పొసఁగదు. అందుచే శాసనములోనియక్షరములు పఠించునపుడు కలిగినప్రమాదమువల్ల ‘గగనాద్రవిశ్వా’ పాఠము వచ్చినేమో యనియు, ఇది సరియైనపాఠమే యైనచో నర్థము సందిగ్ధమనియు సిద్ధార్థికి సరిపడ దనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. అనవేముండు తప్పక శా. ౧౩౦౦ ప్రాంతమువాఁ డనుటకు, అతనిపెత్తండ్రిమనుషుడైన మనగ్రంథకర్త యగు వీరనారాయణుఁ డనబడువేమభూపాలునికాలమందలి యొకధర్మశాసనము ప్రమాణ మగుచున్నది ². ఫిరంగిపుర శాసన మనబడెడి యీక్రిందిధర్మశాసన కావ్యము సంస్కృతాంధ్రముల రచించినవాఁడు శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముండు. వీర శ్రీవేమభూపతి సభలో విద్యాధికారి, తటాక వ్రతస్థా రూపధర్మకర్త్రి వీరనారాయణ వేమభూపతి ధర్మపత్ని సూరమాంబ, శాసనభాగము కొంత —

“శాకాబ్దములు సహస్రమును మున్నూటముప్పదియొక్క డును నైనభవ్యసంఖ్య, వఱలు విరోధిసంవత్సరంబున పాల్గొనంబున బహుళపక్షంబు విదియ...., వీరనారాయణుండు వేమవిభు నిదే విభూరి నద్గుణనికురంబసూరమాంబ—”

ఈశాసనకాలమైన, శా. ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సరము, సరియగును. కావున, అనవేముండు క్రీ. ౧౩౩౮ ప్రాంతమున రాజనియు, మనవ్యాఖ్యాత వేమభూపాలుండు క్రీ. ౧౪౧౦ ప్రాంతమున రాజనియు విశ్వసింపనగును. శా. శ. ౧౩౩౭ లో,

1. చూ. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తుశాసనపద్యమంజరి. శాసనము 68.

2. చూ. పై. శాసనము 73.

సమదారి రాయవేశ్యా ధుజంగాది బిరుద విభాసితుఁ డైన వ్యాఖ్యాతృవేమభూపాలుని పుత్రుఁ డగురాచవేమభూపుఁడు తల్లి త్రవ్వించినసంతాన సాగరమును తటాకమునకు, కాలువ త్రవ్వించె ననెడి శ్రీనాథ నిర్మిత మైనమఱియొక శాసనము గూడఁ బైవిషయమును బలపఱచుచున్నది. ఈసమయము శ్రీ, ౧౪౧౫. ఇఁక నిది యిట్లుండ నిండు —

పూర్వోక్తు డైనగోవర్ధనాచార్యుఁడు ౭౦౦ ఆర్యాశ్లోకములు గల యార్యా సప్తశతాని సహృదయరంజకముగాఁ గల్పించియున్నాఁడు. చదువ నింపైన యీగ్రంథము ముద్రితమైనది. విద్వద్విశ్నోదార్థము తా నీకృతి సృజించినట్లును దీనిని దనశిష్యుఁ డైనయుదయనుఁడును సోదరుఁ డైనబలభద్రుఁడును జక్కఁబఱచి వ్యాప్తిఁ దెచ్చినట్లును, ఈక్రిందివిధముగాఁ గవి చెప్పియున్నాఁడు.

“కవిసమరసింహనాదస్వరానువాదః సుధైకసంవాదః
విద్వద్విశ్నోదకన్దః సందర్భోఽయం మయా సృష్టః,
ఉదయనబలభద్రాభ్యాం సప్తశతీ శిష్యసోదరాభ్యాం మే
ద్యౌ రివ రవిచంద్రాభ్యాం ప్రకాశితా నిర్మలీకృత్య,
అకృ తార్యాసప్తశతీ మేతాం గోవర్ధనాచార్యః”

కాశ్మీరదేశరా జైన శ్రీహర్ష దేవుని వర్ణించుచు ౭౫ పద్యముల రాజేంద్రకర్ణ పూర మనుచిన్న కావ్యము నిర్మించినశంభుకవి, అన్యోక్తిముక్తాలత యనునొకశతకము నిర్మించియున్నాఁడు. హర్షదేవునికాలమునుబట్టి యితఁడు శ్రీ. ౧౦౮౮—౧౧౦౦ నడుమ సీకావ్యము నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది. రసభావ గర్భ నిర్భర మైనయిది చదువ నింపుగానున్నది. పక్షలమీఁదను, చెట్లమీఁదను, పువ్వులమీఁదను బెట్టి వర్ణించిన యిందలి విషయము లోకజ్ఞానదాయకము. వీరేశ్వరభట్టు నన్యోక్తిశతకమును, మిథిలావాసి యైన మధుసూదనకవి యన్యాపదేశశతకమును బైదానివలెనే హృద్యములై యున్నవి. ఇవి యన్నియు కావ్యమాలలో ముద్రితములు.

ఈ సందర్భమున నెన్నఁదగినది పండితరాయల భామినీ విలాసము. ప్రాస్తావిక శృంగార కరుణా శాంతములను భాగముల విలసిల్లునిది కల్పితము లైన వైనోదిక కావ్యములకు శిరోభూషణ మనఁదగును. ఇతని చాటువులు వందలు వేలు గలవు. భామినీవిలాసములో లేనివి వందల అన్యాపదేశపరము లైన శ్లోకములు వినవచ్చును. కీర్తిశేషులైన శ్రీతునిరాజావారు పండితరాయల శ్లోకము లన్నియు పమ

కూర్చి ప్రకటింపఁజేసిరి. అందలివిభాగము సముచితము గాలేదు. ఇతరుల శ్లోకములు గూడ నందు కనఁబడుచున్నవి. అట్టివానిని దీనిపేసినను జగన్నాథ పండితరాజు శ్లోకములు సహస్రమునకుఁ దక్కువ కా వనవచ్చును.

“దిగన్తే శూయన్తే మదమలినగణ్ఠాః కరటినః
కరిణ్యః కారుణ్యాన్నద మనమశీలాః ఖలు మృగాః
ఇదానీం లోకేఽస్మి న్ననుపమ శిఖానాం పున రయం
నఖానాం పాణ్డత్యం ప్రకటయతు కస్మిన్ మృగపతిః”

ఈ శ్లోకము రాజావారి కూర్పులోని ‘సింహః’ అను శీర్షిక క్రిందనున్న యిరు వది శ్లోకములలో నొకటి. ఇది ముద్రిత మైన భామినివలనమున గ్రంథారంభమున నున్నది.

అప్పయ దీక్షితులు చిత్రమీమాంస రచించుటయు, ఆకాలముననే పండితరాజు భానిని ఖండించుటయుఁ బ్రసిద్ధముకదా! ఆనందర్పములోఁ బండిత రాజు, శాస్త్రవాద మొనరింప నప్పయదీక్షితుల యింటికి వచ్చెనఁట. అతఁడు జాతి భ్రష్టుడన్న హేతువున నప్పయదీక్షితు లతనికిఁ గనఁబడకుండెనఁట. విదుషి యైన దీక్షితుల కూతురును శిష్యులును గనవచ్చినను వారు సంభాషింపఁ దగ రని యెంచి పండితరాయలు తిరిగిపోవుచుఁ దై శ్లోకము చెప్పెనఁట. ఈ కింవదంతి యెంత నిజమో! అతని ప్రాణాభరణ కావ్యము గూడ నవ్వు పుట్టించుచు నీతి గఱపుచు మనోహర మగుట ప్రసిద్ధము. ఇది కామరూపదేశాధీశ్వర ప్రాజానరాయణ రాజ స్తుతిపరము.

పండితరాయల యన్యూపదేశపద్ధతి ననుకరించినవారు మఱికొందఱు గల్గురు. వారిలో వాంఛేశ్వరుఁ దొకఁడు. ఇతఁడు తంజావూరు పాలకులైన ఖోసలవంశ రాజుల యమాత్యులలోనివాఁడు ప్రతాపసింహుని యాస్థానమున నమాత్యుఁడు విద్వత్కవి. ఇతనికృతి మహిషశతకము ¹. దీని కితని మునిమనుమఁడైన వాంఛేశ్వ రుఁడు క్రీ. ౧౮౧౩ లో, వ్యాఖ్య నిర్మించెను. ఆరెంటినుండి యీ క్రిందిపద్యము తెలియుచున్నది.

1. మనశ్యాముఁ డనుకవి యొకఁ డాకాలమున వాంఛేశ్వరుని ప్రత్యర్థియై యుండెను. అతఁడు డమరుక మను పేర నిట్టికృతియే నిర్మించెను. దానికి రాజశేఖరుఁడు వ్యాఖ్య నిర్మించెను. కాని, అమూలవ్యాఖ్యలు రెండు నణఁగి యున్నవి. చూ. తంజా. వైబ్రీ.

“శ్రీమద్భోసలపంశదుగ్ధజలధేః సమ్పూర్ణ చంద్రోపమో,
యః శాస్తి ఊతి మక్షతి ఊతిపతి రూర్తః ప్రతాపః స్వయమ్,
దీప్తాయ ర్జితశత్రు రాత్మజయతో ధర్మి ప్రజారాగవా
సుల్లాఘోఽస్తు స నిస్తులై ర్నిజనభాస్తారైః కృమా దాగతైః”

”నానాజిప్రభుశాహజీంద్రశరభేంద్రానందరాయాదయో
విద్వాంసః ప్రభవో గతాః శ్రితసుధీనందోహజీవాతవః,
విద్యాయాం విషబుద్ధయో హి వృషలాః సఖ్యా స్త్విదాసీ స్తనాః,
కింకుర్వేఽమృతః కృపే వ్రజామి శరణం త్వా మేవ విశ్వావసీమ్”...

“తత్ర తంజాపురం నామ రాజాస్థాన మనుత్తమమ్,
రాజానః ప్రథితా స్తత్ర భోసలీయాస్వవాయజాః,
తదమాత్యకులోత్పన్నః శ్రీమాన్ వాంఛేశ్వర స్సుధీః,
శిష్టః కర్ణాటజాతీయో వేదవేదాఙ్గపారగః...
మహిషవ్యాజతో రాజబుద్ధిం చక్రే సునిర్మలమ్,
తస్య నప్తా మాధవార్యపాత్రః శ్రీనరసింహతః,
వాంఛేశ్వరో లబ్ధజన్మా పితృష్టోక్తేన వర్తమానా,
వ్యాఖ్యాస్యే తం ప్రణ మ్యైత స్మాహిషం శతకం ముదా,
కాశ్యాం రచితా మాహిషశతక వాఖ్యా సుధీముదే భూయాత్,
బాణాగ్న్యై ద్రిందుమితే శకకారే—”

దీనినిబట్టి ప్రతాపసింహ వాంఛేశ్వరులు క్రీ. ౧౭౨౦ ప్రాంతమునఁ దంజా
పూరుపురమున నుండిరని తెలియఁ గలదు నానాజీ మొదలగు రాజులకును, ఆనంద
రాయఁడు మొదలగు విద్యవంతులకును సదనమైన తంజాపురసంస్థానము నేటికి
దురాత్ములగు సభ్యుల కాకర మైన దన్న మూలకర్త మాటలనుబట్టి, ప్రతాపసిం
హఁడు సభలో దుష్టులకుఁ జోటిచ్చుట కనిపెట్టి యతనిబుద్ధి మార్చ నన్యూప
దేశముగా నీశతకము కూర్చె నని విచిత మగును. వ్యాఖ్యాత, అవతారికలో,

“రాజు చిన్నవాడై ఖలులను జేరఁదీసి వారితో నాటలాడుచు మంత్రిహితవచన
ములు వినకుండనుండ, అతనిని సన్మార్గమునకుఁ ద్రిప్పట కీశతకము కవి నిర్మిం
చెను” అని వ్రాసినదియుఁ బై యభిప్రాయమును బలపఱచుచున్నది.

ఈవ్యాఖ్యాత వాంచేశ్వరుడే హిరణ్య కేశికౌతసూత్రమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు దానియవతారికలో, తాను శరభమహారాజనికటవర్తి ననియు, సాంబ సదాశివగురుశిష్యుడ ననియు, షడ్వర్ణనీపారగుడ ననియు, కాశీయాత్రచేయఁ బోవుచు దారిలోఁ గృష్ణాతీరమునందు పట్టవర్ధనవంశరాజు అగురామచంద్రహరి మహాదేవగణపతు అనురాజసోదరులయాదరము గాంచితి ననియు వ్రాసికొనెను.

లోక విమర్శనరూపము లోకజ్ఞానదాయకము నైననీలకంఠ దీక్షితునికలిపి డంబనమును, అన్యపదేశమును జిన్నకావ్యములైనను, చదువ నింపుగానుండును¹. ఈదీక్షితుడు గాక, వాంచి (తిరువాన్కూరు) పురనాథుఁ డగురామవర్మయాస్థానములోనివాఁ డగుమఱియొక నీలకంఠదీక్షితుడు వర్ణనాసారసంగ్రహ మనుపెద్ద గ్రంథ మొకటి సమకూర్చియున్నాఁడు. ఇది సుఖాపిత రత్నావళి వంటి సంకలన గ్రంథము. ఇందు చంద్రశతకము కీర్తిశతకము ప్రతాపశతకము రాజవర్ణనశతకము అన్యపదేశశతకము కవీశ్వరవర్ణనశతకము రాజనిందాకవినిందాశతకము — ఇత్యాదిగాఁ బదునెనిమిది ప్రకరణములు కలవు. ఇందు లేనివర్ణన లేదనుట యతిశయోక్తి కాదు. ఈగ్రంథ మముద్రితము². చాటువులును, ఇతర గ్రంథస్థములును, కల్పితములు నై నశ్లోకము లిందు ౧౨ వందలున్నవి. రామవర్మరా జీగ్రంథనిర్మాతపట్రబంధసాగరుఁ డనుబిరుద మిచ్చియున్నాఁడు. ఇందలి తక్కినవర్ణన లెటు లున్నను మొదటియెనిమిదిశతకములు లోకజ్ఞానాకరము లనవచ్చును.

ధర్మదాసుఁ డనుకవీంద్రుఁడు స్వయముగా నిర్మించిన విదగ్ధ ముఖ మండన మనుకావ్యము నిట్లే వై నోదికమై నాలుగుపరిచ్ఛేదముల వెలయుచున్నది. కాని, పొడుపుడు కథలవంటి శ్లోకములతోడియిది చదివినంతనే యర్థస్ఫూరకము కాదు. ఇందలివి రెండు శ్లోకములు.

“అనేకసుషిరం వాద్యం కాంతం స్త్రీముఖపక్కజమ్,
విద్ధి తత్ త్ర్యక్షరం రాజన్ చక్షుశ్రోత్ర సుఖావహమ్”
“బాణశ్చ పశ్చబాణశ్చ ద్వా విమౌ హృదయంగమౌ,
యాభ్యాం కాదంబరీహర్షచరితార్థః కృతోజనః”

1. ఇందు, కలివిడంబనము నే నాంధ్రీకరించి ప్రకటించితిని.

2. మదరాసు ప్రాచ్యపుస్తకఖాండాగారమున నున్నది.

అప్పయదీక్షితుల వంశములోని 'అచ్చాన్' అనుకవి రచించిన యన్యోక్తిమాల యొకటి కలదు. అదియుఁ బైవానివలె హాస్యకరమై నీతిదాయక మగుచున్నది. ఈకవి రచించినవి, అద్వైతరసమంజరి నరాభరణము ననుమతిరెండు గ్రంథములు కలవు. ఇతడు తన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పుకొనెను.

“గోపాలార్జునామ్ని గామీ మృదుసూక్తిమల్లికారామే
ఆకలితవనతి రాచ్చా నకరో దన్యోక్తిమాలికా మేతామ్”

ఈగోపాలసముద్రము తంజావూరుజిల్లాలోని మన్నారుగుడికి సంబంధించి నట్లు తెలియుచున్నది. ఇది గాక, అహోబిల సుఖీపుత్రుఁ డైన లక్ష్మీనరసింహకవి నిర్మించినయన్యోక్తిమాల మఱియొకటి యున్నది. అందు, కోకిల మూక గరుడ సింహాదు లయినయన్యోక్తు లనేకములు కలవు. అది పండితరాయల యన్యోక్తి కనుకరణ మనుట స్పష్టము. కవితామృతకూప మనునది పైవాని వంటిదే గౌర మోహనుఁడు కల్పించిన దున్నది. ఇది సుమారు రెండువందలశ్లోకముల కావ్యము. ఇందు చక్కని హిత ముపదేశింపఁబడినది. కవిరాక్షసీయ మనుశతశ్లోకకావ్యము నిట్టిదే. ఇతఁడు త న్నిట్లు తెలుపుకొనెను.

“సాక్షరేషు భవ తీహ జగత్యాం సర్వ ఏవ హృది మత్సరయిక్తః,
సాక్షరం కవిజనేషు త మేతం తోక ఏష కవిరాక్షస మాహ”

ఈకృతికి శిష్టపదార్థాదీపిక యనువ్యాఖ్య నాగతార్కుఁడు నిర్మించియున్నాఁడు. ఇట్లే శ్రీవివాసకవినిర్మితకవిసంజీవినియు, కవులపేర్లు తెలియనికావ్యసంగ్రహము కురంగివంచకము మొదలైనవియు వంద లున్నవి. ఆశ కంఠము లే దన్న సామెత కుదాహరణముగాఁ గావ్యసంగ్రహమున నీక్రిందిశ్లోక మున్నది.

“నిస్సోవ వష్టి శతం శతీదశశతం లక్షం సహస్రాధిభో.

లక్షేశః షీతిపాలరాం షీతిపతి శ్చక్రేశరాం వాంఛతి.

చక్రేశః పున రింద్రితాం సురపతి ద్రాహ్మం పదం వాంఛతి

బ్రహ్మై తై వపదం శివో హరిపదం హ్యశావధిం కో గతః?”

పూర్వోక్త కావ్యము లన్నిటిలోఁ బెద్దది చాటుధార యనుగ్రంథము. ఇందు 'నాపద్ధతి నీతిపద్ధతి ప్రభుపద్ధతి విద్వత్పద్ధతి అన్యోపదేశపద్ధతి శృంగారపద్ధతి

యనుభాగములు గలవు. ఇందు రమారమి పేయి శ్లోకములున్నవి. ఇందు ప్రాచీన గ్రంథములలోని నీతిదాయకములైన శ్లోకములు అపరిచితముగా నున్నవి. ఇది యొక సంకలనగ్రంథము. చాటురత్నాకరము, చాటుశ్లోకములు. మొదలగునవి విజ్ఞప్తి చేయించునగునవచ్చును. రమారమి శ్లోకములపై దైన చిత్రకవి రచించిన చిత్రరత్నాకర మను కృతి పేరుకు దగినది. ఉబుసుపోకకుఁ జదువఁదగిన గ్రంథముల నిది యొకటి. పొదుపుడు కథలపుట్టి. ఇత, శృంగారప్రధానములు భాస్య జనకములు నగు కావ్యములలో గణపఁ దగినకొన్ని—

విటవృత్త మనుచిన్న కావ్య మొకటి భర్తృహరి కంటఁ గట్టఁబడియున్నది. ఇది హితోపదేశపరముగాఁ బరిణమించినను, శృంగారపూర్ణమే. శృంగారశతకము నిర్మించిన భర్తృహరి మరల దీనిని వ్రాయుట యసంగత మగుట యటుండ, శైలి గాని భావము గాని యతని కారోపింపఁ దగి లేవు. ఇందుకు మొదటి శ్లోకమే చాలును.

“నితమ్బాలనగామిన్యః పీనోన్నతపయోధరాః

మన్మథాయ నమ స్తస్మై య స్యాయ తన మజ్జనాః”

ఇది యిట్లుండ, భర్తృహరి విటవృత్తము రచించినాఁడు. నేను జడవృత్తము రచించుచున్నా ననుచు మాధవుఁ డను నొకకవి యైదు పరిచ్ఛేదముల కావ్యము రచించెను, ఇందు శ్రీలోలు రైనమూర్ఖుల నడవడి వర్ణింపఁబడినది. విటవృత్తవ్యాఖ్యాత విపరీతముగా వర్ణించిన విషయమే యీజడవృత్త మనుచు దీని నిట్లు కవి తెలిపియున్నాఁడు.

“విటవృత్తవ్యాఖ్యాత్రా విపరీతత యోక్త మేవ జడవృత్తమ్,

ఇద మీదృశ మితి తస్య వ్యక్తికరణే ప్రయాసో నః

యది గుణకణికాభూషిత మేత ద్దోషాయతేన సహిత మపి,

అస్మాదయన్తి రసకా జడవృత్తం సాస్థిచాత మివ”

దీనిని బట్టి యిందు శ్రీలోలమూర్ఖునింద యధిక మని స్పష్టపడుచున్నది.

కాళిదాసున కంటఁగట్టిన పుష్పభాణవీలాన మను శృంగారకావ్య మొకటి యున్నది. లోకములో వ్యాప్తి చెందియున్న ‘కాంతే చృష్టివధం గతే నయనయో’ రిత్యాదిశ్లోక మిందలిదే. దీనికి వేంకటపండితరాయఁ డను నాంధ్రుఁడు వ్యాఖ్య నిర్మించి యున్నాఁడు. ఇది కాళిదాస నిర్మితము గాకున్నను మృదుమధుర శైలి నలరునరసకావ్య మనవచ్చును.

చోరకవి నిర్మితముగా గనవచ్చు చిల్లజచరిత మాండ్రదేశమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధము ఇది ౧౦౪, ౫౦, చొప్పున శ్లోకములు గల రెండుసర్గల కావ్యము. ఇందు చిల్లాణుఁ డను మహాకవి నాయకుఁడు, యామినీ పూర్ణతిలక నాయక. చమత్కృతికై కల్పింపఁబడిన యిందలికథ సత్యము గాకున్నను, కవిత్వము మాత్రము రసవంతము. లోక ప్రసిద్ధమైన 'కిమిందుః కిం పద్మం కిము ముకురదింబం కిము ముఖ' మిత్వాది శ్లోక మిందలిదే.

కామరాజ దీక్షితుని పుత్రుఁడు ప్రజరాజు రచించిన రసికరంజనమును, విశ్వేశ్వరి పండితుని యార్యాశతకమును, కేవల శృంగార రసద్యోతకములు. ఇవి కాళిదాసున కారోపింపఁబడిన శృంగారతిలకము వంటివి. ఇట్టి శృంగారకావ్యములు లెక్కింపఁ దరముకాదు. వీనిలో మిక్కిలి పెద్దదై గుణమునఁ గూడ నుత్తమ మైన శృంగార సప్తశతి మాత్రము విడువఁదగినది కాదు.

ఏడువందల శ్లోకములతోడి యీకృత్యందు నాయకనాయకుల వివిధావస్థలు వర్ణింపఁబడినవి. ఇందుకు రెండుదాహరణములు.

“ప్రణయాపరాధ నిర్భరకోపోదయ సాన్న్వవాద కోపశమైః,
శృంగారసప్తశత్యాం గ్రథితం శతకం తృతీయ మధూత్”
“చంద్రోదయ మదిరారస సంభోగ తదస్తవాసరారంభైః
శంగారసప్తశత్యాం షష్ఠం శతకం సమగ్రాహి”

ఏడువద్దతుల తోడి శృంగారసారసారిణి యను కావ్యము కామవైభవ కామినీ వైభవభూషావయవాదివర్ణనలతో నిండి నూలు శ్లోకముల వెలయుచున్నది. ఇట్టి వెన్నో; కాని, అర్వాచీన సంస్కృతకవులు శృంగార మన్న నెంత చెవికోసికొనెడి వారో తెలుపుటకు ‘స్తనపశ్చక’ మను నైదు శ్లోకముల కావ్యము గూడ నుదయించిన దని చెప్పక తప్పదు. ఈ పంచకమునకు మకుటము—

“కుచద్వయ ముపాస్మహే కుముదబాన్ధవ స్సోదయే”

అనునది, అయిదుపద్యములకు నిదియే చతుర్థపాదము. దీనినిజూచి యది పుట్టెనో, దానిని జూచి యది పుట్టెనో కాని,

‘జలోదన ముపాస్మహే జలజబాన్ధవ స్సోదయే”

అను పాదము మకుటముగాఁ గలజలోదన పంచక మొకటి కూడ మనదేశమున వాడుకలో నున్నది. అందలివొకటి—

“వసంతనవమల్లికా కుసుమపుంజవ నృంజులం,
సనర్ష పరసాలకం లికుచనీరవృగ్నార్ద్రకం,
వరాంగ్యుపరికేశిజ శ్రమనివారణే కారణం,
జలోదన ముపాస్మహే జలజబాంధవ స్తోదయే”

పెక్కు పోలికలనుబట్టి యీరెండు పంచకముల నర్వాచీనుడైన యాంధ్రుఁడు రచించె నని తోచుచున్నది.

నీతికావ్యములు—దీని కాద్యము భర్తృహరినీతిశతకము. దీని ననుకరించి నవి పేలు. వానిలో ౭౫ పరిచ్ఛేదముల శార్ఙ్గధరపద్ధతి పెద్దది. దీనిక ర్తమైన శార్ఙ్గధరుఁడు, శాకంభరీదేశరాజైన హమ్మీరభూపతియ్యాస్థానకవి యగు రాఘవపండితుని పాత్రుఁడు, దామోదరపండితుని పుత్రుఁడు. పై రాఘవుఁడే నన్యసించి రాఘవచైతన్యుడై మహాగణపతిస్తోత్రము నిర్మించినట్లు కనఁబడుచున్నది. పైహమ్మీరభూపతి క్రీ. ౧౨౬౫ లో మృతి నందినట్లు తెలియవచ్చును. కావున శార్ఙ్గధరుఁడు క్రీ. ౧౩౦౦ ప్రాంతమున నున్నవాఁ డనవచ్చును. ఇతనిపద్ధతిలో వివిధము లైన నీతిబోధకభాగములు గలవు. ఈక్రిందిశ్లోకములవల్ల దీనివిషయము తెలియఁగలదు. ఇది ముద్రితము.

“ఆనందాయ సతాం భూయా త్సుభాషిత మిదం మమ,
ఆద్యైర్మదుదితైః పద్యైః కియద్భి రపరై రపి,
న శార్ఙ్గధరపద్ధతిః ఖలజనస్య యోగ్యా భవేత్,
సుభాషితమహోర్మయ స్సుకృతలోక పేయా యతః”

సూక్తిముక్తావళి యనుగొప్పగ్రంథ మొకటి జల్లాణునిపేర నున్నది. అందలి కడపటి శ్లోకములనుబట్టి, యాదవ రాజగుకృష్ణభూపతి రాజ్యము చేయునమయమున వైద్యభానుపండితుఁడు జల్లాణునిపేర దీనిని రచించినట్లు తెలియవచ్చును. ఆనమయము క్రీ. ౧౨౫౭. ఈజల్లాణుఁడు యాదవరాజ్యమును వృద్ధికిఁ దెచ్చిన జనార్దనమంత్రిపాత్రుఁడు. అద్భుతవిక్రమశాలియుఁ గృష్ణభూపతిరాజ్యము రక్షించిన

వాడు నగులక్ష్మిదేవుని పుత్రుడు. తండ్రివలెనే యతని రాజ్యకార్యములు దక్ష తతో నిర్వహించినవాడు. పూర్తిపేరు భగదత్తజల్లాణుడు. ఈతనిపేర సీకృతి పెరిగినది. గ్రంథావతారికలో జల్లాణుడు రచించినట్లును గ్రంథాంతశ్లోకముల ఛానుదత్తుడు నిర్మించినట్లును గనబడునట్టిశ్లోకము లివి —

“సారాసారవిచారణాను చతురః జశ్రీష్టణాఙ్గ సుస్థిః”

“మత్పితౄ దత్త మస్మై ప్రతిహతబలవద్వైషి వర్గోపనగ్గం,

రాజ్యం ప్రాజ్యప్రభావప్రధిత గుణధృతా కృష్ణరాజాయ భక్త్యా,

సాహిత్యవిద్యాహృదయం జ్ఞాతు మిచ్ఛసి చే త్సుఖమ్,

తత్పశ్య జల్లాణకృతాం సూక్తిముక్తావళీ మిమామ్,

“శాకేశ్కాద్రీశ్వరపరిమితే..౧౧౭౬-వత్సరే పింగలాభ్యే,

చైత్రే మాసే ప్రతిపది తిథౌ వాసరే సప్తసప్తే,

పృథ్వీం ఛాన త్యతుల మహాసా యాదవే కృష్ణరాజే,

జల్లా స్థార్థే వ్యరచి భిషజా ఛానునా సేయ మిష్టా”

ఇందు ౮౬ పద్యములు కలవు. లోకజ్ఞానమున కాదర్శమైన యిది ముద్రితము — కాశ్మీరదేశీయుడును శ్రీకంఠచరితకర్తయగుమంజునినుతి గన్నవాడును సోమపాల (ఇతడు రాజపురీ పాలకుడు) వీలాన మనుమహాకావ్యము నిర్మించినట్లు చెప్పబడువాడు నగుజల్లాణ పండితుఁ డింకొకఁడు ముగ్ధోపదేశము నిర్మించి యున్నాడు. అది కాముకుల జారవృత్తి మాన్పుట కుద్దేశింపఁబడిన నీతిగ్రంథము. ముద్రితమైనది. ఆ కవి ౧౨ వ, శతాబ్దినడిమివాడు.

తరువాత వెడలిన యుత్తమనీతికావ్యములలో గణింపఁదగినది సుప్రసిద్ధవేదాంతదేశికాచార్యుని సుభాషితసీవి. ఇది సర్వజ్ఞసింగభూపాలునికొఱకు నిర్మితమైనదని వైష్ణవసంప్రదాయము. క్రీ. ౧౩౫౦ పాఠాంతమందలివాడు సింగభూపతి. వేదాంతదేశికుడును ౧౩౦౦ ప్రాంతమువాఁ డని యొకమతము అందుచే వార్ధకచశలో సీదేశికుఁ డా సింగమహీపతి నెఱిగియుండి యట్లు రచించె నన్నను, అది యసంగతము కాఁగూడదు. ఇందు బహువిధము లైనపద్యములు కలవు. దీనితరువాతఁ జెప్పదగిన మహాగ్రంథము సుభాషితసుధానిధి. దీనికర్త నకల జగతీశ్రసిద్ధుఁ డగు సాయణాచార్యులు. ఇందు ౮౪ పద్యములు గలవు. ఉపోద్ఘాతపద్యతిలో, కంపరాజు

నకు మాయయిఁడు మంత్రి యనియు, అతని పుత్రులు మాధవసాయము లనువా రనియుఁ దెలియఁగలదు. అందలి రెండు శ్లోకములు —

“ధారద్వాజాస్వయభువా తేన సాయినమంత్రిణా,
వ్యరచ్యత విశిష్టార్థః సుభాషితసుధానిధిః,...
స కదా చిత్సమాజేఽథ కంపభూపం కలానిధిః
అశ్రావయ దనూనశ్రీః నిశ్శ్రేయసకరం పరమ్”

జై నపండితుఁ డగు శ్రీమదాచార్యనకలకేర్తి రచియించిన సుభాషితావలియు, సోమప్రభాచార్యుఁడు నిర్మించిన సిందూరప్రకరమను సూక్తిముక్తావలియుఁ బైవాని వలెనే మహోహరము లగుచున్నవి. విశ్వగుణాదర్శకర్తయైన వేంకటాద్వారి సుభాషితకౌస్తుభ మర్వాచీన కృతులలోఁ బ్రశస్తి గాంచిన యైదు పద్ధతుల కావ్యము. ఇందు వివేక నజ్జన దుర్జన వద్యాన పిశున పద్ధతులు గలవు. ఇంకను, సూక్తి సుభాషిత శబ్దములు పూర్వ మందుగల వనేకము లున్నవి. ఆంధ్రదేశీయుఁడును, ఏలే శ్వర పురవర మహాపాఠ్యాయ వంశములోనివాఁడు నైనపెద్దిభట్టు రచియించిన సూక్తివారిధి వానిలో నుత్తమము. ఇది పదమూఁ డధ్యాయముల గ్రంథము. ఇతఁడు భర్తృహరి నీతిశతకములోని మొదటిశ్లోకము మొదటను రెండవశ్లోకము కడపటను దనగ్రంథమునఁ జేర్చుకొనుటయే యతని ననుకరించి యితఁ డీగ్రంథము నిర్మించెననుటకు నివర్తనము. కవిత్వము సరసముగానుండు ననుట కొకపద్యము—

“అశాయా దాసా యే దాసా నై సర్వలోకస్య
అశా దాసీ యేషాం తేషాం దాసాయతే లోకః”

ఇట్లు భర్తృహరి సుభాషితప్రిశతి ననుసరించిన శృంగారభక్తిజ్ఞాన వైరాగ్య బోధకము లైనకావ్యము లసంఖ్యముగాఁగలవు. తర్తద్దేవతా స్తుతిపరము లైన యష్టకములు శతకములు లెక్కింపలేము. అయినను గొన్నిటిని గ్రహింపము.

దైవతకావ్యములు — త్రిమతములవారును నిర్మించిన యివి పందలు పేలు నున్నవి. అద్వైతబోధక మైన పుష్పదంతుని మహిమ్నుస్తోత్రము జగద్విదితము. శంకరరామానుజమధ్వాచార్యుల భక్తిరస కావ్యములు లోక ప్రసిద్ధములు. వీని కన్ని టికిఁ పాదీనము సూర్యశతకము. ఏతత్కర్త మయూరకవి బాణునితో శ్రీహర్ష వర్ధనునియాస్థానములో నున్న వాఁడని రాజశేఖరుని యీ మాటవల్లఁ దెలియును.

“అహో ప్రథావో వాగ్దేవ్యా యన్మాత్రంగదివాకరః,
ప్రీహర్ష స్యాభవ తస్థస్య స్సమో జాణమయూరయోః”

సూక్తిముక్తావళిలో, రాజశేఖరుఁ డితనిని బ్రశంసించినపద్య మొరటి యిట్లు కనఁబడుచున్నది.

“దర్పం కవిభుజంగానాం గరా శ్రవణగోచరం
విషవిద్యేవ మాయూరీ మాయూరీ వా చ్చిక్చస్తతి”

ఇది చాణుఁడు హర్షచరిత్రలోఁ జెప్పిన ‘కవీనా మగల దర్ప’ ఇత్యాది శ్లోకమున కనుకరణము—మయూరశతకమునకు వల్లభదేవదు లైదుగురు బీకలు వ్రాయుటయే దీనిఘనతకు నిదర్శనము. దీనిఫల మిట్లు కడపటఁ గనవచ్చును.

“ఆరోగ్యం సత్కవిత్వం మతి మతులబలం కాన్తి మాయః ప్రకర్షం,
విద్యా మైశ్వర్య మర్థం సుత మపి లభతే సో ఒత్ర సూర్యప్రసాదాత్”

శంకరాచార్యులవారు, భజగోవింద శ్లోకములు విష్ణుపాదాదికేశాంతవర్ణన స్తోత్రము మొద లగువిష్ణుస్తవములే కాక, త్రిపురసుందరీ మానసికోపచారపూజా స్తోత్రము, చతుష్టప్ట్యవచారమానసపూజాస్తోత్రము సౌందర్యలహరి మొద లగుప రదేవతాస్తుతికావ్యములును, శివానందలహర్యాదిశివస్తోత్రములు గూడఁ జెప్పి నిర్మించియున్నారు. ఆయన విష్ణుపాదాదిస్తుతి ననుకరించి, అద్వైతసిద్ధి, భగవద్గీతా మహిమ్నుస్తోత్రాదివ్యాఖ్యలును రచియించినమధుసూదనసరస్వతి, ఆనందమందాకిని యనుస్తుతికావ్యము నిర్మించెను. ఇందు శ్రీకృష్ణుని కేశాదిపాదాంతావయవములు వర్ణింపఁబడినవి—మహామహోపాధ్యాయ గోకులనాథుఁడు నిర్మించిన శివశతకము నవీన మైనను బ్రాచీనకావ్యమువలె సరసముగా నున్నది. ఇతఁడు మిథిలాదేశమం దలి మగరౌస్థిగ్రామమున వసించినవాఁడు. నూటయేఁబదియేండ్ల క్రిందటివాఁడు— పంచస్తవి యను నూటయేఁబది శ్లోకములకావ్య మొకటి ప్రాచీన మైనది కలదు. కవిపేరు తెలియదు. ఇందలి ‘లక్ష్మీవరీకరణచూర్ణ సహోదరాణి’ ఇత్యాది శ్లోకము సరస్వతీకంఠాభరణమున నుదాహృత మగుటంబట్టి యిది క్రీ. పదియవశతాబ్ది కీవలది కా దని తెలియుచున్నది. ఇందు లఘు చర్పా ఘ టాంబా సకలజనసీ సంజలు గలయైదు స్తవము లున్నవి.

దాక్షిణాత్యద్రవిడకవి యైనమూకపండితుఁడు పంచశతి యనుపేర, కంచి కామాక్షీదేవిని స్తుతించుచు నైదువందల శ్లోకముల కావ్యము నిర్మించెను. ఇందు, కటాక్ష మందస్మితపాదారవిం దార్యాస్తుతిసంజ్ఞల శతకము లైదు కలవు. ఓనిలో, తత్తద్వర్ణన లతిరమ్యముగాఁ గావించఁబడినవి. ఈ కవి మూఁగహఁ డని ప్రసిద్ధి. శ్రీవేదాంతదేశికులత్రింశదధికస్తతిగ్రంథములలో, పాదుకాసహస్ర మతిప్రశస్తము వేంకటాధ్వరికృతులలో లక్ష్మీసహస్ర ముత్తమ మైనది.

వెనుకఁ బేర్కొనఁబడిన గోవర్ధనాచార్యులకు సమకాలికుఁడగు రాధా దేవీభోజదేవులతనయుఁడును ఉత్కలదేశీయుఁడు, నై సజయదేవుఁడు ప్రహ్లాదునివంటి భక్తుడు. క్రీ. పదియేనవ శతాబ్దిలోని చంద్రదత్తుని భక్తమాలలో ౩౯-౪౧ సర్గల నడుమ నితనియుచంతము వర్ణింపఁడుటయే యందుకు నిదర్శనము. పన్నెండు సర్గల యితని గీతగోవిందము రాగలయతాలములకు సరిపడుచు భక్తలోకమును వశపఱచుకొన్నది. దీనికి బాలబోధినీ భావాద్ధీపికాది చహువ్యాఖ్యలు పుష్టినవి. వానిలో రసమంజరి యుత్తమముగా నున్నది. ఏతత్కర్త వ్యాఖ్యావరారికలోఁ దెలిపినమాటలనుబట్టి యీక్రిందివిషయములు తెలియుచున్నవి.

“1. కళివారదేశముని గౌతమగోత్ర వ్యాహ్మణజాతియందుబ్రహ్మచేత్తయగు కృష్ణమిత్రుఁ డుదయించెను. అతఁడు ప్రబోధచంద్రోదయనాటకకర్త. అతనివంశ మందు సతేజః డనువీరపండితుఁ డుదయించి బ్రాహ్మ్యక్షేత్రములు రెండును వెలయ భార్గవకృపద్రోణులకు సాటియై దుష్టుల నణచి ధిల్లీపతిని సంతోషపెట్టి కాళివారమునకు రా జయ్యెను. అతనికొడుకు కమలావతియు సజ్జివాడే. అతని కొడుకు హరసింహదేవుఁడు నట్లే ప్రజారంజకుఁడై కాళివార మేలుచు ఫిల్లిశ్వరుని సభలోఁ బొగడ్త గాంచెను, అతనికుమారుఁడు (జగతి విదితస్థితమ ఇతి-అను పాఠము కనఁబడుచున్నది) శ్రీతముఁడు బ్రాహ్మణారాధన తత్పరుఁడైన పుణ్య మూర్తి. అతని తనయుఁడు హరిశంకరుఁడు. సర్వగుణసంపన్నుఁడైన యరని యను గ్రహమున శాలినాథుఁడు వన్నె కెక్కిను. (శాలినాథుని యుచంతము చెప్పలేదు) సర్వమహీసువర్వముకుటుఁడు నృపకీర్తనీయుఁడు వదాన్యుఁడునైన యా శాలినాథుని యాజ్ఞచే శంకరుఁడు గీతగోవిందటీక రచియించెను”.

1. జాగర్తి స్మరణైరిపత్తసమధి ఖ్జీణిరోభూషణం, దేశ శ్రీకళివార ఇత్యభివితః స్థితో గుణైరుజ్జ్వలైః —

మహామహోపాధ్యాయ దినేశ్వరమిత్రతనయుఁ డైన యీశంకర మిత్రుఁడు ధీప్రపతుల నామములు తెలుపలేదు గాని, శాలినాథునితో నిరఁడు క్రీ. ౧౭ వ శతాబ్ది యుత్తరభాగమున నుండెనని తోచుచున్నది.

ఇట్లు ౧౭-౧౮ శతాబ్దిలలో, కృష్ణభవనామృతము వాసుదేవ కాళాకావ్యము కృష్ణలీలాకావ్యము గోవిందలీలామృతము మొదలైన భక్తిరసగ్రంథము లెన్నో యుదయించినవి. రాధావినోద రాధాసుధానిధి చమత్కారచంద్రికా రాధాప్రసాద నాదినంజుల రాధా మాధవులచరితమును వర్ణించిన కావ్యము లనేకములు.

కృష్ణలీలాతరంగిణి—ఇది పన్నెండు తరంగముల కావ్యము. శివరామానంద తిర్థునిశిష్యుడైన నారాయణతీర్థుఁడు నిర్మించినది.

“కామదా కామినా మేషా ముముక్షాణాఞ్చ మోక్షదా,
శృణ్వరాం గాయరాం భక్త్యా కృష్ణలీలాతరంగిణీ”

అను కడవటి శ్లోకము దీని ప్రయోజనమును దెలుపును. దీనిని మించి దేశమున వ్యాపించినది కృష్ణకర్ణామృతము. లీలాళుకనిర్మితమైన యీ కావ్యము భక్తుల పాలిటి పారిజాతమై రస మొలుపుచు మనోహరముగా నుండును. ఇది త్రిశతక మనఁబడును గాని యిందు ౧౧౨ శ్లోకము లున్నవి. ఈ కవి మొదటిపేరు దిల్వమంగళుఁడు. ఇతఁడు పండితుఁ డయ్యుఁ దొలుత వేశ్యాలంపటుఁడై తుద కావేశ్యవల్లనే విరక్తి చెంది కృష్ణభక్తుఁడై లీలాళుకుఁ డయ్యెనని ప్రతీతి. ఈకృతి మొదటి శ్లోక మిట్లున్నది.

“చింతామణి రజయతి సోమగిరి ధ్రువు రేఘే, విజృంభయన్ భగవాన్

శిఖిపింఛమౌళిః”

యద్బాదకల్పతరుపల్లవశేఖరేషు, చింతామణిం వరరసం లభతే జయశ్రీః”

దీని కాంక్షుఁడును, పినుపాటి యను నింటిపేరుగల కొండమాండా తిరుమల భట్టోపాధ్యాయుల తనయుఁడు నగుపాపయల్లయసూరి వ్యాఖ్య రచియించుచుఁ దైశ్లోకమందలి చింతామణి పదమున కి ప్లర్యము వ్రాసియున్నాఁడు. “చింతామణి యనునది లీలాళుకుఁడు జపించినచంద్ర మగును. లేదా, ఇతనికి మంత్రోపదేశము చేసిన యోగిగిందుఁడు కావచ్చును. లేదా, చింతామణివలె దానగుణము గల సోమగిరి యను దేశ్య కావచ్చును, లేదా, చింతామణివలె సోమగిరి యను యోగి కావచ్చును”.

ఈ వికల్పములను బట్టి యితనినాటికే పైశ్లోకము సర్వమవిదితమని తెలియగలదు. రూపగోపాస్వామి శిష్యుడైన తృష్ణదాసుడు సారంగధరంగవ యనుపేర కృష్ణకర్ణామృతవ్యాఖ్య వ్రాయుచు నవతారికలో నిట్లు చెప్పెను. (దానిలెలు గు)

“దాక్షిణాత్యుడు తృష్ణవేణ్ణా పశ్చిమ తీరవాసి పండితకవీంద్రుడు నగుచిల్ల మంగళుడను పౌహ్యుణుడు కలడు. అతడు ధూర్వకర్మవాసనచే, చింతామణి యను పేరుగల వేశ్యయం దానక్తుఁ డయ్యెను. దాని యిల్లు నది కవతల నున్నది. ఒకనాటిరాత్రి మేఘావృతమై కన్ను కనఁబడనిస్థితిలో నుండఁగా నతఁ డే పీఠి వెళ్ళి దానియింటిప్రాకారము దాటుటకు వడవుకొనుచుండఁగా గోదరిన్ముఠా చూచియున్న యొక త్రాచుతోఁక చేతికిఁ దగిలినది. అది పట్టుకొని గోద యెక్కి ముంగిలివాకిట నుటికి మూర్చిలైనను. ఆచప్పడు విని పచ్చినచేళ్ళ యరిని సేవ తేర్చి తరువాతఁ జేసినవనికి నిందించెను. దానిచే నతఁడు విరక్తుఁ డయ్యెను” గోద యెక్కి క్రింది కుటికినపుడు త్రాచునెత్తిమీఁదఁ గాలు పడె ననియు, అదెట్లు పడి పచ్చె ననియు, విరక్తి చెందినపిదపఁ గృష్ణసర్పమును ఆంపినందుకు గృష్ణపక్తుఁ డయ్యె ననియు, ఆంధ్రదేశప్రతీతి.

ఈ వ్యాఖ్యాత గూడఁ బైకథ వ్రాయుచు, ‘లేదా—చింతామణివంద సోమగిరి లీలాశకుని గురువగును’ అనియు సర్పము చెప్పెను. పిల్లయిన నేమి చింతామణి సోమగిరి శబ్దముల యర్థము నందిగ్ధమే. కాని, లీలాశకుఁ డాంధ్రదేశీయుఁడు కృష్ణా తీరవాసి యను ప్రతీతిమాత్రము సార్వభౌమికము. ఇతని కృతి తైమిరవ్యాఖ్యలు కలవు.

లీలాశకుఁ డనెడి యీ విల్వమంగళుని పేర సుమంగళస్తోత్ర మొకటి కనుఁ బడుచున్నది ¹. కృష్ణుని కొమారతైశోరతారుణ్యాదుల వర్ణనలతో నిండిన యందు ౩౦౩ శ్లోకము లున్నవి. వీనిలోఁ గృష్ణకర్ణామృతములోని శ్లోకములు గూడఁ గొన్ని కలవు గాని, దీనికి భక్తవల్లభావ్యాఖ్య రచియించిన భజననమాలి—

“కృష్ణకర్ణామృత స్త్రైశా టీకా శ్రీభక్తవల్లభా,
భూనిర్జరేణ భద్రేన క్రియతే వసుమానినా”

అని వ్యాఖ్యాది నని యున్నాడు. అయినను రెండు గ్రంథములు పరిశీలించిన—H T Colebrooke—మాటనుబట్టి యిది వేఱనియే నమ్మవలసియున్నది.

ముద్రితమైన ౧౦౮ శ్లోకములతోడివిల్వముంగళ కృష్ణస్తోత్రముమొదలఁ గనవచ్చెడి పైవ్యాఖ్యాతమాటకంటె, ఈ మూఁడింటిని సరిచూచిన పైపరిశీలకునిమాట విశ్వాస్యము కదా ! సుమంగలస్తోత్రము కడపటిశ్లోకములలో నిది యొకటి—

“యం తైవా స్సముపానతే శివ ఇతి బ్రహ్మేతి వేదాన్తినో,

బౌద్ధా బుద్ధఇతి ప్రమాణపటవః కర్తేతి నైయాయికాః,

అర్హా నిర్వికల్పాః శైవశాసనరతాః కర్మేతి మీమాంసకాః,

సోఽయం నో విదధాతు వాంఛితఫలం శ్రీదేవకీనందనః”

జయదేవునిగీతగోవిందము సనుకరించినగీతగౌరీశ మొకటి కలదు. దీనికర్త కవిచక్రవర్తి భానుదత్తుడు. పదిసర్గలతోడి యీ కావ్యము శార్దూలవిక్రీడితాది వృత్తములతోను, త్రిపాదగీతములతోను వెలయుచు సరసముగా నున్నది. ఇతఁడు గ్రంథాంతమున నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“భవానీ వర్తతే యావ దంగలగ్నా పురద్విషః,

విద్యత్కాంతస్థితా రావ ద్భానో ర్వాణీ విరాజరామ్”

గద్య కావ్య ము లు

ఛందోబద్ధమైన వాక్యము పద్యము, అట్లు కానిది గద్యము. కాని, లోకములోఁ బద్యసంజ్ఞకంటె గద్యసంజ్ఞయే ప్రాచీనము. దానికంటె శ్లోకసంజ్ఞ పురాతనమనుటకు పేదమే ప్రమాణము ¹. పాదబద్ధముఋక్కు, అట్లుకానిది యజుస్సు, అని లాక్షణికులు. దానినిబట్టి ఋక్కు శ్లోక మనియు యజుస్సు గద్య మనియు మన మూహింపవచ్చును. కావున యజుర్వేదముతోనే గద్యము పుట్టిన దనుట విదితము. ఆదికావ్యమైన రామాయణమును భారతాదులును శ్లోకమయములే కాని, అనాఁడును గద్యము లేకపోలేదు. తాకికభాష యైన సంస్కృతము వాడుకలో నున్న యాకాలమున సంభాషణప్రతి సంభాషణములకు గద్యము గాక పద్యము సాధన మయ్యెనా ? అది రచనలో లే దనవచ్చును గాని, అందును గొంచెము కనఁబడుచున్నది. భారతాదిని చొప్పుపద్యములో—

“సౌతి రువాచ—గద్యమ్. జనమేజయః పారిక్షిత స్సహస్రాత్రాతృభిః కురుక్షేత్రే దీర్ఘ సత్ర ముపాస్తే”—ఇత్యాదిగా మూఁడుపుటల గ్రంథమును, సంభవ పర్వమున—

“శంతనుః ఖలు గణ్గాం భాగీరథీ ముపయేషే. తస్యా మన్య జ్ఞే దేవ వ్రతోనామ—య మాహు ర్భిష్మ మితి—” ఇత్యాదిగా రెండుపుటలకథయుఁ గనుఁ బడుచున్నవి ¹. ఈభాగములు చదివినవారికిఁ జక్కని చిన్నచిన్న వాక్యములతోడి వీని శైలి యా నాటి గద్యరచన డెలుపఁగలదు. భరతాచార్యుఁడు మొదలగువారు నాట్యశాస్త్రాదులం దింతకంటె నించుక ప్రాథముగా గద్యభాగములు చేర్చియున్నారు. భాసకాళిదాసాది మహాకవులు తమరూపకముల మనోహరవచనము వ్రాయుట విదితము గదా ! అయినను, మహాకవిచంపీకిఁ బూర్వ మంతయు గద్య మైనకావ్యము లే చనుట నిజము. దీనికి మార్గదర్శి యతఁడే. “పాదబద్ధము కాని పదనముదాయము గద్యము. అది, ఆఖ్యాయక—కథ—అని ద్వివిధము—నాయకుఁడే స్వయముగాఁ జెప్పున దాఖ్యాయక. నాయకుఁడు గాని, అన్యుఁడు గాని చెప్పునది కథ” అనుచు గద్యలక్షణము తెల్పి, కథాఖ్యాయకలకు భేదము లేదు, అది రెండు సంజ్ఞలతోడి యేకజాతి యని నిర్ణయించినాఁడు. భామహుఁ డతనిమతము ఖండించుచు, “నాయకుఁడు చెప్పునిజవృత్తాంత మాఖ్యాయక యగును. అందుచ్చాసము అనుభాగము లుండును. అన్యులు చెప్పునాయకునిచరితము కథ. అందుచ్చాసము లుండవు” అని నిర్ణయించెను. ఇట్లు నిర్ణయభేద మించుక తన వచ్చినను, అది యంత గణనియముగా లేదు. దశకుమారచరితములో రెండుపద్ధతులును గనవచ్చును.

రాజవాహనాదిదశకుమారుల చిత్రచరిత్రలు కలది యగుటచే దీని కీ పేరు వచ్చింది. కథలు పదిమంది వైనను, అన్నిటికి నైక్యము చక్కగా నున్నది. మగధదేశరాజగు రాజహంసుఁడు మాలవరాజుచే నోడింపఁబడి యడవిపా లగుటతోఁ గథ ప్రారంభ మగును. రాజవాహనాదహరవర్మాదులు పడినకష్టములు, వారందఱు కలియుట, రాజ్యము మరల సంపాదించుట, రాజహంసుఁడు వాస ప్రస్థుడై యుండుట, యనునవి యిందలి ప్రధానవిషయములు. ఈ కథలో ముఖ్యముగా వామదేవుఁ డనుఱుషి కెక్కువ సంబంధము కల్పింపఁబడినది. శైలి మృదుమధురము. కొన్నిచోట్ల దీర్ఘసమాసము లున్నను, చిన్నచిన్నవాక్యములే యెక్కువగా నున్నవి. కుమారోత్పత్తి ద్విజోపకృతి సోమవత్తచరితము పుష్పద్వీపచరిత్ర అవ వ్రాసుందరీశరిణయము, అనునైదు విషయములు కలదిపూర్వ పీఠిక. రాజవాహనాదు రెనమండుగురు కుమారులతోడి యెనిమి దుచ్చాసములు ప్రధానగ్రంథము. రాజ్యప్రాప్తి యుత్తరపీఠిక. అనువిధమున నిది మురైఱగుల

నున్నది. ముద్రచదునైన దీనివ్యాఖ్యలలో, పదదీపిక పూర్వపీఠికకును, తక్కిన గ్రంథమునకు, పరచంద్రికా ఘాషకా లుబుదీపికలును గనబడుచున్నవి. ఇవి గాక భోసలరాజాస్థానములోని ఘనశ్యాముడు రచించినబీష్పణ మొకటి వేఱుగా నున్నది. దీనిపేరు సంజీవనము. ఇందలియవతారికలోని —

“అథ భోజనభాయాం కాశిదాన భవభూతిప్రముఖవ దఖిల మాననీయోభాజ ఇవ కాచందరీసంజ్ఞాం, వశకుమారచరితాభ్యాం ప్రహేళికాం రచయిష్యన్....” అను వాక్యమునుబట్టి యావ్యాఖ్య భోజప్రబంధములోని కథలు నమ్మి తరువాతఁ బుట్టిన దని స్పష్టమగుచున్నది. మూలములోని మంగళాచరణమైన బ్రహ్మాండచ్చత్రండ’ ఇత్యాది శ్లోకము నుత్తరాంతమున, ప్రాసప్రక్రమ భంగము వచ్చినదని యిది యాక్షేపించి, ఇట్టిచోషములు సాయణ మాయణ భాస మల్ల కాశిదాసాదులకుఁ గూడఁ గల వనుచు సమర్పించినది.

ఆరంభమునుండియు దండికవిత్వము పండితలోకము నాకర్షించుచునే వచ్చినది. రాజశేఖరుడు దండికావ్యత్రయము త్రిలోకవిశ్రుత మని ప్రశంసించెను. ఇదియుఁ గావ్యాదర్శము గాక మూఁడవది యివ మిత్త మని యిప్పటికిని దేల లేదు. అం దందు శ్లేష యున్నను వాక్యములు ప్రసాదగుణభాసురములై ప్రవాహగం నడచు ననుట యిందలి విశేషగుణము. దీనిని, అప్పయామాత్యుఁ డనునొక కవి దశకుమారకథాసార మనుపేరఁ బద్యకావ్యముగా మార్చెను. అందు పూర్వ పీఠికమాత్రమే కలదు. అప్పయదీక్షితులు దశకుమారచరిత సంక్షేపముగా మార్చి యున్నాఁడు. దీక్షిత చక్రపాణికవి దశకుమారశేష మనుపేర దీని కుత్తరకథను బెంచి యొక పద్యకావ్యము నిర్మించెను. రాజాధిరాజగోపినాథుడు గద్యముగానే దశకుమారకథ యనుపేరఁ బెంచి వ్రాసెను.

“గోపినాథో ద్విజాధీశః సదాం కౌతుకహేతవే

దశానాం చ కుమారాణాం సంశోధయతి సత్కథామ్”

దానిఁడు ముందా సుబంధుడు ముందా యనువిషయము విమర్శకలోకమును గలఁబడెననిది. ఈదర్ప పాఠానసంకి. తమకు ముం దెందలో వ్రాసిన విమర్శలు పరిశీలించి ఆర్. వి కృష్ణమాచార్యులుగారు తాము ప్రకటించిన వాసవదత్త పీఠికలోను ¹ L. H. గోపాలగారు తా మాంగ్లీకరించిన వాసవదత్త పీఠికలోను ²

1. చూ. శ్రీరంగము ముద్రణము 1908-1908.

2. చూ. L. H. Gray's వాసవదత్త 1924.

విపులముగాఁ జరిపించి తమకుఁ దోచినట్లు సిద్ధాంతీకరించిరి. వీరిలో మొదటివారు సుబంధుని దాసునికిఁ దరువాతను వామనాచార్యునికి ముందును జేర్చిరి. రెండవవారు దాసుని కించుక పూర్వము ౧౫౦—౬౦౬ నడుమఁ జేర్చిరి. నేసివిషయము నారు లభించిన ప్రమాణములనుబట్టి నా సంస్కృతకవి జీవితము రాలి ముద్రణలోనే నిర్ణయించితిని¹. ఇపు డందలి చర్చయంతయు నిందుగ్రహించుట చర్చితచర్చణము. శ్రీకృష్ణమాచార్యులుగారి యభిప్రాయమే నేను ౧౯౧౧ లోఁ దెలిపి యున్నాను.

‘కవీనా మగళ ద్దర్శో నూనం వానపదర్తయా’²

అనుచు దాసుని హర్షచరిత్రలోఁ గనఁబడు ప్రశంసకుఁ బాత్రమైనది సుబంధువానపదర్త కా దనియు, పరంజల్యాదులనుతి గన్న యావానపదర్త రరువాత మృగ్యమైన దనియు విశ్వసించినవారి కిందు వాదమే కనఁబడదు. కావున దాసుని హర్షచరిత్రయే ముం దను నిశ్చయమునకు వత్తము.

బాణుఁడు కావ్యకుష్టరాజహర్షవర్ధనుని ‘యాస్తానకవి. కీర్తి. ౬౦౬—౬౪౫ నడుమ నున్నవాఁడు. హర్షచరిత్ర నింతకు మున్ను పరిశీలించి యున్నాము. ఇఁక నితని కాదంటి. ‘బాబోచ్చిష్టం జగత్సర్వ’ మృను సూక్తికి నిదానమైన యీ కావ్యము లోకవిశ్రుతము. ఇందలికథ బృహత్కథలోనిది. దానిని బాణుఁడు మెఱుఁగుపెట్టి ప్రకాశింపజేసెను. “అస్తి కవిసార్వభౌమో వాత్సామ్యయనవంశసంభవో దాసుః” అని నిజస్థితి గావించుకొనఁ దగినవిషయైర్వ కవిత్వతముల చెలయునితఁడుకాదంటి రసజ్ఞానా మాహరోఽపి సరోచతే’ యనుసూక్తికి నిదానమైన యీ మహాకృతి రచియించి యశఃకాయఁడై చెలయుచున్నాఁడు. కాదంటికవిత్వము కఠినమే కాని, కష్టపడి చదివినవారికి సకలశబ్దార్థవిజ్ఞానముతో రసజ్ఞత కూడ సిద్ధించును. చదివిన కొలఁదిని, కథయే పాఠకుని ముందుకుఁ ద్రోయుచుండును.

ఇం దవాంతరకథ లెన్నేని కలవు గాని ప్రధానకథ కాదంటి చంద్రాపీఠు లకు సంబంధించినది. ఇందలి ప్రధానరసము శృంగారము. తక్కిన రసములుకొన్ని యంగములుగా వర్ణింపఁబడినవి. ఈకావ్యములోని కల్పనా చమత్కృతియు వర్ణనా చమత్కారము ననన్యాయకములు. చంద్రాపీఠునికి కుతనానుఁడు గావించిన యువ దేశ మెన్నిసారులు చదివినను వినుగుపుట్టదు. అచ్చోదనరౌవర్ణనమువంటి వర్ణనము మరలఁ గనఁబడదు. ఇట్టి మహాకృతి సమాప్తము గాకుండఁగానే బాణుఁడు దివం

1. చూ. మదీయ‘సంస్కృతకవి జీవితము ప్రథమముద్రణము 1911.

2. ఈశ్లోకము దాసుని దగునా కాదా యను విషయము విచారణీయము.

గతుఁడు కాఁగా, ఇతని కుమారుఁడు భూషణభట్టు తంత్రిమార్గ మనుసరించి దీనిని బారిచెను. అది కారణముగా బాణునిరచన పూర్వభాగము కుమారుని రచన యుత్తరభాగము నని చెప్పఁబడుచున్నది. విరహాపీఠ యగు కాదంబరి మాటలు పత్రలేఖ వచ్చి చంద్రాపీఠునికి వినిపించుటతో నుత్తరభాగ మారంభ మగును. ఇందు కాదంబరి చంద్రాపీఠులు మృతి నొంది మరల జీవించుట, వారి వివాహము మహాశ్వేతాపుండరీకుల సమాగమము, వారి మహిమానువర్ణనము, మొదలగు విషయములు కలవు. తంత్రివల్ల రచింపఁదలఁచినకథ వినియున్నవాఁడు గావుననే యీకథ యిట్లు పూర్తిచేయఁగలిగెను గాని, మఱొకఁడైనచో నిది యిట్లు సమాప్తి గాంచియుండదు. ఇతని కవిత్వము తంత్రికవిత్వమువలె నుండదుగాని దానిచాయ కొంత లేకపోలేదు.

ఈకృతికి సంగ్రహముగా, పద్మోర్ధరాజు నానతిని, కాశ్మీరీయుడైన కాశీనాథ కవి సంక్షిప్త కాదంబరి రచియించెను.

“కాశ్మీరాభిజనో ద్విజ స్సుమతిమాన్ దృష్ట్వాతు కాదమ్బరీం
బాణాఘ్నేన కవీశ్వరేణ రచితాం దీర్ఘాం సుగూఢార్థకామ్,
కాశీనాథసమన్యాయా సువిదితః పద్మోర్ధనాభప్రభో
రాదేశా దకరో దిమాం సులలితాం సంక్షిప్తకాదమ్బరీమ్”

మణిరామకవి యనునింకొకఁడు కాదంబర్యర్థసార మనుపేర నొక పద్య కావ్యము రచియించెను. నవీనులును దీనిని సంగ్రహించి వ్రాసియున్నా రనుట విదితము.

బాణుఁడు, భానకాశిచానులను, ఆధ్యరాజ హరిచంద్ర ప్రవరసేనులను బృహత్కథా ప్రాచీన వానపదత్తదులను బ్రశంసించి, దండినిగాని దశకుమార చరిత్రను గాని పేర్కొనలేదు. ఇందుకుఁ గారణము చండి యితనికి నలువదియేఁబదియేండ్ల లోపలి పూర్వుఁ డగుట గాక మఱేమియుఁ గనఁబడదు. తదర్వాచీన మహాకవుల యందఱిమెప్పు గాంచినచండినే స్మరింపనివాఁడు, కొంచఱు విమర్శకులమాట నిజమని నమ్మినను, తనకుఁ దూర్వము ముప్పది నలువది యేండ్లలోపలివాఁ డయిన సుబంధుని వానపదత్తను గొండంతచేసి స్తుతించునా? ఎక్కడిమాట!

వామనుని కావ్యాంకార సూత్రవృత్తిలో సుత్కలికాప్రాయమున కువా హరణముగా ¹ వాసవదత్తలోని యొకవాక్య మువాహరింపఁబడుటయు, భవభూతి నాటకములలోని కొన్ని వాక్యములు చిన్నచిన్న మార్పులతో వాసవదత్తలోఁ గనఁ బడుటయుఁ గారణములుగా, వారియిద్దరికి నడుమను సుబంధుఁడు క్రీ. 250 ప్రాంతమున నుండియుండు ననవచ్చును. ఎట్లయినను వామనునికిఁ బూర్వుఁడు. ఇంతకంటె నితనిఁగూర్చి యేమియుఁ దెలియరాదు. ఇతఁ డద్వైతుఁడగు బ్రాహ్మణుఁ డని మాత్రము మంగళాచరణ శ్లోకము తెలుసఁగలదు.

వాసవదత్తాకథ బృహత్కథనుండి తీసికొనఁబడి కొన్నిమార్పులతోఁ జక్కఁగాఁ దెలిగినది. వాసవదత్తతంత్రి యుజ్జయినీ రాజగు ప్రద్యోతుఁ డని మేఘ సందేశరత్నావళ్యాదులు చెప్పుచున్నవి. బృహత్కథామంజరీ కథాసరిత్సాగరములు చండమహాసేనుఁ డనుచున్నవి. ఇది కుసుమపుర రాజగు శృంగారేశఖరుఁడను చున్నది. వాసవదత్త యువయనుని బెండ్లియాడెనని తక్కిన యన్నిటఁ గలదు. ఇందు, తండ్రి పుష్పకేతున కీయఁదలఁచి యుండ వాసవదత్త కందర్పకేతుని వరించి యతనిచేఁ గొనిపోఁబడె నని యున్నది. ఇట్టిమార్పు లున్నను, సుబంధుఁడు బృహత్కథ నెఱిగినవాఁ డనుటకుఁ గథామధ్యమున నున్న-అపూర్వా బృహత్కథా మయా శ్రుతా ప్రత్యక్షీ కృతా చ-అను వాక్యము నివర్తన మగును.

ఇందు, కథానాయకుడైన చింతామణిపుత్రుఁ డగు కందర్పకేతువు చక్కని యువతిని గలలోఁ గాంచుట మిత్రునితోనడవి కేగుట, అచ్చటి జంబూవృక్షము మీఁదిపక్షులు చెప్పుకొను కథలో, వాసవదత్త కందర్పకేతుని గలలోఁ జూచి యతని వరించియున్న దనుమాటలు వినుట, ఆమె తమాలిక యనుశారికను రాజ పుత్రునివద్దకుఁ బంపుట, అదియు నచ్చటికేవచ్చి యుండుట మొదలగు విషయము లతిమనోహరముగా శృంగారరస ప్రధానముగా వర్ణింపఁబడినవి.

ఈకావ్యము క్లిష్ట మనుట కితని మాటలే ప్రమాణము.

“ప్రతిష్ఠాక్షరశ్లేషమయప్రశస్తివిన్యాసవై దగ్ధ్యనిధిం పరిబంధమ్,
సరస్వతీదత్తవరప్రసాద శృకేర్ సుబంధు సుజన్తై కబంధుః”

పూర్వోక్తగద్యప్రబంధములవలె నిదియు దేశీయులను విదేశీయులనుగూడ నాకర్షించినది. దీనికీజగద్ధరుఁడు తత్త్వదీపినియు, మేధావికులజాతుఁ డగుతివికముఁ

దొక వ్యాఖ్యయు మఱియొకఁడు కవిసింఘసుదానుచిందువును, సర్వచంద్రుఁడు టిప్పణమును చాళరామ వాచస్పతి యొకటికయు, నిర్మించిరి. ఆకాలమున వెలసిన పైమూఁదాధ్యాయకలును పతనసౌత్యవహారమున వ్యాప్తికెక్కి త్రావ్యమైన కథల చేతను జక్కని కల్పన చేతను రసము చేతను గూడ విద్వల్లోక మాకర్షించినవనుట సత్యము.

క్రీ. ౧౦౦౦-౧౦౫౦ నడుమ భోజుని పెత్తంద్రియగు వాక్పతిరాజువల్ల 'సరస్వతి' యని పిలువఁబడినవాఁడును, భోజదేవుని మన్నన గాంచినవాఁడునగు ధనపాలుఁ డను జైనకవీంద్రుఁడు నిర్మించిన తిలకమంజరి చాలావఱకుఁ గాదంబరిని బోలినప్రాచ్యగద్యకావ్యము. ఇం దయోధ్యాపురరాజైన మేఘవాహనునికి మదిరావతి యనుభర్తృపత్నియం దుదయించినహరివాహనుఁడు తిలకమంజరి యను విద్యాధరకన్యను మోహించుట వారిషరిణయము మొదలగువిషయములు శృంగార భరితములై పర్ణింపఁబడినవి. ఇది భోజమహారాజు వినోదమునకు నిర్మింపఁబడిన స్త్రీక్రిందిభ్లోకము చెప్పుచున్నది.

“నిశ్శేషవాఙ్మయవిదోఽపి జినాగ మోహైః,
శ్రోతుం కథా సృముపజాతకుతూహలస్య
త స్యావదాతచరితస్య వినోదమోతో
రాజ్ఞః స్ఫుటాద్భుతరసా రచితా కథేయమ్”

భారతకథాశ్రయమైన ద్రౌపదీచరిత మనుచిన్న గద్యకావ్య మొకటి యున్నది. అందు ద్యూత మాదిగా ద్రౌపది పడినపాట్లు వర్ణింపఁబడినవి. కవిపేరు తెలియదు—రామాయణకథాశ్రయమైన రామకథ యనుగద్యకావ్యము, ఆదిత్య వర్మయాజ్ఞచే వాసుదేవకవి రచించెను. వీ రిద్దఱి నివాసాదులుగూడఁ దెలియరావు. వచనశైలి సరసముగానే యున్నది.

వీరనారాయణ చరితాదిగద్యకావ్యములు కొన్ని ప్రసంగవశమునఁ బూర్వ ప్రకరణములఁ దేర్చినఁబడినవి. అవిగాత, అగస్త్యకవికృతమై కృష్ణచరిత నును నది యొకటి యమృదితమైన దున్నది. ఇంకలి విషయము భాగవతము ననుసరించిన శ్రీకృష్ణకథ. ఈ యగస్త్యుఁడు మఱము పూర్వము తెలిసికొన్న విద్యా నాథుఁడేమో. కవిత్వము రసవంతము ప్రౌఢమునై యెప్పుచున్నది. లిఖితపుస్తకములకడపటఁ గొన్నిభ్లోకములు కలవు. వానికైలియు మనోహరముగా నున్నది.

వీటినిబట్టి ప్రతాపరుద్రీయకర్తయే యీయగస్త్యుడను భావము దృఢపడుచున్నది. ఈగ్రంథము ప్రసిద్ధభాగవతకథ నాశ్రయించుటచే వ్యాప్తికి రాక మఱుఁగుపడి పోయినది. దీనితుదిశ్లోకములు వ్రాతప్రతిలో నిట్లున్నవి.

“శ్రవశ్శూలస్థూలంకరణభణితిగ్రన్ధినిపుజైః
కవింమన్యై రన్యైః కిమిహ బహురోమస్థహరిజైః,
విమర్శాదర్శాన్తః ప్రతిఫలదలఙ్కారరచనై
రగస్త్యః పౌరస్త్యా ననుసరతి సూక్తై స్సుచుననః”

“అనాదృత్య శ్లాఘ్యాన్ భువి కవినిబద్ధా నభిరతిం .
కృతో వైయాసిక్యాం రచయితు రగస్త్య స్యవిదుషః,
వసన్తి వాద్దేవీ కృతిని రసనాగ్రే వితనుతే
న పర్యక్తే పక్షేరుహి మహతి శక్తే విహరణమ్”

జైనకవియగు వాదీభసింహుని గద్యమణియు వ్యాప్తికి రాలేదు. దీనిని మొన్నమొన్న వాణీవిలాసముద్రాలయమువా రుద్ధరించిరి. ఈకవికి, ఓడయడేవుఁడనినామాంతరము.

“స్థేయా దోషయదేవేన వాదీభహరిణా కృతః
గద్య చిన్తామణి ర్గోకే చిన్తామణి రి వాపరః”

జినశాసనముగా ఖ్యాతి గన్నయిది జైనమతకథాశ్రయమై నిర్దుష్టభాషా భాసురమై వెలయుచున్నది. ఇందు పదునొకండులంబకము లనుప్రకరణములు గలవు. ఈకవి క్రీ. పదునొకండవశతాబ్ది ప్రాంతమువాఁడు—మాధవానలకామ కందలానామమున నొకకల్పితకథాగద్యకావ్య మున్నది. కవిపేరు తెలియదు. దీనికి మాధవానలకథ యనునది సంగ్రహనామము. ఇది కొంతకాలము ప్రచారములో నున్నట్లు భట్టవిద్యాధరునిశిష్యుడైన యానందకవి దీనిని సంగ్రహించి రచించినమాధవానలశృంగార కావ్యమువల్లఁ దెలియుచున్నది. ఇదియును గద్యమే—విష్ణుశర్మపంచతంత్రమును సంగ్రహించి పంచోపాఖ్యానసంగ్రహ మను పేర ననంతభట్టు గద్యకావ్య మొకటి నిర్మించెను.

“పదవాక్యప్రమాణజ్ఞో ఒనస్తభట్ట ఇతిశ్రుతః
భట్టశ్రీనాగదేవస్య తనూజః కాణ్వుశాభినః,
కౌతుకా త్తన్యతే తేన పంచోపాఘ్వానసంగ్రహః”

చ ం పు కా వ్య ము లు.

రఘువంశాదికపద్యమునకును దశకుమారచరితాదిక గద్యమునకును విలక్షణమై తరువాతఁ దదుభయాత్మక మైనకావ్య ముదయించినది. అదే చంపుపు. దీనిని ఐక్యంధ్రు పెక్కువిధముల వర్ణించిరిగాని భోజవేంకటాధ్వరులచంపూప్రశంసయెంతయు సమర్థమగుచున్నది.

“గచ్ఛానుబంధరసమిశ్రితపద్యసూక్తి,
ర్హస్యద్యాహి వాద్యకలయా కలితేవ గీతిః”
“అథ తే హి తయోః ప్రయోగ ఉభయో రామోదభూమోదయం,
సంజః కన్యహి న స్వదేత మనసే మాధ్వీకమృద్వీకయోః”

మన కిప్పుడు తెలియవచ్చినంతలో సీకావ్యముల మొదటిది త్రివిప్రమభట్టు నలచంపుపు. ఈకవి శ్రీ. ౯౦౫ ప్రాంతమువాఁడు, ఇతఁ డవతారికలో సారస్వత కవివాక్కుల నిట్లు స్తుతించియున్నాఁడు.

“అగాధాన్తః పరిస్పందం విబుధానన్త మన్దిరమ్.
వన్దే రసాన్తరప్రాథం ప్రోతఃసారస్వతం మహత్
ప్రసన్నాః కాన్తిహారిణ్యో నాన్తేషవివక్షణాః,
భవన్తి కన్య చి త్పుణ్యై ర్ముఖే వాచో గృహే త్రియః”

ఏ డుచ్చాసములయీగ్రంథమున నలదమయంతులవరితము వర్ణింపఁబడినది. దీనికి మూలము భారతములోనినలకథ. దమయంతీచంపూకథ యని దీని నామాంతరము. దీనికి జైనపండితుఁ డగుగుణవినయగణి వివృతి నిర్మించెను. అందలి యవతారికలోని—

“శ్రీచణ్డపాలోఒర్ర కియత్పదానాం, యద్యప్యనిన్ద్యాం వివృతిశ్చుకార,
తథాపి తచ్ఛేషపదార్థసార్థ, ప్రకాశనా త్తం వివృణోమి చమ్పూమ్”

అనుదానినిబట్టి చండపాలునిగచ్ఛద్వ్యాఖ్య నితఃఁడు మఱికొంత వివరించె నని తెలియుచున్నది. ఈటికతోడిమూలము ముద్రితమై వ్యాప్తిలో నున్నది.

క్రీ. ౯౫౮ లో, జైనసోమదేవుఁడు రచించినయశస్తిలక చంపుపుగూడఁ బ్రసిద్ధ మైనదే. ఇది యజ్ఞకర్మనిరాసముతో జైనమతమును వ్యాపింపజేయునుద్దేశమున జనించినది. దీని కించుకపూర్వమో లేకపరమో తెలియ నవకాశములేదు గాని, జీవంధరచంపుపు గూడ, ఆకాలమందలి దనవచ్చును. దీనికర్త హరిచంద్రుఁడనుజైనకవి. ఇతఁడు, బాణభట్టుహర్ష చరితావతారికలో స్మరించిన ధర్మారహరి చంద్రుఁడు కాఁజాలఁడు. పదునొకండులంబకములయీకృతిలో విజయాసత్యంధరుల పుత్రుఁడైనజీవంధరరాజుచరిత్ర వర్ణింపఁబడినది. ఇదియుఁ దైదానివలె జైనమత వ్యాప్తి నుద్దేశించినదే.

దీనితరువాత గణనకు వచ్చునది, ఉదయసుందరీకథ. దీనికర్త సోడ్డలుఁడు. కాయస్థ కులమునఁ బుట్టిన యీకవి తమవంశమునకు మూలపురుషుఁడు శిలా దిత్తునిభ్రాత యైనకలాదిత్తుఁడనియు అతఁడు శివునిసన్నిధి నుండుకాయస్థుఁడనుపేరు గలగణ పురుషుని యవతార మనియు గ్రంథాధిని దెలుపుచుఁ గాయస్థ వంశమహత్త్వమును వర్ణించుకొనియున్నాఁడు. కోంకణమునకుఁ గృమముగా రాజులైన ఛిత్తరాజు నాగార్జునుఁడు ముమ్మణిరాజు, అను రాజసోదరుల సత్కారముల నందినవాఁడ ననియు, అటదేశరా జైనచాళుక్య వత్సరాజు నాస్థానమునఁ దాను గౌరవింపఁబడినవాఁడ ననియుఁ దెలుపుకొనియున్నాఁడు. ౧౦౨౬ లోని ఛిత్తరాజుశాసనమును, ౧౦౬౦ లోని ముమ్మణిరాజుశాసనమును, ౧౧౦౫ లోని(చాళుక్య) వత్సరాజపుత్రుఁడైనప్రతిలోచన పాలుని శాసనమును గనవచ్చుటంబట్టి¹ యారాజుల నెఱిగినసోడ్డలుఁడు క్రీ. ౧౦౦౦-౧౦౭౦ నడుమ జీవించియున్నవాఁడని తెలియవచ్చును.

ఉదయసుందరీకథ యెనిమిదుచ్ఛాసముల గ్రంథము. తక్కినకొన్ని చంపు పులందువలెఁ గాక యిందు గద్యభాగ మెక్కువ. ఈకవి యవతారికలో బాణభట్టును అతనిహర్షచరితమును మిక్కిలి ప్రశంసించుటకుఁ దగినట్లుగా నింపలిరచనము చాలావఱకు హర్షచరిత్రగద్యరచనను బోలి జిగిగా నుండును. ఇందలిరథ కల్పితము. ప్రతిష్ఠాననగరరా జగుమలయ వాహనుఁడు నాగలోకనాథుఁడైన శిఖండితిలకునికూతురగునుదయసుందరిని, శ్రీవిష్ణువు సాగరకన్య యైనలక్ష్మిని

వలెనే పరిణయ మయ్యె ననువిషయము సరసముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈగ్రంథము చిరకాలము ముద్రితము గాక పడియుండుటవల్లఁ బాఠకలోకమున కపరిచితమైనది గాని ప్రసిద్ధము లైనచంపువుల కిది యేవిషయమందును దీసిపోదు. బరోడాసంస్థానమువారు దీని నుద్ధరించి ప్రకటించుట భాషాభాగ్యమే.

తరువాత గ్రహింపఁదగినది చంపూరామాయణము. దీనికవి ధారానగరాధీశుఁ డగుభోజమహారా జుని చిరకాలప్రసిద్ధి. బహుకవులను బోషించినవాఁడును స్వయముగాఁ బెక్కుకృతులునిర్మించినవాఁడునగు నితనిసరస్వతీకంఠాభరణాదికృతులను బహుకరించినతరువాతిలాక్షణికు లెవరునుగూడ నితని కవిత్వమును శంకించి యుండలేదు. దీనికి భోజచంపు వనుపేరే లోకప్రసిద్ధము. ఇందలి యుద్ధకాండము పూరించిన లక్ష్మణకవ్యాదులుగూడ నిది యితని దగునా కాదా యని సంశయింప లేదు. అట్టియెడ నెట్టికారణమును జూపకయే ఏ. బి. కీతుపండితుఁడు “భోజరాజున కారోపింపఁబడిన రామాయణచంపువు మిక్కిలి యరుచికరము గా నున్నది. నిస్సందేహముగా నది యారాజుకంఠఁ దరువాతను, అనేక చంపువులతరువాతను బుట్టినది”అనుచు నెట్లు వ్రాసెనో తెలియకున్నది¹.

ఆంధ్రదేశమందు సంస్కృత విద్యార్థి చంపువులు చదువ నారంభించునపుడు ముందు చేతఁ బట్టునది రామాయణచంపు వనుట సువిదితము. ద్రవిడ దేశమందును గర్ణాట దేశమందును గూడ నెక్కువగా నిది ప్రచారములో నున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఉత్తర హిందూదేశమున నిది మిక్కిలి వ్యాపించిన దనుటకు దీని యముద్రితపుస్తకముల బాహుళ్యమే సాక్షి. అట్టియెడ నిది రుచిహీన మెట్లయినదో! అట్లయినచో లోక మింతగా దీని నేల యాదరించెనో! కావున, కీతుపండితుఁ డిది భోజరాజకృతము గా దనుటయు రుచిహీన మనుటయుఁ గూడ నసంగత మని చెప్పవలసియున్నది.

చంపూరామాయణ మాఱుకాండము లైనను భోజునికవిత సుందరకాండాంతమే. ఇతనికవిత్వ ముదాత్తమై రావతీని చూపుచుండును. ఇందుకు ధర్మబోధకము ధర్మశాసనము నైన నమస్మియారూప మంగళాచరణమే నిదర్శనము.

“ఉచ్చైర్గతి ర్జగతి సిద్ధ్యతి ధర్మత శ్చే,
 ర్తస్య ప్రమాద వచనైః కృతకేతరై శ్చేత్,
 తేషాం ప్రకాశనదశాపి మహీసురై శ్చే,
 త్తా నంతరేణ నిపతే త్క్వసు మత్ప్రణామః”

ఇది రామాయణమున కెక్కువ దగ్గఱగా నున్నను, ఇందలి సరసకల్పన ములు రసోచితవర్ణనములు మృదుపదలాలిత్యము మొదలైన సుగుణములు దీని స్వాతంత్ర్యమును జాటుచునే యున్నవి. సత్కథతో సరస మైన వైదుష్యము నేర్ప నిది గురు వగు ననుటకంటె దీనిఘనతను వర్ణింపఁ దనిలేదు. ఇందలి యుద్ధకాండము నిర్మించిన లక్షణకవి—

“భోజేన తేన రచితా మపి పూరయిష్య
 న్నల్పీయసాపి వచసా కృతి మభ్యుదారామ్
 న బ్రీడితోఽహ మధునా నవరత్నహార
 సంగేన కిం తు హృది ధార్యత ఏవ తన్ముః”

అని చెప్పినమాటలే యిందుకుఁ జాలును. ఈ కవి యెప్పటివాడో తెలియ కున్నది. కాని, క్రీ. ౧౭౦౦ ప్రాంతము వాడును, తంజావూరు భోసలరాజుల యాస్థానములోని వాడును, ఇంతకు మున్ను పేర్కొనఁబడినవాడు నగుఘన శ్యామునికిఁ బూర్వఁ డనిమాత్రము తెలియుచున్నది. ఈ ఘనశ్యాముఁడు లక్షణ కవివలెనే తానును యుద్ధకాండము రచించి. లక్షణకవి యుద్ధకాండముతోఁ గూడ దీని కంతకును వ్యాఖ్య నిర్మించియున్నాఁడు. ఇతని యాకాండము గాని, ఆ వ్యాఖ్య గాని ముద్రితములు కాలేదు. లక్షణుని యుద్ధకాండము కడపటి శ్లోకము నకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు, నాగాంబికా గంగాధర పండితుల పుత్రుడైన లక్షణకవి మహారాష్ట్ర దేశమందలి భాగానగర మనఁబడెడి యంశనగరమునకుఁ జేరిన యగ్ర హారమున నివసించిన వాడని తెలిపియున్నాఁడు.

ఘనశ్యాముఁడు తన యుద్ధకాండము నవతారికలోఁ దాను బదునెనిమిది యేండ్ల వయస్సున యుద్ధకాండము నిర్మించినట్లును, తనపేరు చొండాజిపంతుఁ డయినట్లును, ఈ క్రింది మాటలతోఁ దెల్పి యున్నాఁడు.

“లే నాష్టాదశవత్సరేణ కవినా చాణ్డాజిపంతేన చ
శ్రీమా నారచిత ఛిరాయ జయతు శ్రీయుద్ధకాండో ముదా”

మఱియు, వ్యాఖ్యావతారికలోని యితని మాటలివి:—

“శ్వాసా యస్య నిబన్ధనా న్యనుపమః కంఠీరవోఽయం కవిః
క్రీడాచంద్రతి చాణతి ప్రబలతి క్షేమేంద్రతి ప్రౌఢతి
శ్రీకంఠ త్యపి భర్తృమేఠతి పునః శ్రీసార్వభౌమ త్యహో
నై కోవా నవఖండభూమిషు గుణం గృష్ణాన్ విభు ర్భోజతి”

“పంచాశత్కృతయశ్చ సట్టయముఖాభాః కాళిదాసాధిక
స్యా న్యై తస్య మహాకవే ర్మమ ఘనశ్యామస్య వాచే నమః”

దీనినిబట్టి యుద్ధకాండరచన కాలమునందు చాండాజిపం తనబడు నితఁడు చంపూవ్యాఖ్యా కాలమున ఘనశ్యాముఁ డనఁబడె ననియు, బాణాదికవులతోఁ దన్నుఁ బోల్చుకొనుటయే కాక కాళిదాసుకంటె నధికుఁడ నని వ్రాసికొన్న యితఁడు మహా గర్వపరిపూర్ణుఁ డనియు, ఇదే కారణముగా మహిషశతక కర్తయగు వాంఛేశ్వరుఁ డితని సన్యాపదేశముగా చూడె ననియుఁ డెలియ నయ్యెడి.

కామాక్షీ రత్నశేఖ దీక్షితుల పుత్రుఁడైన రాజచూడామణి దీక్షితులు భోజ చంపువుఁ బూరించుచు మఱియొక యుద్ధకాండము నిర్మించెను, కవిపేరు తెలియని యింకొక యుద్ధకాండ మున్నది. ఇవియు సముద్రితములే. ఎట్లయిన నన్నిటికి ముందు లక్ష్మణచిదిదే పుట్టిన దనుట సత్యము.

భోజచంపువునకు సాహిత్యమంజూషిక పదయోజన యను మఱి రెండు వ్యాఖ్య లాంధ్రదేశమునఁ బుట్టినవి. ఇందు, మొదటి దన్ని దేశముల మూలముతో ముద్రిత మైనది. దానికర్త పంచాన్వయసంజాతుఁడు శాండిల్యగోత్రుఁడు త్రైలింగదేవీ యుఁడు భన్వంతర్యవతార నిఖిలవిద్యా సార్వభౌమ కొండుభట్టునకును గంగాధిక కును బుత్రుఁడు రామచంద్రపండితుఁడు. పదయోజనా వ్యాఖ్య పుట్టినపిదపనే యితని మంజూషిక పుట్టి యుండు నని యవతారికలోని మాటలను బట్టి తెలియవచ్చును. ఇది యుత్తమ వ్యాఖ్య యగుట విదితము.

పదయోజన ముద్రితము కాలేదు గాని, అచ్చుపడఁ దగినదని చెప్పఁగలను. దానికర్త మల్లినాథుని వంశములోని నారాయణపండితుఁడు. ఇతఁ డవతారికలో

మల్లినాథవంశ క్రమము వర్ణించి యున్నాడు. జగద్విఖ్యాతవ్యాఖ్యాత యగుమల్లినాథసూరివంశ పురుషులవిషయమై చరిత్రకర్తలు కొంతభేదము చూపుట కలదు. ఆ వంశములోని తమి యిచ్చిన యీపురుషక్రమము చరిత్రవిషయమున సత్యము తెలుపఁగల దని యిందు చూపుచున్నాను.

కోలచల మల్లినాథుఁడు శతావధాని వీరరుద్రహుణితుఁడు. అతని కొడుకు కప్పరిశ్రాంతకల్పకారికావృత్తికర్త మంత్రవేత్త—అతని పెద్దకొడుకు మల్లినాథుఁడు. రెండవకొడుకు పెద్దిభట్టు మహాపాఠ్యాయుఁడు, మాతులేయుని క్రతువునందు సర్వజ్ఞునిచే సత్కరింపఁ బడినవాఁడు, నైషధము జ్యోతిషము మొదలగువాని వ్యాఖ్యాత—అతనికుమారుఁడు కుమారస్వామి ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత—అతని పుత్రులు మహాదేవుఁడు మొదలగు నలుగురు—మహాదేవుని తనయుఁడు శంభుఁడు విశ్వజిట్టాగకర్త—అతని కొడుకు భాస్కరుఁడు—అతని తనూజుఁడు నాగేశ్వరయజ్ఞ సర్వతో ముఖయాజి—అతని రెండవకుమారుఁడు వేదవేత్త కవి యగు కొండుభట్టు—అతనికొడుకు నాగేశ్వరయజ్ఞ. అతనిభార్య నరసక్క—వారి యిద్దఱిపుత్రుఁడు నారాయణుఁడు. అతఁడు చంపూరామాయణవ్యాఖ్యాత—దీనినిబట్టి కప్పరిపుత్రుడైన పెద్దిభట్టు తనయన్నపేరఁ బ్రసిద్ధవ్యాఖ్యలు నిర్మించినట్లు తెలియవచ్చును. ఆంధ్రలోకమున నట్టివాడుకయుఁ గలదు. కొన్ని శిశుపాలాది కావ్యముల వ్రాత ప్రతులలో వ్యాఖ్యాంతములందు పెద్దిభట్టు పేరుగూడఁ గనఁబడుచున్నది.

భోజలక్ష్మణకవులను స్మరించుచు, ఉత్తరరామాయణకథ నుత్తరవంపువుగాఁ బెక్కండ్రు రచియించినట్లు కనఁబడుచున్నది. వానిలో, తంజావూరు పాలకుడైన యేకోటిరాజు ముత్రియైన గంగాధరామాత్యుని కొడుకగు భగవంతురాయఁడును, ప్రసిద్ధవేంకటాధ్వర కవియు, శ్రీనైలాంబ వేంకటాచార్యపుత్రుఁడు రాఘవుఁడును, మంగాంబ వేంకటాద్రి తనయుఁడు వేంకటకృష్ణకవియు, రచియించినవి చెక్కుచెదరక యముద్రిత గ్రంథాలయములఁ దపస్సు చేయుచున్నవి.

చంపుభారతము. అనంతభట్టకృతమైన పన్నెండు స్తంభకముల యీకృతిపతన పాఠవ్యవహారప్రసిద్ధము. దీనికి, కురవిరామకవి నిర్మించినవివర్ణమును, సరసింహాచార్యుఁడు రచియించిన సరస్వతీ విలాసమును సంపూర్ణ వ్యాఖ్యలుగాఁ గనఁబడుచున్నవి. రెండవదానిలోఁ దాత్పర్యార్థముమాత్రమే వ్రాయఁబడినది. అలంకారములు గాని శబ్దప్రక్రియ గాని నిరూపింపఁబడలేదు. ఈసరసింహాచార్యుఁడు వేదాంతదేశికాచార్యుని పుత్రుఁడు దాశికగోత్రుఁడు. ఈదేశికాచార్యుఁడు, కవితార్కికసింహ

వేంకటనాథ వేదాంతదేశికునికంటె నన్నుఁడు—భోజచంపులోని యుద్ధకాండము రచించిన లక్ష్మణసూరి నాలుగశ్వాసముల భారతచంపు తిలకము రచించి యున్నాఁడు. అది యముద్రితము. మానవేదరాజు తనపేర నొకచంపు భారతము రచించెను. అది సగము జీర్ణమైయున్నది. భారతచంపువు లింతకంటెఁగనరావు—

భాగవతచంపువు లిప్పటి కైదు గోచరమగుచున్నవి. వానిలో, అభినవ కాళిదాసర్చితమైనది విశేషవ్యాప్తి గాంచినది. ఇది యాఱుల్లాసముల కావ్యము. ఉల్లాసముల తుద నితఁ డిట్లు వ్రాసికొని యున్నాఁడు.

“తస్యాసౌ నవకాళిదాసవిదుషః షష్ఠోఽపి కావ్యామృతే

చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్”

దీనికి యల్లయార్యుని పంశములోనివాఁడైన మోక్షగుండం ఆక్కయసూరి రత్నావళియను సరసమైన వ్యాఖ్య నిర్మించెను. అతఁ డవతారికలో వ్రాసిన దానిని బట్టి కవి యింటిపేరు వెల్లాలవా రని తెలియుచున్నది. నివాసకాలాదులను దెలుపు మాట లందునులేవు. ఎట్లయినఁ గవియు వ్యాఖ్యాతయుఁ గూడ నాంధ్రులనుట స్పష్టము. దేశప్రసిద్ధమైన యీచంపువు పాఠకలోకము నాకర్షించిన మహాకావ్యము లలో నొకటి—ఇంతకు మున్ను పృశంసకు వచ్చిన సూర్యనారాయణాధ్వరిపౌత్రుఁడైన చిదంబరకవి నిర్మించినదియు, అచ్యుతరాయాభ్యుదయకర్త రాజనాథకవి రచించినదియు, రామభద్రుఁ డను నింకొకకవి రచించినదియు సగు భాగవత చంపువులు హృద్యము లైనను లోకమున వ్యాపించలేదు. ఇట్లే యముద్రితములైన యీపేరుగల చంపువు లింకను గల వని తెలియుచున్నది. వానిమాట యటుండ, ఆంధ్రుఁడు నిర్మించిన మణియొక చంపువునుగూర్చి యిండుక ప్రశంస—

అవసరాల పద్యరాజును నొక వ్రాహ్మణకవి బాలభాగవత మనఁబడు భాగవత చంపువు నిర్మించెను. దీని కాంధ్రదేశమున, పద్యరాజచంపు వనియే వాడుక. మణియు, నితని నామములోని పద్యశబ్దమున కంభోజశబ్దము నాదేశముచేసి, యితనిని వర్ణాధికభోజరా జని (అంభోజరాజు = పద్యరాజు) యాంధ్రదేశీయులు వ్యవహరించియున్నారు. ఈకృతి వ్రాతప్రతు లాధారముగానే చిరకాలము పఠనపాఠవ్యవహారమున నుండఁగా, మన్నిత్రులు, అమలాపుర నివాసులు కర్తా విశ్వనాథశాస్త్రిగారు (బి. ఏ. బి. యల్) ౧౯౦౮లోఁ దెలుఁగులిపిలోఁ బ్రకటించిరి. దీనికి దేవులపల్లి రామసూరిరచించిన సుఛీచంద్రికయు రాఘవాచార్యుఁడు నిర్మించిన కవీరంజనియు

అను వ్యాఖ్యలముద్రితములు. ఇందు, సుభీచంద్రిక యవతారికవల్ల, పితాపుర ప్రభువైన శ్రీరావు నీలాద్రియాల సచివుడు, అవసరాల పన్నరాజను ద్విజశ్రేష్ఠుఁడవంటి యాఁడు భాగవతసారమును బాలభాగవత మనుపేరఁ గావ్యముగా నిర్మించెనని తెలియుచున్నది. ఇది యైదు సర్గల కావ్యము. ప్రతిసర్గ తుద నొక శ్లోక మిట్లున్నది.

“మహా త్యముష్మిన్, సరసీవ షడ్క, రాజద్విజోదంచితసూక్తిహృద్యే
కావ్యేనవే భాగవతేఽయ మగ్ర్య, స్సర్గస్తరంగ స్తబకోపమోఽగత్”

ఈకావ్యము నూతేంద్రక్రిందబీ చైనను, పూర్వకావ్యమువలె నెల్లవిషయముల రంజకముగానే యుండునుగాని, కృష్ణుని బాల్యచేష్టలు వర్ణించునెడ శృంగారము మితిమీరి మిక్కిలి పచ్చిగా నున్నది. అద్వైతవిద్యా గురుషడ్భాషా చతురాది బిరుదుఁ డైన రత్నభేదశ్రీనివాసదీక్షితుఁడు ధైర్యపరిణయచంపువు రచించెను. శాస్త్రదీపికాకర్తయై ఖ్యాతి తెక్కినయితనికవిత్వము రమ్యమై యొప్పుచున్నదిగాని యీకృతి ప్రచ్ఛన్నమై యున్నది. హాలాస్యాధ్యయ శైవపురాణ తామసత్వనిరాకరణాదులు నిర్మించిన నీలకంఠదీక్షితుని నీలకంఠవిజయచంపువు ప్రసిద్ధము. దీనికిఁ బూర్వోక్తుఁ డైనఘనశ్యాముఁడు, కథావిషయము సులభముగాఁ దెలియుటకు రచించిన యనుక్రమణికయు, వేంకటేశ పండితునివ్యాఖ్యయు, పతాక యనెడి యింకొకటికయు: గలవు గాని, అవి యముద్రితములు.

కామాక్షీదాసుఁ డనుకాళహస్తికవి వసుచరిత్రచంపు చొకటి రచించెను. ఇతఁడు, చంద్రగిరా జయినవేంకటపతిరాయల సత్కార మంది లోకప్రసిద్ధుఁడైన అప్పయదీక్షితుని శిష్యుఁడు. ఈవేంకటపతిరాయల యన్న యైనతిరుమల దేవరాయలు కృతిపతిగా రామరాజభూషణుఁ డాంధ్రమున వసుచరిత్ర నిర్మించినవిషయము విదితము. కావున నాంధ్రవసుచరిత్రనుజూచి యీకవి సంస్కృతమున వసుచరిత్ర నిర్మించె ననుట సంగత మగుచున్నది. రామరాజభూషణుఁడు క్రీ. ౧౫౬౦-౭౦ నడుమ వసుచరిత్ర నిర్మించియుండును. అప్పయదీక్షితులు ౧౫౫౦-౧౬౨౦ మధ్య నున్నవాఁడు. అందుచే ౧౬౦౦ ప్రాంతమున నిది పుట్టియుండు నని తెలియుచున్నది.

ఈకవి యీక్రింది శ్లోకమునఁ దెల్పినకథావిషయము గూడ నిది యాంధ్ర వసుచరిత్ర యాధారముగా వెలసిన దని తెలుపును.

“పసుప్రభు ర్వాసవధాతరీత్యా, కోలాహలాద్రీశకుమారికాయాః,
గీతోజ్జ్వలాయా గిరిజాభిధాయాః, కల్యాణశా వీతి కథాస్తు పుణ్యా”

దానివలెనే యిదియు నాతాశ్వాసములకావ్యము, సమకాలికుఁ డిట్లు వసు చరిత్రను సంస్కృతీకరించుట వసుచరిత్ర కాకాల మందున్న గౌరవమునకు నివర్తన మగును. కాళిదాసు కుమారసంభవము ననుకరించి, క్రీ. ౧౨౦౦ ప్రాంతమువాఁ డును, తంజావూరుభోసలవంశమువాఁడును, అగు రెండవశరభోజీరాజు సుబ్రహ్మణ్య జననవృత్తాంతమును కుమారసంభవచంపు వసుపేర వర్ణించెను. నాలుగాశ్వాసముల యీకృతి నతనియాశ్రితుఁ డైనగుండునామకుఁడు శా. శ. ౧౭౩౪ లో లిఖించి నట్లు వ్రాతప్రతిలోఁ గనఁబడుచున్నది. కావున నిది ౧౨౧౨ లో సమాప్తి నొందిన దనుట నిజము. రామచంద్ర దీక్షితుఁడు కేరళాభరణము నిర్మించెను. ఇతఁడు సుద్రసిద్ధ రత్నఖేట శ్రీనివాసదీక్షితుని వంశములోనివాఁ డని యిందలి యవతారిక తెలుపుచున్నది. రత్నఖేట దీక్షితుఁడు పదియేనవ శతాబ్ది మొదటిభాగములోని వాఁడు కావున నతని కైదుతరములతరువాతివాఁ డైనయితఁడు పదియేడవ శతాబ్ది చుత్తరభాగములోనివాఁ డై యుండును. ఈకృతిలోని విషయము భరతఖండ మున నేదేశము రమ్య మైనది? ఎక్కడియాచార ముత్తమ మైనది? అనువానిని వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులు చర్చించి కేరళదేశ మన్నివిధముల మంచి దని నిర్ణయించుట. ఇందు కీ క్రిందిశ్లోకము—

“కశమో దేశో రమ్యః క స్యాచారో మనోహరో మహరామ్,
ఇతి వాదిని దేవపతౌ, సంఘర్షోఽఘా ద్వసిష్ఠగాఢిజయోః”

దీనినిబట్టి యిది స్వతంత్రరచన మనియు, కవి కేరళవానియై తదభిమానము చూపె ననియుఁ దెలియును. ఇతనివలెనే మాయావర ప్రాంతమందలి కిలయూరు గ్రామమువాఁడును, పదియేడవ శతాబ్ది కడపటివాఁడు నగు అప్పాధ్వరి, గోరిమా యూరమాహాత్యు మనుపేర, తంజావూరు మండలములోని మాయవర గ్రామము గొప్పతనము వర్ణించుచు నొకచంపువు రచించెను. తంజావూరు పాలకుఁ డైన ఏకోజీమహారాజుమంత్రి మైన నృసింహమాత్యుఁడు త్రిపురాసుర సంహారకథను, త్రిపురవిజయచంపువుగా రచించెను. ఇతఁడు పదియేడవ శతాబ్ది కడపటివాఁడు. నిత్యామృతమతి యనుకవీంద్రుఁ డొకఁడు పైకథనే త్రిపురదహనచంపువుగా రచి యించియున్నాఁడు. ఈరెండింటిలో నేది ముందో తెలియకున్నది.

భాస్కరాచార్య వీజ గణితవ్యాఖ్యాతలలో నొకఁడును, గణకానందాది బహు గ్రంథకర్తయు, మున్ను పేర్కొనఁబడినవాఁడు నగు దైవజ్ఞ సూర్యపండితుఁడు నాలు గుల్లాసముల నృసింహచంపువు సరసముగా నిర్మించియున్నాఁడు. ఇందుభాగవతము లోని ప్రహ్లాదచరిత్ర వర్ణింపఁబడినది. ఈక్రిందిపద్యములు కవివిషయము తెలుపును.

“అస్తే త్రస్తసమస్తదోషనివహః గోదావిదర్శాయతే,
క్రోశే నోత్తరతస్తదుత్తరతపే పాథాభిధానం పురమ్,
తత్రాసీ ద్గణకాగ్రణీః పృథుయశాః శ్రీనాగనాభద్విజో
భారద్వాజకులేఽథ తస్య తనయః శ్రీజ్ఞానరాజాభిధాః”

“యద్గిర్ధాన్ సమధీత్య శిష్యనివహోఽప్యాయార్జవర్జా మగాతే
తత్సానుర్గణరాగమప్రతరణే యత్కర్ణధార స్పృశః
సంగీరాగమకావ్యనాటకపటు స్సూర్యాభిధానః కవిః,
చమ్పూకావ్య మిదం చకార చతురం లక్ష్మీపతి పీఠితమ్”

సకలకలాపాలతిలకుఁ దైనశివదానసూరిపుత్రుఁడు సంకల్పజపంచెరు, మింకొక
న్మసింహచంపువు నిర్మించెను. ఇతఁ డవతారికలోఁ దెప్పుకొన్నస్వవిషయ ము
గంభీరముగా నున్నది. అంతలి దొకశ్లోకము.

“మీమాంసాజన్మభూమిః భని రపి నిఖిలన్యాయసాంఖ్యాగమానాం,
వేదాంతానాంఞ్చ వక్తా కవికులతిలకః సర్వసామస్తపూజ్యః,
శ్రౌతాబ్ధే రత్మందరాద్రి ప్రతినిధి రతులః శ్రీన్మసింహప్రసాదా
చ్చమ్పూకావ్యం రసాలం రసయతి విబుధానస్తనస్దోహహేతుః”

కేవలభట్టను నింకొక కవి మఱియొక న్మసింహచంపువు నిర్మించెను. అతఁ
డిట్లు నిజవిషయ మెఱిగించెను.

“శ్రీరాగాక్షి కులారవిన్దతరణి ర్భాధ్యం దినామ్నాయవి,
స్మిమాంసాయుగతర్కతంత్ర చతురః సాహిత్యరత్నాకరః,
కావ్యం శ్రీన్మహారేః కరోతి సుకృతీ గోదాతరప్రోల్లస,
త్పూజ్యస్తమ్భనివాసి కేశవసురానందాత్మజః కేశవః”

శ్రీ. పదియేడవ శతాబ్దిలోని ధర్మరాజపండితుఁడు, తిరుపతి వేంకటేశ్వర
స్వామి నాయకుఁడుగా, పద్మినీ పరిణయాది కథలు వర్ణించుచు వేంకటేశవంపువును,
కవివాది శేఖరుఁడు శివుని యనుగ్రహమున మార్కండేయుఁడు చావు తప్పించు
కొనుట యను కథతో శివచంపువును, విరూపాక్షకవి శివమహిమ వర్ణనతో శివవిలాస
చంపువును రచించిరి. తంజావూరులోని గంగాధరాచూత్పుని తనయుఁడగు నారా

యణరాయఁడు ప్రతిష్ఠానపుర రాజగు విక్రమసేనరాజు చరితము నొక చంపువుగాను, సుధర్మని కొడుకైన యాకాశవర్మ కథానాయకుఁడుగా నొక కథ కల్పించి శ్రీనివాస పండితుఁడు శ్రీనివాసచంపువుగాను రచించిరి. ఇవి యెల్ల హృద్యములే యైనను గ్రంథబాహుళ్యము కారణముగా వ్యాపించలేదు. ఇట్లే —

శ్రీకృష్ణనిచరిత మాధారముగా నరసింహకవి కృష్ణభూషణము, నరసింహసూరి కృష్ణవిలాసము, పేరు తెలియని యొక కవి కాళిందీముకుందము, విష్ణుచిత్తపుత్రి యగు గోదాదేవి కథతో వేదాధినాథమహాచార్యుఁడు గోదావరిణయము, పేరు తెలియని యింకొకకవి యుషాపరిణయము, లోకనాథపుత్రుఁడు చక్రకవి ద్రాపదీ పరిణయము, గంగాధరకవి మద్రకన్యాపరిణయము, కందుకూరినాగనాథసూరి మీనాక్షికల్యాణము, అను చంపువులు వ్రాసిరి. ఇట్టి పరిణయచంపువులు పాంచాలీ స్వయంవరారు లింకను గలవు. నాథముని రామానుజ వేదాంతదేశికాది మహాపురుషుల చరితములు చంపువులై పెక్కు కనఁబడును. తీర్థయాత్రల చరితములు కొన్ని తీర్థప్రబంధాది నామములఁ జంపువు లైనవి. ఒక్కొక్క యూరిలోని స్వామి న్నధికరించి వ్రాసిన చంపువు లనేకములు. ఇంక పీఠ నిటుంచి, విశ్వరంజక మైన విశ్వగుణాదర్శమును గూర్చి యిండుక ప్రసంగింతము.

స్వకపోలకల్పితచంపుకావ్యములు లెక్కకు నాలుగైదు కనవచ్చినను విశ్వగుణాదర్శమువలె సహృదయరంజకమై కీర్తి గాంచినది వేటొకటి లేదు. మహాపండితుఁడు మహాకవియునై పదియేడవ శతాబ్దినడుమఁ గాంచీమండల మలంక రించిన వేంకటాద్వరీ వరదరాజాభ్యుదయము (కరిగిరిచంపువు) మొదలైనకృతులనేకములు రచించెను గాని, ఇతని యుత్తమయశస్సునకు విశ్వగుణాదర్శమే నిదాన మనవచ్చును. ఇందలి పద్య గద్య సంఖ్య ౧౦౦౨. కృతానువిశ్వావసునామక గంధర్వుల సంభాషణమునఁ బ్రపంచమందలి ప్రధానవస్తువుల గుణదోషములు విమర్శింపఁబడినవి. ప్రతి పదార్థమందును జీవరకు గుణము సిద్ధాంతీకరింపఁబడును. దీనికి మధురసుద్వాశాస్త్రి భావదర్పణ మను వ్యాఖ్య నిర్మించెను. ఇది యొక విమర్శ కావ్యము.

దీని ననుకరించి శ్రీశైలం అన్నయార్యుఁడు తత్త్వగుణాదర్శ మను చంపు వొకటి వ్రాసెను. ఇతఁడు జిజ్ఞాసాదర్పణ తత్త్వమార్తాండములు నిర్మించిన శ్రీనివాసాచార్యుని పోదరుఁడు, కోసలవేంకటరాజు నాస్థానపండితుఁడు. పదియేడవ శతాబ్ది కడపటివాఁడని తోచుచున్నది. శాంభవుఁడు తామసగుణముచేఁ దత్త్వము

తెలియ జాలడు, వైష్ణవుడు. సత్త్వగుణముచేఁ దెలియచున్నాడు. అను నది యింతలి విషయము.

వల్లీసహాయకవి యను సత్యర్షాచీనుడు గురుశంకర లఘుశంకర విజయాది గ్రంథము లవలోకించి శ్రీజగద్గురు శంకరాచార్యుల దిగ్విజయమును, ఆచార్యదిగ్విజయ మనుపేర నొక చంపువుగా నిర్మించెను. ఇందు, శివావతార పురుషుడైన శంకర భగవత్పాదుడు దుర్మతనిరాకరణము నద్వైత మకస్థాపనము గావించి భక్తలోకము రక్షింపఁ బూని, ఆనందగిరి పచ్చగుప్త హస్తామలక చిద్విలాసకుద్ధానంద జ్ఞానకంద విష్ణుదర్శన బుద్ధి విష్ణుగుప్త సమిత్పాణికుద్ధాకృతి వృద్ధవిరించి నామములు గల తొమ్మిండుగురు శిష్యులను వెంటఁబెట్టుకొని దిగ్విజయయాత్ర బయలుదేరి మధ్యార్జునక్షేత్రము మొదలుగా, కాంచీనగరమువఱకుఁ గల యరువదియైదు క్షేత్రములు తిరిగి పాంచరాత్ర వైఖానస భాగవత వైష్ణవ కాపాలిక బౌద్ధ జైనాది మత గురువుల నోడించి యాయాస్థలముల స్వమతము ప్రతిష్ఠించెనను విషయము హెచ్చుగా వర్ణింపఁబడినది.

ఇది, కావ్యనాటకాలంకారచ్ఛందో వ్యాకరణాది బహు

విధవిషయకపంచాశద్వ్యాసకర్తయైన మల్లాది

సూర్యనారాయణశాస్త్రి నిర్మించిన

లోకీక వాఙ్మయ చరిత్రయందు

స ప్త మా ఢ్యాయ ము

అష్టమాధ్యాయము

రూపకములు

సంస్కృతసారస్వతమునకు సారభూతమైన దృశ్యకావ్యము రూపక మనఁ బడును. విని యానందింపఁ దగినపురాణములకంటెను, చదివి సంతోషింపఁదగిన తక్కిన కావ్యములకంటెను, పంకితపామర సాధారణముగా సామాజికు లందఱును నాట్యరంగమున నటు లభినయించు నాయకనాయకులయందంతము చూచి యానందింపఁ దగిన దగుటచే రూపక ముత్తమోత్తమ మని పూర్వులు ప్రశంసించిరి. అది యట్టిద—

చ. కవిచతురాననప్రతిభఁ గల్పితమైన విచిత్రసృష్టికిం

దవలినదేశకాలసురదానవమానవవృత్త మెల్ల ని

క్కువ మనునట్లుగా నెదుటఁ గూరిచి చూపఁబడితమున్ సుభా

ర్ణవమున నొలచార్చుకృతిరాజము రూపకమే తలంపఁగన్.

దీనిని, నాటకము ప్రకరణము భాణము ప్రహసనము డిమము వ్యాయోగము సమవాకారము వీధి అంకము ఈహామృగము, అని ప్రధానముగాఁ బది విధములుగాను, నాటిక త్రోటకము గోష్ఠి సట్టకము నాట్యరాసకము ప్రస్తానము శిల్లాప్యము కావ్యము ప్రేంఖణము రాసకము సల్లాపకము శ్రీగదితము శిల్పకము విలాసిక దుర్మల్లిక ప్రకరణిక హాస్తికము భాణిక, అని యప్రధానముగా నుపరూపకసంజ్ఞలఁ బదునెనిమిది విధములుగాను బూర్వులు విభజించిరి. దోంబి మొదలుగా నుపరూపకభేదము లింకను గొన్ని కనవచ్చునుగాని, వీనిలో నాటికను మాత్రము దశరూపకములతో సమానముగా నావరించిరి. భరతముని ధనంజయూదు లెల్ల రూపకములలో దశవిధరూపకము లెక్కు డనుభావము ప్రకటించినను, వీనిలోఁ గొన్నిమాత్రమే యుత్తమకవులవాక్కుల కెక్కినవి. అందును, నాటకము సర్వవిధముల సకలసహృదయరంజకమై ‘నాటకాంతంహి సాహిత్యమ్—నాటకాంతం కవిత్వమ్’ అనురీతిని బరనరచనములకుఁ బరమావధియై తక్కినయన్నిటిని దిగఁ ద్రొక్కి తాను డైకి వచ్చినది. దానంతేసి ప్రవర్ధింపఁబడున దేరూపక మైనను, నాటక మనియే వాడుక వచ్చినది.

ప్రపంచ మొక పెద్దనాట్యరంగమై కనవచ్చుచుండ నాట్యధర్మములు వాఙ్మయమున నెచ్చు డువయించిన వని యన్వేషింపఁ బనిలేదు. ఋగ్వేదమునందు, ఊర్వశీపురూరవులు అపాల వృకుఁడు గోతముఁడు మొదలగువారికథ లనేకములు శృంగారపీఠకరుణాదిరసోదంచితములై రూపకధర్మముల విలసిల్లుచున్న వనుట వాస్తవము. ఐతరేయబ్రాహ్మణములోని కవఘనికథపండికథ లేకాంకరూపకములుగాఁ బ్రయోగింపఁ దగియున్నవి. చిన్నచిన్నమార్పులు గావించి యభినయింపఁ దగినఘట్టము లనేకములు రామాయణమహాభారతములందు గలవు. పాణిన్య చార్యులు పేర్కొన్ననటసూత్రమునుబట్టి నాఁడు నటులు రూపకము లభినయించెడి యాచారము కల దని తెలియుచున్నది. ఇంత యేల? నాలుగువేదముల సారమే నాట్యవేద మన్నభరతమునికిఁ బూర్వమే నటులు నాట్యరంగమున రూపకములఁ బ్రదర్శించుట కల దనుట కతనినాట్యశాస్త్రమే సాక్షి యగుచున్నది. అయితే నేమి? ఆనాటిదృశ్యకావ్య మొకటియు నేఁడు లభింపకున్నది. కనిపించినంతలో భాసనాటకములే యీ ప్రకరణమునకు శ్రీకార మగుచున్నవి.

రూపకసారస్వతమున భాసునికృతు లెంత మొదటివో నేటి పాఠకలోకమున కంత కడపటి దైనవి. భాసుఁ డిరువదినాలుగు రూపకములు నిర్మించినవాఁ డని పూర్వకవిపండిత సంప్రదాయ మొకటి వచ్చుచున్నది. రాజశేఖరునివి గా నుండదు కనవచ్చు ప్రాచీనకవి ప్రశంసాశ్లోకములు కొన్ని యతని కవివిచుర్యనములోని వని కొందఱు యాహించుచున్నారు. ఆగ్రంథము కనఁబడదు గాని, ఈక్రిందిశ్లోక మతనిదిగా సుభాషితావళిలో నున్నది.

“భాసనాటకచక్రేఽపి చ్యేతైః షిష్టే పరీక్షితుమ్,

స్వప్నవాసవదత్తస్య దాహకో ఒఘా న్నసావకః”

భాసుఁడే భావకుఁ డని విశ్వసించినయొక పూర్వకపీఠ్యుని చాటుశ్లోకములు రెండు పండిత సంప్రదాయమున నిట్లున్నవి.

“భాషాసు రమ్యా గైర్వాణీ, తస్యాం కావ్యం మనోహరమ్.

తత్రాపి రూపకం రమ్యం తత్ర భాసకవేః కృతిః,

భావకాపరనా మాయం, భాసో భాసయతే జగత్,

తత్త్వై రి వాదిపురుష శ్చతుర్వింశతిరూపకైః”

వీటినిబట్టి భానుఁ యిరువదినాలుగు రూపకములు రచించి యుండె నన వచ్చునుగాని, అనంతశయన మహారాజులసమాదరణమున ముద్రితములైన యితని రూపకము లిప్పటికిఁ బదుమూఁడు మాత్రమే కనఁబడుచున్నవి. ఉదాత్తరాఘవ కిరణావళీనాటకము లితని వనెడిచాటు వొకటి కలదు గాని, ఆగ్రంథములు కన రామిం జేసి యందలిసత్యము నిగూఢ మగుచున్నది. శ్రీహర్షనిపేరఁ బ్రకటితము లైనరత్నావళిప్రియవర్ణికానాగానందములకర్త భానుఁడే యని రాజశేఖరుఁడు కవివిమర్శనములోఁ జెప్పినట్లు కొన్ని చాటుకలములు వ్యాపించినవి గాని¹ అశ్రీ హర్షుఁడు శ్రీ. పూ. ౫౭ లోని శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుఁ డన్నను, భానుఁ డతనికి సమకాలికుఁడై యతనిసభలో నుండి యతనిపేరఁ బైరూపకములు మూఁడును రచించి యుండు ననుట కవకాశ మెంతమాత్రము కనఁబడదు గావున నట్టి చాటువులు విశ్వసనీయములు కాఁజాలవు. అందుచే నితని రూపకము లిప్పటికిఁ బదుమూఁడే యంద మన్న నిందును గొంత మతభేదము కలదు.

ప్రతిమ స్వప్నవాసవత్త అవిమరకము చారుదత్తము ప్రతిజ్ఞాయోగంధ రాయణము అభిషేకము, అనునాటు నితనిది, బాలచరితము మధ్యమవ్యాయో గము పంచరాత్రము దూతవాక్యము దూతఘోష్కచము కర్ణభారము ఊరు భంగము ననుసేడు నితనివి కా వని కొందఱును, ఇవి యిన్నియు నితనివే యని కొందఱు నందురు. ఈ రెండుపక్షముల యుక్తులు పరామర్శింపఁగా, ఒక దానిలోని శ్లోకమో వాక్యమో భావమో మఱియొకదానిలోఁ గనపచ్చట యనెడి యంతరప్రమాణమునుబట్టి, ఈనాటకము లన్నియుఁ బ్రకటించిన శ్రీగణ పతిశాస్త్రిగారును, ప్రతిమానాటకము ప్రకటించిన శ్రీపరంజిపేగారును జెప్పిన స్త్రీపదుమూఁడురూపకము లితని వని విశ్వసించుటయే యిప్పటికి సమచిత మని తోచుచున్నది. ఈరూపకము లన్నిటిని దెలుఁగువచనమున రచించిననాటి నాయభిప్రాయముగూడ నిదియే. ఇది యిప్పటి కొకవిధముగా సిద్ధాంత మైనను "ఈరూపకములు భానుఁ డనుప్రాచీనకవి రచించినవి కావు. లభించిన వ్రాత

1. ఆచార్య భాసేన రచితా నాటికా ప్రియదర్శికా,
నిశ్చిర్వస్య రసజ్ఞ స్య కస్య న పియదర్శనా,
తస్య రత్నావళి నూనం రత్నమా లేవ రాజతే,
దశరూపకకామిన్యా వక్ష్య స్వత్యస్తశోభనా,
నాగానందం సమాలోక్య యస్య శ్రీహర్ష విక్రమాః.
అమందానందభరిత స్వస్వసభ్య మకరో శ్కవిమ్,

పుస్తకము లం దెందును భాసునిపేరు కనఁబడలేదు. అందుచే నీనిని భాసుని కారోపించుట యుక్తియు క్తము కాదు” అనెడి యేకదేశమతమును గూడ నీనందర్పమున స్మరింపవలసియున్నది.

కాళిదాసాది మహాకవులు కొందఱు తమ కావ్యముల మొదటఁగాని తుదను గాని తమకర్తృత్వమును దెల్పుల్లోక మొకటియుఁ జేర్చుకొని యుండలేదు. ‘ఇతి శ్రీకాళిదాసకృతౌ’ ఇత్యాదిగా వారివారికృతులఁ గనవచ్చుగద్యములు పాఠక సంప్రదాయమును బట్టి లేఖకులు చేర్చిన వని వాని వైవిధ్యమే చెప్పుచున్నది. నేను జూచిన కాకుంఠలనాటకము వ్యాతప్రభులు కొన్నిట ‘ఇతిశ్రీకాళిదాసకృతౌ’ అను మాటయే లేదు. ఇట్లే మఱికొందఱి కావ్యముల లిఖితపుస్తకములందును గద్యలలోఁ గవిపేరు కనఁబడదు. అంతమాత్రమున కాకుంఠలాదులు కాళిదాసాదికృతములు కావనఁదగునా? ఇంతకును, భాసుఁడా, రెండుచేలయేళ్ళ క్రిందఁబిఱచుడు, ఉత్తర హిందూదేశమువాఁడు. శ్రీగణపతిశాస్త్రిగారి ప్రథమముద్రణమునకు దొరకిన స్వప్నవాసవదత్తాదిరూపకముల వ్రాతప్రతులా, మూఁడువందలయేండ్లనాఁటివి, దక్షిణతిరువాన్కూరుదేశములోనివి. కాలమునఁ గాని దేశమునఁ గాని యెంత యంతర మున్నదో చూచుఁడు. ఈవ్రాతపుస్తకములకు మాతృక లైనలిఖిత గ్రంథము లేదేశములోనివో యెప్పటివో యెన్నవసారి వ్రాయఁబడినవో : గద్యలలో భాసుని పే రెప్పుడు జాతిపోయినదో : కావున వ్రాతపుస్తకములలోనిగద్యలలో భాసునిపేరు కనఁబడలే దన్న కారణమునుబట్టి యీరూపకములు భాసునివి కావనుట సముచితముకాదు. అది గాక, ఇవి యితని వనుట కిరరము లైనప్రబల ప్రమాణములు లభించుచుండ నీయాక్షేప మెట్లు గ్రాహ్య మగును ?

వాణభట్టు హర్ష చరితావతారికలో—

“సూత్రధారకృతారంధ్రై ర్నాటకై ర్భూషామితైః

సపతాకై ర్యథో లేభే ఛాసో దేవకులై రివ”

అనుచు భాసకవిని, అతనికృతులను బొగడియున్నాఁడు. పేళ్లు చెప్పక పోయినను, సూత్రధారకృతారంధ్రాదిలక్షణములతోడి యానాటకములు స్వప్నవాసవదత్తాదు లనుట విదితము. రాజశేఖరకవిభాసనాటకచక్రమును స్వప్నవాసవదత్తను బేర్కొన్నవాఁ డని యింతకుమున్నే చదివియున్నాము. శ్రీ. పన్నెండవ శతాబ్దిలోని హేమచంద్రునిశిష్యు లగురామచంద్ర గుణచంద్రులు తమనాట్యవర్ణనమున—

(91)

“యథా భాసకృతే స్వప్నవాసవదత్తే శేఫాలికాశిలాతల మవలోక్య వత్స రాజః” అనువాక్యమైతి—

“పాదాక్రాంతాని పుష్పాణి సోష్ణ చేదం శిలాతలమ్
నూనం కాచి ది హాసినా మాం దృష్ట్వా సహసా గతా”

అనుశ్లోక ముదాహరించియున్నారు. ఈశ్లోకము ముద్రిత మైనస్వప్న వాసవదత్తలోఁ గనరానిమాట నిజ మైనను, రామచంద్రగుణచంద్రులు చూచిన ప్రతిలో నిది యున్న దని వారిమాటనుబట్టి నమ్మక తప్పదు. భోజదేవుఁడు శృం గారప్రకాశమందును, శారదాతనయుఁడు భావప్రకాశమందును, అభినవగుప్తుఁడు నాట్యశాస్త్రధ్వన్యాలోక వ్యాఖ్యలందును, సర్వానందుఁ డమరకోశ వ్యాఖ్యయం దును, సాగరనంది నాట్యలక్షణరత్నకోశమందును, స్వప్నవాసవదత్తను బేర్కొని యున్నారు. కాశిదాసవాక్పరిజయదేవాదులు భాసకవిని బేర్కొనియున్నారు. దండిభామహావామనులు తమయాలంకారికకృతులందు భాసునిపేరును, కావ్యము పేరును, చెప్పకయే కొన్నిశ్లోకము లుదాహరించియున్నారు. ఆ శ్లోకములు భాస కృతులలోఁ గనవచ్చుచున్నవి.

దండి కావ్యాదర్శములో నుదాహరించిన—లిమ్పదీవతమోఽఙ్గాని వర్షరీ వాఙ్మనం నభః—అనుమాటలు పాలచరితపారునర్తములు రెంటి నున్నవి.

భాషహుఁడు తనకావ్యాలంకారమున న్యాయవిరోధమున కుదాహరించిన వత్సరాజవృత్తాంతమును సాలంకాయననేతృక మైనకవటగజవృత్తాంతమును సరిగాఁ బ్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణమునఁ గనఁబడుచున్నవి.

వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో నుదాహరించిన—

“యోభర్తృపిణ్ణస్యకృతే న యుధ్యేత్”

అనునది ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణములోని ‘నవంశరావ’ మిత్యాదిశ్లోకము చతుర్థపాదముగా నున్నది¹. మరియు—

1. ఈశ్లోకము కౌటిల్యార్చశాస్త్రము దశమాధికరణమునఁగూడ నున్నది.

యాసాం బచి ర్భవతి మద్భుహదేహశీనాం,
హంనై శ్చ సారసగజై శ్చ విబుష్టపూర్వః,
తా స్వేవ పూర్వబలిరూఢయవాఙ్మరాసు
భీజాఙ్జలిః పతతి కీటముఖావలీధః”

అనుగ్లోకము చారుదత్తములో నున్నది. ఈగ్లోకమే చరిత్రచారుదత్తము లోనిదిగా నభిసవగుప్తునినాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యలో నుదాహరింపఁబడినది. మఱియు, స్వప్నవాసవదత్తచతుర్థాంకములోని—

“శరచ్చశాఙ్కగౌరేణ వాతావిధ్దేన భామిని !

కుశపుష్పలవే నేదం సాశ్రుపాతం ముఖం మమ”

అనుగ్లోకము రెండుపదములమార్పుతో వామనుని కావ్యాలంకారసూత్ర వృద్ధిపత్రాధికరణమున వ్యాజ్యోక్తి కుదాహరింపఁబడినది. ఇంక నిట్టి వెన్నేని యుదాహరణములు కలవు ¹. మైలి జూపినవానినిబట్టి జాలచరిత చారుదత్త ప్రతి జ్ఞాయోగంధరాయణ స్వప్నవాసవదత్త రూపకములు నాలుగును దప్పక భాసకృ తము అనుట విశ్వసనీయము కాకపోదు కావున, అన్యోన్యంతరసంబంధమునుబట్టి తక్కిన తొమ్మిదిగూడ వీనివలెనే భాసచిత్రితము అని నిరాక్షేపముగా భావింప వచ్చును. ఇది, స్వప్నవాసవదత్తాదులకర్తృత్వమునుగూర్చి ప్రాచ్యపాశ్చాత్యవిమ ర్శకు లనేకులు చర్చించి యావిష్కరించిన యభిప్రాయముల సారాంశమే కావున నిందు వారివారిచర్చ లెత్తి విమర్శించుట యనవశ్యకము. “ప్రథితయశసాం భాససౌమిల్లకవిపుత్రాదీనాం ప్రబన్ధా నతిక్రమ్య వర్తమానకవేః కాళిదాసస్య కృతా కథం పరిషదో బహుమానః” అనుమాలవికాగ్నిమిత్రప్రస్తావనావాక్యమును బట్టి కాళిదాసుకంటె భాసుఁ డధమ పక్షమేఁబదియేండ్లయినఁ బూర్వఁడైయుండు ననుట స్పష్టమేకాని, ప్రాచీనసంప్రదాయమువారు కాళిదాసును గ్రీష్మశకారం భమున కవతలను నవీనసంప్రదాయమువా రివతలను జేర్చుటచే నితనికాలము గూడ నటునిటుఁ గదలుచున్నది. కాళిదాసు కాలమునుగూర్చి యెందఱో యెన్ని విధములనో చర్చించి తమతమ యాశయములను బ్రకటించియున్నారు. ఇప్పుడాచెడఁచ యంతయుఁ ద్రవ్వెట యనావశ్యకము. కాళిదాస కాలవిషయకమతముల నన్నిటిని బరామర్శించిన నేటివిమర్శకు లనేకులు కాళిదాసు క్రీష్మశకారంభమునకుఁ బూర్వ

1. చూ. శివరామమహాదేవపరంజనేగారి ప్రతిమానాటక పీఠిక.

పువ్వాఁ డన్ననిష్పయమునకు వచ్చుచున్నారు. కీతుపండితునివంటి పాశ్చాత్యు లొక రిద్ద జీంకను గాళిదాసుని ఐదుని గావింప, 'అశ్వమేషుని బుద్ధచరిత్రలోని వర్ణనలను గాళిదాసు రఘువంశమున ననుకరించె' ననుటవంటినిస్సారహేతువులను గూడఁజూపు చున్నారు గాని యింక నట్టివాదమునకు స్వస్తి చెప్పవచ్చును. ఉభయపక్షవాద ములు ¹ పరిశీలించినవారికిఁ గాళిదాసు క్రీ. పూ. 22 లోనివాఁడు, లేక మొదటి శతాబ్దిలోనివాఁడు, అనెడివిశ్వాసము కలుగకపోదు. దీని నీక్రిందివిషయముగూడ మిక్కిలి బలపఱచుచున్నది.

అల్టాబాదునగరమునకు దగ్గఱగా నున్నభీతనామక గ్రామమున మార్వలు పండితుఁడు గుండ్రనిలోహపురేకులు కొన్ని సంపాదించెను. అందు, దుష్యంతుఁడు సారంగమును దఱుముట చానిని జంప వర్ణని యిద్దఱుమునులు నివారించుట శకుంతల మొక్కలకు నీళ్ళు పోయుచుండుట, అనెడి శాకుంతల ప్రథమాంకకథ చెక్కఁబడియున్న దఱు. ఆ రేకులు క్రీ. పూ. ౧౮౫-౭౩ నడుమఁ బాలకులుగా నున్న సంగరాజులకాలమునకు సంబంధించిన వని పరిశోధకు లూహించుచున్నారు ². మఱియు, మాలవికాగ్నిమిత్రము తుద నున్న—

“అశాన్య మీతివిగమప్రభృతి ప్రజానాం

సంసత్స్యతే నఖలు గోస్తరి నాగ్నిమిత్రే”

అనెడి భరతవాక్యమునుబట్టి యగ్నిమిత్రునికి సమకాలికుఁడై కాళిదా సతని వినోదము నిమిత్త మానాటకము రచించినట్లు తెలియుచున్నది. దాని వ్యాఖ్యాత యైన కాటయచేమ భూపాలుఁడు గూడ “సర్వనాటక ప్రయోగాన్తే భరతేన సర్వ కాలసాఛారణే ఆశీర్వచనే కర్తవ్యే సతి, అత్ర ప్రజానా మాశాన్యసిద్ధిం ప్రతిగోప్తు రగ్ని మిత్రస్య కథనం తత్కాలరాజోపలక్షణ మితి మస్తవ్యమ్” అనుచు, ఆ కాల మందలి రాజైన యగ్ని మిత్రుని బ్రశంసించుటకే కాళిదాసు పై భరతవాక్యము గూర్చినట్లు చెప్పియున్నాఁడు. పుష్య (షు) మిత్రునివాడుకైన యాయగ్నిమిత్రుఁడు తండ్రికిఁ బ్రీతినిధియై దశార్ణ దేశరాజుఁడైన విదిశాపురమునఁ గొంతకాల మున్నవాఁడు. మౌర్యరాజైన జయద్రథునిఁ జంపి యతని సింహాసన మాక్రమించిన మహాసేనానియగు పుష్యమిత్రుఁడు సంగరాజ్యస్థాపకుఁ డనియు ³ అతఁ డశ్వమేధము

1. 2. చూ. రమేశమోహన్ బోసుగారి శాకుంతల పీఠిక.

3. పుష్యమిత్రుని సేనానీ దుర్బుత్వవై జయద్రథం, కారయిష్యతి వై రాజ్యం సమాప్తస్థిం సచైవతు. వాయువు. ఉత్త. 37 అధ్యాయము.

చేయుచు గుట్టమును రక్షింపఁ దనహేతుఁడైన వసుమిత్రుని నియమించె ననియు దేశచరిత్రము చెప్పుచున్నది, దీనినిబట్టి, అగ్నిహిత్ర నమకాలికుఁడైన కాంచాను, ప్రాచీనసంప్రదాయమువారు నిర్ణయించినట్లు శ్రీ. పూ. ౫౬, లేక ప్రథమ శతాబ్దిలో నుండెనన్న విషయము స్థిరపడుచున్నది గావున, అతనికిఁ బూర్వఁ దైన భానుఁడు శ్రీ. పూ. రెండవశతాబ్ది మొదటివాఁడై యుండు ననెడిమతము విశ్వసనీయము కాఁగలదు. ఇఁక సీనందర్భమున నపీనసంప్రదాయమువారి యొక హేతువును మాత్రము పరామర్శింపవలసి యున్నది.

భానుని రూపకములలో, ప్రతిజ్ఞామౌగంధరాయణాదులు కొన్నిట - రాజసింహః ప్రశాస్తూ నః-అనియు, పృథిమాదులు కొన్నిట - రాజా భూమిం ప్రశాస్తూనః, గాం పాతునో నరపతిః - అనియు, మధ్యమవ్యాయోగాదులు కొన్నిట - తథాప్రభు ర్నో భగవా నుపేన్ద్రః - అనియు, భరతవాక్యములు వివిధముగా నున్నవి. ఇందు కడపటిది శ్రీకృష్ణవరము. తక్కిన రాజాదిశబ్దములు భూపాలవరములు. ఈవాక్యములు “స్వస్తిప్రజాభ్యః పరిపాలయంత్రాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహిం మహీశాః” అను దానివంటి స్వస్తివచనము అనియు, రాజనరపతి శబ్దములవంటి రాజసింహ శబ్దములోని సింహపదము శ్రేష్ఠవాచక మనియు స్పష్టమగుచుండ రాజసింహ శబ్దమును, శ్రీ. రెండవశతాబ్దితుదనున్న క్షత్రపరుద్రసింహునికి నమస్వయింపఁ జూచుట సాహస మనక తప్పదు¹. అందుచే నేవిధమునఁ జూచినను భానుఁడు పూర్వోక్తకాలమున నుండె ననుటయే యిప్పటికి యుక్తమగు చున్నది,

ఇతఁడు లోకజ్ఞుఁడైన మహాకవి, ప్రతిభామూర్తి, స్వతంత్రుఁడు. ఇతనిరూపక రచనవిధాన మపూర్వము, లోకములోని యితర రూపకములందు మంగళావరణ రూపనాంది యొనరించి యొకసూత్రధారుఁడు వెడలిన పిదప మఱియొక సూత్ర ధారుఁడు ప్రవేశించి ప్రస్తావన జరుపుట కనవచ్చును. ఇతని రూపకములలో నట్టి నాంది కనఁబడదు. “నాన్యస్తే తతః ప్రవిశతి సూత్రధారః” అను వాక్యముతో రూపక మారంభమగును. దీనినే బాణుఁడు సూత్రధారకృతారంభ మని ప్రశంసించి నాఁడు. మఱియు వీనిలోఁ బ్రస్తావనకు బదులు స్థాపన యను మాట యున్నది. అదియైన నే బెడఁది తేకుండ రెండుమాటలతో ముగియును. ఇది రూపకారంభ విశేషము. ఇఁక నంకము లందుమా దీర్ఘములు గావు. పాత్రసంభాషణము గాని వర్ణనలు గాని వినుగు పుట్టించునవి కాకుండుటచేఁ గథ రంగస్థలమునఁ బరుగెత్తు చున్న ట్లుండును. ఇది యిట్లుండ, కథాపాత్రములనుబట్టి యితని రామాయణ

భారత రూపకములు ప్రఖ్యాత వృత్తము అని తోచునుగాని, నిజముగా నవి మిశ్ర వృత్తములే. అందు, ప్రతిమానాటకములోని దశరథాది ప్రతిమాకల్పన మీ కవి కల్పనాచాతుర్యమునకు నిదర్శనమైన యువాహరణము. నిజముగా దీనిని జూచియే యుత్తరరామచరిత్రనాటకమునఁ జిహ్నప్రదర్శన కల్పనము బెలసిన దనుట సాహసము కాదు. ప్రతిమలోని తరువాతికథ వైనను గుడ్డిగా రామాయణము పెంట్లఁ బడక యితని స్వాతంత్ర్యమునకు నిదర్శన మగుచున్నది. ఇతని భారతరూపకము లలోఁ బెద్దది పంచరాత్రము. అందలి యివ్వవృత్తము భారతకథ కడ్డము తిరిగి యుద్ధ మక్కుట లేకుండ దుర్యోధనునిచేఁ పాదపుల కర్ధరాజ్య మిప్పించినది. మధ్యమవ్యాయోగము చూచుటకుఁ జిన్నపై నను గుణమునఁ బెద్దది. అందలి వృత్త మంతయుఁ గల్పితమే. అందలి యెల్ల పాత్రములు నౌచిత్యమునఁ దీర్చి దిద్దినట్లు న్నువి. అదియే యననేల? ఇతని రూపకములలోని పాత్రములలో నొకటియైన నెట్టియవస్థయందైన నౌచిత్యము నతిక్రమించినట్లు కనఁబడదు. హరివంశ కథను గ్రహించిన బాలచరితము శ్రీకృష్ణుని తత్త్వము చక్కఁగ నుపదేశించుచు నంద బాలచరితము గాక నిజమైన దివ్యచాల చరితమైనది. ఇతఁ బృహత్కథ ననుసరించిన ప్రతిజ్ఞాయోగంధరాయణస్వప్న వానవదత్తలు రెండును సర్వవిధముల రస పతములు. అందును, పూర్వమహాకవిలాక్షణికు లందఱిమెప్పు గాంచినవానవదత్త సకలనాటక శిరోభూషణ మనుట కెవరును పెనుదీయరు. లక్షణగ్రంథములు రస స్వరూపమును వినిపించినవి గాని చూపించలేదు. స్వప్నవానవదత్తయో రస మిట్టి దని ప్రత్యక్షముగాఁ జూపించి చెప్పినది. ఇదే యిందలి మహావిశేషము. ఇది యిట్టిది గనుకనే “స్వప్నవానవదత్తస్య దాహకో ఒభూ న్నపావకః” అని రాజశేఖరుఁడు దీనిమహిమ నావిష్కరించియున్నాఁడు.

నిద్రించుచున్న వత్సరాజు స్వప్నములో వానవదత్తను జూచి పలుకరించుట, సత్యవానవదత్త యతని ప్రశ్నలకు బదు లిచ్చుట, రాజు మెలఁకువ వచ్చి లేచి చూచునంతలో వానవదత్త యవృత్తపూర్వ లగుట, యనుచిన్నకథాభాగములనుబట్టి దీనికి స్వప్నవానవదత్త మనుపేరు వచ్చినది. ఈకల్పనమునకు రెండు ప్రయోజనములు; ఒకటి, వానవదత్త దగ్గురాలు కాలేదు. జీవించియున్న దనెడియాశ వర్సరాజుమనసునందు కనఁబడి కనఁబడ నట్లంతురించుట. రెండవది, తాను మృతి చెందినట్లు తెలిసినపిదపఁ గూడఁ దనమీఁద భర్తకు యథాపూర్వముగా ననురాగ మున్న దని వానవదత్త తెలిసికొనుట. ఇతఁ నీచిన్నభాగమును బెద్దప్రయోజనముతోఁ బ్రధానకథామధ్యమున నతుకుట యందుమా, అది భాసుని ప్రతిభాచాతుర్యమున కాద్యనివర్తన మనఁదగియున్నది. ఇతఁనో, వత్సరా జే యవస్థయందైన

నొక నిమిషమేని వానవదత్తను చుటచిపోలేదు. అట్లని పద్మావతిని మనసారా ప్రేమింకపోలేదు. వానవదత్త, రసభర్త పద్మావతిని బెండ్లాడినందు కీర్త్యవకలేదు. అట్లని తనమగనికిఁ దనమీఁదిప్రేమ సన్నగిల్లుచుంచెనేమో యని యెవనెవ ననుచుచుచు నందలి నిజము తెలిసికొనుచుండక పోలేదు. పద్మావతి, వానవదత్త సుగుణసంపద తెలిసి యామెను సగౌరవముగా స్మరింపకపోలేదు. అట్లు రసభర్త వానవదత్తమీఁదనే దృష్టిపెట్టుకొని యున్నాఁడేమో యని నడుచునడుచు సందేహించుచుండక పోలేదు. ఈరీతిగా నీమూఁడు సాత్రముల నెట్టివిరోధము లేకుండ నాద్యంత మొక్కరీతి నత్యుచితముగా రసానుగుణము గాఁ దోపించుట యనునేర్చు భాసునికే చెల్లు నన్న ననవచ్చును. సెబాసు ! భాసా ! నీజన్మము ఛన్దము. నీయీ నాటకము భాష తెచ్చుదును నూతనాలంకారము.

ఇతని కల్పితరూపకములు రెండు. అం దవిమారకములోని యద్భుతరసము ప్రధానమైన శృంగారముతోఁ జక్కఁగాఁ గలియుట యెంతయు హృద్యము. అది నాటకముగాఁ గాక, అభ్యాయకగాఁ గూడఁ జదువఁ జచ్చు లొలుకుచుండును. దాని చలనే హృదయంగమ మైన చారుదత్తము సాంఘికరూపకముల కాద్యోదాహరణ మనఁదగియున్నది. భాసుఁ డిందలి సామాన్యనాయక యైనవసంతసేన సుర్రమరాజ కన్య నట్లు సౌశీల్యమునఁ బోషించి భావప్రపంచమునకు వన్నెచెచ్చెననుట సత్యము. 'సతి కుద్యో చిత్ర' మనునట్లు శూద్రకుఁడు దీనినే యలంకరించి మృచ్ఛకటికముఁ జేసెను గాని, అం దతనియువజ్ఞ యేమియు లేదు. ఐనను, దానివద్ద నిడి యంర మనోహరము కాని మాట వాస్తవము. అది సహజమేకదా ! పెరిగి పెద్దదైన కన్నకూఁతురిదగ్గఱఁ దల్లి యంత యందముగాఁ గనఁబడునా ?

భాషదీతను శైలిచేతను గూడ భాసునికవిత్వము మృదుమధురము. ఇతని భావములే కాదు, పర్ణనలుగూడ మహాకవికాళిదా సంతటివాఁ డనువరింపఁ గుహా హలము పుట్టించునంతటిమనోజ్ఞములు. ఇతనియభిషేక చాలచరిత స్వప్నవానవ దత్తావిమారకాదులలోని కొన్నిశ్లోకములవంటిశ్లోకములు కాళిదాసు కాకుంతల మాలివికాగ్నిమిత్రములందును, ఇతని చారుదత్తములోని పెక్కుమాటలు శ్లోకములు కొంచె పెచ్చుతక్కువగా నట్లే మృచ్ఛకటికములోను, గనవచ్చుచున్నవి¹. అభిషేకములోని—

1. పూ. స్వప్నవానవదత్తపీఠిక. చూ. ఆరూపకములు.

“యస్యాం న ప్రియమండనాపి మహిషీ దేవస్య మన్దోదరీ,
 స్నేహో య్లమృతి పల్లవా న్నచపునర్విజన్తియస్యాంభయాత్” అనునది
 “నాదత్తే ప్రియమండనాపి భవతాం స్నేహేన యాపల్లవమ్”

అనురీతిని శాకుంతలనాటకమునఁ జతుర్థాంకమునం దున్నది. వారుదత్తము
 లోని “యాసాం చలి ర్ఘటతి-చూర్ణారః ప్లవనే-విషాదస్రస్తస్వాజ్జీ-” ఇత్యాది
 శ్లోకములు కొన్నిపదములమార్పుతో నిట్లే మృచ్ఛకటికమునఁ గనవచ్చును.
 కొటిల్యార్థశాస్త్రదళమాధికారమునఁ బ్రక్షిప్తము రైనవైవిధ్య ప్రోత్సాహపరము
 లగునీక్రింది రెండుశ్లోకములు భాసుని వగుట సత్యమే కాని, వీనిలో రెండవది
 మాత్రము ప్రతిజ్ఞాచరుర్థాంకమున నున్నది. మొదటి దిరని రూపకములలో
 నెందును గనరాకున్నది. ఎప్పుడు జాటిపోయినదో !

“యాన్ యజ్ఞసంఘైస్తపసాచవిప్రాః, స్వర్గైషిణఃపాత్రచయైశ్చయాన్తి,
 త్తజేన తా నస్యతియాన్తిభూరాః, ప్రాణాన్ సుయుద్ధేషు పరిత్యజన్తః”
 “నవం శరావం నలిలస్యపూర్ణం, సుసంస్కృతందర్శకృతోత్తరీయమ్,
 తత్తస్య మాభూ న్నరకం చ గచ్ఛేత్, యోభ ర్తృపిష్ఠస్య కృతే న యు
 ధ్యేత్”

కాళిదాసుముందు గుణాఘ్నని. అతనిముందు భామహుని. అతనిముందు కొటి
 ల్యుని, అతనిముందు భాసుని, పెచ్చిన గణపతిశాస్త్రిగారు, పై వానిలో రెండవశ్లోకము
 భాసుని దనుట యుక్తమే కాని, దీనిని గొటిల్యుడే ప్రతిజ్ఞనుండి సంగ్రహించుకొనె
 ననుటమాత్రము సముచితము కాదు. దీనివలె సందర్భోచితమైన మొదటిశ్లోకము
 గూడ భాసునిదేయగుట సత్యమైనను, అది యితని రూపకములలో నిపుడు గనరాక
 పోవుట విచార్యము. నిజముగా నిది పృథిజ్ఞాయాగంధరాయణములో రెండవ దాని
 ముందే యుండియుండును¹. తరువాత—

జగమెఱిగిన బ్రాహ్మణుడగు కాళిదాసు రూపకములు. సంస్కృతమునందే
 కాదు, సకల భాషలందును బ్రకృతి గాంచినకొలది రూపకములలో నగ్రస్థాన మధి
 స్థించినదియు నాటక మన్నంతనే నోటికి వచ్చునదియు నిరని శాకుంతలము. కథా
 పాత్రరసములు మూడును సమముగా నొచిత్యపాఠము గాంచుట యనుశీషము

చూడవలెనంటే యది యిందు గనఁదగును. తనకు ముం దున్న భాససౌమిల్లాదుల రూపకముల నతిక్రమించి చక్కఁగా నుండవలె నన్నజగీషతో రచియించిన యితని జగదేకపూజ్యమైన ప్రసిద్ధ కిది యాకరము, పాశ్చాత్య పండితలోకమునఁ గూడ సెదా సనిపించుకొన్న కవితాభద్రమీరము. దీనిని వర్ణించుట కాంగవాతో సూర్యుని జూపుట. ఇది విద్యాతవృత్తమైనను, అంగుళీయకాఢిజ్ఞాన మునిశాపాదికల్పనమున మిశ్రమై యభిజ్ఞానశాకుంతల మైనది. ఈకల్పనము పాఠ్రులము పోషింపసాధనమై కథకు మెఱుఁగు తెచ్చినది. ఈనాటక మాకాలమునఁ బ్రదర్శనరమ్యమై లోకము నాకర్షించిన దనుట కిందలి కథ ప్రతిమారూపమునఁ వెలయుటయే నివర్యము,

ఇతని మూఁడు రూపకములందును బ్రధానరసము శృంగారము. ముగ్గురును దక్షిణనాయకులు. బనసు, రసనాయకపోషణవిధానము వేఱు. మాలవిక నాయకుని పట్టమహిషి కఢినయైనవిదర్ప రాజకన్య. ఊర్వశి దేవర్షి సంజాతమైన యవ్వరస. శకుంతల యవ్వరససంజాతమైన రాజ్ఞికన్య; బ్రహ్మర్షిపోషిత, అందుచే నాయకా సంవిధానమును వేఱు. మాలవికాగ్ని మిత్రములోని శృంగారము ప్రచ్ఛన్నమై, అయోగరూపమునఁ దహతహలాడి, సంఘోగమైనది. విక్రమోర్వశీయ శృంగార మభిలాషాద్యున్మాదాంతములైన యవస్థలఁ బరిణమించి సంఘోగ మైనది. శాకుంతల శృంగారమో, ప్రసన్నమై సంఘోగరూపమున వెలసి విదవ వియోగమై తిరువాత సంయోగ మైనది. వీనిలోని మూఁడు విధములైన యనురాగము స్వాభావిక మైనను మొదటిది తామసము, రెండవది రాజసము, మూడవది సాత్త్వికము. ఇదియే యీమూఁడింటిలో శాకుంతలము కడపట రచియింపఁబడిన దని తెలుపఁగలదు.

ఆనాఁడు భరతనాట్య శాస్త్రము వ్యాపించుచున్నను భాసుఁడు దాని ననుసరింపక యభేచ్ఛముగా యుద్ధమును మరణమునుగూడ రంగస్థలమునఁ జూపి యున్నాఁడు. ఇందుకు బాలచరితములోని మల్లయుద్ధము చాణూరముష్టిక కంసుల మృతియు, ఊరుభంగములోని గదాయుద్ధము దుర్యోధన పతనమరణములు సుదాహరణములు. మఱియుఁ బ్రితిమా నాటకములోని సీతాపాత్రము నారచీర భరించుటయు రంగస్థలమున జరిగినదే. ఇట్టి రూపకలక్షణాతిక్రమణము భాసుని రూపకముల సర్వత్ర కనఁబడును. కాళిదా సంతగా లక్షణము నతిక్రమింపకున్నను స్వాతంత్ర్యము చూపకపోలేదు. ఇతని రూపకములలో సంగ్రామసంహారముల ప్రసక్తి లేకపోయినది గాని. ఉండిన నెట్లు చూపియుండునో! ఇతడు నాందిని బాటించెను గాని నాందీపద నియమమును పాటించలేదు. ఎట్లయిన నర్దుకొనుట కనుకూలముగానున్న “అర్ధత శృద్ధత శ్చాపి మనా క్కావ్యావసూచనమ్” అను లక్షణమును

బట్టి వాఙ్మయం చెప్పే కష్టపడి మొక్కలాగిరి కాని, యితఁడు కావ్యార్థ సూచనము నుద్దేశించి నాంధ్రశ్లోకములు నిర్మించినట్లు సూచన యెట్టిదియుఁ గనరాదు. పుష్య మిత్ర వంశవర్ణనము వాయు పురాణమునఁ చరువాతఁ జేరిన దగుటచేఁ గాళిదాసు నాటి కిది ప్రఖ్యాతము కాదు. మాలవికా వృత్తాంతము దేవయినఁ గొంత కల్పన ముండునేమో కాని, నాయకుడైన యగ్నిమిత్రుఁడు కవినాటి పాలకుఁడు కావున నిది యుత్పాద్యమును గాదు. అందుచే నాటకము ప్రఖ్యాత వృత్తమో మిత్ర వృత్తమో కావలె నన్న నియమమును మాలవికాగ్ని మిత్ర మతిక్రమించె ననుట స్పష్టము. విక్రమోర్వశీయములోని యతివృత్తము ఋగ్వేదాది ప్రఖ్యాతమే కాని యిది నాటకము కాదు, లోకోటకము. కథ దివ్యమానుష సంశ్రయ మగుటయు, చెప్పిన స్థంకము లుండుటయు లక్షణమునకు సరిపడుచున్నవి కాని, ‘ప్రత్యజ్ఞం సవిదూషక’ మృదు లక్షణమునకు మాత్రమిది సరిపడదు. “ఇది ప్రాయోఽభిప్రాయము. ఏదోయొక యంకమున విదూషకుఁడు లేకపోయినను దప్పకాదు” అనుచు వ్యాఖ్యాతలు సవరించినను, ఇది లక్షణాత్రికమణమే. పాణినీయ విరుద్ధప్రయోగము లను భాసునివలె నితఁ డెక్కువగా నుపయోగించక పోయినను, కొలఁదిగా వాడక పోలేదు, ఇట్టి వాటినిబట్టి నిరంకుశులైన మహాకవులు వస్తుపాత్ర రసపోషణముననే శ్రద్ధవహింతురు గాని, తూ చా తప్పకుండ లక్షణముల మీఁదనే దృష్టి పెట్టరని తెలియనయ్యెడిది.

ప్రకృతి సౌందర్యవర్ణనము భాసుని రూపకములలోఁ గూడఁ బెక్కుచోట్లఁ గనవచ్చునుగాని, అది కాళిదాసు సొమ్ముని లోకమున వాడుక వచ్చినది. ప్రతిమా నాటకమున—సీత, నే నీ నారచీర—కట్టుకొన్న దాగుండునా యని యడుగ, ‘సర్వ శోభసీయం సురూపం నామ’అని చేటికయైన యవదాతిక బదులు చెప్పినది. అనఁగా, చక్కని రూపమున కేది యైనను శోభ కలిగించునని భావము. ఇట్లే. నారచీర దాల్చిన శకుంతలను జూచి మెచ్చుకొన్న దుష్యంతుఁ డనియున్నాఁడు. ఈత్రంది శ్లోకము నాల్గవపాదమున నీభావ మర్థాంతరన్యాసములోఁ జక్కఁగా నిమిది యున్నది.

“సరసిజ మనువిద్ధం శైవలే నాపి రమ్యం,
మలిన మపి హిమాంశో ర్లక్ష్మ లక్ష్మీం తనోతి,
ఇయ మధికమనోజ్ఞా వల్కలే నాపి తస్వీ,
కి మివహి మధురాణాం మజ్జనం నాకృతీనామ్.”

పై నొల్లవ పాదమందలి 'రమ్మము' అగునట్టి రూపములకారయభాషణమేది కా'దను కాళిదాసు భావమునకుఁ బూర్వోక్తమైన భాసునిభావమే యన్నివిధముల మూల మనుట విదితమైనను, ఈభావము భాసోపజ్ఞ మైనను, పైర్లోకమునుబట్టి దీని ఖ్యాతి యంతయుఁ గాళిదాసునకే వచ్చినది. శ్రీవర్ణనము లెంత జెన్ని విధములఁ గావించిరో లెక్కలేదు. అయినను, అస్యా స్వర్గవిభా-చిత్రే నివేశ్య-ఇత్యాదికములైన యూర్వభిః శకుంతలా సౌందర్యవర్ణనముల వంటివి మాత్రము కనరావు. వాని కవే సాటి. ఇక నితని యుపమానచాతుర్య మందుమా, అందుకు "ఉపమా కాళిదానన్య" అనెడి యూర్వోక్తియే చాలును. అయిన నీ సందర్భమున భాసకాళిదాసుల భావైక్యమున కొక యుదాహరణము. ఈక్రిందివానిలో మొదటిది బాలచరితములోనిది. వసుదేవుఁడు కృష్ణుని నందురించికఁ గొనుపోవునపుడు పిల్లవానిని విడువలేక గది దాటివచ్చి భర్తమాటచే మరల గదిలోనికిఁ బోవు దేవకి వర్ణనము. రెండవది శాకుంతలములోనిది. శకుంతలను విడిచి సేన యున్న చోటి కేగుచున్న దుష్యంతుని వర్ణనము.

“హృదయే నేహ తత్రాశ్చైర్విధా భూతేవ గచ్ఛతి,
యథా నభసి తోయే చ చంద్రలేఖా ద్విధా తృతా”
“గచ్ఛతి పురశ్శరీరం ధావతి పశ్చా దసంస్తుతం చేతః,
చీనాంకుక మివ కేతోః పృథివాతం నీయమానస్య”

దేవకిదేవి మనస్సు ముందుకు దేహము వెనుకకు. దుష్యంతుని దేహము ముందుకు మనస్సు వెనుకకు. అక్కడ, ఆకాశమందలి నిజచంద్రకల నీటిలోనిప్రతి బింబ చంద్రకల యుపమానములు. ఇక్కడ గాలి కెదురుగాఁ గొనిపోవు జెండాకట్టు, దానికిఁ గట్టిన పట్టుగుడ్డ యుపమానములు. ఈర్లోకములు పేటుపేటుగాఁ బరిశీలించు నపుడు దేవి కదే రత్న మని తోచకపోదు. ఇక సీరెంటితోని ద్వివిధములైన రెండేసి యుపమానములను బోల్చి పరీక్షించి యిందేది రసవత్తరమో నిర్ణయించుకొనుట సహృదయులవని.

శకుంతలా దుష్యంతుల గాంధర్వవివాహము భరతుని జననమును చెల్ప్పు ప్రధానకథా భాగము భారతములోనున్నది గాని, ఈపద్దైవిషమ్యముగా శాకుంతల నాటకములోనున్న యితివృత్తమంతయు, పద్మపురాణస్వర్గఖండమునఁ గనవచ్చుచున్నది. అనసూయ సానుమతి విచూషకుఁడు మొదలగు కొన్ని పాత్రములు లేవుగాని తక్కిన ప్రియంబదా శారద్యతాదిపాత్రము లన్నియుఁ గన్గబడు.

చున్నవి. దీనినిబట్టి, పద్యపురాణమునుండి యీ కథను గాళివాసు యథాస్థితముగా గ్రహించె నని కొందఱు తలంపకపోదు. అందుకుఁ గారణ మీ పురాణము వ్యాస ప్రోక్త మనెడి విశ్వాసమే. కాని, ఇది సరిగాదు. ఇది రచియించిన వ్యాసుడే కదా భారతము గూడ నిర్మించినవాఁ డని యూహింపఁ బడుచున్నది. అట్లయిన నతఁడు శకుంతలాకథ భారతములో నొక విధముగాఁ గల్పించి దానినే పద్య పురాణమున నింకొక విధముగా మార్చి విక్రించె ననుట విశ్వాస్య మగునా? అందులేని యంగు కీయకాభిజ్ఞానవృత్తాంతము నిందు చేర్చె ననుట పొసఁగునా? ఇంత యేల? ప్రదర్శనోచిత క్రమమున నతఁ డీకథ మాత్ర మిందే రచియించె ననుట సంభావ్యమా? కావునఁ బద్యపురాణ మందలి శాకుంతలోదంతము ప్రక్షిప్త మనియు, కాళిదాసు నాటకమును మెచ్చుకొన్న యర్వాచీనకవి యొకఁ డిందలి యతివృత్తము నట్లే యనుష్టుప్తుండోబద్ధము గావించి పద్యపురాణమునఁ జేర్చె ననియు నమ్మవలసి యున్నది. దీనినిబట్టి శాకుంతల నాటకము పుట్టిన యచిరకాలముననే శ్రవ్యకావ్య రూపముగూడఁ దాల్చిన చని సంతసింపవలసి యున్నది. ఈ రెంటినిబోల్చి చదివిన వారికి విషయమున ననుమానము కలుగఁజోదు.

భట్టపాద గోవర్ధనాచార్య మల్లినాథాదులవంటి మహామహాలు కవితాప్రపంచమున సార్వభౌముఁ డనునట్లు మనసార స్తుతించిన యిట్టి కాళిదాసు, భానమహాకవి యందలి గౌరవము ప్రకటించుట కతనిభావములు రెండుమూఁడు గ్రహించినంత మాత్రమున, నితనితోఁ బోల్చినచో నెంత క్రిందివాఁడో యనఁదగిన యశ్వఘోషుని గూడ నితఁ డనుకరించె నన్న పాశ్చాత్యుల మాటలు పాటించవచ్చునా? కాళిదాసు నెట్లయినఁ గ్రీ. నాలుగైదు శతాబ్దాలలోనికి లాగుటకు వా రట్లు భావించినను, కాళిదాస తత్త్వ మెఱిగినవా రట్టిమాటలు చెవినిబెట్టరు. తక్కిన యితని కావ్యముల వంటి కావ్యములు లేకపోలేదని యెట్లయిన సమర్థింప వచ్చునుగాని, రఘువంశ మేఘసందేశ శాకుంతలములవంటివి మాత్రము కలవని సాధింపఁజాలము. ఎవరివో యేల? ఇతనిచే పోలపు. మూఁడు రూపకములలోని నాయకులు ఫీరోబాద్దలే. ఐతే నేమి ? విదర్బరాజు వ్రాసినజాబు చదివి వినిపించినంతనే మండిపడి, వానిని నిర్మా లింప చెంటనే సేనను బంపు మని మంత్రి కాజ్ఞాపించిన యగ్నిమిత్రుఁ డెక్కడ ? విరహవేదన వెడలఁబోసికొనుచు వెట్టియెత్తి కొండలఁ దిరిగివలవరించినపురూరపుఁ డెక్కడ? — శకుంతల నఖిలపించునపుడును, అమెను వరించునపుడును, మునిశిష్యు లామెను దీసికొనివచ్చి యర్పించునెడ శాపవశమునఁ బూర్వవృత్తాంతము మఱచి పోయి వారితో సంభాషించునపుడును, “ఈమె నీభార్య. ఉంచుకో లేక విడిచి పెట్టుకో” అనుచు దివ్యసుందరవిగ్రహమైన శకుంతలను విడిచి మునిశిష్యులు వెళ్ళు

నపుడును, అష్టశకుంతలను జూచియుఁ గర్తవ్యము పురోహితునితో నాలోచించు నపుడును, అంగుశీయకము లభించినపిదప శకుంతలనుగూర్చి చింతించునపుడును, రాజధర్మములు నిర్వహించునపుడును, నిండుకుండవలెఁ దోణకక దైర్యోదార్య భర్మమూర్తియై యున్నదుష్టంతుఁ డెక్కడఁ ఇట్లావ్యంత మొక్కరీతిగాఁ దోషింపఁ బడిన రూపనాయకులు లెక్కకు మిక్కిలి తక్కువగా నుందురు. కాళిదాసు తన రూపకముల నెల్ల ఖాసునివలెనే ప్రీపాత్రములను సముచితముగాఁ దోషించె ననుట విదితము. అందును శకుంతలాపాత్రపోషణ మొంతయుననవ్యశ్యము. ఇట్టితని కవిత్యము సర్వవిధముల సహృదయరంజకమైనది కావుననే పూర్వవిద్వాంసు లెల్లరు నితని బహువిధములఁ బ్రశంసించియున్నారు. అందు మహానకభట్టపాదుని మాట లిట్లున్నవి.

“కవయః కాళిదాసాద్యాః, కవయో వయ మఃకృమి,
పర్వతే పరమాణౌచ పదార్థత్వం వ్యవస్థితమ్”

పాశ్చాత్యుఁ డగు లూడెర్నుపండితుఁడు తుర్పునుపురమున సంగ్రహించిన లిఖితతాళపత్రగ్రంథములలో మూఁడుబౌద్ధనాటకము లున్నట్లును, అం దొకటి శారద్వతీపుత్రప్రకరణ మనెడితొమ్మిది పంకములరూపక మైనట్లును, అం దలి యొకగద్య దానికర్త సువర్ణాక్షిపుత్రుడైన యశ్వఘోషు డని చెప్పబున్నట్లును, కీతుపండితుఁడు చెప్పచు, మౌద్గల్యాయనుఁడు శారిపుత్రుఁడు ననువారికిని బుద్ధునికిని సంబంధించిన బౌద్ధమతవిషయకమైన యందలియతివృత్తమునుసంగ్రహించివ్రాసెను. తక్కినరెండునాటకములఁ గర్తపేరు తెలుపుగద్యభాగములు లే వనియు, అవికూడ నశ్వఘోషుఁడే రచించి యుండునేమో యనియు వా రూహించుచున్నారు. ఆ నాటకములు మన కింకను లభింపలేదు గాని, దీనినిబట్టి క్రీ. ౭౫—౧౫౦ నడుమ సంస్కృతమున బౌద్ధనాటకము లుదయించె ననిమాత్రము విశ్వసింపవచ్చును.

కాశ్మీరరాజైన తుంజీనకునికాలమునందు చంద్రకుఁ డనుమహాకవి నాట్య గ్రంథము నిర్మించినట్లు రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది.

“నాట్యం సర్వజనప్రేక్ష్యం య శ్చక్రే సమహాకవిః,
ద్వైపాయనమునే రంశ స్తత్కాలే చంద్రకో ౭భవత్”

ఈతుంజీనకుఁడు క్రీ. ౧౦౩ లో, సింహాసన మెక్కినట్లు చరిత్రకారుల మతము కావున, ఈకవి క్రీ. ౧౨౦ ప్రాంతమున నున్నట్లు తెలియవచ్చును గాని,

యితనిగ్రంథములు మాత్రము కనరావు. చంద్రకునిపే రెత్తి క్షేమేంద్రుడొచిత్వ విచారచర్చలో నాలుగుశ్లోకములుదాహరించియున్నాఁడు. ధనికుఁడు దశరూపక వ్యాఖ్యలో నొకటి యుదాహరించియున్నాఁడు. సుఖాషి తావశ్యాదులలో నొకటి రెండుశ్లోకములున్నవి. కాని గ్రంథముపేరు తెలియరాదు. క్షేమేంద్రుఁడు గుఱొ చిత్వమునకు వ్యతిరేకోదాహరణముగా నిచ్చిన —

“యుద్ధేషు భాగ్యవపలేషు న మే ప్రతిజ్ఞా,
దైవం నియచ్ఛతి జయం చ పరాజయం చ,
ఏమైవ మే రణగతస్య సదా ప్రతిజ్ఞా,
పశ్యన్తి యత్ర రిపవో జఘనం హయానామ్”

అనుశ్లోకము వర్ణితవిషయమునుబట్టి పూర్వోక్తనాట్యములోని దేమో యని తోచుచున్నది. ఇకఁదే, అద్భుతరసమున కుదాహరణముగాఁ జంద్రకుని దని చూపిన —

“కృష్ణే నామ్న గతేన రస్తు మఖనా మృ దృక్షితా స్వేచ్ఛయా,
సత్యం కృష్ణ క ఏవ మాహ ముసరి మిథ్యా మృ ప శ్యాననమ్,
వ్యాదే హీతి విదారితే లభ వదనే దృష్ట్వా సమస్తం జగ,
స్మాతా యస్య జగామ విస్మయపదం పాయా త్న వః కేరవః”

అనుశ్లోకము ‘కృష్ణ స్స పుష్టాతు నః’ అనుపాఠభేదముతోఁ గృష్ణకర్ణామృ తములోని దని ప్రతీతి. ఇది చంద్రకునినాట్యములోని చైనచో నాందీశ్లోకము కావచ్చును. సుఖాషి తావశిలో సంగ్రహింపఁబడిన —

“ప్రసాదే వర్తస్య ప్రకటయ ముద్రం సంత్యజ రుషం,
ప్రియే ! శుష్యం త్యక్తా న్యమృత మివ తే సింహుతు వహః,
నిధానం సౌఖ్యానాం క్షణ మభిముఖం స్థాపయ ముఖం
న ముగ్ధే ! ప్రత్యేతుం ప్రభవతి గతః కాంహరిణః”

అనుశ్లోకము నాయకుఁడు నాయికను గూర్చి పత్నిన యనురాగోక్తిగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఇట్టిశ్లోకము లింకను గలవు. ఇవి యన్నియు నొకదానిలోనివో, వేరుకావ్యములలోనివో, తెలియరాదు. ఏమైనను, ఉదాత్తరాఘవాదుల వలెఁ జంద్ర కుని రూపక మొకటికూడఁ గాలగర్భమున నణఁగిపోయిన దనవచ్చును. తరువాత —

మృచ్ఛకటికము, ఇది పదియంకముల ప్రకరణము. ఇందలి యింట్లవర్త మది నవము కాదనియు, ఇది భాసుని చారుదత్తమునకుఁ బెరిగినరూప మనియు మున్ను చదివియున్నాము. దీనికర్త కూద్రకరాజు. ఇతనికాల మిది యనుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు లేవు. కొందఱ తిథిని కాలమునుగూర్చి చర్చించిరి గాని, ఆ చర్చలును నిశ్చయజ్ఞానము కలిగించునవి కావు, అందుచే నితఁడు క్రీ. ౨-౩ శతాబ్దాల నడిమి వఁ దనుటకంటె పేఱుగాఁ జెప్పుట కవకాశము చాలదు.

ప్రత్యక్ష ప్రమాణము విడిచి యనుమాన ప్రమాణ మంగీకరించుట తగదు. ఇందలి ప్రస్తావన కూద్రకుఁడు దీనిని నిర్మించినట్లు కంతోక్తిగాఁజెప్పుచుండ నెవరో దీనిని రచించి యితనిపేరు పెట్టి యుండు రనెడియూహ గాఁగియున్నది కాఁజాలదు. వామనాచార్యుఁడు, 'కూద్రకాది రచితేషు ప్రబంధేషు' అనుచు కూద్రకుని గ్రంథ కర్తఁ గాఁ దెలిపియున్నాఁడు¹. అతఁడు మృచ్ఛకటికము పేరెత్తక పోయినను, దీనినిబట్టి యిది యితని దనవచ్చును.

“ద్విరదేంద్రగతి శ్చకోరనేత్రః పరిపూర్ణేష్టుముఖ స్సువిగ్రహశ్చ,
ద్విజముఖ్యతమః కవి ర్భూషావ, ప్రథిత హృద్యక ఇత్యగాఢనర్తకః”
“...రాజానం వీక్ష్య పుత్రం పరమనముదయే నాశ్చమేధేన జేష్ఠాన్,
లభ్యా చాయు శ్శతాబ్దం దశదిన మధికం హృద్యకోఽగ్నిం ప్రవిష్టః”

ఇత్యాదికమైన ప్రస్తావనా ప్రసంగమునుబట్టి కూద్రకుఁ డను భూషాచార్యుఁ డాతఁకాది గణితమునుబట్టి తన యాయువు తెలిసికొని, శరభంగమహర్షివరఁ దాను సర్వస్వారయజ్ఞమున నగ్నిప్రవేశము చేయఁబోవు సమయమును ముందుగా భూరా ర్థకమైన ‘ప్రవిష్టః’ అనుపదముచేఁ దెలిపె ననియు, కావున వేదములను జ్యోతి శ్శాస్త్రాదులను జక్కఁగా నెఱింగిన యారాజకవియే దీని నిర్మించె ననుట సర్వ మనియు విశ్వసించఁదగును.

రూపకసారస్వతమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచినవానిలో మృచ్ఛకటిక మొకటి యని యెల్లరు విశ్వసించురు. ఇది భాసచారుదత్తము నెల్ల విధముల ననుసరించిన దైనను, దానికంటె మనోహరమగు రూపమున వెలయుచున్న దనుట నిర్వివాదము. ఇందుకుఁ దగినట్లుగా నిందలి కథాసన్నివేశమునఁ గొంత నవ్యతయుఁ జూపట్టును. చారుదత్తునికొడుకగు రోహసేనునికి రచనిక యనుదాసి క్రీడార్థముగా

మట్టితో నొకటండి చేసి యిచ్చుట యనుకథాభాగము కల్పించి కవి దీనికి మృచ్చ కటిక మనుకొత్తపేరు పెట్టెను. ఈ చిన్న విషయము, చారుదత్తుని సంపూర్ణచారి డ్యమును సూచించును, తరువాత నది వనికి రావని యేడ్చెడి యాచారునికి సువర్ణ శకటము చేయించు నిమిత్తము వసంతసేన తన యాభరణము లిచ్చుట యను విషయమునకు దీక్షమైనది. అది, నాయకా సౌశీల్యము పోషింపఁ గారణమైనది. కథాపాత్రరసములకు మెఱుఁగు దెచ్చెడి యిట్టి చిన్న కల్పన లింక నున్నను, చారు దత్తకథ కిది బేలుకాదు. ఇందలి నాయకుఁడు లక్షణమునుబట్టి ధీరశాంతుఁ డనఁ దగియున్నను, ఉత్తమలక్షణములనుబట్టి దీర్ఘాత్ముఁడు గాఁ గనవచ్చును. అట్లే జాతిచే నాయక సామాన్య యైనను, పావన మైన సుగుణసందచే నుత్తమకులకన్య యైనది. ఇందలి తక్కినపాత్రము లిరువదియే డున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ దత్త త్కార్యనిర్వహణమున నమర్హములై ప్రధాన కథా సంవిధానమునఁ జక్కఁగా నతుకకొన్నవి. ఇం దేపాత్రము లేకున్నను, కథ కొఱఁతవడు ననునంతగా మిక్కిలి మెలఁకువతో నిన్నిపాత్రములకుఁ గత్తెక్యము కలిగించి పోషించుట యను శూద్రకుని ప్రతిభాచారుర్య మసాధారణము. ఇందుకొక యుదాహరణము.

వసంతసేన కులవృత్తిని నిరసించిన ధనవిరక్త, సుగుణానురక్త. వరిద్రుఁ డైనచారుదత్తునిసౌశీల్యమును వరించినది. దానికిఁ దగినది మదనిక. అది నీచజాతి యైనను శర్వలకునిఁ గామించినది. వాఁడు జాతిచే విప్రఁడయ్యుఁ జౌర్యవృత్తి నాశ్ర యించినవాఁడు. కాని, లోకసామాన్యుఁ డైన చౌరునివలె దుర్జనుఁడు కాడు. భీత సుప్తులను జంపువాఁడుకాడు. చేసినతప్పు తెలిసినవాఁడు. చారుదత్తునింట నగ దొంగిలించి తెచ్చినవానికిని మదనికకును జరిగిన సంభాషణము విన నింపై నీతి దాయక మగుటయేకాక, నాయకునిసుగుణములందు నాయకకు మఱింతగౌరవమును హెచ్చింపఁ జేసి ప్రధానపాత్రపోషణమున కవలంబన మైనది. ఈసందర్భమున శర్వలకుఁడు గావించిన స్త్రీవిషయకోపన్యాసమును, మదనిక యతన్నికిఁ గావించిన హితోపదేశమును, తక్కినతప్పు లావలఁ దెట్టి నిశ్చలమైనవారి యనురాగమును వసంతసేన మెచ్చుకొనుటయు ననునవి యాపాత్రముల యౌచిత్యకిఁ దార్కాణము లగు చున్నవి. ఇట్లే యన్నిపాత్రములు సముచితము లగుట కార్యముగా నీరూప కము ప్రదర్శనరమ్యమైన సత్కావ్యముగా గణన కెక్కినది.

శార్లధరపద్ధతిలో రాజశేఖరునిదిగాఁ గనవచ్చు “భాసో రామిల సోమితౌ వరరుచి శ్రీసాహసాఙ్కకవి” రిక్త్యాది ణ్లోకములోని రామిలసోమిలులు శూద్రకుని చరితమును శూద్రకకథ యనుపేర వర్ణించి రనియు, వైక్రాంతశూద్రక మనునొక

నాటకము నొకానొకకవి యితని నాయకునిఁ జేసి నిర్మించె ననియు, పంచశిఖఁ డను కవి ప్రాకృతమున కూడ్రకచరితకావ్యము నిర్మించె ననియుఁ చెలియుచున్నది ¹.

ఇట్లు కృతికర్తయై కృతిపతియై కృతినాయకుఁడై ఖ్యాతి గన్న యీ శూద్ర కుఁడు పత్సరాజచరితము పద్మప్రాభృతకము, అను మఱిరెండుకావ్యములు నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందు రెండవది యచ్చుపదిన చతుర్వాణిలో నొకటి.

“వరరుచి రీశ్వరదత్త శ్యామిలక శ్శూద్రక శ్చ చత్వారః,

ఏతే ఛాణాన్ బభువః కా శక్తిః కాశిదానస్య”

అను చాటుశ్లోకమును బట్టి వరరుచ్యాదులు నలుగురు భాజకర్తలైనట్లును, ఛాణాంతగవ్యలనుబట్టి వీరిలో వరరుచి యుభయాభిసారిక, ఈశ్వరదత్తు ఛూద్రవిట సంవాదము, శ్యామిలకుఁడు పాదతాపితకము, శూద్రకుఁడు పద్మప్రాభృతకము, రచియించినట్లును చెలియుచున్నది. ఇవి వీరు రచియించినట్లు సమర్థించుచు, వీరి దేశ కాలాదులు తెలుపుచుఁ బ్రకాశకు లొక చిన్న పీఠిక వ్రాసియున్నారు. ఈనలుగురును వాఙ్మయ ప్రసిద్ధులు ప్రాచీనులు. ఐనను, వీరి యీ కృతులలోని రెండుమూఁడుశ్లోకములు భోజరాజున కీవలిలాక్షణికులు గ్రహించినట్లు కనఁబడుచున్నది గాని, అతని కావలిలాక్షణికులలో నొకఁడును గ్రహించినట్లు కనఁబడదు. ఇవి యిట్లుండఁ దై చాటుశ్లోకము, కాశిదానుపేర నర్వాచీను లెవరో నిర్మించిన పుష్పభాజవిలాస శృంగారతిలకాదులు వ్యాపించినపదవఁ బుట్టినది గాని ప్రాచీన మైనది గావని దాని భోరణియే చెప్పుచున్నది. పైగా, పద్మప్రాభృతకాదులందరివస్తువు ప్రాచీన మైనను, లోకములోని తక్కినభాణములను మించి రచనమున వీనిలోఁ గనవచ్చినమహాగుణమును లేదు. అందుచే నివి వీరు రచియించిన వని ప్రబలమైన ప్రత్యక్షప్రమాణము కనఁబడుపఱకును వీని కర్తృత్వము సందిగ్ధముగానే యుండును. విమర్శక పాఠకలోక మీ విషయము పరిశీలించుఁగాక.

చోరవేషము వేసిన యవిమారకుఁడు కాత్యాయనీబలిశంబరమహాకాలపురుషులను స్మరించెను. చారుదత్తములోని సజ్జలకుఁడు ఖరపటుని ఛానించెను. మృచ్చకటికములోనిశర్వలకుఁడు, నాలుగువిధము లైన కన్నములు పడచేరించిన పూజ్యుఁడగు కనకశక్తికిని, కుమారకార్తికేయునికిని, దేవప్రతభాస్కరసంధులకును, తన గురువైన యోగాచార్యునికిఁ మ్రొక్కెను. దీని బట్టి భానునికాలమందు చార్యో

1. శ్రీమానవిల్లి రామకృష్ణకవిగారి చతుర్వాణి పీఠిక. 1922 ముద్రణము.

పాదపక్ష ఖరపటాఁ డనియా, శూద్రకునినాటికి కుమారకార్తికేయునిసంప్రదా
యమునుబట్టి కనకకక్తి మొదలగువారి చార్యశాస్త్రసూత్రము లుదయించిన పని
యుఁ డెలియఁగలదు. కాని, ఆ ఖరపటాదుల గ్రంథము లిప్పుడు కనరావు. తరు
వాత —

రత్నావళీప్రియదర్శికానాగానందములు — ఇందు మొదటి రెండును నాటి
కలు. మూడవది నాటకము. ఈ మూఁడింటిలోని యతివృత్తముల కాధారము
బృహత్కథ యగుటచే నివి కల్పిరములు గాకపోయినను, మొదటిరెండును నాటిక
లైనవి, ఇవి బృహత్కథలోని వైనను, ప్రఖ్యాతములు పురాణప్రసిద్ధములు గాక
పోవుటచే నట్లగుట యుచితమంద మన్న, నాగానందము నాటక మైనది. అందుచే
నివి యితివృత్తవిషయమున రూపకలక్షణము ననుసరించినవి కా వన వచ్చును.
కల్పితేతివృత్తరూపప్రకరణభర్తమును, ప్రఖ్యాతనృపనాయకాదిరమగు నాటకధర్మ
మును గ్రహించి సంకీర్ణ మగునది నాటిక యని లక్షణము, కాని, బృహత్కథేతి
వృత్త మొకవిధముగాఁ బ్రఖ్యాతము నింకొకవిధముగాఁ గల్పితము ననుట కవ
కాశ మున్నది గావునఁ దైవిధాన మర్హ మగు నని సర్దుకోవచ్చును. తక్కినరూపక
లక్షణము లన్నియు మూఁడింటియందును సరిగాఁ బట్టినవి.

కౌశాంబీపాలకుడైన సహస్రానీకుఁడు పాండురాజువంశమునందర్జునున
కాశవపురుషుఁ డని విష్ణుపురాణముగూడఁ జెప్పుచున్నది. అతనికి మృగావతి
యను దేవియందయించిన యుదయనుఁడే వంశనామమున వత్సరా జనఁబడెను.
అతనివృత్తమే బృహత్కథలో వర్ణింపఁబడినది. అతఁడు, ఉజ్జయినీరాజైన చంద
మహాసేనునిపుత్రి యగువాసవదత్తను బరిణయ మయ్యెను. అతఁడే బంధుమతియను
మఱియొక రాజకన్యను, పద్మావతి యనునింకొక క్షత్రియకన్యను బెండ్లాడెను. ఈ
వివాహములవృత్తము, ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణము — స్వప్నవాసవదత్తము — తాప
సవత్సరాజము — ఉదయనచరితము — రత్నావళి — ప్రియదర్శిక — యను రూపకముల
నయ్యాకవృలు వర్ణించియున్నారు. భానుఁడు స్వప్నవాసవదత్తలోఁ బేర్కొన్న
పద్మావతియే రత్నావళీనాటికలో రత్నావళి యనుపేర నాయక యైనది. బృహత్క
థలో బంధుమతి యన్నది ప్రియదర్శికానాటికలోఁ బ్రియదర్శిక యైనది. ఇట్లాయా
కవృలు నాయకలపేళ్ళు మార్చినను, విషయ మంతయు బృహత్కథకు సంబంధించి
నదే. కాని, రూపకకవులు బృహత్కథ ననుసరించినను, నాయకాదిసంబంధకల్ప
నమునఁ గొంతకొంత మార్పు కలిగించి రని మాత్రము చెప్పకతప్పదు. వారే
యట్లు చేసి రననేల : బృహత్కథకుఁ బరివర్తనము లనఁబడుబృహత్కథామంజరీ

కథాసరిత్సాగరములలోఁ గూడ నట్టి మార్పులు కనబడుచున్నవి. అది యిప్పుడు లేకపోవుటచే నిం దేది దాని నెంతవఱకు సరిగా ననుసరించినదో తెలియజున్నది.

భాసుని స్వప్నవాసవదత్త, వాసవదత్త మృతి చెందినట్లు ప్రవాదము కల్పించి యామెను బద్ధావతి మఱుగున నుంచి పద్మావతీవత్సరాజులకుఁ బరిణయము కావించినది. హర్షుని రత్నావళి దేవియైన వాసవదత్తచాటునఁ బద్మావతిని రత్నావళి యనుపేర నుంచి, దేవీనమ్మతిని రత్నావళివత్సరాజులకుఁ బెండ్లిచేసినది. ఇందు పాత్రము లొకటియైన నితివృత్తకల్పనమునఁ బోలిక యున్నదా? అక్కడి వత్సరాజునకు నిక్కడి వత్సరాజునకుఁ బోలిక యున్నదా? అట్లే, మాలవికాగ్ని మిత్ర మందును రత్నావళిప్రియదర్శికలందును స్థూలవృష్టిబిచ్చవృత్తముల ననుకరణ మించుక గోచరించుచున్నను, సూక్ష్మదృష్టి కవి భిన్నము లని పాఠకులు గ్రహింపకపోరు. ఐనను, ఇది రెండును బూర్తిగా దాని ననుకరించిన వనెడి ప్రవాదము మాత్రము విమర్శకలోకమునఁ బుట్టినది. దేవీచాటున నున్న నాయకలను నాయకులు దేవి నమ్ముతని జేపట్టుట యను విషయము మూఁటియందు నేకము. అంతే. తక్కినయితి వృత్తముల మార్గములు వేరు. మాలవికాగ్ని మిత్రములో నగ్నిబ్రతుఁడు మాలవి కను జేపట్టుటకుఁ గావించిన యుపాయములు వేరు. రత్నావళిలో వత్సరాజు రత్నావళిని బరిగ్రహించుటకుఁ బన్నిన సాధనములు వేరు. అక్కడి పాత్రముల కృత్యములకు నిక్కడిపాత్రములవనులకుఁ బోలిక లేదు. ప్రధానరస చున్నిట శ్రాంతంగారమే కాని, తత్పక్షణ విధానము విభిన్నము.

మాలవికాగ్ని మిత్రములో నాయకా నాయకుల యనురాగము వారిహృదయ ముల గాఢమైనను, క్రమక్రమముగాఁ బై కుబికినది. ప్రియచర్చికలోని నాయకుని యనురాగ మాకస్మిక నాయకా వీక్షణమున మొదటనే పై కుబికినది. అక్కడి నాయకస్థితికంటె నిక్కడి నాయక యవస్థ భిన్నము అందుచే రసపోషణక్రమమును భిన్నమైనది. ఇది నిజమైనను, వీనిని రచించుపట్టున మాలవికాగ్ని మిత్రము కవి హృదయమున స్ఫురించుచున్న దని యది పూర్వ మగుటచేతనే కాక బాహ్య సామ్యమును బట్టియు సంగీకరింపవలసియున్నది.

నాగానందములోని యితివృత్తము ప్రేక్షకుల హృదయము కరఁగించునంతటి సమర్థము. విద్యాధర చక్రవర్తియగు జీమూత వాహనుఁడు రాజ్యము విడిచి పితృ సేవ తరణ్యమున కేగిన వీతరాగుఁడు. నాగజాతిని రక్షింప గరుత్మంతునికి నిజదేహ మర్పించిన ధీరుఁడు, ఉదారుఁడు, కరుణామయుఁడు, దయాదానవీరుఁడు. సత్కుల

ప్రసూతయు సుగుణశాలినియు నైన మలయవతినివరించిన సరసుఁ డనుకూలు డు. ఇందరి ప్రవానరసము వీరము, శృంగారకరుణము లంగములు. ఏతదర్వాచీనాలంకారికు లందఱును, పైరూపకత్రయములోని శ్లోకములు వాక్యములు పెక్కునందర్భముల బుదాహరించుటచే వీని యుత్తమత్వము గోచరించుట యటుండ, ధనికుఁడు దశరూపావలోకమున జీమూత వాహనుని ధీరోదాత్తత్వమును జక్కఁగఁ జెప్పించి సిద్ధాంతీకరించుట యీపాత్రము నొచిత్యమును పేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది, ముఖ్యముగా మూఁడు విధములైన యవస్థలు కల్పించి నాయకుని శిలమున కిండుకయేని భంగము రాకుండ నిట్లు పాత్రమును దోషించుట యరిది యనవచ్చును. ధీరోదాత్త లక్షణము నకునుఁ దానమునకునుఁ గూడ ధనికుఁడుదాహరించిన యీక్రింది శ్లోకము నాయకుని కుండవలసిన గుణము లన్నియు జీమూత వాహనునియందు మూర్తీభ వించినట్లు తెలుపఁగలదు.

“శిరాముదై స్యుందత ఏవ రక్త,
మధ్యాపి దేహే మమ మాంస మస్తి,
తృప్తిం న పశ్యామి చ తే మహాత్మన్,
కిం భక్షణా త్వం విరతో గరుత్మన్”

గీ. రక్తమిదె కాటుచుండె శిరాముఖముల
మిగిలియున్నది కండ నామేన నింకఁ
గనఁబడదు నీకు సంతృప్తి గలిగినట్లు
లో విహగరాజ! తిన కూరకుంటి వేల?

సుఖావస్థలోనున్న నాయకునిఁ దోషించుట సులభమే కాని, కష్టావస్థలోనున్న వానిని దోషించుటయే కష్టాతి కష్టము. అట్టైనను, భానహాస్రకుల చారుదత్తఁడును శ్రీహర్షుని జీమూతవాహనుఁడును భవభూతి శ్రీరాముఁడును ఏ వికారము లేకుండ నొక్కవిధమునఁ దోషింపఁబడి రనుట గొప్పవిశేషము

క్షేమేంద్రుఁడు మొదలుగా నప్పుయక్షితులవజకుఁగల మహావిద్వాంసు లందఱును స్వభావోక్తి రూపకోత్పేక్షిచ్యులంకారములకును, శృంగారకరుణ భయానకాది రసములకును, దౌదార్యాది సుగుణములకును, పైరూపకత్రయమునుండి శ్లోకముల నుదాహరించి యున్నాడు. భాషావిషయమున నివి కాశిదాసు రూపకములవలె మిక్కిలి మృదులములు, వర్ణనములు స్వభావమధురములు. అన్వయకాతి

స్వము మందు కై నఁ గనరాదు. ఏ ధోకము చదివిన నాపాఠముఁడుమై హాయి గొలుపుచుండును. ఇందుకు ముగ్ధా నబోధానమాగమ వర్జనలు—

“హియా సర్వస్యాగ్రే నయతి విదితా స్మితి వదనం,

ద్వయో ర్ద్వష్టాల్లాసం కలయతి కథా మాత్మవిషయాం,

సఖీషు స్మేరాసు సృకటయతి వైలక్ష్య మధికం,

పియా ప్రియే జాన్తే హృదయ నిహితాశంకవిభురా”

“దృష్టా దృష్టి మభో దభాతి కురుతే నాలాప మాఢాషితా,

శయ్యాయాం పరివృత్య తిష్ఠతి బలా దాలింగిత వేషతే,

నిర్యాంతీషు సఖీషు వాసఖవనాన్నిర్గస్తు మే వేహతే.

జాతా వామత యైవ మే ఒద్య సుతరాం పీత్తైః నబోధా పియా”

ఇట్లు భాషచేతను కైలిచేతను, ఇవి మూడును సమముగా మనోహరములే యైనను, సర్వవిధములఁ దారతమ్యపరీక్ష గావించినపుడు వీనిలో నాగానంద ముత్తమ మనవలసి వచ్చును. ఇట్టి వివ్వజ్జనరంజనములైన రూపకములను రచియించినకవి శ్రీహర్షదేవుఁ డని—

“రాజ్ఞ ధ్రిహర్ష దేవస్య పాదపద్మోపజీవినా రాజసమూహే నోక్తః,

యథా, అస్మత్స్వామినా శ్రీహర్షదేవే నాపూర్ణవస్తురచనాలంకృతా

రత్నావళీ నామనాటికా కృతా—శ్రీహర్షో నిపుణః కవిః” —

ఇత్యాదిప్రస్తావనలలోని వాక్యములవల్లఁ దెలియుచున్నది. కాని, యితఁ దేదేశము నేలినవాఁడు ? ఎప్పటివాఁడు? ఇతఁడే వీనిని నిర్మించెనా ? లేక, ఇతని యాస్థానములోని యొకకవి రచియించి యితనిపేరు పెట్టెనా ? అనుప్రశ్నయు లిపుడు విమర్శకలోకమున వివాదాస్పదములై యున్నవి. అందుచే వీనిం గూర్చి సంగ్రహముగాఁ జర్చించి సత్యము తెలిసికొన యత్నింతము.

కవి, పైరూపకములప్రస్తావనలలోఁ దాను శ్రీహర్షుఁడు శ్రీహర్షదేవుఁడు నై నట్లు తెల్పుకొనెను గాని, తాను వ్రాసెనుదేశమునుగాని తనరాజధానిని గాని పేర్కొనలేదు, ఈపేరుగలరాజులు ముగ్గురునలుగురు కనవచ్చుటచే నితఁడెవఁడను

విషయమున విమర్శకులు భ్రాంతిపడుటనై జము¹. విల్సనుపండితుడు, రాజతరంగిణి లోను కథాసరిత్సాగరములోను వర్ణింపబడిన సూర్యవత్యనంతరాజులమునిమును మఱును కలశభూపతిపుత్రుడు నగుశ్రీహర్షదేవుడు రత్నావళీనాటిక రచియింపజేసె నని² వ్రాసెనుగాని, అది ప్రామాదికము. అతని యభిప్రాయమునుబట్టి క్రీ. ౧౧౨౫ ప్రాంతమున రత్నావళి పుట్టును. ఇందలి శ్లోకములు క్రీ. ౯౯౭ ప్రాంతమం దుదయించిన దశరూపలోకములో నుదాహరింపబడెను. దశరూపక కారయితయు భారానగరాధీశుడు నై నముంజమహీపాలునితండ్రి హర్షవర్ధనుడే కాని, అతడు గ్రంథకర్త యైనట్లు ధనంజయభరికులుగాని, అతని పౌత్రుడైన భోజమహారాజు గాని యొక్కడను సూచించి యుండలేదు. నిజముగా నీరూపకము లతనిపే యైన నింకలిశ్లోకము బుదాహరించెడిధనికుడుగాని భోజుడు గాని, యతనిపే రెత్తకుందురా? ఇంతకును, దామోదరగుప్తునికుట్ట నీమతమందు—వత్సే శ్వరభూమికయో ర్వ్యయ మనుకురుతే నరేశ్వరవయస్యః—అనుపద్యము మొదలుగా,—నిపుణపరీక్షకవృష్టం రాజతి రత్నావళీ రత్నమ్—అనుపద్యమువఱకు ౧౪౫ పద్యములలో రత్నావళీ నాటికావృత్తము వర్ణింపబడినట్లు స్పష్టముగాఁ గనవచ్చుచుండ, దానినాటికిఁ బ్రసిద్ధి గాంచినరత్నావళి క్రీ. ౭౫౫ పూర్వ మనుట కాక్షేప మేమి? అట్టియెడ దాని కీవలిశ్రీహర్షులు దీనికర్తలు కా రనుట కాటంక మేమి? అయితే, అంతకుఁ బూర్వఁ దైన యే శ్రీహర్షుఁ దీతడు? ఏకాలము వాడు? ఈవిషయమున సనేకమతము బుప్పత్తిల్లినవి. అందుఁ గొన్ని—

“రత్నావళ్యాదులలోఁ గనవచ్చుశ్రీహర్షుడు కాన్యకుట్టరాజు కాడు. శకులను జయించినయతడు క్రీ. పూ. ఆఱవశతాబ్దిలోనివాడు. భావకుఁ డనఁ బడెడిభాసుఁ డరనియాస్థానకవి. రాజశేఖరకవివిమర్శములోని శ్లోకములనుబట్టి యాభాసుడు రత్నావళ్యాదులు నిర్మించినట్లును శ్రీహర్షుడు వానిని జూచి యానందించినట్లును దెలియవచ్చుచున్నది. కావున నాశ్రీహర్ష విక్రమాదిత్యుని పేర వెలసిన రత్నావళ్యాదులు క్రీస్తుపూర్వ మాఱవశతాబ్దిలోని”వని శ్రీయుత నారాయణశాస్త్రిగారు తెలిపియున్నారు. ³

1. ఈవిషయము మున్నే సంస్కృతకవిజీవితమునఁ జర్పించియున్నాను.
2. చూ. H. H. Wilson's the Hindu Theatre, ఆంగ్లరత్నావళి పీఠిక,
3. చూ. మదీయసంస్కృతకవి జీవితము — నారాయణశాస్త్రిగారి విక్రమార్కజీవిత కాల నిర్ణయము—శ్రీకృష్ణమూర్త్యులుగారి ప్రియదర్శికా పీఠిక—రమేశమోహన్ దోసుగారి శాకుంతలపీఠిక. ఏ. డి. కీతుగారి The Sanskrit Drama.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యః దుష్టయినీపాలకుడై క్రీ. పూ. ౫౭ లో సంవత్సరముల వశక మేర్పడిచె ననియు, అదియే విక్రమార్కశక మనుపేర నేటికిని వ్యవహారమునఁ గనవచ్చుచున్న దనియు నొకమతము ప్రసిద్ధమై యున్నది. కాని, “క్రీ. ౫౭౭ లో, విక్రమాదిత్యః క్రూరుయుద్ధమున శకుల నోడించి యేర్పడి చినయాశకఁడే, ఆఱువంతుల సందత్సరములదెనుకనుండి యారంభింపఁబడినది. అదే క్రీ. పూ. ౫౭ నుండి గణింపఁబడుచున్నశక” మని కొందఱిమతము. “ఈయాఱువ శతాబ్దిలోని విక్రమాదిత్యఁడే కాళిదాసాది సవరత్నముల కాశ్రయభూతుఁ” డని యింకొకమతము. ఇట్లు శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యసంజ్ఞలు కలరాజుకాల మేది యైనను, రత్నావళ్యాదికర్తయైన శ్రీహర్ష వర్ధనుఁడు రెండవశతాబ్దిత్యఁడే యని మఱియొక మతము¹. ఇట్లెన్నెని మతములున్న వనుట పాతకలోకమునకు విధితము. కాని, యిం దొకటియు స్థిరపడలేదు. ప్రతిమతమును విమర్శనీయ మగుచునే యున్నది. స్థిరపఱుచుటకుఁ దగినయాధారములును లేవు. కావున నెవ రెట్లు చెప్పిన నది యూహయే కాని పేజు కా దనుట నిజము. అందుచే నింతకు ముందు భాసకాళి దాసులకృతుల సందర్భమునఁ జదివిన మాటలనుబట్టి యొకదారికి వత్తము.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యః డని ప్రసిద్ధి తెక్కిన యొకమహారాజు క్రీ. పూ. ౫౭ లో, ఉజ్జయినినేలినట్లు చెప్పెడి ప్రాచీనమతమసంగతముకాదు. అతఁడు పెక్కండ్రు కవుల నాదరించిన విద్వాంసుఁ డనుటయు సుసంగతమే. కాని, అతనిపేర భాసుఁడు రత్నావళి ప్రియదర్శికానాగానందములు రచించియుండు ననెడియూహ మాత్రము విశ్వసనీయము కాదు. కాళిదా సతనినాటివాఁ డనుట విశ్వసనీయ మగునట్లుగా, భాసుఁ డతనికి సమకాలికుఁ డనుట సాధ్యము కాదు. జ్యోతిర్విదా భరణము కాళిదాసకృత మనుట నమ్మరాదు². క్రీ. పూ. జీవించియున్న వరరుచిని, క్రీ. మొదటిరెండుశతాబ్దిలలోని యమరసింహుని, క్రీ. ౫౭౭ లోని వరాహ మిహిరుని, ఇట్లే భిన్నకాలములలోని యితరుల నొక్కచోఁ జేర్చిన—

1. చూ. మదీయ సంస్కృతకవి జీవితము — నారాయణశాస్త్రిగారి విక్రమార్క జీవితకాల నిర్ణయము — శ్రీకృష్ణమాచార్యులుగారి ప్రయదర్శికాపీఠిక — రమేశమోహన్ దోసు గారి శాకుంతల పీఠిక. ఏ. బి. కీతుగారి The Sanskrit Drama.

2. చూ. జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రకరణము.

“ధన్వంతరి క్షపణ కామరసింహ శంకు,
పేరాలభట్ట ఘటకర్పర కాశిదాసాః,
ఘాతో వరాహమిహిరో నృపతే స్పృభాయాం,
రత్నాని వై వరరుచి ర్నవ విక్రమస్య”

అనెడి నవరత్నగ్లోకమే, యాగ్రంథము మిక్కిలి యర్వాచిన మనుటకుఁ బ్రబలప్రమాణము¹. ఘటకర్పరునిగూర్చి యెన్నేని చాటువులు కలవు. అవి కొన్ని రాజశేఖరునికి విమర్శములోని వని కొంచఱు విశ్వసించుచున్నారు. భాన భావకఘటకర్పరసంజ్ఞ రొకనికిఁ జెల్లినవే యనెడికింపవంతి యాధారముగా నట్టి గ్లోకములు పుట్టినట్లే, శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుని నభలో నవరత్నము లుండెడివారనుకింపవలసి మూలముగా జ్యోతిర్వివాహరణములోని పైగ్లోకము పుట్టియుండును, కొంచఱు విమర్శకు లీగ్లోకము పూర్తిగా నమ్మకున్నను, వరాహమిహిరునితోఁ గలిగిదాసు నాజవశత్వాద్దీలోఁ జేర్చుటకు మాత్రము దీనిభాగమును స్మరించుట చిత్రము. ఇది యిటుండనిండు—నిజముగా రత్నావళ్యాదులు శ్రీ. పూ. ౫౭ లోని శ్రీహర్షుఁడు రచించినవో లేక యతనిపేర వెలసినవో యైనయెడ, నాఁటినుండి వామోదరగుప్తుని వఱకుఁ గలమధ్యకాలమునఁ గలయాలంకారికులలోనొకఁడైన పీఠో నొకదాని నైన స్మరింపకుండునా? కాని, అట్టిది కనఁబడదు. కావున నిది యితనివికావనవచ్చును. ఇతఁ, కాన్యకృష్ణపాలకుఁడైనహర్షవర్షనుఁ డున్నాఁడు. రత్నావళ్యాదులలోని శ్రీహర్షుఁ డితఁడే యని పేకంఁ ద్రఙ్ఖప్రాయపడుచున్నారు. కాని, వారిలోఁ గొందఁ బరీక్షాపకములు భావకుని వనియు, కొంచఱు భట్టవాణుని వనియు, మఱికొంచఱు హర్షవర్షనునివే యనియుఁ ద్రివిధముగా వ్రాయుచున్నారు².

“రావ్యం యశసేర్థకృతే” ఇత్యాదికావ్య ప్రయోజనవివరణావసరమున మమ్మటభట్టు “కాశిదాసాచీనా మివ యశః, శ్రీహర్షాదే ధ్ధావకాచీనా మివ ఛసమ్” అని యగోధనములవ్రాపి కుదాహరణముగా నొకవాక్యము వ్రాసియున్నాఁడు. కావ్యప్రకాశవాఙ్మత యగుమహేశ్వరుఁడు దీని కర్థమువ్రాయుచు, శ్రీహర్షుఁ డనురాజుపేర భావకుఁడు రత్నావళి రచించి ఛనము సంపాదించె ననివ్రాసెను. ఇట్లే కావ్యప్రదీప్రభాకరాద్యధిప్రాయము నున్నది. ఈవాక్యమును గూడ నాధారముగా గ్రహించి, ఈభావకుడే భానుఁడు, ఈశ్రీహర్షుడే

1. సంస్కృత రచివీలము రచించినపు కీగ్లోకము విశ్వసించి నేనును భ్రాంఛిపడి యున్నాను.
2. ఈవిషయము నాసంస్కృత రచివీలమున మున్నే చర్చింపఁబడినది.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుడు, అని చెప్పుచు, వీరి నిద్దఱిని, క్రీస్తుపూర్వము చేర్చిన వారు వాదించుచున్నారు. ఈ శ్రీహర్షుడు ద్వితీయకలాదిత్తుడే, ఈభావకుఁ డితనియాశ్రితుడై ధనమార్జించినవాఁ డని, వీరి నిద్దఱిని, క్రీస్తుపరముచేర్చినవారనుచున్నారు. ఈవివాద మిటులుండ నిం పంతర్వివాదము మఱియొకటి.

నాగానందము ప్రకటించిన హాలుపండితుడు దానిపీఠికలో, దాను సంపాదించినకావ్యప్రకాశ పుస్తకమునందు, భావకాదీనా మివ ధన' మ్మనువాట, 'వాణాదీనా మివ ధన' మ్మనువాట్య మున్నదని వ్రాసియున్నాడు, అతనివ్రాత నూతనగాఁ గొని, రమేశదత్త దుర్గాప్రసాద మేగ్దోనలుపండితులు బాణుడే రత్నావళిరై యనునభిప్రాయమునకు వచ్చిరి. ఎన్నో వ్రాతప్రతులందు 'భావకాదీనా' మనుపాఠము కనఁబడుచుండ హాలుపండితుడు చూచినయొక ప్రతిలోని 'వాణాదీనా' మనుపాఠము విశ్వసనీయమా యని కొందఱును, ఆప్రతి, కాస్తిరీదేశములోనిదిగావున నందలిపాఠము విశ్వాస్యమే యని మఱికొందఱును భావించుచున్నారు. ఇది యిటులుండ, 'వాణాదీనా' మనుపాఠమే సముచితము గాని, బాణుడు రత్నావళిని శ్రీహర్షుని కమ్ముకొని ధన మార్జించె ననెడియభిప్రాయము సముచితము కాదని యిఁకఁ గొందఱు అనుచున్నారు. ఇట్లున్నబహువిధాభిప్రాయములలో నేది సత్యమో నిర్ణయించుట యశక్యమే కాని, రత్నావళికిని, భావకునికి లేక బాణునికిని ముడిపెట్టిన కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాతలమాట మాత్రము సత్యము కాదనుట కింతకు మున్ను చెప్పినకారణములే చాలును. భావకుఁ డనునొకకవి యేదోకావ్యము నిర్మించి యేశ్రీహర్షునివల్లనో ధన మార్జించినమాట విని మమ్మటుడు వాక్యము వ్రాసియుండ, తమనాఁటికి వినవచ్చినకింపదంటిబట్టి రత్నావళి తననికి వ్యాఖ్యాతలంటఁగట్టిరి. ఒకరాజుపేర నొకకావ్యము కనఁబడినచో దానిని, తవాశ్రితకపియొకానొకడు రచియించె ననుట మనవారి కాచారమై యున్నదే కదా! అట్లు వచ్చినకింపదంతినే వ్యాఖ్యాతలు నమ్మిరి. పోనీ : బాణుడే రచియించి హర్షవర్ధనుని పేరు పెట్టియుండు నందుమా, అంతకంటె దివ్య మైనకాదంబరి యుండఁగా దానిని విడిచి రత్నావళినే యతని కేల యిచ్చును? ఇచ్చుఁ గాక, ఆగర్భ శ్రీమంతుఁడైనయతనికిఁ గావ్యకన్యను విక్రయించి ధనము పుచ్చుకొనుదుర్గతి యెట్లుపట్టును? సగౌరవముగాఁ దిలిపించి తనయాస్థానమున నిలుపుకొన్నరాజతనకన్న వత్తములు గడవకుండె నని రత్నావళి యమ్ముకొనెనా? కావున రత్నావళి కర్తృత్వము బాణునికిఁ గట్టిపెట్టుటయు విశ్వసనీయము కాదు. అందుచే హర్షవర్ధనుడే యీ మూఁడు రూపకముల కర్త యనుట సముచితము. ఈ పక్షమున నొకపే యాక్షేప

మున్నది. ఇతఁడు వీనిని రచించినచో వాణుఁడు హర్షచరితమున నితని వర్ణించు నెవ రక్షావశ్యాపి కర్త యని యెందుకు వ్రాయఁడు?—అప్పటికి రా జీరూపక ములు రచింపలేదేమో! కాదంటరిలో నెందుకు స్తుతింపలేదు. తమనాటి కృతులను దమకృతులఁ బ్రశంసించు నాచార మానఁడు లేదు సరిగదా! తమ మొదటికావ్యము లనే తమ తరువాతి కావ్యములోఁ గూడ స్మరించునాచార మాకాలము నందలి కవులలో నెక్కువగాఁ గనరాదు. కాళిదా సేకావ్యముననైన నఁ దన యితర కావ్యము మాట యెత్తెనా? భవభూతి యెత్తెనా? భోజరాజు కృతుల నతని యాస్థానములోని కవులు స్మరించిరా?— అందుచేఁ బెక్కు కారణములనుబట్టి క్రీ. ౬౦౬-౬౪౫ నడుమఁ గాన్యకుబ్జ మేలిన విద్యత్ప్రభువగు హర్షవర్ధనుఁడే వై రూపకత్రయము నిర్మించె నని యిప్పటికి విశ్వసంతము.

శ్రీహర్షుని కించక సమకాలికుఁడును, కాంచీమండల పాలకుఁడును, పల్లవ రాజగు సింహవిష్ణువర్మ పుత్రుఁడునైన మహేంద్రవిక్రమవర్మ మత్తవీలాసమను ప్రహసనము రచించెను. క్రీ. సప్తమశతకములోఁబుట్టిన యీరూపకము మొన్న మొన్న, అనంతశయనమున ముద్రితమై ప్రజలకంటఁ బడినది. భాసుని రూపకము లందున్నట్టిందును, ప్రస్తావనకు బదులుగా స్థాపన యనుమాట కనఁబడును. చారు దత్తములోని చార్యసూత్రకర్తయైన ఖరపటుఁ డిందును స్మరింపఁబడెను. దీనినిబట్టి యిది భాసుని చారుదత్తము నెఱుఁగు ననుట స్పష్టము. ఇది క్రీ. సప్తమ శతకములోని దగుటఁ బ్రాచీన మని ప్రశంసింపఁదగినది గాని యితర ప్రహసనము లలో లేని విశేషగుణ మిం దేదియు లేదు,

“ప్రభావతీ ముకుట తాడితకాద్యాని ఛూరిశః

రూపకాణి విచిత్రాణి ఛాసేన రచితాని వై”

అనుశ్లోక ముదాహరించుచు నొకరు, భాసుఁడు ముకుటతాడితక మను ప్రహ సనము నిర్మించె నందురు, చండపాలుఁడు నలచంపూవ్యాఖ్యలో నిది భట్టబాణ విరచిత మని చెప్పినట్లు ఏ. వి. కీతుపండితుఁడు చెప్పుచుండెను. ఈమాట నిజ మైనను, వాణుఁ డీ ప్రహసనము రచించెననుట విశ్వసనీయము కాదు. చండ పాలుఁడు కూడఁ గింవదంతినిబట్టియే యట్లు వ్రాసియుండును. ఇంతకు, చండపా లుని నలచంపూవ్యాఖ్యయు ముకుటతాడితకమునుగూడ దుర్లభము లగుటచే నిద షుక్త మని నిర్ణయింప వీలులేదు. సర్వచరితమను ప్రహసనము వాణుఁడు రచించి

నట్లు రాజా రామశాస్త్రిగారు గ్రంథసూచీపత్రమున సూచించిరిగాని, అదియు నట్లే విశ్వసనీయము కాజాలదు. మత్తవీలాసమం దున్న—

“పేయా సురా ప్రియతమాముఖ మీక్షితవ్యం,
గ్రాహ్య స్వస్థావలలితో వికృతశ్చ వేషః,
యే నేద మీదృశ మదృశ్యత మోక్షవర్త్య,
దీర్ఘాయు రస్తు భగవాన్ స పినాకపాణిః”

అనుష్టోకము ఛానుని దని సోమదేవభట్టుయశ స్తీలకమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. కాని, ముద్రితములైన ఛానరూపకములలో నిది కనరాదు. ముకుటతాపితకములో నున్నదేమో? తత్త్వము తెలియక కింవదంతినిబట్టి పుట్టినయిట్టి వ్రాతలే విమర్శక లోకము నష్టము త్రిప్పచున్నవి. అందుచేఁ బ్రహసనములం దిదే యాద్యమని నిర్ణయింపఁ నెవరును సాహసించలేరు.

మత్తవీలాసమందలి కపాలికాకృత్రిపు మొదలగుపాత్రముల సంభాషణములను బట్టి యాకాలమునందలి కాపాలిక చౌద్ధమతముల యభివృద్ధి గోచరించును. శ్రీ సురాపానములవర్జనలనుబట్టియే యిది మత్తవీలాస మను తనపేరును సార్వకము గావించుకొనుచున్నది. ఇది నవ్యపుష్పించుచు దుర్వ్యవసములవలని యనర్థమును బోధించుచుఁ దుదకు నీతిదాయక మగుచున్నది. ఇంక—

భవభూతి రూపకత్రయము. శ్రీ. అష్టమ శతకమందలి మహాకవులలో భవ భూతి యగ్రగణ్యుఁడు. రాజతరంగిణిలో వర్ణింపఁబడిన లలితాదిత్యనృపాలునికి సమ కాలికుఁడై శ్రీ. ౭౩౦ ప్రాంతమున నుజ్జయినీ కాన్యకుద్భములేలిన యశోవర్మ యాస్థానములోని విద్యత్కవి. ఇందుకు రాజతరంగిణిలోని యీపద్యము ప్రమాణము.

“కవి ర్వాక్పతిరాజశ్రీ భవభూత్యాది నేవితః,

జితో యయౌ యశోవర్మా తద్గుణస్తుతివన్దితామ్”

ఈయశోవర్మ కవి యని దీనినిబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు రామాభ్యుదయ మనసివాటకము నిర్మించె నని కొందఁ అందురు. ఆనందవర్దనుఁడు “యథా రామాభ్యుదయే. కృతకకుపిత్తై రిత్యాదిశ్లోకః” అనుచు ధ్వన్యాలోకకృతీయోద్వ్యోతమున దీని ప్రసంగమెత్తెనుగాని యిది యశోవర్మకృతి యని చెప్పలేదు. ఇంతకు నిది దుర్లభ మగుటచే నిదమిత్య మన పీలు లేదు.

భవభూతి, తనపూర్వకపులవలెఁ గాక స్వవిషయము నిజరూపక ప్రస్తావన లలో వర్ణించుకొనెను. ఇతఁడు విదర్బదేశమందలి పద్మావతీపురమున శ్రోత్రియ కుటుంబమున జన్మించిన వెలనాటి బ్రాహ్మణుఁడు. వాఙ్మయయాచి యైన మహాకవి తైదవపురుషుఁడు. భట్టగోపాలుని పౌత్రుఁడు. జ్ఞాననిధిమహోదయుని శిష్యుఁడు. తైత్తిరీయశాఖియుఁడు. వేదవేదాంగవేత్త శ్రీకంఠపదలాంఛనుఁడు. ఇతఁడు రచించినవి మహావీరచరిత్ర, ఉత్తరరామచరిత్ర, మాలతీమాధవము. ఇందు మొదటిదానిలోని యితీవృత్తము ప్రఖ్యాతము, రెండవదానిలోనిదిమిశ్రము. మూడవ దానిలోని దుత్పాద్యము. మొదటిరెండును శ్రీరామాయణకథాశ్రయములైన నాటకములు. మూడవది కల్పితమైన మాలతీమాధవులకథ నాశ్రయించిన ప్రకరణము. మహావీరచరిత్రమునఁ బ్రధానరసము వీరము. ఉత్తరరామచరిత్రలోని కథ శుభాంతముగాఁ బరిణమించుటచేతను, నాటకమునఁ గరుణము ప్రధాన మగుటకు లక్షణ మంగీకరింపకుండుటచేతను, ఇందలి ప్రధానరసము విప్రలంభశృంగార ముగి కొండఱు భావించుచున్నారు. సీతావివాసన ప్రసక్తినిబట్టి రామునికిఁ గాని సీతకుఁ గాని పునస్సమాగమ ప్రత్యాశ లేకపోవుట విస్పష్ట మగుటచే నిది కరుణమే యని కొందఱు అనుచున్నారు. ఇతీవృత్త మంతయుఁ జక్కఁగాఁ బరామర్శించినచో విప్రలంభ మంగముగాఁ గరుణమే ప్రధానరస మైనట్లు కనవచ్చును. పూర్వకపు లందఱును, కొంచెముగానో గొప్పగానో రూపకలక్షణము నతిక్రమించుచు వచ్చిన ప్లితకు మున్నే తెలిసికొనియున్నాము గావున నిందు కరుణము ప్రధాన మగుట లక్షణమునకు విరుద్ధ మన్నను హాని లేదు. మహాకవులు తమకావ్యము సహృద యుల మనసు కరఁగించునట్లు రసరంజక మగుట చూతురు కానిగ్రుడ్డిగా లక్షణ ములవెంటఁ బడరు. ఈరూపకములు మూఁడును మూఁడువిధము లైనయితీవృత్త ములను స్వీకరించినట్లే మూఁడుతెఱగులైన రసములను వరించినట్లు వస్తువర్ణన ములే తెలుపును. ఇందు వీరచరిత్రమాలతీమాధవములలోని వీరశృంగారములు సర్వ సమ్మతములుగదా ! ఇతఁడు త్తరచరిత్రమందలి కరుణమునాంతరదృష్టిఁబడినదిశీలింతము.

అయోగ విప్రయోగభేదమున విప్రలంభ శృంగారము రెండు విధములు. మాన ప్రవాస భేదమున విప్రయోగము రెండు తెఱఱులు. కార్య సంభ్రమ శాపములవలనఁ బ్రవాసవిప్రయోగము మరల మూఁడువిధములు. ఇందు దైవిక మానుషములైన విప్లవములవల్ల నైన సంభ్రమప్రవాసము గూడఁ దుదకు నాయికానాయక సమాగమరూపమునఁ బరిణమించినట్లు కనఁబడునుగాని, లోకావ వాదము నిమిత్తముగా వచ్చిన యుత్తరరామచరిత్రలోని ప్రవాస విప్రయోగము

దానికంటెఁ గూడ నధికమై పునన్సమాగమ ప్రత్యాశలేనిదైనది. అందుచే నిందు విప్రలంభ మంగముగా, కరుణ మంగియైన దనుమత ముదయించినది. ఇందుకు వ్యాఖ్యాత యైనవీరరాఘవపండితుని యాక్రంది మాటలు సహాయపడుచున్నవి.

“యద్యపి కరుణ ఏ వాస్మి న్నాటకే ప్రధాన మితి సార్వజనీనమ్. సూచి తం చమరణస్యప్రసక్తిపూర్వప్రతిక్షేపో నాటకప్రతిపాద్యఇతి సూచ యతా నాందీస్థామృతా మితహదేన కరుణ ఏవాస్మి న్నాటకే ప్రధాన వితి, తథాపి వీరశృంగారా స్ప్రాయికా విత్యుక్తై రదోషః”

ఇది యిట్లుండ సీత జీవించియున్న దని రాముఁడు తలంచినట్లు గాని నిశ్చయించినట్లుగాని నాటకమున నెక్కడను గనఁబడదు. అట్లే సీత తాను మరల రాముని జేరఁ గల నని యాశించి నట్లెక్కడను గనఁబడదు. అందుచేతనే శుభాంశముగా నాటకము సమాప్తి నొందింప నూహించిన కవి యంతర్నాటకము కల్పింపవలసి వచ్చినది. మఱియు శ్రీరాముఁడు తమన రామాయణము చదివిన కుఁకుడు జన కుఁడు వాల్మీకిమాటలు చెప్పినయంతర్నాటక సూత్రధారుఁడు మొదలగువారి మాట లన్నియు సీత గఠించిన చనుభావమే బెల్లించుచు నిందు కరుణమే ప్రధాన మని చాటుచున్నవి. వీరివాక్యములను నాయనువాదమునుండి యుదాహరించుచున్నాను.

“దేవీ ! నీపాదపద్మస్పర్శము రాముని శిరస్సున కిదియే కడవటిది”

“జానకీకూన్య మైనట్టిజగతి కిప్పుడు, వజరుచున్నది ద్వారకవత్సరంబు”

“కరుణరస మొక్కచే వేణుకారణముల, వేణువేణు విభంబుల మాటుచుండు.

“అయెను సీత లేని బ్రతు కక్కట ! దుఃఖము రాదె తేనికిన్ ?”

ప్రేయసి పోయినన్ జగము పెద్దయరణ్యము—

“మేము యోగదృష్టితోఁ జక్కఁగాఁ జూచి కరుణామృతరస మిశ్రమును దావనమునైన వచనామృతమును సమకూర్చినాము”.

“హా సచ్చరిత్రదేవతా! జీనిబిడ్డి నీవురోకాంతరముగ విశ్రమించియున్నావనుట నిశ్చయము. హా దేవీ !—

ఇంక నిట్టి వెన్నేని కలవు. తృతీయాంకషష్ఠాంకములందు నాయకానాయకుల విరహవ్యథ వర్ణింపఁబడుటచే విప్రలంభము కరుణమున కంగ మనవలసివచ్చి

నది. అది మైనను రూపకాంతములలోని విప్రలంభమువంటిది కాదు. తృతీయాంక మందలిప్రసంగ మంతయు రామునికి సేవయందు గల నిర్వాహవిధులనురా గము ప్రకటించుటకుఁ గల్పించఁబడినది. సీతాకరస్పర్శమున రామునికిఁ గలిగిన యానందములో సహస్రాంశ మైనను రాముని గన్నులారఁ జూచి చేతులారఁ దాఁకినసీతకుఁ గలుగలేదు. అందుకుఁ గారణ మతఁడు మరలఁ దన్నుఁ బరిగ్రహించు ననెడియాశ యామెకు లేకపోవుటయే. సీత పన్నెండేళ్ళ క్రిందటనే గతించినద నుమాట యాత్రేయినోటనే వచ్చినది, వానంతి విశ్వసించినది. రాముఁడనుకొన్నాఁడు. సీత జీవించియున్న దనుట కావ్యార్థమైనది. కవి యట్టిభావమును గనఁబఱచియున్నాఁడు కావున భవభూతి యిందుద్దేశించిన రసము కరుణ మనుట స్పష్టము.

ఇతనికివచ్చిన యశస్సునకంతకుఁ గారణ ముత్తరరామ చరితమే ఇందుకు “ఉత్తరే రామచరితే భవభూతి ర్విశిష్యతే” అను నార్యోక్తియే తార్కాణము. చిత్రప్రదర్శనరంగమందలి ప్రతిమాటయు సార్థకము. కథాపాత్ర రసపోషణదీక్షము అందలి జ్యంభకాస్త్రదానమే షష్ఠాంకమందు రాముని సమాలోచన నిశ్చయజ్ఞానములకు సాధనమైనది. అందలిగంగావసుంధరలప్రార్థనమే యంతర్నాటకకథ కాధారమైనది. ఇంత యేల? దాని మీఁదనే యితివృత్త మంతయు నిర్మించియున్నది. ఇట్టి యభూత కల్పనమున భవభూతి ప్రతిభకు సాటియేది? అరణ్యావానకాలమున నేవీ సీత యెఱుఁగదో, ఏవి సీతయొడ రామునికిఁగల గాఢానురాగమునకు సాక్షులో, ఏవి యుద్దిష్ట రసమునకు సూచకములో, ఏవి యితివృత్తము వికసింపఁ జేతువులో, అట్టి పూర్వ రామాయణములలోని వృత్తాంతములను జిత్రప్రదర్శనమునఁ జూపుటయే యితని ప్రతిభను వేనోళ్ళు బొగడుచున్నది. ఇతని కిట్టి మహిమ కలదు కావుననే పూర్వులెందఱో యెన్ని విధములనో యితనిఁ గొనియాడియున్నారు, అందలి సీతా హరణ వృత్తాంత సందర్భమందలి ‘అపి గ్రావా రోదిన్’ అనుదానిని జదివి పరవకుఁడైన గోవర్ధనాచార్యుఁడు తాను గొప్పకవి యయ్యు భవభూతిని —

“భవభూతే స్సంబంధా ద్భూధరభూ రేవ ధారతీ ఛాతి,

ఏతత్కృత కారుజ్యే కి మన్యథా రోదితి గాగ్రివా”

అని ప్రశంసించెను. ఇతని కవితను మెచ్చుకొన్న నీలకంఠ దీక్షితులిట్లు వర్ణించి యున్నాఁడు.

“పా౯ చేతనేన యాఁఁనీతా పాలితా భవభూతినా,
సర్వత శ్చర్వ్యతే వాణీ నై వా ద్య కవిమానిభిః”

వీరరసనాటకములలో నితని మహావీర చరితమున కర్హ స్థానముకలదు గాని, అది యుత్తరచరితమువలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచలేదు. మాలతీమాధవ మితని స్వకపోల కల్పనా చాతురికి నిదర్శన మగుచుఁ బండితుల హృదయ మాకర్షించినది. అందలి శృంగారమో, దౌచిత్యపారము గాంచి లాక్షణికుల పొగడ్త కెక్కెనది. ఇతరములైన యద్భుతబీభత్సభయానకాది రసములను గూడ నితఁ డాయానందర్పముల సముచితముగ వర్ణించె ననుట పాఠకలోకవిదితము. సౌజన్యము, అనుకూల దాంపత్యాను రాగము ఆనందవిషాదములు అపత్యస్నేహము మొదలయినవి వర్ణించుపట్టున నితఁడు హృదయము విప్పి చూపినట్లుగా మఱియొకకవి చూపలేఁ డనుట యతిశయోక్తికాదు. నదీగిరితరులతామృగవిహంగముల స్వభావవర్ణన మితనిసొమ్ము. శిఖరిణీవృత్త మెందఱో వాడిరిగాని, ఇతని వాడుకలో, అందును గరుణారస వర్ణనమున నది యెంతయుఁ జక్కఁగా నడచినది. ఇందుకు క్షేమేంద్ర మహాకవి స్తుతి—

“భవభూతే భృంశరిణీ నిరర్గళతరంగిణీ,
రుచిరా ఘననందర్భే యా మయారీవ నృత్యతి”

ఇతని భావరసపదన్యాసములఁ గాంచి మైమఱచిన తిలకమంజరీకర్త యగు ధనపాలునిమాట లివి—

“స్పష్టభావరసా చిత్రైః పదన్యైః పృవర్తితా,
నాటకేషు నటస్త్రీవ ఛారతి భవభూతినా”

ఇంకొక మహాకవి భవభూతి రసపోషణ విధానమున కచ్చెరువడి యిట్లు పొగడి యున్నాఁడు.

“భవభూతికవే ర్వాచ స్వదంతై రసరజ్జ్ఞతాః,
సుమనోభ్య స్సుధాస్యన్ది బద్ధమాధుర్య బద్ధురాః”

ఇంతయేల? ఏయవస్థయందు మానవహృదయ మెట్లుండునో, వర్ణించునెడ భవభూతికిఁ జాలినవాఁడు లేఁడు. ఇందు కొక్క యుదాహరణము — నన్ను నిష్కారణముగా విడిచిపెట్టిన యాప్రియు సీస్థితిలోఁ జూచుచున్న నాహృదయావస్థ

యెట్లున్నదో యేమి చెప్పదును?— ఆని సీత యనఁగా, అమ్మా! నే నెఱుఁగుదు ననుచు, రమన యన్నచూటలు—

“తటస్థం నై రాశ్యా దపిచ కలుషం విప్రీయవశా,
ద్వియోగే దీర్ఘే ఓస్మిన్ యుడితి ఘటనాస్తమ్భిత మివ,
ప్రసన్నం సౌజన్యా ద్దయితకరుణై ర్గాఢకరుణం,
ద్రవిభూతం పేర్విష్ణౌ తవ హృదయ మస్మిన్ త్తణ ఇవ”

సీ. ఎచిఁగి యూరకయ న న్నెడఁబాసె నితఁ డెంత

వంచనం బని కోపగించినట్లు,
నాయన లడుగంటె నా కెందు కిఁక నంచు
నాస్థ మాని తటస్థ మైన యట్లు
ఘనవియోగమున నాకస్మికఘటనచేఁ
బరవశం బయి మ్రానుపడినయట్లు,
సహజసౌజన్యధాన్వర మౌటఁ బతిభక్తి
నల్క దేహి ప్రసన్న మైనయట్లు

గీ, భర్తదూఃఖంబునకు దూఃఖపడినయట్లు
ఘనతరం బగు ననురక్తిఁ గరఁగినట్లు
పాలు పోకున్నయట్లు నీ పట్టునందు,
నీదుహృదయంబు గనవచ్చు నిర్మలాంగి!

“కవివాక్పతిరాజశ్రీ భవభూత్యాదిసేవితః,
జితోయయా యశోవర్మా తద్గుణస్తుతివన్దితామ్”

అను రాజతరంగిణీశ్లోకమునుబట్టి యశోవర్మ యాస్థానమున భవభూతితోఁ గూడ వాక్పతిరాజకవి యున్నట్లు తెలియును. ఇతఁడు గడిదవహ మనుప్రాకృత కావ్యమురచించియున్నాఁడు. అందు భవభూతిస్తుతి యిట్లున్నది. ఇది, ౭౯౯ వ, ప్రాకృతపద్యమునకు సంస్కృతానువాదము—

“భవభూతిజలధినిర్గతకావ్యామృతరసకణా ఇవ స్ఫురన్తి,
యస్య విశేషా అద్యాపి వికాశేష కథానివేశేష”

ఈస్తుతి, వాక్పతిరాజు భవభూతిశిష్యుఁ డనిసూచించుచున్న దనియు, 'అద్యాపి' అనుమాటనుబట్టి వాక్పతిరాజు ప్రాకృతకావ్యము వ్రాయునాఁటికి భవభూతి యుండియుండఁ దనియు, వల్వల్కారునిచేతుని యూహా ¹.

రాజశేఖరునినాఁటికి భవభూతిమహాత్మ్యము మఱియు హెచ్చినది. ఈశ్వరావతారములలో భవభూతి రరువాత తానని చాలరామాయణమున వర్ణించుకొని యున్నాఁడు.

“బహువ వర్మికభవః కవిః పురా,
తతః ప్రచేదే భువి భర్తృమేఘతామ్,
స్థితః పున ర్యో భవభూతిరేఖయా,
సవర్తతే సంపత్తి రాజరేఖరః”

భవభూతిపేర నీ మూఁడురూపకములు తప్ప మరేవియుఁ గనరావు కాని, శార్వధరపద్ధతిలోను రసికజీవనములోను గ్రమముగా నీక్రింది రెండుశ్లోకములును భవభూతిగా నున్నవి. ఈశ్లోకము లీరూపకములలోనిది కావు, కావున ఋషియొక గ్రంథ మితని చంపరించినదో, లేక యివి యితని చాటువులో తెలియరాదు.

“నిరవధ్యాని పద్యాని, యది నాట్యస్య కా క్షతిః,
భిక్షకజ్జావినిక్షిప్తః కి మిక్షు ర్నిరసో భవేత్”
“కిం చంద్రమాః స్రవ్యుపకారలిప్సయా,
కరోతి గోభిః కుముదావ జోధనమ్,
స్వభావ ఏ వోన్నతచేతసాం సతాం,
పరోపకారవ్యసనం హి జీవితమ్”

వేదశాస్త్రపారీణుఁడు లోకజ్ఞుడు సత్కవితామూర్తి ప్రసిద్ధాశాలి యైన భవభూతివంటి పుహకవిగూడఁ దనరూపకములయెడ నరుచి చూపు సమకాలికు లుండుటచే గాఁబోలు, మాలతీమాధవప్రస్తావనలో “యే నామ కేచి దిహ నః ప్రథయ స్త్వవజ్ఞా” మిత్వాదిగా వ్యాజవినయమును, ఉత్తరరామచరిత్రప్రస్తావనలో సీతావవాదముతో స్వకవితావవాదము గూడ సూచించుచు “యథాశ్రీకౌం తథా వాచాం సాధుత్వే దుర్జనో జనః” అనుచుఁ గుజననిందయు నావిష్కరించెను.

1, చూ. M. R. Kale B. A. గారి, ఉత్తరరామచరిత్ర పీఠిక.

రాని, ప్రసాంషితృకవిత్వములం దితని కెంతేని విశ్వాసము గల దని యీక్రింది ధ్వజము వల్ల చెలియఁగలదు.

“య ద్వేదాఘ్నయనం త ఘోషనిషదాం సాంఖ్యస్య యోగస్య చ,
జ్ఞానం తత్తత్తతః కిం న హి తతః కల్పి ద్భుజో నాటకే,
యక్రౌఢిత్వ ముదారా చవచసాం య చ్చార్థతోగౌరవం,
ప్ర ద్వే ద్భి తత స్త దేవ గమకం పాణ్డిత్య వై డిగ్ధయోః”

ఒకపద్యమున నిష్టలు మాటలాడుటయు, పద్యమధ్యమున భావాంతరముఁ జొనుపుటయు, ఇష్టలు వేరువేరు పద్యముల సంభాషించుటయు ననెడి రచనాచాతుర్య మిరనియుత్తర రామచరిత్రమున నత్యుచితముగాఁ గనవచ్చును. మఱియు నిం దున్న “అమృతా మాతృనః కలామ్-బ్రహ్మజీవ వివర్తనాం క్వాపి విప్రలయః కృతః” ఇత్యాది వాక్యములు విజ్ఞానభిని యగు భవభూతి యద్వైతభావమును చెలుపుచున్నవి. తరువాత —

రెండు పూర్వనాటకములు:— అందు, ఉత్తరరామ చరిత్రవలె నుత్తరరామాయణకథను గైకొన్న యాటంకముల కుందమాలను ముందు గ్రహింతము. శ్రీయుతులు మానవిల్లి రామకృష్ణకవి రామనాథశాస్త్రిగారు 1923 లో సంపాదించిన లిఖితపుస్తకమునుబట్టి శ్రీజయచంద్రశాస్త్రిగారు దీనిని లాహోరునగరమున ముద్రింపించి ప్రకటించిరి. ముద్రితపుస్తకములోని ప్రస్తావనలో “అరారాలపుర వాస్తవ్యస్య కవే ర్దిక్షా గన్య కృతిః కున్దమాలా నామ” అనుమాటలు కనఁబడుచున్నవి. ఈ మాటలు ప్రధానాచారముగా దీని కర్త దిక్షాగుఁ డనియు, ఇరఁడు కాళిదాసు ప్రతిపక్షఁ డనియు చెలుపుచు ఆంగ్లమందును సంస్కృతమందును దీతికలు పెరిసినవి-తంజావూరు పుస్తకభాండాగారమునందు లిఖితకుందమాలాపుస్తకములు రెండున్నవి. దురదృష్టవశమున రెంటియందును గూడ సూత్రధారోక్తులతోఁ బ్రభుమాంకము మొదటిపట యొకటి నశించినది. అందుచే స్థావనలోఁ గృతికర్తను చెలుపుమాట తెల్లున్నచో తెలియకపోయినది గాని, నాటకాంత గద్యములలో రెండును గూడ “అనూపురాధస్య¹ కవే ర్దీరనాగస్య కృతిః కున్దమాలా నామ నాటకం సమాప్తమ్” అనుమాటలు స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నవి. ముద్రిత నాటకమందును వీరియందును గనవచ్చుగ్రంథ మంతయు సమానమే కావున

1. ఈపద మర్థము గాకున్నది. ఇది నివాసమునో వంశమునో తెలుపునది కావచ్చును. ఇందు కొంత పోయి యుండును.

అముద్రితమైన తంజావూరులోని కుందమాల వే అనుటకు వీలులేదు. బహువిధముల నాలోచింపఁగా దీనికర్త విఖ్యాతుడైన దిక్షాగుఁడు కాఁడని తోచుచున్నది. ఐనను, గ్రంథసంపాదక ప్రకాశకుల యభిప్రాయ మింపుక పరామర్శితము,

దిక్షాగుఁడను నొకబ్రాహ్మణుఁడు, కాంచీమండలమునకుఁజేరియున్న సింహ వక్త్రనగరమున జన్మించి పండితుడై న్యాయవిద్యావిశారదుడై బౌద్ధమతా వలంబియై నలాంధ్రమొదలగు విద్యాపీఠములయందలి విద్వాంసులను వాదమున గెలిచి యనేకులను బౌద్ధమతమునకుఁ ద్రిప్పెనని టిబెట్టుదేశమందలి గ్రంథములలో నున్నట్లు తత్త్వసంగ్రహపీఠికలో వ్రాయఁబడినది. దిక్షాగకృతములుగా న్యాయ ప్రవేశము ప్రమాణసముచ్చయము ఆలంబనపరీక్ష త్రికాలపరీక్ష మొదలగు న్యాయవిషయక గ్రంథములు కనఁబడుచున్నవి. మల్లినాథుఁడు—

స్థానా దస్మా త్సరసనిచులా దుత్పతోదుజ్జాఘః ఖం.

దిక్షాగానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్”

అను మేఘసందేశములోని వాక్యములకు ముఖ్యార్థము వ్రాసి కర్ణాకర్ణికగా వినపచ్చిన తననాటి కాళిదాస విషయకవివేదనిబట్టి — నిచులుఁడను మహాకవి కాళిదాస సహాధ్యాయుఁడు. కాళిదాసునుగూర్చి యితరులు కావించు దూషణములను బరిహరించుచుండువాఁడు—దిక్షాగాచార్యుఁడు కాళిదాసు ప్రతిపక్షుఁడు — అనుచు ధ్వన్యర్థము వ్రాసియున్నాఁడు. దక్షిణావర్తనాథుఁడను మఱియొక మేఘసందేశ వ్యాఖ్యాతకూడ దిక్షాగుఁడనెడి యొకయాచార్యుఁడు కాళిదాస శ్లోకముల నాక్షేపించుచుండెడివాఁడని మల్లినాథునికిఁ బూర్వము వ్రాసియున్నాఁడు. ఇట్లు దిక్షాగుఁడనెడి యొక గొప్ప పండితుఁడు పూర్వమున్నట్లు తెలియుచున్నను, ఇతఁడే కుందమాల కర్తఁడనట్లు ప్రమాణ మేదియుఁ గనఁబడదు. కుందమాల నాల్గవ యంకములో రాముని మాటగా నున్న—

“ద్యూతే పణః ప్రణయకేళిషు కంఠపాళః

క్రీడాపరిశ్రమహరం వ్యజనం రతాన్తే,

శయ్యా నిశీథకలహే హరిణేక్షణాయాః,

ప్రాప్తం మయా విధివశా దిద ముత్తరీయమ్”

అనెడి శ్లోకము భోజదేవుని శృంగారప్రకాశమందును, మహానాటక మందును గూడఁ గనఁబడుచున్నది. మఱియు సూత్రధారుని మాటగా నున్న యిందలి....

“అష్టేశ్వరస్య భవనే సుదిరం స్థితేతి,
రామేణ లోకపరివాదభయాకులేన,
నిర్వాసితాం జనపదా దపి గర్భగుర్వీం
సీతాం వనాయ పరికర్షతి లక్ష్మణో యమ్”

అనుశ్లోకము సాహిత్యవర్ణనమునఁ గనఁబడుచున్నది. అంతేకాని, భోజ మహారాజునకుఁ బూర్వరై న లాక్షణికలలో నొకరును గూడ నిందలి యొకశ్లోకము నుదాహరించినట్లు కనరాదు. నిజముగా నేతత్కర్త న్యాయశాస్త్ర నిష్ణాతుఁడు బౌద్ధమత ప్రచారకుఁడు కాళిదాస ప్రతిపక్షుఁడు నైన దిష్ణాగుఁడే యైనచో నతని యీ కృతిలోని శ్లోకమొకటియైన దండిభాషహవామనాదు లెఱుంగ కుందురా ? రాజశేఖరాదిమహాకవులు మహాకవి యైన యితని పేరు స్మరింపకుండురా? కవిపేరు తెలుపకపోయినను, “కుందమాలా లత్ర సులిష్టా సన్నిపజ్జక సంయుతా” అనుచు నాటకముపేరు చెప్పినవాఁడు భావప్రకాశకర్త యగు శారదానయుఁడు. భోజుని పెత్తండ్రి యైనముంజుమహీపాలుని యాస్థానకవి యైనభనంజయుఁడు కూడ దీని నెఱుంగఁడు. దీనిశ్లోక మెఱుంగఁడు. భోజుఁ డిందలి శ్లోక మెఱైను గావున భనం జయుని కీ కుందమాలాకర్త సమకాలికుఁడేమో ! అందుచేఁ గింపదండినిబట్టి మేఘ సందేశవ్యాఖ్యాతలు పేర్కొన్న దిష్ణాగుఁడే యీ కుందమాలాకర్తదిష్ణాగుఁ డనుమాట ప్రబలప్రత్యక్షప్రమాణరూఢమగువఱకును విశ్వసనీయము కాఁజాలదు. మఱియు—

ప్రస్తావనలో నున్న అరారాలగ్రామము తత్త్వసంగ్రహపీఠికలోఁ జెప్పఁబడిన సింహవక్త్ర) నగర మనుట కాధారము కనరాదు.

“జంధారిమౌళిమందారమాలికాచుడుచుంచినః

పిబేయు రంతరాయాద్ధిం హేరమ్మపదపాంసవః”

అనెడి యిందలి మంగళాచరణశ్లోక మితఁ డాపీఠిక చెప్పిన బౌద్ధవిద్వాంసుఁ డనుట కవకాశ మియదు. కుందమాలాసంపాదకు లా బౌద్ధవిద్వాంసుఁడే యిఁ డనుటకై సింహళదీప్తవములోని యనురాధపురమే లేఖకప్రమాదమువలన ‘అరారాల’ పురమైన దని తలంచిరి గాని, అదియు విశ్వసనీయముగా లేదు. ఊహల కంత మెక్కడ ? ఇంతకును, పూర్వోక్తలిఖిత పుస్తకములలో ధీరనాగుఁడు ప్రత్యక్ష మగుచుండ నతనిని ద్రోసివేయుట యెట్లు ? ఇది లేఖకప్రమాదమో ! అదే లేఖక

ప్రమాదమో : ఏమైనను దీనికర్త ధీరనాగుడే కాని దివాగుడు కాఁడని నా యభిప్రాయము. ఇక విషయము—

ఉత్తరరామచరిత్రకంటె నెక్కువగా నిది యుత్తరరామాయణకథ ననుసరించినది. లక్ష్మణుఁడు సీత నడవికిఁ గొనిపోవుటయందు దృశ్యముకాదు. ఇంచును, అశ్వమేధప్రసక్తి రెంటును గలదుగాని, దానికంటె నిది విస్తృతము. అందు వాల్మీకి నాటకాంతమునవచ్చి సీతాకుశలవలను రామున కర్పించును. ఇందు ప్రథమాంక ముండే వాల్మీకి వచ్చును. అందలి పరిత్యక్త సీతగతికంటె నిందలిది వేఱు. వైగా, అందు విదూషకపాత్రమునకుఁ జోటు లేదు. ఇందు కల్పింపఁబడినది. ఇట్టిభేదములున్నను, చిన్నచిన్న పోలికలును గొన్నికలవు. అందు రామునియవస్థకు రాఢ్యేచ్ఛిన వని చెప్పిన లక్ష్మణుఁడే యిందు సీతకష్టమునకు, బిడ్డలేడ్చుచున్న వని చెప్పెను. అశ్వమేధయాగమున నాకు ధర్మవర్షి సీతాప్రతికృతి యని యందు వాసంతో రాముఁ డన్నమాటనే యిందతనిమాటగా లక్ష్మణుఁడు సీతతో ననెను. అందు వసిష్ఠుఁడు సీతకుఁ బంపిన ‘వీరప్రసవాభాయాః’ అనునాశీర్వాచనమే యిందు ‘వీరప్రసవా భవ’ అను విధమున వాల్మీకినోట వచ్చును. అంతగా గణింపఁ దగనియిట్టి పోలికలు కొన్ని యున్నను మొత్తముమీఁద రచనములు భిన్నములుగానే కనఁబడును. అందుచే నిది దానిని జూచి పుట్టిన దని యెత్తిచెప్పఁ జాలము గాని, గుణ పరీక్ష గావించునపు డుత్తరరామచరిత్ర దగ్గఁ గుండమాల నిలవఁ జాలదని మాత్రము చెప్పవచ్చును. ఇక—

రెండవ దాశ్చర్యచూడామణి. పూర్వరామాయణ కథాశ్రయమైన యది యేడంకముల నాటకము. ఇది 1926 లో, మహామహోపాధ్యాయ కుప్పస్వామి శాస్త్రిగారి పీఠికతో మదరాసు నగరమున ముద్రిత మైనది. దీనికర్త శక్తిభద్రుఁడు. ఇతఁడు శంకరాచార్యుల శిష్యుఁ డనెడి వాడుక మలబారు దేశమునఁ గలదఁట. క్రీ. శా. 1750-1800 నడుమఁ గేరళదేశము పాలించినవాఁడును, తపశీనంపరణము సుభద్రాధనంజయయు ననెడి రెండునాటకములను, ఆశ్చర్యమంజరీకథయు నిర్మించిన వాఁడు నగుటల శేఖరవర్మ కాలమున నమకూర్పఁబడినక్రమదీపిక ఆట్టప్రచరణము. అనెడి సూచికలలోఁ దేర్కొనఁబడిన పదునాల్గు రూపకములలో, ఈ యాశ్చర్యచూడామణి కనఁబడుచున్నది గావునను, దీని ప్రస్తావనలోని—

“ఆర్య! అత్యాహితం ఖల్వేతర్, ఆకాశం ప్రసూతే పుష్పమ్. సికతానైల ముత్పాదయన్తి. యది దక్షిణస్యా దిశః, ఆగతం నాటక నిబంధనమ్” అను నదే

వాక్యమునుబట్టి దక్షిణదిక్కున నుదయించిన నాటకముల కిది మొదటి దైనట్లు కనఁబడుచున్నది గావునను, కులశేఖరవర్మకుఁ బ్రాచీనుఁడై శక్తిభద్రుఁడు క్రీ. అష్టమ శతాబ్ది కడవటనో నవమశతాబ్ది మొదటనో యుండియుండు నని శాస్త్రిగారు నిర్ణయించిరి. వామనాద్వాయంకారికు చెవరును దీనిని చేర్చొనకపోయినను, ఇతని కాలము నిర్ణయించుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు లభించునంతవఱకు నీ మాటయే నిలచును.

వీరకార్యాద్భుతరసభూయిష్టమై యాశ్చర్యకరములకిది చూడఁబడి యగుట నాశ్చర్య చూడఁబడి యనఁబరఁగుచున్న దని దీని వ్యాఖ్యాత చెప్పుచున్నాఁడు, ఈ వ్యాఖ్యాతపేరు తెలియదు గాని గ్రంథాంత మందున్న శ్లోకమున నితఁడు భారద్వాజ గ్రామవాసి, కుమారిలమతానుయాయైన బ్రాహ్మణుఁడని మాత్రము తెలియుచున్నది.

ప్రస్తావనలోని మాటనుబట్టి శక్తిభద్రుఁడు, ఉన్మాదవాసవదత్త ప్రభృతికావ్యముల కర్తయని తెలియునుగాని, అట్టి వింకను బయటికి రాలేదు. పైపేరునుబట్టి యితఁడు భాసుని స్వప్న వాసవదత్త చూచియున్నాఁడనుటకు నిదర్శనముగా నతని పలెనే యితఁ డిందు ప్రస్తావన యనక స్థాపనాశబ్దమునే వాడెను. కథ సుప్రసిద్ధము. ఐనను, సంవిధాన మించుక యపూర్వ మని యీక్రింది గ్రంథాంత శ్లోకమునఁ దెలియును.

పర్ణశాలా శూర్పణఖా మాయాసీతా తతః పరమ్,

జటాయుషో వధోఽశోక వనికా వ్యజ్ఞశీయకమ్,

సప్తమోఽఙ్కరైత శ్చేత్తం చూడామణ్యఙ్కరైర్తనమ్,

దీనినిబట్టి యిం దరణ్యసుందరకాండముల వృత్తాంతముమాత్రము సంగ్రహము గాఁ బ్రదర్శనోచితముగా నున్నదని తెలియగలదు. కవిత్వము పూర్వకాల కవిత్వము వలె రసవంతమై హృద్యముగానే యున్నది. తరువాత—

వేణీసంహారము. దీనికాలము సరిగాఁ దెలియరాదు. కాని, ఆనందవర్ధన వామ నాచార్యు లిందలి శ్లోకములను చమలక్షణముల నుదాహరించుటచే నిది, ఉత్తరరామ చరితమున కించుక తరువాత, క్రీ. అష్టమశతకమున నుదయించిన దని మాత్రము చెప్పవచ్చును. దీని కర్తయైన భట్టనారాయణ కవి కాన్యకుబ్జమునుండి వంగదేశమునకు వచ్చినవాఁడని కొందఱు ఐథిప్రాయపడిరి గాని, అందుకుఁ దగిన ప్రమాణము కనఁబడదు.

వీరరసప్రధానమైన యీ నాటకము సుప్రసిద్ధ నాటకములలో నొకటి. దుశ్శాసనుఁడు ద్యూతసభలోని కీడ్చుకొనివచ్చినపుడు విడిపోయిన ద్రౌపది శిరోజములను భీముఁడు మహాసంగ్రామమున దుర్యోధనుని తొడలు తెగఁగొట్టి వానిరక్తమునఁ దడిసిన చేతులతో ముడిపెయుట యను భారతకథ యిందలి యతివృత్తము. ఇందు, కౌరవశతమును సంహరించుట దుశ్శాసనుని పొట్ట చీల్చి నెత్తురు త్రాగుట యను భీముని ప్రతిజ్ఞలు కూడ నిర్వహింపఁబడినవి. ఈ క్రింది భీమవచన మీనాటకమందలి సారాంశమును దెల్పును.

చత్వారో వయ మృత్విజ స్స భగవాన్ మర్మోపదేష్టా హరిః,
సంగ్రామాధ్వరదీక్షితో నరపతిః పత్నీ గృహీతవ్రతా,
కౌరవ్యాః పశవః ప్రియాపరిభవక్లేశోపశాన్తిః ఫలం,
రాజన్యోపనిమన్తృణాయ రసతి స్థితం యశోదున్దుభిః”

ఈక్రింది సాధిమాన మైనభీమవచనము వీరరసము పెడలఁగ్రక్కఁచుఁ గావ్య ఫలము సూచించుచున్నది.

“ఊరూ కరేణ పరిఘట్టయత స్సచిం
దుర్యోధనస్య పురతో ఒసహృతాంబరా యా
దుశ్శాసనేన కచకర్షణభిన్నమౌశి
స్సా ద్రౌపదీ కథయత క్వ పునః ప్రదేశే”

లోకవిఖ్యాత మైనదీనికి సమకాలిక మనఁదగినదియు, వీరరసప్రధాన మయ్యు రాజనీతిప్రయోగబంధుర మైనదియు ముద్రాగ్రాక్షన మనెచిరిత్రా త్మకనాటకము. ఈనాటకము బృహత్కథామూల మని దశరూపక వ్యాఖ్యలో ధని కుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. దానినిబట్టి నందమౌర్యవృత్తాంతము బృహత్కథతో నున్న దని తెలియ నయ్యెడిది. సామంతరాజైన వజ్రేశ్వరదత్తునికిఁ బోత్రుఁడును మహారాజైన పృథ్వీనృపాలునిపుత్రుఁడునైన విశాఖదత్తుఁడు నిర్మించిన యీ కావ్య మెప్పటి దనువిషయము నేటికిని నిశ్చితము కాలేదు. కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి లోను ధ్వన్యాలోకములోను గూడ నీ నాటకములోనిశ్లోక మొక్కటియు సుదా హరింపఁబడినట్లు కనఁబడకుండుట వాని కిది పరమై యుండు ననుట కొకహేతు వగుచున్నది. ఇది యిట్లుండ, ద్వితీయాంకమున విరాధగుప్తుఁ డమాత్యరాక్షసు నితో సంభాషించు సందర్భమునం దున్న—

“ప్రారభ్యతే న భలు విఘ్నభయేన నీదైః
ప్రారభ్య విఘ్న విహరా విరమంతి మఘాః,
విఘ్నేః పునః పున రపిప్రతిహన్యమానాః,
ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి”

అనుష్లోకము భర్తృహరి నీతిశతకమునఁ గనఁబడుచున్నది. దీనినే ధనికుఁడు దశరూపకావలోకము ద్వితీయప్రకాశమున ‘యథా వా భర్తృహరిశతకే’ అనుచు నాయకస్థితత్వమున కుదాహరించుచున్నాఁడు. కాని, అందు, కడపటిపాదము “ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా స్త్వ మి వోద్వహన్తి” అనువిధమున నున్నది. సందర్భమునుబట్టి యీ శ్లోకము ముద్రారాక్షసములోని దనుట నిజము. ఇంక నిట్లే యితర శ్లోకములు కొన్ని ప్రక్షిప్తములైన భర్తృహరిశతకమున నిది దశరూపకోత్పత్తికి మున్నే చేరియుండుటయు నిజము. ఇందుకు ధనికుఁ డుదాహరించిన పాఠమే ప్రమాణము. విరాధగుప్తుఁడు మంత్రిరాక్షసునితోఁజెప్పనపుడుచితమగు ‘త్వమివ’ (సీవలె) అనునది నీతిశతకమున నరుకదు. అయినను, ప్రాచీనమైన భర్తృహరిశతకములో సీవస్వము గాంచినధనికుఁడు ముద్రారాక్షసమున దీనిని జూచియో చూడకయో యిది భర్తృహరిశతకములోని దని యుదాహరించి యుండును. తరువాత నీపాఠము ‘సపరిత్యజన్తి’ యనువిధమున మార్చినది. అదే లిఖితముద్రారాక్షస పుస్తకములకెక్కియచ్చులో స్థిరపడినది. దీని నంతను బట్టి చూచినచో ముద్రారాక్షసము పదియవ శతాబ్దికి వెనుకటి దని తెలియకపోదు. కాశీనాథత్ర్యంబకతిలాంగుపండితులు దీని కాలమును గూర్చి సవిమర్శముగాఁ జర్చించి, ఇది మిక్కిలి యర్వాచీన మనెడి పాశ్చాత్యులమతములు ఖండించుచు, క్రీ. ౭-౮ శతాబ్దులలో నిది వుద్భవించుననెడియభిప్రాయము సూచించిరి¹. వామనాదు లిందలిశ్లోకము లుదాహరింపక పోవుట యొరయాక్షేపము గా గణింపకపోయినచో వారియభిప్రాయము సయ్యక్తక మన వచ్చును. గణించినచో నిది క్రీ. ౯౦౦ ప్రాంతములోని దని యూహింపవచ్చును. ఇంతకంటె సరిగా నిశ్చయింప గతి లేదు.

చాణక్యుఁడు చంద్రగుప్తుని నందసింహాసనమునఁ బ్రతిష్ఠించి, వివిధోపాయములు వన్ని మంత్రిరాక్షసు నతనిమంత్రిగాఁ జేయుట యనెడి యిందలి ప్రధాన వస్తువు లోకప్రసిద్ధము. చందనదాసునింట్ల దొరకినరాక్షసునియుంగరము (ముద్ర) ఆధారముగా నతని వశపఱుచుకొనుట సంభవించుటంజేసి యిది ముద్రారాక్షస

మనఁబడినది. కథాకల్పన మత్యద్భుతము, అతిగంభీరము. కవితృము మృదుమమ
రము సరసము. పాత్రరసపోషణము నిరుపమానము. రాక్షసుఁడు సంపదశపక్ష
పాతి స్వామిభక్తుఁడు ప్రతిభాశాలి కార్యజ్ఞుఁడు రాజ్యతంత్రస్వతంత్రుఁడు. అయినే
నేమి? చాణక్యనికపటరాజనీతితోడి కుతంత్రములకు లొంగిపోయి చివరకు మలయ
కేతువునకుఁ గూడ నప్రియుఁడై ప్రాణమిత్రుఁడైన చందనదాసు ప్రసక్తై శత్రువకుఁ
డగుట యెఱింగి యిట్లు విచారించెను.

“కిం గచ్ఛామి తపోవనం, న తపసా శామ్యే త్వవైరం మనః,
కిం భర్తృ ననుయామి. జీవతి రిషా స్త్రీణా మియం యోగ్యతా,
కిం వా బద్ధసఖః పతా మ్యరిబలే, నై రచ్చ యుక్తం భవే,
చ్చేత శ్చన్దనదానమోక్షరథసం రుద్ధ్యా తక్రౌతఘ్నం న చేత్”

రాక్షసుఁడును రాజనీతి కుశలుఁడే. అయిననేమి? అతఁడు చంద్రగుప్తుని జంపఁ
గావించిన విషకన్యా ప్రయోగాదులు చాణక్యనీతిచేఁ దిరుగఁబడి పర్వతకాదుల వినా
శమున ఫలించినవి. చాణక్యఁడు రాక్షసుని లొంగదీయఁ గావించిన యుహయము
లన్నియు నమోఘముగా ఫలించినవి, రాక్షసుఁడు వీరుఁడు మాని రాజ్యంత్రజ్ఞుఁడు.
కాని, చాణక్యని వందనముతోడి రాజనీతి కరనినీతి చాలినదికాదు. విక్రమించి
రాక్షసుని బట్టరాదు. అతఁడు బలవంతముగాఁ జావరాదు. బ్రీతికియుండి చంద్ర
గుప్తునికి హాని చేయరాదు. అతఁడు మంత్రకానిచో మోర్యుని రాజ్యము వృద్ధికిరాదు.
తానెత్తిన యెత్తుతో వనగజమువలె నతఁడు వక్రుఁడు కావలెను. ఇది చాణక్యని
నయపద్ధతి, అట్లే జరిగినది. ఇందు కతఁడు ముద్రలభించుట చందనదాసును బంధించుట
పరమసాధనమువలెనని. ఇట్లు, ఎత్తుమీది యెత్తుగా నెప్పటికప్పుడు ప్రేక్షకు లాశ్చర్య
విషాద సంతోష పరవశులై కథామయ హృదయలగునట్లు బహుపాత్రములు
కల్పించి యిరివృత్తము నడపిన విశాఖదత్తుని ప్రతిభ యనన్య సామాన్యము.
తరువాత—

అనర్ఘ రాఘవము. దీనికర్తయగు మురారి మౌనస్వగోచ్రుడు. తంతుమరీచవర్త
మానభట్టుల పుత్రుఁడు. సర్వశాస్త్రజ్ఞుఁడు బాలవాల్మీకి దిరుదాంకితుఁడు ఇరవికాల
మిది యని నిశ్చయింప వీలులేదు కాని, ఉత్తమమైన ఈ నాటకములోని పవ్య మొక
టియు వామనుఁ డుదాహరింపకపోవుటచే నతని కితఁడు పరుఁ డనవలసి వచ్చు
చున్నది. తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోని రత్నాకరకవి తన హరవిజయకావ్యములోఁ
జెప్పిన—(౩౯ సర్గ)

“అట్లే ౭౪ నాటక ఇవో త్రమనాయకస్య,
నాశం కవి ర్వ్యధిత యస్య మురారి రిత్తమ్”

అను శ్లోకములోని—అంక నాటక కవి మురారి—పదము లప్రకృతార్థములై మురారిని దెల్పుచుండుటచే నతని కితఃకు పూర్వః డని యూహింపఁబడుచున్నది. అందుచే నితఃకు క్రి, ౭౯౦—౮౪౦ నడుమ నున్నవా డనవలసివచ్చినది. మరియు “యది షష్ఠాం పూర్వైరితి జహతి రామస్య చరిత” మ్మనెడి యితని మాటలనుబట్టి యితనికిఁ బూర్వ మనేకులు రామనాటకములు వ్రాసియున్నారనుట విస్పష్టమగుచున్నది గావున, మహావీరచరితో దా త్రరాఘవాదు లనర్హ రాఘవమువకుఁ బూర్వము లని భావింపవలసియున్నది.

మహావీర చరితముకంటెఁ దననాటకము చక్కఁగా నుండవలె నన్నతలంపుతో మురారి యనర్హ రాఘవము రచియించె ననెడి యభిప్రాయము పూర్వమే వ్యాప్త మైనది. కథానన్నివేశమునం దట్టి గుణమును గోచరించును. ఇందు కొక పూర్వవాటువుగూడఁ గనఁబడుచున్నది. ఇది శ్లిష్టార్థ మైనను బ్రకృతోపయోగి కాఁగలదు.

“మురారిపదచిన్తాయాం భవహుతే స్తు కా కథా,
మురారిపదచిన్తా చే త్రథా మాఘే మతిం కురు”

మఱియు, అనర్హ రాఘవ మాకాలముననే మెప్పు గాంచినట్టి క్రిందిశ్లోకము చెప్పుచున్నది.

“దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవ స్సారంతు సారస్వతం,
జానీతే నితరా మసౌ గురుకుల క్లిష్టో మురారిః కవిః”

వీరరసప్రధానమైన యీ నాటకము కథాపాత్రసౌచిత్యములం బ్రశంస కెక్కినమాట నిజ మైనను, తక్కిన నాటకములవలెఁ గాక, భాషలో దృఢజ్ఞాన మలవఱుచుకొనుటకు భాషాభిమాను లెక్కువగా నాదరించి పఠనపాఠవ్యవహారమునఁ దెట్టుటచే నిది మిక్కిలి ఖ్యాతి గాంచినది. అందుచే లోకమున వ్యాపించిన పూర్వ రామాయణకథాశ్రయములైన నాటకములలో నిది యగ్రగణ్య మైనది. భాష క్లిష్టమైనను కైలి సరళముగా నుండును. కవి తన బహుశాస్త్ర విజ్ఞానము ప్రదర్శించుట కుపయోగించిన పారిభాషికపదము లర్థజ్ఞానమున కడ్డుపడును గాని, అర్థము తెలిసి

కొన్నప్పిదవ నవి మిక్కిలి సముచితములై కనఁబడును, ఐనను, ఇది పతనపాతరమ్యమైనట్లు ప్రదర్శనరమ్యము కాఁజాలదు. అందుచేతనే యీక్రింది చాటువు పుట్టినది.

“యే శబ్దశాస్త్రనిష్ఠాతా యే లీలితని ఘంటవః,
తేషా మే వాధికారోఽస్తి మురారికృతనాటకే”

చతుర్థాంకములోని రామజామదగ్గ్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనఁబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నితఁ డెక్కువ చూపిన చాతుర్యము కనరాదు. పంచమాంకమున రామలక్ష్మణులవద్దకు గుహఁడు వచ్చినపుడు సుగ్రీవునివిషయమై లక్ష్మణుఁ డన్నమాట లంతగాఁ జాత్రోచితములు కావు, అమాటలను “యయాకయాచిద్వాచా సౌమిత్రి రభిదధాతునామ్” ఏదో సౌమిత్రి యన్నాఁడు దాని కే మనుచు రాముఁడు సర్దినను, అవి చెగటుమాటలే కాని, ఆ సందర్భములోని యీ క్రింది శ్లోకము మాత్రము లక్ష్మణుని వీరావేశము సూచించుచుఁ జక్కఁగా నున్నది.

“పితా యం రేతోథా స్తవ తరణి రస్మత్కులగురు,
ర్మను ర్వైమాత్రేయ స్త దపి సహజం మిత్ర మసి నః,

అథాపి జ్ఞాతేయం శిధిలయసి కాపేయతరళ,
శృరా స్తస్మై వాలిక్షతజరసలోలాః ప్రతిఘవః,

ఐనను, సీతారామపాత్రపోషణమునఁ జాతుర్యము చూపిన యీ నాటకము విద్యప్రంజకమై వెలయుచున్న దనుట వాస్తవము,

కాశ్మీరీయుఁడును, అవంతివర్మయాస్థానములోనివాఁడు నగు శివప్పామి నాటి కానాటక ప్రకరణము లనేకములు రచించినవాఁ డని వినవచ్చును గాని, అంబోక టీయుఁ గనఁబడదు. మాయురా జుదాత్తరాఘవము నిర్మించినట్లు ధనికునిమాట వల్లఁ దెలియును గాని, అదియు మాయ మైనది దశరూపకవ్యాఖ్యలో ధనికుఁడు పేర్కొన్న ఫలితరామము, పాండవానందము త్రిపురదహాపిమము మొదలైనవి ప్రచ్ఛన్నము లైనవి. సముద్రమంథన సమవాకారమును భరతాచార్యుఁడు పేర్కొనెను గాని, దానిని భాసకాశిదాసాదులే యెఱుఁగరు. ఇట్లు ప్రాచీనము లైనరూపకము లెన్ని కాలగర్భమున నణఁగిపోయినవో యూహింప శక్యము కాదు. ఎట్ల

యినను మురారిమాటనుబట్టి యతనికిఁ బూర్వ మెన్నో రామనాటకము అచయించినవని మాత్ర మూహింపవచ్చును. తరువాత తెర్కకువచ్చునని—

రాజశేఖరుని రూపకములు. మాధవాచార్యుని శంకరవిజయమున నాటక త్రయకర్త యని ప్రశంసించఁబడిన రాజశేఖరుఁ డితనికంటె వేఱు. అతఁడు కేరళ రాజు. మనరాజశేఖరుఁడు కావ్య మీమాంసాదికర్తయై ప్రసిద్ధి గన్నవాఁడు. ఇతని కాల మింతకు మున్నే తెలిసికొనియున్నాము.

అవంతివర్మ రాజునకు నమకాలికులగు నానందవర్ధనరత్నాకరులను స్తుతించినట్లు కనఁబడుటచే ¹ వారి కితఁడు పరుఁడు క్రీ. ౯౫౯ ప్రాంతమందలి జైనసోమ దేవుఁ డితనిని స్తుతించెను గావున నతని కితఁడు పూర్వుఁడు. బాలరామాయణాదుల లోని ప్రస్తావనలవల్ల నితఁడు యాయావరవంశీయుఁడు సురానందుని సంతతివాఁడు అకాలజలదకవిమునిమనుమనికొడుకు శీలవతీదుర్దకుల (దుహిత) పుత్రుఁడు రఘు కులచూడమణి యగుమహేంద్రపాలునిగురువు ననియు, ఇతని పూర్వపురుషుఁ డగు సురానందునినాఁ డితని వంశమువారు చేదిదేశవాసు లనియు, అకాలజలదునినాఁడు మహారాష్ట్రదేశవాసు లనియుఁ చెరియుచున్నది. కాని, బిల్హణకవి కాశ్మీరము విడిచి కర్ణాటదేశము చేరినట్లే యితఁడు స్వదేశము వదలి కాన్యకుబ్జము చేరినవాఁడు. కర్పూరమంజర్యాది ప్రస్తావనలలో “మహేంద్రపాలస్యగురుః. నిర్భయరాజస్య తపో పాఢ్యాయః” అనుచు నిర్భయ రాజును మఱియొక మేరుగల మహేంద్రపాలునికిఁ దాను గురువైనట్లు వర్ణించుకొని యున్నాఁడు. అకాలమందలి రాజగురువులు బ్రాహ్మణులగుటచే నితఁడు బ్రాహ్మణుఁడే యనఁదగును. చా ఉహాణకుల మందలి కన్య యైన యవంతి సుందరి తన భార్యయని వర్ణించుకొనుటచే క్షత్రియుఁ డనరాదు. అనులోమవివాహవిధినిబట్టి యితఁడామెను బెండ్లాడియుండును. అకాలమందాయాచార మున్నది. ఈచా ఉహాణకుబ్జమే చాహువాన. చా హమాన—రూపముల వాడుక తెక్కినది. ఇదే చాహజయైనట్లు కనఁబడుచున్నది. హమ్మిరనరపతి మొదలగు కొందఱు చాహణరాజులుగా వర్ణింపఁబడియున్నారు.

ఇతఁడు కర్పూరమంజరిలోఁ దనకు నామాంతరముగా రజనీవల్లభ శిఖండ శబ్దమును ప్రయోగించుకొన్నాఁడు.

1. ఆనందవర్ధనః కన్య సాదీదానందవర్ధనః—ఇతీవ నకృతో ఛాత్రాచవిరత్నారోఽపరః. సూక్తిముక్తావళిః సుభాషితహారావళులతో రాజశేఖరునిగా నున్నవి.

బాలరామాయణ ప్రస్తావనలోని 'విద్ధి న వ్షప్రప్రచంఛాన్' అను మాటను బట్టి యితఁ డాఱుప్రబంధములు రచించినట్లు తెలియును. కర్పూరమంజరి విద్ధ సాలభంజిక బాలరామాయణము బాలభారతము (ప్రచండపాండవము) ఇవి ప్రసిద్ధములు. కావ్యమీమాంస ప్రబంధములలోఁ జేర దన్నచో నిక రెం డుండ వలెను. ఆపర్ణపండితుఁ డీతని సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టక మొకటి సంపాదించె నని విని కిడి. అది నిజ మైతే, సుభాషితావళ్యాదులలో రాజశేఖరకృతములుగాఁ గన వచ్చెడి కవిప్రశంసాపరములైన బహుశ్లోకములవల్ల నితఁడు కవివిమర్శ మను నొక గ్రంథము రచించిచె ననెడి ప్రతీతి విశ్వసనీయ మగును. ఇతఁడు బాలరామాయణ మున భవభూతి భర్తృమేఠ శంకరవర్మ తరల కవిరాజులను, కర్పూరమంజ రిలో మృగాంకలేఖకథ రచించిన యపరాజితకవిని హాలహరిచంద్ర నండిచంద్ర కోటిస కవులను దేర్కొనియున్నాఁడు.

ఇతని రూపకములలో, కర్పూరమంజరి మొదటిది. ఇది ప్రాకృతమున రచి యింపఁబడినసట్టకము. ప్రవేశకవిష్కంధములు లేర, అంకములకు బదులు నాలుగు జపనికాంతరములు కలది సట్టక మనఁబడును. ఇది యితని ఛాత్య సంతో షమునకు రచియింపఁబడిన దని యీక్రింది ప్రస్తావనాపద్యము తెల్పును.

“చాహువానకులమౌళిమాలికా, రాజశేఖరకపీంద్రగేహినీ,

భర్తుః కృతి మవంతిసుందరీ, సా ప్రయోజయితు మేత దిచ్చతి”

సంస్కృతవాక్కులు పురుషులవంటివి, కఠినములు. ప్రాకృత వాక్కులు సుకుమారములు స్త్రీలవంటివి, అని యితని యభిప్రాయము. శృంగార ప్రధానమైన యీ రూపకమున, చండపాలుఁ డనురాజు, వినోదార్థముగా ధైరవానందుఁడు మంత్రసిద్ధిబలమునఁ దనయింటికి రప్పించిన తనపట్టుమహిషి పిన తల్లి కూతురును, కుంతలరాజపుత్రియునైన కర్పూరమంజరిని బెండ్లాడుట వర్జింపఁ బడినది. దేశభాషలో వ్రాయబడిన రూపకముల కిదే మొదలు. దీనికిఁ బూర్వము కేవలప్రాకృతమున రచియింపఁబడినరూపకము కనఁబడదు. రూపకము సర్వసా ధారణముగా రంజకము కావలె నన్నయూహ కిది తార్కాణము—బాలరామా యణము పవంకములమహానాటకము, ఇందు రామాయణకథ యంతయు సంగ్ర హముగా వర్ణింపఁబడినది—బాలభారతము కూడ నిట్లే మహానాటకమై భారత కథ యంతయు సంగ్రహించినట్లు తోచునుగాని, రెండంకముల గ్రంథము మాత్రమే సజీవమై యున్నది. మొదటియంకములో ద్రౌపదీస్వయంవరము, అర్జునుఁడు

రాజావేళ మనులక్ష్యము గొట్టి పందెము గెలుచుట ; రెండవదానిలో మాయ జూడము, అవమానితులైన పాండవులు ద్రౌపదితో నడవికిఁ బోవుట, అనువిషయములు వర్ణింపఁబడినవి. విద్ధసాలభంజిక నాలుగంకములనాటిక. ఇందు నాయకుఁడు కేరలక్షితీశుడైన విద్యాధరమల్లదేవుఁడు. నాయక లాటరాజైన చంద్రవర్మకూతురగుమృగాంకావళి. వీరిపరిణయ మిందు చక్కఁగా వర్ణింపఁబడినది.

రాజశేఖరుని కవిత్వము మృదులము రసవంతము. ఇందు కితఁడు వర్ణించుకొన్న విద్ధసాలభంజికలోనిమాటలే చాలును.

శ్రోతుం శ్రోత్రరసాయనం రచయితుం వాచ స్సతాం సమ్మతా,
వ్యుత్పత్తిం పరమా మవాప్తు మవధిం లబ్ధుం రసస్రోతసః,
ఛోక్తుం స్వాదుఫలం చ జీవితతరో ర్యద్యస్తి తే కౌతుకం,
తద్రూపః శృణు రాజశేఖరకవే సుస్సక్తి స్సుధాన్యనినీః.

రాజశేఖరుఁడు మిక్కిలి శృంగారప్రియుఁ డని, యితరకవులవలఁ గాక యితఁడు మన్మథుని వామలోచనలను మంగళాచరణపద్యములందు వర్ణించుటయే తెలుపును.

“కులగురు రబలానాం కేళిదీక్షప్రదానే,
పరమసుహృ దనజ్ఞో రోహిణీవల్లభస్య,
అపి కుసుమపుష్పత్కై ర్దేవదేవస్య జేతా,
జయతి సురతలీలా నాటికాసూత్రధారః”

“పృథ్వికాదగ్ధం మనసిజం జీవయన్తి దృశైవ యాః,
విరూపాక్షస్య జయినీ స్తాః స్తువే వామలోచనాః”

కర్పూరమంజరి ప్రాకృతములో నుండుటచే నిపుడు దానికి వ్యాప్తి తగ్గినది గాని, అదియుఁ నిదియు గూడ రత్నావళి ప్రియదర్శికలవలె సహృదయ రంజకములనుట నిర్వివాదము. రస భావ వస్తు వర్ణనములందు రాజశేఖరుఁడు స్వతంత్రుఁడు. స్వకాలమున ఖ్యాతి గాంచిన కౌంచము కవులలో నితఁ డొకఁడు. ఇతఁడు, భీమటకవియైదు నాటకములు నిర్మించె నని వర్ణించినట్లుగా సుభాషితముక్తావళిలో నొకశ్లోకము కనఁబడుచున్నది.

“కాలంజనపతి శ్చక్రే భీమటః సంచనాటకిమ్,
పాప్రస పృబన్ధరాజత్వం తేషు స్వప్నదశాననమ్”

ప్రయాగనగరమునకు వాయవ్యభాగమునఁ బన్నెండ్రామడదూరముం దున్న కాలంజనగిరినామముతోడిదేశము పాలించిన భీమటుఁ డను రాజకవి నిర్మించిన యైదు నాటరములలో స్వప్నదశానన మనునది యుత్తమ మని దీనివల్లఁదెలియుచున్నది. కాని, అదియును గనరాదు. ఈ భీమటుఁ డితనికిఁ బూర్వఁడో నమకాలికుఁడో తెలియదు. కాని, ఆ స్వప్నదశాననము స్వప్నవాసవదత్త ననుసరించిన దని పేరును బట్టి చెప్పవచ్చును.

రాజశేఖరునికి సమకాలికుఁడైన యార్యక్షేమీశ్వరుఁడు నైషధానందము చంద్రాశికము ననురెండు నాటకములు రచియించెను. కాని, మొదటిది యలభ్యము¹. ఐహంకములచంద్రాశికము ప్రసిద్ధమై యున్నది. ఇందలికథ విశ్వామిత్రునికిని హరిశ్చంద్రునికిని సంబంధించినది. ఈనాటకము మహీపాలదేవునికాలమున రచియింపఁబడిన దని యిందలి ప్రస్తావనాశ్లోకము తెలుపుచున్నది.

“య స్సంశ్రిత్య ప్రకృతిగహనా మార్యచాణక్యసీతిం,
జిత్వా నందాన్ కుసుమనగరం చంద్రగుప్తో జిగామ
రద్ధాటత్త్వం ద్రుప ముపగతా నద్య తా నేవ హస్తుం,
దోర్ధండాభ్య స్స పున రథవ చ్ఛ్రిమహీపాలదేవః”

ఈమహీపాలదేవుఁడు రాజశేఖరుఁడు వర్ణించిన మహేంద్రపాలునికుమారుఁడే. క్రీ. ౮౪౩ లోఘూర్జరరాజై పిదపఁ గాన్యకుబ్జము గెలిచి యది రాజధానిగా ర్జ్యమైచిన ప్రథమభోజుఁ డితనిపితామహుఁడు. ఇతనితండ్రి యైన మహేంద్రపాలుఁడు ద్వివీర్యభోజుఁ డనఁబడెడివాఁడు. ఈమహీపాలదేవుఁడు క్రీ. ౯౧౭ లో రాష్ట్రహటపంశమువాఁడును, రద్ధాటరాజ్యపాలకుఁడు నైనఘ్రువునితోఁ బోరాడి ఘూర్జరరాజ్యమునఁ గొంతభాగము పోఁగొట్టుకొని, తరువాత మరల నతనిమీఁద చంద్రేత్తఁగోరునపు డీనాటకము పుట్టియుండు నని పైశ్లోకమువలనఁ దెలియవచ్చును.

విజయప్రకృష్టపండితునిమునిమనుమఁడైన యీకవి భారముతలోని హరిశ్చంద్రకథనే లీనుకొని యింకర మార్చి, ఉగ్రకోపుఁడైన కౌశికునిపేర దీనికిఁ జంద

కౌశిక మనుషేరు పెద్దెను. హరిశ్చంద్రుని సత్యపరిపాలనము ప్రధాన విషయము. ఇందలివర్ణన అతిసరసములు. కవితాశైలి మిక్కిలి సరళము, హరిశ్చంద్రుని సత్య ధైర్యములను చెల్పు భర్మవచన మిట్లున్నది.

“సుఖంవా దుఃఖంవా కిమివహి జగ త్యస్తి నియతం,
వివేకప్రధ్వంసా దృవతి సుఖదుఃఖవ్యతికరః,
మనోవృత్తిః పుంసాం జగతి జయినీ కాపి మహతాం,
యయా దుఃఖం దుఃఖం సుఖ మపి సుఖం వా న భవతి”

పూర్వోక్తుడైన కులశేఖరవర్మ రచించిన తపతీసంవరణ మాటంకముల నాటకము. భారతాంతర్గతమైన యందలికథ సుప్రసిద్ధము. ప్రస్తావననుబట్టి యారాజు కేరళదేశముపాలించినవాఁడనియు మహోదయపురమున నివసించిన వాఁడనియుఁబెలియుచున్నది. ఈనాటకమం దితని యాశ్చర్యమంజరీకథ ప్రశంసించఁబడినది. ఇంక మతవిషయకరూపకములలోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది—

ప్రబోధచంద్రోదయము. అద్వైతమత మందలికి సుబోధ మగునట్లు దృశ్యకావ్యముగా రచించినదీనికర్త కృష్ణమిత్రుఁడు. ఇతనికాలము సరిగఁబెలియరాదు కాని, క్షేమేంద్రునివఱకుఁ గల యాలంకారికులలో నొకఁడును గూడ సుప్రసిద్ధమైన యానాటకమందలి శ్లోక మొకటియు నుదాహరింపకపోవుటనుబట్టి యితఁడు క్రీ. ౧౧౦౦ ప్రాంతమువాఁడై యుండు నని యూహింపఁబడుచున్నది. ఇతఁడు గోపాలమంత్రి కానందసంఘాయకముగా దీనిని నిర్మించినట్లును, అతఁడు తనమిత్రుఁడును, చంద్రవంశపురాజునగు కీర్తివర్మమూర్ధాభిషేకకాలమందు దీనిని బ్రయోగింపఁజేసినట్లును బెలియును ¹. దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాసినఘనశ్యాముఁడు “చేదిపతి యైన కర్ణరాజు నోడించి మరల సతనిరాజ్యమునకుఁ బట్టము గట్టిన గోపాలమంత్రి పరశురామునివంటి విప్రవీరుఁడు” అని తెలిపియున్నాఁడు.

ఇది యాటంకములనాటకము. ఇందు మతివివేకులు కథానాయకనాయకులు. ప్రబోధోదయము ఫలము. ఇందలిషడ్వర్గనిరసనము శమదమాదిషడ్వర్గ సంపత్ప్రశంస యొక్కవగా విశదీకరింపఁబడినవి. బౌద్ధకాపాలిరాదిమతఖండనము గావింపఁబడినది. కవిత్వభార నిరర్గళము. రసోచంచితము. ఇందు కీ క్రిందిప్రబోధోదయవచన మొక్కటే చాలును.

1. కీర్తివర్మ క్రీ. ౧౦౯౮ లో నున్నవాడని దేశచరిత్ర.

“కిం వాస్తం కి ముపోహితం కి ముదితం కిం వా సముత్సారితం,
సూతం కిన్ను విలాయితం ను కి మిదం కిం చిన్న వా కించన,
యస్మిన్నభ్యుదితే వితర్కపదవీం నైవం సమారోహతి,
తైర్లోక్యం సహజప్రకాశదశితం సోఽహం ప్రబోధోదయః”

దీని ననుకరించినవానిలో వేంకటనాథవేదాంతదేశికాచార్యుని సంకల్పసూ
ర్యోపయము కొంత ప్రసిద్ధి గాంచినది. ఇది విశిష్టాద్వైతమతప్రశంసాపరము.
ఇందు పంచవిధమైన శారీరకశాస్త్రార్థము విశదీకరింపఁబడినది. సంసారాంధకార
మున నిద్రించువారిని మేలుకొల్పునది కావునను, భగవన్నాయలో మునిగియున్న
వారికి విమలదృష్టి నిచ్చునది గావునను, ఇది సంకల్పసూర్యోదయ మైనది. ఇది
పదియంశముల ప్రకరణము.

విశ్వామిత్ర గోత్రజుఁడు లక్ష్మీభవస్వామిభట్టసూనుఁడు చోళభూపల్లవా
స్థానసంపితఁడుషడ్భాషాసార్వభౌముఁ డభినవ భవభూతి చిరుదాంకితుఁడు నగురత్న
భట్టాచార్యునివాసదీక్షితుఁ డద్వైతమతబోధరముగా భావనాపురుషోత్తమ మను
నైదంశములనాటకము రచించెను. ఇది సర్వవిధముల బ్రబోధపండ్రోదయ
మును బోలియున్నది.

రామానుజాచార్యుల చెల్లెలి మునిమనుమని కొడుకైన పరదాచార్యుఁడు,
రామానుజాచార్యుల జీవితము నతని విశిష్టాద్వైతమత స్థాపనవిశేషములతో వేదాంత
విలాస మనునామాంతరము గల యతిరాజవిజయ మనునాటకముల నాటకము
నిర్మించెను.

గౌరాంగుఁ డసఁబడు చైతన్యనిభర్తాచరణము నతనియువదేశములను బోధి
చుచు, రవిరర్చపూరకవి చైతన్యపండ్రోదయమును ప్రకరణమును నిర్మించెను.
లదియుఁ బ్రబోధపండ్రోదయము ననుసరించినదే. ఈకవి రవీశ్వర దేవపాత్రుఁడు
పురుషోత్తమ దేవపుత్రుఁడు నీలగిరి ప్రభువునైన గజపతిప్రతాపరుద్రదేవుని కాలము
లోనివాఁడగుటచే క్రీ. ౧౫౨౦-౧౫౯౦ నడుమ నున్నవాఁడని గ్రంథాంత
గర్వాదులపల్ల విదిత మగును. సరస్వతీనిబద్ధమైన యిందలియద్వైతోక్తి యిది—

“భర్తార్థకామేషు పరైవ కుత్సా, లిప్సా న మోక్షస్యతు కర్హిచిన్నః,
ఏభి స్సమస్తై స్తవ దేవలోకై, ర్లోకాంతరే ఽప్యస్తు సదైవవాసః”

న్యాయమతదోధకముగా నృసింహకవి యనునొకతార్కికుఁ డనుమతిపరిణయ మనురూపకము రచించెను. ఇందు, పరామర్శపుత్రిక యైన యనుమిరి న్యాయరసికుని వరించుట యనువిషయము న్యాయశాస్త్ర సిద్ధాంతపురస్సరముగా వర్ణింపఁబడినది.

జాతవేదుఁ డనుమఱియొకకవి పూర్ణపురుషార్థచంద్రోదయ మను నైదంకముల నాటకము రచించెను. ఇం దానంద పక్షవల్లీదశాశ్వులపరిణయము మోక్షపురుషార్థసిద్ధిపరముగా వర్ణింపఁబడినది. దశాశ్వుఁ డనగా, దశేంద్రియవిశిష్టుడైన జీవాత్మ యని యర్థము. ఈనాటకమునందు చార్వాకజైన బౌద్ధకాపాలిక మీమాంసకాదిమతవిచారములు ప్రవేశపెట్టఁబడినవి. తుదకు సర్వమతసార మద్వైత మను భావము తెలుసు. రాజైనదశాశ్వునిమాట యిట్లున్నది.

“అనందపక్షవల్లీ సా, నామ్నా ప్రియతమా మమ,
తత్ప్రాప్త్యా పురుషార్థో మే పూర్ణ స్సాస్య స్నాత్ర సంశయః”

ఇట్లొకను గనవచ్చువీనిని విడిచి దేశమున వ్యాపించియున్న మఱికొన్ని రూపకములు చూతము.

ప్రసన్నరాఘవము. రతిమంజరీ చంద్రాలోకములఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన జయదేవుఁడు దీనికర్త. పంగదేశీయుఁ డైన యితఁడు సుమిత్రామహాదేవుల తనయుఁడు. కొండిన్యగోత్రుఁడు. ఇతఁడు పండ్రెండవశతాబ్దిలోనివాఁ డని కొందఱు అందురు. ఈయుత్తమనాటకములోని శ్లోక మొకటియు విశ్వనాథకవిరాజు సాహిత్యచర్చణమున లేక పోవుటచే నతని కితఁడు పరుఁ డని కొందఱుఅందురు. అర్వాచీన నాటకములలోఁ బ్రఖ్యాతి గాంచినదీని కాంధ్రదేశమునఁ బిల్లమురారి యనువాడుక వచ్చినది. దీనినిబట్టి యిది మురారియనర్హ రాఘవము ననుకరించిన దనుట తెల్లము. కవిత్వము పటువై సరసమై హృదయంగమముగా నుండును. ఇందలి శతానంద రామలక్ష్మణ జామదగ్న్యులసంభాషణము విన నింపై పాత్రోచితముగా నున్నది. ఈ క్రిందిశ్లోక మితని కవిత్వప్రియత్వమును జాటుచున్నది.

“న బ్రహ్మవిద్యా న చ రాజ్యలక్ష్మీ,
స్తభా యథేయం కవితా కవీనామ్,
లోకోత్తరే పుంసి నివేశ్యమానా,
పుత్రీవ హర్షం హృదయే కరోతి”

దేశమున వ్యాపించియున్న పార్వతీ పరిణయ నాటకము భట్టవాణుని చనెడి ప్రవాదముకూడఁ గలదుగాని, పర్యాయోచన చేయఁగా నిది మన మింతకు మున్ను పెక్కుసార్లు స్మరించిన వామనభట్టవాణునిదే యని లేలినది. ఇది కుమారసంభవ కథ ననుసరించిన ధైర్యదంకములనాటకము.

మహానాటక మనుపేరు దేశప్రసిద్ధము. ఈపేర నొక రూపకమును ముదిర మైనది. హనుమంతుఁడు దీనికర్త యగుట హనుమన్నాటక మను వ్యవహారముగల యీమహానాటకము ముద్రిత నాటకముకంటె పేతైనను, ముద్రితమైన దానికిని హనుమన్నాటక మనెడి వాడుక కలదు. ఈనాటకములో నితరుల కృతులలోని శ్లోకములు గూడఁ గనవచ్చును. అందుచే నిది సంకలనరూపక మని తోచుచున్నది. ఇందు కిందలి యీ క్రిందిమాటలుకూడఁ దోడ్పడుచున్నవి.

“ఏష శ్రీలహనూమతా విరచితే శ్రీమన్మహానాటకే,
మిశ్రశ్రీమధుసూదనేన కవినా సందర్శసజ్జితే.”

హనుమంతుఁడు దీనిని రచించె నట. మధుసూదన మిత్రుఁడు సందర్శించితముగా సవరించె నట. ఇది విశ్వాస్యమా? కావున మధుసూదన మిత్రుఁడే కొంత రచించియుఁ గొంత సేకరించియు దీనిని గూర్చె ననుట నిజము. ఇందు పదంబులు కలవు. విదేహతనయాలాభము మొదలుగా శ్రీరాముఁడు స్వర్గమున కేగువఱకు గల రామకథాభాగ మంతయు సంగ్రహముగానున్నది. ఇందలి శ్లోక సంఖ్య సుమారేడువందలు. ఇట్టిరూపకము ప్రవర్తనయోగ్యమా? ప్రయోగసాధ్యమా? ఇందలి సూత్రధారునిమాట లిట్లున్నవి.

“హర్మికే రుపదేశతః స్వయ మహో వక్తా హనూమాన్ కవిః,
శ్రీరామస్య రఘూద్వహస్య చరితం సౌమ్య వయం సర్తకాః,
గోష్ఠీ రావ దియం సమస్తసుమనస్సంఘేన సంవేష్టితా,
త ద్ధీరాః కురుత ప్రమోద మధునా వక్తా స్మి రామాయణమ్”
అచ్చుపడిన మహానాటకములోని నాంది యిట్లున్నది.

“యం వైవా స్సముపాసతే శివ ఇతి బ్రహ్మేతి వేదాన్తినో,
బొడ్డా బుద్ధ ఇతి ప్రమాణవటవః కర్తేతి నైయామికాః,
అర్హాన్నిత్యథ చైనశాసనరతాః కర్తేతి మీమాంసకాః,
సోఽయం వో విదధాతు వాంఛితఫలం త్రైలోక్యనాథో హరిః”

అముద్రిత మహానాటక పుస్తకములలోఁ గొన్నిచోట్ల ‘మహానాటక సుధానిధి’ అనుపేరుగూడఁ గనవచ్చుచున్నది. దీనినిబట్టి పూర్వరామాయణ నాటకములలోని మంచి పద్యము లేరి కూర్చియుఁ గొన్ని కల్పించియు మధుసూదనుఁడే దీనిని గల్పించె ననుట సమంజసము.

ఉత్పన్నములైన వివిధ రూపకములు కొన్నివందలున్నను వానిలో వ్యాప్తికి వచ్చినవి మిక్కిలి తక్కువ. అర్వాచీనములలోఁ బ్రసన్న రాఘవమువంటివి రెండో మూడో యుండునేమో! తత్త్వమూహించినయెడ ననన్వ రాఘవమువలకు సుదయించిన రూపకములలోఁగూడ నాట్యకలాచాతుర్యము చూపున వెన్నె యుండవు. అవి మాత్రమే దేశము నలుఁగడలఁ వ్యాపించి విద్యజ్ఞున మనోరంజనములగుచున్నవనుట పాఠికలోక మెఱుఁగనిది కాదు. గ్రంథరచనము వేయి కవిత్వము వేయి. పద్యాత్మకమో గద్యాత్మకమో, గ్రంథము రచించిన వారందఱు కవులుగారు. కవి యగు వాఁడు వ్రాసిన దంతయుఁ గూడఁ గవిత్వముకాదు. “యే నాస్మిన్నతి విచిత్రకవి పరమ్యురావాహిని సంసారే కాశిదాన ప్రభృతయో ద్విత్రాః పశ్యషావా మహాకవయ ఇతి గణ్యస్తే”- మహా కవులుగా గణింపఁగినవారు కాశిదాసాదు లిద్దఱు ముగ్గురో బదాఱుగూరొ యుందు రని యానందవర్ధనాచార్యుడు చెప్పినమాట యెంతయు విమర్శన పూర్వకము సత్యము. అట్టి మహాకవుల కావ్యములలోఁగూడఁ దార తమ్యము లేకపోలేదు. ప్రాచీన రూపక ప్రపంచ మంతయుఁ గలయ వెడకినచో, భాసరూపకములలో స్వప్న వాసవదత్త ముందు కనఁబడును. కొంచఱికిఁ బ్రతిమా విమూరకములు గూడఁ గనఁబడవచ్చును. కాశిదాన రూపకములలో శాకుంతలమున కున్న గౌరవము తక్కినవాని కున్నదా? శ్రీహర్షరూపకములలో నాగానందమే మిన్న. భవభూతికృతములలో సుత్తరరామ చరిత్రమే యుత్తమము. ఈచెప్పిన వానివలె మనోహరములైనవి మృచ్చకటిక ముద్రరాక్షస వేణీసంహారాదు లింక నై చాటుండును. ఇంతే కదా! ఇవియేకదా లోకమునఁ బరసపాత వ్యవహారమందు ప్రసిద్ధములైనవి! ఇట్లనుటచేఁ దక్కినరూపక సమాహ మంతయు వట్టిదేనా యన వద్దు. వానికిఁ దగినగుణము వాని కున్నది. ఇది యంతరపరీక్ష చేసినప్పటిమాట.

క్రీ. ౧౩-౧౮ శతాబ్దుల నడుమ సుల్పన్నములైన రూపకములలో నముద్రితములై ప్రాచీనలిఖిత పుస్తకాలయములఁ బడియున్నవి కొన్నివందలు. అవి యన్నియుఁ గూడఁ గొన్నియేండ్లు దేశమున సంచారము చేసినట్లు వ్రాతప్రతుల కాలమునుబట్టి యూహింపవచ్చును. ఐన నేమి? సుమారు పంచసంవత్సరములుగా సారస్వతములోని వివిధజాతిగ్రంథములవలె నవియును నామరూపములేక యణగి

యున్నవి. ఇందుకు సంస్కృతభాషాభ్యాసము దేశమున మిక్కిలి నన్నగిట్లుటయు గ్రంథసంతతి మిఁది మీఱుటయుఁ గూడఁ గారణములు. కాని, ఒకచిర్రము. అఱుగున దఱుగిపోవుచుండఁ బుట్టునది పట్టుచునే వచ్చినది. ఇది కవుల సంస్కృతభాషాభిరుచికి సాక్షి. ఈకాలమం దాయముద్రితగ్రంథము లచ్చుపడినను జూచువారు లేరని యది యుపేక్షణీయములా? కావు. దౌరతనమువారు వానిని సంరక్షించుచు రాకపోయిన వానిపేళ్ళుకూడ మనకు దౌరతనమువారు. అముద్రిత గ్రంథపట్టికల ధర్మమా యని యిప్పుడు వందలకొలది శాస్త్రకర్తలు కావ్యకర్తలు మనకంటఁ బడుచున్నారు. వారిమాటలు నాలు గైన మననోటఁ బడుచున్నవి. కావున హైంసవార్యుల వివిధకలాభిజ్ఞానమునకు సాక్షియైన యా గ్రంథము లన్నియు క్షణియములు ప్రకాశయోగ్యములు నని భాషాభిమాను లుద్యమింతురు గాక. ఇక నష్టివానితోఁ గ్రొత్తగా ముద్రితములైన కొన్నిటి ననలోకింతము.

బరోడాసంస్థానమువారు ౧౯౧౨ లో రూపకషట్క మచ్చొత్తించిరి. కిరాతార్జునీయవ్యామోగము కర్పూరచరితభావము రుక్మిణీహరణేహమ్మగము ప్రభురదాహాడిమము హాస్యచూదామణి ప్రహసనము సముద్రమథనసమవాకరము, అశునామముల దశరూపకభేదములైన యాఱురూపకములను, అమాత్యవర్సరా జను కవీంద్రుఁడు నిర్మించెను. ఇతఁడు, కాలంజరాధిపతిపరమర్షి దేవునిరాజ్యకాలమందును, అతనికుమారుఁడైన త్రైలోక్యవర్మదేవుని కాలమునందును గూడ నున్నట్టితనిరూపకములొని ప్రస్తావనావాక్యములనుబట్టి తెలియుచున్నది. కావున. క్రీ. ౧౧౦౦-౧౨౩౦ నడుమ నితఁడు జీవించియున్నవాఁ డనవచ్చును. ఛరతనాట్య శాస్త్రవశరూపకవ్యాఖ్యలు పేర్కొన్న ప్రభురదాహాసముప్రచుభనములు మృగ్యములు. ఆపేళ్ళ వెలసినయివి వేఱని తెలియునది. ఈరూపకములొని విషయమును రూపకనామములే తెలుపుచున్నవి. హాస్యచూదామణి తప్పఁ దక్కినవన్నియుఁ బౌరాణిక కథలనే గ్రహించినవి.

కిరాతార్జునీయమున నీశ్వరుఁడు కిరాతదేవముతోనే కాక, దుర్యోధనదేవముతోఁ గూడఁ బోరుట కల్పింపఁబడినది. ఇది త్రైలోక్య వర్మదేవుని యనుమతనభివయింపఁబడిన దట. దీనితరువాత వెలసిన వ్యామోగములతో వారణాసిధర్మసూరి నరకాసురవ్యామోగ మెన్నఁదగినవి. సదాశివకవి ప్రచండధైరవ కాంచన కవికృతమైన ధనంజయ విజయమును గోవిందవందించు వివితానం నణివములై యున్నవి.

కర్పూరచరితభాణము చదువుట కింపుగానే కనఁబడుచున్నది. ఇందరి నాయకుఁడు కర్పూరుఁడు. ఇందలి శృంగారము హద్దు దాటిలేదు. భాణములపే రెత్తినంతనే పాఠకులకు వసంతతిలకభాణమును, పంచదాణవిజయమును, స్మృతికి వచ్చును. అందుకుఁ దగినగుణ మందు కలదు కావుననే యవి లోకమున నెక్కువగా వ్యాపించినవి. ఇవి పదునేడవ శతాబ్దిలోనివి. రామభద్రదీక్షితునిశృంగార తిలకము దానికంటె రసవంతముగా గనఁబడుచున్నను చైకి రాలేదు. శృంగార శబ్దము మొదటఁ గలభాణములు పెక్కుకలవు. వానిలో, అభినవ కాళిదాసు శృంగారకోశము, ప్రసిద్ధనీలకంఠదీక్షితుని తృతీయపుత్రుఁడగు గీర్వాణేంద్రదీక్షితుని శృంగారకోశము, అవధానసరస్వతి శృంగారజీవనము, నల్లాబుఘని శృంగార సర్వస్వము, వేదాంతర్యుని శృంగారసర్వస్వము మొదలైనవి ప్రధానములు. వీనికిఁ బూర్వమై వీనిని మించినది వామనభట్టవాణుని శృంగారభూషణము. ఇది మొన్నమొన్ననే బొందాయితో ముద్రిత మైనది. తంజావూరుశరభాణికాలము లోని జగన్నాథకవి రచించిన యనంగవిజయముగూడ సరసముగానే కనవచ్చును.

వత్సరాజు రుక్మిణీహరణము తప్ప, ఈహామృగరూపకమునకు మఱియొక యుదాహరణము కనఁబడదు. ఇది నాలుగంకములరూపకము. ఇందలి విషయము విశ్వాతము. ఇందు నాయకుఁడు కృష్ణుఁడు. ప్రతినాయకుఁడు శిశుపాలుఁడు. రుక్మిణీ కన్యను గృష్ణుఁ డపహరించుట కావ్యఫలము.

దీమరూపకమునకుఁ ద్రిపురదాహ మొకటియే యిప్పటి కుదాహరణము. ఇందలికథ శివుఁడు త్రిపురాసురులను దహించుట. సమవాకారము లున్నట్లు విన వచ్చునుగాని ముద్రిత మైనది వత్సరాజు సముద్రమథనమే. భరతనాట్యశాస్త్రములోఁ గనవచ్చిన పేశ్యనుబట్టి యితఁ డీదీమసమవాకారములు నిర్మించి యుండును. ఇతఁ నితని హాస్యచూదామణివంటి పగ్గిహాసములా, అనేకములు.

కాళిదాసుపేర నొకప్రహసన మచ్చువడి యున్నది. దానివలెనే జ్యోతిరీశ్వరునిఘాతసమాగమము, వేంకటేశ్వరకవి భానుప్రబంధము, అరుణగిరి నాథుని యోగానందము, శంఖధరునిలటకమేలరము, వాసుదేవకవీంద్రుని సుభగానందము మొదలైనవియు హాస్యరస ప్రధానములై కనవచ్చుచున్నవి. ఇట్టివానిలో ఘనశ్యాముని చండాసురంజనము గణింపఁదగినది. ఇతనినిగూర్చియు నితని కవిత్యమును గూర్చియు వెనుకఁ బెక్కుచోట్లఁ దెలిసికొనియున్నాము. అర్వాచీన స్వతంత్రకవులలో నితఁడు లెక్కింపఁదగినవాఁడు. ఈప్రహసనముకడపట నితఁ డిట్లు చెప్పకొని యున్నాఁడు.

“పటుషడ్భాషాకావ్యం నాటకభాణౌ చ సప్తకం చంపూః,
అన్యాపదేశళతకం రచితం యే నాశు భేలేన”

ఈశ్లోకమే యితనిడమరుకము చివరఁ గూడ నున్నది. డమరుక మనునది విచిత్రమైన యొకరూపకము. ఇందలి ప్రవరణము లలంకారము లనఁబడును. ఇందు పదియలంకారములు కలవు. అవి, రాజానురంజన కవిరూషణ సుకవినండివన కురవినంతాపన అబోధాకర శబ్దికభంజన పంకితఖండన జాతినంతర్జన ప్రభువర్జన అఖండానందనామములు కలవి. సూత్రధారపారిపార్శ్వకులు ప్రస్తావన జరిపిన పిదప, కలహంస రలరంతు లనుపాత్రములు ప్రవేశించి కథ యారంభించును. దీనిలో సూత్రధారోక్తిగాఁ గవివర్ణన మిట్లున్నది.

“సరస్వతీ ఘనశ్యామో ఘనశ్యామ స్సరస్వతీ,
ఇత్యేవ యం ప్రతి ప్రాయః కింవదంతీ ప్రవర్తతే”

ఇట్లు తక్కినరూపకభేదములు కనవచ్చును గాని, వీరి అంకము, అనేకిభేద ములకు మాత్ర ముదాహరణము కనరాదు. ఇఁక వీని నిట్లుంచి ప్రసక్త మైన యర్వాచీననాటకాదివిషయ మెత్తుకొందము. నాటకములు లెక్క లేనన్ని పుట్టి నవి. భోజరాజుకాలమునఁ గూడ దేశమున రూపకప్రదర్శనాచారము గనరాక పోయినను, పాత్యకావ్యములవలె దృశ్యకావ్యములుకూడఁ బుట్టుచునే వచ్చినవి. వాని నెల్ల నిందు పేర్కొనఁ జూటలేదు. అందు కొన్నిటిని మాత్రము గ్రహింతము.

రామభద్రదీక్షితుని యేడంకముల జానకీపరిణయము పరనపాతముల వ్యాప్తి గాంచినది. సీతారామవివాహ మిందు వర్ణితము. ఇతఁడు ప్రస్తావనలో వ్రాసికొన్న యీక్రింది పద్యమునుబట్టి యితనివృత్త మిండుక తెలియవచ్చును.

“యస్య స్త్రోతి మతిం మనీషినదసి శ్రీనీలకంఠాధ్వరీ
కోండఱ్యాతిషికశ్చ యస్య కురుతే సమాన మార్త్యై స్సమమ్”
యత్రానుగ్రహదృష్టి మర్పయతి చ శ్రీబాలకృష్ణౌ గురుః
సోఽయం దీప్యతి చొక్కనాధమఖినా మక్రితదాసః కవిః”

వేంకటాధ్వరి ప్రద్యుమ్నానంద నాటకమును, శతకోపస్వామివాసంతికాపరిణయమును ముద్రితములై యిండుక వ్యాప్తికి వచ్చినవి కాని, యచ్చుపదనిరారణమున వీనివలె హృద్యము లైనను, నృసింహసూరి వ్రాసదీపరిణయము చక్ర

వర్తితకోపాచార్యుని మిపరిణయము కవిత్వార్థకసింహుని రుక్మిణీపరిణయము పీఠాధిపతి వర్ణిపరిణయము మొదలైన బహురూపము లణగియున్నవి. గుహ పంశనభస్మత్రయకసింహుడైన గౌడేంద్రరాజు నాస్థానమున సమాఖ్యపరిపాదితగౌరవము గాంచిన శ్రీహర్షనామకునిపుత్రుడైన రామచంద్రకవి యయిత చరిత్రము నైందవానంద మనుపేర నాటకముగా నిర్మించెను. ప్రతాపసింహుడను తంజావూరుపాలకునిపుత్రుడైన తులజమహారాజు నాస్థానములోని రామచంద్రశేఖరకవి, ౧౭౬౫-౧౭౮౭ నడుమ, కలావతీనందకమను నేడంకములనాటకము రచియించెను. చొక్కనాథుడు కాంతిమతీపరిణయ మనునైదంకములనాటకము నిర్మించెను. ఇందలివిషయము శాహరాజు కాంతిమతిని బెండ్లాడుట. ఘనశ్యాముడు కార్తికేయుని వృత్తాంతము కుమారవిజయ మనునైదంకముల నాటకముగా రచియించెను. అప్పయదీక్షితుల తమ్ముని పౌత్రుడును నీలకంఠదీక్షితునిసోదరుడు నైన అతిరాత్రయాజి, శ్రీరామపుత్రుడైన కుశుడు కుముద్వతిని బరిణయ మగుట కుశకుముద్వతీయ మనుపేర నైదంకముల నాటకముగా నిర్మించెను. కృష్ణకవి కంసవధ నాటకమును, భోసల శాహరాజు చంద్రశేఖర విలాసమును, రచియించిరి. తంజావూరు రాజుల కాలమందు వెలసిన విట్టి వింకను గలవు. ఐననేమి? పీనిలో ననేకములు పాఠకలోక మెఱుంగదు.

భాన శ్రీహర్ష రాజశేఖరుల నాటికల ననుకరించి యర్వాచీను లనేకులు నాటికలు రచియించిరి. వానిలో రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలిసీ కలహంసము వ్యాప్తిగాంచినది. కేరళీయుడును సంగమగ్రామ (కూడలూరు) వంశీయుడును నీలకంఠ పుత్రుడునుగ నీలకంఠకవి రచియించిన యింకొక కమలిసీకలహంసము కలదు. అదియు, పూర్ణసరస్వతి నిర్మించిన కమలిసీ రాజహంసము, రుద్రదేవుని యుషారాగోదయము నారాయణసూరి కమలాకంఠీరవము మొదలైన నాటికలును వ్యాపించలేదు.

అర్వాచీన ప్రకరణములలో, ఉద్దండకవి మల్లికామహతము ధ్యాతి గాంచినది. మలబారు దేవీయుడైన యాకవి పదునాఱవ శతాబ్దిలోనివాడు. మహాదేవకవి నిర్మించిన యద్భుతదర్పణము రామకథాశ్రయమై రాజశేఖరుని బాలరామాయణమును బోలియున్నది. శ్రీ. పండ్రెండవ శతాబ్ది కడపట జైనకవులలో, ప్రసిద్ధహేమ చంద్రునిశిష్యుడైన రామచంద్రకవి, కొముదీమిత్రానంద మనుకల్పితవృత్తమైన ప్రకరణమును, ఆకాలమందే జయభద్రసూరి శిష్యుడైన రామభద్రముని పృథ్వీరాహిణీయ మను ప్రకరణమును రచియించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇంకను గొన్ని

ప్రకరణములు కలపేమో కాని మాలిమీధవ మృచ్ఛకతికములవలె సహృదయ రంజకము లైనవి కనరావు.

సట్టకము లెక్కువగా నుదయించినట్లు కనబడదు. కర్నూటమంజరి ననుసరించి ఘనశ్యాముఁ డానందసుందరి యనునాటగుయవనికలసట్టకము నిర్మించెను. ఇది యముద్రితము. విశ్వేశ్వరకవి శృంగారమంజరీసట్టకము నిర్మించినట్లు దెలియుచున్నది గాని యది నాకు అభింపలేదు.

ప్రతాపరుద్ర మహారాజున కానందము కలుగఁ బ్రవర్తించుటకై విన్నవాఁడని భిముఁడు ద్రావడికై సాగంధిరపుష్పము తెచ్చుట యను కథను సాగించినవాఁడని ప్రేక్షకుల మనెడి రూపకముగా నిర్మించినట్లు దాని ప్రస్తావనవల్లఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁడు విద్యానాథుని సమకాలికుఁ డని తోచుచున్నది. ఇంకలి సూత్రనాటకమునకు లివి—

“రాజ్ఞా ప్రతాపరుద్రేణ సంభావితై....స్వభా సన్ని రాహకాయ సమీకామని మాదిప్రోఁసన్తి, విచిన్త్య—

“విశ్వనాథ ఇతి ధ్యాతః కవి రస్తి యదుక్తయః.

అకాంక్షిత మనుక్తంచ విదుషాం కర్త ఘాషణమ్”

కాంచీపురవాసుఁ డర్వాచీనుఁడు నైన లోకనాథభట్టు కృష్ణాపురపు ముని నాథ ప్రేక్షకులము రచించెను. అది హస్తాగిరినాథుని వాల్మీకియాశ్రమమునఁ బ్రవర్తించఁబడుటకు రచించిన దట. ఇట్టిమాట యర్వాచీని ధామములందరియందు గనవచ్చును. ఈకవి, కవిశేఖరమిరుదుఁడైన వరదాచ్యుని భ్రాతృమిత్రుఁడు. కృష్ణాపురమున నైశ్వర్యవాదిక పుత్రాంతము వర్ణింపఁబడినది.

ఇట్లనేక పాఠ్యవృత్త్యావ్యము లచ్చుపకరణ పోయినను, సుస్థాపనాగాకముల సజీవములై కొందఱి నైనఁ గనబడుచున్నందుకు సంరోషించవలసిందే కాని, కొన్ని భార్యకావ్యములు నామమాత్రావృత్తము లైనందుకు మాత్రము విషాద పడవలసియున్నది. అట్టిదానిలోఁ దూర్వకపులు స్తుతించినవికొన్ని—

రాజశేఖరుఁడు ప్రశంసించినట్లు సూక్తిముక్తావక్కాయలలోఁ గనఁబడు స్లోకములనుబట్టి తెలియు విషయము ¹.

1. ఈశ్లోకములు 1917 లో, నెర్త్తదుసాగర ముద్రాయమున ముద్రింపఁబడినది కర్నూటమంజరి పీఠికలోఁ గూర్చబడినవి.

“జానకీహరణం కర్తుం రఘువంశే స్థితే సతి,

కవిః కుమారదానశ్చ రావణశ్చ యది క్షమః”

రఘువంశ ముండగా జానకీహరణము గావించుటకు రావణుడు సమర్థుడు కుమారదాసుడు సమర్థుడు డన్నదీని యర్థమునుబట్టి కాళిదాసు రఘువంశకావ్యము నకుఁ బిదపఁ గుమారదాసుని జానకీ హరణకావ్యము పుట్టినదని తెలియుచున్నది. ఇందలి పెక్కు శ్లోకముల నుజ్జ్వలపద్యములు సూత్రవృత్తియందు దాహరించి యున్నాడు. క్షేమేంద్రుఁ దాచిత్యవిచారచర్చలో నుపసర్గచిత్యమునకు వ్యతిరేకో దాహరణముగా ‘నకు కుమారదానశ్చ’ అనుచు సీగ్గోక ముదాహరించెను.

“అయి విజహీహి దృఢోపగ్రహనం, త్యజ నవసంగమభీరువల్లభమ్”
అరుణకరోద్గమ ఏష వర్తతే, వరతను సంప్రవదన్తి కుక్కుటాః”

వ్యాకరణమహాభాష్యములోఁ బైశ్లోకిము కడపటిపాద ముదాహరింపఁబడి యున్నది¹. దానినిబట్టి పతంజలికి మున్నే జానకీహరణ ముదయించిన దని కొందఱు తలంతురు. కాని, యది సరికాదు. పైశ్లోకములోని రఘువంశ శబ్దమునకుఁ గుమారదానపక్షమున రఘువంశకావ్య మని యర్థము. అది కాళిదాసు దనుట స్పష్టము. కావున నితఁడు కాళిదాసునకుఁ బరుఁడే. ఐతే మహాభాష్యములో నున్న యీపాదము మాటయేమి ? జానకీహరణకావ్యము పుట్టిన తరువాత నిందలి యీపాదము నర్వాచీను చెవరేని మహాభాష్యవ్యాఖ్యలోఁ జేర్చియుండురు. ఇది పతంజలిదైతే దీక్షితాదు లామాటతెల్పరా ?

రాజశేఖరునివృత్త ప్రపితామహుఁ డకాలజలపండితుఁడు వచనచంద్రికాది గ్రంథములు రచించినఁట. కాదంటే రాముఁడతని శ్లోకములు తనవిగాఁ జూపి గొప్పనాటక కవి యయ్యెనఁట.

“అకాలజలదశ్లోకై స్పిత్ర మాత్మక్యతై రివ,

జాతః కాదమ్భరీరామో, నాటకై ప్రవరః కవిః”

ప్రద్యుమ్నఁ డనుకవి యొకనాటకము నిర్మించె నని చెప్పుదురుగాని దాని పేరుగూడఁ దెలియకున్నది.

1. వ్యవహారాం సముచ్చారణే (1-3-43) ఇతి సూత్రస్యవ్యాఖ్యాయామ్.

“ప్రద్యుమ్నా న్నాపర స్యేహ నాటకే పటవో గిరః,
ప్రద్యుమ్నా న్నాపర స్యేహ పౌష్పా అపి శరాః ఖరాః”

త్రైలోచనుఁ డనుచు వి పార్థవిజయమును, కులశేఖరవర్మ ఆశ్చర్యమంజరియు నిర్మించిన త్రివి చెప్పచున్నవి.

“కర్తుం త్రైలోచనా దన్యః కః పార్థ విజయం క్షమః”

“కులశేఖరవర్మాఖ్య శ్చకా రాశ్చర్యమంజరీమ్”

కాళిదాసు తరువాత వైదర్భవాక్కులఁ గవిత చెప్పినవానను నేనే యని కర్ణాటరాజచక్రియగు విజయాంకాదేవి చెప్పిన స్త్రీక్రిందిగ్లోరమున నున్నది.

“సరస్వతీవ కర్ణాటీ విజయాంకా జయత్యసా,
యా వై దర్భగిరాం వాసః కాళిదాసా చనస్తరమ్”

గద్యపద్యరచనయం దీమె సమర్థురై నట్లు చెప్పుకొన్న యీక్రింది గ్లోరము చాటువుగా వివచిస్తును.

“ఏకో లభాన్నులినా తతశ్చ పులినా ద్వత్వీకత శ్చాపర,
స్తై సర్వే కవయో భవన్తి గురవ స్తేభ్యో నమస్కుర్యహే,
అర్వాఞ్చో యది గద్యపద్యరచనై శ్చేత శ్చమత్కుర్వతే,
తేషాం మూర్ధ్ని దదామి వామచరణం కర్ణాటరాజప్రియా”

ఇంత సమర్థురై న రాజస్త్రీ కృతులుగూడఁ గలిలోనివార్తలైనవి. ఇంత బట్టి యెంచుటచేతులపేర్లో యందందు రనిపించును.

ఇది, శృంగారరసవిమర్శన మహాభాతతవిమర్శ నాదికృతికర్త యగు

మల్లాది సూర్యనారాయణాస్త్రి రచించిన

లౌకికవాఙ్మయచరిత్ర యందు,

అష్టమాఖ్యాయము.

న వ మా ధ్యా య ము

కో శా డు లు

ని ఘ ం టు పు లు

ఇవి, అర్చములను స్పష్టపఱచున వగుట నిఘంటువు లనియు, శబ్దార్థసంగ్రహము లగుటఁ గోశము లనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నవి ¹. సారస్వతమున నిఘంటు శబ్దము ననారనము, వైదిక నిఘంటువులు నిరుక్తము లనఁబెనవి. యాస్కునినిరుక్తము నైఘంటుక నైగమ చైవత కాండముల విలసిల్లుచు ఋగాదులలోని పర్యాయపదములను శబ్దములనార్యములను పుష్పత్తులను చెలుపుచున్న దని ప్రథమ భాగమునఁ జదివియున్నాము ². వైదికశబ్దరూప తదర్థవిజ్ఞానమునకు నిరుక్తము లును వ్రాతశాఖలు నెట్లునహాయపడునో, అట్లే లోకిశబ్దార్థస్వరూపవిజ్ఞానమునకు వ్యాకరణములును నిఘంటువులును దోడ్పడును. అందుచే నవి ఛందస్సున కంగము లైనట్లే యివి భాష కంగములై పాఠకులకు శబ్దార్థవిజ్ఞానమున నెక్కువ నహాయము లగుచున్న వనుట స్పష్టము.

ధాత్యర్థమును శబ్దరూపనిష్పత్తిని విశదీకరించిన వ్యాకరణము పుట్టినదిదననే భాషలో నిఘంటువు పుట్టినది. పాణినికిఁ బూర్వము గాని, అతనికిఁ దివసరెండుమూఁడు శతాబ్దాలలోఁ గాని పుట్టిననిఘంటు వాకటియు చినరాదు గాని, ఆ కాలమున నేదో యొకరూపమున నిఘంటు వుండియుండును. పాణినీయమండలి యుఱాదిపాఠ మొకక్రమము ననుసరింప లేదుగాని, యదియొకచిన్నశబ్దకోశ మనవచ్చును. అందలిలింగానుశాసనము మిక్కిలి చిన్నదిగాని, శబ్దములలింగములను విశదీకరించుదానియందు నిఘంటులక్షణములు కొన్నిరలవు. అందుచే లోకిరభాషలో వెలసిననిఘంటువులకు నిరుక్తములు నిదియును మార్గదర్శకము లైనవనవచ్చును.

క్రీ. పూ. నాలుగైదుశతాబ్దాలలో వ్యాపి వరరుచి కాత్యాయనుఁడు భాగురి మొదలగుమహావిద్వాంసులు కొందఱు నిఘంటువులు నిర్మించినట్లు తెలి

1. అర్చా నిఘంటయ త్వస్మా నిఘంటుః పరికీర్తితః
కోశః తథాశబ్దార్థసంగ్రహః.

2. చూ. సం. వా. ప్రథ. 282-286 పుటలు

యుచున్నది. పురుషోత్తమదేవుని హారావళిలోని యాశ్రించిగోతము, వ్యాధి ఉత్పత్తిని యనుపేరు గల కోశము నిర్మించినట్లు గ్రంథకవికృమమునఁ జెప్పుచున్నది.

“శబ్దార్థవ ఉత్పత్తిని సంసారావర్త ఇత్యపి,

రోచా వాచస్పతి వ్యాధి వికృమాదిత్య నిర్మితాః”

సర్వానందుఁ డమరకోశవ్యాఖ్యలో “సమాహృత్యశ్చరంత్రాజీ” యాది శ్లోకమున చిత్తమువ్రాయుచు, త్రికాండము ఉత్పత్తిని మొదలైనవి నామమాత్ర తంత్రములు, వ్యాధివరరుచ్యాదులు నిర్మించినవో, అవి లింగమాత్ర తంత్రములు, అని చెప్పిన మాటలనుబట్టి¹ వ్యాధి రచియించిన దుత్పత్తిని కావని తోచుచున్నది. గురుబాల ప్రబోధికాకారుఁ డగులింగాభట్టు, వరరుచి భాగురి వామనాదులు రచియించినట్రికాండి ఉత్పత్తిని మొదలైన గ్రంథములను సంగ్రహించి² అని యర్థము వ్రాసెను గాని, దానినిబట్టి వరరుచి త్రికాండిని, భాగురి ఉత్పత్తిని రచియించి రనుట చరకాశము ప్రసాదకమున్నది. ఎట్లయిన నితఁ డొకకోశము నిర్మించె ననుట నిజము.

పైని చెర్కొన్నవరరుచి కాత్యాయనుఁ డని త్రిలింగశేషకర్తయైన పురుషోత్తమదేవుఁ డనెను గాని, హర్షవర్ధన వామన సర్వానందాదులు కొందఱు వరరుచిర్పితయైన లింగవిశేషవిధి యనఁబడు లింగానుశాసనమునుండి వాక్యము లుదాహరించుటను, క్షీరస్వామిహేమచంద్రాదులు కాత్మనిపే తెత్తి వాక్యము లుదాహరించుటను జూడఁగా, ఈ వరరుచి కాత్యాయన వరరుచికంటె వే అనితోచుచున్నది. పైలింగానుశాసనము ప్రకటించిన జర్మనీదేవీయుఁ డగు ఆబ్బోప్రాంకుపండితుఁడు, వరరుచి శాకటాయనుఁడు హర్షవర్ధనుఁ డనుముగ్గురు మూఁడులింగానుశాసనములు నిర్మించి రని తెలిపియున్నాఁడు. కాత్యకోశముపేరు తెలియదు గాని నానిసుండి, వామనుఁడు తనకావ్యాలంకారసూత్రీప్రవృత్తిలో—నీవీశద్ధార్థవిచారణ చేయుచు “నీవీ సంగ్రహనం నార్యా జఘనస్థస్య వాససః” అనెనామమాత్రాప్రతీరమునెత్తుటం బట్టి, యది నామమాలయై యుండు నని రామావతారశర్మపండితుఁ డానించినారు³. ఈయూహకు, అమరకోశవ్యాఖ్యాతయైన క్షీరస్వామి, “యద్యత్కార్యః—నీది రాగ్రస్తనం నార్యా జఘనస్థస్య వాససః” అనుచు నీవీశద్ధార్థ

1. త్రికాట్టోత్పత్తివ్యాధిని నామమాత్రతంత్రాని, వ్యాధివరరుచ్యాది ప్రవేశాని తు లిక్కి ముద్రాతంత్రాని. బీరాసర్వస్వే—

2. వరరుచి భాగురి వామనాదిర్పరాన్ త్రికాట్టోత్పత్తినిప్రభృదీన్—

3. చూ. కల్పద్రుమకోశపీఠిక—అమరకోశముద్రణము.

వివరణ సందర్భమునఁ జెప్పుట నహాయపడినది¹. కావున, వరరుచికోశము లింగాను శాసన మనియు, కాత్పునికోశము నామమాల యనియుఁ దలంపవలసియున్నది. అప్పుడీ వరరుచి యెక్కటివాఁడో యెప్పటివాఁడో చెప్ప నలవికాదు గాని, అమర సింహునికిఁ బూర్వుఁ డని మాత్రము చెప్పవచ్చును.

భాగురిపే రెత్తి క్షీరస్వామి తననామలింగాను శాసనవ్యాఖ్యలోఁ బెక్కు చోట్లఁ గొన్ని శ్లోకపాదము బుదాహరించి యున్నాఁడు². కాని, యితని కోశముపే రెత్తలేదు. సర్వానందాదులు కొందఱు త్రికాండముపే రెత్తి కొన్ని శ్లోకపాదములు తమవ్యాఖ్యలలో నుదాహరించి యున్నారు కాని భాగురిపే రెత్తలేదు. ఇనను, ఆయుదాహృతశ్లోకపాదము లొకటిరెం దేకీభవించుటంజేసి భాగురి త్రికాండ మను కోశము నిర్మించె నని యూహింపఁబడుచున్నది.

రత్నకోశ మనెడియొక నిఘంటువు శ్రీపున్నపుంసక కాండవిధానము నవలం దించిన దని సర్వానందుని వ్యాఖ్యవల్లఁ దెలియుచున్నది³. కాని, దానికర్తపేరు తెలియకున్నది. దీనివలెనే ప్రాచీనమైనది మాల, లేక అమరమాల, అనుపేర వ్యాఖ్యాతల మాటలలోఁ గనఁబడుచున్నవి. ఇది భాగురికోశమునకుఁ దరువాతఁ బుట్టినట్లు క్షీరస్వామి వ్యాఖ్యానమునఁ దెలియుచున్నది⁴. త్రికాండ చింతామణి కారుఁ డమరమాలపేరు చెప్పియందరిమాట బుదాహరించి యున్నాఁడు⁵. హలా యుఁడు డమరదత్తునిపే రెత్తి యుదాహరించిన “వ్రహ్మం ద భృకునం స్వాత్” అనుమాటనే క్షీరస్వామి, మాలాకృత్తుపే రెత్తి యుదాహరించి యున్నాఁడు. వీటిని బట్టి, అమరదత్తుఁ డనువాఁడు మాల యనుకోశము నిర్మించెననియు, అది యతని నామైకదేశముతోఁ గలిసి, అమరమాల యనఁబడె ననియుఁ దెలియవచ్చును.

వెనుక నుదాహరించిన పురుషోత్తమదేవునిశ్లోకమును బట్టి వాచస్పతి యను పండితుఁడు శద్ధార్ణవమను కోశము నిర్మించినట్లు తెలియును. హేమచంద్రుని యభి

1. అమరకోశక్షీరస్వామివ్యాఖ్య—కాం. 3. 3-213. సంగ్రధనమ్మని వామనపారముకనఁ బడుచున్నది. ఇట్టిపాఠభేదములు, అన్నిగ్రంథముల విషయమునను గనఁబడునవే.

2. యద్భాగురిః సర్వార్థమపి రక్షస్తుస్మృతస్సంపత్సరోబుధైః. ఇత్యాదులు, కాలవగ్ధాదులు.

3. అమరకోశవ్యాఖ్య-టీకాన-నను, రత్నకోశాదిపత్, శ్రీపున్నపుంసకవిధానే వైన కథన ముచితమిచ్చాది....

4. వితప్తవ్రహ్మం శరమితిభాగురిపాతేనర మితి బుద్ధామాలాకృద్వాస్తవః అమరకో-క్షీరస్వా-వైశ్యవర్గ.

5. కల్పలీద ప్రసాధనీతి త్రికాండే, అమరమాలా-త్రికాండచిం-పుట 70—

ధాన చింతామణి వ్యాఖ్యలోఁ గూడ నితనిని వాసుకి వ్యాపి మొదలగువారిని బ్రశంసించు శ్లోక మొకటియున్నది¹. పేరుకుఁ దగినట్లుగా రూపాంతరములతోడి శబ్దములు శబ్దార్థమున నమకూర్పఁబడినట్లు త్రికాండ చింతామత్యాదులలోని యుదాహరణములవల్లఁ దెలియుచున్నది². దీనినిబట్టి వాచస్పతి శబ్దార్థము నిర్మించె ననవచ్చునుగాని, యితనినిగూర్చి యితరవిషయము లేమియుఁ దెలియ రావు. అయిన నితఁ డమరసింహునికిఁ బూర్వుఁ డనియే రామావతార శర్మగారి యభిప్రాయము. అమరకోశమునకుఁ బూర్వమే వైద్యశాస్త్రమునకు సంబంధించిన ధన్వంతరినిఘంటువు పుట్టిన దనుట విదితము. జ్యోతిర్విదాభరణము మిక్కిలి యర్వాచీనము, అది ప్రసిద్ధకాళిదాసు నిర్మించినది కాదు, అనువిషయమును బెక్కండ్రు సమ్మతించు చున్నను, కొందఱు అది శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యునినాటి దని విశ్వసించుచు, అందలి ‘ధన్వంతరిక్షపణకామరసింహే’ త్యాదిశ్లోకమునుబట్టి ధన్వంతర్యాదులు విక్రమార్కుని నభలోని నవరత్నములని చెప్పుచు, వీరందఱు క్రీ. పూ. ౫౭ లోనివా రందురు. మఱికొందఱు వీరిలోఁ గాళిదాసాదులు క్రీ. నాలు గైదు శతాబ్దాలలోనివా రందురు. ఇప్పుడీ బెడఁద మరలఁ ద్రవ్వుట యనావశ్యకము. ఎట్లయినను, పై శ్లోకము ప్రమాణము కాఁజాలదు. అమరసింహునికంటె ధన్వంతరి పూర్వుఁడనుట నిక్షేపము. ఇందుకు, ఈక్రిందిక్షీరస్వామి మాటలే ప్రమాణము.

అమరసింహుని నామలింగానుశాసము వనోషదివర్గులలోని “గాయత్రీ బాల తనయః ఖదిరో దస్తభావనః” అనుశ్లోశమున కర్థము వ్రాయుచు, క్షీరస్వామి, “బాలపత్రో యవానః ఖదిర శ్చేద్యో ద్వ్యర్ధేషు, ధన్వంతరిపాత మదృష్ట్యా బాల పుత్రభ్రాత్ర్యా గ్రస్తకృత్ (అమరసింహః) బాలతనయ మాహ” అనుచు, ధన్వంతరి చండ్రచె ట్టనునర్థమునఁ జూపిన బాలపత్రశబ్దము, తిన్నగాఁ జూడక, అదిబాల పుత్రశబ్ద మని భ్రాంతిపడి, అమరసింహుఁడు పుత్రశబ్దమునకు, తనయ శబ్దము పెట్టి బాలతనయశబ్దమును ఖదిరవర్ణాయముగాఁ బ్రయోగించె నని గ్రంథకారుని పొర పాటు చూపియున్నాఁడు. దీనినిబట్టి యమరసింహునికి ధన్వంతరి పూర్వుఁ డనుట సప్తము.

1. ప్రామాణ్యం వాసుకే ర్వాడిః, వ్యుత్పత్తి ర్థనపాలతః, ప్రపఞ్చశ్చ వాచస్పతి ప్రభృతే రిహ లక్ష్యతామ్—
2. అపి గంధర్వ గంధర్వదివ్యగాయనగాతవః, సర్వానం-40.
కృష్ణపాకపఠః కృష్ణపలపాకో వనాలకః. ఇత్యాది. త్రికాం. చింఠా. 99.

ఇట్లు వ్యాపిమొదలగుప్రాచీనులెందరో రౌకీకశబ్దార్థనిరూపణపరములైననిఘంటువులు రచించినమాట సత్యమైనను, అవి కొంతకాలము దేశమున వ్యాపించినమాట నిజమైనను, అమరసింహుని నామరింగానుశాసనము తలయెత్తి భరతఖండమునలుదెసల కెగఁ బ్రాకినంత నవి మఱుఁగువడి పోయినవి. లోకప్రసిద్ధమైనయిది త్రికాండాత్మకము. ఇదిలింగభేదము ననుసరించిన పర్యాయపదకోశము. ప్రతికాండమందును గ్రహింపఁబడినవర్గుల నామములు వరుసగాఁ దెలుపు నొకశ్లోకము కాండాంతమునఁ గనవచ్చును. దానినిబట్టి యేవర్గమం దేశబ్ధముండునో గ్రహింపవచ్చును. సంస్కృతభాష నభ్యసించుచు రంపఱును, కంఠపాఠముగావించెడిదీనిగుణము వర్ణించుట యనావశ్యకము.

అమరసింహుఁడు బౌద్ధుఁడని మంగళాచరణరూపమైన 'యస్యజ్ఞానవయా సింఘో' రిత్యాదిశ్లోకమే తెలుస్తు. క్షీరస్వామ్యాదివ్యాఖ్యాతలుగూడ శ్లోకము ఇనస్మరణరూపమని వ్రాసియున్నారు. ఆ కాలమున బౌద్ధులు రచించిన గ్రంథములలో దీనివలె సర్వజనాదరణ పాత్రమైనది వేరొకటి లేదనుట సాహసమురానేరదు. దీనియందలి సుగుణము మతద్వేషమును మఱింపఁజేసి సకల మతములవారి హృదయము నాకర్షించిన దనుటకు దీనివ్యాప్తియే తార్కాణము.

అమరసింహుఁడెప్పటివాఁడను విషయమును బెక్కండ్రు చర్చించియున్నారు. వారియభిప్రాయములు వివిధముగా నున్నవి¹. మన మిప్పుడు తత్తదభిప్రాయసారమునే సంగ్రహింతము. శా. శ. ౭౮౯లోని జినేంద్ర బుద్ధి తనరాతిరావివరణపండికలో, తంత్రం ప్రధానే సిద్ధాంతే'' అనెడి యమరసింహునివాక్యముదాహరించియున్నాఁడు. అమరసింహుఁడు ధన్వంతరికిఁ బరు- డనియింతకు మున్ను తెలిసికొనియున్నాము. ఇతఁ డెక్కువగాఁ బాణినీయము ననుసరించె ననుట విదితము. నృపనభ మిత్యాదిసభాంతశబ్దములు పేర్కొనునపుడు—

‘కాలార్ధాపి పరా రాజామనుష్యార్ధా దరాజకాత్’

అనుచు ‘సభారాజామనుష్యపూర్వ్యా’ అనేపాణినీసూత్రమును (౨-౪-౨౩) సరిగా ననుసరించెనుగాని, ఇంతకంటె విశదమును సుగమము నైన ‘ఈశ్వరార్ధాదరాజ్ఞ స్సభా’ అనేపాణిచంద్రవ్యాకరణసూత్రమును స్మరింపలేదు. నిజముగాఁ జాంద్రవ్యాకరణ మితనికిఁ బూర్వమే యుపయించి యున్నచోబౌద్ధుఁడైన యితఁడు బౌద్ధుడైన చంద్రగోమిసూత్రమును స్మరింపక యుండఁడు. ఇది

1. చూ. పూనా, బరోడా, ట్రావెన్కూరు, అమరకోశముచరిత్రములు.

బరోడా, కల్పదుకోశముద్రణము—వీరికలు.

యిట్లుండ, అమరసింహుఁ డావ్యము అమృతము ననెడి రెండురూపములు చూపుట యెఱిఁగియే చంద్రగోమి 'ఆవ్యంవా' అనుసూత్రమును, ఇతఁడు మందశబ్దము నాలస్యవర్ణాయముగాఁ బ్రయోగించుట తెలిసియే యతఁడు 'మదిజాడ్యే' అను ధాతువును గల్పించె నని క్షీరస్వామి చెప్పియున్నాఁడు¹. వీటినిబట్టి చంద్రగోమి కమరసింహుఁడు పూర్వఁ డని తేలుచున్నది. చంద్రగోమి క్రీ. ౪౮౦ ప్రాంతము వాఁడు. కావున నమరసింహుఁ డతనికిఁ బూర్వఁడై నాల్గవశతాబ్దిలో నున్నవాఁ డనవచ్చును. దీని కీక్రిందివిషయము ప్రోద్బలక మగును.

అమరసింహుఁడు నానార్థవర్గులో గంధర్వశబ్దము, మరణజననములకు మధ్యకాలమం దిగునత్వమునఁ గూడ (యాతనాశరీరమందు) వర్తించు నని చెప్పి యున్నాఁడు. సాంఖ్యఁడైన యీశ్వరకృష్ణుఁడు (వింధ్యవాసి) అట్టిదేహము లే దని చెప్పినట్లుగా "అస్తరాభవదేహో హి నేష్యతే వింధ్యవాసినా" అని కుమారిల భట్టు శ్లోకవార్తికములోఁ దెలిపియున్నాఁడు. ఈశ్వరకృష్ణునికపిల సాంఖ్యవివరణము నమరసింహుఁడు చూచియుండె నేని పైవిధముగాఁ జెప్పియుండఁడు గావున, క్రీ. ౪౮౦ ప్రాంతములోని యతనినిబట్టి చూచినను, అమరసింహుఁడు నాల్గవ శతాబ్దిలోనివాఁ డనుట ద్రువపడుచున్నది.

భరతఖండమందలి యన్నిదేశములలోను నామలింగాను శాసనమునకు వ్యాఖ్యలు పుట్టినవి. ముద్రితములు నముద్రితములునైన దీనివ్యాఖ్యలు సుమారేఁబడి. అందు, చిరకాలముగా వ్యాప్తిలో నున్న వైదాఖ్య. కనవచ్చిన యన్నిటిలోను భట్ట క్షీరస్వామి నిర్మించిన యమరకోశోద్ఘాటనము మొదటిదిగాఁ గనవచ్చును. క్రీ. ౧౧౪౦ లోని వర్ధమానుఁడు తనగణరత్న మహోదధిలో నితనిఁ బేర్కొనుట చేతను, రాజశేఖర భోజమహారాజులనితఁడు పేర్కొనుటచేతను, ఇతఁడుక్రీ. ౧౧౦౦ ప్రాంతమున నున్నవాఁ డని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు, గొడుఁడు ఉపాధ్యాయుఁడు భోజుఁడు ననువారు నామలింగాను శాసనమునకు వ్యాఖ్యలు రచియించినట్లు తన వ్యాఖ్యలో సూచించెను. మాలాకారుని స్మరించెను. కాని, ఆ వ్యాఖ్యలు కనరావు. క్షీరస్వామివ్యాఖ్య మిక్కిలి సులభము సవిమర్శము. ఇం దనేకము లైనపూర్వ గ్రంథములలోనిమాట లుదాహరింపఁబడినవి.

గుణమును బట్టియు, కాలమును బట్టియుఁ దరువాత గణింపఁదగినది టీకా సర్వస్వము. దీనికర్తయైన వంద్యఘటియము సర్వానందుఁడు క్రీ. ౧౧౫౯

1. అతపితఆవ్యం వేతి చాంద్రం సూత్రమ్, అతపిత మది జాడ్య ఇతి చాంద్రోధాతుః. వారి కూడ్ర-వర్గములవ్యాఖ్యలు.

లోనివాఁడని, యితఁడు కాలవర్షలోని 'దైవే యుగసహస్రే ద్వే బ్రాహ్మః' అను
గ్లోకమున కర్థము వ్రాయసందర్భమునఁ జెప్పినమాటలవల్లనే తెలియుచున్నది ¹.
రాసు, అమరకోశటీకలు పది యెఱిగినట్లు గా నితఁడవతారికలో నిట్లు చెప్పెను.

“అథ టీకాసర్వస్వం దశటీకావి త్కరో త్యమరకోశే,

ప్రేమ త్వర్వానందో వంద్యఘటియార్తిహరపుత్రః”

బహుశాస్త్రమర్కజ్ఞఁడైన యితని వ్యాఖ్య భాషాజ్ఞానువుల కత్యంతోప
కారముగా నున్నది. ఇతఁడు వంగీయుఁడందురు.

కామధేనువు—దీనికర్త సుభూతిచంద్రుఁడు. క్రీ. ౧౧౭౩ లోని శరణదేవుని
దుర్బటవృత్తిలో స్మరింపఁబడిన యితఁడు సర్వానందుని సమకాలికుఁడని తోచు
చున్నది. ఇతని కామధేనువు పెక్కండు కావ్యవ్యాఖ్యాతల నాకర్షించినది. ఇతఁడు
బౌద్ధుఁడు వంగదేశీయుఁడు.

రాయముకుట నామమున వాడుకకెక్కిన బృహస్పతి యను పండితుఁడమర
కోశమునకుఁ బదచంద్రిక యనుటిక నిర్మించెను. రాధాపురవాసి యైన యితఁడు
వంగీయుఁడు. క్రీ. ౧౪౩౧ లోనివాఁడు. ఇతఁడు తనపూర్వులైన వ్యాఖ్యాతలను
బిరుదానుగురిని చేర్కొని యున్నాఁడు. ఇతని వ్యాఖ్యలో నుదాహృతములైన
పూర్వగ్రంథములు సుమారు మూడువందలు. ఈవ్యాఖ్యకు వంగదేశమున మంచి
ప్రచారము కలదట.

అమరకోశపంజిక, లేక పద్ధార్థకౌముది యను పేర నారాయణశర్మ యొకటిక
వ్రాసెను. క్రీ. ౧౬౧౯ లోని యితనిటికయు ముద్రితమై వ్యాప్తిలో నున్నది.
ఇతని కించుక సమకాలికుఁడైన రమానాథ విద్యావాచస్పతి త్రికాండవివేక మను
టిక నిర్మించెను. వీనికించుక తరువాత, భట్టోజీదీక్షితుని పుత్రుఁడైన భానుజీదీక్షి
తుఁడు వ్యాఖ్యానుడ యను పేర నొకటిక నిర్మించెను. రామాశ్రమి యను నామాం
రతముగల యిది, వఘేలరాజపంశమునకుఁ జెందిన మహీధర దేశపాలకుఁడగు
కీర్తి సింహరాజు ననుమతిని రచియింపఁబడినట్లు గద్య చెప్పుచున్నది. భరతసేనుఁ
డను పండితుఁడొకవ్యాఖ్య నిర్మించెను. భరతునిపేర ముగ్ధబోధిని యనువ్యాఖ్య కనఁ
బడుచున్నది. వోపదేవుని కవికల్ప ద్రుమమునకు వ్యాఖ్య రచియించిన దుర్గాదాస

1. ఇదాసించ, ఏకాశీవదాధికసహస్రైకపర్యవైనశాకాక్షికాలేన—౧౦౮౧—

పండితుడు. “ఇత్యమరటికాయాం భరతః” అని పేర్కొన్న భరతుడు ముగ్ధబోధిని కారుడని తోచుచున్నది. అతఁ డెవఁ డైనను, క్రీ. ౧౬౩౯ లోని దుర్గాదాసునకుఁ బూర్వఁ దగుట నిజము.

క్రీ. ౧౬౬౬ లో, మధురేశ విద్యాలంకారుడు నిర్మించిన సారసుందరి వ్యాఖ్య యొకటి కలదు. ఇం దితఁడు శబ్దములవ్యుత్పత్తులు దెలుపునపుడు ‘సుపవృత్త వ్యాకరణము’ ననుసరించినవాఁడు. ఈ వ్యాకరణ మెవరిదో యెప్పటిదో యెట్టిదో తెలియరాదు ¹. ఈవ్యాఖ్యాత యిదియే కాక, శబ్దరత్నావళి యనునిఘంటు వొకటి స్వతంత్రముగా నిర్మించెను.

అచ్యుతోపాఢ్యాయుఁడు వ్యాఖ్యాప్రదీపమును, రంగాచార్యుఁడు, అమర పదముకురమును, ఆశాధరుఁడు క్రియాకలాపమును, గోస్వామి బాలబోధినిని, నారాయణ విద్యావినోదుఁడు శబ్దారసందీపికను, రఘునాథచక్రవర్తి త్రికాండచింతామణిని, నిర్మించిరి. ఇట్టివానిలోఁ గొన్నికొన్ని యితరవ్యాఖ్య లందు స్మరింపఁబడినవి. కొన్ని యెందును గనరావు.

అప్పయదీక్షితులు నీలకంఠదీక్షితులు మొదలగు దాక్షిణాత్య పండితులు కొందఱు రచియించిన టీకలును, మల్లినాథసూరిభాను దీక్షితులు మొదలైనయాంధ్రదేశ పండితులు రచియించిన టీకలును గొంతకాలము వ్యాప్తిలో నున్నట్లు వ్రాతప్రతులను బట్టి తెలియనయ్యెడి. మల్లినాథుని యమరపద పారిజాతముకంటె దీక్షితుని గురుబాల ప్రబోధినికి వ్యాప్తి హెచ్చని తెలియవచ్చును. తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యుని పుత్రుఁడగు తిరువెంకటాచార్యులు తాను వ్రాసిన యమరకోశాంధ్ర టీకలో నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

“అలోక్య దీక్షితీయాదిటికా, బాలప్రబోధికామ్,
టికా మమరసింహస్య, రచయా మ్యాంధ్రభాషయా”

దీనినిబట్టి భానుదీక్షితుని గురుబాల ప్రబోధినికి దీక్షితీయ మనెడి వ్యవహారమున్నట్లును, దాని ననుసరించి తిరువెంకటాచార్యుఁడు బాలప్రబోధిక యను నాంధ్రటిక నిర్మించినట్లును దెలియఁగలదు. ఈ తెలుఁగుటిక యముద్రిత పుస్తకభాండాగారముల నున్నది కాని, యిపుడు ప్రచారములో లేదు.

అమరకోశవ్యాఖ్యాతలలో లింగభట్టు లింగయసూరి యనునిద్దఱు కన వత్తురు. మొదటి యతనిబీకపేరు తెలియరాదు. రెండవయతనిబీక పదవివృతి. దీనికి దేశమున లింగాభట్టియ మని ప్రసిద్ధి. దీనినిబట్టి లింగభట్టలింగసూరు లిద్దఱు నాకరే యని తోచుచున్నది. దృశ్య మగుచున్న పదవివృతికంటె లింగభట్టు బీక వేటని తెలియువఱకు నిట్లే తలంపవచ్చును. పదవివృతి కాండ్రటిక గురుబాల ప్రబోధిక. దీనికర్తపేరు తెలియరాదు. కాని, తిరువెంకటాచార్యుని బాలప్రబోధి కను జూచియే యిది యుదయించిన దని పేరునుబట్టి చెప్పవచ్చును. తిరువెంకటా చార్యుని తెలుగుబీక బాలప్రబోధిక యగుటచేతను, అది దీక్షితీయాదుల ననుస రించుటచేతను, దానికంటె నిది వే అనుట స్పష్టము. పదవివృతితోను, ఈయాండ్ర టికతోను గలసిన యమరకోశమే మనదేశమునఁ జిరకాలముగా వాడుకలో నున్నది. ఇట్లనేక వ్యాఖ్యానములకు మూలాధారమై భరతఖండమంతట వెలసిన శాస్త్రకావ్యనాటకాది వ్యాఖ్యానములకుఁ బ్రమాణమై లోకసన్నత మైన నామ లింగానుశాసనము కోశసారస్వతమున నగ్రస్థానము వహించియున్న దనుట నిర్వి వాదము. ఇంక దీనితరువాత వెడలినకోశములు సుమారు రెండువంద లుండును. అందుఁ గొన్నిటి నైనఁ బరిశీలితము.

పాణిన్యష్టాధ్యాయకి భాషావృత్తి రచియించిన పురుషోత్తమ దేవుఁడు త్రికాండశేషము హారావళి వర్ణదేశన యనెడిమూఁడు నిఘంటువులు నిర్మించెను. లోకమున నందందు వ్యాపించిన యేకాక్షరకోశద్విరూపకోశములు గూడ నితనివే యని కొండఱు విమర్శకు లూహించిరి. సర్వానందుఁ డితనికృతులను జేర్కొను టనుబట్టి యతనికిఁ బూర్వుఁడైన యితఁడు క్రీ. ౧౧౦౦ ప్రాంతములోనివాఁడన వచ్చును.

త్రిలింగశేషము, అమరసింహుని నామలింగాను శాసనమందలి లోపములను బూరించిన యనుబంధకోశము, అమరకోశమునకు మఱితవన్నె తెచ్చినయిదియే పురుషోత్తమదేవునికి యశస్సు తెచ్చినది. ఇతని యుద్దేశము నీక్రిందియవతారికా శ్లోకములు తెల్పుచున్నవి.

“అలౌకికత్వా దమర స్వకోశే, న యాని నామాని సముల్లిలేఖ,
విరోక్య తై రప్యమునా ప్రచార, మయంప్రయత్నఃపురుషోత్తమస్య”
“వర్గక్రమస్తథా నామ, లింగయో సూపదేశతా,
పరిభాషాదికం సర్వ, మత్రా ప్యమరకోశవత్”

వీటినిబట్టి, అమరుఁడు విడిచినపదముల నితఁడు కూర్చెనని విదిత మగును. ఇది సుమా రెనిమిదివందలశ్లోకములకోశము. ఇతఁడు కవిప్రయుక్తము లైన శబ్దములను మాత్రమే గ్రహించి, అప్రయుక్తము లైన శబ్దము లుత్పలిన్యాదినిఘంటువులఁ గనఁబడుచున్నను, వానిని గ్రహింప లే దని గ్రంథాంతమం దిట్లు-చెప్పెను.

“కృతయోగా యే శబ్దాః ప్రాయ స్త ఇహ కీర్తి తాః,
అప్రయుక్తా స్తూత్పలిన్యాదిదృష్టా అప్యపేక్షితాః”

హారావళి. ఇది ౨౭౦ శ్లోకములకోశము. ఇందు మొదటిభాగమునఁ బర్యాయపదములు, రెండవ భాగమున నానాధములు తెలుపఁబడినవి. మహా శాబ్దికుఁడైన యీకవి, శబ్దశాస్త్రము గట్టిగా వచ్చునన్న యభిమానమును మాత్ర ర్యమును విడిచి కంతమున ధరించువారికి విదగ్ధగోష్ఠియందు తనహారావళి దివ్య ముగాఁ బ్రకాశించు నని చెప్పియున్నాఁడు. ఇతని వర్ణదేశన వచనగ్రంథము. ఇది, లిపిభేదమునుబట్టి ఖ-క్ష, హ-ఘ, హ-డ, ఇత్యాద్యక్షరములయొడఁ గలుగుభ్రాంతిని నివారించునది.

శాశ్వతనిఘంటువు. అనేకార్థ సముచ్చయ మనుమాటుపేరు గలయిది సుమా రెనిమిదివందల శ్లోకములకోశము. దీనికర్త శాశ్వతుఁడు. క్షీరస్వామిచేఁ దేర్చొనఁబడిన యితఁడు క్రీ. ఆఱవశతాబ్దిలోనివాఁడై యుండు నని కొందఁ జూహించిరి. ఈనిఘంటువున మొదటిమూఁడుభాగములు శబ్దార్థములను జక్కఁగా విశ దీకరించినవి. తక్కినవానిలో నవ్యయాదులరూపములు చెప్పఁబడినవి. దీనివలెనే పెక్కండ్రు కావ్యవ్యాఖ్యాతలకుఁ బ్రమాణ మైనది—

అభిధానరత్నమాల. దీనికర్త హలాయధుఁడు. అవతారికలోని యీ క్రిందిశ్లోకమునుబట్టి యితఁ డమరదిత్తాదులకోశము తెలిఁగి యీకోశము రచించినవాఁ డని తెలియును.

“ఇయ మమరదత్త వరరుచి భాగురి వోపాలితాదిశాస్త్రైఖ్యః,
అభిధానరత్నమాలా కవికంఠవిభూషణార్థ ముద్గ్రియతే”

ఇందు, స్వర్భూమిపాతాల సామాన్యానేకార్థనామకము లైనయైదుకాండములు కలవు. ప్రతికాండయందును స్త్రీలింగపులింగ నపుంసకలింగ నానాలింగార్థ వల్లింగాది సంజ్ఞలతో నధ్యాయము లున్నవి. ఇందలివిషయ మీక్రింది శ్లోకమున విదిత మగును.

ఏకార్థో బహుభి శ్చబ్దైః కథితః కథ్యతే అధునా,
ఏక స్త్యైవహి శబ్దస్య బహు ష్య ర్థేషు వర్తనమ్”

హలాయధ హు మాన్యభేటాదివతి యగుత్పరీయకృష్ణరాజా నాదరణము నకుఁ దాఁడఁ డగుటచే, శ్రీ. ౯౦౦ ప్రాంతమున నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు ఛరాసగరాపీఠఁ డగువాక్పతిముంజదేవుని సంతుష్టికై పింగళచ్చందస్సు నకు మృతసంజీవినివృత్తి రచియించినవాఁ డని ప్రతీతి కలదు ¹.

వైజయంతి—ఇది యొక గొప్ప నిఘంటువు. రామానుజాచార్యుల గురువైన యాదవ ప్రకాశఁడు దీనికర్త. కాంచీపురవాసియు, యతిరాజపూజితాంఘ్రియు నైన యితఁడు శ్రీ. ౧౦౫౦—౧౧౦౦ నడిమివాఁడు. ఇతనికోశము, స్వర్ణాంతరిక్ష భూమి పాతాల సామాన్య ద్వ్యక్షర త్ర్యక్షర శేష సంజ్ఞలు కల యెనిమిదికాండ ముల విలసిల్లుచున్నది. ఈవిభాగమందును, శ్రీపున్నపుంసకాఢ్యాయవిభాగ మందును, ఇది హలాయధ నిఘంటువువలెనే కనవచ్చును. కాని, యంతకంటె విపుల మైనది. ఈకాలమునందే, కాళిదాసున కారోపింపఁబడిన నానాధృశబ్ధరత్నమునకు నిమలవిమోగిండుఁడు తరల యను వ్యాఖ్య వ్రాసినట్లు తెలియవచ్చును గాని యది లభింపలేదు.

విశ్వప్రకాశము—దీనికర్త మహేశ్వరుఁడు. ఇతఁడు శ్రీ. ౧౧౧౧ లోని వాఁడని కొన్నిప్రతుల తుదఁ గనవచ్చు శ్లోకమునఁ దెలియుచున్నది ². ఇది లోక ప్రసిద్ధమైన నిఘంటువు. దీనివిధాన మీ క్రింది శ్లోకమున విదిత మగును.

“ఏక ద్వి త్రి చతుః పఞ్చ షడ్వర్ణానుక్రమోఽష్టలైః,
కాదైవర్గై ర్నానార్థ సంగ్రహోఽయం విధీయతే”

ఇందలి శబ్దవిభాగము, కైకక, కద్విక, ౨త్రి కేత్యాదిగాను, కాస్త, ఖాస్త, గాస్తేత్యాదిగాను, ఉండును. కవి, తనకుఁ బూర్వము కోశములు వ్రాసిన యమర సింహాదులను దెన్పండ్రను స్మరించియున్నాఁడు. ఇతఁడు గొప్పవైద్యుఁ డనియు, కవిరాజనియు, అనేక పద్య గద్య కావ్యములు నిర్మించిన వాఁడనియు, సాహసాంక

1. చూ. కల్పద్రుకోశదీపిక.

2. రా మానల వ్యాసు రూపై శ్మకకారేఽఖిలక్షితే,

కోశం విశ్వప్రకాశ్యాం నిరూహత్, శ్రీమహేశ్వరః.

రాజుచరితము కావ్యముగా వర్ణించిన వాఁడనియు, అవతారికా శ్లోక గ్రంథాంత గద్యలవల్లఁ దెలియుచున్నది.

“య స్సాహస్కాఙ్కచరితాది మహాప్రబంధ,

నిర్మాణనై పుణగుణాగతగౌరవశ్రీః,

యో వై దికత్రయసరోజవనై కబంధః,

బంధు స్సతాఞ్చ కవికైరవకాననేనుః”

“ఇతి వై ద్యరాజచక్ర ముక్తాశేఖరస్య కవిరాజ పరమేశ్వరస్య

వద్యగద్యవిద్యానిధి శ్రీమహేశ్వరస్య విశ్వప్రకాశే...

ఇతఁడే విశ్వప్రకాశమున కనుబంధముగా శబ్దభేదప్రకాశము రచించెను. అందు శబ్దభేదము బిక్కారభేదము ఉష్మభేదము లింగభేదము, అను భాగములు కలవు. మొత్త మీవిశ్వప్రకాశమందు వాఙ్మయములోని శబ్దజాలము చాలవఱ కర్థభేద లింగభేదాదులతోఁ గనవచ్చును. తత్పూర్వకోశములలో లేని శబ్దములు నర్థములు నిందుఁ గనఁబడును. ఇందు కొక యుదాహరణము.

“భృశం ప్రకర్షే చాత్యర్థైఃపశ్యం నిత్యప్రయత్నయోః,

అయి ప్రశ్నానునయయోః—ఇత్యాది”

భట్టారహరి చంద్రవంశము లోనివాఁడును, చరచవ్యాఖ్యాత యునైన యితఁడు తనకోశము యొక్క గొప్పతనము నిట్లు వర్ణించుకొని యున్నాఁడు.

“సతాం పుస్తకసంఘారఘోక్షః కృతో మయా,

నామానుశాసన మిదం సంపూర్ణం తన్ను నాద్యుతమ్”

ఈ సంపూర్ణకోశము నిర్మించి తాను పాఠకుల కితరకోశము లనేరములు మోయవలసిన భారము తగ్గించినాఁడట. నిజమే. ఇది వుట్టిన యచిరకాలముననే యీకవి కించుకతరువాతివారిలో వంగియుండు సర్వానందుండును, గూర్జరీయుండు హేమచంద్రుండును దీనిని నగౌరవముగాఁ జదివి రనుటయే యిందుకు నిదర్శనము.

అనేకార్థకోశము—కాశ్మీరీయుండు సుప్రసిద్ధుండు నైన మంఖుండు దీనిరచ్య, ఇతఁడు చూచిన నిఘంటువుల నిట్లు తెలిపెను.

“ఛాగురి కాత్య హలాయుధ హు గ్గామరసింహ శాశ్వతాదికృతాన్,
కోశాన్నిరీక్ష్య నిపుణం ధన్వంతరినిర్మితం నిఘంటు ఇచ్ఛ”

వీరిలో హగ్గుడు నిర్మించిన కోశ మేదో తెలియదు. ఇతఁడు మహేశ్వరుని విశ్వప్రకాశమును దేర్కొనలేదుగాని, యిందలి కాంతాదివిభాగము దానినే పోలి యున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరరాజగు జయసింహుని కాలమున (క్రీ. ౧౧౨౫-౧౧౪౯.) శ్రీరంజనరీతకావ్యము రచించినవాఁడు. ఇతని నిఘంటువు ముఖ్యముగా శబ్దముల చహ్వస్తములను దెల్పునది. కాని, దీనికి వ్యాప్తి తక్కువ.

క్షీరస్వామిసర్వానందులకుఁ బూర్వము పదకొండు పన్నెండు శతాబ్దాలలో మఱికొన్ని నిఘంటువులు పుట్టినవి. వానిలోఁ గొన్ని నామావశిష్టములు కొన్ని ప్రాతావశిష్టములు. అజయపాలుఁడను బౌద్ధుఁడు నానార్థసంగ్రహము నిర్మించెను. తంజావూరు జైనరథాంధాగారమున నీపేరు కలవి రెండు కర్త పేరు లేక శిథిలములై యసమగ్రములై పడియున్నవి. అం దొకదానిలో, “అర్క ఇత్యర్కవర్ణే స్ఫటికే సూర్యే జ్యేష్ఠభ్రాతరి చ” ఇత్యాది గద్యపాఠము కనవచ్చును. రెండవదానిలో “అర్క స్వాచ్చండలేజనే, ఆఖండలేచ స్ఫటికే జ్యేష్ఠే భ్రాతరి తావుకే” ఇత్యాది పద్యపాఠము కనవచ్చును. సర్వానందుఁ డజయునిపే రెత్తి తనవ్యాఖ్యలో నుదాహరించిన “శంఖరో హరిజే దైత్యే శంఖరం నలిలే స్మృత” మిత్యాదిపద్యభాగము లనుబట్టి యజయపాలునికోశము శ్లోకాత్మకమే యని స్పష్టమగును. పరిశీలింపఁగా, గద్యాత్మకముగా నున్నది. దీనికే యెవరో యేర్పఱచినవివరణ మనితోఁచుచున్నది—సర్వానందాది వ్యాఖ్యాతలు కొందఱు తారపాలునిపే రెత్తిరి గాని, అతనికోశము కనరాదు—క్షీరస్వామ్యాదులు కొన్నిశ్లోకభాగము లుదాహరించుచు (సర్వజ్ఞభిషజ్ఞావైద్యావత్సాకామశ్చ హృచ్చయా) పేర్కొన్నదుర్గుఁడు, ఛాతు పాఠము శబ్దపుత్పత్తులు గూడ నిర్మించిన ట్లందందలి యుదాహరణములఁ గనవచ్చుటచిట్టి కాతంత్రవ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసిన దుర్గసింహుఁడే యని తోఁచుచున్నది. కాని, ఇతనికోశము కనరాదు—ద్విసంఘాన కావ్యకర్తయు (శ్రుత కీర్తిత్రైవిచ్యుడగుదుఁడు నగు ధనంజయుఁడు నామమాల యనుకోశము నిర్మించిన వాఁడు. ఈపేరు గలకోశములు రెండుమూఁ డున్నవి. కాశీపురమున ముద్రిత మైనద్వాదశకోశసంగ్రహమున నొకనామమాల కనవచ్చును. కొన్ని వ్రాతప్రతులలోనివిషయముకంటె ముద్రితనామమాలలోని విషయము వేఱుగా నున్నది. శబ్ద సంకీర్ణరూపాదిపరిచ్ఛేదత్రయముతో నొకనామమాల యున్నట్లు తెలియవచ్చును. కావున ధనంజయుని నామమాల సంశయాస్పద మగుచున్నది. కర్ణాటకుఁ దైన

యితఁడు దిగంబరజైన మతమువాఁడు. ౧౧౨౩ ప్రాంతమువాఁడు. ఇట్లే ధరణీదాస ధర్మ ముని రంధిదేవ రభసపాల వోపాలిత విశ్వరూపాదులు పెక్కుండ్రు రచియించిననిఘంటువులు నిపుడు కనరావు. వీరిపే శ్శైత్తి సర్వానందాదు లం దం దొకటి రెండు వాక్యములు దాహరిండుటచే వీరు కోశకర్తలని తెలిసికొనవలసివచ్చినది.

క్రీ. పండ్రెండవశతాబ్ది మొదటిభాగములోనివాఁడైనజైనుఁ డగుహేమ చంద్రుఁడు, అభిధానచింతామణి అనేకార్థసంగ్రహము నిఘంటుశేషము హేమ చంద్రియము దేశీనామమాల అనుకోశములు నిర్మించి ఖ్యాతి తెక్కినవాఁడు. ఇందు మొదటిది దేవాధిదేవ దేవ మర్త్య తిర్యక్ నారక సామాన్యసంజ్ఞలుకల యాఱుకాండముల గ్రంథము. ఇందు మొదటికాండము జైనదేవతాది విషయకము. మొత్త మీకోశ మమరకోశము ననుకరించిన దనుట నిజము. రెండవదికూడ నాఱుకాండములకోశమే. అందు, అకారాది కాది క్రమమున శబ్దార్థములు చెప్పఁబడిన ట్రిక్రిందిశ్లోకమే చెప్పును.

“అకారాగికృమేణాదా వతృ కాదికృమోఽస్తతః

ఉద్దేశ్యవచనం పూర్వం పశ్చా దర్థప్రకాశనమ్”

మూఁడవది వనోషధిపర్యాయబోధకము. నాల్గవది పన్నెండఢ్యాయముల చిన్నకోశము. ఇందు ప్రయోగప్రసిద్ధపదములు చూపఁబడినవి. ఐదవదిప్రాచ్యుత పదనిఘంటువు. వీనిలో మొదటిరెండును దరువాతి కోశకర్తలమెప్పు గాంచినవి. రవికాలసర్వజ్ఞుఁడన విఖ్యాతిగాంచిన హేమచంద్రుఁడుజయసింహ కుమారపాలరాజుల యాదరమునకుఁ బాత్ర మైనవాఁడు. మొత్త మితని నిఘంటువులలోని శ్లోకములు రమారమి నాలుగువేలు. అభిధాన చింతామణి యవతారికలోని యీక్రింది శ్లోక మందలి విధానము తెల్పును.

“ప్రణిప త్యార్హతః, సిద్ధసాంగశబ్దానుశాసనః,

రూఢయోగికమిశ్రాణాం నామ్నాం మాలాం తనో మ్యహమ్”

కేశవస్వామి, రమారమి యాఱువేల శ్లోకములతో నానార్థార్థసంక్షేప మను నిఘంటువు రచియించెను. ఇం దాఱుకాండములున్నవి. ప్రతికాండమున స్త్రీ పు న్నపుంసక వాచ్య నానాధేదమున లింగములు నిరూపింపఁబడినవి. ఇం దనేకము లైనవైదికశబ్దములు గూడఁ గలవు. ఇది శబ్దముల వివిధార్థప్రచర్య నమున నుత్తమనిఘంటు వనచ్చును. ఈ స్వామి, చోళరాజైన కులోత్తుంగుని

కుమారుఁడగు రాజరాజు నాశ్వితుఁడైన ప్లిందలి యవతారిక చెప్పుచున్నది. కావున నితఁడు ద్వంద్వశతాబ్దికడపటివాఁ డని తెలియుచున్నది. ఇతని శ్లోకములను, అరుణనాథమల్లినాథులు తమవ్యాఖ్యలలో నుదాహరించికాని యున్నారు.

మేదిసీకోశము లేక నానార్థశబ్దకోశ మనుదానిని మేదిసీకరుఁడు నిర్మించెను. మిక్కిలి వ్యాప్త మైనయిది విశ్వప్రకాశము నెక్కువగాఁ బోలియున్నది. ఇతఁడు తనపూర్వకోశకర్తల ననేకులఁ బేర్కొనియున్నాఁడు. గ్రంథాంతశ్లోకమునుబట్టి యితఁడు షట్పతగాఢాకోశ మనుపేర నాఱువందల నీతిశ్లోకములు నిర్మించినట్లు తెలియుచున్నది.

“షట్పతగాఢాకోశప్రణయనవిఖ్యాతకాశలే నాయమ్,

మేదినికరేణ కోశః ప్రాణకరసూనునా విరచితః”

క్రీ. ౧౩౭౫ లో, పృషోదరాదివృత్తి రచించిన పద్మనాథదత్తుఁడు తన ఖారిప్రయోగమందును ¹ మల్లినాథులు తమవ్యాఖ్యలందును మేదినిని స్మరించి యున్నారు. ఒరిస్సారాజులైన గాంగరాజులలో నొకరికి మేదిసీకరుఁడు సంరక్షకుఁ డుగాఁ గూడ నుండె నని తెలియుచున్నది ². దీనినిబట్టి యితఁడు పండ్రెండవ శతాబ్ది కడపటివాఁడై యుండు నని తోచుచున్నది.

ఐంద్రనిఘంటు వను నొకటి వరరుచిపేరఁ గనవచ్చునుగాని, అది ప్రసిద్ధ కాత్యాయనవరరుచిది కా దని మొదటి శ్లోకమే తెలుపఁగలదు.

“పూర్వం పద్యభువా ప్రోక్తం శ్రు త్యేంద్రేణ ప్రకాశితమ్

తద్భుధేభ్యో వరరుచిః కృతవా నైంద్రనామకమ్”

వీరాక్షరనిఘంటు వనుమాఱుపేరు గల యిది పరిమాణమున నెంతచిన్నదో గుణమున నంత కనిష్ఠము. అర్వాచీనుఁ డెవఁడో దీనిని గూర్చి వరరుచిపేరు పెట్టెను— ఇట్లే మండనమిత్రునిపేర నానార్థశబ్దానుశాసన మొకటి యున్నది. పైదానికంటె నిది కొంచెము పెద్దది. దీని కడపటిశ్లోక మిది—

“ఇతి మండనమిత్రేణ సాహిత్యరసపోషిణీ,

కప్తం నానార్థశబ్దానుశాసనం సంగ్రహాత్రియా”

1. శాకే శైల నవాదిత్యే వైత్రే మాసి రవేః స్థితౌ,
ద్విజేన పద్యనాథేన భాషాసూత్ర మిదం కృతమ్.

2. చూ. శబ్దరత్న సమన్వయకోశపీఠిక — బిరోడాప్రపత్తి.

ఆయా నిఘంటులలోని శ్లోకములు సంగ్రహించి కూర్చినయిదియు మిక్కిలి యర్వాచీనము.

తంజావూరు వున్నకాలయమునందు, ఏకాక్షర రత్నమాల, నానార్థరత్నమాల, అను రెండుకోశము లున్నవి. మొదటిదాని కొకప్రతి, రెండవదానికిఁ బదునెనిమిది ప్రతులును గలవు. నామములను బట్టియే వీనిలోనివిషయము తెలియును. ఇం దేకాక్షరరత్నమాలా వున్నకము తుద—

“య స్త్యాగేన సురద్రుమం రఘుపతిం సత్త్యేన ధర్మాత్మజం,
ధర్మేణానుకరో త్యసౌ హరిహరో నాను క్షమావల్లభః,
తత్సప్రమాజి ధురంధరో గుణనిధిః శ్రీమాయణామాత్యజో,
మంత్రీ మారగురో ర్షిఘంటు మకరో న్నానార్థ మేకాక్షరమ్”

అను శ్లోక మున్నది. ‘రామాయణాత్యజో’ అను పాఠమును గ్రంథపట్టికా ప్రకాశకులు పైవిధముగా సవరించి, ఇరుగవదండాధినాథుఁడు దీనికర్త యని యాంగమున వ్రాసిరి. రెండవదాని యొక ప్రతిలో (నం. 4768) అవతారికా శ్లోకము లేదున్నది. అందు ముఖ్య మైనవి కొన్ని—గ్రంథాంతశ్లోక మొకటి యు—

“అస్తి శ్రీచూన్నిరుపమదండనాథః ప్రచండధీః,
స...త్తోచ్చేదదండేశ వంశముక్తామణి ర్గుణీ.
ద్వితీయ మంత్రఃకరణం రాజ్యో హరిహరస్య యః,
రాజకార్యం ప్రజారజం ద్వయం ధత్తే కుల...
సోఽయం గృహ్లాతి నానార్థ రత్నమాలాం గుణోజ్జ్వలామ్
శ్రీమాన్నిరుపమదండేశో నాత్యల్పం నాతివిస్తరమ్,
కాండై శ్చతుర్భి రేకద్విత్రివతుర్వర్గవర్ణితైః”
“ఇతి జగదుపకారిణ్యాం నిరుపమదండాధినాథరచితాయామ్,
ఏష శ్రత్యక్షరకాండః పూర్ణో నానార్థరత్నమాలాయామ్”

తక్కిన ప్రతులలో మొదటికాండము మొదలుగూడఁ బైయవతారికా శ్లోకములు లేవుగాని “అకారో బ్రహ్మవిష్ణుశకమతే ష్వజ్జుటే రణే” ఇత్యాది గ్రంథము మాత్రము సమానముగానే యున్నది. కొన్నిప్రతుల చివర—

“శ్రీజగదుపకారిణ్యాం భాస్కరవిబుధేన సంగృహీతాయామ్,
ద్వ్యక్షరపదకాండోఽయం పూర్ణో నానార్థరత్నమాలాయామ్”

అనురీతి నొక శ్లోకము భాస్కరవిబుధుడు కర్త యని చెప్పుచున్నది. ఈ శ్లోకములో మొదటిభాగ మొక్కప్రతిలో “ఇతి జగదుపకారిణ్యా మిరుగపదండాధినాధరచితాయా” మను రీతి నున్నది. ఇట్లు కర్త పేరు వివిధముగా నున్నను గ్రంథ మంతయు సమానమే. ఇరుగపదండనాథుడు లేక నిరుపమదండనాథుడను వాని మొదటిపేరు భాస్కరుఁ డని వీటినిబట్టి విశ్వసింపవచ్చును. హరిహరునివద్ద ఇరుగపదండనాథుఁ డున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. కాని, ఇతఁడు మాయణుని పుత్రుఁడను విషయము మాత్రము సందిగ్ధముగా నున్నది, మాధవసాయణులలో నొకరును గూడ భాస్కరుఁడను సోదరుఁడు తమ కున్నట్లు గాని, అతఁడు హరి హరరాజు మంత్రియైన దండనాథుఁ డైనట్లు గాని చెప్పియుండ లేదు. ఆంధ్రలిపిలో ముద్రిత మైన నానార్థరత్నమాల యాద్యంతముల—

శ్రీమా నిరుగపదందేశో నాత్యల్పం నాతివిస్తరమ్—

ఇతిజగదుపకారిణ్యా మిరుగపదండాధినాధరచితాయామ్”

అని మాత్రమే యున్నది. భాస్కరనామము లేదు. మాయణపుత్రుఁడు హరిహరమంత్రి యను మాటలు లేవు. అందుచే నీవిషయ మింకను విచారణీయము.

నానార్థరత్నమాలలో, ఏకాక్షర ద్వ్యక్షర త్యక్షర చతురక్షర సంకీర్ణవ్యయ నామముల నాఱుకొండలు కలవు. ఇందు ప్రతికొండమందును, కకారము మొదలు క్షకారము వఱకుఁగల వర్ణము లంతమందుఁగల శబ్దములు వాని వివిధార్థములును గ్రమముగాఁ జూపఁబడినవి. మొత్త మిందు ౧౨౬౫ శ్లోకము లున్నవి. పద్యభట్టు దీనికి వ్యాఖ్య రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కాని, మూలము గాని వ్యాఖ్య గాని, నాగరలిపిలో నచ్చుపడినట్లు కనఁబడదు. ఆంధ్రలిపిలో నైనను, వ్యాఖ్య యచ్చుపడలేదు. ఈ నిఘంటువు పూర్వనిఘంటువుల ననుసరించిన దైనను, పద్ధతి విశదముగా నున్నది. చక్కని యేర్పాటుతో ముద్రింపవలసిన గ్రంథములలో నిది యొకటి.

నామమాలిక యను చిన్నకోశ మొకటి, అహిరాజనిర్మితముగాఁ గనఁబడును. దీనిచివర—

“ఇతి నామమాలికాయా మహిరాజే నైవ సంగృహీతాయామ్,
భూమ్యాదినామధేయ ప్రకరణ మిద మథిలనుకవిమతమ్,
భోజనిఘంటు స్సమాప్తః”

అనుమాట బున్నవి. కడపటిమాటను బట్టి బర్నెల్ పండితుడు భోజరాజు దీనిని రచియించియుండు నని యూహించెను. కాని, అహిరాజు దీనిని భోజరాజు పేర నిర్మించె ననుటయే సమచితము. ఇది భోజకృతముగాఁ బ్రతీతమై యుండఁ నత్వము తెలిసిన యర్వాచీనుఁ డొకఁ డిది యహిరాజకృతమే యనెడి యర్థము వచ్చునట్లు ‘అహిరాజే నైవ’ అనుచో, ఏవకారము చేర్చి పైశ్లోకము కల్పించెనని తోచుచున్నది. కాని, ఇది యెవరి దన్నను, ప్రాచీన మని గౌరవింపఁదగినదే కాని, యిందలివిషయ మంత శ్లాఘ్యముగా లేదు.

జాలబోధిక యనుపేర నాలుగువందల శ్లోకముల చిన్ననిఘంటు వొకటి నత్కిరకృతముగాఁ గనఁబడుచున్నది. “జ్ఞానప్రసూనకలికాం నమస్కృత్య మహేశ్వరీమ్” అనెడి ధ్యాన శ్లోకమును బట్టి గ్రంథకర్త కాళహస్తి జ్ఞానప్రసూనాంబనే స్మరించినట్లు తెలియవచ్చును. కాళహస్తి మాహాత్యములో నత్కిరుఁడను ద్రవిడ కవి యొకఁడు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. అనత్కిరుఁడే యీకోశము నిర్మించినవాఁడేమో యని సంశయము గలుగుచున్నది.

వామనభట్టబాణుఁడు శబ్దరత్నాకర మను నిఘంటువు నిర్మించిన ట్లోక వ్రాతపతిలోని ‘ఇతివత్సకుల వామనభట్టబాణవిరచితే’ అను గద్యమునఁ దెలియుచున్నది. “బాణవిరచితాయాం శబ్దచంద్రికాయామ్” అని మఱియొక గద్య బాణుఁడు శబ్దచంద్రిక రచియించినట్లు చెప్పుచున్నది. ఈబాణుఁడు వామనబాణుఁడే యని కొందఱి యూహ. ఈచంద్రిక అయిదునర్గలకోశము. శబ్దరత్నాకరము మూడు కాండల నిఘంటువు. విషయము సర్వసామాన్యమే.

శబ్దభేదనిర్దేశము శ్లేషార్థపదసంగ్రహము, అను రెండు నిఘంటువులు శ్రీహర్షుఁడు రచియించినట్లు కనఁబడుచున్నది. రెండవదాని కడపటిశ్లోక మిది —

“ఇత్యేవం కవిరాజేన శ్రీహర్షేణ మహాత్మనా,
ఏకాధ్యాయేనరచితః శ్లేషార్థపదసంగ్రహః”

ఈ శ్రీహర్షుఁడు నైషధకర్త శ్రీహర్షుఁడేమో యని తోచుచున్నది. ఐన నిది విచారణీయము.

కవిరాక్షసుడు షడర్థనిర్ణయ మను కోశము రచించెను. ఇది, అతేసి యర్థములు గల శబ్దములను జూపును.

“అద్వై మోక్షే జరే క్షీరే సింహే సూర్యోఽపి చామృతమ్”

ఇది సుమారణువది శ్లోకముల చిన్నకోశము, చదువ నింపుగా నున్నది,

శ్రీపతిసార్వభౌమ మురారికవికృత మైన సుప్రసిద్ధపదమంజరి యను కోశము కలదు. ఇది సుమా రేబదిశ్లోకములకోశము. ఇందు—

బ్రహ్మ విధాతా విశ్వాత్మా తస్య శక్తి స్సరస్వతీ,
వాణీ విశ్వమయీ బ్రాహ్మీ తస్య పుత్రోహి నారదః”

ఇత్యాదిగాఁ బ్రసిద్ధశబ్దములుచూపఁబడినవి. ఈ సార్వభౌమ మురారి యెవరో తెలియకున్నది. ఇది యిట్లుండ—

అక్షరు కాలమున భానుచంద్రగణి యను పండితుఁడు వివిక్తనామసంగ్రహ మును, ముచ్చాఖాను కాలమున మధురేకుఁడు శబ్ధార్థరత్నావళిని, జోధపుర రాజగు సూర్యసింహుని కాలమున వల్లభగణి సారోద్ధారమును (ఇది హేమచంద్రుని యభిధాన చింతామణికి విపులవ్యాఖ్య) ఛత్రపతి శివాజీకాలమున రఘునాథపండితుఁడు రాజవ్యవహార కోశమును (ఇది సంస్కృత పారశీకనిఘంటువు) త్రిపురేకుఁడగు రాజధరుని కాలమున కర్ణపూరకవి వర్ణప్రకాశమును రచించినట్లు తెలియును. కాని, వీనికి వ్యాప్తి రాలేదు. తరువాత గణింపఁదగిన—

గొప్ప నిఘంటువు కల్పద్రుకోశము. నాలుగువేల శ్లోకముల యీ కృతికర్త కేశవపండితుఁడు. పర్యాయపదనిఘంటువులలో నింత గొప్పది మఱియొకటి లేదన వచ్చును. పాట్నాకలాశాలయందలి సాహిత్యాచార్యులగు రామావతార శర్మగారి యుత్తమపీఠికతో దీనిని బరోడా సంస్థానమువారు ప్రకటించిరి. ఇది భూర్భువస్వర్గ సంజ్ఞలుకల మూడుస్కంధముల గ్రంథము. ప్రతిస్కంధము ప్రకాండములుగా విభజింపఁబడినది. ప్రథమస్కంధముల ౧౨, ద్వితీయమున ౫, తృతీయమున ౪, మొత్తము ౨౧ ప్రకాండములు కలవు. ఇందు భూమిపర్యాయములు ౬౪, అగ్ని పర్యాయములు ౧౧౪, ఉన్న వనుటయే యిది శబ్దములకల్పితరు వనుటకుఁ జాలును. ఈ కవి గ్రంథాదియందీ క్రిందికోశకర్తలను స్మరించెను.

కాత్య వాచస్పతి వ్యాధి ఛాగు ర్యమర మజ్జలాః,
సాహసాజ్ఞ మహేశాద్యా విజయస్తే జినాన్తిమాః”

ఇందు జినశబ్దము హేమచంద్రపర మని తోచుచున్నది. ఇతఁడు తృతీయ స్కంధమున, కాలప్రకాండమున, కలిశబ్దసందర్భమున నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

“...సాంప్రతంకలిః, తద్గతాబ్ధాఃకుతిధిభాఃకలంకసంవర్తఃప్రళయః
క్షయః” —

దీనినిబట్టి కేశవుఁ డీ నిఘంటువు రచించునాటికి గతించిన కలియుగసంవత్సరములు తెలియుచున్నవి. కావున నితఁడు క్రీ. ౧౬౬౦ లో నున్నట్లు విదితము.

ఈ నిఘంటువునఁబర్యాయపదములసంఖ్య యధికమైనమాట నిజమే. కాని యిందొక విశేషము. అమరసింహుఁడు చూపిన పర్యాయపదములు కొన్ని సమస్త పదము లైనను, అవిసంజ్ఞావాచకములవలెనే కనఁబడును. ఇందుకు, ‘ద్వాదశాత్మా దిష్టరశ్మిః’ ఇత్యాదు లుదాహరణము. ఇందు సూర్యపర్యాయములు ౧౨౦ ఉన్నవి. వానిలో ననేకములు సమస్తపదములు, ఇందు కొరటి —

“సుగ్రీవ మను కర్ణానాం యమయమ్యో శ్శ నేఃపితా”

అనఁగా, సుగ్రీవపితా మనుపితా, ఇత్యాదిగా నిందు సూర్యవాచకము లాటై నవి. ఇతఁడు పెంచిన పర్యాయపదరాశి చాలవఱ కిట్టిదే యైనను, తక్కిన కొన్ని దోశములకంటె నిది మఱికొంత యుపయోగకారి కాకపోదు.

తంజావూరు భోసలరాజైన శహజీ శబ్దార్థసంగ్రహము శబ్దరత్నసమన్వయ దోశము, అను రెండు పెద్దనిఘంటువులు రచించెను. ఇందు రెండవది బరోడా సంస్థానమువారిచే దివ్యముగా ముద్రింపఁబడినది. మొదటి దచ్చుపడినట్లు కనఁబడదు. పెక్కింద్రు దాక్షిణాత్యకవిపండితులను బోషించి స్వయముగా విద్యవృద్ధి యొన యీ మహారాజు భాషకుఁ జేసినసేవ యమూల్యము. ఇతని శబ్దార్థసంగ్రహ మితని తంజావూరులోనే నగము మిగిలియున్నది. కాలము దురతిక్రమము గదా ! గ్రంథకర్త రెండవదాని విధానము తెలిపెను.

“కేచి న్నానార్థకాః కేచి త్కోశా స్త్యేకార్థగోచరాః,
ఏకో ఒనేకార్థ యుక్తో ఒయం శబ్దరత్నసమన్వయః”

కేసు చిత్త్యాదినియమః, కృతో ఒన్యతా స్త్యగోచరః,
 కోశే ఒస్మిన్ ద్వయ మప్యస్తి కవినా ముపకారకం"
 ఏక ద్వి త్రి చతు ష్పంచ షడ్వర్ణానుకృమాన్మయా
 స్వర కాద్యాది కాద్యస్త వర్గైః కోశో ఒయ మీర్యతే"

ప్రకాశకు లిందలి శబ్దజాలము సంతను, అకారాది వర్ణక్రమము ననుసరించి నవీనపద్ధతినిగూర్చి దీని కనుబంధముగా ముద్రించి లోకోపకారము గావించిరి.

ఇంక నిట్టికోశములు వంద లున్నవి. వాని వ్యాఖ్యలకు లెక్కలేదు. అందనేకము లముద్రితములు మృగ్యములు జీర్ణములు. వాని నెల్ల నిందు వర్ణించుట కవకాశము చాలదు. కావున, ప్రత్యేకగుణము గలమఱికొన్నిటిని స్మరింతము.

పాణినీయసిద్ధాంతకౌముదితుదఁ గనవచ్చెడి యుజాదిపాఠము ననుసరించి, రామశర్మ ఉజాదికోశమును, శుభశీలగణి ఉజాదినామమాలను, వేంకటేశ్వరపండితుఁడు ఉజాదినిఘంటువును నిర్మించిరి. వీరిలోఁ గడవటియతఁడు శహాజీకాలము లోనివాఁడు. ఆకాలముననే నల్లాశాస్త్రి శ్రీధరవేంకటేశ్వరులు పదమణిమంజరి యను కోశము కూర్చిరి. శాకల్యగోత్రుఁడు నాంధ్రుఁడు నై నమల్లుభట్టు అవ్యయసంగ్రహనిఘంటువు నిర్మించెను. ఇట్టి వన్నియు మఱుఁగుపడియున్నవి.

లోకప్రసిద్ధమైన ధన్వంతరి నిఘంటువునకుఁ బిదప వెలసినవైద్యనిఘంటువు లలో మాధవకరుని పర్యాయరత్నమాల మొదటిదిగాఁ గనవచ్చును. ఈ కవి క్రీ. ౮ లేక ౯ వ, శతాబ్దిలోనివాఁ డని వింటర్నిట్టుపండితు డనెను. ఈ గ్రంథమున సుమారు రెండువందలశ్లోకములు మాత్ర మున్నవి. దీని ననుసరించియే పర్యాయముక్తావళి పుట్టినది. అందు శబ్దవిభాగ మొకక్రమము ననుసరించియున్నది. హేమచంద్రుని నిఘంటుశేషము వైద్యమునకు సంబంధించిన దనుట తెల్లము. అం దోషధులపే శ్మేక్కువగా నున్నవి. అభిధానరత్నమాల యనునామాంతరము గలషడ్రసనిఘంటు వొకటి రసవిషయకము కలదు. వీని నన్నిటిని మించి మదన పాలుఁ డనురాజు క్రీ. ౧౩౭౪ లోఁ దనపేర రచించిన మదనపాలనిఘంటువు ముద్రిత మైనట్లు కనఁబడదు. ౧౬౭౭ లో శివదత్తుఁడు శివకోశము నిర్మించెను. అవియును, చక్రపాణిదత్తుని శబ్దచంద్రిక, వేంకటేశ్వరుని దక్షిణామూర్తినిఘంటువు, గుణపాఠముతోడి ద్రవ్యముక్తావళి, సీలకంఠమిత్రుని పర్యాయార్ణవము మొదలైనవియుఁగూడ వైద్యశాస్త్రాభిలాషుల కుపయోగకరము లనఁ దగియున్నవి.

జ్యోతిషనిఘంటువులలో హరదత్తుని గణితరత్నమాల ప్రశంసనీయము. తరువాతి వానిలో వ్యాప్తికి వచ్చినవి సంఖ్యాకోశము నవగ్రహకోశము రాశికోశము నక్షత్రకోశము మొదలైనవి.

ఇట్లెన్నేని నిఘంటువులు సంస్కృతమున వెలసినవి కాని, యివి యన్నియుఁ బద్యమయము లగుటచేఁ బూర్వకాలమునఁ గంఠపాఠము చేయువారికి మాత్రమే యెక్కువ యుపయోగకరములై తక్కినవారి కంతయుపయోగకరములు గాక పోయినవి. ఈకాలమునఁ బూర్వపద్ధతిని విద్యాభ్యాసమే లేదు. నిఘంటువులు వల్లించి శబ్దార్థములను జ్ఞప్తియందుంచుకొన, జూచువాఁడు వేయింటికిఁ గాదు గదా, లక్షకుఁ గూడ నొకఁడు కనరాఁడు. అందుచే శబ్దములను వానియర్థములను బుస్తకము తెఱచినంతనే తెలిసికొనుట కనువుగా వర్ణక్రమము ననుసరించిన శబ్దకోశము లిపు డావశ్యకము లైనవి. విల్సనుపండితుఁడు మోనియర్ విలియం పండితుఁడు వామనశివరామకృష్ణే మహాశయుఁడు మొదలగు పాశ్చాత్యభారతీయ విద్వాంసులు కొందఱు విశేషశ్రమ కోర్చి సంస్కృతాంగ్ల నిఘంటువులు నిర్మించి ప్రకటించిరి. అవి, సంస్కృత మభ్యసించు నాంగ్లేయులకును, ఆంగ్ల మభ్యసించిన భారతీయ సంస్కృతపండితులకును, కలాశాలలలో సంస్కృతాంగ్లము లభ్యసించు విద్యార్థులకు మిక్కిలి యుపయోగపడుచున్నవి కానిఁ ఆంగ్లభాష రానిసంస్కృత భాషాభిజ్ఞులకును సంస్కృత విద్యార్థులకును, ఉపయోగకరములు కాకున్నవి. మహామహాపాఠ్యాయ పరవస్తురంగాచార్యులుగా రొక గొప్ప నిఘంటువు నిర్మింప నారంభించిరిగాని, యది నెఱవేఱినదికాదు. సంస్కృతభాషాసర్వస్వ మనఁదగినతారా నాథతర్కవాచస్పతి నిర్మితవాచస్పత్యము భారతీయగీర్వాణ భాషాభిలాషులపాలిటి కల్పతరు వనవచ్చును. కాని, అమూల్యమైన యామహాగ్రంథము మూలము దరిప్రదేశములోని భారతీయులకు భరింపరాని దైనది. ఐనను, దానిప్రతు లిప్పుడు లభింపకున్నవి. సుమారు పదివేలపుటల యా కోశమును మహారాజు లెవరైన మరల మంచి యక్షరములతో ముద్రింపించి చౌకగా దేశీయులకు లభించునట్లు చేయుట దేశమునకును భాషకునుగూడఁ బరమోపకార మగును.

ఛందశాస్త్రము

లౌకికసారస్వతమున మిక్కిలి తక్కువగా నున్న ఛందోగ్రంథములకు మూలాధారము పింగళచ్చందస్సు. దాని కాఘారము ఋగ్వేదమందలి పాదబద్ధ మంత్రములు. ప్రథమభాగమున వేదాంగ మైన ఛందస్సునుగూర్చి వ్రాయునందర్భమున,

ఛందస్సుల యుత్పత్తిని గూర్చియు, పింగళచ్చందస్సును గూర్చియుఁ గొంత తెలుపఁ బడినది

పింగళనాగకృత సూత్రములతోడి యెనిమిదధ్యాయముల ఛందశ్శాస్త్రము ముద్రితమై వ్యాప్తిలో నున్నది. దీనికి హలాయుధభట్టు మృతసంజీవిసీటికయు, సమీక్షచక్రవర్తి మధుసూదన విద్యావాచస్పతులు ఛందోనిరుక్తియు రచించిరి. అవియు దీనితో నచ్చుపడినవి. ఇది పింగళనాగకృత మని హలాయుధుని యీ క్రింది మాటలు చెప్పుచున్నవి.

“పింగళాచార్యసూత్రస్య మయా వృత్తి ర్విధాస్యతే,

క్షీరాబ్ధే రమృతం య ద్వ ద్ధృతం దేవై స్సదానవైః

ఛన్దోబ్ధేః పింగలాచార్యై శ్చందోఽమృతం త థోద్ధృతమ్,

పింగళాచార్యరచితే ఛన్దశ్శాస్త్రే హలాయుధః,

మృతసంజీవిసిం నామ వృత్తిం నిర్మితవా నహమ్”

ఈ మాటలనుబట్టి, ఛందస్సుల (వేదముల) నుండి పింగళుఁడు లక్షణరూప ఛందస్సు నుద్ధరించె నని విదిత మగును. వైదిక ఛందస్సులకు లక్షణ మైన యిదియే లౌకికఛందస్సులకును మూల మైనది. ఇందు మొదటినుండి నాల్గవ యధ్యాయములోఁ గొంతవఱకును మయాదిగణములు గాయత్ర్యాదినష్టఛందస్సులు తదక్షర సంఖ్యలు తద్దేవతాగోత్రములు మొదలైన వైదికఛందోవిషయములు వర్ణింపఁ బడినవి. అక్కడినుండి ‘అత్ర లౌకికమ్’ అను సూత్రముతో లౌకిక ఛంద స్సారంభింపఁబడినది.

ఇది గణఛందస్సు మాత్రాఛందస్సు అక్షరఛందస్సు, అని మూఁడు విధములు. ఆర్య మొదలుగా నుద్గీతివర్ణంతము గణఛందస్సు. పై తాళి మొదలు చూళికాపర్ణంతము మాత్రాఛందస్సు. సామాన్య మొదలుగా సుత్యుతిపర్ణంతము, అక్షరఛందస్సు. ఇందలి వృత్తప్రస్థార మార్గము ననుసరించియే తరువాతఁ బ్రస్తారలక్షణము లుదయించినవి. ఇందు సుమారు ౪౦౦ సూత్రము లున్నవి. ఈ సూత్రములు నమన్వయించి వ్యాఖ్య వ్రాయుట మిక్కిలి క్లిష్టము. వీనికిఁ బూర్వ లెవ రైన వ్యాఖ్య రచించియి రేమో తెలియదు. హలాయుధుఁడు గూడఁ బూర్వ వ్యాఖ్యలు తాను జూచినట్లు చెప్పలేదు. అందుచే నతనివల్లనే యీ సూత్రముల యర్థము లోకమునకు విశద మైన దనవచ్చును.

హాలాయుధుఁడీవృత్తిగాక, అభిధానరత్నమాల, బ్రాహ్మణసర్వస్వ-పంపిత, సర్వస్వ-శివసర్వస్వ-స్వాయసర్వస్వ - మత్స్యసూర్తతంత్ర-కవిరహస్యము లను గ్రంథములను గూడ రచించిన వాఁడనియు, బ్రాహ్మణసర్వస్వమునఁ దనవృత్తాంతము నీ క్రిందివిధముగా వర్ణించుకొన్నవాఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

ధారానగరాధీశుఁడు వాక్పతిరా జనఁబడువాఁడు నగు ముంజమహీపాలుని యాస్థానపండితుఁడును దశరూపకకర్తయు నగు ధనంజయునిపుత్రుఁడు భట్టనారాయణుఁ డనియు, అతనివంశమున జన్మించినవాఁడు హాలాయుధుఁ డనియు నందున్నదఁట. మఱియు నితఁడు లక్ష్మణసేనుని యాస్థానమునందుబాల్యమున రాజపంపితపవనిని యావనమున మంత్రిపదవిని వార్తకమున ధర్మాధికారిపవనిని బొందిన మహాపంపితుఁ డనియు దెలియుచున్నది. ఇతని మృతనంజీవిని ఛందస్సుపాలిటి నంజీవిని యని చెప్పవచ్చును. ఇది లేకున్న లక్ష్మణులనుబట్టి వివిధవృత్తములు పుట్టవలసినదే కాని, శాస్త్రము తెలియకపోవు. ఆ యనర్థము తొలఁగించినవాఁడు హాలాయుధుఁడు.

కావ్యాదర్శము మొదలనున్న ‘ఛందోవిచిత్రాం నకల స్తత్రప్రవచ్ఛో నిదర్శితః” అనుమాటనుబట్టి దండ్యాచార్యుఁడు ఛందోవిచిత్రి రచించి యుండునని కొందఱును, అది యాపింగళచ్ఛందస్సే యని కొందఱు నందురు. ఎట్లయినను అది లేదు. ఛందః కౌస్తుభ మనులక్షణగ్రంథ మొకటి కలదు. దానికర్త పేరు గాని కాలముగాని తెలియదు. అందలిశ్లోకములు కొన్ని ఛందోవిరుక్తి వ్యాఖ్యలో సుదాహరింపఁబడినవి. అందలి విషయము పరిశీలింపఁగా నది హాలాయుధుని తరువాతఁ బుట్టినదని తోచుచున్నది. ఇది మగణాదుల శత్రుమిత్రోదాసీన పుత్రత్వములను వాని ఫలములను, ఈక్రిందివిధముగాఁ జూపినది.

“మనౌ సభాయౌ కథితౌ, భయౌ భృత్యా పుదీరితౌ,
ఉదాసీనౌ తటౌ ప్రోక్తౌ, సకౌ శత్రూ మతావిహ,
సిద్ధి ర్భవే ద్భవిష్యాం సఖిభృత్యాభ్యాం జయస్థిరత్వంఽ,
స్వా ద్భృత్యమిద్రభృత్యై శుభం స్వపీడా తు మిత్రౌశత్రుభ్యామ్,
అఫల ముదాసీనాభ్యాం శత్రుసఖిభ్యాంతు త ద్భవతి,
శత్రుభ్యాం తు విరోధో నాయకనాశశ్చ సంప్రోక్తః”

• పింగళచ్చందస్సు ననుసరించి యుదయించిన ఛందోగ్రంథములలోఁ బ్రశంస నీయమైనది వృత్తరత్నాకరము, ఇది యాటవ్యాయముల పద్యగ్రంథము. దీని కర్త కేదారభట్టు, వేదాంతశైవశాస్త్రజ్ఞుఁడు శివపూజా ధురంధరుఁడు కాశ్యప గోత్రుఁడు నైన పశ్చేకపండితుని తనూజుఁడు. ఇతనిదేశకాలములు తెలియకున్నవి. కాని యితని యీగ్రంథమునకు మాత్రము నలుదేశములవారు బీకలువ్రాసిరి. గోవిందభట్టసూనుఁడగు శ్రీనాథపండితునిచీశోధినియు, నృసింహయజ్ఞపుత్రుఁడగు నారాయణపురోహితుని మణినిధియు, భాస్కరపండితుని సేతువు, బొడ్డాగమచక్ర వర్తి యను రామచంద్రకవి భారతిపంచిక, ఇంకను జ్ఞానదీపము నృసింహభారతీ యము మొదలైనవి మూలముతో నందందు ముద్రితము లైనవి. ౧౩౬ గ్రంథ సంజ్ఞగల యీచిన్న లక్షణమున కన్నిదేశముల వ్యాఖ్యలు, దేశభాషా బీకలు పుట్టుటయే దీని గొప్పతనమును దీని సుగుణమును దెలుపఁగలదు.

ఇందు ఛందస్సులపేళ్ళు మాత్రావృత్త సమవృత్తార్ధ సమవృత్త విషమవృత్త షట్ప్రవృత్తయ నిరూపణములు నను విషయములు వర్ణింపఁబడినవి. గురు లఘు విజ్ఞానము గణవిజ్ఞానము వృత్త యతి వివిధేకము మొదలగు వివిధచ్ఛందో విషయముల కిది నిజముగా రత్నాకరమే.

కాళిదాసుపేర శ్రుతబోధ యనులక్షణ మొకటి యున్నది. “ఆదిమవ్యావసా నేషు యరతా యాంతి లాఘవ” మిత్వాది ప్రసిద్ధశ్లోక మందలిదే. విషయవరిశీలన మును బట్టి వృత్తరత్నాకర శ్రుతబోధలకు సామ్యము కనఁబడుచున్నది. అందుచే దేనిని జూచి యేది పుట్టెనో నిర్ణయింప నలవిగా కున్నదికాని, అది కాళిదాసుది కా దనుటమాత్రము నిజము. పెక్కుస్థలములందు వృత్తరత్నాకరములోని విషయము లను మిక్కిలి వివరించినట్లున్న శ్రుతబోధ పర మనుట కవకాశము కనఁబడు చున్నది. ఇందు కొక యుదాహరణము:

“మో మో గో గో విద్యున్మాలా” అని వృత్తరత్నాకరము చెప్పఁగా—

“సర్వే వర్ణా దీర్హా యస్యాం, మిత్రామ స్యా ద్వేదై ర్వేదైః,

విద్యై ద్భృన్దై ర్వీణా వాణీ, వ్యాఖ్యాతా స్యా ద్విద్యున్మాలా”

అని శ్రుతబోధ వివరించినది. ఇట్టి వివరణము లనేకములుకలవు. వీటినిబట్టి వృత్తరత్నాకరమును జూచి శ్రుతబోధ పుట్టిన దనవచ్చును. క్రీ. ౧౬౦౦ లో, పింగళచ్చందస్సునకు, తార్కికచక్ర చూడామణి రాయణభట్టపుత్రుఁడు లక్ష్మీనాథుఁ డొక వ్యాఖ్య నిర్మించెను. ఛందఃప్రదీప మనెడి వ్యాఖ్య ముద్రితమైనట్లు కనఁబడదు. కాని, అది చక్కని టీక యగును. గంగాదాసు: డను పండితుఁడు ఛందోమంజరి

యను నొక లక్షణము రచించెను. దీనివ్రాతప్రతి యొకటి క్రీ. ౧౬౯౦ లోఁ బుట్టినట్లు కనఁబడుచున్నది. కావున నిది యంతకుఁ బూర్వము రచియవఱుకఁబడినది యాక్రిందిమాటలనుబట్టి నాఁటికి ఛందోగ్రంథము లనేకము లున్న వని తెలియును.

“సన్ని యద్యపి భూయాంస శ్చన్దోగ్రన్థ మనీషితామ్”

ప్రస్తారశేఖర మనునొక లక్షణము వృత్తప్రస్తారమును దెల్పుచున్నది. దాని కర్త యగు శ్రీనివాసుఁ డెప్పటివాఁడో తెలియదు. ఆగ్రంథ మచ్చుపడలేదు. ప్రస్తారవిషయమున నిది యుత్తమగ్రంథ మగును. ఇందు, వర్ణ మాత్రా విషమానుష్ఠానాద్యా శబ్దప్రస్తారములు కలవు. వృత్తమణికోశ మనులక్షణమును లక్ష్మీవేంకటేశ్వరులపుత్రుఁ డగు పై శ్రీనివాసపండితుఁడే నిర్మించెను. ఇది ముద్రితమైనది. ఇందు వివిధవృత్తములలక్షణములు కలవు. అవధానసరస్వతీ పుత్రుఁడైన వేంకటేశపండితుఁడు వృత్తరత్నావళి నిర్మించెను. అది యముద్రితము. అది వృత్తరత్నాకరము ననుసరించినదే కాని, అన్యముకాదు. వృత్తరత్నావళి యను పేరనే సదాశివముని నిర్మించిన లక్షణము మఱియొకటి యున్నది. కాళిదాసు పేర మఱియొక వృత్తరత్నావళి యున్నది. ఇవియన్నియు వృత్తరత్నాకరాద్వాచీనములే. ఇట్లు లౌకికచ్ఛందస్సనుఁ బుట్టినగ్రంథము లింకను గొన్ని కలవు. వీటి కన్నిటికిఁ బరమాధారము పింగళచ్ఛందస్సే. దాని కాధారము ఛంద స్సను వేదము.

ఇది, శ్రీహరితసగోత్రాదీత సకలతంత్ర రామస్వామిశాస్త్రి పౌత్రుఁడును వేంకటాచార్యుని

శ్రీరామావధాని పుత్రుఁడును, ఆంధ్ర విశ్వకలా పరిపత్కలాశాలా సంస్కృతాంధ్రా

ధ్యాపకుఁడును, సంస్కృత కవి జీవితాంధ్ర భవిష్యవర్ణాద్యనేర

సంస్కృతాంధ్ర కృతికర్తయు, అభినవ వాగను శాసన మహో

పాధ్యాయ బిరుదాంతుఁడనైన మల్లాది సూర్యవారా

యణశాస్త్రి రచించిన సంస్కృత వాఙ్మయ

చరిత్రయందు ద్వితీయభాగమున నవమా

ధ్యాయము సర్వము.

ఓం తత్సత్, బ్రహ్మర్పణమస్తు.

సంస్కృతవాఙ్మయచరిత్ర

లౌకికవాఙ్మయము

అకారాదిపదపట్టిక

అ.		అన్యవదేశశతకము	332
		అనిరుద్ధుడు	130
అకలంకుడు	112	అనుభూతిస్వరూపాచార్యుడు	161
అకృషు	288-446	అనేకార్థకోశము	441
అగస్త్యమతము	22	అన్యోక్తిమాల	336
అగస్త్యుడు	315-21-53-352	అన్యోక్తిముక్తాలత	331
అగస్త్యద్రాత	52-22	అన్యోక్తిశతకము	332
అగ్నిపురాణము	81, 203-204	అనంగరంగము	186
అగ్నిమిత్రుడు	373-378	అనంతనారాయణ	306
అగ్నివేకుడు	3-4-7	అనంతభట్టు	156-353 359
అచ్యుతప్రేక్షుడు	139	అనంతభూవరుడు	241
అచ్యుతరాయాభ్యుదయము	285-360	అనంతవీర్యుడు	112
అచ్యుతోద్భవము	226	అనంతాచార్యుడు	132
అచ్యురోపాధ్యాయుడు	435	అనంతానందగిరి	290
అజయపాణి	410-441	అన్నభట్టు	117-128
అజయుడు	440	అపరాధితుడు	413
అతిరాత్రయాణి	424	అపరోక్షానుభూతి	134
అథర్వవేదము	2-13-60-103	అప్రయచీక్షితుడు	122-134-135-140-258, 314-315-289-333-336-318 381-383-424, 435
అథర్వసంహిత	21	అప్రయాచూత్యుడు	348
అద్వంకి	237	అప్పాధ్యారి	362
అద్భుతచర్చణము	326	అభయచంద్రసూరి	149-151
అద్భుతసాగరము	175	అభయనందినుని	160
అద్వైతమతము	91	అభయానందహృష్యపాదుడు	67
అద్వైతరసమంజరి	336	అభిధానచింతామణి	430-441-446
అద్వైతానందుడు	331	అభిధానరత్నమాల	437-448-451
అధ్యాత్మవిద్యోపదేశవిధి	134	అభిధాన్యత్రిమాతృక	241-243
అనవేముడు	330-331	అభిధర్మపేటిక	114
అనర్థరాశివము	409-410-418		
అన్యవదేశము	335		

అభినయదర్పణము	15-18
అభినయశాస్త్రము	18-19
అభినవగృహము	14-19-143-236-237-240 244-245-246-260-264-265-370
అభినవభారతి	14, 265
అభినవభారతివ్యాఖ్య	14-15
అమరకోశము; వ్యాఖ్య	15-159-268-429-436
అమరదత్తుడు	430
అమరపదపారిజాతము	435
అమరపదముకురము	435
అమరమాల	430
అమరశక్తి	299
అమరసింహుడు	70-123-430-431-432 433-436-447
అమరుకము	229
అమరుకశతకము	287-329
అమాత్యవత్సరాజు	421
అమృతస్వతి	153
అమృతానందుడు	278
అమోఘవృత్తి	150-151
అయోధ్య	34-43-44-293
అయోనియా	31
అర్థశాస్త్రము	2-178-183-184-189-291
అర్థశేష	202
అర్జునచరితము	234-239-307
అర్జునదేవరత్న	330
అర్జునమిత్రుడు	67
అరుణగిరినాథుడు	272-285-422
అరారాలగ్రామము	402
అలగ్నాంధరు	29-30-31
అల్లాబాదు	372
అలంకార చూడామణి	241
అలంకారమంబరి	253
అలంకారవార్తాత్రికము	253
అలంకారవృత్తి	239
అలంకారవివరణము	227
అలంకారశాస్త్రము	224-199
అలంకారసర్వస్వము; వాఖ్య	228-246-253 254
అలంకారానుసరిణి	253
అవధానసరస్వతి	422

అవలోకము	236
అవసరాల పద్మరాజు	360
అవిహారకకథ	193-375-376
అవ్యయసంగ్రహనిఘంటువు	448
అవంతి	53-156-173-222-275-285-303
అవంతివర్మ	144-227-236-243-251-412
అవంతిసుందరి	412
అశ్వకవంశము	226
అశ్వమేధుడు	70-114-204-277-278-372 380-381
అశోకునిశాసనములు	181
అష్టాధ్యాయి	12-144-148-152-157-161-436
అష్టాంగహృదయము	3-6
అసగుడు	291
అసఫవిలాసము	293
అహిరాజు	444-445
అహిర్పుష్పసంహిత	87
అహోబిలసూరి	56
అశియరామరాజు	17
అక్షపాదుడు	103-104-95
అంగలోపము	53
అంతరేంద్రి	143
అంకుమద్భేదము	21

ఆ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు	61
ఆగాషి	223
ఆచార్యదిగ్విజయము	365
ఆచార్యశ్రీరత్ననంది	292
ఆచారేందు శేఖరుడు	157
ఆచార్య	336
ఆద్వైతాంశ	429
ఆద్యరాజు	350
ఆణవదీక్ష	98
ఆశ్రమోధ	134
ఆశ్రమస్కందాష్టము	134
ఆత్మరామయోగింధ్రుడు	132
అశ్రీయభాషితము	3
ఆదిత్యదాసు	173
ఆదిత్యదేవుడు	123
అదినాథుడు	256

ఆస్వీక్షీ	104	ఇ.	
ఆనందకవి	253-335-346	ఇమ్మడింద్రుడు	330
ఆనందగిరి	134-365	ఇరుగవదండాధిపుడు	443-444
ఆనందగిరియును	134	ఇంగ్లండు	299
ఆనందకీర్తనుడు	139-140-312	ఇంద్రాదులు ధానుష్కులు	7
ఆనందపూర్ణమునీంద్రుడు	67		
ఆనందమందాకిని	342		
ఆనందరాఘవప్రస్తావన	317		
ఆనందవర్ధనుడు	227-232-236-237-238		
	239-240-241-242-245-256-259-263-307		
	395-398-409-412-420		
ఆనందరాయుడు	334	ఈశ్వరకృష్ణభట్టు	129-433
ఆనందసుందరి	425	ఈశ్వరదత్తు	385
ఆపదేవుడు	122	ఈశ్వరప్రత్యభిజ్ఞాహృదయము	144
ఆపర్ణ వండితుడు	151-413	ఈశ్వరసుమతి	312
ఆపస్తంబధర్మసూత్రములు	37-69	ఈశ్వరసంహిత	87-88
ఆప్రభుపండితుడు	307	ఈశ్వరరాజు	285
ఆపిశలివ్యాకరణము	148	ఈశ్వరానందుడు	156
ఆప్రనిశ్చయాలంకారము	112		
ఆప్రేవాళి	449		
ఆయుర్వేదము	2-3		
ఆరణ్యకములు	236-69-199		
ఆర్యభిక్షాచార్యుడు	166-167-173		
ఆర్యభటనిర్దంతము	168-170		
ఆర్యమంజు శ్రీమూలకల్పము	85		
ఆర్యవజ్రుడు	148		
ఆర్యసూత్రములు	166		
ఆర్యానప్రకృతి	270-332		
ఆర్యులు	3-7-53		
ఆర్హతము	111		
ఆర్హతదర్శన చరిత్రము	107		
ఆవంబ రామచంద్రుడు	206		
ఆశాధరగణకుడు	169		
ఆశాధరుడు	236-435		
ఆశ్చర్యచూడామణి	405-406		
ఆశ్చర్యమంజరి	405-427		
ఆహవమల్లుడు	284		
ఆంగ్లేయులు	31		
ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు	61		
ఆంధ్రులు	19-23-287-311-312-317-341		
	356		
		ఉ.	
		ఉత్పలపరిమళ	174
		ఉత్పలాచార్యుడు	142
		ఉత్పలిని	429
		ఉత్పేక్షవల్లభుడు	319
		ఉదయన చరిత్రము	386
		ఉదయనాచార్యుడు	127-128-129-137-219
			332
		ఉదయసుందరీకథ	243-355-358
		ఉదయాకరసూనుడు	142
		ఉద్యుటుడు	215-226-227-228-231-234
			238-239-263

ఉద్భటవివేకము	227
ఉద్భటాలంకారవివృతి	228-229-237
ఉదాత్తరాఘవము	410-412
ఉదాత్తరాఘవకీరణావళినాటకము	368
ఉద్యోతకరుండు	128
ఉద్యోతము	157
ఉద్యోతప్రధాభావప్రదీపిక	159
ఉద్దండకవి	326-424
ఉన్మాదవాసవదత్త	406
ఉపపురాణములు	57-70-79
డిబ్బా వట్టిక	79
ఓపనిషత్తులు	68-108-132-138-200
ఓపమన్యుడు	202-158-242
ఓపవర్ణవృత్తి	115
ఓపవర్ణుడు	114-134-154
ఓపవేడిములు	2
ఓపవేదగణనము	2
ఓపాఢ్యానునిర పేక్ష	189
ఓభయాభిసారిక	385
ఓమాస్వాతివాచకాచార్యులు	112
ఓలూకమహర్షి	104
ఓవ్వటుడు	155
ఓషాపరిణయము	364
ఓషాహరణము	318
ఓషారాగోదయము	424

ఋ,

ఋగ్వేదము	2-4-6-13-34-44-60-83-86-88
	163-199-200-323-367-378-449
ఋజువిమలాప్రసరణవంచకలు	121
ఋతుసంహారము	274

ఎ.

ఎవలిన్ ఆర్చు	87-92
ఏకనాథుడు	274-274
ఏకశిలానగరము	257
ఏకావళి	249
ఏకామ్రసాధుడు	317
ఏకాక్షరరత్నమాల	443
ఏకోక్షి	359-362

ఏలేశ్వరపురవరమహాపా	}	341
ధ్యాయ-పెద్దిళ్లు		

ఐ.

ఐశరేయద్రాహ్మణము	3	367
ఐంద్రనిఘంటువు		442

ఓ.

ఒరిస్సా		442
ఓరుగల్లు		315
ఔక్తికము		202-242
ఔచిత్యవిచారచర్చ	382-251-260-299	421
ఔద్దాలకి		190

క.

కంకణబంధము		311
కంచం యల్లియ్య		176
కందళి		128
కందర్పచూడామణి		195
కందాళ రామానుజాచార్యులు		56
కందుకూరి నాగనాథసూరి		364
కంపనాభ్యుదయము		285
కంబుతి		17
కణభక్ష		226
కణాదసూత్రము		129
కణాదుడు		104-108
కథాకావ్యము		294
కథాశ్రయ		366
కథాసరిత్సాగరము		299-390
కన్నమూచార్యుడు		23
కన్యాశుల్కము		287
కన్యాశంకృత్య క్రమము		190
కనుపత్రికసంవాచార్యులు		23
కపిలముని		105-106
కపిలవస్తు		113
కపిలసాంఘ్యము		109
కపిలసూత్రము		129
కపిలాచార్యుడు		108
కపిలాక్షపాదుడు		91

కపింబలనంహిత	87	కవిరాక్షసీయము	336
కమలా కంఠీరవము	424	కవివాదిశేఖరుడు	363
కమలినీ కలహంసము	424	కవివిమర్శము	305-360-392
కమలినీ కలహంసము	424	కవిశేఖరుడు	318
కయ్యటుడు	156-157-212-307-308	కవినండివని	326
కరణమతాహంసము	167	కవినీంధునుధాంశుబిందువు	352
కరణమృతాశము	171	కవిహృదయము	223
కరవీర్య	3	కవీంద్రవాచ్యసరస్వతి	325
కర్ణపూరకవి	446	కళ్యణుడు	17
కర్ణసుందరి నాటకము	285		
కర్ణమీమాంస	116		
కర్ణాటక దేశము	412-190-20	కా,	
కర్ణా విశ్వనాథశాస్త్రి	360	కాంచనకవి	421
కర్పూరచరితఘణము	421-422	కాంచీ	112-137-391-403
కర్పూరమంబరి	274-412-413-414-425	కాంచీనాథుడు	196
కలకత్తా	67	కాంభోజిలు	32
కలశభూషతి	284	కాంతము	217
కల్లటుడు	228	కాంతిమతీపరిణయము	424
కల్పదుర్గికోశము	446	కాకతీప్రతాపరుద్రుడు	257
కల్పద్రుమము	148-175	కాటయవేముడు	372
కల్పలతావీరణము	168	కాణభూతి	291
కల్పనూత్రము	86-88-124	కాజాదరహస్యము	129
కల్లణపండితుడు	280-281-282	కాణి	204-213-214-219-225-226-235
కలాపరిచ్ఛేదము	223		237-249-250-265
కలాపతీనందకము	424	కాత్యాయనుడు	4-31-144-152-153-212
కలావీలాసము	197-299		288-447-428-429
కళ్యాణపురము	284	కాత్యుడు	429
కల్యాణమల్లకవి	196-293	కాదంబరి	229-234-270-282-295-299
కలివిడంబనము	335		350-352
కల్కి పురాణము	80	కాదంబరీరామము	426
కళింగదేశము	222	కాపాలికము	90
కళింగులు	32	కామకవావిలాసస్తోత్రము	87-91-96-98
కవికర్పటిక	311	కామధేనువు	230-434
కవికల్పద్రుమము	143-434	కామధేవుడు	76-242-202
కవికంతాభరణము	250	కామరూప	333
కవిరామ్యుతకూపము	336	కామశాస్త్రము	190-197-229
కవివార్తికపింహుడు	138-424	కామనూత్రములు	191-192
కవికర్ణపూరకవి	417	కామందకము	189-229
కవిరహస్యము	202-451	కామాక్షీదాసు	361
కవిరంజని	360	కారికాదర్పణకర్త	289
		కారికావళి	128

కాలటి	133
కాలార్జవస్తోత్రము	87
కావేరి	223-312
కావ్యకాతుకము	244
కావ్యప్రకాశము	244-257-251-253-264 272-393
కావ్యప్రకాశసంకేతవ్యాఖ్య	253
కావ్యమీమాంస	202-203-242-243-413-414
కావ్యాదర్శము	203-204-214-215-219-223 224-249-251-310-451
కావ్యానుశాసనము	241-244-245-256
కావ్యాలంకారము	204-210-214-224-226 371
కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి	229-231-232 351 371-407-429
కాశకృత్స్నవ్యాకరణము	148
కాశికావృత్తి	149-157-159-231
కాశికావివరణపండిత	432
కాశీ	75-78-112-113-149-152-175-195 285-440
కాశీఖండము	78-91-94
కాశీనాథకవి	350
కాశీనాథభట్టు	75
కాశీనాథత్రివింగురతిలాంగు	408
కాశీరాజదివోదానుఁడు	3
కాశీరామవాచస్పతి	352
కాశ్యపుఁడు	203
కాశ్మీరదేశము	15-143 to 145-282-318-340 393-412
కాశ్మీరరాజచరిత్రము	280
కాశహస్తీ	445
కాశిదాసు	31-51-54-70-175-193-200 201-239-253-270 to 273-275292--293-299 310--312-313-321-322-323-325-328 328-337-347-348-350-360 to 375-377-379 382-388-394-403-404-420-422-425-426 427-438-452
కాశీవిలాసస్తోత్రము	87
కాశిస్తోత్రము	87

క్రి.

కిరదావళి	129
కిరాతజాతి	53
కిరాతార్జునీయము	234-270 274-275-281
కిరాతార్జునీయవ్యాయోగము	421
కిష్కింధాకాండము	46-53

క్రి.

కితుపందితుఁడు	7-11-120-192-211-273-356 3-372-381-391-394
కిరదూతము	326
క్రీ. ర్తివర్మ	187
క్రీయాకలాపము	435

కుం.

కుంభమవికాసము	158
కుండమండపకాముది	21
కుండవత్సాకరము	21
కుండసిద్ధి	21
కుంతకుఁడు	239-247-307
కుంతేశ్వరచోట్యము	274
కుండమాల	405-406-408
కుంభకర్తవరేంద్రుఁడు	17-18
కుంభో	23

కు.

కుచమారుఁడు	191-202-203-242
కుట్టనిమతము	197-235-332-399
కుచూహంపృత్తి	126
కుష్మస్వామిశాస్త్రిమహామహోపాధ్యాయ	119 405-408
కుచూరకవి	23
కుచూరదాసుఁడు	426
కుచూరపాలుఁడు	441
కుచూరవిజయము	424
కుచూరసంభవము	229-270-274-275-255 419
కుచూరస్వామి	160-161-249-255-257-359

కుమార స్వామి ఉదయము	272	కృష్ణరాయలు	286
కుమారిలభట్టు 81-117-118-120-121-122		కృష్ణవిద్యావాగీశభట్టాచార్యుఁడు	91
212-433		కృష్ణవిలాసము	364
కుమారిలుఁడు 114-116-117-118-119-120		కృష్ణాధ్యక్షదయము	316-425
126 212-406-430		కృష్ణానందభట్టాచార్యుఁడు	88
కుమారీభూత దోధినత్వఁడు	85	కృష్ణాయనము	316
కురువి రామకవి	359	కృషిపద్ధతి	21
కురుపాంచాల దేశములు	63		
కురువంశము	57	కె.	
కులశేఖరుఁడు	312-405-416	కెచ్చపండితుఁడు	174
కువలయానందము	157-256-314		
కుశ కుముద్వృత్తియము	494	కే.	
కుసుమపురము	351		
కూచిమారతంత్రము	197	కేదారభట్టు	452
కూపికా సూర్యవ్రతాశము	168	కేరళచంద్రిక	176
కూర్పురగ్రామము	67	కేరళజ్యోతిషము	176
కూర్మపురాణము	28-72-78	కేరళదేశము	23-134-316-416
		కేరళచార్యుఁడు	176
కృ.		కేరళాభరణము	361
కృశాశ్వఁడు	7	కేరళులు	94
కృష్ణకవి	319-327-424	కేశవపండితుఁడు	176-288-441-446
కృష్ణకర్ణామృతము	344-383	కేశవభట్టు	363
కృష్ణగణకుఁడు	168	కేశవమిత్రుఁడు	127-254
కృష్ణచరితము	352	కేసరి నరసింహుఁడు	256
కృష్ణచంద్రుఁడు	326		
కృష్ణదాసుఁడు	345	కె.	
కృష్ణదేవుఁడు	116		
కృష్ణద్వైపాయనుఁడు 27-35-36-42-69-102		కైవల్యదీపిక	74
103-132			
కృష్ణపండితుఁడు	189-312	కొ.	
కృష్ణభవనామృతము	344		
కృష్ణభూషణము	339-438	కొక్కోకము	196
కృష్ణభూషణము	364	కొక్కోరవి	196
కృష్ణమాచార్యుఁడు 7-8-87-348-349		కొల్లాపురము	91
కృష్ణమిత్రపండితుఁడు	157-158		
కృష్ణమిత్రుఁడు	137-343-416	కో.	
కృష్ణయజ్ఞ	122	కోంకణము	169
కృష్ణరీలాకావ్యము	344	కోకిలసందేశము	326
కృష్ణరీలాశరంగిణి	344	కోటిఫలి	160
కృష్ణవిజయము	316	కోదండరామ స్వామి	7

కోరాడ రామచంద్రశాస్త్రి	328
కోల్ బ్రూక్	347
కోలాచలమల్లినాథుడు	359
కోలాదిపుడు	316
కోశాలు	422
కోసల	43-112
కోహల, కోహలుడు	13-14-18-257-258
కోఠీశత్రువు	83

కౌ.

కొటియ్యలు	82-180 181-182-183-184 192-274 376
కొండభట్టు	159-359
కొణసదంతండు	186
కొమారభృత్యకము	5
కొకాంది	154-296
క్షీరస్వామి	15
క్షేత్రరాజు	17
క్షేమేంద్రుడు	221

ఖ.

ఖండభాద్యవ్యాఖ్యానము	173
ఖండదేవుడు	123-125-126-127-258
ఖండనఖండభాద్యము	135-137
ఖండనఖండనము	277

గ.

గంగాదేవి	286
గంగాధరపండితుడు	168-288-304
గంగాధరభక్తికింకరుడు	134
గంగాధరమిత్రుడు	117
గంగానాథరూ, మహామహాపాద్యాయ	118 119
గంగారాముడు	17
గంజాంజిల్లా	122
గంగేశపండితుడు	127
గడిదపహ	400
గజపతిప్రతాపరుద్రదేవుడు	417
గణపతిదేవుడు	315

గజపతిశాస్త్రి మహామహాపాద్యాయ	179 182-184 294-332 369-376
గణితచూడామణి	169
గణిత తత్వచింతామణి	168
గణితరత్నమాల	449
గణితసారము	169
గణితాధ్యాయము	168
గణితామృతలహరి	168
గణితామృత సాగరీవ్యాఖ్య	168
గణితపండితుడు	168
గదాశంకరము	3
గదాధరభట్టాచార్యుడు	128
గద్యమణి	353
గద్యవిద్యాధరకవి	197
గయ	114
గయాశాసనము	113
గరుడపురాణము	72-77
గర్గమతము	21
గర్భోపనిషత్తు	10
గ్రహజ్ఞానము	169
గ్రహసారణి	169

గా.

గాంగరాజులు	442
గాంధర్వవేదము	2-8-10-201
గాంధర్వవేదసారము	14
గాణపత్యమతము	79
గాయత్రీరామాయణము	39
గార్లపాద లక్ష్మణాచార్యుడు	23

గీ.

గీతగోవిందము	270-343-344-345
గీతగోవిందము	345
గీర్వాణేంద్రదీక్షితుడు	422
గ్రీకులు	30-31-32

గు.

గుంటూరు	7
గుణచంద్రికు	369-370

గుణవినయగణి	354	గౌతముడు	103-104-107
గుణాభ్యుదయ	376-294-275-297	గౌతమభాష్యము	127
గుణపాలనప్రదోషి	429-435-436	గౌతమబుద్ధుడు	109-153-277
గురుశ్రుతి	151	గౌరవాదుడు	129
గూ.		గౌరమోహనుడు	336
		గౌరికాంతుడు	127
		గౌరిమాయూరమాహాత్మ్యము	362
గూఢార్థవర్ణిని	155	ఘ.	
గూఢార్థప్రకాశకము	165		
గూర్జరచేశము	255-276	ఘటకర్పదుడు	309-310-389
గే.		ఘనవృత్తము	328
		ఘనశ్యాముడు	348-358-361-422-424-425
గేఃపండితుడు	279-306-348	ఘోటకములు	190
గో.		జి.	
గోకులనాథుడు	342	జ్ఞానశ్రీ	114
గోజాదర్శనూరి	306	జ్ఞానరత్నావళి	141
గోజాదేవీ బల్లాలుడు	165	జ్ఞానేంద్రభిష	258
గోజికాపుత్రుడు	190		
గోదాపరిణయము	364	చ.	
గోనర్తీయుడు	190		
గోపాలగురుడు	56	చండకౌశికము	415
గోపాలభట్టు	234-117	చండపాలుడు	355-394
గోపాలరాజు	305	చందానురంజనము	422
గోపాలనమంద్రము	336	చంద్రకుడు	381-382
గోపేంద్రతిరుహర భూపాలుడు	230	చంద్రగిరి	286-308-314-361
గోరక్షనాథుడు	132	చంద్రగుప్తుడు	153-180-181-182
గోరూపస్వామి	325	చంద్రగోమి	162-163-432
గోవర్ధనుడు	127-324-332-343-380-398	చంద్రదత్తుడు	343-433
గోవర్ధనసుధి	128	చంద్రదూతము	326
గోవిందచరిత్ర	314	చంద్రమతి	291
గోవిందమంత్రి	314	చంద్రశేఖరవిలాసము	424
గోవిందదీక్షితుడు	17-207	చంద్రాలోకము	256
గోవిందరాజు	56	చంద్రిక	239-240
గోవిందలీలామృతము	344	చంపుకావ్యములు	354
గోవిందసూరి	67-421	చంపుభారతము	360
గోస్వామి	435	చంపూరామాయణము	356-359
గౌ.		చకోరసందేశము	325
		చక్రకవి	337-364
గౌడపాదుడు	130-134	చక్రపాణిదత్తు	448

చక్రవర్తిపండితుడు	58
చక్రవర్తిశరకోపాచార్యుడు	424
చతురకల్పినాథుడు	17
చతుర్వేదపృథ్వాదకస్వామి	167
చమత్కారచంద్రిక	344
చరకము	2
చరకసంహిత	3 5
చరకసుశ్రితములు	5
చరకుడు	2-4
చరణవ్యాసము	2-21 36

చా.

చాంద్రవ్యకరణము	148-162-225-432
చాణక్యనీతి	189
చాణక్యనీతిసారసంగ్రహము	186
చాణక్యుడు	180-181-183-192-291-300
చాపవంశము	167
చార్వాకము	100-109-145
చార్వాకుడు	91-106-107
చారిత్రవర్ణనలు	271-272-278
చారుచర్య	6
చారుదత్తము	223-371-371-375-376-385
	391

చాళుక్యప్రతాపచక్రవర్తి	17
చాళుక్యసోమదేవుడు	307

చి.

చింతామణి	111-150-151
చింతామణిపండితుడు	176-319
చింతాహరణచక్రవర్తి	324
చిక్కదేవరాజు	189
చిత్రబంధరామాణము	310
చిత్రమీమాంస	333
చిత్రలక్ష్మకరము	337
చిత్రప్రథ	160
చిదంబరరవి	306 360
చీనా	84-114-204

చు

చుఖలపండితుడు	143
చూడామణి	310

చూడామణిశేర?	176
-------------	-----

చె.

చెన్నపురి	237-248-326
చెన్నుభట్టు	127-128
చెరుకూరి వెంకటేశ్వరపండితుడు	310

చై.

చైతన్యచంద్రోదయము	417
చైతన్యుడు	417
చొక్కనాథుడు	424
చోరకవి	338
చోళరాజ్యము	222-312
చోళసూరి	165

చా.

చౌదాశివంతు	357-358
చౌహానుడు	412

ఛ.

ఛందశ్శాస్త్రము	449-450
ఛందోనిరుక్తి	450-451
ఛందోవిచిరి	451-221-229
ఛలితరామము	411

ఛా.

ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	2-10-20-55-104
ఛిత్తరాజుశాసనము	355

జ.

జంబూకవి	326
జంభదత్తుడు	302
జగదీశుడు	128
జగదీశతర్కాలంకారుడు	129
జగదేకమహేశ్వరుడు	17
జగద్ధరుడు	351

జగన్నాథము	133-138	జాతూకర్ణుడు	35
జగన్నాథపండితుడు	258	జాననె నవరత్నే పండితుడు	279
జగన్నాథపండితరాయలు	123	జానకిపరిణయము	423
బటి	53	జానకిహరణము	426
జడవృత్తము	337	జావాలి	54
జనమేజయుడు	30-36	జామదగ్గ్యరాముడు	7
జనార్దనమంత్రి	339	జావా	114
జహను	114	జ్వాలాముఖి	84
జయమోషణ	288		
జయచంద్రశాస్త్రి	402	జి	
జయశ్రీధర ధిక్షువు	140	జిజ్ఞాసాదర్పణతత్వమార్తాండము	364
జయదేవుడు 127-256-324-343-346-418		జిన	91
జయద్రథుడు	372-411	జినసేనుడు	327
జయనారాయణుడు	129	జినదత్తసూరి	42
జయమంగళ	214	జినవర్తనుడు	256
జయమంగళుడు	210-212	జినవిజయము	121-122
జయమంగళవ్యాఖ్య	193-195-207-212	జినేంద్రబుద్ధి	158-231-432
జయరథుడు	245-248-249-254-255	జినేంద్రబుద్ధిస్వామి	158
జయరాముడు	128	జీమాతవాహనుడు	302
జయసింహసూరి	127	జీవంధరచంపువు	355
జయసింహుడు	255 280-440-441	జీవదేవపుత్రస్థనింహుడు	155
జయాఖ్యసంహిత	87-91		
జయాదిత్యుడు	157-231	జై	
జయాపీఠుడు	227-232-238	జై నమతము	107-121-133-149
జర్మనీ	42-174-181-299-429	జై నవర్తమానస్తవము	152
జల్మణుడు	339-340	జై నసోమదేవుడు	355
జా		జైనులు	22-101-124
జాంగులీ	84	జైనేంద్రవ్యాకరణము	148-160
జాంబవతీపరిణయము	268-317	జైనోల్లాబదీను	280
జాకకోషిద	4	జైమిని	9-60-68-72-90-105-107-108
జాకోషి	42-219		116-123-126-249
జాజలి	4	జై మినిభారతము	60-67-102
జాతక కామదేనువు	176	జైమినియ్యాయమాలావిస్తరము	122
జాతక చంద్రిక	175	జైమినిసూత్రము	102-173
జాతక స్కంధము	175	జైమినియము	175
జాతక ముకుటావలీ పద్ధతి	176	జైయతుడు	156-251
జాతక సంహితాస్కంధము	173-174		
జాతకాభరణము	176	జొ	
జాతకార్ణవము	176	జొలీ	181
జాతవేదుడు	418		

జ్యోనరాజు	274-318
జ్యోతిరేశ్వరుడు	422
జ్యోతిర్విదాచరణము	175-275-393-431
జ్యోతిస్సాస్త్రము	163-166
జ్యోతిష్వరాచార్యుడు	197
జ్యోతిషదర్శనము	176
జౌపకాయనుడు	202-242

ట.

టర్కి	176
టిదెట్టు	84-403
టీకాసర్వస్వము	433
టుష్టిక	116

డ.

దమరకము	423
దే పండితుడు	433

త.

తంజావూరు	84-209-286-288-305-333
----------	------------------------

334-336-357-422-440-443-447

తండుదత్తలుడు	13
తంద్రమాదామచ	116
తంత్రప్రదీపము	158
తంత్రతత్వము	91-117
తంత్రరాజస్తోత్రము	87
తంత్రవార్తితము	116-117
తంత్రశాస్త్రము	4
తంత్రసారము	88
తంత్రాధిదానస్తోత్రము	87
తత్త్వగుణాదర్శనము	364
తత్త్వచంద్రప్రకాశము	158
తత్త్వచింతామణి	123
తత్త్వదీపిక	86
తత్త్వదీపిని	351
తత్త్వప్రకాశిక	140
తత్త్వబోధిని	158
తత్త్వముక్తాకలాపము	138
తత్త్వముక్తావళి	138

తత్త్వవిమర్శిని	158
తత్త్వసంగ్రహము	403
తత్త్వసంగ్రహరామాయణము	56
తత్త్వోద్యోతము	140
తపతీసంవరణము	405-418
తరల	249-256-438
తరుణవాచస్పతి	215-224
తర్కభాష	127
తర్కసంగ్రహము	128

తా.

తాంత్రికవిద్య	80
తాజ్మహలు	20
తాత్పర్యపరిపత్తి	127
రావనవత్సరాజము	386
తార	84
రాదాచంద్రుడు	310
తారదేవి	84-324
రాదానాథతర్కవాచస్పతి	449
రాళ్ళసాత ఆస్థమాచార్యుడు	435
ర్యాగరాజు	20

తి.

తిక్కన	58
తిజస్తసంగ్రహము	157
తిరుపతి	138
తిరుపతిరాయలు	8
తిరుమల తారాచార్యుడు	308
తిరుమలదేవరాయలు	361
తిరువామ్మూరు	335
తిరువేంకటాచార్యులు	435-436
తిరువెంగళసూరి	312
తిలకమంజరి	243-294-352
త్రిశికాతత్త్వవివరణము	143
త్రికాండము	429
త్రికాండచింతామణి	430-431-435
త్రికాండవివేకము	434
త్రికాండశేషము	436
త్రికాండి	429
త్రిపదీపిక	205-206

త్రిపాఠరుద్రముని	176	దండి	193-200-203-204-214-215
త్రిపురదాహడిమము	411-422		219-220-223-224-225-226
త్రిపురవిజయచంపువు	362		228-229-234-246-249-295
త్రిపురసుంచరీమాననికోపచార పూజా			347-370-404
స్తోత్రము	342	దండిభట్ట ఓశ్వనాథశాస్త్రి	159
త్రిలింగదేశము	20-287	దత్తకనూత్రము	197
త్రిలింగశేషము	429-436	దత్తకుడు	190
త్రిలోచనదాసుడు	161	దధిమథి	158
త్రిలోచనపండితుడు	137	దర్పదళనము	299
త్రిలోచనపాలుడు	355	దర్పనములు	100
త్రిలోచనుడు	427	దశకుమారకథాసారము	347
త్రివిక్రమభట్టు	351-354	దశకుమారచరిత్ర	193-223 224-270-347
త్రివిక్రమపండితుడు	140-318-319		348-352
త్రివేది	213-218-223-225-226	దశరూపకము	12-18-241-248-249-305
త్రిసూరీప్రకాశము	127		383-407-408-451
తు.		దక్షిణామూర్తినిఘంటువు	448
		ద్రవ్యముక్తావళి	448
తుండినకుడు	381	దా.	
తునిరాజా	332	దాదాబాయి	165
తుర్పునుపురము	381	దామోదరగుప్తము	235-299-300-332-390
తే.			392
తేజోకుడు	196	దామోదరనిర్దాంతి	171
తై.		దాహలిపురము	285
		ద్వారక	133
		ద్వాత్రింశద్వాళభంజిక	302
తై.		ది.	
తైత్తిరీయపురి	144	దిగంబరులు	113
తైత్తిరీయారణ్యకము	35-36-37	దిజ్ఞాగుడు	405-408-407
తైత్తిరీయోపనిషత్తు	28	దినకరభట్టియము	128
తైలోక్యమోహనగుహానియోగికవిత్తి	323	దినకరుడు	128
తా.		దిలీపుడు	273
తాతాతపమతతిలకము	117-119	దినాకరుడు	19
ద.		దీపతి	128
చందమామోత్సవము	189	దీపిక	56-138-196 205
చంద్యాచార్యుడు	216-451	దు.	
		దుర్గసింహుడు	161-440

దుర్గాదాసు	393-434
దుర్గాప్రసాద్	393
దుర్గాభక్తికరంగిణి	88
దుర్జటస్మృతి	434
దుర్జనముఖచపేటిక	75
దుర్జనముఖవచ్చపాదుక	75
దుర్బలాచార్య	157
దుర్బాకర్ణపూర్తి	134

దే.

దేవగిరి	17-76
దేవజనవిద్య	20-55
దేవదాసు	304
దేవనందిముని	160
దేవయ్యార్జునుడు	317
దేవసేనుడు	292
దేవావతరణము	318
దేవిభాగవతము	70-75-77
దేవిరహస్యతంత్రము	90
దేవీతత్వము	239-307
దేవీతత్వవ్యాఖ్య	307
దేవులపల్లి నరసింహశాస్త్రి	328
దేవులపల్లి రామసూరి	360
దేశీనామమాల	441
దైవజ్ఞపల్లభ	174
దైవజ్ఞవిలాసము	164-171
దైవజ్ఞసూర్య పండితుడు	308 309
దైవవతకావ్యములు	343
దైవ్యతము	145
దైవ్యతపేదాంతభాష్యటీక	140
దైవాయనుడు	28-34

దో.

ద్రోణపర్వము	27
ద్రోణాచార్యుడు	63

దౌ.

దౌలతాబాదు	17
ద్రౌపదీపరిణయము	364-423

ధనంజయుడు	248-260-261 262 295
	305-390-407-440-459

ధ.

ధనంజయవిజయము	421
ధనపాలకవి	294
ధనపాలుడు	354-399
ధనికుడు	248-383-407-408-411
ధనుర్వేదము	2-6 ?
ధనుర్విద్యావిలాసము	8
ధనేశపండితుడు	76
ధన్యకుమారచరితము	291
ధన్యకుమారుడు	292
ధన్వంతరి	431-432
ధరణీసేనుడు	443
ధరసేనుడు	209-212-213
ధర్మశ్రితి	109-114-116-204
ధర్మదాసు	335
ధర్మమీమాంస	116
ధర్మరాజపండితుడు	363
ధర్మవిజయచంపుపు	288
ధర్మశర్మ	292
ధర్మసంగ్రహము	129
ధర్మసూరి	266
ధర్మోత్తమ	242
ధవళచంద్రరాజు	300
ధ్వన్యాలోకము	204-239-264-395-408
ధ్వన్యాలోకవ్యాఖ్య	370
ధ్వనికారిక	234-239-240
ధ్వనిమతము	240-246
ధాతుకల్పతంత్రము	90
ధాతుపాఠవృత్తి	157
ధాతుపారాయణము	157
ధాతువృత్తి	159
ధాతూదాదిపిట్టపాఠలింగముశాసనము	158
ధారానగరము	21-160-293-357-451
ధావకుడు	369-392-393
ఘండిరాజు	176
ఘోరవిటసంవాదము	385
ఘోరియాకవిరాజు	323

ద్రువరాజు 415
ధృవనేనుఁడు 213

స.

సంజుండబుధుఁడు 187
సందభూపాలుఁడు 304
సంది 2-15-190
సందికేశ్వరభరతము 15
సందికేశ్వరుఁడు 13 202-242 302
సందిచంద్రుఁడు 413
సందిస్వాములు 203
సకుల ?
సకులీకుఁడు 131
సఖకుట్టకుఁడు 14
సన్నయభట్టు 58-60-61
సమిసాధువు 232-234-267
సయప్రకాశము 189
సరకాసురవిజయము 318
సరకాసుర వ్యాయోగము 421
సరసింహకవి 364
సరసింహదేవుఁడు 286
సరసింహపండితుఁడు 128
సరసింహయ్యంగారు 221-224-225
సరసింహాచార్యులు 224
సరహరిభట్టు 21
సరహరి 274
సరాభరణము 336
సరేంద్రుఁడు 210
సర్పద 223
సర్పదామాహాత్యము 72
సలంద 121-403
సలచంపువు 355
సలచంపూవ్యాఖ్య 394
సలాభ్యదయము 304-316 325-330
సలొదయము 312
సల్లపీఠీకులు 288
సల్లాబుధుఁడు 422
సప్రగ్రహకోశము 449
సవద్విషము 90
సవరత్నమాల 274
సవసాహసాంకచరితము 283-284-285

సక్షత్రకోశము 449

నా.

నాగ 4
నాగవాఙ్మయఁడు 336
నాగానందము 337-384-385-386-387-393
నాగాద్దునుఁడు 420
నాగేళభట్టు 197
నాగేళవైద్యనాథుఁడు 158-156-157-259
నాగేశ్వరయజ్ఞ 159
నాగోజీభట్టు 359
నాటకమీమాంస 132
నాట్యకలానిధి 253
నాట్యచూడామణి 18
నాట్యదర్శణము 18
నాట్యవేదము 369
నాట్యశాస్త్రము 10-13-14-19
నాట్యశాస్త్రము 14-18-200-201-220-244
నాట్యలక్షణరత్నకోశము 370-377
నాట్యలక్షణరత్నకోశము 370
నాథమునివిజయచంపువు 370
నాన్యదేవుఁడు 291
నానాజీ 17
నానాజీ 334
నానార్థారవసంక్షేపము 441
నానార్థరత్నమాల 443-444
నానార్థశక్తిరత్నము 438
నానార్థసంగ్రహము 440
నామమాల 229-233-429-440
నామమాలిక 444
నామలింగానుశాసనము 148-431 to 433 436
నారదుఁడు 9-13-17-72
నారదీయము 71-72-196
నారాయణుఁడు 359
నారాయణతీర్థులు 3 '4-56
నారాయణపండితుఁడు 143-171-272-301
నారాయణసంక్షేపము 358-319
నారాయణవిద్యావిన్ోదుఁడు 435
నారాయణశర్మ 434
నారాయణశాస్త్రీ 390
నారాయణశేషుఁడు 155

నారాయణసూరి	424
నాస్తికమతము	121
నాస్తికులు	80
న్యాయకణిక	122
న్యాయకుసుమాంబులి	128
న్యాయతత్త్వాలోకము	127
న్యాయదర్శనము	107
న్యాయభాష్యము	127-191
న్యాయభాస్కరము	148
న్యాయదోధిని	128
న్యాయబిందువు	112-148
న్యాయవార్తిక రాతస్వరీటీక	136
న్యాయనర్వన్యము	451
న్యాయసూచీనిబంధము	136
న్యాయసిద్ధాంతము	138
న్యాయము	149-225-230
న్యాయోద్వేగము	158

ని.

నిగమాన్తాచార్యచరితము	290
నిఘంటువులు	428
నిర్ణయసాగరము	209
నిర్మలకృష్ణాష్టము	134
నిర్మలకృష్ణుడు	134
నిర్మలాచార్యుడు	140
నీతికల్పతరువు	299
నీతికావ్యములు	340
నీతిప్రకాశిక	187
నీతివాక్యామృతము	187
నీతిశతకము	299-342-343
నీలకంఠభట్టు, కుందోద్వేగము	21
నీలకంఠదీక్షితులు	315-335-398-422-425
	435
నీలకంఠపండితుడు	67-128-175
నీలకంఠమిత్రుడు	448
నీలకంఠవిజయము	315-361
నీలకంఠుడు	128
నీలకంఠీయము	67
నీలముని	280

న్య.

న్యగమహారాజు	136
న్యత్రతాం లక్షణము	18
న్యత్రతాలకపూర్ణము	423
న్యసింహకవి	326-418
న్యసింహగణకుడు	165
న్యసింహచంద్రుడు	362
న్యసింహదైవజ్ఞుడు	168
న్యసింహాచార్యులు	224
న్యసింహమాత్యుడు	362
నేపాలము	280
నేమిదూత	328
నైయాయకులు	114
నైయాయకము	145
నైషధము	270-277
నైషధానందము	415
నైషధర్మసిద్ధి	135
నౌక	266

ప.

పంచతంత్రము	184-235-270-299-300
పంచవరక్షేత్రము	2
పంచపాదిక	134
పంచబాణవిజయము	422
పంచవటి	45
పంచశతీ	344
పంచశిఖుడు	384
పంచస్తవి	342
పంచసాయకము	197
పంచార్థవాష్యము	141
పంచీకరణము	134
పంజాబు	30
పండితరాజుబగ్నాధుడు, పండితరాయలు	159-230-264-265 266-293-333-336-414
పండితభాష్యాచార్యుడు	153
పండితవల్లభదేవుడు	293
పండితనర్వన్యము	424
పట్టాభిరాముడు	128

పతంజలి	12-32-101-106-109-131-144
	150-151-152-205-208-214
	266-289-318-349-426
పరాశర	361
పదచంద్రిక	348-434
పదదీపిక	348
పదమంజరి	158-446
పదమణిమంజరి	448
పదయోజనము	358
పదాంగదూత	327
పదార్థకౌముది	434
పదార్థధర్మసంగ్రహము	129
పద్యగుప్తుడు	283
పద్యనంది	111
పద్యనాథగణకుడు	171
పద్యనాథదత్తుడు	442
పద్యనాథమిత్రుడు	121
పద్యపాదాచార్యుడు	134
పద్యప్రావృతకము	385
పద్యపురాణము	72-78-81-120-379-380
పద్యమిహిరుడు	280
పద్యనాథుడు	175
పద్యకావ్యములు	270
పద్యమాదామణి	279
పరమలఘుమంజూష	157
పరమాగమసారము	112
పరమాదీశ్వరుడు	166
పరమార్థసారము	229
పరమార్థసారసంగ్రహము	144
పరవస్తురంగాచార్యులు	449
పరశురామ కల్పసూత్రము	87
పర్వతరాజు	82
పరశురాముడు	87
పరాశరసంహిత	87
పరాశరుడు	28-35-102-166-177-184-172
	300
పర్యాయముక్తావళి	448
పర్యాయరత్నమాల	448
పర్యాయార్థవము	448
పరితోషమిశ్శురుడు	116
పరిమళకాళిదాసు	289

పరిమళము	134
పవనచూత	324
పహ్లావులు	30-32-325
పృకాశిక (టీక)	272-128-196
ప్రకాశానందుడు	135
ప్రక్రియాంబనము	156
ప్రక్రియాకౌముది	157
ప్రక్రియాసంగ్రహము	149
ప్రచేతాయసుడు	202
ప్రతాపరుద్రుడు	257
ప్రతాపరుద్రుడు	425
ప్రతాపసింహుడు	333-334-424
ప్రతిజ్ఞాయాగంధరాయణము	167-370-371
	374-382
ప్రతిపదపంచికావ్యాఖ్య	184
ప్రతిమానాటకము	51-373-377
ప్రతిష్ఠానపురము	303
ప్రశ్రీహారేందురాజు	228-239 263
ప్రత్యస్తత్వచింతామణి	135
ప్రత్యభిజ్ఞావిమర్శిని	240
ప్రత్యభిజ్ఞురనేశ్వరము	145
ప్రదీపటీక	156
ప్రదీపవివరణము	156
ప్రదీపము	155
ప్రదీపోద్ఘోషము	155-156
ప్రద్యుమ్నానందనాటకము	428
ప్రద్యుమ్నుడు	426
ప్రద్యుమ్నోత్తరచరితము	314
ప్రపంచసారతంత్రము	87
ప్రపంచమిత్యాత్మానుమానఖండనము	140
ప్రబంధచింతామణి	327
ప్రబోధచంద్రోదయము	137-343-417
ప్రభంజనగురుచరితము	292
ప్రభంబనుడు	292
ప్రభ (టీక)	128
ప్రభాకరుడు	117-118-119-120-123-282
ప్రబుద్ధరహితీయము	426
ప్రమాచంద్రికుడు	111
ప్రయోగనరణి	157
ప్రవరనేనుడు	292-350
ప్రళస్తపాదుడు	129

ప్రశ్నానము	175
ప్రశ్నలక్షణము	175
ప్రశ్నవిషయము	175
ప్రశ్నశాస్త్రము	175
ప్రశ్నార్థవస్థము	175
ప్రశ్నోత్తరమాల	274
ప్రశ్నన్నరాఘవము	418-420
ప్రశ్నన్నరామాయణము	317
ప్రసాదము	158

పా.

పాంచరాత్రము	81-82-88-89
పాంచరాత్రమహోపనిషత్తు	88
పాంచరాత్రినందీత	88
పాంచాలదేశము	2
పాంచాలరాజులు	64
పాంచాలుఁడు	191
పాండవనందము	411
పాండురంగకవి	289
పాటలీపుత్రము	154-175-296-297

పాణిని	411-31-32-33-37-89-100-106-107
	109-150-153-226 234-267-283-289-296
	366-376-428-436-444

పాణినిహిత్రములు	12-110-230-432
పాణినియదర్శనము	144
పాణినియము	33-145-148-150-151-162
	154-157-160-162-204-428-432

పాణినియులు	100
పాతంజలము	154

పారాశరవిజయము	234-267-288
--------------	-------------

పాదతాడితము	382
------------	-----

పాదుకాసహస్రము	343
---------------	-----

పాద్యసంహిత	88-89-90-81-82
------------	----------------

పారదారికము	190-193
------------	---------

పారశీరులు	32-33
-----------	-------

పారాశర్యుఁడు	36-103-106
--------------	------------

పారాశరీహార	177
------------	-----

పారాశరీయము	175
------------	-----

పారాశర్యవ్యాసుఁడు	27-35-36
-------------------	----------

పారాశర్యోపపురాణము	39-55-70
-------------------	----------

పారిజాతాపహరణము	319-321
పార్థవిజయము	427
పార్థసారథిమిత్రుఁడు	116-120-122
పార్వతీజననము	272
పార్వతీపరిణయ నాటకము	419
పార్వతీపరమేశ్వర పరిణయము	272
పార్వతీరుక్మిణీయము	367
పార్వ్యదేవుఁడు	15-17-18
పార్వ్యనాథుఁడు	111-327
పార్వ్యభక్తదయము	327
పాశుపతము	115
పాశుపతము	145-148
పాషండులు	39
ప్రాజ్యభట్టు	280
ప్రాణనారాయణరాజు	333
ప్రాణభరణకావ్యము	333
ప్రాతిశాఖ్యము	151
ప్రాధాకరమతము	116
ప్రాసభారతము	270

పి.

పింగళుఁడు	450-234
పింగళచ్చందస్సు	451-452-435-450-449
పింగళ నాగుఁడు	450
పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి	328
పిఠనుఁడు	186
పీతాంబర	56
ప్రియదర్శిక	337-385-386-389

పు.

పుండరీకుఁడు	139
పుణ్యరాజు	206
పుణ్యనందయోగి	98
పురాణములు	2-27-73-57-70
పురాణముల పట్టిక	70
పురుషపురము	272
పురుషార్థదశకము	206
పురుషోత్తమదేవుఁడు	417-429-430-436
పుష్పదంతుఁడు	295-346
పుష్పదాణవిలాసము	274-337-385

పుష్పమిత్రుడు	182
పుష్పమిత్రుడు	372-378
పూనా	16
పూర్వమీమాంస	101-107-108-116-127-137
పూర్వపురుషార్థచంద్రోదయము	418
పూర్వ సరస్వతి	424
పూర్వానందుడు	136
పూర్వానది	134

పె

పెదకోమటీంద్రుడు	287-330
పెద్దనాచార్యుడు	23
పెద్దిభట్టు	359-339
పేటర్సన్	329
పేథక్	219-224
ప్రోలయవేముడు	287
పోరాణిక కావ్యములు	304
పోలిశరోమకము	168
పోష్కర సంహిత	88
ప్రాథమనోరమ	158
పిరంగి పురశాసనము	331

బి.

బిర్సెల్	224-445
బిరోడానంస్తానము	22-86-87-189-326-421
	443
బలభద్రపండితుడు	165-171
బల్లాల పండితుడు	169
బల్లాల నేనుడు	204-296
బహురూపమిత్రుడు	12

బా.

బాణభట్టు	282-355-358
బాణుడు	239-282-348-349-350
	373-393-394-395
బాదరాయణుడు	100-101-102-107-108
	132-200
బాద్రవ్యుడు	190-191
బార్సెట్	224

బార్హస్పత్యము	179
బాలకాండ	55-38 39-40-42
బాలక్రీడ	179-180-181-165-166
బాలచరితము	379-374-224-370-375-376
	377
బాలప్రబోధిక	435-436
బాలభాగవతము	360
బాలభారతము	413-413-315
బాలబోధ	156
బాలబోధిని	134-314-435-445
బాలమనోరమ	158
బాలరామాయణము	401-413-424-414
బాలవలభిభుజంగుడు	119
బాలవృత్తప్రతికారిణి	312
బాహుదంతిపుత్రుడు	176

బి.

బిందురాజు	17
బిల్వణచరితము	338
బిల్వణుడు	285-412
బీజగణితము	168
బీజవ్యాకరణము	89
బీజపూర్	299-265
బుధ స్వామి	299
బుద్ధగయ	164
బుద్ధ ఘోషుడు	114-279
బుద్ధచరితము	277-278-374
బుద్ధముని	99
బుద్ధరూపజనార్దనుడు	84
బుద్ధివిలాసిని	168
బుద్ధూరు	129-143
బృందావనము	285
బృహజ్ఞాతకము	173-174-175
బృహట్టిక	116
బృహత్కథ	223-234-270-294-295-299
	298-299-300-374
బృహత్సూత్రము	388-302
బృహత్సంహిత	172-173-178
బృహతి	117-253
బృహద్దర్శ పురాణము	71-75
బృహదారణ్యకము	36-110

బృహద్రేణి	15-16
బృహద్రహ్మ సంహిత	87
బృహన్మనసము	176
బృహస్పతి	106-140-178-179-180-181
	190-300-434
బృహస్పతి మిశ్రుడు	272

బె.

బెంగుళూరు	224
బెల్గాము	7
బైబిలు	301
బొంబాయి	74-422
బోధాయనుడు	109
బోధిచి త్తవివరణము	114
బోధినత్యసిటకావతంసము	85
బోధినత్యులు	83
బొద్దుము	145
బొద్దతాంత్రిక గ్రంథములు	83
బొద్దనయము	114
బొద్దపండితుడు	159
బొద్దమతము	54-83-113-121-134
బొద్దమతవిద్యాపీఠము	120
బొద్దాలయము	54
బ్రహ్మతైవర్తము	72-78
బ్రహ్మగుప్తుడు	167-168
బ్రహ్మశ త్త్వసమీక్షాస్వాయతదిక	136
బ్రహ్మదత్త —	203
బ్రహ్మపురాణము	78
బ్రహ్మమీమాంస	108
బ్రహ్మవిద్యాభ్యుతి	56
బ్రహ్మవిద్యా భరణము	134
బ్రహ్మచైవర్త —	71-78
బ్రహ్మచైవర్త పురాణము	4
బ్రహ్మసూత్రపదియోజనము	134
బ్రహ్మసూత్రభాష్యము	133-135-140
బ్రహ్మసూత్రములు	103-110-134-138-252
బ్రహ్మసూత్రప్రవృత్తి	1
బ్రహ్మసిద్ధాంతము	167-169
బ్రహ్మండపురాణము	81-78-89-55-70-73
బ్రహ్మనందనరస్వతి	134-156
బ్రహ్మమృతవర్షిణి	134

బ్రహ్మోత్తర ఖండము	81
బ్రాహ్మణములు	2-4-6-35-69-199
బ్రాహ్మణసర్వస్వము	451

భ.

భర్తృమూల	343
భక్తవల్లభాచార్యులు	345
భగవంతురాయము	359
భగవతీపంచాంగచంద్రము	89
భగవద్గీత	62-65-138
భటదీపిక	166
భటప్రకాశము	166
భట్టకల్లూరు	142-242
భట్టచూరిలిస్సామి	116
భట్టాచార్యులు	242 267
భట్టనాయకమఠము	244-264
భట్టనాయకపండి	240-245
భట్టనారాయణకవి	393-395-406-416-451
భట్టపాడురు	380 381
భట్టభవదేవులు	117-119
భట్టవాయిరు	239-392-419
భట్టభాగ్యురు	124-125
భట్టమాపారురు	18
భట్టజయరాములు	175
భట్టవామనురు	273-325
భట్టశివస్వామి	285
భట్టస్వామి	182
భట్టసోమేశ్వరులు	117
భట్టాచార్యులు	87-88
భట్టి	205-212-213-300
భట్టిరావ్యము	214-215-218-219-220-270
భట్టిమహాకవి	206
భట్టోజిదీక్షితులు	75-157-158-258-327-434
భట్టోత్పలులు	173-174-178
భద్రచూరిచరితము	292
భద్రయానము	82
భరతఖండము	16-19-23-53-58-68-68-77
	80-87-114-176
భరతనాట్యశాస్త్రదీపిక	240
భరతనాట్యశాస్త్రము	18-200-245-285-425
భరతపండితులు	201

భరతముని	200-11-12-259-260	భరతము	2-26-27-29-30-31-32-34-35
భరతాచార్యుడు	200-215-219		36-37-39-58-60-62-63-84-89
భరతార్జవము	15-18-19		179-186-270-290-324-104 379
భరతార్జవంధిక	18	భరతవంశకావ్యము	348-354-356
భరతుడు భరరాచార్యుడు	12-13-14-16-17	భరద్వాజసంహిత	87
	19-201-202-215-220-222-234-234	భరద్వాజుడు	148-178-179
	239-242-244-263-265-347-379-380	భరవి	214-274-275-276-313
భరతసేనుడు	272-434	భర్గవమహాపాఠ్యము	85
భరద్వాజుడు	3-4-24-316	భర్గవుడు	27
భర్తృమేందుడు	283-414	భావప్రకాశవము	35-10-19-260 370-406
భర్తృహరి	123-154-205-209-212-213 214	భావదర్పణము	365
	234-299-331-342-343	భావదీపము	67
భవదత్త పండితుడు	289	భావార్థదీపిక	344
భవనాధమిత్రుడు	129	భావరస్వజ్ఞుడు	127
భవభూతి	37-197-213-239-249-294-322	భానుడు	51-54-70-183-184-193-200-369
	350-352-388-393-267-395-		224-294-298-309-310-350-371
	397-403-411-400-404-405-		372-374-370-375 to 379-382
	413-416-420		to 384-385-386-411-387-389
భవానందుడు	128		to 392-402-409-420-424
భవిష్యత్పురాణము	24-71-78	భానునినాటకములపట్టిక	369
భవిష్యపురాణము	78	భాస్కరనరసింహశాస్త్రి	195
భవేశుడు	189	భాస్కరపండితుడు	17-159
భ్రమరదూతము	327	భాస్కరభట్టు	123
భాగవతము	60-71-72-75-76-77-80-81-92	భాస్కరాచార్యుడు	167 to 170
	96-247	భాస్కరవిమధుడు	444
భాగవతప్రకాశము	77	భాస్కరీకరణము	170
భాగవతసందర్శము	77	భాషావృత్తి	439
భాగవరామృతము	77	భాష్యమాక్తి	129
భాగవతులహరిశాస్త్రి	160	భిషగ్వైరకేశవుడు	76
భాగురి	428-429-430	భిక్షునకావ్యము	319
భానుదత్తుడు	256-346	భీమఖండము	78
భానుచంద్రగణి	446	భీమసేనపండితుడు	156
భానుదీక్షితులు	435	భీమగుప్తరాజు	307
భానుదీక్షితులు	158-439	భీమేశ్వరభట్టు	258
భామతి	134-137	భూతభైరవ	87
భామహుడు	204-205-210-215-216-217-	భూధరుడు	165
	218-220-224-225-229-230-	భూపతిరాజు	206
	231-234-239-270-246-254-	భూమిదేవి	316
	264-294-322-350-376-377-	భూషణభట్టు	350
	378-407	భూషణము	349
భామినీవిలాసము	259-333	భూషణసారము	159

ధృంగసంశేషము	326
ధృగుమహరి	71
ధృగుసంహిత	177
ధృమరథి	269
ధృమీపరిణయము	424
ధృష్టిపరిణయచంపువు	36
ధృరవమిశ్ర	157
ధృరవుడు	189
భోజచంపువు	357-358
భోజచరిత్రము	291
భోజరాజు 6-17-22-132-140-156-159-248	
249-262-302-354-356-357-370	
406-423-433-445	
భోసలవంశము	288-333
భోసలవంశావళి	288
భోసలకాహరాజు	424
భోసలీయము	288

మ.

మంఘడు	254-255-341-439
మంగోలియా	114
మంజుకేశి	13
మంజులాచార్యుడు	171
మంజుశ్రీ	86
మంజూష	128-157
మండనమిత్రుడు	122-136-442
మండనుడు	23
మండికల్లు రామశాస్త్రి	328
మందర	216
మందసార	214
మగధరాజ్యము	187
మణిమండపము	79
మణిమండీర	56
మణిమేఖల	56
మతంగముని	15-16-17
మత్తమీలానము	393-943
మత్స్యపురాణము	78-77-74-71-72-73
మత్స్యసూక్తంత్రము	451
మదనపాలనిఘంటువు	448
మదరాసు	17-406
మధుర	111-170-285
మధురనుష్ఠాశాస్త్రి	364

మధురాంతకుడు	128
మధురావిజయము	286
మధురేశవిద్యాలంకారము	435
మధుసూదనమిత్రుడు	419
మధుసూదనసరస్వతి	135-342
మధుసూదనుడు	450-332-420
మద్రకన్యాపరిణయము	280
మధ్యకొముది	159
మధ్యమణిక	116
మధ్యతంత్రముఖమర్తనము	140
మధ్యముఖభంగము	140
మధ్యవిజయము	290
మధ్యవిధ్వంసనము	140
మహ్యచార్యుడు	139
మధ్యమనోరమ	159
మనువు	34-300-179
మనుస్మృతి	33-34-35-37-38
మనోరంజనము	169
మనోరథగుప్తుడు	143
మనోరథుడు	232-237-238
మనోరమ	13
మనోరమాచమర్తనము	159
మమ్మటకావ్యప్రకాశవ్యాఖ్య	156
మమ్మటుడు	230-246-250-251-252
	253-256-259-259-260
	261-262-265-273-330-392
మయమతము	21-23
మయూఖము	128
మయూరకవి	342
మరీచివ్యాఖ్య	169
మలయాలదేశము	304
మల్లటూరి	252-253
మల్లమూల	287
మల్లికామారతము	326-424
మల్లినాథసూరి	129-160-188-196-224
	249-257-272-275-274
	312-321-380-369-435-442
మల్లుభట్టు	448
మహాదేవరత్న	176
మహాదేవుడు	326-359-424
మహాదీనక్రమోదారతంత్రము	84

మిరాత్తరి	168
మిత్రలాభము	300
మిదిలాపురము	17-41-385
మీననాథుఁడు	197
మీనరాజజాతకము	172
మీనరాజయవనాచార్యుఁడు	172
మీనాక్షికల్యాణము	364
మీమాంసాభాష్యము	121
మీమాంసావరిధాష	122
మీమాంసామతము	120
మీమాంసాన్యాయప్రకాశము	122
మీవాడు	17

ము.

ముంజమహిపాలుఁడు	248-294-390-407-451
ముక్తాకణకవి	143
ముక్తాపలప్రకరణము	77
ముక్తాపీఠుఁడు	206
ముక్తావళి	305-128
ముకుందముని	135
ముకుటతాడితకము	393-394
ముకులకపండితుఁడు	228
ముకుళపండితుఁడు	230 241
ముకుళభట్టు	243
ముగ్ధబోధిని	206-209-212 213-434
ముగ్ధోపదేశము	340
ముద్బాధాను	451
ముజుందారు	214
ముద్రారాక్షసము	407-408-420
మమ్మటిరాజాశాసనము	355
మూరచి	53
మూరారి	418-409-411-412
మూరారిమిత్రుఁడు	136
మూహూర్తచర్చణము	175
మూహూర్తదీపికము	175
మూకపండితుఁడు	343
మృగాంకదత్తుఁడు	284
మృచ్ఛికరటిరము	223-224-229-234-375-385
	376 383 384-420-425
మృతసంతివిని	438-450-451
మృత్యుంజయకవి	314

మే.

మేగ్గోసలపండితుఁడు	31 393
మేఘమాత	231 234-322-325-327
మేఘదౌత్యము	328
మేఘప్రతిసందేశము	328
మేఘవిజయకవి	327
మేఘసందేశము	229-270 273-278-323-326
	327-380
మేదసాచపురము	23
మేధావి	216-226 234
మేదిసీకరుఁడు	442
మేదిసీకోశము	442
మేదిసీపురము	121
మేరుతుంగకవి	327
మైత్రేయరక్షితుఁడు	158
మైథిల —	191-312
మైనూరు	112-137
మోనియరుచిలియమ్	454
మోక్షగుండం అక్కయనూరి	360
మోసర్పప్రద్రపాణి	158
మోర్యులు	192-193

య.

యంబెరుమానాచు	138
యజుర్వేదము	2-13-60-83-163 348
యదునాథచరిత్రము	314
యదువంశము	74
యదురథారతము	310
యదుకరత్నాదరము	310
యమలాష్టక తంత్రము	10
యమరాజ	4
యయాతిచరిత్రము	424
యల్లయార్జును	165-166-171
యవద్భిషము	32
యవసహకార	172
యవసులు	31-32
యవనేశ్వరుని	172
యశస్వితిరచంపుపు	355-395
యశోధరచరిత్రము	291

యశోధరరాజు	188
యశోధరుడు	195-291-292
యశోవర్మ	234-400-395
యక్షవర్మ	111-149-151-151
యక్షసందేశము	330
యజ్ఞనారాయణపండితుడు	311
యజ్ఞనారాయణయజ్ఞ	175
యాదవచంద్రవిద్యారత్నకవి	326
యాదవప్రకాశ —	191
యాదవప్రకాశుడు	438
యాదవాఘ్యదయము	314-304
యాదవపంశము	17
యామలాష్టకతంత్రము	10
యాస్కరుడు	200-428
యాష్టికుడు	17
యాజ్ఞవల్క్యసంహిత	189
యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి	179-180
యుధిష్ఠిరవిజయము	312
యోగయాత్ర	174
యోగవాసిష్ఠము	135
యోగాచారాలు	83
యోగాధికారము	197
యోగానందము	422

ర.

రంగనాథగణకుడు	169
రంగనాథుడు	50-134-169-165
రంగరాజు	276
రంగాచార్యులు	58-224-279-326-435
రక్తింగోమి	225
రఘుచేవుడు	128
రఘునాథపండితుడు	446
రఘునాథచరితము	1304-317
రఘునాథతార్కికశిరోమణి	128
రఘునాథదాసు	325
రఘునాథదీక్షితుడు	308
రఘునాథనాయకుడు	286-283
రఘునాథభూవుడు	15
రఘునాథరాయుడు	17
రఘునాథాభ్యుదయము	286
రఘునాథుడు	158-317

రఘువంశము	51-229-267-269-270-271-278-280-304-312-354-425-429
రణవిహారేష్వరు	289
రతిమంజరి	418
రతిరత్నప్రదీపిక	197
రతిరహస్యము	196
రత్నకోశము	430
రత్నఖేట్రనివాసదీక్షితుడు	361-117
రత్నవర్ణ	134-266
రత్నసేనవంశముత్తావళి	289
రత్నాకర	158-412
రత్నాకరపండితుడు	307
రత్నావళము	249
రత్నావళి	234-295-352-370-386-865-386-393-418
రత్నార్ణవ —	158
రమలశాస్త్రము	176
రమలతంత్రము	176
రమలప్రశ్నసంగ్రహము	176
రమలేందుప్రకాశ —	176
రమేశదత్త	393
రమేశమోహనదాసు	391
రవినర్మదు	291
రవివర్మ	314 326
రసగంగాధరము	258-259-260-264
రసమంజరి	256
రసతరంగిణి	234-256
రసనిర్వచనము	246
రసాధికారికము	202
రసికజీవనము	400
రసికరంజనము	270-338
రహస్యత్రయసారము	138

రా.

రాగవర్ణనిరూపణము	16
రాగసాగరము	9 16
రాఘవచరితము	304-305
రాఘవపండితుడు	316-339
రాఘవపాండవీయము	305. 306-308
రాఘవభట్టు	127
రాఘవపాండవయాదవీయము	306

రాఘవాదవీయము	308	రాధాసుధానిధి	344
రాఘవాచార్యుడు	360	రామకృష్ణగణపండు	163
రాఘవుడు	359	రామకృష్ణదేవుడు	169
రాఘవేంద్రాచార్య	157	రామకృష్ణవిరోధకావ్యము	308
రాచవేమభూవుడు	332	రామగోపాలుడు	326
రామూరు	7	రామచంద్రకవి	370-369-424-425
రాజచూడామణి	127	రామచంద్రదీక్షితుడు	362
రాజచూడామణిదీక్షితులు	317-358-424	రామచంద్రలుచేంద్రుడు	196
రాజతరంగిణి	22-153-166 227-228-231	రామచంద్రాచార్యులు	153
	244-246-270-280-281-282	రామచంద్రుడు	76
	285-381-390-395-400	రామచంద్రోదయము	304-365
రాజనాథకవి	285-286-360	రామచరితము	32-394
రాజమూర్తాండము	132	రామదేవవందితుడు	143
రాజమిత్రము	226	రామనాథశాస్త్రి	402
రాజవల్లభమండనము	23	రామపందితుడు	176
రాజవ్యవహారకోశము	446	రామభద్రదీక్షితులు	239-423-425
రాజశేఖరుడు	202-239-242 243 256	రామభద్రుడు	360
	267-268-305-306-313	రామభద్రాంబ	286
	369-370-374-390-392	రామభూపాలుడు	157
	393-401-412-414-415	రామరాజభూషణుడు	361
	424-425-426-433	రామవర్మ	335
రాజానరత్నింకుడు	226	రామశర్మ	216-226-443
రాజానకమంథికుడు	318	రామానందనరస్యతి	132-134
రాజానకయోగరాజు	144	రామానుజాచార్యులు	89-109-122-137-291
రాజానకరామకంఠుడు	143		310-316 318-417-438
రాజానకరాముడు	143	రామానుజీయము	56-101-136-137-145-148
రాజానకరుయ్యకుడు	251-253-262	రామానుజీయవ్యాఖ్య	56
రాజానకక్షేమరాజపందితుడు	144	రామానుజుడు	132
రాజానకాభినవగుప్తుడు	143	రామాభ్యుదయము	395
రాజానకుడు	238	రామాయణము	2-7-10-23-24-25-30
రాజానకోత్పలదేవుడు	143		31-32-33-34-35-36
రాజారామచరితము	288		37-39-41-51-53-54
రాజారామశాస్త్రి	395		56-67 68-69 80-108
రాజావళి	279		178-200-270-271-281
రాజేంద్రకర్ణపూరము	332		295-304-319-322-373
రాజేంద్రలాల్ మిత్ర	174-175	రామాయణభారతములకాలము	30
రాజ్యవర్ధనుడు	232	రామాయణమహాభారతములు	24-77
రానాయని	9	రామాయణవిశ్లేషములు	50
రాణారాజులు	303	రామాయణాన్వయము	56
రాధాప్రసాదము	344	రామాయణాశ్రయము	446-429-431
రాధావినోదము	344	రామాయణశర్మ	17

రామాయణమండనము	74
రామిలుడు	388
రాశికోశము	449
రాష్ట్రకూటవంశము	417
రాహులు	225-17
రాక్షసకావ్యము	274

రీ.

రీతినిర్ణయము	202
--------------	-----

రు.

రుక్మిణీకల్యాణము	317
రుక్మిణీపరిణయము	318-424
రుక్మిణీహరణము	423
రుక్మిణీహరణోత్సవము	422
రుచివత్తులు	128
రుద్రగిడుడు	17-220-27-234 236
	237-238-254-262-267
రుద్రకాలంకారము	234-235
రుద్రదేవుడు	234-424
రుద్రస్వామివాచస్పతి	327
రుద్రభట్టు	17-234-235
రుద్రమదేవి	314
రుద్రయములమహాతంత్రము	82-90
రుద్రయకుడు	240-245-254-255-557-259
రూపకనిరూపణీయము	202
రూపకములు	368
రూపకవట్కము	421
రూపగోస్వామి	345
రేవల్లగోత్రము	258
రైభ్యుడు	82
రోమకన్యాయము	175
రోహిణీనదీ	113
రోమహర్షి	59 61 72

ల.

లంకావిజయము	329
లండను	174
లంపాక	175

లకువీళ	114
లఘుశబ్దేందుశేఖరము	158
లగధముని	163
లఘుకాముని	149-159
లఘుభేవరసిద్ధి	169
లఘుజాతకము	147
లఘుదీపిక	348
లఘుపారాశరి	176
లఘుమానసము	171
లఘువృత్తి	151
లఘుశబ్దరత్నము	160
లఘుసారము	159
లఘ్విజ్ఞానహరివ్యాఖ్య	124
లటకమేలకము	422
లక్షణదీపిక	176
లక్షణావళి	129
లక్ష్యధరణము	67
లక్ష్యణకవి	288 356-357
లక్ష్యణపండితుడు	368
లక్ష్యణసూరి	326-360
లక్ష్యణసూరి, మల్లాది	268
లక్ష్యణసేనుడు	324-325-451
లక్ష్యణాను	168-325
లక్ష్యదేవుడు	340
లక్ష్యనరసింహకవి	336
లక్ష్యనాథుడు	452
లక్ష్యపతి	189
లక్ష్యసహస్రము	343
లక్ష్యతంత్రము	87
లాహోరు	153-179-403
లింగపురాణము	78-141
లింగభట్టు	429-436
లింగానుభావనము	428
లీలావతి	129-168
లీలావత్కుదాహరణము	169
లీలానకుడు	344-349
లూదెన్ను	381

లొ.

లొల్లటుడు	246-260-261
లొల్లలక్ష్యణాను	171

లోకనాథ	83
లోకనాథభట్టు	425
లోకాయతము	107
లోచనము	245
లోచనకారుడు	236
లోచనావతారిక	236
లోడిఖాన్	293
లోలంబరాజీయము	6
లోలంబరాజు	318
లౌకికవాఙ్మయము	1-9

ప.

పంగ దేశము	90-324
పంచ్యభట్టు	444
పంశలత	289
పక్రొక్తి జీవితము	239-246-306
పక్రొక్తి పంచాంగిక	306
పచనచంద్రిక	428
పజ్జటుడు	156
పజ్జతార	82
పజ్జి	6
పత్నరాజు	195-295-355-422
పత్నరాజుకథ	298
పత్నరాజుచరితము	385
పత్నరాజునముద్రమధనము	422
పనముఖవాసీస్వసింహుడు	56
పనాషధిపర్యాయబోధకము	441
పరదరాలపండితుడు	159
పరదరాజాభ్యుదయము	364
పరదాచార్యుడు	417
పరరుచి	4-150-152-202-268-289-296-385-391-428-429-430-442
పరరుచికావ్యాయనుడు	4-153
పర్వమానచరితము	291
పర్వమానపండితుడు	128
పర్వమానమహాపీరుడు	111-112
పర్వమానోపాధ్యాయుడు	189
పర్వదేశన	436-437
పర్వనాసారసంగ్రహము	335
పరాహుగ్రుప్తుడు	145
పరాహుపురాణము	72-78

పరాహమిహిరుడు	123-164-165-168-171
	172-173-174-175-178-180-393
పర్వోపాధ్యాయుడు	116-154-296
పరజ	6
పరిభీపురము	212-213-215
పరిభీశానము	212-213
పరిభగవ	446
పరిభద్రాసు	301-302
పర్వభద్రేవుడు	268 275-307-308 342
పల్లీపరిణయము	424
పల్వాల్యురు	405
పశీకరణతంత్రము	197
పసుదత్త	154-296
పసంతతిలకభాణము	422
పసిష్ఠసిద్ధాంతము	165
పసుగుప్తుడు	142
పసుచరిత్రము	361
పసుమతిపామయల్లయసూరి	345
పృత్తమణికోశము	453
పృత్తరత్నాకరము	452-453
పృత్తరత్నావళి	453
పృద్దగర్లుడు	166
పృద్దపారాశరీ	176
పృద్దభరతుడు	10-11-12-260
పృద్దయవనశాతకము	172
పృద్దవసిష్ఠసంహిత	172
పృష్ఠభనాథచరితము	292
పృష్ఠభనాథుడు	292
ప్రజరాజు	338
వ్యక్తి వివేకము	250
వ్యక్తి వివేకవాఙ్మయము	253

వా.

వాంచేశ్వరుడు	333-334-335
వాక్పతిముంబదేవుడు	438
వాక్పతిరాజు	294-352-410-441
వాక్యపడియము	154-205-213-214
వాక్యార్థచంద్రిక	166
వాక్పతిాలంకారము	235
వాగ్మతుడు	3-4-256-262

వాగిశ్వరుడు	162	వాసుదేవకథావ్యము	344
వాచస్పత్యము	449	వాసుదేవకవి	312-314-326-422
వాచస్పతి	480-431	వాసుదేవక్షితులు	127-158
వాచస్పతిమిత్రుడు	12-21 130-134-135-136 137-138-432-433	వాస్తుపురుషుడు	20
వాత్సాయనకామసూత్రము	190-203-242	వ్యాకరణములు	143
వాత్సాయనమల్లనాగుడు	192	వ్యాఖ్యానరత్నము	67
వాత్స్యాయనుడు	127-129-192-194-195-196 197-298	వ్యాఖ్యానదీపము	435
వాచిరాజసూరి	291	వ్యాఖ్యానుధ	434
వాచీంద్రకవి	311	వ్యాఘ్రముఖుడు	168
వాచీభసింహుడు	353	వ్యాధి	154-429-430-432-433
వామదేవుడు	82-164	వ్యాసాచలమహాపండితుడు	289
వామనము	72	వ్యాసుడు	28-35-56-70-74-131
వామనభట్టబాణుడు	287-288-304-318-325 419-422-445	వి.	
వామనాచార్యుడు	230-234-255-271 349-381	వింజమూరి వీరరాఘవాచార్యులు	327
వామనుడు	157-224-231-232-240-236 237-238-241-249-263-353 370-402-403-406-429	వింటర్నిట్	181-448
వామనశివరామఆశ్లే	449	వింధ్యాటవి	298
వాయవ్యపురాణము	71	విక్రమ సేనచరితము	303
వాయవీయసంహిత	75	విక్రమాంక దేవచరిత్రము	235
వాయుపురాణము	28-29-35-70-71-73-74 153-181-182-282-378	విక్రమాదిత్యుడు	116-123-303
వాయుస్తుతి	139	విక్రమార్కచరితము	302
వారణాసి ధర్మసూరి	266-325-421	విక్రమార్కుడు	205-213-283-293-301 302-303-431
వార్తకము	150-152	విక్రమోర్వశీయము	312-377-378
వాల్మీకి	24-25-34-38-40-41-43-44-45-48 51-53-55-107-222-267-272-397	విజ్ఞానభిక్షువు	130
వాల్మీకిచరితము	318	విజయధ్వజాచార్యులు	77
వాల్మీకిరామాయణము	21 34 56-272-317-320	విజయనగరసంస్థానము	160
వాల్మీకిహృదయము	56	విజయనగరసామ్రాజ్యము	286
వావిళ్ళవారు	61	విజయపురకథ	289
వాష్ఠిచర్మహాస్కాన్ధు	25-37	విజయరక్షితుండు	6
వాసంతికావరిణయము	423	విజయవిద్రాగము	167
వాసనాభాష్యము	163-165-168-169	విటవృత్తము	197-337
వాసనావార్తకము	169	విఠలదీక్షితుండు	21
వాసవదత్త	270-348-350-351-420	విఠలపండితుండు	158
వాసుకి	260-432	విఠాపురము	144
		విద్యముఖమండనము	335
		విద్యజ్ఞనమనోహరము	134
		విద్యాచక్రవర్తి	254-269
		విద్యాధరమల్లదేవుడు	414
		విద్యాధరుడు	235

విద్యాధిరాజు	134	విశాఖిలుడు	17
విద్యాధీశుడు	324	వికారాశుడు	178-179-180-181-182
విద్యానాధిపతితులు	56	విశ్వామిత్రుడు	7
విద్యానాథుడు	257-425	విశ్వాద్వైతము	137-145
విద్యాపతి	88	విశేషణరామాయణము	315
విద్యాభూషణుడు	203	విశ్వేశ్వరపండితుడు	338
విద్యామాధవుడు	209	విశ్వేశ్వరభట్టు	278
విద్యారణ్యుడు	135-289-290	విషకన్య	81
విద్యావాచస్పతి	328-434-450	విషమదాశలీల	239
విద్యాసాగరుడు	67	విష్ణుగుప్తుడు	173-183-191
విదేశా—	256	విష్ణులిలకతంత్రము	85
విద్రసాలభంజిక	413	విష్ణుదాసుడు	327
విధిభావనామిత్రమవిమలము	123	విష్ణుపాదాదికేళాంతవర్ణనస్తోత్రము	342
విసరానందము	421	విష్ణుపురాణము	21-27-28-35-71-72
వినయకందర్పుడు	304		77-78-110-153
వినయపేదీర	114	విష్ణురద్రభేదము	89
వినయప్రభువు	326	విష్ణుశర్మ	235-299
విమర్శిని	254	విష్ణుసంహిత	87-300
విమర్శిన్విఖ్యాత్య	231		
విరాధగుప్తుడు	402	వీ.	
విరూపాక్షకవి	363	వీరుపండితుడు	12-29
విరోధభంజని	56	వీరకామదేవరాజు	305
విల్వసుపండితుడు	390-449	వీరనారాయణచరితము	352
విలాసము	158	వీరనారాయణుడు	288-331
విలియమ్సు సర్ మోనియరు	213-449	వీరభద్రుడు	195
వివరణము	272	వీరరాఘవకవి	315-397-424
వివిధనామ సంగ్రహము	446	వీరరాఘవాచార్యులు	328
వివిధవిలాసము	114	వీరేశ్వరపండితుడు	169
వివిధసింహపు	135	వీరేశ్వరభట్టు	332
విశ్వేశ్వరశ్రీకృష్ణము	21-22	వీరేశ్వరశాస్త్రి	280
విశ్వేశ్వరశ్రీమతము	21-23		
విశ్వగుణదానశ్రీము	270-308-364-365	పు.	
విశ్వనాథరవిరాజు	203-257-418	పుద్గాధనర్తకాన్	87
విశ్వనాథద్విపది	21		
విశ్వనాథదేవుడు	21	వె	
విశ్వనాథభట్టు	127		
విశ్వప్రకాశము	165-438-439-440-442	వెంకటసూరి	56
విశ్వరూపపండితుడు	169	వెల్లాలరాయుడు	137
విశ్వరూపాచార్యుడు	180	వేంకటకృష్ణకవి	359
విశ్వవిద్యాధరణము	23	వేంకటగిరిసంస్థానము	258
విశాఖదత్తుడు	409-411		

వేంకటపతిరాయలు	308-314-361
వేంకటపండితరాయడు	337
వేంకటాచార్యుడు	304-311-312-361-326
వేంకటాద్రి	81
వేంకటాద్వరి	308-343-365-423
వేంకటేశచంపువు	363
వేంకటేశపండితుడు	453
వేంకటేశ్వరకవిహనుప్రబంధము	422
వేంకటేశ్వరుడు	448
వేంకటేశ్వరపండితుడు	175-289-448
వేణీసంహారము	229-234-407-420
వేతాలపంచవింశతి	301-303
వేదములు	10-52 79-272
వేదవ్యాసుడు	28-29-35-69-71-103-104
	116-132
వేదవేదీమధ్యగేహభట్టు	139
వేదాంగభిక్షువు	140
వేదాంశ త్యాతిషము	163-179
వేదాంతకల్పతరుమంజరి	134
వేదాంతకల్పదుర్ముము	134
వేదాంతదేశికుడు	138-290-301-302
	340-343-417
వేదాంతపంచదశి	135
వేదాంతపరిభాష	135
వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రము	132
వేదాంతముక్తావళి	134
వేదాంతసారము	135
వేదాంతార్కుడు	422
వేదాంతాధికరణమాల	134
వేమభూపాలచరితము	287-288
వేమభూపాలవ్యాఖ్య	330
వేమభూపాలుడు	281-331-332

ప్ర.

వైక్రొస్తశూద్రకము	384
వైజయంతి	438
వైశరణి	3
వైద్యచింతామణి	6
వైద్యపండితుడు - సి. వి.	36
వైద్యపాదుడు	134-157-327

వైద్యహనుపండితుడు	339
వైదికవాఙ్మయము	1-9
వైద్యదత్తుడు	196
వైయాకరణకారిక	157
వైయాకరణభాషణము	157-159
వైయాకరణసిద్ధాంతచంద్రోదయము	159
వైయాసీసంహిత	56
వైవర్తపురాణము	3
వైశంపాయనుడు	36
వైశాలి	111-113
వైశాక్యకరణము	197
వైశేషికదర్శనము	104
వైశేషికమతము	106
వైశేషికము	129-145
వైశేషికులు	115
వైష్ణవతోషణి	77
వైష్ణవమతము	70-140

వో.

వోపదేవుడు	74-75-76-77-434
వోమవతి	129
వోమశివాచార్యుడు	129

శ.

శంకరభట్టు	157
శంకరభాష్యము	134-135-252
శంకరమిశ్రుడు	123-129-346
శంకరవర్మ	246-378
శంకరవిజయము	117-134-289-412
శంకరవిజయవిలాసము	290
శంకరాచార్యచరితము	290
శంకరుడు, శంకరాచార్యులు	77-81-104-109
	113-114-115-118-121
	122-125-128-130-133
	266 268-310-316-331
	342 345-405
శంకురుడు	246-260
శంఖధరుడు	422
శంభుకవి	332
శక్తిసంగమశత్రము	80-83

శక్తిభద్రుడు	405-406
శకుంతల	192
శకునార్థము	175
శకులు	31-32
శతకోపదేశికుడు	56
శరకోపస్వామి	423
శతమ్ని	6
శతాచంద్రుడు	233
శబరస్వామి	116-123
శబ్దకల్పద్రుమము	81
శబ్దకాస్తుభము	158-159
శబ్దచంద్రిక	445-448
శబ్దనిబంధనవ్యాఖ్య	255
శబ్దనిబంధనము	254
శబ్దభేదప్రకాశము	439
శబ్దభేదనిర్దేశము	445
శబ్దరత్నము	157
శబ్దరత్నాకరము	445
శబ్దరత్నావళి	435
శబ్దసాగరము	158
శబ్దార్థచింతామణి	306
శబ్దార్థరత్నావళి	446
శబ్దార్థవస్తు	430-431
శబ్దార్థసందీపిక	435
శబ్దేను శేఖరము	157-158
శరభాక్షి	422
శరభోజిరాజు	304-305-362
శర్వవర్మ	161
శహజహాన్	293
శహజీ	288-477-448

శా

శాంకరమతము	135-137-146
శాండిల్య	18
శాంతిపర్వము	35-66
శాకటాయనమతము	150-160
శాకటాయనము	148-150-151
శాకటాయనుడు	30-31-107-111-112
	150-151-429
శాకల్య	148-151
శాకల్యసంహిత	166

శాకల్యుడు	167
శాక్యసింహుడు	153
శాకుంతల (ము)	229-247-375-379-389-420
శాకమతిము	79-90
శాక్తేయులు	77
శాబరభాష్యము	116-118-119-124
శారదాతనయుడు	19-20-260-370-401
శారదాతిలకతంత్రము	87
శారితాకవచతంత్రము	39
శారీరకమీమూలసాఖ్యావ్యము	266
శార్లదేవుడు	16-17-18-217
శార్లధరుడు	339
శార్లధుపద్ధతి	334-394
శార్లధరసంహిత	5
శాలిక నాథమిత్రుడు	123
శాలినాథుడు	343-344
శాలిభద్రసూరి	234
శాలివాహనకథ	297-303
శాలివాహనుడు	297
శాశ్వతసింఘులు	437
శాశ్వతుడు	437
శాస్త్రదీపికాన్యాయరత్నమాల	122
శాస్త్రములు	149
శాహరాజు	288
శాహరాజాష్టపది	288
శ్యామలాచండకము	276
శ్యామాశాస్త్రి	186
శ్యామిలకుండు	385

శి.

శింఘణుడు	15
శిరోమణిభట్టాచార్యులు	129
శిల్పవేదము	2-20
శిల్పరత్నము	23
శివకోశము	448
శివగురువు	134
శివచంపువు	363
శివరత్నచర్మ : మహామహాసాధ్యాయ	153
శివదత్తుడు	448

శ్రీనాథపండితుడు	254-331-452
శ్రీధరార్కపుత్రుడు	171
శ్రీధరుడు	171-209-211
శ్రీనివాసకవి	288-338
శ్రీనివాసదీక్షితుడు	364-386-456
శ్రీవజ్రాకరమిత్రుడు	312
శ్రీపతిపండితుడు	174-175
శ్రీపరంజయే	369
శ్రీవశ్యసంహిత	87
శ్రీధావ్యము	109-137
శ్రీమూలవ్యాఖ్య	184
శ్రీరంగము	89-138
శ్రీరాజారావుగంగాధరరామారావుగారు	328
శ్రీరావునీలాద్రియలు	360
శ్రీఃత్సాంకుడు	310
శ్రీవత్సాచార్యుడు	129
శ్రీవర్మలరాజు	276
శ్రీవిజయప్రశస్తి	277
శ్రీతైలం అన్నయార్యుడు	364
శ్రీసకలకీర్తి	292
శ్రీసూక్తము	90
శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుడు	175-303-393-431
శ్రీహర్షుడు	135-137-239-277-306-313 332-368-388-390-392-420 424-445

స.

సంకర్షకాండ	124
సంకర్షకాండవ్యాఖ్య	125
సంకర్షణపండితుడు	383
సంకల్పసూర్యోదయము	417
సంఖ్యాకోశము	449
సంగమేశ్వరక్రోడ —	128
సంగమేశ్వరశాస్త్రి	128
సంగీతమూలామణి	17
సంగీతదర్పణము	16
సంగీతచింతామణి	330
సంగీతమకరందము	17
సంగీతమేరువు	14
సంగీతరత్నాకరము	16-19
సంగీతవిషయము	16-19

సంగీతసమయసారము	15-17
సంగీతసుధా	15
సంగీతాకరసూరి	18
సండివనము	348
సంజీవిని	254-272
సంస్కృతవాఙ్మయము ; చరిత్ర	1-2 99
సంహితలు	69-35
సంహితావివృత్తి	173
సంక్షేపశంకరవిజయము	289
సకలోపనితత్సారోపదేశసహస్ర	134
సదానందయోగీంద్రుడు	135
సదానందసరస్వతి	134
సదానందుడు	135-170
సదాశివుడు	155
సదాశివముని	453
సదుక్తికర్తామృతము	264
సనత్కుమారసంహిత	21
సనత్కుమారుడు	21
సమరాంగణపాత్రధారము	22
సముద్రబంధుడు	254-255
సముద్రమథసము	422
సముద్రమథససమవాకారము	421
సమీక్షాచక్రవర్తి	450
సయము	114
సరయునది	41
సరకుడు	292
సరస్వతీకంఠాభరణము	22-248-342
సరస్వతీవిలాసము	359
సరస్వతీహృదయారంభకారము	17
సర్వజ్ఞనారాయణుడు	67
సర్వజ్ఞానాశ్చమహాముని	135
సర్వచంద్రుడు	352
సర్వచరితము	394
సర్వదర్శనసంగ్రహము	109
సర్వవీధాంతరహస్యము	119
సర్వవీధాంతసంగ్రహము	116-128
సర్వానందుడు	370-429-430-433 434 436-439-440-441-445
సర్వార్థచింతామణి	175
సర్వేశ్వరశాస్త్రి	195
సర్వోపకారిణీటీక	104

సహదేవ	4
సహదేవపండితుడు	230
సహస్రపాదము	202
సహ్యాద్రి	167
సత్ప్రక్రియావ్యాకృత	158
స్కందపురాణము	77-78
స్కందసూత్రము	142
స్మరదీపిక	197
స్వచ్ఛందనయము	144
స్వచ్ఛందోచ్ఛ్వాతము	144
స్తప్పదశాసన	415
స్తప్పవాసవదత్త	294-373-374-369-370 375-376-377-378-379 386-387-415-420
స్వరనిర్ణయము	17
స్వరమేలకలానిధి	17
స్వరూపనిరూపణము	134
సా.	
సాంఖ్యతత్వకౌముది	130-137
సాంఖ్యప్రవచనభాష్యము	130
సాంఖ్యప్రవచనయోగదర్శనము	108
సాంఖ్యము	129
సాంఖ్యయోగసూత్రములు	82
సాంఖ్యసూత్రములు	105
సాంఖ్యులు	102
సాంగమైయాకరణసిద్ధాంతనిరూపణము	155
సాంప్రయోగికము	190-203
సాంబనదాశివగురువు	335
స్కాందము	69-71
స్కాందపురాణము	78-79-141
స్కాందవచనము	85
సాగరసంచి	370
సాతవాహనభూపాలుడు	296-297-299
సాత్రసూరు	312
సాత్త్వతసంహిత	87
సాధికేశ్వరసేవితరుడు	85
సాధనమాల	84
సాధారణ్యాకరణము	190
సామగానము	9
సామవేదము	2-9-13-14-16-60

సాయణభాష్యము	252
సాయణమాధవుడు	159
సాయణుడు	157-290-340-444
సారంగరంగద	345
సారకౌముది	159
సారమంబరి	306
సారసుందరీవ్యాఖ్య	435
సారస్వతవ్యాకరణము	161
సారార్థదర్శని	77
సారోద్ధారము	446
సార్వభౌమమురారి	446
సాలువతిమ్మయ	315
సాలువాభ్యుదయము	285
సాహసాంకరాజు	438
సాహిత్యకౌముది	208
సాహిత్యమాధామణి	253
సాహిత్యదర్శణము	203-257-370-418
సాహిత్యన్ని	229
సాహిత్యపరిశోధనము	230
సాహిత్యమంజుషిక	358
సాహిత్యరత్నాకరము	244-265-266
స్థాపిత్యవేదము	20
స్వాతి	13-17
స్వాద్వాదమంజరి	111
న.	
నింగభూపాలుడు	258
నింపణభూపాలుడు	17
నిందూరప్రకరము	342
నింహగుప్తడు	4
నింహభూపాలుడు	17
నింహశదీప్తిపము	398
నింహలీయుడు	197
నింహాలపాటలీయుడు	196
నిర్దనంది	148
నిర్దసిద్ధాంతపద్ధతి	132
నిర్దాంతకౌముది	149-152-158-159-161 169-327-448
నిర్దాంతదీపిక	159
నిర్దాంతభట్టాచార్యుడు	178
నిర్దాంతముక్తావళి	135
నిర్దాంతరత్నప్రకాశము	155

సిద్ధాంతలక్షణి	126	సూతనసంహిత	81
సిద్ధాంతశిరోమణి	167-168-169-170	సూత్రపేటిక	114
సిద్ధాంతశేఖరము	170	సూత్రవివృత్తి	129
నీతాపరిణయము	317	సూత్రార్థచంద్రిక	132
		సూర్యదాసు	168
సు.		సూర్యదేవపండితుడు	166
		సూర్యదేవయజ్ఞ	166
సుకేశి	13	సూర్యదేవుడు	166
సుధన్వయము	7-121	సూర్యనారాయణకవి	317
సుధాకరభాష్యము	163-177	సూర్యనారాయణడిక్షితులు	306
సుశీచంద్రిక	360-361	సూర్యవంశము	49
సుప్రభదేవుడు	276	సూర్యశతకము	32
సుదోధిని	77-116-134-158	సూర్యసిద్ధాంతవ్యాఖ్య	169
సుభగానందము	422	సూర్యసిద్ధాంతము	164-170
సుభద్రాధనంబయము	405	సూరివాదిచంద్రుడు	324
సుభాషితస్తోత్రము	312	స్థూలరాత్నరత్నము	306
సుభాషితప్రికతి	154-213-205-206-207		
సుభాషితముత్తావళి	414	సే.	
సుభాషితరత్నావళి	288-335	సెంచర్	66
సుభాషితావళి	307-343-383	సేతుబంధము	223-274
సుభూతిచంద్రుడు	434	సేతువు	129
సుమంగలస్తోత్రము	345	సేత్వరసాంఖ్యప్రవచనము	105
సుమంతచంద్రకవి	288		
సుమనోత్తరము	158-260	సే.	
సుమిత్రా	114	సైదేరియా	114
సురేశ్వరాచార్యుడు	135-179		
సురేసును	301	సో.	
సురై మచ్చరితము	290		
సువర్ణనాథుడు	190-202-203-242	సోధిలదేవుడు	17
సుప్రతుడు	280	సోధిలుడు	355-356
సుశీలకుమారదే	237	సోమదత్త	154
సుశ్రుతమతము	2	సోమదేవభట్టు	295-296-394
సుశ్రుతసంహిత	3-5	సోమదేవసూరి	189-190
సుశ్రుతుడు	34-6	సోమదేవుడు	412
సుసలభూపాలుడు	280	సోమనాథపురము	285
సూ.		సోమనాథపురము	15
		సోమశంభువు	138
సూక్తిముక్తావళి	304-339-342-425	సోమసిద్ధాంతము	175
సూక్తివారిధి	340	సోమిలుడు	387
సూక్తిసారము	155	సోమానందనాథుడు	142-154
సూచీనిబంధకర్త	137	సోమేశ	17

సోపనిపండితుఁడు	237	హరివంశసారచరితవ్యాఖ్య	311
స్ఫోటవాదము	159	హరిహరగణకుఁడు	169
స్తోత్రరత్నాకరము	310	హరిహరరాజు	444
స్తా.		హలాయుధుఁడు	430-437-438-450-451
సౌందరనందము	276	హస్తగిరినాథుఁడు	425
సౌందర్యలహరి	342	హస్తినపురము	29
సౌమదత్తి	197	హృదయదర్పణము	246
సౌరమతము సౌరసంహిత	79	హడీకాల్ప	176
సౌరసారచంద్రికావళి	165	హారావళి	429-436-437
సౌరసిద్ధాంతము	165	హారీతసంహిత	3-6
ష.		హారీతుఁడు	3-4
షట్చక్రనిరూపణాంత్రిము	809	హాలుపండితుఁడు	393
షడధ్యాయి	104	హాస్యమాదామణి	422
షణ్ముఖుఁడు	291	హాస్యమాదామణిప్రహసనము	421
షవాయణము	174	హి.	
షహజహను	259	హిందూదేశము	51-134-280
హ.		హితోపదేశము	270-301-320
హంసదూత	325	హిమాలయము	112
హంసభూషాలుఁడు	17	హిరణ్యకేళి	335
హంససందేశము	325	హే.	
హగ్గుఁడు	440	హేమచంద్రసూరి	111
హరద్రవీసిక	132	హేమచంద్రుఁడు	191-239-241-244-245
హనుమంతుఁడు	419		249-250-253-269-389-429-430-439
హమ్మిరనరపతి	412		440-441-446-447-448
హరచరితచింతామణి	253-295	హేమచంద్రీయము	441
హరచింతామణి	299	హేమాద్రి	76
హరదత్తుఁడు	158-449	హేరంబ	4
హరవిజయము	307	హేలరాజు	155-206-280
హరవిలాసము	318	హేలరాజీయము	155-206
హరసింహదేవుఁడు	314	హై.	
హరిచరితము	295-297-298-355-356-394	హైమకాముది	327
హర్షనైషధము	313	హో.	
హర్షవర్ధనుఁడు	389-393-395-429	హోరాశాస్త్రము	171-174
హరికృతవాక్యపడియము	144	క్ష.	
హరివంద్ర	123-355	క్షత్రపరుద్రసింహుఁడు	373
హరివంద్రకవి	293	క్షంతిశీలుఁడు	303
హరిప్రబోధము	229	క్షీరస్వామి	15-429-430-433-437-438-439-440
హరిదీక్షితుఁడు	158-159-169	క్షేమేంద్రకవి	404
హరిరామపండితుఁడు	160	క్షేమేంద్రుఁడు	197-239-250-268-279-280
హరిరాముఁడు	156		296-297-382-388-399-426
హరివంశము	61-67-70-77		